

SPANYOL-ÚT.

1868.

IRTA

ZÁDORI JÁNOS.

PEST,

NYOMATOTT AZ ATHENAEUM NYOMDÁJÁBAN.

1869.

142.939

Dios te libre, libro mio
De las manos del librero
Que cuando te está alabando
Entonces te está vendiendo.

Édes könyvem, mentsen Isten
Könyvárusoktól,
Megdicsérik, de eladják
Olvasatlanul.

Spanyol epigramm.

Előszó.

„ . . . Perituræ parcite chartæ“. Juv.

Nincs még irodalmunkban spanyol utazás ; ezen körülmény fölér egy ívnyi mentegetéssel, hogy útvázlataimat kiadom. Az úttörők mindenütt kímélettel találkoznak; legyen szabad nekem is elnézést reméllenem, habár nem mondható is vállalatom a szó teljes értelmében úttörésnek, mert más irodalmak ugyancsak bővében vannak a spanyol utazásoknak.

Különbség van útikönyv és útleírás közt, az egyik utazóknak, a másik csupán az olvasóknak van szánva; én azonban egyesítettem e két irányt, mindakettőnek annyit juttatva, a mennyi elég, hogy összeférjenek. Csak így lehetett szélesbíteni olvasókörét.

Az összekapcsolás igazolva van, mert a vasutak máris azon ponton vannak, mikor az utazás fölötte könnyű. Azután Spanyolország most, ahogy viszonyai gyökeres változáson mennek át, európai érdekű; ennél fogva a ki csak újságot olvas is, kívánatosnak látszik, hogy megismerkedjék a meglevő állapotokkal, miután ezekből keletkeznek az újak.

Sokszor beszélek magamról, ezt ne tessék személyi fontosságomnak, hanem azon tapasztalásnak tulajdonítani, hogy minden útirajzban leginkább a részletek, a személyi helyzetek érdekeltek. Talán úgy van vele minden ember, mert csak ekkor nyilatkozik a közvetlenség, a sajátságosság, s ezt keressük az útirajzokban, nem pedig mélységes tudományt.

Hol a tárgy mivolta, vagy a helyzet könnyebb megértése követele, röviden történetét is megemlítem; ezen adatok fogják tenni a fenéksúlyt, ha mértékre találja bocsátani az olvasó, így talán művem könnyűsége miatt, föl nem billen a serpenyő.

Esztergam, 1868. decz. 8.

Zádori János.

I.

Esztergamból Velenczéig.

Bécsnek vettük utunkat, hogy a spanyol és francia követségnél útleveleinket bemutassuk, a minek hasznát is vettük. A követi láttomázás ingyen történt.

Aug. 10. indultunk el Bécsből délben, a déli vaspályán Olaszország felé.

Ha olyan unalmas nem volna, alkalmoszerűnek vélném az utazási előkészületek előadását. Elhagyom mégis, mert azon érv győzött, hogy a ki utazni megyen, amúgy is át fogja olvasni töről hegyig, tehát majd rábukkan a rejtekre, hol darabonkint elmondom, hogy váltókat ne vegyen, jó kedvét honn ne felejtse, stb. A ki pedig zselyeszékben fogja olvasni, unatkoznék a czókmók leírásán, melylyel az utas el van látva. „Minden írmodor jó, csak az unalmas genre rossz“ ez francia példabaszéd ugyan, hanem elalszik unalmas könyvnél a magyar ember is, egy olasz közmondás a szellem haldoklásának nevezi az unalmat: *agonia del spirito*; azért fölötte őrizkedem az unalmas dolgoktól. Az olvasó némi szerencséről beszélhet, mert nem vagyok sem botanikus, sem astrologus, sem madártömő, csiga és lepkegyűjtő, s így ment lesz a tudományos dolgoktól, melyeket könyveiben jobban feltalálhat, mint a futkározó utas leírásában. Mindezeknél szebb dolgokkal foglalkozunk.

Végsőt füttyentett a déli vaspálya mozdonya, s repültünk a simeringi csodák felé. Utitársam volt F. V. hazai történész, növeldei tagtársam. Azon ötven nap közöl, melyeket uton töltöttünk, huszonegy napig különválva jártunk, mert uticéljaink szétágaztak. Valahányszor elváltunk, mindig nehezen esett a vándorlás, s meggyőződünk, hogy a magányos utazás oly

messze világban ugyancsak távol jár az élvezettől. Főképen mi már úgy összeszoktunk, hogy az uton is előforduló rossz kedvet annyiban vesszük, mint például a fogfájást, nem boszant, sőt inkább sajnálkozunk egymáson, ha ilyen állapotba jutunk; ilyenképen mogorva durczáskodás elő sem fordult közöttünk. „Ki könnyen neheztel, minden ejtett szót, enyelgést felfog, és neheztelési anyagul bonczolgat, vagy éretlen büszke, vagy ostoba“, (Fáy). Tehát az olvasó is szerezzon vidám utitársat, aki meg nem haragszik a pinczerek csalási szándékain, a hordárok gorombaságai, vagy a vasúti kényelmetlenségek miatt.

A társaság állomások szerint változott; el is felejtettem őket, csak három egyén maradt meg fényképezve agyamban, kik Grátzban szálltak ki. Egy kövér úr, ki feleségével utazott; meg egy sovány úr, kinek csupán nyelve volt asszonyi, mert annyi beszédet férfiszájon kiömleni még nem hallottam. A házaspár hallgatag volt, csak néha szólalt meg, az is emlékezetes badarság volt. Mondá például: csak azon csodálkozom, ugymond, hogy minek vándorolnak ki az emberek Amerikába, mikor van Magyarországon elég lakatlan föld, miért nem mennek oda? Szemeit meresztette hallva, hogy nálunk nem adják a földet ingyen, hanem hogy 2—3 száz forint is a holdnak ára. Ekkor meg is mozdult tejszinű szeme, mely mintha nem is nézésre, hanem csak arra való leendett, hogy bedugja azt a két homlok alatti üreget, melyet szemnek hagyott a természet. Élete párja szemeit csak alvásra használván, azokról nem szólhatok. Hanem annál többet beszélt a tanácsos úr. Mint mondtam, sovány volt egész az átlátszóságig, arcza, en face is, arczélnek tűnt fel, megtestesült egyenes vonal az egész alak. Amit mások az útikönyvből (Baedeker, Italien I.) kiolvasnak, azt mi előszóval hallottuk. Hogy a simeringi vasút, mely 1853. készült el, a világ első vasútja, mert ily meredekre sehol sem mászik a mozdony; hogy 15 alagútja s ugyanannyi hídja vagyon, melyek mosolygó tájak, zuhatagok és réműletes sziklákon át (itt kihajolva mutatott) vezetnek; hogy 5 mérföld 15 millióba került stb. Mi nem először láttuk e nagyszerűségeket, azért szűnyókálva hallgatuk egyébként érdekes előadását. Ezt ő másként magyarázta, amint következő szavaiból tűnt ki: „Tudom uraim, hogy ez a világsoda önöknek nem tetszik, mert jobb szerették volna, ha Magyarországot rónáira vezették volna a vasutat, mint hogy itt

a hegyeken mászkál. No de ott is lesz, itt is van, megélünk mi, ha nem is jövedelmez e pálya, de megmutattuk, hogy mit tud Ausztria.“

Ebédeltünk Mürzzuschlagon, hol az ebéd legalább az által volt kedves, hogy nem hallottuk a tanácsos urat, ki a pályaudvaron megfogott néhány utast s tartotta beszéddel. Talán azért oly sovány, mert evés helyett beszél, jegyezte meg egy útitársunk. Harmincz percznyi időzés után, ismét elkezdődtek a magyarázatok, avval a különbséggel, hogy itt már odamel-lékelte a tájak leírásához: „arra sokat vadásztam gróf X-el, vagy ott lakik jó pajtásom báró S.“ „Nézzék ott ama hegycsúcson ragadtam meg herczeg L.-t s megmentém életét, mert lezuhant volna.“ Mixnitz barlangról, mely a vasútra mered, rémséges Salamander-történeteket mondott el; a látott várak történetét és uraiknak nemzedékrendét, szabatos pontossággal pörögte le, a templomok régiségeire, névszerint a Straszengel szép goth tornyára (1355-ből) figyelmeztetett. Ő fedezte fel, hogy a stübingi gyönyörű várkastélyon, mely gróf Pálffy tulajdona, egyéb zászlók között nemzeti lobogó is leng. Elvégre a hadtan és nyelvtudományra került a sor, mely utóbbit a francziáktól Grátzra kigondolt szójátékkal végzett be: la ville Grace, sur l'amour, „Grátz a Mur folyó mellett“. A mint a regényes fekvéséről elhírült városba értünk, kieserélve a tanácsos úrral jegyeinket, és szívélyesen elbúcsúzva tőle, magunkra maradtunk. A legérdekesebb beszéd is, sokasága által unalmassá válik, a magány tehát nagyon jól esett, lelkünk testünk elnyújtózkodhatott.

Az alkony tiszta, vagy viola derűjében, édes, szénalehelletű szellő fűjdogált, a gőzgép egyhangú kattogása mellett méla andalgásba merültünk. Jóllakva az ambrailattal, talpaimat is a sohajterhes szellő csókjainak kitevém, ez levén nálam a kényelem netovábbja. A vezetőnk (conductor) szivességéből ki nem eresztett be osztályunkba kéredzkesítő utazókat, csöndesen el is aludtunk, csak Laybachban ébresztettek föl.

A zaj, kurjantás, éktelen lárma, mely sötét éjjelen itt fogadott, sivitőbb vala a mozdony kelepelésénél; nem tudtuk hogy mi történik. Kis vártatva észrevettük, hogy ez ének, és pedig a szloven fiatalság dala, mely a vidékre kirándult, berúgtak, s most egy szál trombita mellett énekelték az ismeretes szláv indulót: „aňi peklo, aňi hromi nepremožu“, „sem a po-

kol, sem a mennydörgős mennykő sem győzi le a szlávokat, ha egyszer verekedni kezdenek.“ A különben szép, rohamos dallamu éneket, rútol kurjantva döfködték torkukból a bordaliak; ehhez járult a harsona, mely oly hatást tett, mint mikor valaki körmeivel a falat karcolja, s így a fáklyák kormos világítása mellett, tökéletes pokoli jelenet fejlődött. Verekedés annyiban múlt el, hogy az okos vasúti tiszték, legott helyet alkalmaztak nekik a harmadik osztályban, s így magukra maradának, énekelve, fütyülve, trombitálva. Mikor szünet állott be, egy távoli waggonból kiáltás hangzik: „bratri szloveni, zsvio“ (szloven barátink éljenek!). Viszhang: néhány perczig felhőszaggató zsvio. Amint lecsendesültek, ismét egy távoli waggonból kiáltás hallatszik: „pszofene slovaken!“ A bordaliak az előbbinek ismétlését vélve, rettenetes éljenekbe törtek ki, a közönség pedig nevetésbe, hogy mozogtak belé a szekerek. Az először kurjantó úr, néhány percz múlva ismét rágyújtott az üdvözletre, hanem válasz nélkül maradt, mert a fiatalság immár horkolt, ki ülve, ki a padlaton elterülve.

Más nap reggel N a b r e s i n a (kocsiváltozás) köves vidékével, G ö r t z változatos szép tájaival, U d i n e, kormos várával, T r e v i s o álmos tornyaival sebesen repültek el szemeink előtt; délután M e s t r e -ben tollázkodtunk meg, hogy V e l e n c z é t üde lélekkel szemlélhessük.

Nem először érkeztem ez úttal Velenczébe, azért az első tekintet elragadó emótióit immár nem élvezhettem. A tengeri vasut (!) is, mely 222 kőíven a városba vezet, hidegen hagyott, egykedvűen, a világlátott utazó közönyösségével pőfékeltem a kocsi zugában, mikor a kíváncsi nők nyakukat nyújtogatták, hogy lássák habokon a tornyokat, vizen hajók helyett a palotákat. Érdekes az ellentét, mikor leszállunk az indóházban, fülünk teli van dőbörgő lármával, itt pedig a laguna halálcsöndje fogad. Egy percz alatt gondolában voltunk, s én fumigálva, mint ki ilyesmit már régen megszokott, terpeszkedtem a nyaffadt ruganyosságú gondola pamlagán. A kormos, omladékony, deszkablaku paloták, szép házak között, ugyanoly hatással voltak rám, mintha szép ruhába öltözködik valaki, aztán ernyedt kabátot vesz fel. Néhol az ablakburkolatnak használt téglát lemosta az eső, és hosszú szőnyegetek festett vele a falra, másutt verebek fészkelnek az erkély hasadékaiban, a poshadt vizszag

rokon a halott-büzzel; mindez oly szomorú. Örültem, mikor „Alla luna“ szállodában elhelyezkedve, a Márk-térre siettünk, hol nem olyan szembeötlő a pusztulás, sürgős élet is vehető észre.

Nagyon jól esett, mikor a szállodában megismert a portás és egyéb nép; elmondva, hogy mi történt egy év alatt Velenczében, figyelmeztetett a két márványtáblára, melyek azóta diszitik a szálloda homlokzatát, az egyik Silvio Pellico-ra vonatkozik, mert elfogatásakor itt lakott, a másik a vas koronára, mely 1866. oct. 25-én itt pihent. *) A Márk-tér iveri alatt, a svájci kávéházban, hol tavaly törzsvendég voltam, szintén rám ismert a pinczér, meg egy örmény úr, kivel tavaly erős vitába bonyolódtam a pápa miatt. Ezeknél fogva nem csoda, hogy otthonosan éreztem magam. Vége levén a vacsorát pótoló uzsonnának, mely itt rendesen fagyaltból áll, fölkerestük Mir cse János székely hazánkfiát, ki itt a magyar Academia számára nagybecsű régiségeket másol. Ekkor már úgy éreztem magam, mintha Esztergamban volnék. Sok szép dolgot mondott el, mi hazánk történetére vonatkozik, s mit utitársam, ki „Pázmánya“ miatt jött kutatni, nagy mohón kapott fel, s a következő három nap bujta is az archivumot. Nekem csak az tetszett, hogy Nagy Lajos királyunk egyszer legyőzván a velenczések hadát, zálogba vette a doge fővegét (corno, fejkötő alakú sapka) és szent Márk kincseit, mindaddig, míg ki nem fizetik az 500 ezer aranyat, amit megígérték ugyan, de ki nem fizettek, s e miatt új háború keletkezett. Este térzene, megtelt a Márktér, mint rendesen, nagy díszes közönség lepte el a sima kövezetet. Ki társalgott, ki hallgatta a zenét, ki utána dudolta a dallam-gazdag darabokat, ki fagyaltozott, mi pedig beszélgettünk. Tessék még odaképzelní a holdvilágot, mely itt Velenczében, mintha ki volna lámpásnak bérelve, a mikor csak teheti, bevilágít, a teremhez hasonló térre, s meg van a velenczei est, mely ezerszer elcsépeit tárgya a velenczei utasoknak. Már mi régen aludtunk, mikor a közönség eloszlott, a mi 11 óra után történik.

*) Az első táblán ez áll: Qui Silvio Pellico nel Settembre MDCCGXX nel lieto sodalizio alloggió. Sulla via del martirio il XX. Febbrajo MDCCCXXI, rimpiangeva il tempo felice, gli affranti spiriti ristorando. — A másik táblán, mely a vaskoronára vonatkozik: Al primo sole d'Italia la corona ferrea dei suoi re dopo straniero possesso restituita il XXV. Ottobre MDCCCLXVI qui posando, rifulse.

Egész utunkon a reggel a templomoké volt. Először sz. Márkot látogattuk meg. Tavaly le is irtam, de bele buktam, most annál kevésbbé kísértem meg, mert lesz elég dolgunk templomokkal Spanyolországban. A mise alatt énekelt sok pap és kanonok, ütenyt is adtak; nekem úgy tetszett, hogy az olaszországi isteni tisztelet távol áll a francziának épületes modorától. Sz. Márk valódi muzeum különféle műkincsekre nézve, a mint azt az olvasó elé fogja állítani az Olaszországban nélkülözhetlen Baedeker. A velenceiek hatalmának, e templom mintegy jelvénye volt, azért a mi drágaságot csak leltek, az egész ismert világra terjedő kalandozásaikban, azt mind ennek földszítésére fordították. Innen a tulhalmozottság, mely néha a jó izlés rovására történt; például a négy bronz ló, melyek Traján diadal ivéről származnak, inkább lovardába valók, mint ide. Minden század azon tépelődött, nem lehetne-e még valamely drágaságot, történeti nevezetességet alkalmazni, sajátos alaku tornyot, mérsz kupolátrá építeni; azért rajta századok építészetét lehet tanulmányozni. Vajjon a jelen századot mi képviseli?

Mig a régi időben minden diszitmény aranyból, márványból készült, még a kupolák is aranyozott alapon, finom bizanti modoru képeket tartalmaznak, jelen korunkban mindent csak lát-szatra készítenek. A templom csarnokában egy megkoszoruzott uj siremléket láttam; ez a nem rég Párisból hozott Manin utolsó (1848) elnök porainak emelt diszsjrja. Messziről tündöklött a négy oroszlány, melyek a vörösbarna koporsót tartják. Magasztaltam is már úgy csöndesen az olasz művészetet, de a mint félénken hozzányulok, észrevettem dongásáról: hogy az egész festett pléh- és fából készült. A kávé czikoria, az ezüstöt chinaréz, a márványt pléh pótolja, vajjon a becsületet mivel pótoljátok? Eddig álnoksággal.

Van Velenczének vagy 100 temploma. Nem tudom, hogyan hívják, melybe egy alkalommal betértünk, hol kitett szent-ség mellett, szent beszéd tartatott. Amint javában beszélt a pap, a téren egy recsegő kintornás el kezd valami kalamajkát csavarni. A szónok feszengett, bántotta a füleket, de senki sem mozdult. Elvégre én mentem ki s elkergettem a verklist, ki rögtön tágitott is. Kérdeztem azután az egyházfit, hogy miért türik ezt? „Oh uram, most nem szabad szólani, most legjobb eltürni mindent, mert nekünk igazságot nem szolgáltatnak.“ — A fala-

kon, boltkirakatokban legtöbbnyire a papát bántalmazó képek árultatnak. Hivatásukhoz hűtelenné lett papok, az állami tanintézetben alkalmaztatnak.

A „*Maria gloriosa dei frari*,” mely Velenczének egyik legnagyobb temploma, hova sok hírneves ember temettetett el, két nevezetes siremléke miatt nézendő meg. Az egyik Tizian-é Zandomeneghitől; 1852-ben készült Ferdinand királyunk költségén. Hatalmas, lélekemelő monumentum. Négy oszlop egy ívet tart, ez alatt a hátlapon, domborvésetben Tizian három híres műve látszik: a mennybevitel, Péter vértanusága (mely tavaly elégett a Giovanni e Paolo-egyházban) és szent Lőrincz vértanuhalála. Az oszlopok tövében négy alak, az építészet, szobrászat, festészet és egély jelvényei. Felirata: *Titiano monumentum erectum sit. Ferdinandus I. 1839.* — Egy német festő mondja róla: Száz évig kelle Velenczének festenie, míg annyira tanult, az érzés, technika annyira művelődött, hogy támadhatott Tizian. Ez az eddigi műmodor minden tulajdonságait magában egyesítette, más, hatalmas új műtereket is elfoglalt, s így a tökély legnagyobb műveit létrehozva, kimutatta egyuttal a pontot, honnét csak visszafelé lehet menni. Egész hosszú élete, (99 éves volt) a velencei iskolának fényszakát képezi. — A második emléksir *Canova* é, mely 1827-ben készült el s hasonlít a bécsi Ágoston-egyházban levő, általa tervelt mausoleumhoz. Felirata: *Principi sculptorum aetatis suae. — Ex collatione Europae univ. sae.* Tündöklő fehér márvány. Nem lehet eleget nézni e gyönyörű két művet, lefoglalják érzékeinket, úgy, hogy egyéb remekművek végett többször kell a templomot meglátogatni.

Velenceze profán épületei közt legnevezetesebb a dogepalota, mely legszebb, legsajátosabb is. Épült a XIV. század vége felé. Az építészet góth-mór, mert az olaszoknak keletteli folytonos közlekedésök folytán, az építészet sok motívumot kölcsönzött tőlük. A tökéletes góth modor semmikép sem honosulhatott meg Olaszországban, azért különböztetnek meg olasz-góth stylt, mely a vízszintes vonalokat ki nem zárja; szóval míg Francia-, Spanyol-, Németországban merőben a magasba igyekszik a csucsíves modor, itt egyszersmind szétterül. Míg az előbbi jobban illik templomokra, az utóbbi inkább palotáknál használható. A dogepalota valódi remekműve a merész építészetnek. Két egymásfeletti csarnok, az alsó 36, a felső 71 góth oszlopon nyug-

szik, egy döbbszóleg nehéz tömeget visel; rajzban is látva, fé-
 lünk, hogy roskadoznak alatta az oszlopok, oly átlátszó, szellő-
 sek a csarnokok. Az építészek is bámulják, hogyan lehet tám-
 szögletek nélkül ilyen nagy lakot emelni; hát ha még elgondol-
 juk, hogy ez a tenger aljába vert facölöpökön áll, melyek
 századok óta a tenger vizében fürdenek. Egy író mondja róla :
 „a merészségben fekszik szépsége; daliához hasonlít, ki a kép-
 zelhetlenre vállalkozott, és azt könnyűséggel végrehajtotta.“
 Látásakor a czukorból készült paloták jönnek eszünkbe, oly
 annyira hihetlen, miszerint ezen tömeg természetes súlylyal is
 bir. A palota az ugynevezett sóhajok hidja által van összekötve
 a börtönökkel, melyek nem oly rémségesek, mint a regények
 leiratai után gondolnók. E tájon legtöbbet időztünk, mert a
 dogepalotán kívül itt más számos történeti nevezetességü épület
 emelkedik; hanem látni kell ezeket, mert valóban neveléses
 vállalkozás, a holt betű segélyével odáig felcsigázni akarni az
 olvasó képzelmet, hogy mindezeket képzelje, mikor képek mel-
 lett sem bir valódiságuk eszméjére emelkedni. A dogepalota fő-
 termében van a világon a legnagyobb kép, T i n t o r e t t o műve,
 mely a paradicsomot ábrázolja. Nem látjuk fától az erdőt, annyi
 rajta a különféle alak; de ezek oly szépen festvék, hogy sajnál-
 juk, miszerint annyi szépség e tömkelegben mintegy elvész; né-
 hány másoló mindig dolgozik e remek festmény előtt, kik kivét-
 tel nélkül egyes arczokat, alakokat mind meg annyi remeket
 másolnak. Én, hogy a roppant képtárakból nagy zavart ne hozzak
 haza, figyelmemet csupán a Madonnákra pontosítottam össze,
 azért itt is csak ezt láttam, dicsőült kegyteli mosolyban állani
 az Üdvözítő mellett. Ezen s a melléktermekben van elhelyezve
 a nagybecsü könyvtár, melyben Mircse sok nevezetes darabot
 talált hazánk történetére nézve.

Velenczében annyi a kövezett ut, melyek számra nézve
 378 legtöbbnyire köhid által vannak összekötve, hogy akár-
 hová száraz lábbal is mehetni, csak hogy tudni kell a tekervé-
 nyes szük utakon a járást; mire nézve alkalmas mód valami
 ügyelgő olaszt megfogadni, ki egykét krajczáron órahosszat is
 elvezeti az embert. A hivatalos vezetők 6 frankot kérnek egy
 napra. Mig F. V. az archivumban dolgozott, én neki indultam az
 arsenálnak (fegyvergyár és tár); mikor kifogyott a térrajzból
 (planum) szedett tudományom, az elmenőket megkérdeztem,

kik udvarias készséggel utbaigazitottak. A tengerparton kiindultam s fél óra alatt a kovács-zajjal körülvelt arsenál előtt voltam. Nem dolgozik ugyan benne 16 ezer munkás, mint hajdan; de azért elég nagy csörömpölést visz véghez az ezeret meghaladó munkáskar. Még nem ütötte a tizet, társalogtam tehát az arsenál előtti orosz-lány- és párduczakkal, melyeket 1687. Athenből hoztak, hol mint mesés eredetű faragványok tiszteltettek. Biz ezek több történetet láttak, mint a mennyit én birnék elmondani; azért kellő tisztelettel szólok róluk. A mint beeresztettek, megfogott egy ór, és egy frank árut beszélt a különféle hátultöltő puskákról a XVII. századból, Bucintoro nevű hajóról, melyen a doge eljegyezte magát a tengerrel, gyűrűt dobva belé s más kő,- vasszerszámok eredete- és használhatóságáról. Amint ezek hallgatásába merültem, megtelt látogatókkal a fegyvertár, többféle magyarázó beszélt egyszerre, mikor a tömegben magyar hangokat vettem ki. Kifizettem a magyarázó gépet s a hangok után indultam. Nagy volt az öröm, mikor egy csapásra öt magyar emberre akadtam, két derék premontrei tanár, meg egy szegedi ur, neje és tengerre szánt fiával. Már most újra néztük, de vajmi jól esett a hazafiak megjegyzései közt nézni a sok holmit, mire történeti tényeket ragasztanak. Például a doge karszékét, — ócska szuette alkotmány — melyet akkor használt, mikor az arsenálba jött; egy géppuskát, melylyel valami paduai zsarnok az embereket verebek gyanánt lövöldözte; hırneves hajók mintáit, egy nő lakatját, Mocenigo pánczélját, s amit legelőbb kellett volna megemlitenem, Attila hun király sisakját. De ez csak annyiban Attiláé, amenyiben Aquileában találták, és mivel világrázó őünk ott időzött, ráfogták, hogy övé. Helyesen is teszik az olaszok hogy Attila vassisakját oly becsben tartják, uj fekete fénymázt vettem észre rajta — mert ő kergette őseiket tengerre, ezen hálát tehát méltán megérdemelte. Mi tiszteletteljesen érintettük a nemzeti ereklyét s hazafi emótiókban indultunk kifelé.

Megtelt velünk a gondola, s beszédes jó kedvünkben a képtárba hajtottunk, Academia delle belle arti. Az épület kolostor volt hajdan, képtárnak alakittatott át; műdarabjai nagyobbrészt velencei festőktől erednek. Legott a sala secondába igyekeztünk, melynek, valamint az egész gyűjteménynek gyöngye az Assunta, szüz Mária mennybevite^{le}. Ez Tizian legszebb

képe, s mégis rosz világításba helyezték. A szent anya arcza egészen át van szellemülve, minden emberi halandóságtól menten, amint csak a feltámadottat képzeljük. A halál feletti győzelem ragadja égbe, nem viszik az angyalok, arczán az alázat, a dicsőség, a boldogság öszhangu vegyülete sugárzik elő. Az angyalok, kivéve a meztelenséget, rendkívül kedves csoportozatokban környezik; a bámulat, az öröm, a gyermeki áhitat és mondhatnám szelid pajkosság mozdulatait, különféleségeit, hatalmas változatossággal állítja elő bennök. Mig azok oda fenn szellemi könnyűségben mozognak, az apostolok az emberi indulatok terhe alatt nyögve, feléje terjesztik karjaikat, mintha mondanák: ne menj el tőlünk, hiszen te voltál örömünk, vigasztalónk. Az angyal, ki az Atyaisten mellett repül az elkészített koronával, mintha mondaná: engedd, hogy fejére tehessem, hiszen senki sem érdemli meg inkább, mint ő; hadd nevezhessük mentül hamarabb az angyalok királynéjának. Ezen képet a műfestők a szinezés diadalának nevezik. A tulnyomó pirosság az ünnepélyesség, a mysteriosus tulvilági dicsötülés szinezetét kölcsönzi neki, szóval ez minden tekintetben remekmű. — Tintoretto Evá-jánál mondá a fiatal ember: hajlandó lennék menteni Ádám ingatagságát, oly kecsesen nyujtja férjének az almát. Bonifazio: násztörő asszonya nem a kaczérság által, mint oly sokszor látni, hanem a szívfacsaró bánat által tűnik fel. Palma Vecchio madonnái oly ártatlanul kedvesek, oly élettelen hivek, hogy az anyaiság édes kelleme, mely képein előmlik, feledhetlen lesz. Bellini János képei, a zenélő angyalkák által tűnnek ki, melyekben a csöndes naiv boldogságot felülmulhatlanul festi. Két óra hosszat élveztük a termek kincseit, hanem ezeket számtalanszor kell látni, hogy beteljék velök a néző.

Vigan gondolázva, Bauer éttermébe szálltunk ki, s elfoglalva egy asztalt, a magyar szó izletessé tette, akármit hoztak volna. Mi nagy lett bámulatunk, mikor a szomszéd asztalokról is magyar szót hallunk, lehattunk vagy huszan Magyarországból, még a portás is, nagy szakállu kiszolgált huszár őrmester volt. Az ösmerkedési élesebb hanghullámok miatt, a bor is kissé fölelevenített, s így bizony mi fesztelen otthoniassággal kiáltottuk túl a többi vendégeket. Perfectly at home. Ránk nézve nagyfontosságú tény, mikor mi Velenczében magyarul rendeltünk sajkásokat, fizettük a számlát feltüzelt képzeletünkben idáig

terjedtnek véltük a magyar hazát, vagy legalább Nagy Lajos korát, mikor magyar vezényszó hangzott, magyar zászló lobogott a Mark terén.

Délután meglátogattuk Grigoletti híres olasz festőt, az academia tanárát, ki az esztergami bazilika két fő képét festette s most munkában van a harmadik. Igen kedves öreg ur, legott bevezetett műtermébe, amely egy bérbevett templom, melyben még a francia háboruk idejében szüntették meg az istentiszteletet. Nagyon megörült, midőn hallá, hogy jelenlegi áldornagyunk nem csak műértő, hanem szenvedélyes műbarát is. A kép fél év mulva készen lesz; tárgya: szent István szüz Máriának ajánlja Magyarországot. A kész részletek elragadtak, a szent Szüz végtelenül kedves alak, s vágyó indulattal látszik elfogadni az oda nyújtott koronát, mintha mondaná: nyugodtan halhatsz meg király, mert én oltalmamba veszem nemzetedet, mig hű lesz az éghez. A király alakja tipikus, azaz jámbor magyar arcz. Nincs kétség benne, hogy az esztergami bazilikának ez is kiváló gyöngye lesz. Ugyanitt láttuk a vázlatot, melyet a nagyoltár számára készített Grigoletti, eredeti Mária mennybevitel; a boldogult Kópácsy azonban határozottan kívánta, hogy Tizian „Assunta“-jához közelítsen, innen a rokonság a két remekmű között. Én sajnálom, hogy nem az eredeti áll a bazilika főoltarán, mert most ama csekély közeledés miatt is, sokan rámondják: Tizian másolata. Pedig nem az, mert csupán egyes motívumok vétettek által, s a végrehajtás merőben elüt egyes különbségben hasonlít hozzá, mint például az apostolok terjengő karjaiban, s emiatt rokonul Tizianéval.

Meglátogattuk Mircsével az irattár igazgatóját, Garlova-got. Jeles tudós létére, igaz magyar nyájassággal fogadott, s az irattár minden kincseit, a magyar tudósok rendelkezésére bizta. Az irattár neve: Archivio dei frari, mert ilynevű eltörölt kolostorban van elhelyezve. Összejöttünk egy pappal, ki Sarpi-ról vadakat irván, a püspök visszahuzásra intette, de mivel nem tágitott, „mi hanno sospezo,“ mint mondá, felfüggesztették. Firenzében megtudtuk, hogy már alkudozik egy amerikai missionarius-sal az apostasia végett, már csak egynehány dollár a különbség.

Alkonyatkor galambokat etettünk; ugyanis közköltészen tartatnak a Márk terén galambok, annak emlékére, hogy a XIII. században Dandolo admirál, Candia ostromakor galambok

által kapott tudositást a sziget állapotára felől, mi által elfoglalására nevezetes előnyöket nyert. — Marokból is esznek, oly szelidek; de én nem részesültem e szerencsében, talán ösztönszerűleg éreztem kezemen a vért, melyet kiontottam, mert hajdan czélba dobáltam magyarhoni tagtársaikra. — A nappal garadába rakott székeket széthordják, az asztalokon fagyalt piroslik, kibukkan az gázlámpák fénye, gyülekeznek a katonák, nem csak az udvarló, feszesen lépegető katonatisztek, hanem a zenekar tagjai is, csinos egyenruhában. Mikor ráhuzták, már tündököltek a kirakatok gyémántjai, mert sok aranyművesbolt van az ivék alatt; mi is tehát csoportosan indultunk a világ bámulására. Vajmi jól esett, midőn hazai állapotokkal hozhattuk vonatkozásba ezen idegen szokásokat, ami sok érdekes hóbortra adott alkalmat. Sok eredetiség van a velencei életben és könnyű társalgási modor fűszerezi együttlétöket. Hullámozott a kíváncsi embertömeg, mindenféle zene, egyes hangszereken dongott fülünkbe. Ezernyi gázlámpa világítá meg nem csak az arcokat, melyek mind szeretetreméltó vonásokat öltöttek fel, hanem a Márk-templommárvány virágcsokrait, aranyos csúcsait, különféle színű oszlopait is, mindez úgy csillogott, a mozaikok aranylapja fénylett, míg a kupolák a szelid hűs holdfény párázatában álomszerűleg elvesztek. Ez valósággal a kövé vált mese. A mondák tündérországainak varázsát, úgyvélem a velencei est leginkább megközelíti. A zsvaj és dévajkodó jókedv, melyet durva hányavetiség sohsem zavar meg, semmi köztéren nem nyilatkozik annyi illemdús élénkséggel; azért az öreg apó, a campanile nem is mozdul, hanem látszólagos örömmel és megelegedéssel tekint le a mulatozó tömegre.

Mi nagyszerű eredménye van a művészetnek; milyen háladatos az! akkor is elbájol, elragad, mikor az emberi tevékenységnek nyoma sincs többé. Velence nagysága régóta porba omlott; államférfiainak minden álnok fogása immár haszontalan, hanem építőmesterei, festészei mégis uralkodnak a világon, s a jelenkor művészeinek is szabályul szolgálnak. Mennyivel többet érnek ezek megnyert csatáknál, melyeknél átokba tör a sohaj, s vértől dagad meg a mező. A tengerben a hold irányában egy erős fényfolyam uszott, míg két oldalán, világos homályba veszett a víz. A fekete gondolák, villárral az ormon, mint kísértetárnyak, melyeket csillag vezet, bujkáltak föl-alá. E bűvös estén

bucsuztam el a magyar hazafiaktól, mert Paduába igyekeztem, mig utitársam Velenczében maradt irattári kutatások végett.

Velenczében az ágyak tul-anglais függönnyel vannak ellátva szunyogok ellen, mi azonban gyertya mellett, nyitott ablaknál sokáig beszélgettünk, a czókmókot haszontalanságnak tartva, félrelöktem. No de megadtam az árát, a szunyogok táborai elleptek, és vége lön az alvásnak. Eleget huzogattam öszszébb a függönyt, már benépesítették a sátort. Kivonulni nem akartak. Elvégre rám zuhant az egész készlet és sok szunyog lön semmivé. Ezek a zanzara-k a tengerviztől oly mérgesek, hogy tetovirozott lön kezem-arcom, vérszopó érintkezésök folytán.

Mikor pirulni kezdette a tenger hullámai, hogy mint csokros-fodros habvankosak közül kiemelkedjék a nap: én már gondolán ültem s a pályafőhöz evezett sajkásom. Igazat szólva én már meg is untam harmad napra ezt a békafészket. Itt nem lát az ember zöldet, nem hall lódobogást, kocsizörgést, az állatok mind számüzvék, egyedül a szamarika maradt meg, hogy segítsen az embernek megküzdeni a habokkal. Ha nappal csendesek az utcák, a csatornák, korán reggel, mert az olaszok 8 után kelnek, a szunyogdongás is meghallik. Valódi élvezetnek tartám vala, ha egy tisztességes ökörbögés üti meg fületem, de evező-locsolásnál egyéb nem hallatszott. A canal grandén egy nagy bárkával találkozánk, mely a szárazról hozott édes vízzel volt tele, mert a cisternák tartalma nem elegendő. A pályafőnél már volt élet, mozgás, néhány percz mulva elfütyült velem a mozdony. A tengeri vasutról tekintve Velenczét, a fölkelő nap pirjánál, egyedüli, rendkívül varázsló látvány. A templomok tornyai, a kupolák mint óriási hajók árbóczai tűnek fel, maga a város kaczer hölgy gyanánt, ki az izzó tenger tükrében nézi magát, azután a távozó felé fordul s nemzeti színű lobogóival, mint kezeivel integet az elvonuló idegeneknek.

Nagyot lélekzettem, amint a reggeli fuvalom, üde árnyak, érett gyümölcsnek erősítő illatát hozta száguldó szekerünkbe. A nap első sugaraiban fürdött Velenczének egész háttere: az éjszak-nyugati heglánczolat. A tenger vetélkedett a léggel, hogy melyik bir hódítóbb kék színt előteremteni. Szép kertek, magasban fekvő nyaralók tűntek szemünk elé, majd ismét termékeny mezők, melyeknek barázdáiban, termőfára csavarodva zöldel a szöllő; ha pedig nem fogadja el a faág, áthajol azonos sorsu szom-

szédjára és ghirlandokat alkotnak a gabnaföld körül, innen van, hogy itt a mező kertekhez hasonlít. Nincs annyi fájok, hogy karókat (legno secco) alkalmazhatnának, akkor igen sokba kerülne a bor. Egy órai utazás után Paduában valék. Az esti vónattal érkezett utitársammal még azon éjjel Florenzbe mentünk, én tehát podgyászomat a vasuti portásnál hagytam, s így indultam a városba.

Padua beláthatlan térségen fekszik, s tornyainál, kupoláinál fogva képzeletünk nevezetes várost alkot belőle. Nem foszlik szét várákozásunk, amint a bemenetnél erős bástya-kapu fogad, részben cyclops-modorban. Hanem az utcák nem szépek, sok piszok és a szakadatlan ívek, csarnokos házak (arcadi) jellemzik. Tovább félóránál gyalogoltam, míg a szent Antal templomához értem, kit csak „il santo“-nak neveznek. A város csöndes, az az 55 ezer lakos csak úgy kong benne; minthogy a járókelők az ívek alatt mennek, az utcák üreseknek látszanak; legnagyobb nevezetessége a templom, mely egészen csak 1424-ben készült el.

A szent Antal egyháza, mely szent Márk utánzata akart lenni, a román és góth izlés vegyülete, téglaszinben colossalis kereszt alakja vagy on, hét kupolával. Az általános benyomás nem eléggé harmonikus, pedig a szép a részek öszhangjában fekszik; de részletekben világhírű kincsekkel dicsekszik. Mellőzöm a főoltár körüli architecturát, Vellano, Donatello híres domboröntvényeit, a San Felice kápolna falfestményeit, melyek a műértők által nagyra becsültetnek; megemlítem csupán szent Antal kápolnáját, melyben szent Antal teste felett, szentmisét mondatam.

A templom bal oldalán van a téres „capella del Santo.“ A homlokzatot renaissance izlésben Sansovino készítette; — négy domborvésetekkel diszített oszlop között, öt ivre oszlik; felirata: Divo Antonio Confessori sacrum. A kápolna falait kilencz márvány domborvéset disziti; a XVI-ik századból, Campagna, Tullio Sansovino művészektől, tárgyuk a szent csodái. Ezek a kápolna legnagyobb kincsét teszik. Egyikén szent Antal, egy agyonszurt embert támaszt fel, s a márványon ki van fejezve a halál és élet közti átmenet, a merevültség és az élet ébredése, a dermedt karok emelkedési kísérlete. Középen van az oltár, melyhez 6 meredek lépcső vezet. A szent teste, zöldes márvány-

koporsóban fekszik oly magasban, hogy az oltár hátfelén, ajkakkal érinthetik az általmenők ; 16 függő lámpa ég az oltár körül. A tabernaculumon szent Antal kis ércszobra vagyon, angyalok és szentek környezik, szintén bronzból. Oldalai votívtáblákkal vannak beaggatva. Nevezetes még a lépcsőnél elhelyezett két ezüst candelaber, márvány talapzaton. Királyi pompa környezi a szegénység apostolát, arany, ezüst márványtól hemzseg itt minden tárgy. És ez jól van így ; mert ekkor látja megbecsülve szegénységét a nyomorult ember ; ez békíti ki sorsával, ez jelvénye a tulvilágon rá várakozó boldog dicsőségnek. A kápolna egész nap telve van imádkozókkal ; én is tizet áldoztattam. Azelőtt volt itt 50 antoninus-szerzetes, most 18-at hagytak meg belőlük, de ezek is csuklya nélkül járnak, mint más világi papok, mert a kormány a szerzetesi ruhát örökre száműzte. A templom-téren van Gattamelata sereg-parancsnok érczlovag szobra a XV-ik századból, s arról nevezetes, hogy ez az új olasz öntvény művészet első műve Donatellótól. A téren legtöbbnyire kis házak vannak, mi által a templom amugy is hatalmas arányai, még inkább növekednek.

A mint a város szemlélésére indulék, azon utcának vettem az irányt, hol a devotionaliákat árulják, s oly édesdeden tudják kínálni, hogy az ut elején lévő és dagadt tárczám ellen nem állhatott, s vásároltam összevissza, pedig az ilyesmit legjobb az ut végére hagyni. Az is csábitott, hogy az agio-n meglehetősen összeget nyertünk ; amióta egységes lett Olaszország, egyéb áldások közt a „felfizetés“ malasztjait is élvezi, kik azelőtt hallani sem akartak ami bankóinkról, most már igen ügyesen tudják tárczáikba helyezni, a pizoktól terhes papir-szeleteket. Ennél fogva mi is annyi aranyat váltottunk fel olasz bankókra, amennyit ottani időzésünkre szükségesnek véltünk, minek folytán az emlékek, a fagyalt, a reggeli ára jóformán ebből telt ki. Nevezetes, sőt világhírűnek mondják a paduai főkávéházat ; csucsives modorban van építve, sok üveg és márványoszlop díszíti, tulajdonosa Pedrochi ; jeles kávéjáról én is adhatnék bizonyítványt. Az egyetemi polgárok sokat látogatják, mert szomszédságában vagyon az egyetem. A paduai universitás most is nevezetes, épülete, szép csarnokos udvarral 1552-ből való. A Sansovino emelte csarnok ivei alatt, merő régi czim sötétlik alá, „civium academicorum“ kik itt valaha tanultak. Kerestem magyart, mert haj-

dan erősen látogatták hazánkfiái, de nem találtam. Egy magyaros hangzású rectorról mondatik: *munus deposuit, non dignitatem.* Vizsgálatok tartatván, sok gondolatokba merült deák ögyelgett a ivék alatt, némelyik olyan desperatus volt, mintha megbukott volna. Nem messze van ide a városház, ezen két új márványtábla csillogott ezen felirattal: *Italia dopo XIV. secoli una.* Elmondatik, hogy 1866. júl. 16-án, nem tudom hány ezer szavazattal lett Victor Emánuel Olaszország királyává, és csak 69 szavazott nemmel; hogy Padua 15,280 si-votumot adott és con no egy sem szavazott; intetnek a polgárok az alkotmányos király iránti hűségre. A másik tábla az olasz király látogatására vonatkozik.

Világhírű nevezetessége Paduának a „Madonna dell'arena“ című román izlésű, most elhagyatott temploma, mely egy kert közepén vagon, és Giotto jól megőrzött frescoit tartalmazza 1304-ből. Harmincznégy osztályzatban, Jézus és szűz Mária életének jelenetei adatnak elő. Mikor olyanra, ki a festészetben laikus, is maradandó hatással voltak, nem lehet jelességökről kételkedni. Ki nem emlékeznék a byzanti modorú képek, fásult, ügyetlen alakjaira? Ezen modorból kiemelte a festészetet Giotto. Az átmenetre nézve Pecht itézfestő ezen jeles megjegyzést teszi: „Nincs érdekesb jelenség, mint midőn a lángészt küzdeni látjuk az eszmétvesztett szokottsággal, s mikor azt diadallal legyőzi vagy megifjítja. Ezen forradalmi éldelettel teltem el Giotto eme frescoinál. Egyenesen neki megy a byzanti festőknek, s az ő egyforma ünnepélyességöket, üressé lett mintavázlataikat, realistikus irányzattal veri le. Mint minden valódi ujitó a művészetben, a hagyományból a természethez tért vissza s egyszerűn azt kérdezte magától: miképen viseli magát az ember ilyen vagy amolyan helyzetben, vajjon bizonyos esemény miképen alakulhatott a természeti valóságban, és a történetben mi az, ami leginkább érdekeli a nézőt. Nagy emberhez méltó, eszes józansággal, egészséges észjárattal kritikával küzdött, minden tartalom nélküli forma ellen. Mert a lángész sohasem hasonlít részeg emberhez, ki tombolva rombol, de nem épít, fájdalom így képzeljük magunknak a reformatorokat, ép ellenkezőleg a genie józan és élesebben lát a többieknél.“ „Leginkább meglepő képeknél a *compositio* világossága, első tekintetre tudjuk, hogy mit mivelnek a személyek. Ez jellemzi őt főképen mint történeti festőt, mert alakjainak helyzete is elárulja, hogy a pillanatban

minő hangulat tölti el kebelöket. Bámulatosan termékeny új, habár mindig az életből ellesett motivumok előadásában.“ Madonnáiban már csillámlik a tulvilági kellem, mely Rafaelban tetőzött. Lehangolt kedélylyel mentem ki a templomból, mert clyannyira elhanyagolják eme kincseket. A nagy gazdagság, közönyösökké teszi őket; egy gondatlan asszonyra van bizva az egész templom, ki legott kicsörömpöli kulcsaival a nézőt; ugy látszik, kevesli a félfranknyi szabott árt.

Innen a város másik végére szent Jusztina templomához mentem. Előbb Prato della valle nevű nagy piacra bukkan-
tam. Középen hatalmas fák árnyában nevezetes emberek szobrai fehérlenek, ott van B á t h o r i István, S a v o n a r o l a s más sok híres ember. E tér csak a június 13-iki vásár alkalmával népesül meg, alig láttam rajta embert. Egyik végén emelkedik szent Jusztina temploma, ki itt vértanuságot szenvedett. Azelőtt benzéseké volt, most plébánia-templom. Minthogy a város végén áll, s Páduának még igen sok más temploma van, gyéren látogatják; így eme rengeteg épület itt hiába vagyon. Római stylben épült, nemes arányai megnyugtató hatással voltak rám, valamint minden, ami arányos; mert arról, ami rhythmikus vonalokban épült, legott, mintha számot tudnánk adni az egység után törekvő észnek. Három hatalmas hajója, négy kupolája vagyon; kívülről, vakolat nélküli tégláját 1549 óta mossa a vihar, és föl nem olvasztotta, mit nálunk kövel is megtesz az eső. Nevezetes műdarabjai közt, leginkább tetszett egy keresztlevétel, jobbra egy kápolnában Parodi-tól. Szűz Mária és szent János mintha már sirni sem birnának, s a földi fájdalom elégtelen lenne; az Isten anyja szivmetelő szenvedéssel, urunk kinjaiba merültnék látszik. Magdolna az egyedüli, kinek könnyei vannak még. Főnséges egy köharmonia. — A délutánt szent Antal templomában töltöttem, hol mint a Nagy-Boldogasszony előestvéjén, dallam-gazdag letenye tartatott.

A mint napáldozatkor a vasut felé igyekeztem, egy ur kérdezte tőlem: ismerem-e S z é c h é n y i, S z i r m a y, P á l f y grófokat, mert mikor ezen urak mint huszártisztek katonáskodtak, Páduában feküdtek, s baráti viszonyban állt velök. Fájdalom, semmit sem tudtam a jó urnak mondani, a min megnyugodott s elkisért a város-kapuig. Itt egy rétecske terül el a vaspálya felé vezető ut balján, ezen nagy embertömeget vettem észre.

Csak mikor közéjük kerültem, láttam, hogy vagy 50 oláh cigányt bámulnak, kik 9 szekéren a bársonyfüre telepedének, s a purdék fürge ugrandozásain, a cigány kisasszonyok lefesthetlenül piszkos öltönyein mulatozának. A bámuló nép tömbjei jobbra azon tünődtek, hogy kik ezek s merre van hazájok? Egyikök találgatta, hogy ezek talán magyarok. Szégyeltem a dolgot, mert családi életök páratlan nyilvánosságban tűnt elő. Jelesül az asszonyok oly vadászatkedvelők voltak, hogy a nézők borzongást éreztek hátukon, miután kis számtani tehetséggel észre lehetett venni, hogy vadászati területeik nagyon gazdagok lehettek. Rösteltem, hogy magyaroknak tartották, és fel is világosítottam a közelemben állókat, kimondván, hogy a román faj ágából valók. Meggyőződtek szavaimról, a mint egy ezüst gombos kilép a csoportból, és jó olasz nyelven megszidja a távirat póznáira mászkáló gyermekeket, mert ha megingatják, ugymond, a dorongokat, rájuk fogják a kárt, kik békében akarnak lenni, mig tovább mennek. Beszéd közben sűrűbb lett mellettem a csoport, s azt gondolták a hallgatók, hogy én vagyok védőjük, ez okon odább álltam, hanem belátták, hogy a latin és nem az ázsiai fajhoz tartoznak idegenszerű vendégeik.

Az esti vonattal megjött utitársam s éjjélkor B o l o g n á b a n voltunk, hol minden irányban nagy kocsiváltozás történik. Már harmadszor mentem erre, s magát a várost, görbe tornyaival még sem láttam. Majd az éhség, majd az éj sötéte akadályozott a néhány várakozási negyedtet, vagy órát megnézésére töltenem; most is tehát az étteremben helyezkedtünk el. Páratlan lótás-futásban voltak a pinczerek, kik a minden irányból beözönlő utasok étvágyát kielégíteni törekedtek. Majd új házások léptek be; meglátszott egymásra mosolygó arcukon, előzékeny modorukon, hogy néhány nap előtt keltek össze, mert a világért sem ettek volna két tányérról, hanem mintha a pinczér elfelejtett volna kettőt hozni, egyről evének; majd aszkóros öregek, kik a déli levegőnél vélték gyógyithatónak korhadt tüdejöket, s nem vették észre, a nyomukban ügető halált; majd katonatisztek nagybüszkén kardot csörtetve, mihez az olasz katona nagyon ért, majd számító arczu kereskedők. Ezek felett pedig szokatlan mennyiségben röpkedtek a denevérek (pipistrelli) a sok lámpavilág által becsalogatva, nem tudták a kiutat megtalálni, azért nyilsebességgel vágattak a termen át, csak a

mi pinczérünk lódult nagyobb rohamossággal, úgy, hogy nem egy denevér „pironkodva kéri, hogy álljon meg, mert utól nem éri.“

Bolognából a vasut rengeteg hegyeken át megyen, úgy mondták, hogy 46 alaguton bujik; míg tavaly csaknem elfojtott a kénzsig, mely a kőszén füstjével kocsinkba tolaodott, most erősen horkolva haladtunk át s csak Flórencz mosolygó tájain, melyeket a fölkelő nap megaranyozott, ébredtünk fel.

Véletlenül az „alla luna“ szálloda ama szobáját kaptuk, melyben tavaly laktunk, s épen ugyanazon napokon is időztünk e szép városban, mint tavaly.

Firenze ugyan nem dicsekszik régiséggel, mert Krisztus urunk sz. előtt csak egy századdal keletkezett, a mi Olaszországban fiatalságra mutat. Legnagyobb virágzásban volt a Medicek alatt. 1860. márcz. 15-iki népszavazás folytán a nagy Olaszországhoz csatlakozott. 1864. sept. 15. Italia fővárosa lett. Róma után legtöbb művészeti kincscsel dicsekszik, s most is számos művész tartózkodik benne. Művészek s általában azok számára, kik hosszabb időt igénylő tanulmányokat akarnak tenni, legjobb ha magánszállást, maison meublée, hotel garniet fogadnak, hol egy szoba 1—2 frankba kerül naponkint, tehát 47 krba, az étel 3—4 frankba, s így kevés pénzzel is lehet Firenzében időzni.

II.

Flórencz. Pisa.

Olaszország legszebb városa Firenze. Igaz, hogy legszebb tája van Nápolynak; de itt a szép mosolygó vidék mellett, szép tiszta a város, előzékeny udvarias nép lakja, szóval minden tekintetben kielégít. Komolyság, üres lárma, dacz, szigor, izlés, szeretetreméltó vidámság van egyesülve e népben, s e vegyülék kitünő sajátságát teszi, mely által különbözik nem csak a mysteriosus Velenczétől, a folyvást nevetve zajongó Nápolytól, és a büszke, ünnepélyesen elhanyagolt Rómától. E faj, melyből annyi sok jeles ember vált ki, még most is uralkodik esze s takarékosága által; a mozgékonyság, életrevalóság oly tulnyomónála, mint Rómában a büszkeség, a nápolyinál a gyomor, a velenceinél a pénz.

Igen kedves benyomást tett ránk az az udvariasság, mely-lyel találkoztunk, a mi itt általános modor. Egy ember a főtéren (vidéki lehetett) levélpapirokat árult, a mi tiltva van; oda ment a rendőr (kék csokor lilium gyanánt emelkedik, égfelé hegyesített kalapján) s kéri, hogy innét pusztuljon el, a házaló csak teritgette holmiját állítva, hogy ilyesmit tenni szabad. Erre azt vártam, hogy mint nálunk, szélnek rugdalja áruit, miután a hatósági közegnek vissza mert felelni. Épen nem, hanem ekkor a rendőr közelebb megy a zsványkülsejü hazafhoz és udvarias arczzal mondja: faccia mi il piacere! menjen, tegye meg nekem azt az örömet; erre elhallgatott a bravo, fölszedte papir-jait s odább ment.

Az árulási jókedv, ügyesség, ruganyos torok, kereskedelmi poesis, szóval a mai kornak igazi képviselőjét láttuk a régi hidon, (ponte vecchio), hol merő aranymivesboltok vannak. Ketten voltak és kereken járó sátorokkal a hid közepén megállapodának. Az eladandó tárgyak, az élet mindennapi szükségire voltak szánuva, áruk kivétel nélkül két soldira határozva. A fiatalabb valódi pathoszsza rengette a levegőt, megnevezve és felhutatva a tárgyakat, s kihirdetve, hogy mindez csak due soldi. Mi a többi néppel bámultuk a két rettentetlen férfit, senki sem vett, mert mind el voltunk ragadtatva az öszhangzó előadás által; megtetszett az ilyesmit gyakorta látó firenziek előtt a szabatosság, de legfőképen a dallamosság az áruk ajánlásában. Nem csak jó torka van az olasznak, hanem jó füle is, azaz érzéke a harmonia iránt. Egészen más hangon kezdte a két vitéz a magasztalást, de nem sértették a fület, mert dallamosan accompagnirozták egymást. Elvégre megsokalták a dolgot, észrevették, hogy inkább gyönyörködünk előadásuk báján, sem hogy meggyőződést szereztek volna az áru valódisága és czélszerűsége felől, összenéztek és elhallgatának, gyufát vettünk s tovább lábaltunk.

Ünnep vala; templomba menénk, a „Maria dei fiori“ világhírű cathedralisba. Mikor ugy oldalról tekintjük, például a Sasso di Dante nevű márványról, melyen e költő ült, mikor építették, egy egészen új jelenség tárul elénk, ha egész Olaszországot jártuk is be. Simitott, sokszínű márvánnyal van incrustálva, vörös, fehér, fekete színvegyülék ragyog le róla. Az izlés rajta goth-olasz, a mi nem egyéb, mint a csucs-iv kiterjeszkedve; nem szokhatta meg az olasz a szűk és csupán magasba törekvő mintákat

ő kényelmesen szeretett elnyújtózkodni; ez okon, nem csak kiterjesztette az csucsívet, hanem néha góth épültre római diszitményeket, és viszont római vagy dongaivekre góth czifrázatokat alkalmazott. A góth-olasz styl egyik előkelő képviselője a hatalmas székesegyház, melyben 1440. egyetemes egyházi zsinat is tartatott, itt egyesült a görög egyház, de csakhamar, mihelyt hazá mentek, visszaestek a duzzogásba. I. Károly mondotta volna róla, hogy olyan szép, miszerint tokot kellene rá csináltatni. Tessék egy óriási szekrényt gondolni, mely legterjedelmesebb dimensióit is finom mozaikkal takarja; tessék ezt a kupolával 62 öl magasságban gondolni, de minthogy nincs tokja, a napsugár- és vihartól kissé megfakulva, s némi képzete lesz róla. A toscanai góth-olasz építészet ezen csodáját, betetőzte Brunelleschi 1436. legnyulánkabb kupolájával. A szomszéd érseki palota kapuja mellett van szobra, amint ülve föltekint egyetemesen bámult művére. Azontúl nem messze egy ház falába van betéve ama kő, melyen ült Dante, mikor építették a templomot, most is „Sasso di Dante“-nak nevezik. Azt mondják, hogy mikor Michelangelo Rómába ment, így bucsuzott el: elmegyek, hogy fölépítem testvéredet, nagyobb lesz, de nem oly szép, mint te. Valóban nézésében elfeledjük, hogy hiszen góth templomhoz nem is illik a kupola; annyiban mégis öszhangban van, hogy a csucsívekhez hasonlólag, nagy testével szintén fölfelé magasodik, s nyolcz hajlatát összecsomólván, góth modort utánoz. A kupola után jő a hatalmas galleria, mely a szerha alatt az egész templomot körülfutja. Ilyen az oldalról tekintve; mert homlokzata nincs, csupasz fal mered a belépőre; most fogadtak el egy tervet, mely szerint stylszerüleg építnek majd egy nagyszerű homlokzatot.

Belseje zordon; a sötét és kis ablakok miatt kevés világossága van, nem éreztem magamat jól benne; hozzájárult a túlzajongó énekelés, melynél az orgona csak néha szólalt meg. Mennyivel szebb népünk éneke, vagy székes templomaink zenéje! Nem is volt tele a főtemplom, pedig az érsek tartotta az isteni szolgálatot, vagy 60 pap segédlete mellett, a többi templom pedig zsufolva volt, lévén Nagy-boldogasszony napja. Mindenütt nagy számmal voltak a gyónók, a mi legbiztosabb jelensége a nép jóságának, mert a gyónás irtogatja a szenvedélyeket, szánítja a bűnyomot. A sátán — Fáy szerint — mindenüvé aggatja há-

lóit, mint a pók, hova tisztogató seprő nem jár. Ilyen lelki seprő a gyónás, mikor kellőleg végezzük.

Itt az ünnepeket nyilván nem ülik meg; eme nagy napon is dolgoztak, ástak csatornákat, a boltok nyitva valának. Annyiban látszott, hogy ünnep van, mert öles falragaszokon igen sok népmulatságot hirdettek, s mindeniknek végén egy fuoco artificiale-t ígértek. Az egyikbe elmentünk. Az állatkertben öt óraker volt kezdete a zenével összekötött evés-ivásnak, azután léggolyóeresztés, tombola, s végre tűzijáték. A másfél öles hirdetés után sokat vártunk. A mondott időben a cascinefelé igyekeztünk, ez Firenze városligete, hová az elegáns közönség hintón, a szegény ember gyalog megy; erre van az orto zoologico, 25 centesimo-n jegyet váltottunk, mellékeltek a jegyhez egy számot is, mely a sorshuzásnál játszani fog. A pénztár mellett volt egy asztalka s azon a kijátszandó tárgyak. Egy szárnyaszegett, tollafosztott bús papagáj volt az első nyeremény, azután jött egy kalitka vén canárral, tintatartó, kopott keztyűtok, félig kiszítt szipka, kép, egy kiszolgált csiz, szóval 13 olyan tárgy, hogy nevetséget gerjesztett volna akárkiben, de az olasz megszokta nagy hűhóra a semmit. A zene ugyancsak rossz volt. A léggolyó alig 10 ölnyire emelkedett, megpukkadt, le kellett huzni; s az illető művész, mikor kérdőre vontuk, hogy hát lássuk a medvét, bontsa ki újra szerszámát, egyszerűen avval bocsátott el bennünket, hogy baj támadt, *accaduta una disgrazia*, és nevetve tovább ment. Már mi nálunk nem olyan türelmes a közönség. A pinczér mihelyt valamit hozott, legott kérte a pénzt is, hogy el ne szökjünk, ez ugy bántott (habár drága honfiaival is így tett), hogy inkább az állatokat néztük. Fürge majmok még leginkább mulattatták a közönséget, mert szörnyű pajkosságokat követtek el.

Jó, hogy semmit sem nyertünk. A sorshuzás mégis élénkséget hozott a társaságba, a mi vagy 9 óraker történt, hanem addig sokat unatkoztunk. Kávét, fagyalt, pástétom és tökmagon (seme) kívül egyebet nem árultak, — az egész multságban a tűzijáték ért valamit, már az által is, hogy ennek elfüstölésével haza mehettünk. Csakhogy még hátra volt a Lungarno, az Arno part.

Mint más déli városokban, itt is 11-kor huzzák a nyugóórát, addig utczákon ténfereg az emberiség. Firenzében az Arno folyó partjain, mely két részre szeli a várost, sétálnak. Vize

ugyan kevés, hanem zsilipeken föntartják s még csónakáznak is rajta, vörös lámpást illesztve a ladik orrára. A partot mellvéd disziti s azon az egész folyó hosszában bőven, sugárzik a gázfény, azért ez a parti palotáknak bűvös ragyogványt nyújt. Itt vonul át estente, vasárnap bizonyosan, mindenki, a ki látni, vagy láttatni akar. A kamaszok a lámpa alá ülnek és úgy nézik az átmenőket, kik között bujkálnak a kurjantók, gyufát, botot és egyéb apróságot kínálva. Mondhatni, hogy az olaszországi városok között, itt legszebb nép lakik; alig látni rút arcot. Igen sok angol család lakik Firenzében, kik ugyancsak elütnek a bennszülött fajtól, nem csak vörös hajok, hanem halvány, sovány alakjuk által is; szinte félttem, hogy eltörik a miss-nek a dereka, mikor a cascínákban leszállt pompás hintajáról. A nép szereti őket, mert mindent kétszeres áron vesznek; ők még ekkor is nyernek vele, tekintve a London és Firenze közti borzasztó árkülönbséget.

Más napra a Marco-egyház és kolostor tüzetes megnézését tüztük ki. Itt dömésszerzetesek laktak 1430 óta, a mikor 200 év előtt épített templomuk megjavíttatott. Most is van benne öt áldozár és két laicus szerzetes, de dömésruhát csak a házban szabad viselniök. Ezen zárda arról híres, hogy itt lakott Fra Angelico da Fiesole, Fra Bartolomeo, és Savonarola híres dömés szerzetesek. Az első kettő mint festő, a harmadik mint reformator nevezetes. Angelico jó szóért, akármely tagtársának kifestette szobáját, a folyosókon a szűz Máriát, többféle alakban frescoban látni. Egy helyütt a kis Jézust tartja kezében; ezen kép előtt rendszeren ott ül egy-két másoló. A kis Jézusról elragadtatással beszélnek, akkor is az egyik magyarázta nagy tüzzel, „oh mennyi istenség sugárzik arczából!“ divino bambino volt szakadatlanul ismétlése. A termék és a kereszt folyosó csarnokai, szintén képekkel telvék, ez okon eme kolostort muzeummá fogják alakítani. Van a falakon vagy 40 fresco; most az egész országból ide szállítják Angelico műremekeit, sőt Fra Bartolomeo képeit is; és mint beszélük, még egynehány dömés festményeit, mikor ez aztán a szerzetesek üdveldéje lesz. Lám a kormány mennyire gondoskodik a dömések örök híreről. Hiszen csak levehették volna a falakról — mondá az egyik — nem tennék muzeummá. Ugy vélem, hogy az egész művelt világ örömmel veendi e hirt, de a festők s általában a műkedvelők

különösen, mert csak így lehet kielégítő tanulmányokat tenni a dömés lángelmék művei felett.

Az itészek általános véleménye szerint, Fiesolenál a természetesség oly annyira elvál az anyagtól, és mennybe törekszik, mint egy más olasz festésznél sem. Lelkének tisztaságát képeibe is tudta átönteni, a mint azt mindenki érzi, ha csak kissé mélyed be remekeinek szemléletébe. Habár a színezésben *stylista*, azaz a megszokott modort követi, nem harmonikus a tárgy eszméjével, annál több gondot fordít az arcra, mely egy maga vett világot a helyzetre, s értelmezi a hangulatot, melyet a festő ábrázolni akart. Nagysága nem csak a Madonnákban tündöklök, hanem legfőképp az angyalok festésében páratlan; ezek a földöntúli tisztaság és a boldog ártatlanság felülmulhatlan, sőt utólérhetlen példányai. Azon Mária környezetében, mely az Uffizi-palota folyosóján van, 12 angyal különféle zeneeszközön zenél; ezek oly szépek, hogy nem győznek rólok elegendő másolatot venni. Ereje tehát abban van, hogy a lélek mozdulatainak tükréül az arcot tudja kezelni; erős szenvedélyeket, le-sújtó fájdalmat nem tud ugyan festeni, modorosságba esik; hanem a szentség a szelid boldogság, a dicsőülés, az elragadtatás jeleneteiben felülmul minden olasz festőt. Angelico, ezen csodája a természet és isteni kegyelem ajándokainak, e kolostorban lakott vagy 13 esztendeig. Arczképét azonban nem láthattam.

Ugyanitt lakott, szónokolt *Savonarola*. A szoba, melyben századának elfajulása fölött tünődött, pusztán áll; *) az utczákon, merre hurczolták a vesztőhelyre, senki sem említi nevét; a téren, hol a máglyán elégett, egy szökőkút fajtalan alakok közt lövelli vizét. Ezen szentéletű emberről sokan azt hiszik, hogy az egyház ellensége volt, ez okon Wormsban emléket állítván Luthernek, melyet 1868 ki juniusban lelepleztek egyéb mellékalakok közt, kik az egyházi mozgalom előkészítői valának, Savonarola szobra is látható. Már pedig ő oda nem tartozik. Csodálatos, hogy ez napjainkban történt, mikor a fürkésző történet, ezen nevezetes ember életadatainak legkisebbikét is, teljes fénybe derítette, s nincs többé kétség, hogy mint hű katolikus halt meg. Igaz, hogy Savonarola (szül. 1452. sept.

*) Felirata: *Has cellas Venerabilis pater frater Hieronymus Savonarola vir apostolicus inhabitavit.*

21. Ferrarában) a máglyán mint izgató halt meg 1498. május 23-án, hanem a zsarnok, ki arra ítélte, meg nem semmisíthette a történet pártatlan tanúságait ártatlansága felől.

A Medici-ek érdemei a művészetek körül halhatatlanok; hanem a classikus izlés tulzó pártolásából oly pogány életnek voltak előmozdítói, hogy a ker. ember irtózott tőle, s így vallási tekintetben ezen érdemek kissé kétségesek. A kereszténységet olyan mesének tartották, — értem az Ovid-imádó, Jupiterhez imádkozó urakat — mint Venus mythologiai eseményeit, avval a különbséggel, hogy az utóbbi szerint éltek, míg az előbbit, csak a nép számára illőnek hirdették. Minthogy azonban a nép szereti utánozni urait, ha nem is a classikus műveltségben, tehát a szabados életben, könnyen nyomukba indult; mert hát az érzékiség pocsolyájába nagyon lejtős az út.

Ilyen rothadt testbe vágta szekerczéjét Savonarola, s az Istenige kétélű pallosával hirdette hogy Krisztust tagadta meg e nemzedék, mert habár ker. templomokba jár, pogányul él. Ez nem maradhat így! A nép zsufolt templomban hallgatta beszédeit, az eredmények nem sokára jelentkeztek. Be nem férvén hallgatói a Márkegyházba, a székes templomban kellett beszélnie, ahol már éjfél előtt foglalták el helyeiket, csakhogy a reggel szónokló szerzetest meghallhassák. Oly perzselő erővel hatott a szó, hogy midőn egy alkalommal a fajtalan képek, parázna szobrok ellen kikelt, az 1497-ki carneval napjaiban, hallgatói minden becestelen képet, szobrot, tisztátalan alakokkal beszótt ruhanemüket, cserépmázolványt a főtérre vittek, úgy, hogy 30 lábnyi volt a lobor, és ének, zeneszó mellett meggyújtották. Másik évben ugyanezt tették, hanem ez volt Savonarola utolsó éve.

Lángbuzgalma sokaknak nem tetszett és hatalmasb elleni reá fogták, hogy lázadó; ez okból a főtéren, két társával, áldozó csütörtök napján elégették. Savonarola meggyónt, megáldozott és az oltári szentségben rejlő Krisztus igazságába ajánlotta magát. Hamvait az Arnoba vetették. Rafael 13 évvel halála után, a Vatican stanzáiban, az egyházatyák mellett festhette kemény, sasorru, duzzadt ajku arczképét. Neri szent Fülöp, Savonarola arczképét, szobájában nagy tisztelettel őrizte, s rajta volt a dicsőületi fénykör, mi csak a szentek jelvénye. Mit vallott Savonarola a pápaság felől, elég bőven és igazhitűen fejezte ki „Triumphus crucis“ czimű munkájában, de egyéb műveiben

is, mert sok szépet irt, néhány verset is költött. A protestánsoknak épen nincs okuk öt magukénak vallani. Hiszen Savonarola akár melyik sarkalatos hitigazságért, melyekben különbözünk a protestánsoktól, kész leendett meghalni, a mint meghalt, azért, hogy Krisztust a pogány istenek közé sorozták. Az olvasó igazságérzete ki fog menteni, hogy ezen antik jellem, vagy nevezük igazi néven, igazi szerzetes történeti rehabilitációja ügyében néhány morzsával járultam, habár nem történetet írok.

A „Maria Novella“ és az „Anunziata“ nevezetes frescoknak nézésében órákat, napokat eltölthet, főképen a ki a festészet történetét tanulmányozza. Ez utóbbi templomnál van Delsarto híres madonnája, a zárdai udvar iverinek egyik ajtó feletti félkörében. Minthogy szent József zsákra támaszkodik, elnevezték: Madonna del sacco. Ártatlan, öntudatlan báju fiatal nő, figyelve József olvasására, s önkénytelenül dajkálva a kis Jézust. Szép alakja, szelid tekintete, a negélyzés legcsekélyebb nyoma nélkül, örökre vonzóvá tesz e frescot. Ezt sok ideig legszebb Máriának tartottam, hanem egészen megváltozott róla véleményem, mióta Murillót láttam. A „Santa Croce“-egyház a florenczi nevezetességek pantheonja. Itt van Galilei, Dante, Michelangelo, és több jeles sirja. Felháborodik azonban a néző, mikor Machiavelli sirján azt olvassa, hogy nincs méltó szava a nyelvnek, ezen nagy ember magasztalására; tanto nomini nullo par elogium. És ezen Machiavelli ilyen tanácsot ad: „Il principe“ művében a fejedelmeknek: „A király, a ki szerencse vagy hatalom által uralomra jő, legyen okos, furfangos, hamis, esküszegő, szenteskedő, alattomos, zsarnok és kegyetlen mindenfelé. Vallásra nincs szüksége, mert hiszen a kétszínűség és képmutatás untig pótolják a vallást.“ Á ki ilyesmit mondott, ily dicsőítést nem érdemel. Van itt még sok nevezetesség, hanem nagyobb része csak arról híres, hogy szép emléke vagyon, egyébkint pedig semmit sem tud róla a világ, tehát hadd nyugodjanak zavartalanul. Egyébkint a templom építészete igen szép, keresztalaku, s még 1320-ban készült. Három hajóra oszlik és menyezete nincs, hanem a szerhája látszik. A templom előtti téren van Dante emlékszobra, melyet újabban 1865. századfordulati születési napján lepleztek le, mert Dante 1265-ki május 27-én született Firenzében, s meghalt 1321. Ravennában, a

hol eltemettetett. „Isteni színjáték“ című műve, minden művelt nyelvre le van fordítva, csak magyarra nincs.

Firenze igen gazdag elragadó kirándulási helyekben. Kislátás tekintetében ezek közt legszebb Fiesole. — A duomo-térről két óránként indul omnibusz, a Firenze fölötti hegyen diszló Faesulae-ba, a mint hajdonta hívták. Régi etrusk város, mely most is meglevő durva (cyclops) falaival kerítve volt már, mikor Firenzében még halászgunyhók állottak az Arno partján. Sokáig bolyongott a jármű kedves villák, virágzó kertek közt, melyek miatt az ember nem is tudja, hogy hol van tulajdonképen vége a városnak, miután a kapun kívül is (Porta S. Gallo, 1738. II. Ferencznek épített diadalív,) új házak épülnek, s kertek közt szép lakok kandikálnak ki. Ciprus-lombok, olajfaágak nyultak kocsinkba, midőn egy magaslatra érve, utitársam, egy hivatalnok ki naponként járja meg ez utat, figyelmeztetett, hogy ime előttünk van a „Tre visi“ nevű villa. A nyaraló most a toscanai herceg tulajdona, örökbe kapta, a mikor 9 ezer scudira volt becsülve. Középe kimagaslik, s a város felől 5 ablaka van, udvara alatti alagutban megy el az országút. Ez azon hely, hová a pestistől menekülő hét hölgynek, harmadmagával mesélt Bocaccio; és ezen mesékből keletkezett a fertelmestől hemzsegő decameron. Örömmel valljuk, hogy Jókai decameronja sokkal szebb, mint Bocaccio-é, azért nem jajgatunk, hogy nincs lefordítva magyarra. Egy betegség alkalmával megtért Bocaccio, s irt is épületes könyveket; de ezeket elfeledték, míg amazok a remekék közzé számíttatnak.

A kocsis csupán a dömés zárdáig ment, itt tehát le kellett szállnom, a hegy magaslatáig gyalog mennem. Hanem van itt is, a mi marasztal. Ugyanis ezen dömés zárdában fölvétetett 1406 után Guidolino, mugello-i születésű fiatal ember, ki mint Angelico da Fiesole, eme kis városkának világhírt szerzett. Itt volt perjel Buonvicini, Savonarola egyik kintársa, ki szintén megégettetett s hamvait a folyóba vetették. Bucsulevelében kéri szerzetes társait, hogy érte a szentmisében imádkozzanak, a mit ő is fog tenni, ha oda jut, hová bevétetni remél. A zárda most plebánialak, egyik részét a nyaraló urak ki szokták bérelni. A viceparochus megmutatta Angelico egy képét az oltár mögött, hanem oly magasan van, hogy a szent szűz angyali arczán kívül, egyebet nem vettem ki. Innen aztán gyalog törekedtem a

magasba; eléggé meredek az ut, hanem minden pihenéspont jutalmazó, mert mentül inkább felhatol az ember, annál szebb vonásokban gömbölyödnek ki a táj körvonalai.

Az ut mellett olajfa és ciprusok környezetében van a villa Spence, hol hajdan Lorenzo Medici szeretett időzni, azért Medici villának is nevezik; egészen a Mediciek izlésében javíttatja ki jelen angol tulajdonosa. A kapuhevederben jelvény gyanánt könyv és festőtábla (palco) van bevésve. Innen balra van a „sasso“ ama szirt, melynél vértanu halált szenvedett társaival szent Romulus, mások szerint mikor leguritották a hegyről, itt állapotott meg. Előfogott egy asszony szalmaáruit kínálva, hanem megelégedett két garas alamizsnával is. Folyvást a magasba haladva S. Alessandro-templomba értem, mely az irgalmasság együletének tagjaié; mihelyt megszólal a csengetyü, öszszejönnek és segítséget hoznak a nyomorultnak. A főoltáron van szent Sándor teste. Egy sírkövön Ricci, az irgalmassági testvérlület tagjáról mondatik: jacet in requitorio, sodalium ex instituto misericordium. A legmagasabb ponton van a ferencziek kolostora, itt volt az akropolis, s ez a legszebb pont, honnan a kilátás magasztos, mennyei; csakhogy vigyázni kell, hogy ziháló mellel, nyári ruhában az éles szellőn meg ne hüljünk, tehát a lelkesedés fékét mindenkor kézben kell tartani. Egyébiránt a koldusok nem engedik itt sem az elragadtatást, mert folyvást intik a földi nyomor gyarlóságaira, és hogy az utazó legfőbb hivatása a folytonos fizetés. A kis templom üres volt, egy leányka az oltár előtt térdelve igen mélyen imádkozott, észre sem vett, mikor be és kijöttem. Miután teli szivtam magam a látkör szépségeivel s terrajzomben kijelöltem a legszebb helyeket, mert van a rengeteg térségen vagy 5 ezer nyaraló, letekintettem a városba. Megjegyzendő, hogy eme magaslati zárdában lakott Bernardinus de Siena, kinek tanítványa volt Capistrán, továbbá Bernardino de Feltre, a zálogházak, vagyis monti di pietá szervezője, ki ez által a szegény népet az uzsorások vérszopó körmeiből ragadta ki.

Az alacsony székesegyház 1028-ik évben épült; öt kánonok s néhány pap énekelt a nagy-mise alatt. Corsini András püspöki széke üveg alatt őriztetetik, XII. Kelemen pápa rendelete folytán. Az előtt is volt e helyen templom, melyet Attila ősiünk rombolt szét. A téren van egynehány kávéház, én a ris-

toratio etrusco-ba tértem, hol nevéhez hiven, oly rozsz fekete lét adtak, hogy az etrusk hősök sem ittak rozszabbat. Jövet egy kétkerekű talyigás vett föl, 50 centesimoért; ilyképen egy frankon megjártam Fiesolet, míg a fiaker nyolczat kért. Gazdám jó ember volt, elbeszélte, hogy miképen házasodott, hogy előbb eleget kelle tennie a polgári házasság követelményeinek a városházon s aztán végezte a valódi esketést, mely nélkül az előbbi semmit sem ér, hogy a ki csak az előbbinél maradna, az rozszabb a pogánynál és hogy annak tekintik is. Magánügyei mellett magyarázta a tájékot is. Kimutatta a kékfedelű Demidoff, — Salvianti stb. villákat. A Fiesole-magaslatról zöld tengernek látszik Firenze vidéke, melyből a város, mint czethal emelkedik ki, a mint sugarakat (a tornyokat) lövell föl, a nyaralók pedig messzefehérlő tetőkkel, mint aranyhalacsákák tűnnek elő. A környező hegyeket, melyeknek harántjait szintén villák lepik el, hullámoknak mondhatnók, melyek azért emelkednek, hogy ne érje a völgynek szép lapályát sem romboló zivatar, sem tikkasztó hőség. Hanem azért van itt elég meleg, mikor megszorul a lég és akkor nyomasztó a forróság. Félóra alatt a városban voltunk, mert a lejtőn csak úgy gurultunk, a kövekből zöldelő cactusok, áloék és cziprusok között. Nem messze a kaputól egy káromkodó kocssissal találkoztunk, kinek Dio, Madonna, Sacramento szavaitól rengett a levegő, s mind e lárma csak azért volt, mert hullott szekeréről a kő. Gazdám előre intett: ne szóljon hozzá az ur, mert úgy fejbe üt, hogy haza nem érünk többet, ő is alássan kérte, hogy kissé álljon meg, miszerint elkerülhesse a szűk uton.

Azért, hogy én egyszerre végzek az „Uffizi“- és „Pitti“-palotákkal, ne gondolja az olvasó, hogy elég egyszer nézni meg. Ez ugyanis képeit illetőleg a világ első muzeuma. Eddig is vitáztak a műítészek, hogy vajjon melyik az első, a Pitti, a Louvre, a drezdai, vagy a madridi museo real gyűjteménye; hanem mióta a két muzeum egyesült, azóta nincs kétség benne, hogy a firenzei az első. Az Uffizi-palota a főtéren vagyon, termei az Arno folyóig érnek; itt mivel a régi hidon boltok vannak, ezek felett is folyosó vonul át, s összeköti a másik parton lévő Pitti-palotával. Ekképen a nélkül, hogy a forró utczákon kellene járnunk, hús folyosókon sétálhatunk egyikből a másikba, a mi vagy negyedórába kerül; de hogy ne unatkozzunk, a legszű-

kebb sikátorokban is vannak régiségek, rajzok, képek, vagy gobelinek (szövetképek) kitéve. Kezdjük a Pitti oldalán.

A Pitti-palotát egy ilyenü öszvérhajtó építteté; ez a rustikus izlés vagy cyclops építészet egy jeles példánya, mintha szikladarabokból állana, olyan egyenetlen, szögletes, és az időtől megbarnult véletlenül összehányt falai vannak; de egybevévén az aránnak szembeötlő harmoniája ömlik el rajta. Nagyon beválik királyi palotának. Brunelleschi tervezte 1466; később 1559. megvették a Mediciek, s most mig felső emelete képtár, az alsóban lakik a király, mikor Firenzében időzik, mert rendszeren Turinban lakik, habár székvárosa ez utóbbi. A kép-gyűjtemény áll vagy 500 remek képből. Naponkint lehet látni, kivéve hétfőt; borralaló nem adatik, mert állami tisztviselők az örök. Én ott feledtem a szemüvegemet egy kép előtt, egy óra múlva kerestem, már is a hivatalnok fiókjában volt eltéve, ki udvarias készséggel, a nélkül, hogy arczán pénz-vágyakat lehetett volna olvasni, visszaadta.

Nagy bajt okoznak itt a stanzá-k, a termek festményei és butorzata. Ugyanis oly pompásan festvék, azok az istenek ott a mennyezeten oly élénken mozognak, mintha csak ránk akarnának kiáltani; ezen mennyezeti (plafond) jelenetek szerint elnevezvék a termek. Vannak itt továbbá olyan asztalok márványból és mozaikból, hogy árukból ugyanannyi házat lehetne venni. Ezen pazar pompa bámulásával szintén sok idő mulik, a melyet a valódi műrecek nézésével lehetne eltölteni. Elég elmondani, hogy Rafael 11, Delsarto 17, Reni 7, Dolce 21, Fra Bartolomeo 6, Paolo Veronese 10, Tizian 16, Tintoretto 10 képpel van benne képviselve. Az Ilias-teremben Delsarto két „assunta“-ja ragad meg, melyekben a tulvilági boldogság dicsően van kifejezve. Abban fekszik a nagy művészek mestersége, hogy nem csak egyes indulatot tudtak kifejezni az arczban, hanem egy élettörténetet lehet leolvasni róla. Ugy ezen is láthatni, hogy az arcz, melyről az ártatlanság himpora soha le nem törültetett, sokat szenvedett, hogy ime szenvedései jutalmát veszi, mert fiának, ki az egek ura egyszersmind, ismét szive felett fog uralkodni, mert ugy teremtette Isten e világot, hogy az anyának joga legyen fiának szive érzelmeihez. — A nyugalom, a kiszenvedett fájdalom felett leginkább a 225. szám alatti képen van kifejezve. Ugyan e teremben jól esett látni Tizian esete

alól kikerült Medici Ipoly bibornok arczképét, magyar mág-nás ruhában; magas galléru zekében a szigetvári Zrinyihez hasonlít.

A Saturnus-teremben Rafael: madonna de baldachino köti le a figyelmet, itt leginkább kedves angyalkái tetszettek. Legszebb madonnája van a Mars-teremben a 79. sz. a, t. i. a madonna della sedia, melyet mindenki ismer, s melyet talán minden képek között, legtöbbször másoltak le. Az anyai szeretet és boldogságnak ez legtündöklőbb kifejezése; és e tekintetben Rafael madonnája első mű. Ámde nem csak anya volt szűz Mária, ki gyermekében boldog, de Isten-anya, továbbá oly teremtmény, ki bűn nélkül vala, azután általa kaptuk az Üdvözítőt; ezen emberekhez való viszonya nem szakadt meg, hanem folyvást élénken lüktet a vallásban; ime ennyi-féle tekintetben lehet a Boldogságos Szűzet ábrázolni, s így a Mária-festők között több elsőséget lehet kijelölni, aszerint, amint különféle tulajdonainak ábrázolásához fogtak. Akik csupán az anyai érzelmet akarják kifejezni, azok közt első mű a világon a della sedia. Tartják is üvegalatt, s mindig ülnek előtte másolók.

Hanem tessék ezeket látni, mert a leírásból semmi haszna sincs. Van vagy 14 terem, ki győzné kincseiket csak fel is sorolni! Kétszáz forinton Velenczét, Paduát, Firenzét, Pisát, Livornót meg lehet járni; főképen, ha otthon tesz készületeket, s akkor két hét elég. Az az öntudat, hogy a világ legelső képtárát láttuk, megérdemli, miszerint kétszáz forintot megtakarítsunk. Ezen öszvegen még Bolognában is kiszállhat, hol én csak denevérekkel foglalkoztam; Livornót ha el is hagyja, nem veszít vele sokat. Menjünk át a gobelin-es folyosón, és az Uffizi-palotában vagyunk. Itt is sok a kép, szobor, régiség, bronzöntvény, ez mind napokat igényel; én csak kettőre szoritkozom, amit ha egyedül néz meg valaki huszszor egymás után, nem fogja megbánni.

Az Uffizi rendezői egy kupolás termet választottak ki, s ide ami remeket a muzeum birt, elhelyezték. Ezen hajlékot „Tribuna“-nak hívják. Itt vannak Rafael, Correggio, Guido Reni madonnái. Spagnoletto Jeromosa, Veronese szent családja, hol az Isten anyja oly örvendező alak, hogy vidámságra fakadunk nézésében. Itt van Delsarto legszebb műve, az Isten anyja szent János és assisi sz. Ferencztől környezve. Erre mondá az ör:

questo é il delirio dei pittori. Igaz is, e kép magával ragadja a nézőt s nem tudunk eltelni vele, mennyi örömet szerzett már nekem egy finom photographiája, melyet sok keresés után valahogy megszereztem. Az Isten anyja karjain tartja a vidáman, majdnem csintalanul mosolygó kis Jézust, a „virgo intemerata“ pedig gondolkozik, mintha fönséges hivatásáról elmélkednék. Azonban gyengíti e kép hatását egyrészt a jobbján levő mezetlen Venus Tiziántól, másrészt ugyan csak Venus szobra, mely épen e dicső kép elé van állítva.

Ez azon medici Venus, melyet Tivoliban, Hadrian villájának romjai közt 13 darabra tördelve találtak. Kleomenes, Apollodorus fia véste Athenben. Találták a XVI. században, Florenzbe hozták 1680-ban. Egy német ítész azt mondja róla, hogy jól van vésve, hanem kicsinynek alakítva. A fejben csak érzékiség és kaczérság rejlik, és azon közönséges furfang, mely nyomorult czélokra csekély eszközökkel rendelkezik. Mozdulataiban nincs egyéb annál, mit akármely kéjhölgy is tenne hasonló helyzetben. Ez és a fölötte függő Tizian Venusa, a fajtalanság költészete, a szenvedélyek vihogása. Aki erről kételkednék, csak szemlélje kis tanulmánynyal a nézők arczait s meglátja, minő czélokot értek el e szoborral és képpel a művészek. *) Ez tehát nem „a női szépség eszménye“, és habár „hő érzésekre gyújtja a kebleket“, mint Császár hazánkfia mondotta, ilyenén hő indulatok gerjesztése a művészet méltóságán alul van.

Van itt két terem, telve festők arczképeivel. Én Angelico arczképét kerestem, mely nincs itt; ekképen át kelle betüznöm a művészek e hiuságvásárárt. Nagyobb részt sajátmaguk ecsete alól kerültek ki; nem csoda tehát, hogy a leggenialisabb, leg-tetszetősb alakot adák édes maguknak. Van köztük sok hirszomjas műkedvelő, hiú asszony is, kik talán néhány Venust másoltak, s ez által a halhatatlanok közé tolakodának. Ezek a lángoló tekintetek, világfájdalom, a lángészkeresettség szinte nevetségessé teszik e gyülekezetet, mert az a gondolat támad bennünk, hogy hiszen olyan arczot vághattak a tükör előtt, aminő épen tetszett. És elvégre a legbutább arczot úgy rendbe-

*) Südfrüchte, Skizzenbuch eines Malers, Fr. Pecht. Leipzig II. 156—166.

szedhetni, hogy habár természetesség nélkül, de mégis eszesség mutatótáblája legyen.

A második műremek, melyet föl kell emlitenünk, a „Niobe-csoportozat.“ Niobe, hét fiával és ugyanannyi lányával Dianától meggyilkoltatott; ezek fájdalma, agonizálása van itt remekül ellőállítva. A mű Praxiteles másolatának tartatik; Rómában találták 1583-ban és Medici Nándor a bibornok a pincio-i palotában — melyben állítólag Galilei lakott — állította fel; később ide kerültek. Legszebb maga Niobe, kinek fájdalma nagyszerű, nem is áll az a testi kinban, hanem a lelki gyötrellem kifejezése, minden torzulat nélkül. Mig a római Laokon a testi fájdalmak alatt nyög, és arcza eltorzul, ez lesujtva is nyugodt, nemes maradt. Hatalmas alkotó erő kellett oda, hogy annyiféle módon lehessen kifejezni a szenvedést és haldoklást, mely e család pusztuló tagjain látszik. A fiukban dacz, kitörő de sikertelen boszu, a leányokban kérelem könyörérzetre, futamodás van kifejezve. Niobe legkisebb leányát védve, mintha mondaná: unicam minimam relinquite!

A folyosón számos másoló ült, kik a muzeum remekeit többszörösíték! Azt a meggyőződést merittem a művek összehasonlításából, hogy jobb egy sikerült fénykép, mint közepszerű másolat, mondhatnám szépen festett másolat. Delsarto egy másolataért 1000 frankot kértek, s én jobban ismerek photographiámból az eredetire, mint ama másolatból, pedig van ott egynehány képzett festő is, hanem a másolatban csak egynehány vonás másitassék meg, elfordulunk tőle. Azt lehet mondani, hogy minden közönséges másolat: kifordított szőnyeg.

Egyik teremben Michelangelo be nem végzett Brutus-át látni. Ugyanis hatalmas elméje megalkotván az alakot, vésni kezdette, hanem amint nagyjában kifaragta, eszébe jutott, hogy ez apagyilkos, kiesett a vésü kezéből s úgy áll a szobor; egy odairt vers így beszéli el o történetet. Előttem csak nyert ez által a hirneves művész, ki a fesztészet-, építészet-, poezis- és szobrászatban remekelt, habár csak az utolsó tette-világhirüvé. — Arcza a festők termében harmonizál életével, mert ész, tetterő, határozottság és jámborság nyilatkozik mindkettőben. Van itt még sok néznivaló, a néző sok olyan képet fog találni, melyektől roszul esik elválnia. Amint lemegy a meredek lépcsőn, künn az utcán Firenze nevezetes férfait fogja látni márványba vésve,

oly finom munka ez, hogy sajnáljuk, miszerint künn vannak. E tájon nagy a zsidóság, az ivek alatt árulnak finom fényképeket mesés olcsó áron. A főtéren vagyunk.

A palazzo vecchio városház és országgyűlési terem. Épült 1298-ban, a Savonarola tanácsára emelt teremben, 1000 ember tanácskozhatott, most két harmadában ülésez benne az országgyűlés. Egy éjjel nappal átlátszó óra, mely nem ütött, leginkább maradt meg emlékekben. Épen bezárták az egyik országos ülést, alig tartott husz perczig, a miniszterek vörös padjain csak egy ült, a teremben pedig vagy 25 képviselő. A „vén palotá“-nak nagyobb nevezetessége, hogy egy karsu tornya van, mely fönn rovátkos tömböt képez, ez nagy ködben ócska liliomhoz hasonlít, s a liliom tudvalevőleg Firenze címere. Ilyen idomtalan épület alig van több a világon. A tér, valamint az utcák nagy lapos kövekkel vannak bélelve, melyek amilyen jók a talp alá, ép úgy roszak a patkó alatt, minduntalan elesnek a fiakerlovak. A téren van a legfőbb omnibusz-állomás, minden 5 perczben indulnak a város különféle tájaira, miáltal nem kell annyit költeni fiakerra. Innen és a templomtérről könnyű a tájékozás, ez okon itt sem kell vezetőt fogadni.

Vasárnapokon ki van nyitva a Boboli-kert, mely a Pittipalotán túl terjed el, nyesett fákban, tavakban szép kilátási pontokkal dicsekszik, és pogányistenek bujkálnak a fák árnyékaiban.

A már említett cascínákon kívül, zöldbe rándulánk még Certosába. Három frankon kivitt a bérkocsi, az egy órányira fekvő, fehér barátok zárdájába. Szelid halmok felett uralkodva, az olajfák szürkés zöldjének közepén, mint óriási szőnyegen emelkedék a szép zárdá. Alapította Nicolo Acciajuoli 1341-ben, ki Nápolyban a híres Camaldoli-t építette. Muratori mondja róla, hogy a sz. Lőrincz tiszteletére emelt kolostor erősnégnek is volt szánva, ami kitetszik most is erős falaiból. Jelenleg kevés szerzetes vagyon benne, ugytetszik 12, de ezek is kihalásra szánvák. A templom és vagy 20 kápolnája telve van művészeti kincsekkel, azért tovább kell ott maradni fél óránál; mi kocsisunkkal ennyire megalkudtunk elég meggondolatlanul, s hogy mellőzzük a veszekedést, fél óra mulva már ismét kocsiján voltunk. Perugino gyönyörű madonnáját alig ne-

hány perczig szemléltük. Egy kápolna közepén van egy püspök fekvő szobra Donatellótól; ez talán legszebb sírkő a világon. A nehéz pluviale-n keresztül is látszik, hogy e tagok megvannak dermedve, hogy tetem ez alak, nem is említve az arczot, mely mielőtt a márványt érintenők, már is hideget éreztet velünk. A firenzeiek ide is temetkeznek, az udvar telve van szépfeliratu sirtáblákkal. Az udvar körül a szerzetesek lakai futnak; mindeniknek van szobája, konyhája, kamrája és elragadó kilátása a pompás gyönyörű vidékre, mert Certosa egyik előkelő pont. A szobát, melyben VI. Pius Rómából menekülvén hat hónapig lakott, szintén mutatják. A téres ivfolyosón festmények neves művészekről.

Végre megtekintjük a „baptisterium“ keresztelő hajlékot mely a székestemplom előtt áll, s azelőtt, a 6—14 században kathedrális volt. Alakja nyolcszögű, híres három bronz ajtaja miatt. Az elsőt öntötte Andrea Pisano 1330-ban. A második (a legszebb, szemben a dómmal) Ghiberti műve, 1442-ből. Egész életét (40 évet) fordította e két műre, mert a harmadik is az övé, de ezek lettek ránczva a földi örökkévalóság ajtai. Oly tökély van kifejezve rajtok, hogy utánozhatlanok, főleg a ruházatban oly finom és új redőhullámzatot hozott létre, hogy Michelangelo, Rafael sem mulják felül. A második ajtón 10 esemény az ószövetségből, a harmadikon Jézus élete ábrázolatik. Nekem legjobban tetszett a sinai törvényhozás; a villámlás, az ijedés oly szembeötlő, hogy szinte véljük hallani a mennydörgést is.

Utolsó látogatásunk volt a világ legpompásabb sirtemplomában, értem S. Lorenzóban a Medici-ek sirboltját. E helyen már 390-ben volt templom, melyet szent Ambrus szentelt föl. Mellözöm a kijavított templomot, elhallgatom Michelangelo remekeit az új sekrestyében, melyekkel az antik szobrázatot felülmulta s melyek hírnevét föntartják időn enyészeten át; lépünk be a hercegi kápolnába. Nyolcszögű aránytalanul magas, kupolás kápolna; falai a legdrágább márványmozaikkal fedvék, a kupolában pedig gyönyörű ujkori freskók pompáznak. Alant van a kripta, de a kápolnában is látni néhány granit és zöld jaspis korporsót. Készült 1604-ben és 22 millió frankba került. Kábul az ember feje, mikor e pompát szemléli.

Hanem elvégre megyünk, mert hiszen vége nem lenne, ha mindent föl akarnék említeni. A szállodai ügyleteket (négy

frankot naponkint egy szobáért két ágygyal) elvégezve, egy délután Pisa felé robogtunk. Az ut szép tájak közt vitt; megemlitendő fölséges tekinteteért S. Miniato dei Tedeschi, és nem tudom melyik állomáson a mozgó kávéház. Ez nagy kerek járó sátor, mely izléssel alkotott terv szerint, süteményt, szalámit, gyümölcsöt, vizet, bort s egyéb enni-inni valót tartalmazott, s a sínek hosszában odavonszolták, amerről kiabáltak. Öt percz alatt jóformán kielégítette az utazó közönséget. Pisába érve, két órai időnk vala a nevezetességek megnézésére. Ami Pisa világhírét teszi, az egy pontban van, azért kocsit fogadva behajtottunk a város végén lévő székesegyház terére.

Pisa régibb Trójánál, amire büszkék is történészei. A középkorban a tudósok, művészek gyűlhelye volt, méltán olasz Athennek nevezték. Katonai dicsősége is megérdemli, hogy megérintsük. 1542-ben bővített egyetemén hatvan tanszék volt, melyeken sokszor európai híru tanárok ültek. A bővizü (mert esett) Arnón és a békés csendes utczákon áthaladva, csakhamar a konyult torony bókolt elénk. Szervus régi pajtás, hiszen te voltál az első kép, melyet festékekkel bevontam, s a konyhaajtóra függesztettem; üdvözlégy tehát művészi zsenyémet tárgya, üdvözlégy azért is, mert nálad megállapodtam, s annyit értek az ecset-kezeléshez, mint hajdu a harangöntéshez. Épült 1174-ben, de csak 1350-ben végezték be. Kivülről oszlopos csigalakban köríti, de nem mentünk fel, tehát nem is éreztük kapaszkodás közt hajlott állapotát. Hét harangja közt, a legnagyobb 120 mászat nyom, lengésök a hajlás ellentétes oldalán történik. Határozottan mondják, hogy szándékosan építették görbén; miért? Hihetőleg ugymond Pecht, az antik épületek félreértett utánzásából, melyekben gyöngén hajlott vonalok jönnek elő, az egyhanguság mellözése végett, ezen építész pedig egyenesen szabálytalanságba esett. Építői hőzt Bonnano, Inspruki Vilmos és Tommaso Pisano említettnek.

A székesegyház páratlan épület, Firenze és Roma után is van rajta mit bámulni. A pisaiak egy győzelem emlékére, melyet Palermo mellett 1063-ban a mórok felett nyertek, kezdtek építeni, és 1118-ban II. Geláz pápa fölszentelte. Öt hajós bazilika, toscán izlésben. Belül 68, nagyobbrészt antik szobor disziti. A mennyezet talán leggazdagabb aranyozásban fénylik, amit láttam. Ennél dicsőbb diadalívet nem kapott még hadve-

zér, mert ez azonkívül, hogy világra szóló emlék, a teremő fényes trónjához volt vezetendő a bajnokvezért Orlandi-t. Az építészet remekeivel versenyez a belső elrendezés, a művészi öntvények, faragványok, képek. Delsarto Agnes-e elragadó kép. Láttuk Passenti rézlámpáját a XII. századból, melynek lóbázása 1610. Galileit mint pisai mathesis-tanárt, az inga törvényeire figyelmeztette. De nem csak belülről gazdag e templom, hanem talán a legszebb homlokzata van, minden olaszországi székesegyházak között. Ötvennyolcz oszlop, öt osztályban, kedves ívek által összekapcsolva, disziti egyik végét, mennyi kecs és őshangzat van e müben!! Oly eredeti ezen épület, hogy nem lehet elfeledni alakját. Örültünk, hogy a vezető egyszersmind fényképeket árul, s nyomban elláttuk magunkat a szükségesekkel, mert végtelenül jól esik ama tájak képeit birni, melyeket láttunk.

A battistero (keresztelő kápolna) 1153-ból való. Diotisalvi müve; a székesegyház izlésében, márvánnyal fedett mü, nyolczszög alakja van és kupolába végződik. Olyan nagy, hogy kathedrálisnak válnék be. Híres szószerkét nem láttuk, mert az őrt nem lehetett felkutatni, tehát csak kívül kerültük meg, bámulva a falak legtetetjén a gothisáló márvány csipkegallért, mely után jó a szerha.

A temetőt (campo santo) alapította Ubaldo 1200-ban, hozván a szent földről ötvenhárom hajóval kálvária-földet, hogy belé temetessenek a pisai nagyok. Az egész egy csarnokos udvar, melyet goth stylben 1283-ban épített Giovanni Pisano. A falak jeles frescokkal telvék. Minthogy a frescoképeket nedves mészre kell festeni, némelyek mészképnek fordították, mások falképnek, amikor nem különböznek lényegesen a szobafestők rajzaitól, ennélfogva mig nem találunk rá illendő szót, csak a frescónál kell maradni. Most már nem temetnek ide.

A dóm 1595-ik október 25-én egy ölomöntő hanyagsága miatt, ki a tetőn dolgozott, elégett, s akkor elolvadtak a jeles bronzajtók is, melyeket 1180-ban Bonano öntött. Ujakat kelle készíteni, mire Gian Bologna rajzai és tanítványainak viaszmintái nyomán, így bronzba öntötte Portigiani, florenzi dömés szerzetes, rézöntő és építész. A mü Ghibertié után első a világon. A jeles művész, ki sokat öntött, épített, meghalt 1601-ik febr. 5-én. A firenzei Márkegyház évkönyveiben meg van élete és müveinek sorozata.

A futtában leirt dolgok mind egyhelyütt vannak. Mikor szóltanul bámultuk e döbrentő szépségeket, éreztem, hogy nem csak a torony görbe, hanem a dóm és fölőg a battistero sem áll egyenesen, hanem elfojtottam ez érzést, azt vélve, hogy a konyult torony megingatta egyenmértékemet s azért láttam őket konyultnak; hanem most ki merem mondani, mert egy hozzáértő is állítja, miszerint ezen épületek habár kis mértékben, szintén a konyult torony sorsát osztják. Saját izlés volt ez, egyedüliségök feltüntetése végett. — Még egy általános tekintetet vetve az épületesoporra s mélyen vésve emlékünkebe a látottakat, elhajtattunk. Az utczák amugy is oly néptelenek, a paloták zajtalanok, nem csoda, hogy inkább a műremekek szellemi elhelyezésével foglalkoztunk, mintsem a város tekintetével.

A hajdan hires köztársaság, melynek hajói bejárták az ősmert világot, mely versenyzett a legerősb államokkal, most harmincznégy ezer lakóval bir. Mind ama hatalomból, melylyel rendelkezett, gazdagságából, melyet elköltött, csak annak veszi hasznát, mit művészetre adott ki, ez még most is kamatoz becsületben, és a látogatók is csak hagynak itt kis pénzmagot, a többiből azonban csak kinzó emlék maradt meg. Azt mondják, a tenger is elhagyta, mert hajdan tövéig terjedt, most pedig félóráig mentünk vasuton Livornóig, amely a tenger partján épült.

Fél kilenczig várakoztunk a csinos vasuti indóházban, örülve hogy oly röviden végeztünk, pedig tovább kellett volna Pisában időznünk, mert van még egynehény másodrendű nevezetessége. Hanem mikor egy nagy ut van előttünk, nem lehet a közbeeső tárgyakat nyugodtan és hosszasan elmélkedve szemlélni.

III. Barcelona.

Jaj de keserves emléke van előttünk Livornónak! A XVI. század elején még csak falu volt, a Medici-ek alatt, ami gonosztevő elszabadult a gályáról, szökött katona, lázadó, hamis pénzcsináló, még mórok is Spanyolországból, mind ide menekültek s polgárjogot nyertek; most nyolczvan ezer lakója van, de őseinek

jelleme fönmaradt az unokákban is. Leszállva a vasutról, gyér világításban csunya, rablókhoz hasonló nép ragadta meg táskánkat; de néhányat ellökve az utról, kiszabadultunk. Ekkor meg viharos piszszegés zudult felénk; már minő bódult nép ez itt, nem jöttünk vendégszerepelni, hogy előre is kipiszszegjenek! Az a bomlott szokásuk van itt a bérkocsisoknak, hogy torkuk szakadtából piszszegnek az utasra. Megalkudva egyikkel, bevitt a városba, a tenger-partra (sbarco), mert a tíz órára jelzett „Venezia“-ra váltottunk jegyet, mely Genuába volt menendő; itt akartuk bevárni a hajót. És most kezdődött a tengeri utazás keserves tanórája.

Megszoktuk már, hogy tisztességes teremben várjuk a dunai gőzhajót; itt pedig egy a főtéren lévő kávéházba utasítottak, hogy rendeljünk figyelőt a dühösen kínálkozó bárkások közül, s addig a kávéházban várakozzunk. De viharos volt a tenger, nincs kilátás rá, hogy éjjel előtt megérkezzenek a hajó; tehát egész éjjel kell virasztani, azért pedig tíz frankot fizetni! Az emberek, kiktől tanácsot kértünk, hidegen azt felelték, hogy lyenkor bajos az utazás. Sokáig várakoztunk a kávéházban, éjjelt is ütött, onnét el kellett mennünk, mert becsukták. A postás, ki a leveleket, pénzeket több csomagban hozta Florenczből, szintén a tengerparton nyujtózkodott és várta a hajót; a zivatar zugott, a hajó eljövételének reménye percenkint veszett. Szobát fogadtunk tehát, locanda delle isole brittaniche, s lefeküdtünk. A szél fütyült az ajtóréseken, néha mint ha intene: ne menjetek, mert bele vesztek; közönségesen is irtóztató jelenéseket kölcsönöz a fantasia a szélnek, hátha még először száll tengerre az ember, s a tenger haragos, bizony elszorul az ember szive. Két órakor bekopogtat a lazzaroni bárkás, s jelenti, hogy itt a hajó, menjünk tehát, mert reggelig nem fog várni. Ugy véltük, hogy igazat beszél, hanem ily viharban, mely a vendéglő ablakait is csapdosta, határozottan visszautasítottuk, hogy habár 18 frankon még Firenzében jegyet váltottunk is, nem megyünk, ha nem vár reggelig, menjen, s a bárkást elküldöttük. Nyilván azért ijesztett, mert még többet akart kicsikarni; ijedékeny lelkünk azonban rémeket látott; elképzeltük, miképen taszit le a tengerbe, miután kifosztott s a zuduló orkánban senki sem hallja kiáltásunkat, vagy hogy elsüllyed a bárka, mert a tengerhez képest, biz az csak lélekvesztő, és messze a parttól horgonyoz-

nak a gőzösök. Nem aludtam egész éjjel, mert rémképek futkostak agyamon keresztül, s elhatároztuk, hogy szárazon megyünk, a cenis-i hegyen Barcelona-ba. A szél egyre dudolt értelmetlenül magában, s aludni nem engedett. Öt órakor ismét eljött a gaz ficzkó, hogy a hajó itt maradt, s hét órakor a sík tengerre száll. Nappal mégis bátrabbak voltunk, de annyira nem, hogy lealkudtunk volna az öt frankból, melyeket a négy órai nyugvásért kértek. Keserű kedélylyel a bárkába szálltunk s fél óra alatt a Venezia gőzősen voltunk. A bárkás olyannyira szemtelen volt, hogy a tiz frankon felül még borraivalót is kért, de nem kapott.

A kikötőben nem éreztük a horgonyzó hajó ingását, kényelmesen elhelyezkedtünk, s a kiszenvedt keserűségeket feledni kezdtük. Elismertük utóvégre, hogy Livornó szép modern város, rendes utczái, pompás térei vannak, habár néhány szobron kívül egyéb nevezetessége nincs. Sőt némi kellemes érzetek is fejlődtek a tünődés által lehangolt kedélyünkben, mert a tengeri ut, ha először szivarzunk reszkető vitorla alatt, némi újdonsági ingerrel bír. De bezzeg nem tartott sokáig az enyhület; amint kiértünk a kikötő falán, hajónk sajka módra tánczolni kezdett, és lödítőbb lett az ingás, mentől inkább távoztunk. A városfalakat oltalmazó, csak úgy összedobált sziklába, úgy ütközött a hullám, hogy három ölnyre fehér habbá változva, csapkodtak a mozdulatlan szirtre. Legjobb ilyenkor hanyatt feküdni és nem enni semmit. Utazó vala az első és második helyen vagy tizenöt. Egyik része küszködött a tengeri betegséggel, a másik tántorgott a hajón föl alá. Nevetséges jelenetek fordulnak ilyenkor elő. Komolyan neki indul valamelyik, s pillanat alatt úgy ellódítja az ingás, hogy kapkodva a hajó széléhez egészen más irányban találja magát. Nem birván óra hosszat feküdni, bele bámultam inkább a háborgó tengerbe, melynek vize időnkint változott, a legszebb zöldből a kéken át, sötét téntá színt yett föl. Ebédkor egyik utitársunk mondá, hogy szükséges ilyenkor kicsit enni. Szót fogadtam s az első helyről egy, a másodikról én, együtt ettünk. Keretekben hozá a balancirozó pinczér a tányérokat és sültet; keveset ettem is. Ez hiba volt, mert így vettem meg alapját a fél perczig tartott tengeri nyavalyának. — Szerencse, hogy kedvező irányban zugott a vihar, kifeszítették a vitorlákat és négy órakor már Genua előtt álltunk.

Genuának méltán adták a „büszke“ minőnyt, „la superba“, mert már vidéke is magasztos. Nagyszerű félkörben terjed el a tengerparton; a dombok, hegyek házakkal, templomokkal fedvék. Ez is oly vidék, hogy szivesen telepednénk le benne. A hôtel de la ville szállodában helyet foglalva, a várost megtekinteni mentünk. Hat emeletes házak, szűk utcák csak a régi részeket jellemzik; Genua halad a korrallal, gazdag lakóinak pénze is van, tehát építkeznek izléssel, gazdagon. A hatalmas, szabad kikötő, melyben hatszáz hajó horgonyzott, a világ kincseit gyűjti számára, messze terjedő bástyái, őrtornyokkal a hegyeken, azokat megőrizni segítik. Már Strabo emporium totius Liguriaenek nevezte el. A parton sínek futnak, melyeken a tengeri árukat a vasutakra viszik. Egy magaslaton van az „aqua sola“ nevű sétány, két terebélyes szökőkúttal, honnan fejedelmi kilátás nyílik a hegyekbe, tengerre egyiránt. Egy kifogásom volt, a Rossini-kávéházban a nápolyi modoru, azaz kemény fagyalt példaszerűen rosz és drága volt. A nők többnyire fehér fátyolt hordanak. A férfiak jelleg nélküli arcaikról nevezetesek. Az éjszakai villámlás és eget-földet rázkodható mennydörgés alatt jól esett az alvás. Másnap az „Annunziata“ egyházban, mert szent István király ünnepe volt, misét mondtam. Ez a legpompásabb templom Genuában; a mennyezet pazar aranyozása szinte bevilágítja a templomot. Azelőtt kapuczinusoké volt, most tizenegy papot rendelt oda a kormány. A főnök a custode, piarista, a többi káplányok különféle szerzetekből valók, csak a templomban szabad viselniök szerzetesi ruhát. Szent Lőrincz temploma különféle stílusban épült; homlokzata fehér-fekete márvánnyal van kirakva. Itt mutatják ker. szent János sirját és lánczait. Megnéztem a szent Ambrusét is, mely szintén gazdag aranyozásáért híres.

Mint hogy erősen építkeznek a város, egyenes utcákat hagynak, azért könnyű benne magunkat tájékozni. Egyik disze Columbus pompás emléke, ki egy közeli faluból származott. Megjártuk minden szegzugát, hátra volt jegyet váltani Marseille-be. Habár csak imént szabadultunk meg a tenger rémeitől, ismét vízre szálltunk, 32 frankot fizetve a második helyen. Az „Egyptien“ új francia hajó volt, tiszta rendes és pontos szolgálattal. Négy óráig tartott a teher fölvittele, pedig két emelőgéppel dolgoztak. Itt már nyugodtak valánk, azt vélve, hogy ily rettenetes tömeggel csak nem fog lapdázni a tenger. Amint

öt óraker elindultunk, nem is volt észrevehető az ingás, habár egy hajós mindamellet mondá, hogy „mare mosso“, háborgós a tenger. A kikötőn kiérve, egy harangszó elvette a kedvemet. A tenger egy vészes helyének megjelölése végett, (vagy talán vihar mérő volt?) két négyszegölnyi talpon, harangláb állott, s azon vagy ötven fontos harang, s így amily mértékben a talpot hánytorgatták a habok, azon mértékben szólt a harang. Ugy tünt fel ez, mint mikor kivégzésre menőnek csenditene, sőt ijesztőben; mert a hullám nem értvén a rendes harangozáshoz, mint veszély idején szokás, rémségesen kongatta, tehát egyszerre volt a halál és pusztulás vészharangja. Amint a sík tengerre értünk, hajónkat néhány ezer mázsával, kénye kedve szerint dobálta a hullám. Csak a hyers-i szigetek között, hol mellbetegek időznek, volt a tenger csendes. Láttuk ekkor Hyers városát, hol 1663 született Massilon híres francia szónok. Utunk harmincz óraig tartott, mert szembe fujt a vihar, s csak másnap késő este értünk Marscillebe. Egyedül itt kérték utlevelünket, s mivel láttamozva volt a követség által, legott vissza is adták. Az utitársakkal egy lissai hajókapitány és egy anconai nyomdász, kikkel jól mulattunk a vészivatar közt is, velünk jövének a városba, melyet gyönyörűen kivilágítva találtunk; a kávéházak, névszerint a Canabiére-főutczában, sehol sem tettek oly varázshatást ránk, mint itt. Másnap megnézésre sem méltatva a 250 ezernyi lakóval dicsekedő, s már a görögök által látogatott várost, a pályafőhez hajtattunk, jegyet váltva Perpignanba.

Milyen kedves volt ekkor vasuton a harmadik hely is! Elvégre állandóságot éreztünk talpaink alatt, holott fejünk még néha szédült a kiállott hánykódások miatt. Habár nem lettünk betegek a második tengeri uton, de a nyavalygók látása, kik közül némelyek a mi ebédeink alatt is folyvást jajgatának, belsejök érzelmeit napvilágra hozva, oly undorodás fogott el, hogy a rá gondolás is émelygést okozott. Most már az üde levegőn feledni kezdtük a kiállott sanyaruságot, főképen miután a Rognac melletti, hat perczig tartó alaguton kibujva, szakadatlanul kedves tájak között vitt a pálya. Elhagytuk a régi dicsőségben fürdő Arlest, az egészséges legéről nevezetes Montpelliert a régi emlékekre büszke Nimes-t. Tarasconban sokáig tartó kocsiváltás. Mindezekről érdemes lenne szót váltani, hanem bennünket úz a türelmetlenség, mi Spanyolországba igyekszünk;

nem is állapotánk meg csak Perpignánban, mely ugyan Franciaországhoz tartozik, hanem szokásaira nézve spanyol. Este volt, amint leszálltunk; a várótermek elején van az omnibus-hivatal, mely Geronába szállit. Husz frankot fizettünk első helyen, bele-számítva a vasutat Barcelónáig, harmadik helyen. Legott omnibuszba kergettek, s a bástyával, felhuzható hidakkal körül-vett városba szállítottak, honnét tiz óraker indulandók valánk.

A diligencia- (olv. dilichensia, társaskocsi) hivatalnál nagy lámpásra írva olvastuk az első spanyol czimet: despacho de las diligencias. Itt tettek le, hogy most már nézzünk a városba; de tizre itt legyünk, mert akkor pontban történik az utazás. Szét is mentünk, de csarnokos házaknál, egyszerű utcáknál egyebet nem láttunk. Amint a kávéház előtt fagyaltozva ültünk, zenészek állapotok meg előttünk, és rágyújtottak valami indu-lóféle darabra. Két klarinét, három hosszú szerkezetű, szétvon-ható trombitába fujtak, de oly rikácsoló hangokat adtak, hogy kiállhatatlan a fülnek. A vendégek mind a zenészeket, mind a fáklyavivő gyerekeket sörrel kínálták meg. Az előadást a körül-állók musette-nek hívták.

Fél tizkor előjárt a diligencia, lajtorját állítottak melléje, hogy felrakják a poggyászt. Oly rémséges épület ez a batár, hogy egyszer mindenkorra alkatrészeit elő kell adnom, különben a szives olvasó meg nem ért. Kereke csak négy, hanem azok felett van olyan földszin, mely három részre oszlik. Hátról nyi-lik a rotunda, négy ember számára való üléssel, kik kettenkint szembe néznek egymással. Következik az interior, mely olda-lakról nyilik, itt hatan ülnek, szintén egymással szemben, a ber-lina a lovak felől nyilik s háromra van számítva. Ez, az interi-orról első helynek számittatik, a rotunda másodiknak, hátra van a harmadik, ez a banquetta, mely már első emeleten van, t. i. a berlina felett. A mi tér van az első emeleten, az interior és ro-tonda felett, azt abroncsokon nyugvó bőrrel behuzzák és ez a poggyász-raktár. Szükség esetében ide is jutnak utazók, amikor a táskák és bőröndök felett lehet elterpeszkedni, de ülni rende-sen lehetetlen. Minthogy ilyen bárkában nem egy napot, éjet töltöttünk, megbocsátható ezen körülményes leírás; a diligencia sokszor szerepel, daczára a temérdek vasutnak.

A bástya kapuja felett egy Máriaszobor fénylett, mely mellett két gázláng lobogott; ha nem jött volna önkényt az

Isten akaratjába való megnyugvás eszünkbe, e szép szobor is emlékeztetett volna, hogy a nagy utat megkezdve, kérjük ki az Isten áldását. Ugy is tevének. Sohasem érzi az ember az isteni gondviselés édes tanának bizonyosságát annyira, mint utazásban. Annyi lehető veszély környez, melyeket elképzelni sem bírunk, annál kevésbbé elhárítani magunk erejéből, s az Uristen minden érdemünk nélkül mégis megment a bajoktól. Senkisé ismét az őszintébb hálát az Istennek, mint az utazó, mikor haza kerül.

Az interior-ban két fiatal spanyol ur vala utitársunk, kik nejeikkel a négy szélső helyet foglalták el, mi tehát középen maradtunk; ebben az volt a kellemetlen, hogy álmos fejét le nem hajthatja az ember. Az ismerkedés francziául történt, s utitársaink csakhamar elaludtak; mi is azt tesszük, hanem ebben a présben hova hajtom árva fejemet, még csak szundikálnom sem volt szabad, mert fejem könnyen a mellettem ülő két uri hölgy vállára esett volna, s ezt az hibát a világért sem követtem volna el. Virasztottam tehát, szokatlan kinok között. Lóváltáskor felhorkantak spanyolaink, de miután nejeiket kikérdezték, hogy nincs-e valamire szükségök, ismét elaluvának. Junquera az első spanyol hely, itt általános vizsgálat tartott, s emiatt le kelle szállni, ami nekem mozdulatlan szenvedéseimben egy kis változatosságot szerzett. A vámörök épen nem voltak kíváncsiak, elhitték, hogy nincs „regisztrálni“ való. Felültünk ismét, egész Figueras-ig hallgatva utazunk. Figuerasban alig vártam, hogy csokoládét vehessek magamhoz, teljesült is kívánatom, hanem biz ezt nem csak kis mértékben adják, de oly keserű, hogy ha édes kétszer-sültséggel nem eszszük, középeurópai gyomornak emészthetlens távol áll a mienktől, azért én legtöbbszörre ez utóbbit is parancsoltam, melynek a spanyoloknál *á la frances* a neve.

Ha legalább mint azelőtt szokás volt, mayoral és zagal működtek volna batárunk tovaszállításában, ezeknek kurjantásain elmulattam volna, hanem ezek helyett komoly kocsis ülta bakon, ki egy árva szóval sem nógatta a befogott öszvéreket. Már is tépelődtem, hogy talán későn jöttem Spanyolországba, az eredetiségek elmultak, s én csak a közönséges, nálunk is szokásos életet fogom találni. Így járunk minden eredetiséggel, a sok élcz és guny lesurolja a különcz, az érdekes egyéniségeket. Némely emberben megvannak az alapföltételek, hogy ere-

deti bolondnak növekedjék fel, de a gunyor ostorai elterelik a megkezdett utról, csak a sokaság példányait szaporítja. Ilyen aggodalmaim voltak a zagal miatt, azonban a jóllakásig részeseültem én ezen élvezetben, Andalusia és Gallicziában egyaránt, csak itt a határon szünt meg e modor néhány év előtt. Mindenesetre jó mégis, hogy ez évben mentem oda, mert a javában tomboló forradalom az eredetiségek számos szirmai fogja letörni, s így meg vannak mentve a magyar irodalom nézve. (!)

Miután jó reggelt kivántunk egymásnak, a spanyol családok nyelvökön kezdének beszélni. — És nagy lön rémülésem, mikor oly rettenetes keveset értettem meg a nyilsebességű szájmozgatásból. Itthon spanyolnak adtam ki magam, eleget nyakgatván a nyelvtant és szótárt, és most akár eladhatnának a spanyolok. El nem gondoltam ugyanis, hogy a fülnek külön országa van, hogy ez önálló tehetség, s így külön előadásra szorul, mely egészen természetéhez legyen alkalmazva; a fülnek is meg kell szoknia a szavakat, s egy heti gyakorlat után jóformán keresztül veri magát az utas, ha otthon áttanulta a nyelvtant. A mi spanyoljaink udvarias művelt emberek voltak, a jobboldali Valenciában, emez Barcelonában lakott, most haza tartottak. Mindenben a legszívélyesen adtak tanácsot s a szavak javításában finom tapintattal bírtak. Az egyik ur mondá, hogy örül azon, ha Magyarországon is tanulják a spanyol nyelvet. Ugyanez állítá, miszerint most bátran utazhatunk, nem kell félni a forradalomtól, hanem egy hónap múlva olyan zendülés támad, hogy országvilág látta párját, és nem tudni, nem fog-e a dynastia elűzésével végződni. Csak egy napot hibázott, mert sept. 19. kitört s most már azon is tul vannak, mit utitársunk a dynastiáról mondott. Ebédre baj nélkül valahogy Gerona-ba koczogtunk.

A tájék erre felé szép, hegyek völgyek változnak ölében, a távolban kékelnek a pyrenei magaslatok. Sajátságos azonban, hogy míg egész Spanyolországban a legjobb karban lévő köhidakat találtunk (igaz, hogy régi szerzetesek építették), itt két folyón, tehát nem patakon, kellett átmennünk, s a küllök az agyig merültek vízbe. Megtörténik néha, hogy két, három napig várakozik a diligencia, mikor kiárad a folyó. Mintha mutatni akarnák, hogy nem törődnek a külföld, nevezetesen a francziák itéletével, inkább engedik beleveszni a póstákat, utasokat. No de ki is kapnak ebbeli hanyagságukért, a mi nyilván a kor-

mány hibája. Az egyik francia író mondja: „Afrika a pyrenéi hegyeknél kezdődik; a polgárosult Európa végső országa Franciaország.“ „Miképen is történhetett — mondja egy másik — hogy a világ legműveltebb országának szomszédja, egy egészen barbár nemzet?“ Ez nem igaz, mert habár én nem látok itt mindent oly arany színben, mint Lorinser, Stolcz Albán vagy Baumstark, az sem igaz, a mivel a nemesjellemű népet ellenségei rágalmazzák. Semmiféle elfogultságot sem vittem magammal, hidegen veszem a dolgokat, azért reméllem, hogy tárgyilagos leszek s hű képét fogom adni a spanyol állapotoknak.

Gerona már egészen spanyol város, szűk utczáin valódi kín járni, oly döcögős a kövezete; a spanyol viselet itt már általános. Névszerint a piros sapkát, a gorát, itt már minden paraszt viseli. Ez nem egyéb, mint két arasznyi posztó zsacska, melynek gömbölyü vége diszitmény gyanánt lelóg a vállra, vagy összehajtva napellenzőnek használtatik. Az általános benyomás sötét és szomorú. Vasárnap volt, sok ögyelgő nép bámulta rohanó szekerünket. Meglepett, hogy nem csak nyitva voltak a boltok mind, hanem dolgoztak is az emberek, csakugy mint köznapon. Koldus is meglehetősen számmal fogott körül és szánalmas hangon per morte de Dios alamizsnát kértek. Azon időben, mikor Gerona egy hercezség fővárosa volt, s czimét az aragoniai királyfiak legidősbje viselte, a történet említi, hogy a most is főnálló bástyákon bátor nők harcoltak, és az 1225 óta kiállott ostromokon, egész 1809-ig kevés védelmi ütközet vala, melyben számos nő nem esett volna el. Az utóbb említett évben a francziák 20 ezer bombát lödöztek belé, 9 ezer spanyol esett el, de mégis csak éhség által vették be az ostromlók, miután már 7 hónapig tartott a vivás. A legújabb időben arról nevezetes, hogy innen küldözgeti Don Jose Orense, híres köztársasági proclamatióit; azon esetben, ha Spanyolország egyeduralmat választana, Cataloniának tanácsolja az elszakadást.

A vaspálya kedves tájak, virágzó kis városok közt halad el; errefelé a nép, valamint általában a catalunai felette szorgalmas, azért vidéke Európa bármely tájaival kiállja a versenyt. Az ut négy óráig tartott, a waggonok olyanok mint nálunk, az ár csekély, a szolgálat pontos. Mikor Spanyolországba készültem, elolvastam egy tuczat utazási leírást, egyikben mondatott, hogy Spanyolországban a vasutak rendszeren elkésnek. Szó sincs elké-

sésről, négy óraker az barcellonai indóházba robotunk. Alig szünt meg a kerécsattogás, éktelen lárma üti meg füleinket. Kérdeztünk: mi ez, talán forradalom tört ki? „A szomszédban van a szinkör, ép most van a bikaviadal, s mulat a közönség, bizonyosan jó vad bikák léptek fel, innen a zshivaj.“ No ez kell nekünk, mondtam, azért hát rajta siessünk, mindenáron a zsin-körbe. Rendes társaskocsi közlekedés van itt és szabott áron (két real) viszik szállodákba az utast.

Legjobb szálloda a „cuatro naciones“ hôtél, mi azonban a fonda vieja de los caballeros-ba mentünk, mely egy spanyol pap által, kivel tengeren utaztunk, a „Rivista somañal“ szerkesztője által ajánltatott. Ez azonban piszkos vendéglő, s a rendetlenség látása lehangoló érzést szült bennünk. A sötét szobában keletkezett azon fogadásunk, hogy ezentul kivétel nélkül a legelső szállodákba megyünk, a mit nem lehet nem ajánlanom mindenkinek. Ki tovább időzni szándékozik, magánszállást fogadjon, casa de huespedes, amely sokkal olcsóbb. Elhelyezkedve a kellemetlen szálláson, kiindultunk a városba. Annyiban könnyű lenne a tájékozás, hogy a várost keresztül metszi a rambla, fákkal kiültetett széles fő utcza, boulevard, mig oldalain kocsik, középen árnyékban járnak a gyalogok. Folyvást öntözik, tehát kellemes rajta az időzés, hossza félórányi. Legott tájékoztuk magunkat s térrajzunk segítségével bebotlottunk a cirkusba, Már vége felé járta, azért nem is akartak a pénztárnokok beereszteni, mig elvégre a vállalkozóhoz fölebbeztük ügyünket, ki egy francon (4 real) bebocsátott.

A cirkus 17 ezer embert befogad, jóformán teli volt, még a páholyok is. Ez azonban nem a legnagyobb, mert elsőrendűek Xeres de la Frontera-, Madrid- és Valenciában vannak. Épen számaron nyargalt egy növendékviador, amint neki ment a bika s földre dobta. Ez ugyanis csak bikaüzés volt. A játék elején ledöfnék két- három bikát, a többinek szarvait bekötik, azaz elveszik élöket, novillo embalado, s ugy birkoznak velök; nem is vadakat, hanem felserdült ifjonczokat, két éves bikákat alkalmaznak. Mondhatnók, hogy ez csak gyakorló iskolája a viadoroknak, kitünt ez főleg az utolsó két jelenetből. Ugyanis egy bikának kőcczel felruházott szarvai közé, vörös szövetesillagot alkalmaztak, s a játékrjz szerint 80 reált (8 p. frt) kap, a ki másnak segélye nélkül leveszi. Természetes, hogy sok nép ro-

hant a küzdhomokra, merő suhanczok. Meglátszott rajtok, hogy némelyik egészen ujoncz s félve indult a bika nyomában tuduló tettevágó fiatalság után; mihelyt feléje mozdult a bika, rögtön átvette magát a párkányon. Ugy látszott, hogy kezdetben inkább a szokásban gyakorolja magát. Mások bátran közeledtek, kezöket a rózsza után terjesztve, hogy mikor dőfésre hajol az állat, lekapják s félre ugorhassanak; ez azonban nem oly könnyű, mert a bika sebesen veti fel nyakát s nem egyet háta végénél úgy dobott fel, hogy rengett bele nevetéstől a kör. Némelyik betöri a fejét, de ez itt nem is szerencsétlenség, hanem valami eszeveszett dicsőségnek tartják. Egyet véresen kivezettek, s mikor künn előttünk a közönség elvonult, a sebzett dalia bekötött fejjel, mint győzelmi babérral nézett körül. Mikor nagyon sarkukban van a bika, hasra vetik le magukat; ilyenkor a mozdulatlanul fekvő suhanczra rábámul a bika, nem tiporja el, hanem haragosan fölvetve fejét, tovább megy és méltóbb ellent keres. A ki aztán lekapja a rózsát, azt vállukra emelik, és a cirkuson körülhordozzák. Az illető, a lelkesedés e nemét ilyenkor nem annyira becsüli, mint a 80 reált, azért ott hagyja az éljenző csoportot és a vállalkozóhoz siet, ki azt a hely színén kifizeti. A fáradt bikát visszakergették, s teli lett a cirkus fiukkal, kiknek csak álmaikban fordul elő még a dicső matadori pálya; azonban mint az uszni-tanuló, csak a parton időz, ezek is csak a kör szélein ugrándoznak, megkísértve a párkány-ugrásokat. Miután a zenekar elvégezte a hős tiszteletére fujt indulót, más bikát eresztettek be, melynek rózsája csak 60 reált ért. A mint ez vágatva berohant, megtisztult az elemi kezdőktől a cirkus, s csupán a gyakornokok maradtak benn. Sok kergetés után az egyik hátulról ment neki s lekapta a rózsát, mire szétmentünk. Ez mint mondám csak csekélység, egy valódi corridahoz, minőt Cordovában láttam, s melyet töröl hegyig, illető helyen leirok. Egyébiránt erre is rendes tervrajz adatott ki; hol a játék sora, névszerint a leölendő három bika eredete, színe, jele (hogyan tudja a közönség, kinek majorjából került elő,) azután az egész működő személyzet, voltak vagy 25-en, körülmenyesen előadatik. Egyszersmind intetik a közönség, hogy narancs-héjat, baraczkmagot a körbe ne dobáljanak, több bikát mint a hirdetésben ígértetik, ne kívánjanak; végre következnek a helyárok.

Mi örültünk, hogy alig léptünk be Spanyolországba, már

is egy világhírű nevezetességet, cosa d'España-t láttunk. „Spanyol dolognak“ hívják az iberiai szigetnek sajátosságait. Még világos volt, mikor elhagytuk a kört, tehát a város főbb utczáinak megtekintésére indultunk. Barcelona méltó helyet foglal el az európai nagy városok között, még tisztaságra nézve is; lakosainak száma 200 ezer. A köz és magánépületek közt van sok grandiosus, mint a városház, királyi palota, börze, vámház stb. 3 színháza között a Liceo színház legnagyobb Európában, mert 4000 embert fogad be, kik 12 percz alatt kimehetnek. Utczái között legszebb a Ferdinánd-utcza, mely a gazdag kereskedők és vásárlók központja. Én csak a kirakatok izléses gazdagságát bámultam. Szőnyeg, ruha, kristály, ezüst arany ékszerrek gazdag választékban ragyogtak elénk, s ez mind Catalonia iparának eredménye. Egy diszes czukrász-bolt kirakatában, Laccordaire-, Pius-czukorkát, Antonelli-narancsszeleteket árultak; nyilván azért czimezik így, mert ezen módon nagyobb keletnek örvendenek gyártmányaik. Járkálás közben, egy templomba is mentünk „Santa Maria del mar,“ mely szép csucsives portale által keltett figyelmet. Épült 1328-ban. A csucsiven felül Urunk ül, kiterjesztett kezekkel, áldva a két oldalon térdelő Máriát és Magdolnát. Az épület három hajóra oszlik, elegáns goth styl tűnik elő a részletekben is.*) A templom közepén egy különféle színekben festett ravatal állott; azt gondoltam, gyászmisére tesznek készületeket, de nem birt ez hasonlatossággal a gyászravatallal. Közelebbről néztük meg, mert nemcsak sötétek a spanyol templomok, hanem este felé is volt, s észrevettük, hogy

*) Vannak Spanyolországban, kik a goth építészetet német vagy german stylnek nevezik. Ezen téves felfogást a németek terjesztették, s bitorlásuk jó ideig türetett, mert a régészet majdnem századunk negyedik évtizedéig nem juthatott el a csucsives styl első forrásához. Most azonban vitán felül áll, hogy ez francia styl, hogy egy egész századdal volt elébb használatban a francziáknál, mint a németeknél; továbbá, hogy annak léptenkinti fejlődését Franciaországban látjuk, holott Németországban már kimiveltnek találjuk, s még a kölni dom is a francia iskola szülöttjének tekinthető. Hiszen egy a XII. század vége felé élt sváb krónika író, a csucsives stylt „opus francigenum“-nak nevezi. Névszerint Páris táján keletkezett és a st. denis-i apátsági templom, melyet most javítanak, a csucsives styl kiindulási pontjának nevezhető, vagy legalább is e templom, mint annak első teremtménye, a csucsives styl kezdetén áll. Ezen többé senki sem kételkedik, a ki az elmúlt tíz évben megjelent, e tudományt tárgyaló könyveket olvasta, V. Ö. Budapesti Szemle 1860. XI. kötet 318 s k. l. H e n s l m a n jeles értekezését.

a ravatalon elég jó faragványu nő fekszik dicsőületi sugárral a fej körül. Az egyházfitól tudtuk meg, hogy ez szűz Mária elnyugvásának jelvénye, mely az egész mennybeviteli nyolczad alatt, a templom közepén áll s a tövében lévő oltáron misék mondatnak. Nem egyéb ez, mint tovább vitele az egyházunkban alkalmazott elvnek, hogy a mi igaz és szent, arra az érzékekkel bíró embert, érzéki alakban is kell tanítani. Ránk sötétedett a templom, máris csak egy oltár előtt pislogó mécs közelébe gyűlt néhány imádkozó, az egyházi is csörömpölt kulcsaival, elvonultunk mi is, végső utunk volt a rambla.

Ritkán látni szebb világitást, mint eme hatalmas sétatéren van. Ez Barcelonának vaczi utcája, hol azonban nem csak az elegáns világ, hanem a koldustól kezdve a hercezig, minden ember tölti szabad idejét. Gazdag toilette és rongyos zubbony a tolongásban gyakran érintkeznek. A számárhajtsár és kereskedő, a szolgáló és gazdasszony sétálva itt találkozhatnak. Egy hatalmas jegenyefa alatt szétterjesztett lábakkal ül a munkás és papirszivart csavarint, mihelyt kész lett, oda áll akármely előkelő szivarozó dandyhoz s míg egyik kezével, megemelintí góráját, másikkal oda tartja szivarját s tüzet kér. Ezen senki sem ütközik meg, sőt „muchas gracias“ köszönésére, akármely uracs azt mondja : szívesen. Az osztálykülönbség Spanyolországban jóformán meg van szüntetve; a hol begyeskedő rátartó embert találunk, az külföldön denaturalizáltatott; ilyen azért találhatik oly kevés, mert a spanyolok keveset utaznak. Meglehet ezen egyenlőség érzete a büszkeségből származik, mely a spanyolnak vellezületett sajátsága; tudván egymás büszke igényeit, megbecsülik egymást. Sajátos jelenség, hogy a felsőbb rétegek tekintélye ezen leereszkedés miatt épen nem szenved csorbát, mert az alsóbbrendű soha sem feleli el állását; tudja, hogy nem egyenlő, de egyenlőségre törekszik az udvarias, előzékeny sőt nemes magaviselet által. Habár ezernyi ember sétál e téren, nincs rá példa, hogy illetlenség vagy verekedés történt volna; részeg emberre nem is emlékeznek a rambla látogatói. Bár milyen szép volt az esti tünemény, haza csalt az álmodás.

Catalonia népe, (Cataluña, Gotholunia) mindenha kitünő szerepet játszott Spanyolország történetében; most nagy gondot okoz köztársasági hajlamai miatt, példája könnyen irányadó

lesz az egész országra.*) Birnak is tulajdonokkal arra, hogy a spanyol kerületek közt elsőik legyenek. E tartomány legnépesebb is, mert 3000 esik egy □ m földre, míg egyebütt alig 2000. A cataloniai fáradhatlan munkás, irtózik a semmittevéstől; vállalkozó oly annyira, hogy ami spanyol van Francia-, Angol-Olaszországban, az mind cataloniai. Bátrak veszélyes kísérletekben, s így jómóduak. A közmondás is tartja, hogy kőből is kenyeret vágnak.

Dicen que los Catalanes,
De las piedras secan panes.

Jó katonák, merészség- és kitartásról híresek, csak az aragoniai és gallicziai legénységet lehet hozzájuk hasonlítani. Folyton függetlenség után óhajtozva, néhány forradalmat már kezdeményeztek; sokszor kiáltották ki a köztársaságot, de csakhamar annak vetették magukat alá, a ki a legjobb biztosítékot adta, hogy megőrzi kiváltságait. 1660-ban felzendültek IV. Fülöp ellen, le is tették, kikiáltva a republikát; de miután mindenfelől szorították, XIII. Lajos francia királynak vetették magukat alá, barcelonai grófnak választván meg őt. Tehát idegent, a gyűlölt francia nemzet királyát is szivesebben vették, mint sajátjokat az aragoniait. Ez állhatatlan jellemre mutat, habár szó férne a királyok magaviseletéhez is. — A catalan-nyelv ugy látszik legjobban különbözik a spanyol nyelvtől, minden táj pór-nyelve között. Ez a francia, spanyol, olasz szók keveréke, sajátos kemény kiejtéssel. Hasonlít a déli francia jargonhoz, sőt azonosnak mondják a limousin tájszólással. Kevesen beszélnek a népből az igazi spanyolt, lengva castellana, azt is eltorzítva, habár iskolákban ez taníttatik. Nagyon nehéz megtanulni; valahányszor hallottam, azt véltem, hogy kövecsekkel telt meg szájok, oly nyersen csörögtették a szavakat. Ezen egyetmást nyomtatnak is még, habár midőn a ponyva-irodalom falakra függesztett rémtörténeteit vizsgáltuk, mind spanyol nyelven voltak szerkesztve. A régi barcelonai hercegség kerületi kapitánysággá sorvadt össze, hova Lerida, Gerona, Tarragona

*) Cataloniában van a 805-ik évben alapított, 7—8 négyszög mrföldnyi A n d o r r a köztársaság. A paraszt- és juhászokból álló 4000 republikánust 24 képviselő kormányozza, s a választott syndikus végrehajtó hatalommal van ellátva.

tartoznak. Az önállóság egy jelét láttam abban, hogy egészen különböző, paszomántos kürtőkalappal fedett rendőrséggel bir, habár vannak ott állami csendőrök is. A jelen barcelonai junta, seperatistikus irányt követ, köztársasági elem benne a legerősebb. A junta élén állanak Pierrad és Garrido Ferdinand a vén republicanus iró.*)

Trombitahangok ébresztettek fel; kinéztek a szűk és boltgazdag utczára, merőben szelid dolgok jelzésére használták. Tudtul adatott, hogy a hus ára felszökkent, tehát a dobot harsónával pótolják. Utána erős kolompolás üti meg fülemet, kilépek az erkélyre, amikor megszűnt már a zaj, hát egy csapat kecske állt meg házunk előtt; boglyas szolgálók szaladtak elős néhány garasért (cuarto) fejtek, ép mennyi kellett a reggelihez, a kecske-tulajdonos műértőleg nézte s a bevégzett munka után kimondotta a tej árát. Utcánkban rettenetes zsivaj volt egész napon át, mert nem csak a jövőmenők elég hangosan társalogtak, hanem az ablakokból is beszélgetnek egymással, és nem csak a szomszédok, hanem a járdabeliek fölfelé kiáltoznak. Ugyanis itt csaknem minden ablak erkély egyszersmind, és hogy szakadatlanul lehessen rajta időzni, szalma-káka-szövetű függönnyel van leterítve a nap égető sugarai ellen. Mármost az erkélyen varró, himező vagy ögyelgő asszonyok miképen állhatnák meg, hogy néha le ne kiáltsanak arra menő ismerőikre?!

Mielőtt hevessé vált a napsugár, Montjuichra mentünk. Ez a város és tenger közelében emelkedő hegy, melyen jókora erőd vagyon. Innen legszebb kilátás nyílik a tengerre, a felkörben elvonuló városra és szárazföld hegyeire. Sövényes kertek, om-ladékony viskók között csavargott utunk, míg a hegy tövébe ér-

*) Ez egy gonosz könyvet irt „A mostani Spanyolország“-ról, mely Lipcsében németül is megjelent. Ugy ajánlják, hogy a jelen állapotok megértésére nagyon fontos. Mutatványul álljon itt azon éretlen megjegyzése, hogy „Spanyolországnak tulajdonképen semmi vallása sincs, legalább nélküli a pozitívumot, és hogy a katholikus egyház hiveinek nagyobb részét a gonoszok teszik, névszerint két társadalmi osztály, t. i. a tolvajok és a szabad személyek.“ Mily réműletesen üres lehet azon sziv, mely ilyesmit, ami egetkáromló rágalom, nem átal kimondani. És ez szeretné nemzetét, midőn róla a legnagyobb elfajulást gyönyörrel elbeszéli? Ha oly élesek lennének fogai, mint a minő hazug beszédet mond, megörlené férges szu gyanánt nemzetét. V. ö. Das heutige Spanien, von Fernando Garridó. Németül, Ruge, Leipzig 1867. 109. lapon.

tünk. A bástyák részei, repedései csak néhott vannak kijavitva, tátongó sebeikben a kövérlevelű aloe, vagy cactus torpeszkedik, amely itt vadon terem, mint nálunk a szerbtövis. A tenger felé 8 ágyut láttunk kiszegezve, s mellettök katonai őrség állt. Fölfelé igyekeztünk nem a tekervényes közuton, hanem a tenger oldalán, de elvégre bezárva találtuk a kapukat s vissza kelle fordulnunk. Célunkat úgy is elértük, mert nem a vár-erődöt vizsgálni jöttünk, hanem a vidéket látni. Láttunk mi már ennél szebb tájat, azért épenséggel nem birtuk lelkünket lelkesedésre hangolni; tájékozás végett azonban megérdemli, hogy az utas felmenjen az eléggé harántos uton. Meglepett, hogy a tenger oldaláról követ fejtettek a hegy lejtőjén, s már nincsenek messze a bástyától; ez úgy tűnt fel, mintha valaki maga alatt vágná a fát. A kikötő innét szintén kedves látvány, a nemzeti színű (sárga és vörös) zászlók többségben voltak a hajókon. Valamint az oczeánon legbátrabb hajósok a baskok (Byscaya), a középtengeren régóta elsők a catalanok. Csakhamar lenn voltunk, s a forró nap sugaraitól menekülni igyekeztünk, ami a város szűk utczáiban sikerült is. Tegnap olvastam a lapokban, hogy az erődöt le akarják rombolni, nemesak meröstellik, hogy a kiszegzett ágyuk a kiállott ostromokra emlékeztetik, Espartero is 1842. erősen bombáztatta, hanem, hogy a munkásoknak, mert sok iparos beállította a pangó napokban munkáját, dolgot adjanak.

Most már a város nevezetességeinek rendszeres megtekintése következett. Legelőbb szent Jakab templomába mentünk, mely a leggazdagabb, az Ferdinánd-utczában vagyon, és S. Jaime, (San Chaime) a neve. Mint minden templom egész Spanyolországban, ez is sötét; de a beható napsugár mellett mégis kivettük gazdag építkezését; feledhetlen marad azonban a fából faragott és egészen bearanyozott főoltár, ez ragyogása által mennyországba ragadta képzeletünket. A nép sokkal ájtatosabb volt, mint a mise alatt az oltár mögött, a karban éneklő papok, kik nevetgélve végezték teendőjüket. Ezen ítéletet jegyeztem naplómbe, azonban tévedtem, mert ezen énekesek világiak, közönséges jó hanggal bíró fiatal emberek, kik a színház-tól az egyházba kerülnek s viszont: itt azonban egészen úgy öltözködnek, mint a papok, nem csak talárjok, papi nyakravalójok van, hanem karingben, borotvált arczczal működnek.

Szakált viselni, még az egyházfőnek sem szabad. A nép, nők között egynehány férfit is láttam, mind földre borulva imádkozott. Az asszonyok kivétel nélkül a földön térdepelnek, nincs is szék a templomban, és szakadatlanul legyezik magokat. Ez által mozgóvá lesz a templomi lég és a legyezők gépszerű kinyitása és behajtása által egyhangu zsibongás támad a templomban. Nálunk a legyezőt kaczárságnak tekintik, ott azonban ez kiegészítő része a nők ruházatának. Meg is szokjuk legott, még a templomban is, ha látjuk arcaikon azon buzgóságot s áhítatba merülést, mely a spanyol nőknek általános jellemvonása. Én legalább soha sem láttam templomban szórakozott, félretekintgető, vagy mással beszélgető nőt. Ruhájok közönségesen fekete; ez elfogadott templomi öltözet; néha valamely oltár előtt, hol mise tartatott, azt gondoltam, egy apácza-csoport imádkozik, oly egyforma öltözetök; pedig fiatal, öreg asszonyok, leányok voltak, mantillás fekete ruhában. Régi meggyőződésem, hogy a spanyol nemzet a legvallásosabb nemzetek egyike, mentől tovább időztem „szent Jakab földjén“, annál sűrűbb érvekkel gazdagodott. És hogy a szív mélyében gyökerez hite, most ahogy a forradalom az istentelenség zsilipjeit felnyitotta, legszólóbban bizonyittatik, mert most hitét fegyverrel is kész védeni. Ez egyébiránt ismert dolog, elég volt megemlíteni. *)

Barcelonában tanárkodott a híres Balmes spanyol egyházi író és bölcsész, meghalt 1848. Szerettük volna birni arcz-

*) Hogy az oltári szentség iránt az imádó hódolat általános, a mondtakból következik, hanem a katonaság imádása egészen eredeti. Egy magyar utazó jegyzeteiben olvasom: Midőn a pap az oltári szentséget beteghez katonai őrállás előtt viszi, a katonák kijönnek és a zászló egészen földig hajlitatják, míg a pap áldást ad, s ezen tényben benne van az a hit, hogy az ur Jézus oltári szentségben nagyobb, mint a királyné, mert ez előtt a zászló csak tisztelkedik s meghajol, de Jézus előtt a földre borítva marad, míg az áldás tart. Urnapkor a katonasereg minden oltárnál szokott módon földre borul, a főveget leteszi, és az áldó főpap a zászlóra lép, mely a földre fektetetik, róla adja az áldást s ez megtiszteltetés a zászlóra, mely az ur Istennek áldó zsámolyul szolgál. Emlékezetes azon szokás is, mely nagypénteken fordul elő, midőn a király, királynő pro crucis adoratione megy; a térdelő fölség elé lép egy főhivatalnok, kezében két halálra ítélt embernek a törvény előtt meghányt okmányait, hozott ítéletét mutatva, s így szól a fölséghez: „akarsz-e könyörölni?“ — „Hogy Isten az én bűneimet megbocsássa, megbocsátok.“ S az illetők fel vannak mentve. Ebben a redemptio nagyságának kegyelme nyilván és dramatice állittatik elő.

képét, megjártuk a szép utcza minden kirakatait, de az övére nem akadtunk. Egy pap oda igazított, hol árulják könyveit, de fényképét ott sem kaphattuk. Munkái között némelyik harmadik, sőt hatodik kiadásban jelent meg. Bölcsészeti latin könyvét négy füzetben, 5 fton árulták; a növeldekben azonban legtöbbsnyire *Liberatore-t* tanítják. Sajnálандó, hogy az ottani könyvkereskedők igen csekély összeköttetésben vannak a könyvpiaczokkal; Párisból, Rómából hozatnak könyvet, egyébkint keveset törődnek a világgal. Tőlök is nehezen kaphatni könyvet; legjobb volna, ha valamely, néhány ezerrel rendelkező könyvtáros Spanyolországba utaznék, ami jó, abból összevásárolna példányokat s az európai piaczon kihirdetné. A sok vasut engedi reménylenünk, hogy másképen lesz a jövőben, azonban elszáll a remény, ha látjuk a könyvkereskedés kezdetleges állapotát. Van ugyan egy két könyvkereskedés, hanem legtöbbsnyire ez csak másodrendűnek tekintetik. Ugyanis az órácsok, aranyművesek, szóval a finomabb anyaggal foglalkozó iparosok és kereskedők, elég képességet éreznek magukban arra, hogy könnyűzetet is vezessenek. Ezekon kirakataik egy részét könyvekkel töltik meg, hol az egyháztörténelem mellett Sue regényei, imakönyvek mellett Paul de Kock iratai foglalnak helyet. Ez is bár *szomoru cosa d' España*.

Kérdézősködéseink közben egy ur Barcelona legrégebbi templomát mutatta meg. Szent Mihály egyházát tartják a legelsőnek, mely állítólag egy római consul lakán épült. Ennek sírkövét itt meg is találták, amint erről egy emléktábla a folyosón említést is tesz. Nevezetes benne egy mozaik, fehér alapon, fekete kövekkel, sárkányfarku denevérszárnyu vadállat; épen ilyet láttunk Rómában a vaticáni sala rotondában, melyet Otricoli-ban találtak. A templom egyébiránt izléstelen javítást állott ki a mult században, ami sértőleg hat a szemre. Itt is sok volt az imádkozó, habár hétfői nap vala. A nők selyemruhájának suhogása és talajsöprése erősen hallatszott.

Sok járáskeles után megtaláltuk a székes-egyházat, mely egészen körül van véve épületekkel. Ez a műértők előtt nevezetes épület; egyöntetűbbnek tartják, mint a burgos-it, csakhogy nincs bevégezve. Kezdték építeni 1298-ban. A főhomlokzat festve van, azaz volt, mert az eső lemosta s csak mázolványok látszanak rajta, pedig a káptalan háromszáz év óta, minden há-

zasságnál kis adót szed rá, hanem még sem elég, mert sokba kerül. Három hajója vagyon, a középső magasabb. A főoltár a kriptá fölött vagyon, melybe a templomból széles lépcső vezet; itt fekszik szent Eulalia. Ez védszentje Barcelonának, erről szól az ének is, hol a gazdag város gazdag kincsének nevezik.

Esta es la Eulalia, la de Barcelona,

De la ricca ciudad, la ricca joya.

A falak sötét közsine az ablakfestmények által kellemes színváltozatokban részesül. A kar „coro“ a templom közepén van, ami merőben a spanyol templomok sajátja. Ugyanis minden székesegyház kellő közepén van egy fedő nélküli kápolna. Szélességét rendszeren a főhajó oszlopai határozzák meg, hosszúsága is a templomhoz van arányosítva. Az oltárfelöli része ki van nyitva, azaz rostélyzattal és nem fallal van bekerítve. A főajtó felöli része, közönségesen fal, melyet jeles faragványok, vagy diszes oltár is gazdagít. A belépő rendszeren ezt látja legelőbb s így a templom hajójának fő benyomása elvész, sőt ez által a templomok kicsinyeknek tűnnek fel. Ez utóbbi részének „trascoro“ előkar a neve. Ezen templomban a trascoro kivételképen rostélyzattal huzatik át, csak mikor a papok imádkoznak huzzák széjjel. A kar, a káptalan miatt van, mert ide gyűlnek végezni a breviariumot. Székeiket a legfinomabb metszvények diszítik, valódi muzeumi ritkaságok. A püspök széke rendszeren szemben van az oltárral, de Barcelonában, mivel rostélyzat pótolja a trascoro-t, nem emlékszem, jobbra van-e vagy balra. A szentély és kar közti téren, mikor a kanonokok imádkoznak, hogy kilátásuk legyen az oltárra, nem türnek meg senkit az egyházfiak. Bennünket is bár udvariasan eltávolítottak. Valahányszor tehát említettik a kar vagy coro, ezen kis hosszas négyszöget, mely a kereszthajó után következik, kell érteni alatta, ennek hátfala pedig, mely a diszkapu (főajtó, portale) felé néz, az a trascoro. Nevezetes e templom szomszédságában levő keresztudvar, vagy keresztfolyosó az oszlopok eleganciája és a vésetek finomsága által. Az itteni ivék alatt oltárok vannak, hol az imádkozóknak bucsuengedélyek adatnak. A folyosókat szép festmények diszítik. A keresztudvar közepén szökőkut (lavadero) bugyog fel, medenczójét különféle faragmányok diszítik. Két bevégzetlen, nyolczszögű tornya az egyik mellékkapu táján emelkedik fel. — Épen a coro-t csukta egy

pap, mikor mi voltunk benn, kérdeztünk tőle latinul egyetmást, de nem értette meg. Összeadtuk tehát mindketten spanyol nyelvtudományunkat és kikerült a kérdés. Tőle tudtuk meg, hogy szent Eulalia többé nem védnöke a templomnak, hanem szent Severus. Talán ez okon történt, hogy kryptája el van hanyagolva, s míg azelőtt sirja körül szünet nélkül lámpák égtek, most csak penészbűz ömlött ki a sírbolt rácsozatán.

A ramblán benéztünk még néhány templomba, mint san José (Chose), Maria de Belen stb., de mind telve találtuk imádkozókkal, kik nemcsak olvasón, hanem imakönyvből is imádkoztak. Délután, ha csak valami ünnep előestéje nincs, üresek a templomok, de ebből nem lehet következtetni a nép hitközömbösségére, bár ezt némely utazók széltiben teszik (nem tudom, hogy mért jegyzik föl ezt oly nagy örömmel) mert hiszen imádkozni és dolgozni toremtett minket az Isten; míg délelőtt Istennek szolgálnak, délután munka után látnak. Ezen másodrangú templomok, ha nem is bírnak műkincsekkel, kidiszított oltáraikkal, (egy-egy jámbor lelkek ajándokai) épülésére szolgálnak az idegennek.

Minden spanyol város közt Barcelona leginkább visel középeurópai jelleget, azaz legkevésbé spanyol. Az urak kizárólag francia divat szerint öltözködnek, itt-ott szélesebb karimájú kalap látszik, mely figyelmeztet, hogy nem vagyunk Bécsben vagy Párisban. A nők hasonlóan párisi divatlapok szerint öltözködnek, kevesen hordják a mantillát. Ez csipke vagy fekete selyemből való, három arasznyi széles, és még egyszer oly hosszú kendő, melyet fejkön a hajba tűznek s két oldalról leeresztve, fejüket s nyakukat befödik. Ugy tartják, hogy ez emeli szépségöket. Francia és olasz nyelven itt még érthetőkké tehetjük magunkat; hallani e nyelveket a boltokban is, de mégis általános a spanyol, s leginkább a cataloniai tájéjtés.

A kitűzött terv értelmében Spanyolország belsejébe kelle nyomulnunk. Ezen félsziget régi neve **Hesperia** (nyugat), így nevezték a rómaiak mindama téreket, melyek nyugatra esének, névszerint pedig ama tájat, mely a Rhodanusnak tengerbe szakadásától, a Hercules-oszlopig, Cadiz-ig elterül. Később **Iberia**-nak neveztetett, mert a különféle fajú őslakók közt az iberek tűntek ki harci vitézség által, azért a jelenkorban is szívesen használják ez elnevezést. Nem tudni, mikor vándoroltak be a

ezelták, kik az előbbiekkal véres csatákat vívtak, míg végre egyesültek s elnevezték őket celtibere-knek. Léteztek azonban közelökben lusitanok, carpetoni, galläci, astures, cantabri, kik némi sajátságokkal, mint az őslakoktól örökölt tulajdonságokkal még most is dicsekednek. Pedig a népvándorlás zivatarra alatt, egészen megváltoztak, csak a lég maradt meg, melyet beszivnak. Minthogy az őslakók története egészen homályos, első lakóit celtibereknek nevezzük, kik a hagyomány szerint Irlandba is küldtek gyarmatokat. Hispania állítólag a phönici spánija-nak római hangzása, mely saphan szótól származnék, ami tengeri nyulat jelent. A rómaiak nevezték volna így legelőbb, habár némelyek szerint Dionysos adta volna e nevet, t. i. Lusias és Pan fővezérek nevéből, Lusitania és Hispania-nak hívta.

Lakóságának száma 15,890,720, az 1857. márcz. 14. elrendelt összeírás szerint. Ezek közt 100 éven felül 197-et számítottak. Vagy 30 ezerrel több az asszony, mint a férfi. Katonája volt 203,768. A világi és szerzetes papság 43,691 személyből állott. Apácák 866 zárdában 12,990 egyént számítanak. Terjedelme 8 ezer négyszögü mérföld.

Rége, névszerint a rómaiak alatt 40 millió lakosa volt. A XIV. században 21 millió. 1715 ben 7 millió. 1826-ban 13 millió. Most közönségesen 17 millióra teszik, mert népsége az utóbbi tíz év alatt jelentékenyen szaporodott. Van 145 városa, és 4350 mezővárosa. 1835. jul. 4. kelt határozat szerint a jezsuiták, jul. 25-én, a többi szerzetek is eltöröltettek, mire vagyonuk az államének nyilatkoztatott ki. 1837-ben az püspökök és káptalanok vagyona szintén elkoboztatott. A rabló kormány minden szerzetet eltörölt, pedig a tökéletes zárdai élet örökre a tudomány és szentség menhelye marad. Most is Spanyolország legtudósabb papja egy dömés szerzetes. A domonkosiaknak engedtek is néhány kolostort, hogy a spanyol gyarmatokat missionariusokkal elláthassák.

Erseki szék vagyon 9: Toledo, Burgos, Granada, Santiago, Sevilla, Tarragona, Valencia, Valladolid és Zaragoza. Az 1851-iki concordatum folytán 48 püspöki megye hagyatott meg. Az eltörölt püspökségek a főpap halálával szüntek meg. 1856-ban ismét lefoglalták az egyház vagyonát s eladogatták, csak 1861 óta szünt meg az eladás, s azóta a püspökök kezelhették, ami

mégmaradt. Most a forradalom első dolga volt a püspökök és szerzetesek vagyónát állami tulajdonnak nyilatkoztatni ki, hanem ez oly csekély volt, hogy boszankodtak a lefoglalt javak csekélységén.

A spanyol nyelv a latinnak leánya; jobban mondva a latin és az őslakók nyelvéből támadott. A latint, mely műveltsége által hódított, a romaiak hozták be; azonban minden táj belekeverte saját nyelvét, innen a sok tájszólás; innen azon körülmény, hogy a sevillai paraszt csakugy nem érti meg a limousin vagy catalán nyelvet, mint én nem; castiliai nyelven, azaz a spanyol irodalmi nyelven kell közlekedniök, amint illik is. Az őslakók közül csupán a baskok tartották meg eredeti nyelvöket, a celta-iberit, mert a byscaya-i népnyelvet nem lehet a mostani spanyol nyelvvel, mint a latinnak leányával, rokonítani, sőt semmi európai nyelvvel sincs hasonlatossága. Közügyeikben a baskok saját nyelvöket használják; fővárosuk Bilbao. A „bellicosus cantaber“ ugy harczolt a romaiak ellen, hogy nyelve a latintól érintetlen maradt. Magától értetik, hogy a bevándorlott népek a góthok, és főleg az arabok, szintén igen sok szót adtak a jelen spanyol nyelvnek. A spanyolok nem oly büszkék latin eredetökre, mint például a románok, kik mindendák, azaz tót szavat latinnal helyettesitnek, ők inkább elhagyják a latint, és az iber vagy celto-iber, azaz ős kifejezéshez szoktak ragaszkodni, ha valahol nyomára akadnak.

A spanyol irodalom a mórok elűzésével kezdődött. Mikor a XIII. században részben megtöretett a mórok uralma, és a győzelem Castiliából indult ki, III. Ferdinánd és X. Alfonz idejében, a castiliai szólam irodalmi nyelvvé lön; innen van, hogy a spanyol nyelvet, lengva castellana-nak is hívják. Föltűnő volt előttem, hogy mikor Miranda, Logroño, Calahorra körül jártam, a vasutra lépő parasztokkal beszélgetve, rendkívüli könnyűséggel értettem meg őket, és viszont ők engem. Igen, mert a castiliai legjobban megfelel a nyelvtan követelményeinek; én pedig grammatikából tanultam a nyelvet, azért Castiliában könnyű volt a beszéd. A XV. XVI. XVII. században virágzott a spanyol irodalom, sőt diplomatai nyelvvé lön. Lopez de Vega, Cervantes, Calderon és mások a világirodalomban is diszes helyet foglalnak. Napjainkban említendők mint nevezetes irodalmárok Donoso Cortez és Balmes.

A spanyol legszebbnek tartja nyelvét, és más nemzetekből is sokan annak tartják. Én nem; van sok kellemetlen hangzásu szava. A g, x, j, — ch-nak mondatik, például, carajo = teringette; régen csunyát jelentett, a mire most nem gondolnak többé, hanem csak felkiáltásnak vagy bizonygatásra használják; tessék már most kimondani: caracho, — ugyebár nem szép? Cheneralife, granadai nyaraló. Xerez, = cherez. A ch-t cs-nek ejtik, például muchacho, olv. mucsácsó. Ezen két szabályt meg kell jegyeznünk, ha az előforduló spanyol szókat jól akarjuk kimondani. Azért irtam ide, hogy ne kelljen ismételtén visszatérnem a szók kiejtésére.

Az utikönyvekre nézve legjobb, ha indulás előtt azon országból, hová tartunk, egynehány jó utleirást elolvasunk, sűrű jegyzeteket készítvén. Amely aztán megtetszik, azt vigyük magunkkal, de egynél többet ne, mert én legalább soha sem vagyok röstebb az olvasásra, mint uton. Én Baumstark: „Mein Ausflug nach Spanien“ czimű 1867-ki utirajzait vittem magammal. Szerző protestáns, hanem ennél nem tudok jelesb, használhatóbb könyvet ajánlani. Szellemére nézve legjobb egyházirodalmi műveinkkel versenyez. Lorinser, Stolz, Körner, Laborde, Quendias, Ehrenstein, Devillier, Pitt Byrne, Roszmászler, München, stb. csak otthoni használatra valók. Utitársam Delavigne: Itineraire de l'Espagne. Paris, Hachette (1859) czimű bő utikönyvét használta, mely sok jelest tartalmaz. Ennek kivonatát, mikor elváltunk, én vettem meg: Guide diamant: d'Espagne. Páris 1867. egy jó térképpel, melyen a vasuti vonalak is mind megvannak.

IV.

Zaragossa.

Igen helyes intézkedéssel találkoztunk a spanyol nagyobb városokban. Ugyanis a közlekedés főpontján, hivatalos helyiséget nyitottak a vasutakhoz, hol jegyet válthat az utas, teljes kényelemmel, s a rendes időben társaskocsi érkezik, mely az utasokat az indóházba szállítja. Ezen hivatalok egyszersmind a diligenciák helyiségei is szoktak lenni, hogy vasutnélküli vidékre is rögtön indulhassunk. Ezen „despacho de ferro-

caril“ hasznát főképen akkor látjuk be, mikor tolamakodni kell a jegyért, vagy mikor nem akarják elfogadni napoleond'orjainkat, vagy a mi ritkán történik, kevesebbet adnak ki oda nyujtott aranyaidból, s nincs idő visszakövetelni, vagy talán sikertelen is volna az utánjárás, mert a sebességben nem emlékszik a pénztárnok, mit adott, míg ellenben a despachoban (despacho) mindezek nem fordulnak elő, mert e hivatalok egész napon át nyitvák. Hát ha még hamis pénzt is adnak, és nincs idő azt vizsgálgatni? Spanyolországban nagyon sok a hamis pénz, azért valahányszor aranypénzt váltottunk, úgy vágták földhöz, hogy a királynéhoz hű embernek megesett a szive. Én is úgy tettem, nem is csaltak meg, csak egyszer; ugyanis mindig jót kaptam vissza, csak utam vége felé a montserrati hegyen adott a pinczér 40 reálos aranyat, és nem vizsgáltam meg, csak másnap reggel a váltásnál vettem észre, hogy hamis. Ezüst, meg van aranyozva, egyébkint pedig mint a többi arany, a királyné arczképe és a spanyol ezimer ragyog rajta. Az inquisitíói utasítások 111. szakaszában máglyára ítéltetnek a pénzhamisítók, sőt a tovább-adókat is égették kicsit; ezt az egy §-t talán nem is ártott volna megtartani! Megörzém emlékül, a spanyol becsületesség, és saját ügyetlenségem intőjeléül. A ki gyakorlatlan a valódi pénz felismerésében, valahányszor aranyat kap, főképen szállodákban, boltokban — vasuton ritkábban — kérjen ezüstöt, la plata. Ezek közt is sok a hamis, de azért elfogadják, tán mivel csekély az összeg.

A pénz dolgában való megjegyzések nem épen utolsó fontosságúak az utazóra nézve. Európában, a sok vasut folytán közönségesen elég egy napra egy napoleond'or; számítsuk 10 frttal, én majd 9 frt 10, majd 9 frt 36 krral fizettem. Ötven napig jártam s mégis 60 francia aranyat tisztára elköltöttem. Ennek oka, mert S a n t i a g o d i C o m p o s t e l l á b a, 44 óráig diligencián mentem, jövet ugyanannyit, ez pedig drágább a vasutnál. Sok bajom volt az aranyokkal; míg egész Európában elfogadják, itt csak Barcelonától Madrid-ig van kelete; azonkívül már csak kegyelemből veszik el, vagy egy-két reál veszteséggel; Cordova- és Escorialt mondhatnám a végpontoknak, hol még járja a francia arany, egyebütt el nem fogadják, néhutt még felülfizetéssel sem. Elfogadott értéke 76 reál, Compostellában csak 70-et adott egy gonosz tőzsér. Daczára ezen vesződés-

seimnek, azt mondom, hogy mégis jobb a francia arany, mint a váltók, részint mert ezeknél is kell fizetni száztólit, részint mert változhatik utitervünk, s mégis ama városba kell mennünk, hova a váltó szólit. Legjobb tehát francia aranyat venni s Madrid- vagy Barcelonában annyi spanyol pénzt váltani, mennyi kell a végszélek meglátogatása végett. Tanácsos bórzsacszkóba tenni a tárczába nem férő pénzt, s nyakba akasztani. Nem tudnám előadni a spanyol pénzlábat, mely 1864. július 26-án lett törvénynyé, s melynek kiindulási pontja az escudo, 10 réal, vagy egy pengő forint; de ez fölösleges is, mert a forradalmi pénzügyminister ép most újra rendezte a pénzt, elfogadván alapelvül a frankot. Jövőre talán a francia aranyok egyetemes pénzzé lesznek, habár — mivel szerintem csak a spanyol büszkeség okozza az ellenkedést — meglehet, megmarad jövőre is az ellenszenv. Van tehát egy husz frankos francia aranyban 76 réal, vagy: 19 peseta. Egy pesetában (valamivel több, mint egy frank) 4 réal. Egy réalban (12 ujkr.) 8 cuarto. Egy quartoban 1 1/4 ujkr. Ez utóbbi — egy és két cuarto, rézpénz, hanem oly nagyok, hogy két hét alatt elkoptatják a zsebet. Ezek leggyakrabban fordulnak elő, azért ezekben jártas legyen az utazó. Előfordul még az *escudo* ezüst pénz, egy p. forint értékben, vagy 10 réal; *duro*, 2 p. forint, duplatallér, vagy 20 réal, szintén ezüst, két oszlop disziti és a hátlaapon, valamint a többi pénzezen, a királyné koszoruzott feje. Az én hamis aranyomon ez a felirat vagyon: „Isabella II-da por la G. de Dios y la const. 1863.“ Hátlapján a spanyol czimer, alatta: 40 R.-s, ezen körirattal: „Reina delas españas.“ Széle rovátkos. Vannak száz reálos aranyok is, ezek csak egyszer voltak kezünkben; láttam egy tallérnyi aranyat is, ugy látszik, 300 réal volt, unciának nevezték; a pénztözsér meglátolta előbb, és sulymértéke szerint fizette ki. Hányszor kellett azt hallanunk: „non me gusta!“ s akkor aztán nem használ kérés: a spanyol nemzet államiságának hánytorgatása, harag, otthagyják az embert könyörtelenül; tehát mihelyt Madridból kilép, legyen elegendő spanyol pénze; én ezen szabályra nem figyeltem, pedig Baumstark legujabb utikönyve velem volt, hol eléggé hiven adja elő a váltási kellemetlenséget. Eredménye az volt, hogy én még tizszer annyit állottam ki, a mint az meg fog említettetni az illető helyeken.

Jegyet váltva, elvitt az omnibusz a zaragosa-madridi

pályafőhöz. Meg kell a despacho-nak még azon előnyét is említenem, hogy itt nem kell aggódnunk, ha vajjon egy a pályaudvar, vagy melyikbe kell mennünk, mert innen az igaziba szállítanak, melyre jegyet váltottunk. A spanyol vasutak még nem gondolnak azzal, hogy el vannak szórva a pályaudvarok; összekötő vonalakat nem építenek.

Utunk elején, a néprétegek megismerése végett, beszálltunk néha a harmadik osztályu kocsikba. Így történt Barcelonában is. Negyvenkét embert tömtek be a waggonba, melyben — habár „45 asientos“ felirata volt — nagy keserűséggel foglaltunk helyet. Fele paraszt volt, kik nem csak sok tért elfoglaló gunyát vivének magokkal, hanem a bevásárlott holmit is hozták duzzadozó zsákokban. Másik fele mesteremberekből állt, kik az elkészített munkát a vidékre vitték. Ennyi élő és élettelen tárgyak közé szoritva, több állomáson át izzadva fulladozánk, mig elvégre megkevesbültek s néhány tisztességes paraszt társaságában folytattuk utunkat. Az egyik, kivel legelőbb beszédbe eredtünk, igen jó véleményt nyújtott a spanyol parasztokról. Olvasni, írni tudott, sőt ujságot járatott. Bámultuk, mikor megtudva magyar létünket, értelmesen kezdé beszélni, hogy már most Magyarország nyugodt lehet, mert a koronázott királytól mindent megkapott, a mit kívánt. Mondá, hogy hazája szerencsétlen a folytonos zendülések miatt, s hogy a csapások tetőpontjokat érik az által, hogy a mult és jelen évben rossz volt az aratás, cosecha. Mikor a forradalom milétéről kérdeztük, hamisan mosolygott, egyszer-kétszer lopva megnézett, és semmit sem szólt, legfőlebb vállvonitva non sé-val válaszolt. Igaz, hogy ilyent a parasztok között keveset találtunk, hanem ezen egy is alapjában forgatta fel eddigi fogalmainkat a spanyol alsóbb rétegek felől; azt hittük rólok, hogy csak dohányozni, novajával (nagy bicsak, behajtható konyhakés) az ellenségnek hasát fölmetezni, és bika- viadalnak tudnak örülni.

Öltözetök következő: Fővegül használják az említett górá-t. Sok utazó „montara“-nak nevezi, de ezen néven sehol, Barcelonában sem hallottam említettni, mig itt egy paraszt mondá, hogy a vörös vagy lilaszin leffentyús sapkának gora a neve. Ezt fejökön különfélekép alakítják, a szerint, minő a kedvök. Haragban szemök fölé gyúrik, jó kedvben hátralökik, mikor öntetszelgve, feszesen akarnak föllépni, kaczkíásan egy oldalra

vágják. Az öregek, minthogy tulajdonképen zsák, melynek dugója a fej, nem csak vasuti jegy eltevésére, hanem bicsak, tűz-szerszám, szalámi tárházaul használják. Elvégre ha követ tesznek beléje, parrityamódra, páholni is lehet vele. Rövid dolmány, térdig érő nadrág, mely a térdnél egy maroknyira el van hasítva, harisnya és saru. Ez utóbbit fehér szűr-szövetből készítik, s fekete széles zsinórral négyféle irányban is csatolják a lábhoz. Ez, ugy látszik, olyan nemzeti szokás, melyre sokat adnak, mert van Cataloniának említett köcsögkalapu rendőrsége, mely szintén ilyen sarut visel. Nevetés nélkül nem is képzelhető a kürtőkalap és fehér saru. Mondják, hogy jó benne járni melegben is, futni pedig utolérhetetlenül lehet. Azon tért, mely a rövid dolmány és nadrág közt fedetlenül maradna, a tiszta ingre vörös övet (faja) kötnek 3—4 csavarintással, ebben van a pénztárcza, kés, gyufa, ha kiszorult a górából. Nagyon sokan viselik az egyszerű munkásruhát, a kék zubbonyt. Ezek közül egész Spanyolországban, csak az öv és harisnya általános, többire nézve különböznek a vidékek szerint. Én három részre osztom a kiválóan elütő ruházatot: az előbbi cataloniai; hátra van Andalusia és Galliczia, egyebek kevés árnyalatban különböznek egymástól. Az asszonyok, a földészek nejei is mind ugy öltözködnek, mint nálunk a mesteremberek családjának női tagjai.

A tájék erre, a mint Montserrat felé közeledünk, kedves, nagyszerű kezd lenni. Ezen híres hegyi kolostor rémséges sziklák között vagyon; a kik látni akarják, Monistrol-ban (hetedik állomás Barcelonától) kiszállnak, és három órai kocsizás után fönn vannak. Én jövet látogattam meg, tehát akkorra hagyom leírását. A látvány a vasutról is nagyszerű. Nagy hegygerinczen vagy 100 ölnyi szikla emelkedik. Minthogy nem kemény szirt az anyag, hanem mintegy kövecseknek tömörülése, a vihar, az eső századok folytán ott, hol gyöngébb volt, kimosta, s most a sziklák, mint valami óriási várnak tornyai vagy romjai, ég felé merednek. Egy kanyarulatról 30 ilyen vár-ormot számláltam meg. Eléledeggve a szép táj kellemeim, a lenyugvó nap világítása mellett láttuk a hegyek csucesait, míg a sinek mellett hatalmas áloék, agavék kékellettek felénk. Valamint nálunk akáczával, ugy itt agavéval ültetik be a vasutak párkányzatát. Innen a harmadik állomás **M a n r e s a**.

Ez azon híres hely, honnét Loyolai szent Ignác a világ megtérítésére kiindult. A vasutat egy vörösvizü folyó választja el a szikladombtól, melyen félgóth modorban a székes-egyház áll. Mellette négyszögü torony emelkedik, melynek fedél helyett két egymást átszegő íve vagyons, s közepén, hol átszegik egymást, mintha két gömbölyü bitófa volna keresztbe téve, egy harang függ alá.*) A lakosság száma 13,340, kik szorgalmuk- és iparüzleteikről nevezetesek, névszerint szövőgyáraik angol gépekkel, kitünő hirnek örvendenek. Ugyancsak a hegyháton látni a jezsuiták collegiumát, hol *Garucci*, a ker. régészet egyik elsőrendü csillaga lakott. A sajátos építésü társasház ama hospitium helyén áll, melynek ajtaján 1522. Gyümölcsoltó Boldogasszony napján kopogott szent Ignác. Beeresztik, és az élvezetekben felnőtt fiatal ember sanyaru életre adja magát; ki előbb gazdag asztaloknál étkezett, most a szegényápolda ételeiben a koldusokkal osztozik. Nem messze Manresától magányba vonult, hol jeles művét a lelki gyakorlatokról írta. E táj szépsége lelkesítette, e nagyszerü vadonok emelték lelkét, hogy az Alkotóhoz repüljön. Talán meg van engedve a boldogoknak, hogy lelkök a szellő szárnyain meglátogassa a vidéket, hol élt, sanyaru napokat türt, mert a szentek a szenvedés árán jutottak mennybe, szeretniök kell tehát a szenvedés helyeit. Itt viselte az önsanyargatás első, tehát legmetszőbb kinjait, midön vásláncokkal kötött testének, a durva göröngyön is alig engedett órányi álmot. Itt volt a gyermekek csufja, mikor a szegények számára koldult. A szellő talán a testet elhagyott, és büneink felett kesergő lelkek mozgása? Oly annyira foglalt el minket a szentnek élete és nagyszerü tettei, hogy élénk emlékezetét mintegy közellétének voltunk hajlandók tulajdonítani.

Este volt, midön *Cervera* mellett elmentünk, mely arról nevezetes, hogy habár csak 4000 lakosa van, egyetemmel birt, mely csak 1837. záratott be véglegesen. Ugyanis *V. Fülöp*, hogy e város hűségét megjutalmazza, s egyuttal megtorolja *Barcelona* elpártolását, mely *Károlyt* védelmezte, itt emelt nagyszerü épületeket az egyetem számára, a *salamancai*-nak mintájára, habár

*) Ugy hallám, hogy ez is vészharang, mely a „*somaten*“ militia, néphad összegyűjtésére használtatik. A templomokon különös harang vala alkalmazva, melyet csak veszély idején huztak meg, tocar a *somaten*. Mondják, hogy 1808. sokat szólt ez is. Az *igualada-i* nagy harangot a francziák kétszer vetették le, 1808. és 1827.

csak egyszerű városka volt eddig, a fővárosit pedig bezáratta. Barcelona később visszanyerte az egyetemet, a cervera-i is tengődött; most a nagy épületek használatlanul állanak.

Sötét éjjel vala, a mint Leridá-ba értünk. Én azonban jövet nappal mentem erre. Csak Galliczia és Andalusia szép tájai hasonlíthatók ehhez; oly kedves, mosolygó volt minden föld, mező, kert, s ezek közt trónol a város, magaslaton a székes-egyházzal. Teljék is el az utazó a gyönyörű vidék nézésével, mert itt, mint a francia mondja, van a „changement de décoration,” ezentul egész Közép-Spanyolországban kiégett mező, fel pattogott sziklás talaj és kopár földek terülnek el. Leridában sem szálltunk ki, pedig nevezetes ereklyékkel dicsekszik; van két székes-egyháza; lakásainak száma 12 ezer. Ez volt a carlisták fészke. *)

A spanyolnak általános jelleme az udvariasság. Mintegy vele születik. Mennyi előzékeny nyájassággal találkoztam, s hogy csak egyetlen korcsmáros volt velem goromba, lesz alkalmam elmondani. A különféle tájak lelkületei között legizga-

*) De miképen egyeztethető össze, hogy a republikánus érzületű Cataloniában van fészke a carlista monarchismusnak? Könnyű a megfejtés! A mit Willkom a bask tartományról mond, merőben illik Cataloniára is: mindketten érzületre köztársaságiak, s fejedelmeikért szívvéröket ontották. „A bask csak úgy alattvalója a spanyol koronának, mint a castiliali vagy aragon polgár, hanem keveset törődik a dynastia- vagy a kormánynyal. Egy igazi, megcsontosodott bask nem hajol meg semmi előtt, maga felett semmi sem ismer el az ő régi, őseitől öröklött szabadalmain kívül, fueros. Ezeknek föntartásáért adja életét, bennök központosul az ő minden liberalismusa, ezen szűk körből ritkán lép ki, ez áron hajlandók vagyunk őt spanyol „angolnak” nevezni. Az ujkor szabadelvű eszméivel nem rokonszenveznek, habár századok óta vannak köztársasági intézményeik. A bask legkevésbé cosmopolita. 1848-ban a világrázkódtató események sem zavarták meg őket. A helyett, hogy örvendve köszöntötték volna fel a köztársaságot, a mint ez a monarchikus Európában sok helyütt történt: ők még bizalmatlanabbakká lettek a francziák iránt, s utálták, gyűlölték a respublikát. Tévedne azonban, ki a bask tartományokat az absolutismus fészkének vagy a spanyol „Vendée”-nek tartaná. A bask-ember mindenkit, a ki szabadalmihoz nyul, halálos ellenségének tekinti; a ki pedig azokat méltányolja, vagy az elvesztett fuero-knak visszaszerzésére kilátást nyujt, biztos lehet barátságáról, lehet különben zsarnok, absolutista vagy republikánus.” Egészen így gondolkoznak a catalánok, kiknél a kifejlett iparviszonyok szintén egy fuero-ágot hajtottak; innen van, hogy a védvám hívei szívesen láttatnak náluk. 1830-ban a carlistáktól remélték boldogságukat, azért harcoltak táboraikban.

tottabb még a cataloniai, de azért nem durva. Ezen vonalon, tehát közel a többi Európához láttam két részeget is, de egész utunkban több példány nem került szemünk elé. Az egyik jóformán bekapott, de azért öntudatánál maradt; énekelt, s minduntalan kínált papirszivarkáival. Kevesen voltunk a kocsiiban, kellett vele beszélgetnem, mert jól birta a castellaña-t, azaz a spanyol irodalmi nyelvet. De ekkor sem szünt meg udvarias lenni, sőt azt tettem vele, a mit akartam. Szeliden intve őt, legnagyobb kurjantásait elnyomtam. Mihelyt kiszivta az én szivaromat, minden készletét rám akarta tolni; egészen bizalmasak lettünk. Mikor nagyon hadonászott botjával, kivettem kezéből, s kértemre néhány perczig veszteg ült. Elvégre kipárolgott a mámor, s mindketten a waggon hosszában elaludtunk. Zsivaj és jajgatás ébreszt fel, az egész kocsi népségét ablakoknál látom s kibámulnak, habár a mozdony a koromsötét éjben röpült. Az én boros pajtásomat bámulták; ugyanis mig aludtam, nagy csendesen kimászott az ablakon és azon deszkán, melyen a conducteurek járnak, föl alá sétált; szabad levegőt — ugymond — ment szivni, ment odabenn nagy a meleg. A hol józan emberek oly sokszor szerencsétlenül járnak, ő mámoros fővel megtartotta magát, mig az állomásig értünk. Elhült a vasuti felügyelőség, amint ezt lóggva találták; de látva, hogy a bor megzavarta fejét, nem vesztegették rá a szót. Egyébiránt a részeg ember valódi ritkaság Spanyolországban, a józanság valósággal nemzeti erény, ezt vallja egy angol is: „Sobriety indeed may be regarded as a national virtue.“ *)

Az idő éjféli után járt, midőn Aragonia fővárosába értünk; Zaragoza a valóban nem érdemli meg azt a mellőztetést, a melyben az utazók által részesül. Nem emlékszem, hogy az ut-leirők valamelyike megemlítette volna, pedig sok tekintetben nevezetes.

Az aragon büszke, vastag-nyaku, lázadó nép; szereti hazáját és a szabadságot, akár melyikért mindenkor halni kész. Talán kissé nyers is, hanem barátjaiért önfeláldozó, sőt előzékeny az idegen iránt is, mihelyt legkisebb közeledést vesz észre. Ismeretes a kemény föltétel, mely alatt fejedelmeiknek 724-től 1336-ig fogadtak hűséget. Az aragon előkelők így esküdtek:

*) Cosas de España, Illustrative of Spain and the Spaniards as they are. By Mrs. Vm. Pitt Byrne. I., II. Vol. London, Strahan. 1866. Első kötet, XXXIX. lapon.

„Nos que valemós tanto como vos, y podemos mas que vos, os elejimos rey con tal, que gvardareis nuestros fueros y libertades, y entre vos y nos un que manda mas que vos; si no, no.“ „Mi, kik (egyenkint, cada uno némely esküformában) annyit érünk, mint kegyelmed, és kik (együttvéve, juntos) többet birünk, mint kegyelmed, megválasztjuk királynak, hogy megőrizze szokásainkat és szabadságainkat, és hogy van köztünk egy, a ki többet tehet, mint kegyelmed; ha nem, hát nem.“ Továbbá van törvénykönyvekben illetén záradék is: „ha a király meg nem tartaná a szabadalmakat, legyen joguk más királyt választani, még ha pogány leune is,“ — „encora que sea pagano.“ Ezen törvényre esküdött a fejedelem, térdelve hajadon fővel, míg a főurak álltak, kezeit az evangéliomra téve. Első, aki esküdött, volt Garcia Ximenes, utolsó don IV. Pedro, a ki törével szétrepette a pergament, melyre az esküforma írva volt. Ez okon őt del pugnálnak hívták. Azt mondják, hogy ezen tépés alatt megvérezte kezét, mire felkiáltott: „Egy törvény, mely az alattvalóknak királyválasztási jogot adott, megeresztí a király vérért!“ Azon „egy,“ ki többet tehet mint együttvéve a többi, volt a „Justicia“ (olv. chustisia), legfőbb hivatalnok az országban, ki a törvények végrehajtására felügyelt, s kinek joga volt itélni a király tettei fölött, ha azok valamely polgár ügyét sértették volna; itélt ez azonban a birák és nyilvános tisztviselők felett is; királybirónak nevezhetnök. — 1479. II. Ferdinánd lett királyuk, ki Izabella, Castilia fejedelmével házasságra lépett s dicsően kormányozták Hispaniát. A justicia sok viszontagság között fenállott II. Fülöpig, kit ezen hivatal bántott. Történt, hogy Perez Antal ministerét becsukatta, ez a Justicia elé vitte ügyét. Zaragoza föllázad, Almenara grófot, ki a király ügyét, helytartóságot remélve, védelmezte, meggyilkolják. Fülöp sereget küld, a 27 éves Juan de Lanuza, ki a justicia-méltóságot örökölte, megütközik, elfogják s Fülöp a zaragosai téren, 1581. dec. 20. lenyakasztatta. Ugyanez történt két más királybiróval, Lanuza Joakim és Ayerbe Ferenczcel, mire megrémült a nép, annyira, hogy míg azelőtt a fueros (szabadalmak) legcsekélyebb megsértésére felkelt az egész ország és háborut kezdett akárkivel, most, a hogy II. Fülöp az ország rendeit Tarragonába hívta, elfogadtatta velök azt a törvényt is, hogy a ki a „szabadság“ nevét kimondani merészli, halállal büntetessék. Mint-

hogy később Károly pártján voltak, V. Fülöp elvette azt is, mit II. Fülöp meghagyott, t. i. eltörölte egyetemét és az országgyűlést. Sajátos jelenség, hogy eme szabadalmak az ugynevezett sötét korban virágoztak, bántatlanul főállottak, és csak a reformatió idejében kényszerültek a királyok azokat megsemmisíteni. Ugy látszik, az egyház aegise alatt biztosabban őriztetik meg a szabadság mint győzelmes forradalmak, zendülések villámos ege alatt.

Zaragosa Augustus császártól veszi eredetét. Mikor a cantabrok legyőzése végett erre járt, megragadta figyelmét a szerény Salduba szép ege, és előnyös helyzete az Ebro partján; legott katonákat telepített le ott, és Caesarea Augusta nevet adott neki. Építettett templomokat, cirkust, fürdőket s a tájon legszebb várossá lön. A góthok szintén egyik fővárosukká tevék és Cesaragostának hívták. A mórok idején Tarif csak sok kincs árán kimélte meg; nem sokára azonban az arab Saracusta Cordova- és Toledóval versenyzett, s fővárosa lett azon öt tartomány egyikének, melyekre a mórok birodalmukat osztották. Most Zaragosa jelentékeny város Spanyolországban, névszerint aunyiban első, hogy állandó ipar- és gazdasági tárlatát volt ép akkor megnyitandó, a mi első jelenség az iberiai félszigeten. Lakosainak száma 60 ezernél több.

Még a pályánál foglaltak le bennünket a fonda de Európa számára, mely a város kellő közepén, a Coso-n van. Némelyek plaza de la constitution-nak nevezték, utikönyvünk pedig mást nevez annak; ez akárhányszor okozott már zavart. Minden városnak van egy plaza de la constitucion-ja, de vajmi sokszor csak a régi nevének ismerik, habár ki van írva a szögleteken, vagy nincs. Ez volt a legjobb vendéglő egész utunkon, tiszta szolgálat, méltányos sőt olcsó díjazás mellett.

Hideg, esős időre viradánk; mi, kik rémlodeztünk a spanyol meleg hírére, Zaragosában fáztunk. A két reális reggei megmelegített, s a városba indultunk. Erősen építkezik, rombolja a házakat és utcákat, téreket alkot. A főutca, rambla csaknem keresztülszeli, széles, növendék-fákkal beültetett szép tér, agyagvedrekben agavék váltakoznak a akáczákkal. Szép nagy házakra nyilik rajta kilátás. A főutca végén egy bugyogós bronz-szobor állott, aláírva: „Pignatelli.“ Azontul szép vasrácsozat a bástykapu helyében; mert most már nem ellenség ellen készítik a kapukat, hanem a fogyasztási adó tökéletes behatása

végezt. Ezen kapu mellett is álltak vámőrök, kik egészen katonai lábon állnak; vörös nadrág, kék hosszú kabát és fehér, alacsony, széles csakó fekete szijakkal, teszi öltözetöket.

Zaragosa első temploma a Nuestra Señora de Pilar. Az óriási templom alapját 1681-ik évben tették le. Három hajója van, két kupolával. Hatalmas ivei alatt tizezer ember fér el; most javították, leginkább adakozás folytán, azért az állások miatt kisebbültek az építészeti arányok. Egyébkint a falak üresek, s ha néhány képe és a kar székeinek finom metszvényei nem lennének, alig lenne rajta mit nézni; mint mondtuk, csak széles ivei által lep meg. Hanem van egy nevezetessége, mely által felette híres az egész hazában. Ez egyik kápolnája, mely templomot képez a templomban, s felette domborul az egyik kupola. Ez a Pilar-kápolna, melynek legendája a következő:

Sorsot huztak az apostolok, hogy ki melyik országba menjen az Isten igéjét hirdetni. Öregebb Jakabnak, szent János testvérének jutott Spanyolország. Mielőtt elindultak, a szent Szüz áldását kikérték; ez alkalommal mondá neki az Isten anyja: „Te fogod tiszteletemre az első templomot építeni, a helyet, ha többet megtérítesz, meg fogom mondani.“ Szent Jakab Felső-Spanyolországban kötött ki, Asturián keresztül Aragoniába megy s Zaragosában nyolcz embert megtérített. Ekkor történt, hogy az édes Üdvözítő, mennybemenetele után 10 évvel, megjelent még e földön élő anyjának, s kérte, hogy menjen el szent Jakabhoz Zaragosába, hívja őt Jeruzsálembe, hol meg fog halni, de előbb építsen ugyanott tiszteletedre templomot. A boldogságos Szüz angyalok társaságában, kik tulvilági dicsdalokat zengedeztek, utnak indult, és az apostolt az egész kis községgel a város falain kívül találta, hová, a pogányoktól félve, vonultak. Az apostol imájába merülten, a mint látta az égi tüneményt, magához tért. Az angyalok egy márványoszlopot vittek (pilar, columna) és egy szobrot, melyet nagy tisztelettel környeztek. Az Isten anyja, ki az angyaloktól nagyobb tündöklés és vakítóbb szépség által különbözött, az angyaloktól vitetett. Egész lénye egy álomkép szende jelensége volt, melyre elég felnyitni szemét az álmodónak, hogy eltűnjön előle. De az apostol nem álmodott, hanem, hogy a tünemény valóságáról meggyőződjk, fölkelte elaludt társait, az Isten anyja előtt földre borul, ki ekképen szólott hozzá: „Édes fiam, a mindenható akarja, hogy te

itt templomot építs, melyet nevről fognak czimezni. Megigérem, hogy kik itt imádkozni fognak, esedezésem által az Isten áldásaiban részesülnek, mert e hely az én örökségem. Ezek biztosítása végett itt leszen képem, mely mint az igaz hit, a világ végeig megmarad e helyen. Kezd el építését, mentül hamarább, azután menj el Jeruzsálembe, hol az Isten fia kívánja, hogy áldozd fel éltedet.“ Szüz Mária megparancsolta, hogy már most tegyék fel az oszlopra a képet, mire a látomány egy felavatási dicséneket zengve eltűnt, de a szobor azon a helyen van mai napig. Ez volt az első templom, melyet a boldog. Szüz Mária tiszteletére felavattak. Ez kezdete a Pilar-egyháznak, melyet méltán az Isten a legtisztább Szüz házának, az angyalok szobájának neveznek. Ez okon a város annyi száz és száz ostroma és feldulatása közt e szobornak nem történt bántása. Tizennyolcz századon át a hitetlen zsidók, a bálványzó rómaiak, az eretnek ariánusok, a barbár mók közt sértetlenül főállott. Az utóbbiak a templom egész körületét kivették az adó alól. Későbbi jámbor századok építették a jelen kápolnát, mert szent Jakabé, csak 8 láb széles és 16 láb hosszú volt, utóbb pedig a mostani bazilikát. Szent Jakab Jeruzsálembe tért, és vértanui halállal mult ki.

Az oszlopot, melyet az angyalok hoztak, márványfalba téve láttuk; csak kis része látszik ki, melyet szakadatlanul csókkal érintenek a hivek, s mi is megcsókoltuk. A kápolna kerekded, három részről nyílt, gazdagon diszitett födele több márványoszlopon áll. Belül sok az arany, ezüst szobor; az emlékéjándokok, exvoto tárgyak csillognak a folytonosan égő gyertya-sokaságban. Közepén van a szent Szüz szobra, mely egészen fekete, a drága gyémántos ruhából csak is feje látszik. Ezüst korlát választja el az oltárt a közönségtől, mely a mint folyvást ujul, ugy nem fogy el egész nap; e kápolna reggel telve van imádkozókkal, de délután sem üres. Habár a kupolából elég bőven jó a világosság, a kápolna mégis sötét, mert födele tömör márvány, de azért a kupolában Velazquez Antal frescóit mégis jól ki lehet venni. A kápolna nagy kincseit részben az 1809-ki híres ostrom költségeire fordították. Itt megszólítottunk egy jámbor embert, ki páratlan szivességgel mindenfelé vezetett. A mint a szük utcákban jártunk, egy koldust sem hagyott elmenni alamizsna nélkül, pedig elegen vannak. Az önzetlen szivesség egy feledhetlen példánya. Nyilván ker. szeretetből

tette, mert annyi önfeláldozó, fáradalmas udvariasságot nem lehet máshonnét eredetezni. Mily édes tünemény az ideg , s így hideg önzők özönében, egy humanus, szeretetteljes érzület! Mi e jó embert a szent Szüz küldöttjének voltunk hajlandók tekinteni.

E városnak sok temploma van, melyekben a faragványok kitünő megemlítést érdemelnek. Az oltárok valamint csaknem egész Spanyolországban, úgy itt is fából vannak ; elfoglalják az egész háttért, hol az oltár szokott lenni, s több négyszögre oszlanak, melyekben Jézus történetének jelenetei finoman kifaragva adatnak elé. Némely helyütt 18 ilyen részletet olvastam, fönt pedig ragyog a megváltás jele, a kereszt. Ezen faháttérnek „retablo,“ magyarul : „oltárhátlap“ a neve. A spanyolok ennek kivitelére legtöbb észt, ügyességet, kincset fordítottak ; a faszobrok a spanyol művészetnek egyik nevezetességét képezik, azért a muzeumokban illetén szobrokat sokszor látni. Nem is kényelemből tették ezt, hanem egy mély eszméből, mely őket lelkesítette. Ezen faművészetre nézve, mely legfőbb virágzását a ker. Spanyolországban élte meg, Stolz Alban egy szép megjegyzést tesz.

A kereszténység — ugymond — a művészetben is kiérezte, hogy mi illik legjobban érzületéhez ; és mivel a spanyol népnél a kereszténység vérré és csonttá lön, természetes, hogy itt legjobban érezték, mi való a ker. művészethez, kiválasztván műtárgyaik anyagául a fát, valamint a pogány a követ. Ugyanis a fa titokteljes vonatkozásban van az emberrel, főleg a ker. emberrel. Már a nevelésben is kitünik a hasonlatosság, mert valamint a fát igazgatni, nyesni kell, úgy az ember is mintára szorul, mely szerint növekedjék, s hogy legyen, a ki a kinövéseket nyesegetse, mert különben nem lesz terebélyes fa, melyen az erények virága, gyümölcse megteremjen. A föld mintegy a mell, honnan táplálékát szedi az ember, de a kart, mely vezesse, a fa nyújtja neki. Mikor születik, bölcsőbe teszik, mikor meghal, koporsóba. Mikor az álom nyomja el, a mely testvére a halálnak, ágyban nyugszik, a mely az előbbiekhöz hasonlólag fából készül. A ház fedele, melyben lakol, szobád padlata, a szék, mely n ülsz, az asztal, mely tápodat nyújtja, a hajó, mely messze tájakra visz, a tüz, mely nélkül keserü lenne a lét, mind a fától jönnek. Feltünő, hogy a világ két legnagyobb ténye, melyeken a jelen világ sorsa alapszik, szintén fán történt

meg. A világ első bünére a fa adott alkalmat, és a megváltás szintén fán történt meg. Azért énekeltek a nagy-hét miséjében : „A ki a fán diadalt nyert, le is győzetett a fán, a mi Urunk által.“ Ezen titokteljes viszonyt a fa és ember között, úgy látszik leginkább átértették; ez okon vonzódnak annyira a fához, és szokássá lőn, hogy tiszteletök legnagyobb tárgyait az emberrel olyannyira rokon-anyagból, a fából faragják ki. A görög és római a követ választá, és helyesen; mert isteneik hidegek, merevek voltak, mint a márvány.

Zaragosa egy híres retabló-val dicsekszik, mely a székes-egyházban van. Neve San Salvador, de itt Seo-nak nevezik; ez a limousin köznyelven annyi, mint szék, sedes, mert ez csakugyan székes-egyház, azaz püspöki templom. Izlésre th, de sok renaissance-adalékai vannak, névszerint tornya. Nagy hiba, hogy nincs a templomnak olyatén homlokzata, melyen átmenve, a templom gazdag részletei tűnnének szem elé. A homlokzat a templom egy zugába vezet, honnét csak nagy nehezen tájékozunk magunkat, hol van eleje, vége. Öt hajója van, oszlopai sárga márvány-talapokon nyugszanak. Az oszlopokat inkább oszlopcsoportnak nevezhetnők, műnyelven gerinczhordók, mert nyolcz domboru, s ugyanannyi homoru vájadékban futnak a mennyezetig, melynek ivgerinceit gyönyörű, aranyozott rózsák, csokor gyanánt foglalják össze, rosaces. Talaját barna és vörös márványtáblák csíkozzák. A szentély (capilla major) felett kupola emelkedik, mely azonban az igen sötét templomnak csekély világosságot ad, és az amugy is rövid ablakait még be is függönyözik. Az egész retablo alabastromból készült, de egészen fekete. Jelen voltunk a misén, melynek végével tisztára leszedték az oltár minden készletét; mert megtörtént, úgy mondta a vezető, hogy a látogató idegeknek, utazók, zsebre tették, a mit el lehetett vinni. Az oltárnak bal-, azaz leczke-oldalán van egy mennyezetes kettős karszék, ebben ült nejével az aragoniai király, mikor koronázták; aug. 25-én pedig mi ketten. A coro szinte habzik a sok diszitménytől. Belül finom székek, góth oszlopokkal a támfalon. Az énekkönyvtartók a középen szintén finom metszetű domborművek. A coro falain az oszlopok között orgona emelkedik, mely — mint közönségesen, habár nálunk nagyobbak vannak — szép andalító, majd harsogó hangon szól. Valóban tulgazdag diszítés ömlik el a coro

külfalain, főképen a trascoro, melynek közepén 6 salamon (csiga-alaku) oszloptól környezve, szép feszület van. Ennek fülkéje szintén kápolnát alkot; időnkint jött egy sekrestyés, és elvonta a feszület függönyét, mire odasiettek, kik távol imádkoztak, s mély áhitattal borultak le a kereszt előtt. Számos kápolnája is van e templomnak, hol nem egy művészeti remek őriztetik, hanem nekem ez is elég volt, hogy belefáradjak a nézésbe.

Az isten-tisztelet alatt itt nem énekel a nép, a mi nálunk oly lélekemelő, oly magasztos, s jelvénye az egyetemes hódolatnak, melyet a község, mint ilyen, Istennek nyújt. A coroban időző papok, és talárba öltözött világiak énekelnek. Mikor a papok a coroba mennek, megelőzi egy fehér, zarándok-ruhájú, borótvált sekrestyés, kinek kalapja a hátán lóg, fején pedig hajporozott vendég-haj fehérlik. Nagygombu botját előre tartva, lépeget a csoport előtt, kinyitja a kar rostélyát, azután megáll s a közeledőket tova küldi, hogy a tér üres maradjon. Utána jönnek a gyermekek, számra nyolcztól 12-ig, kik nemcsak a breviariumot, hanem a mise alatt az antifonákat énekelni segítik. Ez igen jól hangzott a sok mély hang között, mint ezüst csengetyű a harangok zugásában. A zsoltárokat énekelve mondják, és így elég lassan, illő méltósággal; a vesperás egyes részeit orgonakisérettel. Igen kedvesemlékü, mikor a sötét iverk alatt, csiklandozó vékony hangon énekelték a fiuk: „In manus tuas commendo spiritum meum.“ A segédletben is különböznek tőlünk; a szertartó fekete köpenyben ténykedik. A pax-adó papot mindig kísérte a fehér zarándok. Az isten-tisztelet végével bementünk a sekrestyébe s kértük az ottlevő egyházi férfiakat, mutatnák meg a kincstárt, névszerint ama hires góth keresztet, melyre az aragonai király kezét tevő, mikor megesküdütt, hogy a fueros, szabadalmakat meg fogja tartani; kérésünket azonban nem teljesítették.

Nevezetes e templom tornya is, mely felsőbb részeiben nyolczszögű, s több szobor disziti. A renaissance-modor remekének tartják, mert könnyen emelkedik a magasba. Contini tervezte Rómában 1685., és zaragosai építészei építették. Mellette van az érseki palota és a papnövelde, hol azt mondá a portás: „Ugy sem látnak itt semmit, mert hazamentek a növendékek.“*)

*) A spanyol növendékekre nézve, s általában az egyházi állapotokat illetőleg érdekes adatokat olvashatni a „Religió“ 1764. folyam II. félév 28—12. számaiban. Tndős hazánkfia, Kubinszky Mihály közlött jegyzetei első magyar irodalmi termékek a spanyolországi utleírásokban.

Megnéztük a jezsuiták templomát; egyszerű, tiszta. Sok imádkozó volt benne; Jézus szent szíve itt kitünő tiszteletnek örvend. A jezsuita, ki vezetett, udvarias, előzékeny volt. Van (azaz volt, mert legujabban a forradalom kiüzte) 14 kolostoruk, s ama napokban is egy gallicziai városban nyitottak felsőbb iskolát, de nevére nem emlékszem már. A jezsuiták egyedül Byscáyában maradtak meg, mert a baskok nem engedték elüzni, a fueros-ra hivatkozván.

Egyéb sok templom közt, melyekben néhol meglepő fametszvényekkel találkoztunk, megemlitendő S a n t i a g o, melynek retablója a szent Szüz megjelenését ábrázolja, a mint szent Jakabnak adja a szobrot. Ennek tornyán van egy harang, melyet a góthok idejéből eredeteznek. Itt elvált a mi jámbor öreg kalauzunk, azon biztosítással, hogy bármire lenne szükségünk, kész mindenben segédkeznet nyújtani.

Hát az a görbe torony amott mit vétett, hogy oly sokáig be nem mutatom, s mióta hajlong már? Az olvasó bizonyosan a pisai hajlott toronyról azt véli, hogy unicum, pedig itt van párja, mely jóval magasabb, mert 300 láb. Négy emeletre oszlik, háromsoros ablakai vannak, és hatszögletű; előttem van fényképe, töről-hegyig leirhatnám, de az olvasónak mi haszna lenne ebből? Építették 1504. merőben téglából; az előbb leirt templomok is téglából építvék, de azt hiába mossa az eső, fel nem olvasztja, oly erős. Legfelsőbb ablakait erkély környezi, hova 260 lépcső vezet. Sokféle stylt próbáltak meg rajta. Habár csak 9 lábnyira távolodik keresztje a vonaltól, melyet alapja központjától felfelé képzelünk, a pisai 12', mégis az első pillanatban megrettenünk, hogy talán még sem oly erős, és menten összeomlik. Egészen külön áll, mert csupán az óra miatt építették. Némelyek szándékosan így építettnek szeretnék mondani, hanem fölösleges vitázni velök, mert hiszen alól meglehetősen vastag bástyát raktak alapjai mellé, attól tartva, hogy ledől; sokáig félték, hogy daczára a támfalnak, összeomlik; nem is volt szabad felmenni rá, azonban valószínű, hogy a „torre nueva“ még nagy kort fog érne.

A börsét, lonja, is meglátogattuk, melyet 1551-ben építettek. Rémséges magas terem, kettős soru ablakokkal, a közöttben góth feliratokkal. Zászlók s a királyné arc képe diszítették

Ide gyűlnek össze az aragoniai kereskedők; szuette poros szé-
bizony bevonhatnák uj szövettel!

A főtcza végén van a Santa Engrazia (Santas Mazas néven nem tudták megmutatni). Itt valaha kolostor volt, mely most kaszárnya, valamint a többi zárdák is; a templom egy hatalmas rom, mely felkiáltó-jel gyanánt mered a téren. Itt törték be legelőbb a francziák, itt folyt el legtöbb vér, mert mindkét rész szilaj elszántsággal harcolt. E romok alatt egy világos, téres, sírboltszerű templom terjed el, hol óriási koporsókban elhelyezvék ama vértanuk csontjai, kik az első keresztény századokban Zaragosában szenvedtek. Itt van szent Lambert teste és azon oszlop, melyhez Szüz sz. Engraziát kötötték, kinek vértanúságát 304. évre teszik. Láttam egy finom, domborvésetű sarcophagot (kőkoporsó); ez az egyedüli, melyet a régi ker. művészetből itt feltalálnom sikerült.

Az „Aljaferia“ nevű királyi lakot, miután a városon kívül van, csak mesziről szemléltük, négyszögű tornya rommaradványt jelez. Itt laktak az arab királyok, később a keresztény fejedelmek; nem sokára benczés kolostor, s azok eltörlése után kaszárnya lett; oly fáradtak voltunk, hogy megelégtünk nézni a város kapujából, hol egy vámőr magyarázott egyet mást. Néhány fényképet vásárolva, szállodánkba vonultunk, hol a közebédre várakoztunk, melyre hat órakor csengettek. Fontos dolog uton az evés, azért legjobb a közebédék intézményét karolni fel, mesa redonda (rotonda). Itt nem kell törődni a ficzomodott nevű ételekkel; hoznak vagy nyolczat, s gyümölcsöt szintén annyifélet, ebből ugyancsak válogathat bármi kényes gyomor. Az utazók sokat panaszkodnak a gaspacho (foghagyma és paradicsom-alma-keverék) és garbanzos (borsónemű főzelék) nevű spanyol ételek ellen; mi azonban nem izleltük, mert minden kis városban is van franczia konyha és közebéd. Néhol 5-kor spanyol, 6-kor franczia tálalás; mi az utóbbihoz szegődtünk, s étel dolgában nem is volt semmi panaszunk. A közebéd ára 14 réal, mi — ha elgondoljuk, hogy annyi finom bor járja, melyekkel akármi szomjas torok is megelégedhetik — jutányosnak mondható. Volt az asztalnál vagy 24 vendég; tehát e tekintetben is ajánlatraméltó az „Europa“ szálloda.

E város lakói büszkéek hadi vitézségükre. Kettős ostromuk erősen kidomborodik a spanyol védharczok eseményeiből, ezek

szerezték meg Z. czimét: „siempre heroica, mindenkor vitéz,“ sőt külföldön is ez ostromok mint az elszánt védelem példányképei adatnak elő, azért egészen nem mellőzhetjük.

Midőn VII. Ferdinánd, Napoleon kezébe tette le a spanyol koronát, ez József testvérének volt nápolyi királynak ajándékozta. Ezen bitorlás hallatára, az egész nemzet feltámadt s habár nyílt csatában vesztek is guerilla, vagyis szabad független csapataik által, melyek minden vidéken támadtak, megakadályozták az ellenség előnyomulását. 1808-ban Zaragosa is, királyáért, a haza függetlenségeért fegyvert ragadott s Palafox vezérlete alatt, 10 ezer embert gyűjtött falai közé. Midőn a francia vezér Verdier, néhány apróbb csata után zárva találta a város kapuit, feladásra szólította őket, de Palafox híres válasza az volt: „guerra a cuchillo,“ késre is megyünk! A szomszéd városok is küldtek segílyt, mire jul. 14. megszűnt az ostrom. Azonközben megszilárdult József helyzete, s új győzelmek folytán ismét előnyomultak, ostrom alá vevén Zaragosát. Ekkor elhatározták az aragoniak, hogy az utolsó talpalatnyi földet is megvédik, hasta la ultima tapia. Huszonhét napi vívás után, az Engraza-zárda mellett betörték a francziák, de tovább nem nyomulhattak, mert minden házat külön kellett bevenni. A spanyolok a házak közbeneső falait áttörték, hogy egymással közlekedhessenek, az ablakokból pedig minden előtűnő francziát lelőttek. Negyvenkét nap alatt 16 ezer bombát kapott a város, s a védők, bátorságukkal meg bírták tartani vidámságukat. A legfőbb napokban is kártyáztak, s mihelyt hallották a „torre nueva“ vészharangját, keresztet vetve, Istennek ajánlva lelköket, kirontottak az ellenségre. Ragály is tizedelte soraikat, mert 15 ezer ember fordult meg a kórházban, elvégre nem volt ki temesse a holtakat, ápolja a sebesülteket. Az önfeláldozó bátorságot bámulta egész Európa; mert az újabb idők történeteiben hasonlót nem is lehet találni; a régi időkbe kell merülni, a régi görögök csatái Xerxes ellen, Saguntum és Jeruzsálem védelme az egyedüli, mit példa gyanánt lehet ezek mellé állítani. Elvégre kifogyva mindenből, 1809. febr. 21. megadták magukat; midőn kivonult a sápadt kiéhezett csapat, az ellenség is szánta. Száz-ezer lakos és menekült közül, 51 ezeren veszték el.

Második vitéz tettök volt, mikor 1838-ban a carlisták vezére Juan Cabanero, tábora élén, egy reggelen egészen

csöndben városukba nyomult, s azt elfoglaltnak nyilatkoztotta ki. A polgárok összenéznek, fegyvert ragadnak s a fegyelmezett sereget elverik, 600 embert elfogva. Ekkor kapták az említett czimet, borostyánt czimerökbe és a cortes (országgyűlés) nyilvánosan megköszönte dicső daliás viseletöket.

Ezen történetek olvasásával foglalkoztunk, várva az elindulást, mert tizkor voltunk Madridba menendők. Erősen esett, legillőbb volt szobánkban emészteni az egész napon át látottakat. Halk kopogást veszünk észre az ajtón: „szabad“ kiáltánn el magamat, s a gyertyavilágnál is feltűnően halavány alak lép be szobánkba. Alázatos hajlongások között közeledik felénk s bemutatja magát, hogy ő a ház főpinczére. Uraim — folytatja — engem már öt hónap óta gyógyítanak az itteni orvosok, és bajom nem csak nem szűnik, hanem mindinkább gyarapodik; amint látják, alig járhatok már. Önök, mint látom, német orvosdoktorok, kérem tehát tanácsoljanak valamit; nálunk nagy tudományról híresek a német orvosok, határtalan bizalommal vagyok ügyességök iránt, talán meg is mutathatom bajomat? Hagyja édes barátom, volt válaszuk, mi nem testi, hanem lelki orvosok vagyunk, azaz magyar papok, fogjuk is kérni az ur Istent, hogy segítse ki szánandó állapotából; egyébiránt menjen Madridba, ott talál német orvosokat. A félreértés oka először az volt, hogy itt a férfinép nagyobb felének borotvált arcza van, másodszer mert a szállodai névjegyzékbe dr-nak irtuk magunkat, amit a szegény ember orvosnak vélt.

A francziát Spanyolországban úgy gyűlölik, mint nálunk az ötvenes években a németet. Azt mondják róluk, hogy szívtelenek: no tienen corazon. Okot erre nem csak a véres harcok emléke, hanem a francziák fitymáló modora is szolgáltat, melylyel tagadhatlan fensőségöket éreztetik velök. Ellenben a németeket szeretik, a német tudományos munkák fordításai nagy keletnek örvendenek. Akárhány hirdetést olvastunk, hol magát büszkén németnek vallja az illető, vagy legalább, hogy Németországban tanult, és tapasztalatokat gyűjtött. Azután a német könnyen szokik uj hazájához, üvölt a farkasokkal, mint a francia példabeszéd tartja; a francia azonban épen nem követi, hogy il faut hurler avec les loups, hanem folyvást emlegeti a nagy nemzetet, annak hatalmát, dicsőségét; ezt pedig itt ki nem állhatják. A németek közt leginkább a poroszokat dicsérik, s ezek-

közt Bismarckot, főképen azon oknál fogva, mert egyedül ő ravaszabb Napoleonnál, s tudja is sakkban tartani. Minthogy bennünket, határozott kijelentés után is, hogy magyarok vagyunk, németnek, vagy legalább olyan portugál-németnek tartottak, kíváncsi arcczal kikérdezték, hogy hát minő külsővel bír az a Bismarck, kövér-e, sovány-e? Ez a folytonossága a kérdézősködésnek, elvégre azon gondolatra hozott, hogy Poroszország csakugyan működik a spanyol forradalom szításában.

Zörgetnek újra s hozzák a szelid számlát, 48 reálba került lakással az élelem, egyre tehát 2 frt 80 kr. esik. Ismét a 2 reálos omnibusz kivitt, senki sem zsarolt. Itt második osztályba váltottunk jegyet, aludni akarván. Meg is történt; aludtunk viradtig. Reggel azt vesszük észre, hogy nem vagyunk magunk, hanem, ki tudja hol szálltak be, három spanyol delnő, tul az élet tavaszán. Erősen horkoltak közvetlen szomszédságunkban; néha pipáztak is, értem az álombani pöfékelést, mert asszonyt a dohány országában füstölni nem láttunk. A fölkelő nap sugaraira fölbredtek és ébren deli hölgyeknek tündek fel. Szemöldjük egész cigánysátor volt, ugy feketéllett, s alatta mint kovácműhelyben szikráztak a szemek. Beszédünk felette csekély volt, mert nem értették a lengva castellana, azaz, a spanyol irodalmi nyelvet; tájszólásuk felette különbözött. Egyszer beszélgetésre tárgyat keresve, mondám egy parasztnak: es bonita noche, szép az éj, ő csak bámult, társa legott értelmezte és az éjt noitnek mondta, másutt note, nite-val fejezik ki. Tessék már most beszélni a hölgyekkel.

Kopár vigasztalan mezőn vitt a gőzmozdony, félóraig is mentünk, mig állomásra akadtunk. Hegyek, halmok váltakoztak, de a köves talaj, felpattogzott sziklamező egyforma volt. Meglehet, hogy tavaszkor ez is zöld, de most szomoruan sivár volt, itt ott lengetett füvet a szellő, de ez tövig száraz volt. Csak az aloe kékellett a sinek szélein, ez az égető mezőn jól érzi magát. Minden lehangolóan kiaszott volt; ha néhől fa ötlött szemünkbe, ez fonnyadt ágával inkább a kezeit feje fölött tördelő emberhez hasonlított, föl nem vidámitotta lankadt érzületünket, mert szánakozásra késztetett. Az agyag időnkint vörös téglaszinné változott, majd ismét agyagpala-rétegek, mint éles fogak állottak ki a vasut medrének falaiból. Ha valamit értettem volna a geológiából, elmondhattam volna, hogy a vasutak futó ásatásaik által mennyire előmozdították a földismét, kijelöltem

volna, hol alluvialis a talaj, hol vannak a rétegek vulkanikus tülekedések által megbolygatva; hogy mennyire szükséges lenne, miszerint a térrajzokon, a vidék földtani természete is megjelöltessék. Mindezek helyett csak azt tudja meg az olvasó, hogy mentül inkább közlekedtünk Madridhoz, annál kopárabb lett a talaj.

Két nevezetes várost hagytunk el, megelégedvén külső látásukkal. Az egyik Sigüensa; ez arról híres, hogy itt volt püepöki helynök Ximenes, s az ő unszolása folytán egyetemet kapott, mely már régen megszűnt, most 5 ezer lakóval dícsékvő városka. A másik „Alcala de Henares,” mert ilyenü folyó partján van. Több Alcala-t különböztetnek meg, miután arabul megerősített kastélyt jelentvén, sok várnak és váraíjnak adták e nevet. Egy hatalmas rónán terjed el, s büszkén mutatja templomainak kupoláit, régi dicsőségü egyetemének épületeit; 18 kolostorából kaszárnnyák lettek, a régi szerzetek, az egyetem kedvéért, növendékeik számára építettek ott zárdákat. Azt mondják, jobb ha csak eme szép kültekintet emlékét bírjuk, mert a város maga nyomorult, s keserü érzést szül, ha elgondoljuk, hogy itt hajdan 50 tanár működött, királyok látogatták, a tudomány országának nevezték. Midön 1514-ben Ferdinánd király meglátogatta az előadásokat, amint nézték az épületeket, jött épen Balbos Nándor egyetemi rektor, s a pedellusok előtte vitték a karok jogarait. A királyi szolgák rögtön eme diszjelek eltávolítását követelték, mert szerintök a király előtt senkinek sem volt szabad jogart viselni. A király roszalta szolgáinak buzgalmat, s azt mondotta: „ez a tudományok országa, itt tudósok uralkodnak.“

Épen vásár tartatott Alcalában; egynehány lókereskedő is jött a vagonba, ostorral kezében, mert mentünk mi parasztokkal az első helyen^{re} is. Oly illedelmesen viselték magukat, hogy épen nem háborgattak, midön mi Ximenes életével foglalkoztunk, ki nemcsak tanult Alcalában s ide temettetett is, hanem e város egész régi dicsőségét neki köszönheti. Ő alapította egyetemét s híres szentírását, hat folio kötetben, „Polyglotta Complutensia,” zsidó, görög, chaldeus, latin nyelven, itt szerkesztette s 12 évi munka után, 1517. jul. 10-én itt el is készült vele. Csak 600 példányban nyomták, mégis 52 ezer aranyba került. Egyes példány hetedfél aranyon árultatott. Most már 10 ezer

frankon is árulnak példányokat; egész Németországban csak 15 példány található, Pesten is van egy. Ximenes bibornokkal, ki Spanyolország kormányzója is volt, mindenütt fogunk találkozni, azért életének adatait röviden elő kell adnom.

Gonzales Ximenes de Cisneros*) Torrelaguna-ban, nem mesze Madridtól 1436. született, atyja nemesember volt és királyi adószedő. Alcalá- és Salamancában tanult és pappá lett. Bölcsélet-, hittan- és jogtudományban egyaránt jártas volt. Szüleinek szegénységén magánoktatással segített, ez nem lévén elegendő, 1459. Rómába ment szerencsét próbálni. Utközben kétszer kirabolták, Brunet barátjának segítségével valahogy Rómába került. Az egyházi törvényszéknél hat évig működött, s a felsőbbek figyelmét magára vonta. Azonközben atyjának halála miatt hazamenni kényszerült; kapott azonban a pápától jogot, a legelőbb kiadható javadalomra, litteras expectativas, a toledói egyház megyében. Legelőször megürült az uzeda-i plebánia, Ximenes kimutatta rá jogát, hanem az érsek ezt másnak szánta, Minthogy egyik sem tágitott, a jogában bizakodó Ximenes az érsek börtönbe vetette. Az erős épület később, midőn érsekprimás lett, kincstár gyanánt szolgált. Nemsokára Santorcazba küldték, hova szokás volt a vétkes papokat zárni. És itt hat évig senyvedett a tettvágó fiatal ember. Beszéli, hogy a börtönben egyik pajtása megjövendölte, miszerint majdan toledói érsek lesz. Barátom, — válaszolt Ximenes — ilyen kezdet nem nyújt kilátást olyan szerencsés végre! Utóvégre belátta Carillo érsek, hogy ilyen jellemet megtörni lehetetlen, kibocsátotta. Siguenzában, más megyében volt p. helynök; itt midőn kilátásai nyíltak előkelő hivatalokra, a szigoru ferenczi kolostorba vonult, és Ferencz nevet véve föl, szerzetes ujoncz lett. A zárdát Toledóban: San Juan de los Reyes látni fogjuk. Nemsokára a magányos Castañar-kolostorba tétetett, hol ima-, tanulás-, és önsanyargatásban teltek el napjai, melyeket élete boldogabb időszakának vallott. Innen Salzedo-ba küldetett, hol mint quardian szolgált. Akármerre ment, szentségi hírével fogva, sokan lelki vezérré választák. Elvégre a királyné is kinevezte gyónat-

*) Számos életrata közt legtökéletesebb Hefele-é: Der Cardinal Ximenes, Tübingen 1851. II. kiadás nyolczadrét 567. lap. Egy német pap mondá róla, hogy minden fölszentelt püspöknek, ezt kellene consecratiói emlékrül adni.

tójának, kinek a politikában is sokszor kikérte tanácsát. Mint rendjének tartományi főnöke, gyalog járta meg a kolostorokat, irtván a visszaéléseket és saját példájával előmozdítván a szabályok megtartását. Mikor 1495-ben Mendoza bibornok és toledoi érsek haldoklott, Izabella királynőnek Ximeneset ajánlotta utódjának, ki ezen év okt. 11-én, 59 éves korában püspökké szenteltetett.

A spanyol egyház első méltóságában, csak a külső változott, de nem szigorú belső élete, önsanyargatása; mert a prémes selyemruha alatt mindenkor ciliciumot, szőrszövetet viselt, durva deszkán aludt, és gazdag asztalnál keveset evett. És eme külső diszes megjelenését is, mint méltósága által követelt modort, a pápa parancsolta meg. Hogy a mórok megtérítésén, a lazult papi erkölcsök javításán, s a zárdai fegyelem föntartásán nagy buzgalommal működött, magától értetik. Nevezetes, hogy a szerzetesek közt épen a ferencziek, kikhez tartozott, a világi papok közt a toledói káptalan, legtöbb bajt okoztak neki, mert reformról hallani sem akartak. Ez utóbbiak az ügyes Albornoz-t Rómába is küldték, hogy vádolja be VI. Sándor pápánál hanem az érsek sebesebb evezésű hajót küldött a már tengerre szállt kanonok után, hazahozatta és két évig szigorú felügyelet alatt tartotta, mire a káptalanbeliek fölhagytak árulkodásaikkal. Országglási gondjai legnagyobb fényt kölcsönöztek Izabella nevének. Istenáldásának tartotta is a királyné, hogy három oly dicső ember állott szolgálatába. Ezek Columbus az újvilág felfedezője, kinek Granada bevételekor 1493. ápril. 17. a santaféi táborban engedélyezett 3 hajót; Gansalvo de Cordova, a nagy seregarancsnok, ki nemcsak a mór harcokban tűnt ki, hanem Nápolyt is megszerezte vitézségével, a harmadik Ximenes. Országglári fényes tehetségét, Isabella halála után 68. évében fejtette ki.

Mikor a szentéletű királyné 1504-ben meghalálozott, Ximenes, a regenstanács elnöke, lett Spanyolország korlátlan ura. Vas kezével zabolázta a nemességet, ellensúlyozta daczosságát az általános fegyverzéssel, szóval megalakította a jelen államot, melyet V. Károly a ferenczi szerzetes kezéből vett által. 1507. nagy inquisitor lett, utódja Torquemada- és Deza-nak, tehát a harmadik ezen méltóságban. Szigorát inkább a hivatalnokok, semhogy a vádlottak érezték, azonban elegenden véreztek el, ezen

merőben spanyol nemzeti intézvény által ekkép is, 1517-ben jött Spanyolországba V. Károly, az ellene támadt nagyokat Ximenes fékezte meg s az anyagilag is felvirágzott, rendezett pénzvizonyokban levő országot általadta. Ugyanazon év nov. 8-án meghalt a nagy férfiú Roa nevű faluban Valladolid mellett 82. évében. Végszavai voltak: in te Domine speravi! melyeket az előimádkozó után mondott. Eltemettetett Alcalában. Rau-mer történész mondja róla: „ez azon egyedüli férfiú, kit kortársai, mint államférfiut, katonát, tudóst és szentet egyaránt bámultak.“

V. Madrid.

Ne beszéljen senki a magyar puszták untató voltáról. Ha oldalát épen frázisok fúrják, menjen Spanyolországba; ott szép hegedűszóval előadhatja a Madrid körül az ország közepén izzó kopár halmok, aszott mezők, lengő kórók látására. Sárga hullámzó térségen fekszik Madrid, hegyek a messze távolban vannak. Talaja néhány homokhalom, melyek elég lejtősek és csak a királyi lak külső oldalán képeznek meredélyt, honnét a palota, mikor az Escorialba vezető éjszakai vaspályán érkezik, vagy megy az utazó, imposáns magasságban tündöklik. Innen tekintve, legott elhiszszük a tudósoknak, hogy ez a legmagasabban fekvő királyi palota, ugyanis a város 2289 lábnyira van a tenger színe felett, e királyi trón tehát legmagasabb minden trónok közt egész Európában. Talán emiatt szédülnek a rajta ülők.

Miután a sok vasuti raktár és javítás alatt levő mozdonyok közül kiszabadultunk, a semmi nevezetességgel bíró indóházban kiszálltunk, mire sietős sebességgel tova szállítottak. A Fonda peninsulareba szállottunk és meg voltunk vele elégedve; ára közönséges, egy szoba vagy egy ágy 14 real naponkint. Az első emeleten laktunk, minden jól ment, csakhogy istállók vannak alant; a lószag nagyon bántott. Valaha kolostor lehetett, mert oly lépcső-háza van, minőt nem szoktak korcsmákban építeni. A kapu alatt van egy szállítási hivatal, melyben jegyet lehet váltani különféle irányban, egyebek közt Santiagóba is, hanem elrémültem az öszvegre, odavissza 600 reátl

kértek. Pedig el kell oda mennem, ha éhen szomjan is! ez volt a fogadás; — hála Isten teljesült is.

Utunk megértése végett el kell mondanom az utitervet, először miképen esett ki papíron, másodszer miképen sikerült a valóságban. Miután többféle tervet a tanácsban elvetettünk, utóvégre — valamikor júliusban még, ebben állapodánk meg. A bírák ketten valánk, tanácsosaink néhány tuczat utleírás meg térkép. Esztergam, Velencze, Firenze, Livorno, Genua, (jó lesz térképet venni elő) Marseille, Perpignan, Girona, Barcelona, Zaragosa, Madrid. Itt a simancasi levéltár használata végett utitársam kieszközli az állami engedélyt, mely nélkül nem nyílik meg. Mig ő ott dolgozott, én Santiagóba voltam menendő. Visszatérve találkoztunk volna Venta de Bañosban s meglátogatjuk Burgost, Escuriált, azután Madridon át Toledo-, Aranjuez-, Cordova-, Sevilla-, Cadiz-, Algezirásba. Innen kirándulás Afrikába és Gibraltarba. Algezirásból a herculesi uton át Malagába, és Granadába; visszatérve Malagába, tengeren Alicanteba, innen vasuton Valenciába, vagy ha Malagában nincs hajó Alicante elé, akkor egyenesen az utóbbiba. Valenciából vasuton Montserrátra; innen Barcelona, Perpignan, Avignon, Lyon, Genf, Bern, Zürich, Lindau, Münchenen át Bécsbe. Ez volt tervünk a papíron. Véleményem szerint ez a legjobb terv Spanyolország nevezetességeinek megnézésére; benne foglaltatik minden nevezetes város, és azon előnnyel bír, hogy három utat kivéve, mindig vasuton, vagy hajón lehet utazni. Csupán azon módosítást ajánlanám az azt netalán követőknek, hogy ne Olaszországon keresztül vegyék utjokat, hanem a sokkal rövidebb vonalon Schweiczon át, melyen mi hazamentünk. Olaszország megérdemli, hogy külön járjuk meg: Velencze és Florenz nagyon igénybe veszi a figyelmet, kedélyünk ezáltal elveszti ruganyosságát. Az iberi félsziget pedig oly nagy ország, különösségekben és művészeti kincsekben oly gazdag, hogy felénél is ellankad szellemünk, ha nem egészen kipihelve s nem határozott éhommal utazunk virányain.

Madridban legott változás állt be utunk tervébe. F. V. engedélye, melyért a magyar ministerium utján folyamodott, az osztrák-magyar követségnek még nem adatott át; ennél-

fogva kétnapi időzés után, éjszaka helyett délnek fordultunk, s Andalusia után következett Santiago, Burgos, Zaragoza, Montserrat. Ekképen utunknak egy gyöngye elezett t. i. a 300 templomu Valencia, a legszebb spanyol városok egyike, mely arról is nevezetes, hogy leghosszabb czime vagyon. Az egész tehát, mit róla megemlítek, mit látása nélkül is megírhatok, végevárhatlan czime: *la muy noble, inclita, antiqua, leal, insigne, magnifica, illustre, sabia, coronada y jamás acabado de celebrar ciudad Valencia del Cid.* „Az igen nemes tekintetes, ősrégi, hü, kitünő, előkelő, nagyságos, méltóságos, bölcs, koronázó és soha eléggé nem dicsérhető Valencia, a Cid városa.“ Azt mondják, hogy szakadatlanul kék ege, egy félezered év alatt csak kétszer eresztett fagyot a tájra, oly paradicsom ez! És mi nem láttuk.

Alig 20 lépésnyire voltunk Madrid főterétől, *puerta de sol* nevű formátlan piacától. Itt végződött valaha a város és kapuját a naphoz czimezték, mint Toledóban is van ilyen. Most azonban jóformán a város közepe, itt vannak a legszebb boltok, itt süt a legélesb napsugár, ez a járdataposók központja. Innen kiindulva keresztül kasul jártuk főbb utcáit és három óra alatt tökéletesen tájékoztuk magunkat. Egészen modern város, széles utcákkal, melyeket szorgalmasan öntöznek, 4—6 emeletes szép házak, itt ott palotaszerű épületek tarkállanak. Templomokban Pesttel versenyez, nem is méltók említésre. Lakosainak száma 400 ezer. Minden tekintetben emelkedik s már is európai város. Bécsnek azonban nem léphet nyomába.

Madridban egyesülnek a különféle fajok, melyek Spanyolország különböző tájain, mint a többféle vándornépek ivadéka, sajtáságaik megőrzésében fáradnak. Az eredeti spanyol, a celtiberi fajba oltatott a phönici, (Cadiz táján), a görög, (Saguntum várost építve) a carthagói, (van is róla város építve: Cartagena). De legnagyobb mértékben a római. A szép ország nagyon megtetszett nekik, számtalan gyarmatot alapítottak benne, országutakat, vízvezetékeket építettek, diadaliveket emeltek a győzelmes vezéreknek; de hogy a nép ne érezze nagyon szerencsétlenségét, nagy költséggel cirkusokat is építettek, melyekben mint Rómában mulatott a közönség. Tarragona hemzseg a sok római régiségtől, Cordova, Salamanca, Segovia, Saguntum úgy virágoztak fel, hogy Italia tartományi városaiival verse-

nyeztek. Azonban minden szabadságuk elveszett, s így csakhamar oly utálatos lett a római járom, mint a carthagói. Fellázadtak, de mindannyiszor elfojtatott a zendülés, egyedül a cantabrok (Cantabria, annyi, mint Biscaya, vagy Guipuzcoa) őrizték meg szabadságukat a hegyek örvényes hasadékaiban. I. C. Augustus ellenök indult s meg akarta hódítani; de nagyobbrésze fegyverrel kezökben veszett el. A római költők megénekelték az elszánt bátorságot, melylyel elhullottak. A negyedik század végéig azonban Spanyolország a rómaiak alatt el volt ugyan nyomva, de a civilisatio napja alatt jólétnek örvendett. A kereszténység ekkor hatalmas küzdelemben volt a pogánysággal, sőt véggyőzelméhez közeledett.

Honorius kormánya alatt jöttek svévek, alánok, vandalok, elfoglalván ez utóbbiak Baticát, a délrészt, mely tőlük Andalusia, (Vandalusia) nevet nyert. Nyomban utánok jöttek a góthok, kik az alánokat, vandalokat elűzték Afrikába, a svéveket pedig hosszasb ellenállás után, úgy győzte le Leovigild, góth vezér, hogy megszűntek önálló nép lenni s egész Spanyolország a góthoké lett. Itt is érvényesült a műveltség ellenállhatlan hatása; a spanyol-római gyarmatok által az egész országban elterjedt a latin nyelv uralma, mely habár mint nép-nyelv tájékok szerint módosult, az irodalmi nyelv, mely gazdagsága miatt, napjainkban is mintakép, változatlan maradt. A győzelmes góthok elhagyták csikorgó góth nyelvöket, és az elnyomott, de művelt nép idomgazdag latin nyelvét fogadták el, elolvadtak a római spanyol népben. Haladtak a polgárisodás útján elég erős lépésben, amikor az arabok beütöttek, és itt Hispania történetének egy fekete lapját kell felütnünk, mert délen mindenütt mór emlékekkel fogunk találkozni.

A góth királyokat, eretnekségök és erkölcstelenségök miatt megutálta a nép. 701 óta Wittiza uralkodott, hanem amily jó volt kormánya elején, oly gonoszlelkű lett néhány év alatt. Nem csak alattvalóit, hanem vazalljait is kinozta, váraikat lerontatta és mint vadállat dühösködött. Felzendült mégis Andalusia, Roderigót választva királynak; ez római segélylyel legyőzve Wittizát, szemeit kitolatta, mire Cordovában 711-ben meghalt. Utódja Roderigó sem volt jobb, bujaságba merült, mely miatt az országban pártok s egyetemes izgatottság keletkezett. A lappangó keserőség kitört, s romjai alá temette nem csak

a góthok 300 éves birodalmát, hanem az egész országot is kibeszélhetlen nyomorba döntötte. Ugyanis Wittiza fiai, jogot képezvén atyjok trónjára, Roderigó ellen fölzendültek, annál inkább, mivel száműzetésbe küldte őket. Nem találván a góth nemességben párthiveket, azon pokoli gondolatra vetemedtek, hogy az arabok segélyével foglalják el a trónt. Ez okon Mauritania helytartójával Muza pasával szövetségre léptek, azt vélvén, hogy M. megelégedve az afrikai spanyol birtokkal, csapatait visszavonja, és nekik fogja átengedni az üres trónt, hogy legott beleüljenek. A saracenok a félsziget elfoglalására régi-deje lesték az alkalmat, néhányszor már is véres fejjel hagyták oda. Ennélfogva legnagyobb készséggel hajókáztak át s két vezérök Abuzara és Tarik vezérlete alatt, a mostani Gibraltárnál kiszállták, pusztitva Baeticat, Lusitaniát, s egy ellenök ment táborot lekonzoltak. Sietve gyültek táborba a vitézek és Xeres dela Fronteránál megütköztek a mór hadakkal. Roderigó azt a döreséget követte el, hogy a kibékültnek vélt Wittiza fiai-nak adta át a hadszélek vezérletét. Nem hihette, hogy a boszu és alávalóság el birná fojtani bennök a haza javát, s hogy ily válságos perczen, a korona-vágyak annyira elvakitanák. Megtörtént azonban, amit hihetetlennek vélték; eme nyomorultak, minden seregeikkel az ellenséghez pártoltak által. Ennyire megbénítva, a harcz egyenetlenné lett, a góthok futni kényszerültek, akik megmaradtak, mind kardra hányattak. Most tárva voltak Hispania virányai a duló arab hadak előtt. Négy év alatt az egész országot elfoglalták, kivéve Asturia, Galliczia, Contabria némely hegyes tájait, melyeket nem birtak, vagy nem akartak meghódoltatni. Így kezdődött a hétszázados járom melyet Izabella, Ferdinánd és Ximenes elvégre Granada tövében törtek szét.

Ezek folytán míg éjszakon tulnyomó a góth elem, délen az arab uralkodott; ezen kettő teszi a spanyol nemzetet. Madridban egyesülnek, azért ez nem csak földiratilag, hanem egyszersmind nemzetolvadási központ. Mikor a puerta del sol téren a járókelő, hadonázó, ögyelyő népet bámultuk, rendesen az arczon a kétféle eredet jellemzetes idomait is kinyomva találtuk.

Mínthogy csaknem minden nagyobb spanyol város az ország történetének valamely szakában főváros volt, II. Fülöp,

hogy a féltékenységeknek véget vessen, 1560. Madridot választotta fővárosnak. Azóta laknak ott a királyok, kivéven III. Fülöpöt, ki hat évet Valladolidban töltött. Valamint nem igaz, hogy II. Fülöp előtt csupán vadásztanya volt volna, ugy mese az is, hogy Nabuchodonozor ment volna rajta keresztül. Az arab beütéskor sem fordul még elő, hanem határozottan 939-ben emlittetik, midőn Ramiro virágvasárnap Mageritbe ment, a mi arabul „vizvezetés“-t jelent; ez nyilván a jelen Madrid. 1083-ban VI. Alfonztól kapott szabadalmakat: fueros. A XIV. században már országgyűlést is tartottak benne, és 1394-ben itt koronáztatott meg III. Henrik; azontúl folyvást előfordul a történelemben, de nem mint valamely eszme, vagy nemzetiség képviselője. Ez okon II. Fülöp, ki a sajátságos, különálló fajokat egyesíteni akarta, helyes választást tett, midőn Madridot tűzte ki fővárosul, mely amugy is az ország közepén fekszik; noha czélt nem ért, mert daczára, hogy a külön szabadalmakat védelmező aragonokat kegyetlenül kivégeztette, nem csak ott, hanem egyéb tartományokban is folyvást él a külön, nemzeti tömbözés. Akárhányszor felosztották az országot különféle kerületekre. Így 1851. évben 49. departementre, s ezeket, elvetve a történeti neveket, a nagyobb városok szerint nevezték, azért mégis Andalusia, Catalonia, Galliczia az marad, ami volt. Habár a hivatalos nyelv nem él is e történeti nevekkal, a nép nem tágit, s forradalmak idején az andaluziai oly hideg vérrel harczol a Castilia vagy Catalonia szülöttével, mint akár a francziával, kit leginkább látszanak gyűlölni.

Madrid is szedett össze néhány czimet, hogy ne különbözzék e kórságban sem a többi városoktól. Muy noble, y muy leal, IV. Henriktől származik; imperial y coronada VII. Ferdinándtól, a függetlenségi harczok idejében tett hűségeért. Az ayuntamiento, városi hatóságnak az excellens czim járja. Legyen boldog vele! A népnél divatban van e szólásmód: csak egy Madrid van, no hay sino un Madrid.

Meleg volt elég, tüzött a nap kedve szerint, mert aug. 28. volt. Az ég, ugy mondják, derült nagyobbára, habár a közbeszéd szerint, Madridnak csak két évszaka van: kilencz hónapig tél, három hónapig pokol, értik alatta télen a csipős hideget, és az igen forró napokat nyáron. Októberben mindig esik, innen neve:

Lluvioso Octubre. Olyan éles szél fúj télen a Quadarama-hegyekről, mely a tüdőben szur, s izgatottá teszi az idegeket. Ez okozza az ugynevezett pulmonia nyavalyát, mely 2—3 nap alatt végez az emberrel, azért ilyenkor bedugott szájjal járnak. Nagy baj, hogy nincs Madridnak zöld fája, semmisem védi az éjszakai metsző szelektől, sem a déli forró homoktól. Dillon, mult századi angol követ szerint, azért pusztították el a fákat, mert úgy vélték, hogy az itt tenyésző madarak kárt okoznak a vetéseken. Madridot valódi sivatag környezi. Azonban gyarapodnak a sétatérek, néhány év alatt lombosak lesznek fáik. Folyója Manzanares; erről azt beszélik, hogy Dumas Sándor fia egy „corrida“ alkalmával rosszul lett, s vizet hoztak neki, alig izlelte meg, visszatda mondván: portez cela au Manzanarés, cela lui fera plaisir. Ötse a M.-ba, jól fog neki esni.

Legelső látogatásunk volt az osztrák-magyar ügyvivőnél, b. Delago urnál, ki mexikói követ volt. Lakása: Calle S. Quentin, Nro 6. Sajnálva mondá, hogy a kért engedély még meg nem jött, hihetőleg mert ilyen meleg napokon mindenki nyaral, a dolgok lassan folynak, a királyné tengeri fürdőben volt, a ministerek távol a fővárostól; hanem 14 nap alatt mindenesetre meglesz. Tanácsolta, hogy menjünk az alatt Andalusiába. Sok más tekintetben is adott utasításokat, melyeknek jó hasznát vettük. Sőt egy általános belépti jegyet is adott a különféle gyűjteményekbe, melyek rendszeren csak egyszer vannak hetenkint kinyitva, mint p. a fegyvertár, armeria: Sábados; melyet azonban meg nem néztünk, mert szombaton már Andalusiában valánk. Olvasom, hogy ereklyeként sok nevezetes ember holmija van benne, azért méltán sajnálom, hogy ezt meg nem néztem, miután Madridban a muzeumon kívül amugy sincs sok megbámulni való.

A déli népek életében ugyanoly szerepet viselnek a limonádé-sátrak, mint nálunk a laczikonyhák. Mig mi cigány-pecsenyét eszünk, ők vizet isznak, s ama melegben akármelyikünk inkább nyulna egy pohár viz után, mint bármily inyingerlő, recsegéssel sülő, kecsesen párolgó, illatos szeletek után. Meg nem elégesznek ők a tiszta vízzel, hanem mindenféle szeszszel készítik, vagy legalább is megczukrozzák, s aztán is egy öblös pohárnak csak 2—4 quarto az ára. Barcelonában ittam olyan nagy üvegből, hogy beillett volna szószéknek. Romában

igazi római egyszerűségben csak egy asztalkája van a vizárusnak, s azt a számos fontana valamelyikéhez állítja, a szerint a hogy van kilátása árnyéokra, mert ha rátűz a nap, mást keres. Csövet illeszt a kut szájára, és asztalkájára vezeti a leghűsebb italt, bele facsar kevés citromot, meghinti vagy 25 morzsa cukorral s két három bajocco-n odanyújtja szomjas epedő ajkunknak. A tisztaság és üdeség példányszerű, mert a fontana a hegyekből kapja kristálytisza nedűjét. Roma 40 szökőkutjai közt egy sincs vizárus nélkül, némelyiknél hatan is dolgoznak. Nápolyban festett, nyitott bódéjok van, és a homlokzaton valami szent arcza ragyog, kezdetleges művészettel festve. Falusi oltárhoz hasonlít. Az oszlopokon hosszukás jégbordók függnek, forgatásra szánva, melyekben hűsítik a közönséges kutból merített vizet, egy rakás citrom metélésre vár; nápolyi sebességgel önti tele a poharat, és a citromot két fa közé szorítva kinyomja nedvét, orrunk alá nyújtja az elkészített hűsítőt. Toledo-utcájában nagy számmal vannak. Florenczben érvényesítik az izlést, nem csak festett sátoruk van, hanem függönyeik is; veres, tiszta fehér, zöld lebernyeget mozgat felettök a szél, s mosolygó arcczal szolgálnak akár üde vízzel, akár szeszes italokkal. Mind-ezeknél egyszerűbb a spanyol. Nincs sátora, hanem csak olyan kis asztalkája, melyhez görnyedve vagy lelapulva lehet nyulni, ezen vannak a poharkák és az italkészlet. A vizet korsóban tartja, melyet a napfényre tesz ki. Hát ki iszsa meg a langyos lőrét? Épen itt a mesterség. A korsók, cantaro fehér agyagból készülnek, s a napra kitéve izzadnak, úgy hogy tálczát kell alattuk tartani, különben pocsétát okoznak, és ezen izzadás által oly hüsen tartják a vizet, mint ha csak a romai szökőkutból innók. Madrid térein és utcaszögleteken állanak, s aristocratikus fajtát képezik az agvadores, vízfordóknak. A viz édesítésére cukorhab (azucarillos) és narancs is disziti aszta-laikat.

Az agvador-ok önálló fajt képeznek; nagyobbbrészt Asturia-s főleg Galliciából származnak, innen a hordár vagy vizárus gallegónak is neveztetik. Csekély összeg lefizetése mellett beáll a czéhbe, s vizet árulhat. De engedélyt csak becsületes ember kaphat, mert, miután bejárós a házakba, baj támadhatna, ha szurkos lenne a keze. A mely agvador megöregszik, vagy magánéletbe vonul, eladja állomását. Áldott jó emberek, kik

ugyancsak verejtékezve keresik kenyereket. Azonban amióta egy egész folyót vezettek a városba, s a víz a harmadik emletbe is megyen, telvék a közkutak, megszűnt a vízfordók fontossága. Most is főnáll még czéhök, hanem az árak igen estek, kevesebben szorulnak szolgálataikra. Néhány közkutnál hordaikat sorba állitva találtam, látszott, hogy szánalmat gerjesztőleg pang a kereset. Midőn körüljárnak, belombozzák hordaikat és különféle hangváltoztatban kiáltják: *Aguaaa! aaagua! quien quiere agua?* (ki akar vizet.) *Agua helada, fresquita como la nieve!* (Jeges viz, hónál frisebb viz.) A prado főképen vissza hangzik kiáltásaiktól.

... *Lingvae centum sunt, oraque centum
Ferreæ vox. —*

A vízvezetés Madridban hatalmasan sikerült. Az utczaöntözés oly tökélylyel történik, mint ritkán látni. A vizsugar 100 lépésnyire is elhat, de a közönséges ember nem is bánja, ha bele esik lőtávolba, annyira kedves itt a víz; mert a nap oly hevesen nyilazza le sugarait, hogy feliszna minden nedvességet. Amióta vízvezeték van, virágos terek, üde legü sétányok keletkeztek mindenfelé. A kertescskék gyepe versenyez a párisi közkertek zöldjével. Daczára a lankasztó hőségnek, a prado fái lombdusak valának, bokrai zöldeltek, üde fuvallat lengett árnyaik alatt délben is, ámde töveik akkor is vízben állottak.

El prado hires sétány a város egyrésze körül, melyre büszke a madridi lakos, hanem látni ennél szebbet is. *Sima* ut, fasorok, itt ott bokros, árnyas berkek, szobrok, szökőkutak és sok kőpad, vasszék teszi készletét. Ezt ugyan másutt is látni, hírét tehát a közönség teszi, mely esti 9 órától 12-ig itt fölalá jár, s kifejti pompáját, aki csak láttatni vagy épen tetszeni akar. Itt találkoznak a *madrileños* és a *madrileñas*. Középen gyalogok, a selyemruhás nők csevegve és legyezve vonulnak át, mélyesztő pillantásokat vetve az ut oldalán feszítve lovagló uracsokra, vagy a mellettök büszkén szivarzó gavallérokra. Hemzseg a néptől, ur és munkás egymás mellett mennek, hanem a legkisebb kihágás, szemtelen magaviselet, durva kifejezés nélkül. Mennyi művelt érzés lehet e népben, mely oly szembetűnő vidám élénksége mellett soha sem sérti az illedelmet, este sem tesz olyasmit, mit pirulás nélkül el nem lehetne mondani.

Három főutca szakad be a pradoba, az Alcalá, a san Geronimo és Atocha. Ez utóbbi van legközelebb a vasúthoz. Innen kiindulva a sétányra, balra esik a város, említett utcáival, jobbra a fűvész kert, museo real (a képtár), a sz. Jeromosról nevezett új és mégis elpusztult goth izlésű templom. A geronimo-utcával szemben a Neptun szobra ugrókuttal, azután a „Május 2.“ emlékszobra, ismét négyes fasor, míg elvégre az „Alcalá calle“ végén van a Cybele szobra. Ez nekem leginkább tetszett. Az istennő romai kocsin ül, melyet orosz lányok huznak, az a nyugodtság, erőbiztosság, melyben a régiek remekeltek, itt nagyszerűen ki van fejezve. Gutierrez spanyol szobrász véste. A Prado még tovább terjed; ezentúl van a delicios de Isabel 2 da; azonban az előszámlált részek legnevezetesebbek, főképen azon tér, mely Neptun és Cybele szobros kutjai közt van, s melyet salon-nak neveznek. A salon központja a sétánynak, itt fordulnak meg leginkább a város szépségei, azért az idegenek leginkább itt ögyelegnek. Ez Madrid váczu utcája, télen a szép napok alkalmával 2—5 óráig délután, nyáron mint mondám 9—12-ig van tele néppel. Itt láthatni egyszersmind, mily szépek a spanyol gyermekek, a fejlődési években rendszeren elcsunyulnak, sárgasoványosság vagy hosszú formátlan orr elváltoztatja, de 7—10 éves korukban igen szépek. A szülék hiúsága lévén, szépen ruházzák; míg az apa ócska kabátot hord, a fiu elegáns új ruhát visel, vezetőnek gondoljuk, míg apjának nem szólítja. Az asszonyok hiúságát pedig az teszi, ha szépen ruházzák dajkáikat, ezeket Gallicziából hozzák, és mondhatni, hogy terjedelmes ideálok, térdig erő hajfonattal, büszkén hordják a fölczifrázott, selyemköpenyvel betakart spanyol ivadékokat.

A „Május 2.“ emlék egy jogos fölkelés emlékére van emelve, mely a törvényes királyért a francziák ellen volt intézve. 1808. május 2-án a francziák el akarták vinni IV. Károly fiát, a kiskorú Francesco-t. Már előjárt a fogat, hogy induljanak, hanem a nép felvagdalta a gyeplőket, s a kíséretet megtámadta. Csakhamar széthangzott a jelszó: muerte a los Gavachos! halál a francziákra, és a nép fellázadt. Vezetői voltak Valerde és Daois őrnagyok, kik tüzelés közben elesetek. A franczia tulnyomó erő csakhamar elfojtotta az egészet, s többeket azon téren, hol most az emlék áll, agyonlőttek. A két elszánt hős teste ideiglenesen a San Isidor templomban tétetett le, 1840. május 2. ünnepélyesen

az emlékhelyére vitték s a ciprus-, meg virágtól diszes hel, et elnevezték: campo de la lealtad, — hűség mezejének. Azóta megülik e napot; reggeltől délig gyászmisék szolgálnak a halottakért, — mind, kiket Murat akkor kivégeztetett, itt vannak eltemetve, 9 órakor pedig ünnepélyes gyászistenisztelet tartatik, melynél a katonaság s minden tisztviselő jelen van. Akkor a királyi család, névszerint VII. Ferdinánd a nemzeti függetlenségnek képviselője volt, innen ered az a lelkesedés, hogy a a királyi család egy tagjáért (Francesco, Isabella nagybátyja) fegyvert ragadtak és több százan elhullottak. Ez a „Dos de Mayo“ ünnepnek eredete.

Tizenegykor nyilik meg a muzeo real s egész háromig szabad a nézés ingyen. Csaknem az egész időt ott töltöttük; hanem oda többször kell elmenni, hogy tájékozzuk magunkat.

Madrid 72 tere közt csak három érdemli meg e nevet, mert a többi inkább utcaszélesbités, amiért a nép plazuelanak nevezi. Legrendesebb a plaza mayor, mely III. Fülöptől veszi eredetét, kinek lovas szobra disziti, amely elég fönséget lehel. Azelőtt itt szindarabok, sőt bikaviadalok adattak elő; az utolsó corrida 1846-ban, Izabella esküvője alkalmával tartatott, amikor Spanyolországuk jóformán leghiresebb espadája: Montes is küzdött és pedig a legnagyobb bravourral. Az ablakok pompás páholyul szolgáltak, itt s a főállványokon 50 ezer ember nézhette az előadást. Oszlopos csarnok köríti a tért, mely alatt hemzsegnek az árukirakatok; vannak itt kávéházak is, de mind oly szennyes, hogy egyikbe sem léphettünk reggelizés végett, ezt csak a puerta del sol-on találni.

Járkálásunk közt feltűnt a sok antiquarius, ökönyvárus. Az utczafalak hosszában futnak az állványok, telvék régi s új könyvekkel. Nagyobbrészt nyitvák, s az eső is buvárkodik bennök, némelyik azonban ajtókat ragaszt rájuk s ezek éjjel is künn vannak. Sokat ögyelegtünk e kirakatok előtt; a pósta közelében (casa del correo) van egyik, hol minden kötet egy reál, akármilyen legyen terjedelme vagy tartalma. Itt találtam egy magyar jezsuita, Horváthnak „Institutiones Philosophicae,“ cz. latin művét s meg is vettem; bölcsészettanár volt Budán s Madridban adták ki negyedrében 1817. Ára egy reál. A többi kirakatokban francia könyvet csaknem annyit találtunk, mint spanyolt. A francia regények Paul de Kock, Dumas sehol

sem hiányoztak. Hanem láttunk több könyvkereskedést, hol az egyházi irodalom is bőven volt képviselve. A sok szép imakönyv erősen czáfolta a vádat, mely szerint a spanyol nők nem szeretnek, vagy nem tudnak könyvből imádkozni.

A póstán nagy öröm várt ránk, megkaptuk esztergami barátaink leveleit, habár magyarul voltak czimezve. A poste restante levelek czimeit betürendben és számozva kiírják, mi-helyt megtaláljuk nevünket, a folyosóról a hivatalba kiáltjuk be a számot s legott kiadják. Külön vannak az idegenek, katonák és asszonyok névsorai. Csodálkoztunk a könnyüségén, melylyel tulajdonához juthat az utas; másutt mindenütt előbb elkérik az utlevelet; melyet ennélfogva mindig magunkkal kell hordanunk s csak aztán adják ki; helyes ezen intézkedés, mert különben akárki veheti ki leveleinket. Így például ott láttuk a Lopusnyi és Palásthy uraknak szóló leveleket, kik csak két hét múlva voltak ismét erre menendők, a spanyol postás kiadta volna minden akadály nélkül. Már az osztrákmagyar követségnél is értesültünk, miszerint hazánkfiái szerencsésen eljöttek s örömmel reményltek, hogy valahol találkozunk, de nem történt meg, sokhelyütt mondták: itt volt két magyar ur, hanem sehol sem érhattük utól.

Irtam is Madridból egy hazai lapba egy levelet, melyben megjövendöltem a forradalmat, és hangsúlyoztam antidynasticus természetét. Az olvasó emlékszik, hogy ebbeli tudományomat a geronai gyorskocsiban szedtem föl; magam épen nem hittem, mert hiszen semmi nyomai, semmi „előrevetett árnyéka“ nem mutatkozott a bekövetkezendő dolgoknak. Azon hitben, hogy haszontalan beszéd a lapok forradalmi ijesztgetése, levelemben tréfából azt találtam mondani, hogy az unalmas Madridból akkor lehetne csupán érdekes levelet írni, ha kis forradalom támadna, sőt nem is bánnám, ha kicsit verekednének, föl-szednék néhány ölnyire a járdákat, este pedig szép csendesesen sétálnának a Prado-n, mint két év előtt júliusban történt. Nyilván az egész ártatlan „érdekesség-vadászat“ volt, mert vajjon ki kívánna látni vérontást? Hogyan gyönyörködném embervér látásán, ki szivfacsaró szánalmat éreztem a szegény lovak szenvedései felett, melyek elhullottak a cordovai bikaviadal alkalmával. És mégis valának urak, kik itthon úgy magyarázták, lám az a szeles ember forradalmat kíván! miképen lehet a pol-

gárok zendülését a papi lelkülettel összeegyeztetni!? Ezeket nem panaszkep mondom, hanem csupán historicum gyanánt; mert mit beszélnek rólam, érdekel, de nem határoz.

Vajmi könnyü volt az utazás olyan ételek mellett, minőket mi a közebédeknél kaptunk, fizetvén érte 14 reált. Valódi szánalom fogott el, mikor utazó-elődeimre, mint Lorinzerre gondoltam, ki a spanyol ételek, mint például a garbanzos émelygéseiről panaszkodott, míg mi nyolcz tál körülhordása után kelünk fel. Amint javában az asztalnál foglalkozunk, levelet hoz a pinczér, azt mondva, míg önök oda voltak, egy ur volt itt s irta számukra e sorokat. Bizonyosan tévedés van a dologban, bennünket itt senki sem ismer. Báró Delago-nak pedig nem mondtuk meg lakásunkat. — Csakugyan ő volt, megjárta a főbb vendéglőket, míg ránk akadt, s arra kért, hogy fényolczkor várjuk őt honn, elvisz a lovardába. Oh de jól esett ezen váratlan szivesség; mert mi az álmatlan éj után már is aludni készültünk. A fáradalom és a hőségűli félelem miatt sem Rómában, sem Nápolyban, Párisban, valamint eddig Spanyolországban sem mentünk színházba, most már udvariasságból is el kellett mennünk. A mondott időben szobánkban termett a hollandi követségi titkárral. Legott kimentünk s miután az előadás csak kilenczkor kezdődött, sétáltunk a prádon. Milyen kedves ur ez a követségi ügyviselő! mennyi hálával tartozunk neki, vidám modora, előzékeny szivességeért. Utunknak egyik legkedvesebb napját ő alkotta. Valódi otthonná lett ekkor Madrid. Minden körülmények közt hálára kötelezett volna le páratlan leereszkedése és kedveskedései által, hanem hogy az utasokra, az idegenekre, kiket 'ugyszolván mindenki nyúzni szokott, pazarolta jó szive kincseit, ezt életünkben feledni nem fogjuk. Ráillik Hugó Viktor mondata, hogy lelke olyan nagy, miszerint nem lehet már egyéb, mint határtalanul kedves. Mennyi örömmöm volt ép ma, hogy a pesti delegációban Beust ügyrelnök Greuternek felelvén, ép őt dicséri meg, mint ki idejekorán értesítette kormányát a spanyol mozgalmakról. Ilyen embereket kell követté tenni. Ami legnagyobb érdemét teszi, az, hogy ő már akkor, tehát négy hó előtt beszélt úgy, a hogy Ő fölsége nov. 16-án elrendelte, t. i. hogy „osztrákmagyar követség.“ Bámultam honnét van bécsi emberben ennyi magyar érzelem? Ilyképen nemzeti tekintetben is tökéletesen kielégi-

tett. Mikor a hollandi titkár, egy derék német ur, faggatózva mondá: nagyon szövevényes állami gép az a delegáció, alig érti az ember. Barátom — felelt ő — a géptől nem azt kívánják, hogy egyszerű legyen, hanem hogy jól járjon, a delegáció pedig látjuk, hogy megy, s ezen megnyugszunk.

Két lovarda van Madridban, mi az Alfonso-circusba, tehát a kisebbikbe váltottunk jegyet, hanem ez is oly nagy lehetett, mint Renzé Pesten. De mivel ezek állandók, pompásan vala diszitve mór izlésben. Bársony padok, a falakon lovagképek, fényes világítás, harsogó zene. Leginkább azért vezetett ide Delago, mert a japáni eröművészek, kik a mult évben Pesten is valának, rendkívüli előadást hirdettek, azt adván elő, ami eddig leginkább tetszett. Lassankint gyülekezett a közönség, a lovarda nem is telt meg egészen, hanem a kik voltak, elegáns ragyogó arcok valának. Itt láttam először s utoljára döböntő szépségeket, kik udvarlóiknak játszi vidámsággal, ügyesen álcázott kaczerkodással, néha negélyezett könnyedséggel felelgettek. A ékszerek villámlását paralysálta szemök tüze, mihez képest a parázsszemü nevet méltán megérdemlik. A lovaglási ugrásokban semmi ujat sem vettem észre; nem is tapsoltunk, csak mikor egy bécsi R a u s c h nevű k. a. lovagolt, ekkor osztrák érzelmeink nyilvánításául hatalmas tapsokba törtünk ki, mit azonnal észre is vett, ez okon lovával együtt keces bókkal megköszönte. Hosszu fekete ruhában, magas kalapban, inkább a ló iskolázottságát mutatta, semhogy lovaglási ügyességét. Husz percig tartó szünet után, mely alatt a szomszéd termekben hűsítőket vettünk magunkhoz, kezdődtek a japáni vakmerőségek. Hanem mindennél legtöbbet ért Delago érdekes beszéde, mert világlátott ember lévén, mindent tud; ha már most kitünő tulajdonaihoz a magyarok szeretete is járul, meg van fejtve az enthusiasmus, melylyel a jó urra emlékezünk. Ott volt az orosz követi titkár is, egy tatáridomu kozák, és mégis egy szép spanyol hölgynek udvarolt. Arról hírült el a kiálló pofacsontu titkár, hogy többször állította, miszerint Oroszországnak csak két ellensége van a földön, az egyik a pápa, a másik az osztrák-magyar birodalom; ennél fogva leginkább e kettő ellen kell törniök. Éjfélre járt az idő, mikor az előadásnak vége lett; a kijárárs a prádóra nyílt, hol sok volt még a járókelő; hangzott a sétálók zszibongása, alig vettünk észre különbséget 9 és 12 óra

közt, olyan népes volt a tér és utca. Az ügyviselő és a hollandi titkár lakásunkra kisérték, hol mondhatom fájdalommal váltunk el tőlük, mert ismét magányosan éreztük magunkat a nagy világban.

Másnap semmi kevesebbre nem vállalkoztam, mint hogy akartam a királyi kápolnában misézni. E czélból hét előtt berontottam a királyi lakba, s kérdezősködtem vállalatom lehetőségéről; egy őrt álló csendőr 8 órára biztatott, a mikor a királyi udvari káplány szokott misézni. Szétmentem tehát a városba és sz. Ginés templomába, hol a zsolozsmát elvégeztem. Nyolcz órakor behatoltam a kápolnába, hol egy sovány, komor fiatalember csakugyan készült már az isteni szolgálathoz. Kéréssemre azt válaszolta, hogy ha a helyi főpap engedélye meg volna, nem lenne semmi akadály, enélkül azonban nem lehet, mert suspensio, sőt kiigtatás alatt is meg van tiltva a helyi püspök engedélye nélkül misét mondani, habár az illetőnek akárhány litterae formatae-ja van. Ehezképest csak a szép kápolnát vettem szemügyre, s célomtól elestem. A kápolna a várpalota éjszaki részén van és körded alakú. Egyik végén van a mult század izlése szerint készült oltár. Másik végén van a királyné tribune-je, mint valamely új kápolna oly ivgazdag és diszes. A mennyezetén jó képeket vettem észre, melyek a Szentháromságot és Spanyolország kedvencz szentjeit ábrázolták. A falak márvánnyal és gazdagon aranyozott stuccóval díszítvék; nem csoda tehát, hogy nekem a madridi templomok közt leginkább tetszett. A padlatot finom szalmaszőnyeg fedte, ami előkelő házakban is divatos, a színes szálak segítségével még alakokat is szőnek közbe. A kápolna jó világos; azért főképét jól lehet látni; gyümölcsoltó Boldogasszony; Mengs Rafael utolsó műve.

E helyen régente is volt királyi palota, melyet, mint egyebütt, úgy itt is, Alcazar-nak hívtak. Némelyek szerint a móroktól, mások szerint a ker. hóditó királyoktól eredt, kik innen a mórokat elűzték. Sok javitgatás után 1734-iki karácsony éjjelén, a tűz emésztette meg. Az akkori első Bourbon V. Fülöp Jubarra és Sacchetti tervei szerint a jelen imposans várpalotát kezdette építeni, mely III. Károly alatt, kinek „a legjobb Bourbon“ nevet adtak, végeztetett be. 27 évig dolgoztak rajta, s azt mondják, hogy 80 millióba került, hanem ha reált

gondolunk, lelohad a temérdek összeg. Az épület szép négyszöget képez, melynek minden oldala 470 lábnyi széles és 2 emelettel bir; falczifrázata egyszerű. A várkastélyt Manzanares partjairól tekintve, főként nyugati oldala uralkodik a város fölött. A közmondás itt azért azt tartja, hogy a spanyol király trónja az Isten trónja után következik; habár ugyanazt mondhatja a pesti ember saját királyára, mikor Budára tekint. Azonban hatalmas vonalai mellett sem ragad meg, mert láttunk ilyesmit mármásutt is. Az udvar — patio, — rendes négyszöget képez, melyet ivesarnok környez. Láttam itt egynehány római császár szobrát, kik Spanyolországban születtek, Traján és Hadrián, Theodosius- és Honoriusét. Ugyanitt van III. Károly szobra is.

A palota előtt van egy szép tér, plaza del oriente. Még Bonaparte József döntetett le egy zárdát és egy könyvtárt, hogy palotáját a házaktól elválassza, de csak VII. Ferdinánd eszközölte, hogy most a palotát szép, félkör alakú tér disziti. A tér közepén van egy kis üde, zöldben ragyogó kert, melyet fák környeznek és ezek árnyékában 44 colossalis szobor emelkedik, ezek a spanyol királyokat ábrázolják. Eredetileg a palota tetejére voltak szánva, azért úgy látszik, hogy a térhez képest nagyok is. A körded alakú kertben, melybe vasráccsal elkerítve lévén, be nem mehettem, IV. Fülöp szobra áll. A talpának palotafelőli oldalán ezen felirat vagyon: Reinando Isabel II, de Bourbon ano de 1844. A város felőli részen, hova a lovagszobor arcczal fordul, ez áll: Para gloria de las artes, y ornamento de la capital, erigio Isabel II. este monumento. Az öntvény, mely a florenczi Tacca Péter műve, mint remekmű becsültetik, ez okon hozták ide, mert előbb a királyi nyaralóban, Buen Ritiro volt felállítva. Mint erőműtani nevezetesség bámulandó rajta, hogy a 18 ezer fontnyi tömeg, az ágaskodó ló, két patkóján nyugszik. A palotával szemben van a királyi színház, melynek hátsó részében egy nem régi égés nyomait még be nem meszelték.

Az említettem San Ginés (Genesii martyris) templomba tértem vissza. Ez Madrid egyik legnagyobb temploma, nevezetességeitől megfosztotta az 1834. tűzvész. Latin keresztformára van építve, egyéb mondani valóm nincs róla. Bementem a sekrestyébe s előmutattam a papi utlevelet; legott megadták a pa-

pok, — sokan valának — az engedélyt, amint a papi utlevél látására, megadni illik is. Feltűnt a sekrestyében a sok tükör, amit más helyeken is láttam, hogy rendezetlenül ki ne lépjenek az oltárhoz. Hanem az is igaz, hogy legalább előttünk nagyon furcsa, ha a szent ruhában felöltözött pap, kehelylyel kezében, tükörbe nézi magát. Egy Mária-kápolnában mondtam szentmisét, hova legott sok ember csoportosult, kik eddig a templom egyéb részeiben imádkoztak. A kyriet nem mondja fölvaltva a ministrans, hanem csupán a pap. A vizet kis kanállal töltém a kehelybe. Nem a kehely felfedésekor, hanem a felajánlási ima alatt csengetnek. A misekönyv állandóan az oltáron van, mely alatt nem váncos, hanem emelvény szokott lenni, a mi sokkal czélszerűbb. A törülközőkendő az oltár széléhez van akasztva, hogy legott megszáradjon. Tudvalevő, hogy az utazó pap, mig a zsolozsmát saját egyházmegyéje szerint végzi, a szent misében azon templom directoriumát tartozik követni, propter colorem, melyben a misét mondja, ha egyeznek a színek, indulhat saját directoriuma után is. Én is tehát missam de s. Genesio mondtam.

Madridnak van 16 plebániája, s mindössze vagy 50 temploma. Egynehányat meglátogatva, sok imádkozót leltem bennök, főképen nőket, kik mély áhitatba látszottak elmerülve lenni. Nem is láttam sehol kaczer arcot az Isten házában. Mig a férfiak térdelnek, a nők a földön ülnek, kecsesen legyezve magukat. A legyező nálunk tetszelgési eszköz, s templomban botrányos viseletnek vennők használatát, de a spanyol nőknél, látva arcaikon lelkök jámborságát, könnyen megszokjuk. Feltűnt az orgonákon, hogy a sipok nemcsak függélyesen, hanem vízszintesen, mint kiszegzett ágyuk vannak alkalmazva, amit utunk folytán többször láttam. Zug is némelyik kis ágyumódra. Itt nem tűnt fel papi öltönyünk annyira, mint délen, mert erre némileg megszoktatták az embereket a Madridban többször megforduló francia papok; előttem is látogatta egyik a templomokat, az utczán is olvasva a kis kiadású Delavigne bevágó jegyzeteit. Egy templom ajtaján ajtatossági hirdetést olvastunk nyomtatva: en este dia se gaña indulgencia confessando y comulgando. El sermone dira: Math. Sagice, doctor en la sagrada theologia.

Minthogy Madridnak nincs önálló püspöke, hanem egyházilag Toledóhoz tartozik, mint Pest Esztergamhoz, a királyi

kápolnára való engedély végett, beszóltunk a patriarcha de las Indias-hoz. Ez mintegy az udvarhoz tartozik, főpapja az udvari kápolnának, nemkülönben főalamizsnás. Az első emeleten egy szalmaszőnyegű terembe léptünk és az inas által beküldöttük papi igazoló leveleinket. Negyedóra mulva kijött az öreg ur fényes vörösselyem püspöki öltönyben és elég nyájasan fogadott. Elmondottuk ügyünket, hanem ő a toledói érsekhez utasított, aki épen most Madridban időz. Mihelyt ez megerősíti, legott ő is megadja az engedélyt. Egyébkint pedig kétszer is felszólított, hogy ha van még valami kívánalmunk, készszívesen tesz meg mindent. Megköszöntük jóságát, a mely szintén jól esett. Minthogy azonban bajos volt az érseket megtalálni, nem kaptuk meg az engedélyt, ilyképen elmaradt a királyi kápolnában való mise. — Bizony nem gondoltam, hogy a királyné, fényes kápolnájában többé imádkozni nem fog, hogy talán én voltam utolsó látogatója, hogy vele együtt nem fogom többé látni architectonikus imodáját. — A forradalmárok a királyi palotára néhány nap mulva nagy betűkkel kiírták, hogy „kiadó.“

Az indiai patriarcha a vészterhes napokban igen életre való embernek bizonyult be. Nem vonult el véglegesen a közügyektől, de nem is rohant a kavargó habokba, hanem szelídítve a rohamot, bátorítva az ingadozókat közbelépett, s a zendülés szélvészében a gyengék őrangyala lett. Az egyetem megnyitásában ő képviselte a papságot. Áldó kívánataink kísérik tövises pályáján.

Járkálásunk között föltűnt, hogy sok házon falra akasztott pálmaágot láttunk. Utóbb tudtuk meg, hogy ez még virágvasárnapi ereklye, a mikor a házak mind pálmaágakkal diszítetnek föl, némely helyütt meghagyják egész éven át, és csak ismét husvétkor váltják fel új ággal. Az alicantei „elche“ vagy pálmaerdő bőven látja el egész Spanyolországot pálmaágakkal melyeket előbb szokás megszentelni. Hanem az ünnepek megülésében nem tudom, van-e ország, mely Spanyolország után állana. Ha a cifra ruha nem jelentené, hogy ünnep van, vagy a bikaviadali falragaszok, alig látnók meg, hogy ezek ünnepelemek. A boltok tárvák s úgy dolgoznak, szállítanak, mint más napokon.

Volt a fővárosnak 70 kolostora, ezekből kaszárnyák és

miniszteri hivatalok lettek. Van 20 kórodája, két papnöveldeje kilencz akademiaja, négy könyvtára, három irgalmassági intézete, összekötve jámbor társulatokkal, melyek tagjai a nyomorultakat fölkeresik és ápolják. Árviz, tüzveszélyek idején mesés összegek gyűjtetnek a kárvallottak számára. A felebaráti szeretet legtevékenyebb Spanyolország szerte. Azt mondják, hogy Madrid aránylag legtöbb jótékonyági intézettel dicsekszik. Nagyobb része szent Vincze leányainak keze alatt van. Nyolcz színháza, egy bikaviadali czirkusa, melyben tavaszkor és őszi minden hétfőn, néha négyszer is hetenkint, nagy előadások tartatnak. Belefér 12 ezer néző. Most készülnek egy másik bikakört építeni. És mindome mulató helyek telve szoktak lenni; hanem nincs annyi bortanyájá, csapszéke, lebuja mint Pestnek.

Koldus is van elég, sőt e faj képviselői Spanyolországban az enemü kenyérkereset tyikus alakjainak mondhatók. A vakkoldusok tisztességes szelid nép, oly átszellemült kedves arcokat látni köztük, mint ritkán másutt, hanem a többiek a jószemüek sokszor szemtelenek is. Nem csak templomajtóknál rimánkodnak, bár itt legtolakodóbbak. A hol pedig jubileum, bucsu tartatik, ott mintha bizonyos összeg lenne kivette rájuk, oly dühhel ragadják meg a közeledőt. Ezernyi hangváltozattal rendelkezik a hivatásbeli koldus, s rendesen eltalálja, hogy melyiket kell használnia, a szerint a mint papot, szerzetest, grandot, asszonyt, özvegyet, árvát lát. Arczát a mint tetszik, majd elragadtatásban levő jámborságra, majd kinzó szenvedésre idomitja, tökéletes színész, ki mindenkit tud utánozni. Számos gyermekeit szintén koldulásra tanítja, s ezek annyit szereznek, mint ő maga. Rendes kurjantásuk: una limosina por el amor de Dios! Egyébiránt a jámbor társulatok sokat tesznek a professio-natus koldulás megszüntetésére, mert gondoskodnak a szegényekről, kik főleg betegség idején páratlan ápolásnak örvendenek. A madridi jámbor testvérületekről igen sok nagyszerü tettet olvastam és hallottam, sikerülni fog nekik a koldulást megszüntetniök, melynek csakis így lehet véget vetni, nem pedig egyszerű tilalommal, a melyet kiadni ugyan könnyü, hanem sikerhez nem vezet.

Tudvalevő, hogy Spanyolországban az éles világosság folytán igen sok a vak. Az utcaszögleteken ülnek csöndben

imádkozva, vagy korhadt gitáron, hárfán pöngetve. Falukon, vasuti állomásokon énekelnek is hozzá, állapotjuk a szánalmas dallam mellett még szomorubb. Talán minden vak, sőt talán minden spanyol ért a gitárhoz, mert nem emlékszem, hogy mentem volna a harmadik helyen, a mikor a waggonban nem volt volna egy gitáros ember. A vakok ezenkívül hirlapárulás-sal keresik élelmöket, harsányan kiáltva: „la gazeta de hoy, novedades. Noticias frescas!“ Egy öreg vakot láttam, a mint vezette kutyája, s gyufát, szopókát árult. Egyébiránt egész Európában Spanyolország szerte legtöbb kutya találtatik. Egy spanyol statisztikus szerint van Európában 4 millió eb, s mig egyebütt 18 emberre esik egy, az iberi félszigeten minden 16-ra egy esik; de használják is különféle szolgálatokra, főleg vezetőül a vakok. Ama templomszolga, kinek hivatása kikergetni a kutyákat, perrero-nak (ebész) neveztetik. A párizsi Madeleine-egy ház szónoka, az ebüzöt így szólította: „Enfant de l’Helvetie! veuillez éconduire ce symbole de fidélité!“ a templomőrök közönségesen svajcziak lévén.

Madrid legnagyobb nevezetessége képtárai. Van egynehány magán-gyűjtemény, de egyet sem néztünk meg. Csak azt fájlalom, hogy a San Fernando akademiában lévőt, Alcalá-utcza, melyben vagy 300 kép vagyon, meg nem néztük. Ugyanis itt van Murillo: árpádházi szent Erzsébet-e, melyet némelyek az Immaculata után legszebbnek mondanak, mert benne a legélesb ellentétek jóltevő harmoniában olvadnak össze, értik a nyomor és szellemi fönség és tisztaság bámulatos elötüntetését. Azért emlitem legelőbb, hogy hazánkfiak megnézni el ne mulasszák. Én csak a museo real világhirű kincsei közül hozok fel egyetmást; azt is csupán azért, miután a művészetben kontárdillet-tans vagyok, hogy a mi legnagyobb diszét teszi Madridnak, hallgatag ne mellőzzem. Habár azt is mondhatni, hogy hiszen a festők nem csupán a műértőkért festenek, hanem a nagy közönség éldelete és érzelmeinek emelése végett is. Mint eme néző közönség tagja, tehát elmondhatom, hogy mi tetszett leginkább.

Még III. Károly kezdett a természeti tudományok számára egy muzeumot építeni, azonban VII. Ferdinánd, ugymondják, neje unszolására képtárt alakított belőle, mely II. Izabella alatt teljesen elkészült, s most némelyek szerint első a vilá-

gon*) Én a firenczéit tartom elsőnek. Az eltörölt kolostorok és az Escorial most is gazdag képtárából a remekművek ide hozattak, s most 2001 képet számlálnak benne. Múltán királyinak nevezhető, mert kizárólag fejedelmek gyűjtötték. Az épület a Prado és a Buen Ritiro nyaraló közt fekszik, Villanueva terve szerint készült és nemcsak a célnak megfelelőleg, hanem a monumentalis építészet egyik szép műve. Granit és téglá tesz alkatelemeit. Oszlopos csarnok fogad, s mihelyt látják, hogy idegenek vagyunk, mindennap beeresztenek. Helybelieknek csak vasárnap nyílik meg, amikor megtelik szegény emberekkel, mert a spanyol született dilettáns. Az előteremben megkérnek, hogy írjuk be nevünket, s ha szükségünk van fényképekre, vásárolhatunk. De itt még nem vitték odáig, hogy hű másolatokat készítenének remekeikről, mint Olaszországban. Drágák és rozsak, habár e nemben is folyvást haladnak. Némely ör ajánlkozik vezetőnek, hanem fölösleges. Ha a szépet élvezni akarjuk, addig kell maradni a képnél, míg teli szívünk magunkat, bántólag hat az unatkozó vezetőnek feszengése. A főterem egy hosszukás, folyosóalaku hajlék, mely felülről kapván világosságot, pompásan előtünteti a remekműveket. Ebből balra egy másik terembe lépünk, ezt Salon de Isabella II-nak nevezik. Ami a Tribuna Florenczben, a salon carré a párisi Louvre-ban, az itt „Erzsébet-terme,“ csakhogy amazoknál nagyobb, gazdagabb. Festők és festőnők ülnek a jeles képek előtt, másolatokat készítve, egy francia papot is láttunk talárban, amit egy öreg zsidó arcnak másolatán dolgozott. Már most tessék velem jönni. Vajha lennének soraim a varázsvessző, mely által az olvasó képzelmét odáig csigázhatnám, hogy lássa alakító elméjében a csodálatos vásznakat.

Murillotól van a muzeumban 46 kép, ezek közül jobbra legott vagy 20, egyebek közt felosztva. Szembeötlük egy isteni Immaculata a 229. sz. a. Mint kaleidoskop változatai, ugy ezen ég felé fordított arczon, egymás után látjuk előragyogni az ártatlanság, félélnkség, bizalom, győzelem indulatait, erényeit. Mig nyíló mosolylyal tekint fel, búbájós ábránd dereng szét arczán.

*) Este precioso museo, que sin temeridad puede llamarse el primero de Europa, en pintura, atendida la rara conservacion de sus cuadras, y el prodigioso numero de obras de los mas celebres maestros. Madrazo a kép-jegyzékben. 1851.

Lelkünk is mosolyog e gyönyörű kép látására s hajladoz térdünk, hogy hálát adjunk Istennek, ki ily teremtményt hozott létre. Az Istenhez repülés, az égvágyódás, az odatartozás, s ami ezeket zománczozza, a menny örömeinek előérzete ragyog le az arczról. A szeplőtlen fogantatás eszméjét körülbelől 50 képen örökítette meg Murillo, melyek nagyobb részét Spanyolországban vannak; itt is van egynéhány, nekem ez tetszett legjobban, s minthogy palma van lábainál, győzelmi Immaculatának neveztem el. Mennyi aggodásba került, míg ezt mondhattam hátaozottan elsőnek, mert egy másik a 65. szám alatt, hol szűz Máriának, boldog elragadtatásban, fejét kissé hátravetve, szemeiben nedves lánggal, az aranyos felhőkbe vesz el tekintete, nagy mértékben tette kétséssé a végleges győzelmet. Igazán mondotta Körner, hogy a „Conceptiók“ előtt csak imádkozva lehet megállani. Ez az ég kijelentésének eredménye. Ez maga az imádság színeiben. Az a kedves szép ártatlan arcz, valósággal la purissima, a legtisztább, kit be nem szennyezett az öröklési bűn, varázshatással van a nézőre, leszegzi sok időre, és szűzi érzelmeket önt a szivbe. A szeplőtlen fogantatást előállító művészetben Murillo bezárta maga után az ajtót, még utólélni sem lehet, csak másolni. Hanem milyen másolatok ezek! Be hiába küzködnek nyomába lépni; egy sikerült fénykép nagyobb örömet okozna, mint ama másolatok, melyeket láttam. A 275. sz. a. hat angyal környezi az Immaculatát, spanyol jellegű arcz, saját élete titkába elmerültnék látszik. A 219. sz. alattinak kissé nyílt az ajaka, mint a döbbenés, a csodálat jelvénye, a többi symbolumok között egy tükör is látszik, mert tisztasága Jézus szentségének viszfénye.

Mások szerint Murillo Madonnái közt legszebb a 315. sz. a., hol szent Bernátnak megjelen, hogy melle édjeivel táplálja. Ez legmerészebb vállalata volt, hanem a lángérsznek minden sikerül. A szent sanyargatott arczán nem a fölrezenés, hanem az elragadtatás, de melyet el nem hagyott a földi nyög és szenvedés, indulatával tekinti a csodát. Szűz Mária isteni arcza oly kedves-ségben tündöklök, mint talán sehol sem, angyalok lengenek, amint csak Murillo tudja festeni. Van itt annyi „vaporoso,“ hogy az ember lelkében emelkedik az Isten anyja felé, hiszen ami anyánk egyszersmind. Ugyanis a spanyolok Murillo műveiben háromféle festés-nemet különböztetnek meg, a vaporoso, hol a

tárgy a mennyég, calido az elragadtatás, a genere frio, mikor ecsetével a földi nyomor poklába merit, mikor a koldus rongyait festi, mikor a sebeket vérezni, vagy dagadni látjuk, ezt hideg modornak nevezik, amazt melegnek, az elsőt szelleminék nevezhetjük.

Nagyon megörültem látva a 202 sz. a. a nálunk is ösmeretes képet, szintén Murillo műve, hol a kis Jézus ker. szent Jánosnak csigahéjban vizet nyujt, melyet az móhon iszik. Bárányokat látszik őrizni a két gyermek, azért igen népszerű e kép Madridban: niños de la Concha név alatt ismeretes. Szent András apostol kinjai; szent Ildefonz jelenése, melyben az Isten anyjától miseruhát kap; a kis Jézus, mint pásztorgyermek, egy haldokló szerzetes, mind megannyi remekmű, melyek dúsan jutalmaznak az utazási fáradoalmakért.

Végre meg kell emlitenem egy Murillo Magdolnáját, a 130. szám alatt. A vezeklő kisirt szemekkel tekint ég felé. Egyszer valódi Magdolnát láttam, mert némely festők vezeklés előtti állapotában szokták festeni; mellé rakják a halálfőt, mécsét, még feszületet is, hanem azért merengésben felolvadt lélekkel, s igen romanticus festői helyzetekben állítják elő. Közönségesen sokkal szebbek eme Magdolnák, a helyzet sokkal keresettebb, semhogy azon meggyőződést szülnék a nézőben, miszerint jövőben vétkezni nem fognak. A szigoru vezeklés megsárgítja a bőrt, behorpasztja a gömbölyü arcokat. — Hiszen ő látta a haragvó Krisztust, hogyan szünhetnének meg könyei!!

A festészet fölve eszményíteni a természetest. Aki az elsőben tulhajt, levegőben kapkod, levegőt nyelet a nézővel; aki az utóbbihoz nagyon szigoruan ragaszkodik, jeles lehet, hanem meg nem ragadja a szemlélt, sokkal jobban érezzük nyomorunkat, semhogy annak részletes, atomisticus előadásában, gyönyört lelhetnénk, ami csupán természetes, ami az átokkal vert természet vonásait scrupulosus szorgalommal tünteti föl. A festészet eme legfőbb elvét legjobban valósította Murillo. Mig Rafael Madonnáiban a kedves anyaiságot örökitette, Murillo, mint kin az Isten-ihletség derüje honol, mint ki látta a menny gloriáját, hova bün be nem juthat, — isteni fenségben, angyali tisztaságban, a benne egyedül eszményített emberi állapotban érzékitette meg vásznain. — Velasquez, habár a természetesnek előadásában utólérte Murillót, nem jött nyomába az eszményiben. Mű-

veinek nagyobbrésze, számra vagy hatvan a muzeumban van, azért itt említjük meg életadatait, míg Murillot, ki szintén Sevillában született, de működése is leginkább ama városra szorított, a sevillai képtár leírására hagytuk.

Velasquez Diego de Silva, 1599-ben született Sevillában és 1660-ban meghalt Madridban. Nemzeti spanyol festő. Arcz-kép,- történeti festmények,- humor- és tájképekben jeles volt; csak az eszményt kerülte, itt nem birt jeleset alkotni. A tulvilági szellemarczokban, a szentek festésében Murillo mögött maradt. Csak azt ragadta meg, mit látni, érezni, tapintani lehet, amit aztán megkapott, azt ugyancsak döbrentőleg adja elő. Vásznaí élő természet, alakjai csontunkból való csontok, levegőjét beszívni véljük, láttávola elragad. De nemcsak a színek arányának meghatározásában biztos szeme, hanem jeles ítélőtehetségének jele, hogy mindig azt tünteti fel, ami egyéni, ami lényeges, míg a közönségest a rajzok homályaiba dugja. Nagy észrevevői hatalom jellemzi, párosulva egyénítési tehetséggel; innen van, hogy alakjai oly spanyolok, mintha arczképek lennének, amint azok is, csak hogy nem azoknak adattak ki.

Legfeltünőbb képe, mely mindenkit fölrezzent merengő szemléléséből, a keresztre feszített Megváltó. Az egész egy szomorú valóságnak, részletekben is remek jelensége. Az Üdvözítő a keresztben függ, melynek Talakja van, tájkép nem látszik, mert szomorú ég borítá el. Lábai nem egymásföle, hanem egymás mellett, egy keresztfa emelkedésére szegezvék. Az Üdvözítő már meghalt, feje lekonyult, s ami leginkább döbrentőleg hat, fele arczát elborítja haja, mely a halálverejtékben nedves lett, együvé ragadt, és most mintha nehezebb lett volna ehez képest, lehajtott arczának csak egyik felét láthatjuk. Valamint a képen általános az éj, ugy belsönkben általános a fájdalom, szomorúság. És mégis valami természetfeletti szépség ömlik el fölötte, nem hat kellemetlenül a ríktó valóság, inkább mellette szeretnénk lenni, mert hiszen a mi Üdvözítünk! Velasquez nem festett sok vallási képet, hanem evvel a halhatatlanok közé lépett.

José Ribera genialis spanyol festő, ki miután leginkább a kegyetlen naturalismusban remekelt, okozta a spanyol festészeti iskola azon hírét, miszerint az az egész sötét realismus képviselője. Igaz, hogy ezen jelese a Prometheus kinjait, a kereszt-

tények mészárlását nagyon is élethüven, néha a szépség rovására is kezelte, hanem ezen vád akkor sem érintené az egész iskolát, ha Murilloja nem volna, mert hiszen ott van Alonso Cano s mások, kik az eszményítésben jeleskednek. Ribera az előbbiek nyomában jár, igen sokat festett, mert csak e muzeumban ötvenhárom képe vagyon. „Jákob álmá“-ra, a mely egyik kitünő műve, helyesen mondja egy itész, hogy nem csak az alakokat festette, hanem magát az álmodást, és pedig egy zsidónak álmodozását. — Az ijesztő igazságot leginkább feltüntette Bertalan kinhalálában. Épen készülnek öt megnyuzni. A szent már előérezni látszik a szenvedést, mert hiszen villognak a kések, hanem azért kitünik arczán a hitbeli bizalom, s az örök haza boldogsága utáni elragadtatás. Halljuk csikorogni a kinygépet, a kötelek surlódását, látjuk a dolgozó hóhérkezek indaganatait. Helyesen nevezik őt a festészet Dante-jának. Sokszor feláldozta a szépséget az igazságnak, mit Murillo soha sem tett.

Bármennyire elfoglalt is Murillo és a többi spanyol művész, nem szabad elhallgatnunk Rafael egyik nagyszerű művét, mely „Virgen Maria de Spasmo“ nápolyi templom után El spasmonak neveztetik. Jézus keresztről való levételét soha sem látam oly nagyszerűen lefestve. Katonaság és hóhérok környezék az elesett Üdvözítőt, jámbor asszonyok hű szánalommal mennek utána. A képen mozognak az alakok, egy vezető katonának szájából mintha hallanók a vezényszót, nógatást és kurjantásokat. A sok érzelem, indulat, helyzet különféleségében döbbenő valóság és jótévő öszhangzat uralkodik; a menny és pokol harmoniája miképen képzelhető? Ez a megváltás titka, Rafael csak az igazságot, úgy a mint történt, érzékitette meg. A harmonia itt csak a cselekmény egységében értendő, nem pedig a jó és rossz közti öszhangban, a mi lehetetlen. Az asszonyok rafaeli szépségűek, mert ő csunyát nem festhetett.

Van Rafaelnek még egy gyöngyözü Madonnája, melyet a rajtalevő kis Tobiástól, ki halat tart kezében, Madonna del pez-nek neveztek el. Száma 741. Szűz Mária trónon ül, kezében tartja a kis Jézust, ki Tóbiás felé nyújtja kezét. Balról Jeromos áll, nyitott könyvvel. Ezt a csoportozatot úgy értelmezik, hogy a megrendelőnek talán két neve volt, Tóbiás, Jeromos; kívánta tehát, hogy mind a két szent legyen a képen, mit a festő ekképen combinált. Nekem a főangyal és a kis Tóbiás

jobban tetszenek, mint az Isten anyja, mert hát elkényeztetett Murillo, és maga Rafael p. a „perla-“ban, melyet itt első művének tartanak. A 834. sz. a. a Szent Szüzet Rafael reményteljes állapotában festette. Ez már a sok reflectálás eredménye, midőn a művész ugyanazon tárgyat sokszor állította elő, és új helyzetek, motivumok keresésében immár elfáradt. Mikor én ilyesmit látok, a mikor az Isten a mi földi gyarlóságaink kötelékeiben állittatik elő, csak annál inkább fokoztatik a bámulat, óriási végtelen, mert isteni szeretete iránt. Mentől inkább alacsonynak, exanivit se, a szenvedésben elmerültnek látom, annál jobban sajtát nyomorunk örvényére emlékszem.

Láttam még egynehány szép képet, de emlékezetem nem tud immár jegyzeteimből kiokoskodni, és nem birtam minden remekmű fényképét megkapni. Tetszett Correggio Magdolnája, midőn Urunk neki kertész alakjában megjelent s intette: noli me tangere. A szent nő pedig egy fájdalmas — édes érzelemmel borul le eléje, úgy véljük, hogy ziháló mellének forró lehellete érint, halljuk szavait, mintha mondaná: megtaláltalak oh Megváltom, most nem eresztlek, míg nem biztosítasz, hogy örökre a tied leszek! — Végre tetszett Barbalungától a 935 sz. a. Agathának kinszenvedése, kinek levágták mellét; a festő betakarja az irtoztató sebeket, de a fátyol végén piroslik a vér, s érezzük belsőkben az északító fájdalmat, fohászai mint aczélfürészek mennek a lelken keresztül.

Keleti mese szerint egy angyal igen nézte a hulló angyalt, a keletkező ördögöt, s az erős tekintet halálra változtatta, azóta kaszával jár, és patak módra öntet könyüket, neveli a sirvirágokat. Ezen allegoria ellentétes értelemben is áll; mentül többet nézzük a szép képet, azon az aetherikus fönséget, ártatlanságot, tulvilági vágyakat, annál inkább emelkedünk a menny felé, és szakadoznak a földi kötelékek, a szenvedélyek lánczai. Azonkívül a spányol festők merő költők, műveikre lehet mondani, elükön Murilloéra, hogy képeik a nyáresti lehellet, holdvilág csalogány-dal, rózsailleszt édes átlátszó megtestesülései. Hozzájárul, hogy náluk szent a költészet az igazság, mint volt hajdan a mese által. Ők tehát elérték a czélt, mely egyedül méltó a művészetre: emelni, az embert, hogy az anyag hálóiból szabaduljon.

Minden utcza a puerta del sol-ra végződik, úgy a mi dvánorlásaink nyugpontja is ez volt. Ide érve mindig új csoport-

tokat, új jeleneteket láttunk. Ez Madrid palais royal-ja, vagy a mit a pradóra is mondtam, vaczi utczája, csakhogy ez nem annyira szépségek és a hiúság vására, mint inkább, hogy itt az állami és magán dolgok végeztetnek. Itt újságot olvasnak, itt gyűlnek össze a jó barátok, hizelegnek, ámitják ellenségeiket, kaczerkodnak, zendülnek. Innen már sok forradalom keletkezett. Mi is sűrű csoportokat láttunk, taglejtéses beszélgetésbe eredve, hanem a közeli felforgatást senki sem olvasta volna ki arcaikból. Olyan gyakorlott forradalmárok, mint a spanyolok, nem is kötik az idegenek orrára, hogy mit fognak tenni. Hivataltok, katona, polgárember karöltve jártak. Közbe a házalók kurjantottak, gyufát, szappant, cigarillo-t árulva. A fiakerek komolyan ültek a bakon, méltóság alattinak tartják felszólítani az átmenőket, annálkevésbbé szemtelenkedni, mint nálunk. A római fiaker emelgeti kezét, mint az iskolás gyerekek, mikor kikérezkednek, a livornói pisszeg, a spanyol egy táblát tűz ki szekereére, melyen ez áll: se aquila, kibérelhető; és aztán nem törődik senkivel, békében hagyja az átmenőket. Hanem alkudni kell velök is. Legjobb megtudni a szállodában a rendes árat, s ezt mintául tartva, minden bérletnél határozottan kitüzni az árat, így nyugodtan járkel az ember, nem kell veszekedni, ha kilépünk. A magán-omnibuszok szintén csalnak, azért hol nincs szabott ár, rá kell förmedni: cuanto quiere? Engem egy ilyen fekete omnibusz a vasutról a városba vitt, s hat reált kért, a mi ára egy fiakerbérletnek is. Mikor alkudtam vele, nagy nehezen elégedett meg négygyel.

E tájon van a legtöbb fényképkiakat, kis embernagyságu fényképeket is készítenek, hanem drágábbak a képek, mint nálunk. Órák, legyezők s egyéb fényüzési cikkek bő választékban leginkább itt találhatóak. Egy boltban, annak kimutatása végett, hogy a legyezők, abanico, melyekre önálló boltok léteznek, csakugyan valódi elefántcsontból készültek, egy egész elefántfog fehérlik a kirakatban. A gazdag trafikákban finom habannafgurák, szivarból mozaikozva, ingerlik a fumigáló világot. Hanem nálam a habanna ki nem futván, cigarillos-t szivtam, egy csomó négy quarto. Mikor a puerta del sol-on megálltam, páratlan illatu szivarfüstfellegek érintettek, mert a valódi gavallér csak valódi havannát sziv, melynek ára két real.

Azzal vigasztalva magam, hogy még egyszer amugy is vissza kell jönnöm Madridba, számoltunk a fonda peninsolare gazdájával. Nem igen olcsó, de drága sem volt, egyébként pedig meg voltunk vele elégedve. Azt hallottam, hogy ez a többiekhez képest még legjutányosabb. Ebédei nem hagytak kívánnivalót, azért ez is a kifogástalanok közé tartozik.

Mikor Andalusiából visszatértem, Madridban egy hirlap került kezembe, melyben a híres O' Donell tábornok, a tetuáni győző özvegyének halála hirdettetik. A gyászkeretű tudósítások a hirdetések közt foglalnak helyet. A jeles és népszerű hadvezér emléke arra indított, hogy kiírom özvegyének gyászlevelét. Fiai és mostoha (politicos) gyermekei felszólítják külön levélben meg nem hitt barátjaikat, hogy imádkozzanak az elhunyt nyugalmaért és temetésén kocsin megjelenjenek.

La Excma Señora

Doña Manuela de Borges de O'Donell

Duquesa viuda de Tetuan

ha fallecido el 7 de setiembre á las nueve de la mañana.

Su hijo el Sr. D. Aureliano Vinyals; sus hijas las Excmas señoras doña Elisea Vinyals Smith y doña Zenobia Vinyals, marquesa de la Vega de Armijo, condesa de la Bobadilla; sus hijos politicos, sus nietos, sus hermanos politicos, y demas parientes y testamentarios, suplican á sus numerosas amigos, que no hayan recibido invitacion, se sirvan encomendarla á Dios y asistir al funeral que por el eterno descanso de su alma se esta de celebrar el martes 8 a los ocho de la mañana en la iglesia parroquial de san José y a la conduccion del cadáver al cementerio de la sacramental de san Lorenzo y san José.

Los señores sacerdotes que gusten celebrar en el mismo dia el santo sacrificio de la misa, por el eterno descanso de la Excma señora, recibiran la limosina de 20 rs.

Se replica el coche.

VI.

Toledo.

A nap áldozóban volt, mikor elhagytuk Spanyolország fővárosát. Hosszas árnyékot vetett az atochai templom homlokzata, mely ez alkalommal utolsó látvány volt Madridból. Egy-

szer már uton voltunk feléje, hanem a nagy meleg haza kergett. Pedig híres templom ez, mert benne van egy Máriaszobor, melyet egy alap nélküli legenda szerint, szent Péter hozott volna. Egyébiránt, ha nem is szent Péter hozta, minthogy némely helyen kedvesebb Isten előtt az ima, számos meghallgatás következtében Nuestra Señora de Atocha, nevezetes bucsujáróhely lett. Alapította V. Károly, javította VII. Ferdinánd. 1852-ben pedig február 2-án, amint a királyné a templomból kilépett, Don Merino kézen megsebesítette, de gyilka a karperecz rovatkáin elveszíté erejét. Azóta a királyné fényesen megújította és kincsekkel gazdagította, sőt azon szokása volt, hogy mikor utra indult, vagy hazajött, egész kíséretével a vasutról egyenesen a templomba ment imádkozni. Mi is azon templomot láttuk utoljára, azután ki sem néztünk a kopár mezőre, melyen ittott ujkészítésű vas zsilipeket láttunk a róna öntözésére. Az ország anyagi virágzó állapota a csatornáktól függ, amint azt szembetűnőleg bizonyítja a spanyol dél. Akkor lesz boldog, ha egy folyója sem szakad a tengerbe, hanem különféle gépekkel földjeikre szivattyuzzák hullámaikat. Láttunk mi ugyan elég öntözőkeréket, norias, hanem ezek most már nem elégségesek. Ezen szerkezet egy malomkerékből áll, melynek széleire a vízfolyással szemben fazekakat kötnek, melyek a kerék fordultával megtelnek, a másik oldalon fölemelkednek, s vizöket ismételt hajlással az alanti váluba öntik. Folyóvízen a kerék magától forog, ilyet láttam Galgócson is a Vágon, álló vízen pedig ökök vagy szárnycsavarják. Míg nem lesznek vidékek szerint gőzgépek az öntözésre, addig olyan kopár lesz az ország belseje, mint most.

A waggonban asszonyok, leányok ültek, és szakadatlanul vihogtak. Annyi röhögést sohasem hallottam asszonyszájon, mint a spanyol délnőktől. Nagyszerű tanulmányokat tehettem volna, ha csak kis kedvem kerekedik fogukat nézni, s most az unalomig beszélhetnék a gyöngysorokról, melyeket a piros ajk mint szalag övedzett, de csömörletes kurjantozó nevetés megfosztotta minden szépségöktől, nemcsak női szellemfenség hiányzott náluk, hanem evődő bizalmasságuk a nyers modorokat érintette, amin megbotránkoztunk, mert megszoktuk őket látni a templomban mély áhitatban elmerülve, amikor nemcsak arcuk volt szép, hanem rajta tükrözött a szellem szépsége is. A spanyol nő

akkor beszél, amikor csak lehet, nyelve forog, de nem egyedül, mert minden szavát taglejtéssel kíséri, annyit beszélnek vállaikkal, ujjakkal, legyezőikkel, mint nyelveikkel. Sőt szavaik más-salhangzóit taglejtéssel fejezik ki, nyelvöknek csak a magánhangzók maradnak, már most képzelhető a sebesség, melylyel társalognak. Minő vén banyák lesznek ezekből! gondolám s Aranyjuezig föl sem nyitám a szemem. E nevezetes helyet jövet meglátogatjuk, most kocsiváltás alatt néztem körül, hanem semmitsem láttam, rónán terül el a híres park, sötét is volt, egy kedves langyos éj borult a tájra, Castillejo-nál elfordultunk a cordovai vonalról és esti 9 órakor Toledo-ban valánk.

Az állomáson négy lovas omnibus várt, elkiáltották a szabott árt s bele ültünk. No lám milyen gazdag fényelgő néplakik itt, még társas kocsiba is négyest fognak, azt gondoltam, hogy ez merő luxusból történt. Hanem csakhamar tapasztaltuk, hogy erős kapaszkodóra megyünk, a lovak megfeszítik erejüket, meredek hidon át, kormos falak, kísérteties éji világításban merednek ránk. Tehát ugyancsak elkelt a négy ló. Nem is képzeltem immár spanyol várost hegyen, s ime Toledo, mely eddig előttem csak templomáról volt híres, nevezetes erősség. Amint a bástyakapun robogott szekerünk, mély tompa hangu lett a dőbörgés, mint képzeljük azt, midőn elvarázslott erődbe viszik az elrablott királyfit. Üresen kongott a talaj, bizonyosan itt börtönök vonulnak el, hova szakadt az ártatlan és bűnös rabok végsőhaja, már mint ezt regényes hajlamai szerint, a pislogó olajmécsnél minden utazó elképzeli. Toledónál van is elég tárgya a képzeletnek, mert két ezer évet meghaladó történetéből elég adatot, fényt és árnyat lel, hogy megragadó képeket fessen.

Nem említve Jubalt, Jáphet fiát, kinek némelyek Toledo alapítását tulajdonítják, mellőzve Herculest, kinek a szomszéd halmokon varázsbarlangjai voltak, bizonyos, hogy legrégebb időben laktak itt emberek, mert kiválik Toledo talaja minden vidék fölött, természetes védbástyái — kiváló helyzeténél fogva lakásul ajánlkozik. Ez okon bátran állithatni, hogy az első ember, ki e tájon legelőbb megfordult, amint megpillantotta a kimagasló szikla-fensikot (hét halommal), legott elhatározta magában, miszerint itt fog tanyát építeni. Mondják, a Cadiztól jövő phöniciéiek alapították, habár sokan zsidóktól származ-

tatják, kik Nabukodonozor elől futamodván, Tarsisba, a föld végére menekültek, amelynek akkor Spanyolország tekintetett s ekkor alapították volna Toledót, amely a „régí nemzedékek városát“ jelentené: toledoth. Ismét mások római eredetűnek mondják, mely állítólag Tolemon és Brutus római consuloktól vette nevét; annyi bizonyos, hogy a caesarok kora előtt száz évvel már nevezetes város volt, s ezen időből emlékei is vannak. A góthok alatt főváros volt, s a toledói egyházi zsinatok nagy mértékben bővítették az egyházi törvénykönyvet. Bekövetkeztek aztán a szenvedés napjai, az arab hódoltság. A monda ekképen zománcozza az általunk imént említett nemzeti gyászt:

Roderigo ahelyet, hogy ősei szokásaként még egy tornyot épített volna a Hercules barlangja elé, azt gondolta, hogy ott Hercules nagy kincset hagyott, miután mindenét nőkre költötte, széthányatta az alapfalakat és csakugyan talált egy kis szekrénykét, melyből, mint Pandora-szelenczéből a nyomor felhője terült szét az országban. Amint a szekrényt vakmerő kíváncsisággal felnyitotta, egyebet rongynál nem lelt benne. A rongyon turban fővegü katonák látszottak, kik, mentül tovább nézte a vásznat és rajzait, annál jobban kezdettek mozogni, gyöngé hadi moraj keletkezett a szövetből, trombitaharsogás és paripanyerítés, mint méhdongás hallatszott; a vászonból zászló lett, s utóvégre, mint köd foszlott szét, mire a harczalakok lármája irtóztató, fülsiketítő lett. A futamodó levert sereg élén egy koronás vitézt is látott fehér lovon, mely az övéhez egy szálíg hasonlított. A természet is, mintha küzdelemre készült volna, sötét felhők borították el és cikázó villámok hasogatták rétegeiket. Már csak azt látta, miként gázolják a keresztet félholdas vitézek. A király félig örülten jött haza kíséretével s nagy veszélyek előérzete marczangolta belsejét. Másnap egy sas, mely üszköt hordot csőrében, azt a torony felett leeresztette, minden porrá vált és a hamut széthordta a szél egész Spanyolországban. Hova ez esett, vérfoltot hagyott, s a mely emberre szállott, az a nemsokára bekövetkezett mór harczokban elesett. Az álomszerű tünemény nemsokára valósággá lön, mert az arabok csakhamar az egész országnak urai lőnek. Toledót 715-ben egy zsidó rabbi árulása folytán vették be, kit a falon kieresztettek. Ez Tarek fővezérnek elmondá, hogy mennyit kell szenvedniök a keresztényektől, hogy most erődítéseken ők dolgoz-

nak, hogy mégis üldözik, elvevén pénzeiket. Ők tehát elhatározták, hogy az arabokat beeresztik. A mór fővezér örült a könnyü alkalmon, s miután a zsidók által őrzött tornyokba mór őrséget rejtett el, látszólag fölhagyott az ostrommal. Toledó lakosai megörültek a szorongattatás megszűnésén; sőt mivel azt Leocadia védszentjök esedezésének tulajdonították, fényes körmenettel a Tajo folyón tulra vonultak, hogy a szent templomában az ünnepélyes isteni szolgálaton jelen legyenek. Ekkor a mórok meglepték őket a rejtekből, iszonyu mérszárlást vittek véghez és Toledó kezökbe került. 370 évig lengett a mór zászló eme bevehetlen ormokon. Az arab művészet itt is kifejtette pompáját, amint az arabeszkék, azulejo-k (fénymázás cserepek) most is bizonyítják, csakhamar e város neve is: Tolaitila, büszkén említettett Cordova és Granada mellett.

Megjelentek elvégre a kereszt lobogói és Cid legyőzhetlen lándzsaeerdeje, mire elrémültek a saracenok; 1085-ben VI. Alfonz társaságában diadallal bevonul a városba. Ujra virágozni kezd benne a ker. tudomány, de a zsidók is itt annyi tudóst birtak kimutatni, mint sehol másutt a világon; Abenezra, Benslomoh, Halevi, Sefarandi s mások hire maig él a tudósok között. Innen indult ki a castiliai nyelv művelése, melyet most a spanyol nyelv alatt ismerünk, s melynek csakhamar gazdag irodalma támadt. Mondják, hogy a zsidók megunván az arabok üldözéseit, mert gazdag kereskedőiket igen ügyesen eltették láb alól, Toledó elfoglalásánál a keresztényeknek is voltak segítségül. Ez lett a ker. tábor elővara, melyet nem sikerült többé kézrekeritniök. Ximenes idejében elérte virágzása tetőpontját; midőn II. Fülöp Madridot emelte fővárosi rangra, pusztulni kezdett s azóta csak lézeng, történeti ereklyéiben él, alig számitva 20 ezer lakost.

Zuhogva ment szekerünk az igen szük utcán; a fonda del Lino szállodában kiáltók el magunkat: un cuarto con dos camas, szobát két ágygyal. Meglön; egyetlen vendégei voltunk, még egy salont is kaptunk pamlagokkal. Falusias kinézésü volt e szálloda, habár első Toledóban, de tiszta. Elhelyezkedve a szobában, a világos éj, a noche toledana, vagy francziául: une nuit blanche kicsalt s egykét szük utcát megjárunk. Alig volt 10 óra, s máris mély csend borult a városra.

Oly mélabús kietlen nyugalom,
Mint a romok felett vagon.

A tiszta derült éj engedett ugyan járnai, talán azért nem égett egy árva olaj lámpa, hanem szóltak e helyett a visító hangu tücskök, különböztek is hangjaik, miután volt köztök néhány tenor is, ezekről meglehetett ismerni, hogy melyik utczában vagyunk. Házunk előtt egy vékony csiripelt, nem lehetett eltévednünk. Az emberek itt a spanyol szokás ellenére korán mennek aludni, talán kísérteties érzelmek üzik haza őket, mert itt minden kő bir a maga történetével, s nincs hely, melyen vér nem folyt volna; azért méltán mondták, hogy ez a városok mater dolorosája. Hangzott lépésünk az éles kövek alatt, melyeket járdául dugdostak a földbe. Az utczák menedékesek, mert e szikla, mint Róma városa, hét halomra domborodik ki, föl alá vezetnek a szűk sikátorok, néhol meredeknek mondható a talaj. Messze ugyan nem merészkedtünk menni, hanem kongó lépéseink daczára megütötte fülünket egy gitár hangja, melyet hegedü kísért; két férfi ült a küszöbön, eredeti spanyol siránkozó dallamot hangoztatva, mely most sokkal szebbnek tűnt fel, mint eddig, valószínűleg a megszokás tette szebbé. Ekkor némi hasonlatot vettem észre a román és spanyol dallam között. Ugyancsak két férfi az utczán, egymást táncszerűleg átölelve, kényelmes lassu táncmozdulatot tettek. Megálltunk és talán kedvünkért egy rohamos ütenyü darabot adtak elő, mely után becsukták az ajtót.

Amint szállodánkba értünk, 7 serenóval találkozáink, kik halabárddal és lámpással valának felfegyverkezve. Sereno annyi, mint éji őr. Azért hívják sereno-derült-nek, mert mikor Spanyolországba behozták az éjjeli őrség intézvényét, egyuttal azt is hivatásul tüzték ki nekik, hogy az időjárás minőségét jelezzék. Minthogy azonban Spanyolországban az éj rendszeren derült, mindig sereno-t kiabáltak, így száradt rájuk ez az elnevezés *Las — diez — y media — y sereno!* Ave Maria! vagy pedig *Ave Maria purissima las dos y lluvioso.* Mikor baj van, szintén hirdeti a vészt, hanem ezen esetben is előbb elkiáltja az órát, *las tres y media, y fuego.* Hármat és felet ütött; tűz van. Tolvajt látva füttyülnek a pito-r, amikor aztán együvé gyűlnek, és ritkán szökik meg, ha nyomában vannak. Lándzsájára (chuzo, nyárs) akasztja lámpását s mint bolygó tűz repül a jól ismert utczákon. Itt ugyan nem hallik kocsizörgés, azért csendesen nyugodtunk; reggel felé csepegés ébresztett fel; a korsó, melyben

vizet hoztak, úgy izzadta tele az alátett tányérkát, hogy a földnek is jutott, hanem legalább üde volt a víz, melyet tartalmazott.

Hat után már a tekervényes utczában sétálgattunk, kérdezősködve a cathedralis után. Megtaláltuk, mert rémséges hangon szólalt meg némelykor legnagyobb harangja, melyre úgy ütnek, mint mikor nálunk félreverik a harangokat. A legcsunyább harangozás a világon itt történik, öszhangról semmitsem tudnak. Én miután a párisi kiállításon tavaly 40 szál kisebb nagyobb harangon előadva harangzenét hallottam, ezen komolyan megbotránkoztam. A harangozás merőben a gyermekek izlésére van bizva, kiket tudvalevőleg a legnagyobb zajgás és fülsértő széhangzat gyönyörködtet. Toledóban elének tárult a spanyol gyermekek minden pajkossága, úgy ütötték verték a harangokat, mintha csak hátporlandó gyerekek lettek volna. De miután mindent meg lehet szokni, utóvégre hozzátörődünk ehhez is.

A nagyszerű góth templom, a szomszéd házaktól ugyszólván be van építve; de mégis sziklahegynek tűnt fel, mely belül üres, valamely oldalajtón beléptünk és tekintetünk a karsu góth oszlopokon, legott a magasba siklott, s valamint a magas ég kékszinben, úgy ezek is a fönny uralkodó homályban vesznek el; de ezen homály jobban feltüntette az ablakrózsák színeit, melyek mint drágakövek ragyogtak a reggeli napfény pompájában. Lesujt első látásra e templom, elmámorosodik a minden oldalról özönlő művészeti kincsek és nagyszerüségektől. A ragyogvány némán is inti az embert, hogy ide tisztán kell belépni, mert Isten háza az undokságot el nem türi. A kath. szertartásoknak ezen momentuma, hogy tündöklő pompáikkal a lelkek tisztaságának jelvényei, vagy legalább hallgatag szónoklatok a szív szennyének lemosására, még sehely sem hatott rám oly meggyőző erővel, mint itt; és nyomorultan törpének tűnt fel azon megjegyzés, hogy a kath. kultus oly fényes, miszerint elfedi, gondolni nem enged a lélek rutságaira.

Mielőtt részleteznők a világhírű székesegyház drágaságait, forró vágyunk volt e helyen, mely sok századon át az idő országútja, a történet piacza volt, szent misét mondani. Hanem tudva, hogy mily nehezen jár az engedély, egy merész vágással akartam célhoz jutni. Bementem egy kis sekrestyébe,

és az ott állóknak keményen mondom: Jo soy doctor della sagrada teologia, szent misét akarok mondani! — A hittudoroknak nagy becsületök van, tapasztaltam ezt már Madridban; a templomi nép, egy pap s néhány sekrestyés összenéztek, s amint előmutattam a papi bizonyoságot is, legott öltönyöket hoztak s minden nehézség nélkül oltárhoz mentem. Egyik téres kápolna (Santiago) Teréz oltáránál mutattam be az áldozatot, kevés ember volt jelen. Egy csendes kis fiu ministrált, tálczán hozta a törülközőt, s a kézmosás után kezet csókolt.

Reggeli után, melyet a kecsketej izetlenné tett, a városba indultunk, hogy 9 órára a székesegyházba érjünk, amikor ünnepeles istenszolgálat tartatik, ami kivétel nélkül minden nap páratlan fényvel történik. Mi soha sem fogadtunk vezetőt, mert ez fölösleges kiadás, ha valamirevaló utikönyvvel rendelkezünk. Új városba érve, a pályaudvart, lakásunkat és vagy a főtért, vagy a székesegyházat, szóval előkelő helyet szemeltünk ki magunknak, mely iránytű gyanánt szolgált; ha még jó térrajz is járult hozzá, könnyen igazodtunk el, kivált a modernizált városokban. Azonban Toledót nem lehet részben sem modernizálni, mert ki van mérve a hely, tovább nem terjeszkedhetik, mi a sziklasikon el nem fér, az lezuhan a meredeken. Itt tehát kellett vezetőt fogadnunk. Mihelyt kiléptünk, egy csoport suhancz fogott körül, ajánlva szolgálataikat. A legromgyosabbat választottuk. Ha Rafael megörökítette a pápa hordárait — parafienieri, vörös ruhás izmos legények, ez is meg van örökítve Murillo ama koldus gyerekei valamelyike által, kiket oly remekül festett s kiknek öspéldányát, eredeti valóságában szemlélhettük. De a többiek, kik némi elsőégi igényekkel léptek föl, nem tágitottak, utánunk jövének; már az Alcazar-hoz közeledénk s az elszánt csapat mégis nyomunkban volt. Ekkor a kiválasztott vitéz közéjük lép s komolyan kéri, hogy hát engedjék azt a két vendéget neki, majd máskor ugyanily szivességre számolhatnak az ő részéről is, mire eltávoztak és nyugodtan kapaszkodtunk a halomra, melynek tetején áll a királyi lak, vagy is az Alcazar.

Négy alcazart számitanak Toledóban, ez a legnagyobb és a héthalom legmagasbikán épült. Hajdan itt szerény várkastély volt, melyben VIII-ik és bölcös Alfonz lakott. Mostani falait V. Károly 1551-ben emelte. Elégett 1710-ben, amikor a

portugalok Károly herczegért csatázva elfoglalták s ami butort megkimélt a tüzvész, azt a katonák égették meg a konyhán. 1744-ben ujítani kezdték s 30 év alatt bevégezték, 1809. a francia megszállás alkalmával ismét elégett és csak leronthatlan falai maradtak meg; így gyászolt a legujabb időig, míg elvégre a toledói történelmi társulat ismételt nógatásaira belefogtak, de mivel negyedfél millióba fog kerülni (reált értve), nem tudom mikor készül el. Most dolgozott rajta vagy 30 köműves, hanem szinte példabeszéddé vált, hogy ha nagyon váratlant, lehetetlent akarnak mondani, azt mondják: akkor készül el, mikor a toledói alcazar. Herrera is épített rajta hajdan; van is látszata, mert valóban fölséges királyi lak és erőd. A belső udvar grandiosus arkádokkal két sorban van körülvéve, a felsőn iv nélkül állanak a gránitoszlopok. A homlokzat még megvan, jeles építészeti minta. Nevezetes rajta a lépcső, mely talán olyan nagy, mint az escoriali, de mégis nemes arányokban. Istállóiban 1000 lónak volt helye. V. Károlynak nagy eszmékkal telt feje volt, akármihhez fogott, rálehelte a nagyszerűség bélyegét ép úgy, mint a kétfejű sast. Én, az ötvenes években épen nem rokonszenveztem ezzel az állattal, most olyan jól esett látnom itt, mint régi ismerőssel találkozánk vele, valahányszor szemünkbe ötlött; láttuk még Sevilla- és Granadában is.

A kilátás innen egyike volt a legfönségesebb látványoknak, szinte lelkesedésbe hozott. Itt láttuk a várost eredeti minőségében, melyet semmiféle más városhoz hasonlítani nem lehet. Megérdemli hires nevét: Toledo la pintoresca. Nemcsak történetére nézve kiválik, csupán Róma mulja felül e tekintetben, hanem természeti fekvése által is. Említettük, hogy egyenetlen sziklamagaslaton áll, kiegészítjük leírását, hozzátoldva, miszerint kelet-, dél-, nyugatról meredek sziklahasadék, mély örvény választja el, melyben a Tajo folyik. Éjszokról pedig iszonyu, leronthatlan bástyák védelmezik; jártunk e falak tövében, téglái a gránittal vetekednek. Már Livius mondotta: *urbs parva sed valde munita*. Ezen kimért, szűk helyen vannak egymásba építve, összeolvadva a házak, kolostorok, mór, góth épületek, diszitve körülbelül 100 toronnyal. Az utcák szűkek, a házak magasak, csak egy vékony kék vonal az égen választja el őket egymástól. Kevésben lehet kocsin jární, nem is láttam az omnibuson kívül más járművet. Alig tudnék várost,

melyben annyi majestás illatoznék ki, s mely jobban illenék királyi laknak, mint Toledó, miről főleg az Alcazár terén állva győződünk meg. A szédítő sötét örvény felett két nagyszerű hid emelkedik, ősrégi alapokkal, az egyik puente de Alcantara, mely egymaga kis erőd, s melyen tegnap a városba értünk. A másik puente de san Martin, melynek fő ive, mint építészeti remek állittatik elő a vezetők által. A tájék itt is kopár volt, a távolabbi hegyek kedves kék és violaszinben látszottak. A lég üde és illatos és ez vidám kedélyt okoz, tárgyaltan öröme hangol.

Vezetőnk nem tudott sokat beszélni, ami fölösleges is volt, mert könyveink jobban világosítottak fel; hanem tudott legrövidebb uton célra vezetni; így történt, hogy kilenczig megjártuk a várost, s amit kitéztünk, azt meg is tekintettük. Nostra Señora del Transito egy régi zsinagóga, most igen elhagyatva. Építette 1336. Levi Sámuel, don Pedronak kincstárnoka, gazdag zsidó. Mikor kiűzettek, a calatrava lovagrend kapta, mely azt a ker. ritusra idomította át, jeles goth építészeti formákban gazdag. Menyezete, úgy mondják, Libanon czédrušaiból készült, melyeket nagy költséggel a gazdag Sámuel hozatott. — Santa Maria la Blanca, szintén zsinagóga volt, keresztény templommá lön 1405-ben. Miután sokszor lomkamarának használták, jóformán elhagyatott; 1853-ban kijavitották, de csak annyira, hogy tovább ne dőljön, ne repedjen. Arab patkóivei, arabeszkai figyelemre méltók, kivált aki először látja, mint mi, hanem Granada után, csak az építészre birnak fontossággal. Az udvaron van két kút, melynél a zsidók mosakodásaikat végezték. A hagyomány szerint a kutak földalatti raktárakkal, folyosókkal vannak összeköttetésben. Ez oldalról a folyón tuli részen is hegyek merednek, melyek a harczos időkben meg voltak erősítve. Mikor a Mártonhidhoz értünk, itt vezetőnk elmondotta a szép történetet Juan Arévalo építészről, melyet az utikönyvek is megemlítenek.

A XIII. században Pedro Tenorio, toledói érsek, kinek annyit köszönhet a város, mint királyainak, felszólítást intézett a hazai művészekhez, hogy az ostrom alkalmával ledőlt hid kiépítésére vállalkozók jelentkezzenek. Egy ismeretlen is jött, kinek miután nem voltak bizonyítványai, az jutott eszébe, hogy ha lesiklik az izezet ékköve, vagy maga az iv, a kiálló oromra

akaszszák fel. Elfogadtatott a feltétel, s a hatalmas fenyő állás közől szép hajlatban emelkedett a hidiv. Már ünnepélyes megnyitását akarták eszközölni, amikor észreveszi Arévaló, hogy elszámítván magát, nem jól nehézkedik a teher, amint elveszik az állványt, okvetlen le fog dőlni. Elmeháborító szomorúságában biztatta kedves fiatal neje, hogy megmenti életét az Isten, mert hiszen mindenható. Amint késő esti töprenkedései közt elaludt férje, szolgálójával titkon kilopózkodott a zivataros időben, szél és villámlás közt a hidhoz ment, és az állásokat meggyújtotta, mire leszakadt a hid, de mindenki a tűznek tulajdonította, melyet talán a villám okozott. Egy év múlva szent Alfonz, Toledó védszentjének napján, ünnepélyesen megnyitattott a hid. A szegény asszony azonban tűnődött, és lelkiismerete furdalta; ez okon az érsekhez ment és meggyóna tettét. Az érsek boszankodás helyett megdicsérte, mert hiszen nagyobb szerencsétlenséget háritott el. Nekem ugymond egy marokkal több pénzembe került, hanem mirevaló volna a pénz, ha vele jót tenni, vagy a roszból is jót kivonni elmulasztanánk. Menj békével édes lányom, légy vidám, hallgass a dologról, mert csak férjedet szomoritanád, ki mint a nép, a hid összeomlását Isten küldötte villámnak tulajdonítja. — Szép vékony, könnyű az iv, szinte félünk, hogy az olyan bárka alatt, mint az omnibus, menten leszakad, azonban régen porladunk mi, midőn még ezen jární fognak az emberek.

Ugytetszik, a Bisagra vagy Cambron kapun hagytuk el a várost, hogy kívülről is lássuk. Erre vezet az ut a fegyvergyárba is, fabrica des armas, melyhez nem vala kedvünk, mert nyúzzák benne az embert, minden teremben külön kellvén fizetni. III. Károly alapította az egész spanyol hadsereg számára, itt készítik a szúró vágó eszközöket. Vettem én is egy novajá-t egy boltban, mely eme gyárban készült. Három frankba került, meglehetősen durva mű, távol az aczéltól, mert rozsdásodik. Lehetne nevezni köbre emelt bicsaknak, mert csakugyan nem egyéb, mint nyélbe csukható konyhakés. Mellözve a balra eső gyárt, megkerültük éjszokróli bástyáit, amelyek colossalis tömegek, melyeken évezredek dolgoztak. Egyik részét a góth Wamba építette 674-ben. Ezen királynak testét nem rég találták meg a cathedrális talajában. Kövecses kopár mező, elhagyatott akáczák, leeresztett fonnyadt lombokkal, kiszáradt fű

legelésző kecske volt az egész látvány. No még a cirkus is, mert ezen ezeréves ösökkkel dicsekedő nép sem szégyelt bikaszinkört építeni, és szorgalmasan látogatják. A város egy negyedét megkerülve, a puerta de sol — kapun betértünk. Valóságos erősség ez ezredéves kövekből építve. Az iv rajta mór, azaz patkóalaku, felső része rovátkos, itt ott lő-résekkel. Ezt tartják a legszebb mór toronykapunak, habár némelyek szerint a keresztények uralma alatt készült, a megmaradt számos arab építész által. Ezt látszik bizonyítani gömbölyödő alakja, miután a mórok négyszögbe építették tornyaikat. A hús árnyékban nyugodtunk, elgondolva, hogy e kapun római, góth, mór, zsidó, spanyol s más számos nemzetbeli lépett át, kik mind már tul vannak az örökkévalóság küszöbén. Minő indulatokkal, magasztos érzelmeiktől dagadó kebellemel, talán fegyverrel kezökben haladtak zigzugos falai között, és ezt mind hiába! Mi tehát az élet czélja? Menjünk a cathedrálisba.

Utba esett szállodánk, benéztünk előbb lakásunkra. Az ajtóban egy nagy nyomtatott tarjetá-t (látogatójegy) találtunk. Ezen valaki, úgy vélem, Rodriguez, mert itt minden ötödik embernek R. a neve — ajánlja magát vezetőnek, se ofrece como capellano. Ez utolsó szó felvilágosított. Ugyanis a szálloda személyzetéhez tartozik egy pap is, ki a vendégek, gondolom talán csak a főpapok, püspökök vezetésével, keresi kenyerét. Láttuk is a t. urat az étteremben, úgy látszik ingyen kap ebédet. Mi azonban kamaszunkkal meg voltunk elégedve, s így Rodriguez ur ajánlatát, hogy káplányunk akart lenni, el nem fogadtuk. Utitársam mondotta, hogy nekem nagyon is püspöki arcom van, innen a tévedés, én is úgy vélem, mert bizony kiadásaimból nem gyanithatta, miszerint egy papvezetőnek borraavalóval rendelkezem. Ugyanis korán reggel kopogott ajtónkon a tegnapi omnibus-kocsis, mert hamis ezüstpénzt adtam neki, hogy vegyem vissza. Ellenvetém, hogy nem én csináltam, Madridban adták; úgy vágtam a földhöz, hogy csengett belé a fülem, nem használt, mást kellett adnom. Ezen hangzatos szóváltás eléggé érthető jelenség arra nézve, hogy vezetőkre pénzt pazarolni nincs kedvünk.

A székesegyházat alapította szent Jenő, első toledói püspök, az általa épült templom mecset lett az arabok alatt, sőt bizonyos ideig a ker. uralkodás korában is az volt. Szent Fer-

dinánd lerontatta a régi épületet, és 1227-ben a jelen góth egyháznak vetette meg alapját, melyet harmadfélszáz évig építettek s egyes részein manap is dolgoznak. Az első tervet Perez Péter készítette, ki 50 évig felügyelt is a munkára. Izlésre nézve a legtisztább góth, csakhogy miután századok építették, mindeniknek befolyása látszik rajta, s nem lehetett az eredeti tervet minden részleteiben kivinni. Azonkívül a sok mellékkápolna, melyek középszerű templom-nagyságuak, szintén különböző modorban, az alapítók terve szerint építvék, sőt még a portálék is különféle időből valók. Hanem azért az általános benyomás kedves, öszhangzó, amiben jó nagy része van a nagyobb mennyiségű ablakoknak, melyek mind gyönyörű üvegfestményekkel vannak ellátva.

Öt hajója van, melyek magassága 160 láb, hossza 400, szélessége 200 láb, tehát kisebb Sevilla és Granada székesegyházainál. Nem sujt le óriási arányaival, de ha egyenkint tekintjük e templom kincseit, akkor elégtelenné válik emlékező tehetőségünk s bevalljuk, hogy ennyi fényt és gazdagságot még sehol sem gyűjtöttek össze. Lassan, nagyobb időközben kellene e szépségeket nézni, izlelni, emészteni; egynapi időzés után szinte lelkesmereti furdalásokkal gondolunk vissza e muzeumra. Miért nem maradtunk hát ott vagy 3 napig? — Hisz ha jelen napjainból szentelhetnék egyet, mostani éhommel tekinthetném meg! hanem az uton mindenféle gondok, a szellemi jóllakottság, a fájdalom, hogy úgy fut memoriánk, mint a száraz sajtárból a víz, s felejtünk úgy, hogy alig győzünk csodálni, aztán az üres tárczától való félelem unszolják, izgatják az embert, hogy hiszen ezt láttad már, vagy nincs rajta sokat nézni.

Legnagyobb kincse a *capilla mayor*, vagyis a szentély. Nagyobbitotta és javította *Ximenes*. A *retablo*, vagyis a nagyoltár öt emeletre oszlik, mindenikben van egy tér, s ezen a legfinomabb favésetek. Nemcsak gazdagságát bizonyítja a hires államférfiu- és bibornoknak, hanem nemes izlését is. Merő faragvány, csupa finom metszés az egész szentély, csaknem elkábul az ember. A szentély két végén szószékek vannak, a leczkét és evangéliomot innen olvassák. Amilyen méltóságos volt a papok járása, még a pluvialés ministráns gyerekeké is, ép oly hamar olvasták, — pedig ének akart lenni, — a miserészeket. A fiuk is részben dalmatikába voltak öltözve. Valahányszor

a segédlő papok, keresztesókolás, vagy füstölés végett a córóba mentek, mindig elüljárt egy parókás és nagy bottal fegyverzett fehér selyem tógába öltözött egyházfű, a komoly méltóság kijelentésére. Ugyanez, ha valaki a szentélyhez közeledett, eltávolította. A szentély drága rostélylyal van elzárva.

Említettem már, hogy a spanyol székesegyházakban a templom közepén egy hosszukás négyszög van elrekesztve, szélességét mindig a középhajó oszlopai határozzák meg. Falai feldiszitvék, oltárok, szobrok, váltakoznak minden oldalon, s fönn mind a két félen magaslik az orgona; közönségesen csak az egyikken szoktak orgonálni. Ez a rekeszték, melyet a XVI. században, de kizárólag Spanyolországban kezdtek építeni, Coro-kar-nak neveztetik; míg másutt az oltár mögött van a zsolozsmás kar, a spanyolok az oltár elé helyezték és itt végzi a káptalan, sok segédpap éneklése mellett a karimákat, a zsolozsmát, vagyis a breviáriumot. Valamint a szentély, ugy ez is rostélylyal van elzárva, mely csak az isteniszolgálat alatt nyitattik föl. Ezen coro székei számra 71 — mert azelőtt ennyi kanonok volt itt, most vagy 20 — ugy mondják, legfinomabb mű az országban. Rios szerint eme székek — la silleria — a spanyol művészet csodái; — portento de las artes españolas. Készítője Domingo Cespedes. A vésetek tárgya rendesen Jézus élete; itt Granada elfoglalása különféle részletekben. Ez azért is nevezetes, mert legott az események után készült, tehát történeti becses is bir. A trascoro azon külrésze, mely a diszkapu felé néz, a respaldo (oldalfalai) domborvésetek-, szobrok- és mindennemű fantastikus czifrázatoktól hemzseg. Délután ugyanezen coro-ban végezték a vesperást és matutinumot (zsolozsma) nagyobb részt énekelve, orgonával, a mély hangok közt szépen hangzott a gyermekek magas hangja. Az éneket néha két fagottal kísérték, vagy oboe, vox humana volt? Fagot-alakkal bir. Mikor a coro közelében leültünk, elkergetett az egyházfű, udvariasan ugyan, hanem el kellett mennünk. Egy idegen ur, aki mellettem ült, esetleg keresztbe vetett lábakkal merengett, azt is megintette, hogy nem szabad így ülni. Egyébként oly merevültségben állt a korlátnál, mintha szükséges diszitménye volna a coronak.

A mellékkápolnák közt megemlítendő S a n t i a g o, melyben szent misét mondtam. Góth modoru nyolczszög, gazdag diszítéssel, Don Alvaro de Luna siremlékével, három oltára

közt az egyik szent Teréz képével volt diszítve, de ez már közönséges multszázadi modorban készült. Szent Ildefonz kápolnájában van Albornoz bibornok sirja, ki Assisiban halt meg, s Toledóba szolgálai vállaikon hozták. Leggazdagabb, leghiresebb kápolnája Virgen del Sagrario. Magas, merő drága márvánnyal és jól megvilágított templomocska, stylje olasz. Alapította Ximenes; a bejáratnál van egy vörös márványlap, mely alatt egy bibornok-érsek nyugszik, felírata: hic jacet umbra pulvis et nihil. Jelen pompájában elkészült e kápolna II. Fülöp alatt, kinek finom művészeti érzéke volt. De mindeme fekete, vörösszürke köveknél drágább kincs van itt letéve, az ősrégi Máriaszobor, a kis Jézussal karján, Toledo palladiuma. Eredetét szent Jenőre viszik vissza; mikor a mórok elfoglalták a várost, Godman, Isten embere, a város akkori birája — alcaide egy kútba rejtette el. A keresztények győzelmekor Bernát püspök kijelentés nyomán megtalálta és tiszteletül kitette. A szobor — úgy mondják a hozzáértők — góth eredetre mutat és ezüst lemezekkel van borítva, nyolcz gyertya ég mellette szakadatlanul, és több pap van alkalmazva, kik itt végzik az istenitiszteletet. Az oltár mögött van az ochavo — kincstár — hol egyéb ereklye közt szent Leocadia, szent Jenő teste őriztetetik, VI. Alfonz Toledo visszafoglalójának kardját is mutatják, de mi nem láttuk. Végre megemlítendő az ugynevezett Descensio-kápolna, itt kívántam misézni, de nem engedték; ez azon hely, hol a szent szűz Ildefonznak megjelent, misemondó ruhát nyujtva neki. Murillónak egyik remeke Madridban a királyi muzeumban ezt tárgyazza. Az oltár leczke — oldalán, rostély alatt van egy fehér kő, melyet a hagyomány szerint érintett lábával a szent szűz, ezt a követ egyebek közt csókoltuk mi is. Fölötte egy táblán a 121. zsoltár szavai irvák: adorabimus in loco, ubi steterunt pedes ejus. „Imádkozni fogunk a helyen, melyen álltak lábai.“ E tájon sok ember térdelt reggel, délután is szakadatlanul. Ezen megjelenés a templomban számos példányban van vésvé, festve, faragva.

Nagymise után a kíváncsiság a mozarabikus kápolnába vitt, mely a diszkaputól jobbra, a be nem végzett toronyban van, és szép kupola fedi. Az oltár jobbján félkörben egy régi fresco látszik, mely az oráni hadjáratot ábrázolja, Conquista de Oran. Építette Ximenes, hogy a visszaállított mozarabikus szertartások itt ünnepeltessenek. Az oltáron Szűz Mária mozaik

képe vagyon, melyet 1797-ben Lorenzana bibornok, 20 ezer aranyon vett meg Rómában. Segédlet mellett egy fiatal pap misézett, egy öreg fekete ruhában körüljárt és ezüst pálczikával mutatta, hogy amaz mit énekeljen. A gyerekek vörös uszályos ruhában ministráltak, mialatt komoly méltósággal járdaltak, az uszály volt a fenéksúly, mely higany-elevenségöket mérsékelte. Az oltárral szemben kilencz pap, a nagy córóban hat pap énekeltek.

Nem lehet mellőznünk a mozarabikus mise rövid megemlítését, annál kevésbbé, minthogy Cuendias azon badarságot állítja, hogy a mozarabikus ritus a goth, az őskerestény ritus, melyben nem ismerték a fülgyonást, egyszerűn imádkoztak és az istentisztelet merőben (!) különbözött a r. kath. istentisztelettől. Spanyolország védte magát ezen utóbbi ellen a XI. századig, csak 1086-ban olvasták először a gregorian misét. *) Dőre beszéd ez egy szálig. A régi spanyol szertartás, lyurgia, melyet szent Jakab, vagy szent Torquatus és hat társa (viri apostolici) vagy akárki más behozott az országba, lényegben ugyanaz volt a római szertartással. Ezen egyformaság csakhamar szünni kezdett, mert a római pápák többféle szertartásos változásokat tettek, melyek az akkori lassu közlekedések miatt, de azért is, mert csak a hit egységével gondoltak, a ceremóniák kikerülték figyelmöket, nem terjedtek szét azonnal az egyház minden püspöki megyéjébe. Ceremóniákról van szó, nem hitágazatról, melyhez a gyónás tartozik. Ép mikor Leó, Geláz, nagy Gergely pápák rendezték a kül istentiszteletet, ép akkor dulakodtak Spanyolországban az alánok, vandalok, nyugati gothok, kik leginkább ariánok lévén, latinnyelvü, de görög-arián modoru szertartásaikat a keresztényekre tolták. Ekképen a régi ritus erősen befolyásztatott a görög vagy arián által. 633-dik évben Sisenand király idejében sevillai szent Isidor († 636.) elnöklete alatt összejöttek a püspökök, hogy a szertartásokban az eltérést eltávolítsák, s a zsoltárima mindenütt egyenlő legyen. Hihetőleg ezen szent férfiú maga javította az istentisztelet rendjét; a mi hibás volt, kitörölte, a mi nem szabatos, meghatározta, szóval megtisztította az eretnekségtől. Innen történt, hogy a mű az ő nevét örökölte, és már Bona bibornok vitatta be, hogy nem irt uj misekönyvet, hanem a régieket

*) Spanien und die Spanier. Cuendias. Brüssel 1847. 262. lap.
Spanyol út.

kijavítva, mintha újat rendezett volna be. Ezen góth, Isidorféle lyurgia uralkodott egész Spanyolországban, mikor az arabok elfoglalták. Kik az arab hódoltságban maradtak, habár egyesek szenvedtek is vértanuságot, általában mégis szabad volt a válás gyakorlata. Minthogy a mór uralom alatt élő keresztényeket mostarabuna (arabizált, arabbá lett, kevert) névvel jelölték, istentiszteletök is mostarab, muzarab, mozarab, mixtarab lyurgiának neveztetett.

Az 1085-ik évben tartott burgosi zsinat szentesítette a romai lyurgia behozatalát. Küzdöttek mellette és ellene, de nem hitelvek miatt, mintha a szertartás különböző hitágazatok kifolyása volt volna, hanem mivel az előbbit nemzetinek tartották, és az ősihez örömmel ragaszkodnak az emberek. Viszont az ellenpárt, a kath. egyház egyetemiségétől áthatva, kívánta az újat, mert méltónak tartotta, hogy kik hitelvekben egyek, azoknál nyilatkozzék az egység a külső istentiszteletben is. Odáig jutottak, hogy a dolgot perdöntő istenitéletre bizták. Mindenik lyurgiából egy példányt tűzbe vetettek, míg a gregorianus visszapattant a máglyáról, a másik benn maradt, el nem égve. Már is örült a toledoí nép, hanem a király úgy döntötte el az ügyet, hogy miután mind a kettő érintetlen maradt a tüztől, használtassék országában mind a két lyurgia. Állítólag ezen határozat alkalmával keletkezett ama közmondás: arra indulnak a törvények, merre a királyok akarják. Kevéssel utóbb, a mozarabikus mise csak hat toledoí plebaniára szorítkozott, a melyek már az arab hódoltság idejében is főállottak; a mint lassan enyésztek a mozarab családok, megszűnt a ragaszkodás, s idővel eme hat egyházban is csak nagy ünnepek alkalmával, emlék gyanánt tartatott mozarab istentisztelet. Így találta a dolgokat Ximenes. A régiség ezen becses ereklyéjét meg akarta őrizni; e czélból a legjobb kéziratokat összekerestette, Toledóban kinyomatott egy missálét és breviariumot, azt rendelvén, hogy a székesegyház egy kápolnájában naponkint e szerint tartassék meg az istentisztelet. Azonkívül tizenhárom papot rendelt, kik egyedül itt s mozarab rend szerint imádkozzák a zsoltosmát. Ugyanők nevezik ki a lelkipásztorokat ama hat plebaniára, melyek a mozarab ritushoz tartoztak. Ilyképen megmentetett ezen tisztos ereklye. Salamanca és Valladolidban is voltak hasonló alapítványok.

A különbséget ott nem figyelhettem meg, mert csak azt vettem észre, hogy majd ezen, majd amaz oldalon énekel a pap, hanem részletesen írja le egyebek közt H e f e l e.*) Hosszas lenne a különbségek vázolósa, elég lesz megjegyeznünk, hogy nem dogmatikus különbségek vannak benne, és ha lettek volna, azokat már szent Isidor, és nem a XI. században javították, hanem csupán az imarend változik. Arról lehet vitázni, hogy ugyanazon hitvet mi fejezi ki jobban, a kiterjesztett kéz, vagy az összekulcsolt. Az Isten dicséretét mi fejezi ki inkább, az-e, ha mi „Gloria in excelsis“-t énekelünk, vagy ha e helyett a „Benedicite“ zsoltár mondatik. A graduale, psallendumnak neveztetik. A leczke kivétel nélkül az új szövetségből vétetik, és „silentium facite“ szavakkal jelzik olvasását. Az evangéliom végén a nép: „Ament“ felel. A praefatio illatio-nak neveztetik, mert záradéka az előmisének. Nagyobb eltérés mutatkozik a canonban. Az urmutatás előtt így imádkozik a pap: *adesto adesto Jesu bone, pontifex in medio nostri, sicut fuisti in medio discipulorum tuorum.* „Légy köztünk jó Jézus, valamint tanítványid közt voltál.“ Ezután jó a *credo*, a niceao-konstantinápolyi hitvallás, a „*filioque*“ szócskával. Legsajátosb a kenyértörés, mert az otyát a pap két részre töri, azután az egyikét öt, a másikat négy darabra osztja, a hét részből keresztet alakít, az utolsó kettőt a kereszt jobb oldalára teszi. Mindenik résznek van neve Jézus Krisztus életének jeleneteiből, mint: *corporatio*, *nativitas*, *gloria*, *regnum* stb. Ezután jó a miatyánk, különféle ima, s mise végén a diacon így énekel: *missa acta est!* A miséző pap megáldja a népet, mondván: *in unitate S. S. benedicat vos pater et filius amen*; mire elhagyja az oltárt. Jóval tovább tart mint a római mise, az *ornatus* ugyanaz, mint nálunk.

Ismételten látogattuk meg a templomot, mert oly roszul esett tőle elbucsuznunk. Millio értékű kincseit nem mutatták meg; Palásthy és Lopussnyi hazánkfiai látták, szerintök kincstára egyházi ékszerekben leggazdagabb a világon. Fölséges kapuinál is volt mit bámulni, mert hatalmas ivezet, finom faragványok tárulnak elénk. A nyolcz kapu egyikén, úgy tetszik, los liones, ezen nyomtatott hirdetést olvastuk: „*Todos los sacer-*

*) Cardinal Ximenes. Tübingen 1851. 157. s kk.

dotes que gustan celebrar el s. sacrificio de la misa, por el alma de doña Ramoña, que fallacio en esta ciudad, el dia 2 de Agosto y recibiran la limasina de ocho reales. Felszólíttatnak a pap urak szent misére, és hogy mindegyik nyolcz reált kap alamizsna — stipendium — gyanánt. Ugyanilyen hirdetések a lapokban is közöltetnek; így egyet olvastunk, hol a misező papok kapnak 10 reált, a kik pedig 10 óra után miséznek, 14 reállal díjaztatnak. Minden számban egy két ilyen értelmű hirdetés foglaltatik. Ebből élnek a papok, mert a kormánytól csak 5 reált kapnak, a miből még szállást is kell fizetni.

Hogy ne kelljen minden városban a püspöki hivatalokba miseengedélyért fáradni, czélszerűnek véltük, ha Toledóban a primás-szék helyén megerősítik a litteras formatas (papi igazolványt), mely nélkül nem szabad oltárhoz lépni. E végből a székesegyháztól jobbra levő érseki épületbe mentünk. Az első emeleten van az iroda, melyben vagy 50 hivatalnok, pap és világi vegyest, dolgozott. A mint be akarunk lépni, a szolga be nem eresztett, hanem a folyosón egy padra helyet mutatott. Világiban voltunk, meglehet kéregetőnek tartott, leültünk és várakozánk. A mint ez hosszúra nyult, a mellettünk elmenő hivatal-szolgának mondom: doctor de la sagrado teologia! — szaladt a terembe s legott kijött a vicarius helyettese, és egy mellékszobába vezetett. Itt előadtuk kérésünket, kimutatván a két óra kiállított formátákat. A vicarius középkorú gyanakadó tekintetű ur volt, némi fejcsóválás után így szóla: igen szépek ezek a formáták, hanem ki tudja, vajjon az itt leirt urak önök-e? Non mihi constat! — — Összenéztünk e váratlan megjegyzésre, mintha gondolnók: no ilyent sem értünk még! Uram, felelém, ezenkívül nincs más mód bebizonyítani papi létünket, mint hogy csoda történjék, azt pedig érettünk nem teszi az ég. Nézze meg, két óra van kiállítva, és nincs érdekünkben csalni a világot, mert nem gyűjtünk stipendiumokat. Non mihi constat, felelte állandóan. Kihuzztuk utlevelünket: nézze meg, vajjon azonos-e a két irat. Megnézte, non mihi constat! ez is ugy keletkezhett, mint az előbbi. — Mondtuk neki, hogy az egész világon elegendő a papi igazolvány, mért nem itt? Spanyolországban, ugymond, még spanyol pap sem misézett más megyében az odavaló püspök engedélye nélkül. — Hah érzeni jöttünk önhöz, hogy mint helyettes írja alá az

igazolványt. Tépelődött kis ideig, azután egy kanonokot hitt segédül, hanem ez annyira gondolkozóba esett, a mint látszott eddig soha nem tapasztalt nehéz kérdés megfejtése felett, hogy semmit sem szólt, csak bámult. Tanakodtak, hogy mittevők legyenek, utóvégre is abban egyeztek meg, hogy biztosabb nem adni meg az aláírást!!

Szemben a székesegyházzal van az ayuntamiento, vagy városház, két pyramidalis toronykával; szép görög románizlésű épület. A tér nem nagy, itt égettettek az eretnekek az inquisitio idejében. Egy utazó e helyen leülve a padra, elragadtatott s élénk fantasiával írta le, hogy a majestatikus székesegyház homlokzata, mely a góth és román diszitménytől úgy hemzseg, hogy káprázik a néző szeme, hányszor pirult el a lobogó máglya tüzétől, hányszor hangzottak iveri az ártatlanok nyögéseitől. Eszem ágában sincs a spanyol inquisitiót mentegezni, mert biz akkor hamis pénz csinálásért is elégették az embert; a ki hamis tant adott elő, ugyanoly gonosznak tartották, mint a pénzhamisítót. Csak egy kifogásom van, mért nem eredetezik az inquisitiót a spanyol nemzeti jellemből; micsoda örült logika az, mely eme nemzeti foltot az egyháznak tulajdonítja!? A magyar égrendítően káromkodik, az olasz orgyilkos, az orosz pálinkát iszik, hogy meggyul benne, s ezt nem tulajdonítják az egyháznak, a józan ész szabályai szerint ítélnék, s a nemzeti hajlamból, fajbéli sajátságából származtatják. Mihelyt a spanyolra térnek, a perczegő máglyákat, a bárdat, melylyel az állami inquisitio öldökölt, az egyháznak tulajdonítják. Hát nem tudjátok, hogy a spanyol szeret vérontást látni? megszoktatták a rómaiak, hogy a cirkuszban gyönyörködjék az agoniában, lesse a holdoklás gráciáját, a lehullás festőiségét, a mint a gladiatoroktól ezt Rómában kivánták. Majd ismét a csatában szerette látni a vértől ázott hideg arcokat; ha nem volt ellensége, bikákat hozott a térekre, s küzdött velök vadállat módra. Mórokkal szövetségbe lépett ellenségének lerontására, a mit tettek az arabok is, egymással hadakozván, tehát nem volt jobb nálunknál. Mikor elveszté ingerét a bikaharcz, eretnekhalál kellett neki, s a kormány igyekezett is folyvást égetni a nép mulatságára. A máglyatüzek oly mulatságosak voltak, mint most a bikaviadalok. Mit káromoljátok tehát ezzel az egyházzal, mely a spanyol állam-inquisitiót kárhoztatta, mikor ez különösen és részletesen spa-

nyol és állam-intézmény, mely a nemzeti jellemből foly, és ha gyalázatos, csakis annak válik szégyenére. Valamint a föld közepén dulakodó tüzek, ha kitörnek vulkánokon át, csak a hegyoldalnak ártanak, mely kibocsátá, ép úgy a nemzeti saját-ságok miatt, melyeket nem birt kiirtani a kereszténység, mert elvégre szabadok vagyunk és csupán a szabadság eszközölte tényekben gyönyörködik, — a megmaradt nemzeti elfajult szokásokért, józan észszel nem szabad rutalmazni az egyházat. Ime a bikaviadalt hányszor kárhoztatta az egyház, és mégis divik, sőt a reszkető mámor növekedni látszik, legjobb lesz ezt is az egyháznak tulajdonítani, s mivel nem tudja megszüntetni, istenisége ellen ebből is érvet vonni ki. Ezt lehetetlen tenni, mert hiszen tudjuk, hogy a góth és arab és ki tudja minő keverékü nemzeti jellemnek, mely az öldöklésben leli kedvét, egyenes kifolyása ezen barbár maradvány; ugyanebből kell eredetezni az inquisitiót, ennek legyen árnya, ne pedig az egyháznak, mely nem öldököl.

Bármely fényes, részben páratlan a cathedrális, nem homályosította el azon góth templomot, mely *San Juan de los Reyes* név alatt az építészeti világban ismeretes. Annak emlékére, hogy Ferdinánd és Izabella 1477-ben megverték *Topo* mellett a purtugalokat, építették e szép, csupán egy hajóból álló templomot, melybe temetkezni szándékoztak, de később *Granadába* kiváncsoztak, amint oda is temetkeztek. A művész neve *Juan Guas* megérdemli, hogy megemlitsük. Rám soha sem tett oly kedves hatást góth templom, mint ez. Az oszlopok fejeiből, mint vastag vizsugár lövellnek ki az ivezet gerincei; sehol sem sikerült a góth diszitményt annyira felhalmozni, anélkül, hogy zavart lenne, mint itt. Az a valódi szépség, mely első látásra szembeszökik, nem pedig, melyet magára vitat az ember. Itt éreztem azon szólam igazságot, mely szerint az épületben, harmonicus arányaiban is van melegség és enthusiasmus. *Passavant**) ezt a templomot a gazdag diszitményü góth styl legpompásabb remekei közé számítja, keresztfolyosóját pedig páratlannak nevezi. Ugyanis a régi cathedrálisok, zárda-templomok mellett közönségesen egy vagy két udvar is található, melyet csarnok övez körül. Ez mindig a templom izlésében készült, s mintegy a templomi remeklésnek folytatása. Ezen

*) *Die Christ. Kunst in Spanien. Leipzig 1853.*

udvart keresztfolyosónak nevezik. San Juanban ez vetélkedik a templommal, hanem a francziák megszállása óta, kik itt iszonyu pusztitást vittek véghez, romban hever. Sir a nézőben a lélek, mikor a finom faragványokat betolakodó növényzettel, nagylevelü folyondárral benöve látja. Igaz, hogy szebb romot még nem láttam, mint a repkénynyel benőtt keresztfolyosó, melynek egyik része egészen bedőlt, s a heves napsugár kedve szerint pattogtatja az iveket. Ha ez más országban volna, ha kolduva is, de rendbe hoznák a régészek, mert ez nem csak Toledo, hanem Spanyolországnak is egyik legszebb építészeti emléke. E kolostorban ferenczi szerzetesek voltak, egy időben Ximenes is. A zárda most a tartományi muzeum képeit tartalmazza, mert az eltörlött kolostorok művészeti kincsei a vidékek fővárosaiba hozattak. Átmentünk e termeken, hanem időznünk bennök nem lehetett, habár egy-két mű marasztalt is. Legtovább mulattunk a templomban, egy magas tribunából tekintve le, mely a szentély főívén van alkalmazva. Innen pompásan láttuk a tündéries diszitményeket, melyekben a keleti képzelem európai eleganciával párosult. Nem tudtam, kit szidjak, a francziákat-e, kik itt oly barbárul pusztítottak, vagy miután a templom megőriztetett, a vele keveset gondoló spanyolokat. A zárda ajtaján ott van a „comision de monumentos artisticos“ czimtablája, de csak szégyenökre van ott, mert eme templom szembetünnőleg mutatja, miszerint semmit sem tesznek. Az aranypaszmántos sapkában járó felügyelő fényképeket árult, vettünk egynehányat, vajha legalább a képirás mentené meg a becses góth mintákat.

Midőn kívülről is megkerültük, hogy lássuk a gyönyörű csúcsiveket, az éjszaki oldalon egy sajátságos látvány tárult fel szemünk előtt. Ezen oldalon a fal be van fedve békóvasakkal, melyekkel az Izabella és Ferdinánd által megszabadított keresztények bilincselve voltak. Azon keresztény rabok vasait, kiket Granada- és Malagában találtak, győzelmi emlékül e templom falába illesztették. A békók csak egy két csuklóra osztvák, nem láncszemek, hanem karikás félarasznyi rudak; igen kínos lehetett bennök a járás. Az idő már megbarnította, fekete-ségök oly könnyen emlékeztett a pokolra, honnét származtak kinjaik. Mennyi könnyü moshatta e veszteglő lánczokat, talán azért nem eszi a rozsdá. Waschington Irving így szól „Granada

elfoglalása“ czimü történeti munkájában: „Mikor a spanyol tábor diadalmi menetben Granada kapuihoz közeledett, az örömittas katonák egy különös csoportot vettek észre. Több, mint ötszáz fogoly ment eléjük, lánczaikat rázva, melyeket évek hosszú során, a mór börtönben senyvedve, hordoztak. Halvány, sápadt arcaikról örömkönyük peregtek le. A király maga üdvözölte őket, a hű spanyolokat, a szent ügy vértanuit. A királyné elosztotta pénzét közöttük, mire ők is belevegyültek a diadalmi hymnus énekébe.“ Vagy 200 békót számláltam; nem tudott szemem letévedni róluk, sokszor viszanéztem, míg csak el nem fedte valami kapu, melyen át más irányba fordultunk.

Van Toledónak negyven temploma, melyek használatnak, de művészeti szempontból ezeket főlöszlegesen mind megnézni; az említettem kettő is elég, hogy elkábuljon az ember feje. Mint egyebütt ugy itt is megtörtént, hogy elhagytunk valamit, amit meg kell említenem: „El Cristo de la luz.“ Ez egy szobányi kápolna, hol ana hires feszület őriztetik, melynek hajdan sok csodáiért: el santissimo Cristo de la sangre, volt neve. A mórok bevonulásakor elrejtették. Mikor a ker. tábor Alfonz vezérlete alatt bevonult, Cid Campeador lova, Babiecca, e helyen leborult és térdelt. Ástak a mélybe, megtalálták de a feszületet és az égő lámpát mellette; ekkor elnevezték de la luz, azaz, világló Krisztusnak. Ez tehát szintén megnézendő.

A régi hires toledói zsinatok szent Leocadia templomában tartattak, mely a városon kívül van, 633—701-ig tizen-négyszer gyültek ide az atyák egész Spanyolországból. E templomban tiporta el sz. Ildefonz Helvidius eretnekségét, ki az Isten anyja szüzességét tagadta. Ugyanitt volt eltemetve sz. Leocadia, ki Diocletian alatt szenvedett vértanuságot. Mikor sirjánál szent Ildefonz imádkozva hálát adott az igazság győzelmeért, a vértanu szüz állítólag mondta: Ildefonse por ti vive mi señora! Általad él urnöm! Szent Ildefonz érseket is ide temették, de most mindkettőnek teteme a cathedralisban vagyon. A templom ujabban egészen kijavittatott. Ezt sem láttam belülről. — Ezen őszinte vallomások mentségeül felhozhatom Villa Amil hires festő e mondatát: kilencz hónapja vagyok itt, és még semmit sem láttam! — annyira elbűvölte őt a látottak nagyszerü sokasága. Toledo emlékeinek ismertetésére mégis ő tett legtöbbet.

Első tere Zocodover, most plaza de la constitucion a neve. Szomorú akácok, egy két pad a közepén, szélein pedig csarnokos házak, boltokkal és makacs koldusokkal. Itt üldögélve egy csapat gyerek fogott körül, pénzt kérve, hanem megelégedtek avval is, hogy tréfáltak velök. Tulnyomó volt arczaikon a mór jelleg; a város is az egész országban leginkább őrizte meg arab küllemét.

Gazdánk számolása azonban keresztényies volt, az egész toledói időzés egynek-egynek csak 22 reálba került. A despacho-ban jegyet váltottunk omnibusra és vasutra Castillejo-ig, mert Toledo csak egy szárnyvonal által van a madrid-cordovai pályával összekötve. Meg kell rónom azonban a toledo-i szamarakat; mint-hogy itt a szekér használata nagyon sok nehézséggel jár, a szamarkák pótolják, nem csak zöldséget, narancsot, datolyát hordanak hátukon, hanem téglát, törmelékét, meszet is, két részre akasztott kosarakban. Nélkülözhetlen voltukban büszkék, a mint álldogálva bámultam egy bolt piszkosságát, egyik a falhoz nyomott, s oly sebtben ügetett tovább, mintha mutatni akarná, hogy foglalatosságban jár.

Hét órakor elindultunk, de a gyermekek még ekkor is kapaszkodtak az omnibus ajtajára, un quarto-t kiáltva, csak mikor hátulra nyult ostorral a kocsis, szabadultunk meg tőlük. Döbörgött a bárka, csengett az öszvérek kolompja, nagy lármával kivonultunk az Alcantara-hidon. És elhagytuk Toledot, vagyis mint Madoz mondja: „az emlékek archivumát, a spanyol dicsőség tisztos pantheonját,“ melyet az arab költészet mondákkal bearanyozott, s a keresztény hitélet nagyszerű tettekkel örök időkre nevezetessé tett.

Visszanézve az alkony homályában elhagyott városra, kiálló tornyaival és büszke, tömör rovátkos bástyaival, mint óriási csontváz feküdt mögöttünk. Azt mondják, hogy a föld egy lábnyira emberporból áll akkor ez itt egy ölnyre lehet csont törmelék, mert ritka város állott ki annyi ostromot, s hallott annyi halálnyögést, mint Toledo. Eme siket bástyaormok zászlóiba, mennyi remény a győzelemre, mennyi félelem a gyalázzattól, volt reszkető női kezek által behimezve, hányszor hurczolták őket is fogságra! Mennyire öntözték vérrel a századok, s az idő tisztára mosta. Mennyi örködő gyanu, elszánt bátorság, Jézuskiáltás, tüzelő vezényszó szerepelt e falakon, s most ez mind

elmult, ép úgy, mint elmulunk mi, s ez az egész világ, vágyaival és bámulatos tetteivel. Mi tehát az élet célja, mikor olyan porlandó ez egész világ? A felelet meg van írva; hirdettetik egy halhatatlan isteni ajk nyomán, de mi nem érezzük mindig e rettenetes igazságot, oly könnyen elmosódik köznapi üzelmeink közt, másodrendű, mellékezelőkat akasztva zászlónkra, ezeket hajhászjuk. Csak mikor ünnepélyes percekben lelohadnak a mellékvágyak, leesik a földi dolgok varázsa; mikor a fénymázt leszaggatja a porlasztó idő, akkor szólal meg bensőnk, fönнен kiáltva, hogy a sejtelm, mely az egeken túl kitüzött végcélzt gyanit, igaz; vágyaink az éggel egyesülnek, s Krisztus tanát, minden részleteiben igaznak valljuk. Az lenne a boldogság, ha ezen érzelmeket állandósítani bírnók.

Nem szabad megfeledkeznünk Toledo azon előnyéről sem, miszerint ez primási szék; érseke, egész Spanyolország áldor-nagya vagy elsénye. Már a 300-dik évben volt püspöke, ki az illiberi (Granada mellett) zsinatban ülésezett. Az V-ik században metropolita lett, az az több püspök tartozott joghatósága alá. Nevezetes, hogy tényleg a primatiát már 681-ben kapta, a Toledo-ban tartott zsinat, és Julian toledo-i érsek elnöklete alatt hozott azon canon (törvényczikk) értelmében, mely szerint minden spanyol püspöknek, kit a király az érsek tanácsára kinevez, az érsek megerősit, fölszentel, három hónap mulva ismét a toledo-i érsek előtt kell megjelenie. Az elsényi méltóság tehát a VII-dik századból ered. Az arab hódoltság alatt enyészett hatalma, s a tulsulý Cordovába hajlott át, mely a califák székhelye volt. Sőt 852- és 862-ben Cordovában zsinatok is tartattak, melyekben a sevillai és toledo-i érsek is résztvettek. Annyira ment a dolog, hogy midőn Vistemir toledo-i érsek a visszaéléseket irtani kezdé, mert sürűen házasodtak mórokkal a spanyolok, Recafried góth eredetű metropolita és Hostigesius malagai püspök a szaracen uralom gyalázatos eszközei lőnek, és a lánglelkű toledo-i érsek ellen, kit életirői Szentlélek fáklýájának neveznek, kitánadtak és intézkedéseit zsibbasztották.

A pápától 1088. oct. 15 kapta a primatiát „teque in omnibus Hispaniarum regnis Primatem constituimus,“ és a metropoliták ítéleteinek felülvizsgálata is rája bízott. Számos dicső

főpapja közt X i m e n e s ragyog, ki 80 ezer arany évi jövedelmét kizárólag szent célokra, egyetemekre, iskolákra, kórházakra, biblia-kiadásokra költötte; ő maga pedig oly szegényül élt, hogy bevádolták a pápánál, miszerint nem becsüli meg méltóságát, úgy él, mint ha zárdában laknék, mire felöltötte ugyan a hermelinköpenyt, de le nem tette a ciliciumot. Midőn ezen halhatlan főpap gyökeres javításokat kezdett behozni, beszélhetlen akadályokat gördítettek eléje; de ő bámulatosan győzedelmeskedett mindenén.

A toledo-i érseknek most 180 ezer reál fizetése vagyon. A sevillai és valenciainak 150 ezer; a granada- s santiagoinak 140 ezer, a burgos, taragonai, zaragosainak 130 ezer; a barcellonai és madridi (segéd) püspöknek 110 ezer; négynek 100 ezer, huszonegynek 90 ezer; tizenkilencnek 80 ezer. — Ama főpapok, kik bibornokok egyszersmind, 20 ezer real pótlékot kapnak. A ceutai és teneriffai segéd püspökök, nemkülönben a rendek perjelei 140 ezeret. Nem kell hőkölni e számokra, mert nem forintokat értünk, hanem ugyanannyi fertálybankót, piczulát, az az hatost, miután egy real körülbelül tizenkét ujkraczárt tesz.

A metropolitanus az az érseki székek dignitariusi, főpapjai 24 ezertől 15-ig díjaztatnak, a kanonokok 16 ezertől 8 ezerig. Püspöki megyékben 14 ezertől 6600 realig. Az éneklő papok 8000 ezertől 3000 ezerig. A városi plébánosok dija 30 ezertől 10 ezer realig megy. Falukon legkevesebb 2200. A papnöveldek 90 — 120 ezer reált kapnak. Igaz, hogy Spanyolországban olcsó az élet, hanem ez mégis felette kevés. A káplányok 50—60 krajczárt kapnak naponkint.

A spanyol papságban kétféle papokat, illetőleg klerikusokat kell megkülönböztetni. Egyik része kijárja a 6—7 évig tartó hittani folyamat, ezek közt némelyek hittudorokká is lesznek; doctorokat alkotni négy növeldének van joga, Toledo, Granada, Santiago s még egynek, melynek nevét elfeledtem. Ezek derék eszes emberek, előkelő állásokra alkalmaztatnak. De van még egy más osztálya a növendékpapoknak, kik hihetőleg a papnöveldek szegénysége miatt csak két évig végzik a theológiát; ezeket ha fölszentelik, örökös káplányok maradnak; eseménynek vétetik, ha ilyes egyén plébánossá lesz. Ezek nem is válnak az egyház különös diszére. A bajok otromba orvoslása nem gyógyít, hanem más helyre üzi a kóranyagot. Egynémelyik miniszterium meg-

tiltotta a papok szentelését egyáltalában, mire a püspökök Rómába küldötték a pályavégzett növendékeket fölszentelés végett. Ez csak zsarnokság, nem javítás volt, mert hiszen a halál által ritkuló sorokat pótolni kell, és a megye kormányára, vagy növeldei lelkiatyává nem teheti azt, ki eddig cicerone volt és szállodában lakott. Együtt kellene működniök; a kormány ha szivén hordozná a nép ügyét, melyre befoly a papság minősége, javíthatná sorsukat. Az egyházi kormány elég szigorú a disciplina föntartásában, mihelyt illetlen viseletet tapasztal, legott felfüggesztik a hivataltól, suspendálják, miséznie nem szabad.

De ha vannak is hivatásukról megfeledkezett papok, el kell ismerni, hogy a legnagyobb rész buzgó, valódi önfeláldozással működik, főleg a szerzetesek, kiket, névszerint a jezsuitákat felette szereti a nép, s kiknek templomait, társodáit magán adakozásokból tartja fön. A spanyol nép igen érti és becsüli a szerzetes élet önfeláldozását, tökéletesen meg van győződve mivolta felől, tudja, hogy „a kolostor az önfeláldozás, a kinok, a martýromság helye;“ *La prise de voile ou de froc est un suicide, payé d' éternité*, „a keresztbe tett karok szintén dolgoznak, egy tekintet az égre, szintén munka; *les bras croisés travaillent, les mains jointes, font; le regard au ciel est un oeuvre*. Victor Hugo-Ferdén fogják fel, balul ítélnék a spanyol nép felől, midön azt hiszik, hogy a nép kívánatainak tett eleget egynémely junta, mikor elüzte a jelenlegi szerzeteseket; kiderült ez főképen akkor, midön a byscayai tartomány, mely szabadalmakkal dicsekszik, és önálló kormányzata van, nem engedte a forradalmi miniszterium által a jezsuitákat kiűzetni.

Egyébiránt Toledo mindenha erős férfiakat, bátor vitézeket szállított táborba, kik a „dúló csatákban“ kitüntették magokat. A költő, Lopez de Véga, „El dorado Tajo“ művében mondja, hogy ezt az arany tartalmu Tajo folyó okozza, ez teremt aczél-férfiakat, kiknek melle erősségben a bástyával versenyez.

No solo lleva en su cristal sagrado
Arenas de oro, hombres de acero cría.
Entre sus muros de peñascos hechos
De que parece que fornio los pechos.

VII.

Cordova.

A la puerta del cielo
Venden zapatos,
Para los angelitos
Que están descalsos.

Az ég kapujánál
Czipőt árulnak,
Mert biz az angyalkák
Mezitláb járnak.

Cordovai epigramm.

Szellős vityilló az a castillejói indóház. Itt válik ketté a madridi vonat, az egyik Toledóba, a másik Cordovába megy. Itt várakoztunk a madridira, mely miután gyorsvonat volt, csak első osztályú kocsikkal rendelkezett, nekünk is tehát első helyen kellett mennünk. Pislogó lámpa fátyolozott világánál belépve, öt alvót lertünk egyik osztályban; alig hőkölteek föl, mikor helyt foglaltunk; ők álomvágyas szemekkel körülnézve folytatták az alvást, mi alig szunyókáltunk.

Ijesztettek ugyan, hogy a vasutak Spanyolországban kimondhatatlanul rendetlenek, hogy mindegyik félórával később érkezik meg, sőt egy madridi ujság kijelentette, hogy ezentúl ama napokat fogja följegyezni, melyeken nem történt szerencsétlenség, vagy baj. Mi azonban a nevezett rendetlenségek közt egyet sem tapasztaltunk, habár az egész országot megjártuk; nincs meg náluk a bámulatos francia pontosság és fürge mozgékonyosság, sem a német szabatosság, hanem az ő kissé kényelmes eljárásuk, mely utóvégre bajokkal nem jár, nem érdemli meg, hogy ráfogásokkal is bántalmazzuk. A spanyol vezetőnk, conductor nem jár minduntalan nyakunkra a menetjegyek vizsgálata végett; de az már megrovanó, hogy nem is jelentik mindenütt az állomásokat, hadd aggódjék az utas; e végből itt csaknem minden utas kezében tartja a „Guia“-t, azaz a spanyol vasutak rendjét, hol előszámláltatnak az állomások és az érkezési idő, ezekből aztán, és mert néhol el is kiáltják az állomás nevét, némileg kibetűzi, hogy hol kell kiszállnia. Habár ez leginkább az odavalókat sujtja, mert az európai utas nagyobb részt a főbb állomásokon vált jegyet, de azért nem mellőzheti a Guia-t, melyen rendszeren térkép is van. Ennek segélyével előre kitűzheti időzési helyeit, tartózkodása tartamát, szóval helyes uttervet alkothat. A tervezés a hosszú vasuti vonalokon kedves időtöltés. Nem is nyitogatják a waggonokat, hanem kiki akkor léphet ki,

amikor és hol tetszik. Az ellenőrzés leginkább a pályaudvarban történik, mert senkit sem bocsátanak a váróterembe jegy nélkül. Az udvarias bánásmód, az utazók iránti előzékenység páratlan, ebben elüljárnak. A mozdonyok sebessége olyan, mint nálunk, csakhogy néha eszközbe jő bármely állomáson a pihenés, mire elmaradnak háromszor annyi ideig, mint a mennyi előírva volt; hihetőleg onnét ered ez, hogy sok idő van számítva az utra, melyet rövidebb időközökben járnak meg, hogy azután a kitüzött időnél hamarabb ne érjenek a főállomásra, a közbeeső helyeken töltik el a fölösleges időt. Ilyenkor aztán körülnézhetünk a nesztelen sivatagban, hol az égető nyár mindent elperzselt és csaknem lombtalan fákon akad meg a tekintet. Az árak olyanok mint nálunk, legolcsóbb Svájcban, és épen ott vannak a legfinomabb waggonok is. Spanyolországának több a vasutja, mint hazánknak. A sűrű vasuthálózat okozza, hogy 1853—54 évektől kezdve, az importot felülmulja a kivitel, és az ország anyagilag is erősen gyarapodik. Az indóházak igen egyszerűk, gazdaságos épületek, a castillejo-i pedig ablaktáblák nélkül szükölködött.

Menczel Farkas jeles német író óhajtana már egyszer olyan spanyol utazást olvasni, melyben nem fordul elő a bika- viadal; — én pedig szeretnék olyant, melyben nem jőne elő a spanyol inquisitio. Vagy ha előjön, ne rágalmazná benne az egyházat, ne a pápát, hanem rónák meg azokat, kik öldököltek, s mint vérszomjas hyénák vérrel öntözték hazájokat. Már most minden történész vallja, hogy a spanyol inquisitio papok által kezelt államintézmény volt, hogy ez nem volt egyéb, mint policzia, hogy papokat, szerzeteseket, jezsuitákat az eretnekség ürügye alatt perbe fogtak, kivégezték, hogy a pápa protestált ezen intézmény ellen s önmagához rendelte felülvizsgálat végett a pereket, de a kormány ítéleteit legott végrehajtotta, s hiába apelláltak a nyákról legördült fej érdekében, mindezt tudják, s mégis a pápát, az egyházi kormányzatot okolják miatta.

Ime Rómában mai napig meg van az inquisitio, a „sopra Minerva“ kolostorban székel, folyvást inquirál, kutat a törvényszéke elé hozott tételek igazhitiségében, vagy a keresztény vallást tárgyazó munkákban, de vérrel be nem szennyezte kezét, Rómában senkit sem öltek meg eretnekségért. Ha eredeti minőségében marad meg, az inquisitio nem hangzanék oly rémesen

e vértől csepegő szó. Hogy a hasznos intézménnyel, — hasznosnak mondom, mert minden tépelődőnek választ ad kételyeiben, — visszaéltek, hogy azt rendőrségi eszközzé alacsonyították le Spanyolországban, hogy a vallás köpenye alatt politikai czélok elérésére használták, annak nem oka a pápa, a püspökök, kik szintén egy rettenetes ellenfélt láttak benne, mely működéseiket, egyházi rendeleteiket zsibbasztotta, hatásuktól megfosztotta. Pom-bal a híres portugál miniszter védte az inquisitiót a francia követ előtt, mondván: „kiengesztelem én önt az inquisitioval, és kimutatatom a világnak ezen intézmény hasznosságát!“ Ugy van; leginkább ő beszélt így, mert a ki zsarnok szeszélyeinek nem tett eleget, csak intett a poroszlóknak, elfogták, s a szent inquisitio tagjai megégették.

Nem mondom, hogy a spanyol inquisitio tagjai mind latrok voltak, mert mint említém, van e szónak szelid értelme is, ezoknál fogva jámbor, szent embereket is neveztek ki maguk közé, kikre azonban ítéletmondáskor nem hallgattak. Nem szabad összeszezávarni a két intézményt, t. i. az egyházit az állammival.

A protestans Ranke történész szintén kimondja a spanyol inquisitio állami jellemét, szól pedig ekképen: „A Llorente által felhozott tényekből az világlik ki, miszerint az inquisitio királyi, s csak egyházi fegyverekkel felszerelt ítélőszék volt... Először is: az inquisitorok királyi tisztviselők voltak, a királyoktól függött őket kinevezni és elbocsátani. A királyi udvari tanácsosok között mindenkor egy inquisitioi tanácsos is volt; valamint más hatóságok, úgy ezek is alá valának vetve a királyi látogatásoknak, visitatio, és gyakran ugyanezek voltak ülnökök az inquisitiónál, kik a castiliai főtörvényszéknél. Hiába igyekezett Ximenes, a kath. Ferdinánd által kinevezett katolikus világiak közül egyet az inquisitioi tanácsba fölvenni: „Nem tudjátok“ úgymond a király — „hogy ha ezen tanács törvénykezési hatalommal bír, azt a királytól nyerte?“ — Másodszor: ezen törvényszék által elkobzott javakból eredő minden haszon a királyra háramlott, . . . a javak a királyi kincstár egyik rendes jövedelmét képezték . . . Harmadszor: ezen törvényszék által megszűnt az államban minden fölebbezés; az ura kodó oly törvényhatósággal birt, mely alól egy grand vagy érsek sem vonhatta ki magát. Ez a külföldieknek is nagyon szemebetünő volt; Segni véleménye szerint: „az inquisitio azért találtatott

föl, hogy a gazdagoknak birtokát a hatalmasoknak pedig tekintélyét rabolja el.“ Károly a községek fölkelésében részt vett püspököket máskép nem büntethetvén meg, az inquisitiónak adja át őket; II. Fülöp nem bizván erejében Perez Antalt megbüntethetni, az inquisitióhoz folyamodik . . . s így miután a törvényszék a király teljhatalmától függött, az inquisitió a királyi hatalom érdekében működött. Azon javakhoz tartozik ez, melyeket a kormány az egyháztól elragadván, hatalmassá lett, valamint a lovagrendi nagymesterek igazgatása és a megürült püspökszékek betöltése is; czélja szerint ítélve, nem egyéb, mint politikai intézmény. A pápának érdekében állott, működését akadályozni, és ezt meg is tette, valahányszor tehette. A királynak pedig érdekében állott azt állandó virágzásban föntartani.“*)

Ezeket föl kellett említenünk, mert Cordovában is volt inquisitió-törvényszék, melyet még Torquemada alapított. Ugyan ő Sevilla, Jaen és Villa Realeban is rendezett ilyetén törvényszékeket, mely utóbbit nemsokára Toledóba tettek által. A szabályokat is, melyek szerint itélniök kell, ő írta meg, kivonatban olvashatók Hefele említett munkájában, melyet Ximenesről írt, s hol az inquisitióról is tüzetesen és pártatlanul emlékezik. Ez utóbbi értekezés magyarra is van fordítva a pesti „Munkálatok“ 1853. évi folyamában.

Az inquisitió a politikai korlátlan uralommal tökélyes összefüggésben vala, és ennek talán leghatalmasabb emeltyűjét képezé, ép azért a korlátlan fejedelmi uralom megszűntével ennek is el kellett tűnnie. Röviden és velősen kimondták ezt a spanyol cortesek az ezt eltörlő (1813. febr. 12. II. törvényezikk) rendeletben: „az inquisitió, mondák, össze nem egyeztethető az alkotmánynyal.“ (el tribunal de la inquisition es incompatible con la constitucion.) Midőn pedig 1814-ben VII. Ferdinánd visszajöttével, a régi királyság is visszaállítottott, az inquisitió is azonnal életbe lépett, hogy a népizgatókat féken tartsa; azonban alig hogy Ferdinánd 1820. rákényszerítettett az alkotmányszerű kormányzásra, azonnal az inquisitió is megszűnt. Így történt ez

*) R a n k e , Fürsten und Völker, I. kötet 242—248. I, Visconti pápai követ, 1563-ról szóló leveleiből látható, hogy Róma a pápai tekintély csökkenését a spanyol inquisitiónak tulajdonítá (gran diminuzione dell' autorità di questa santa sede.)

Portugaliában és más államokban. Az inquisitió a politikai korlátlan uralommal emelkedett és szűnt meg egyszerre.

Volt annyi eszköz, hogy valahányszor a pápa kérdőre vonta őket, kegyetlenségöket korholta, mindig a törvényszék vallási oldalát tolták előtérbe, az eretnekség üzelmeit domborították ki, pajzsul használva a vallást, melyet ugyan el nem árulhat a pápa, kárhoztatván a tévelyt irtó inquisitiót. Ez volt százados fogásuk a pápa ellenében. Legszólóbb érve az inquisitió állami természetének az, hogy VII. Ferdinánd, mihelyt megfészkelte magát, s nyugodtan ülhetett trónján, a XIX. században, az oppositio kiirtására behozta az inquisitiót. Eretnekek nem voltak, mire való volt tehát a roszhirü. törvényszék? Nyilván politikai intézmény. Legyen tehát egyszer vége az egyház rágalmozásának, melyet némely hiveinek rablása-, kegyetlenségeért józanul nem lehet felelősségre vonni.

Nem féltünk tehát, habár az alkony szürkületén észre is vettük, miszerint utitársaink feketék; egy máglyák emlékeitől felizgatott elme könnyen vallatókat gyanított volna bennök. Az alkony derűjén megismertük, hogy jámbor, szelid fiatal emberek, növendékei voltak egy növeldetulajdonosnak Puerta Santa Mariából. Az igazgató meglettkorú egyházi ember a sarokban aludt. Minő szellemtelen arcz volt, pedig a betolakodó hajnal piritotta meg halvány vonásait, mintha tova repült volna a lélek, meghagyva az életet; a mi az emberben Isten hasonlatosságára van teremtvé, álom közben szinte elenyészik. Hanem visszajön, mint a mi öregünk arczára, mihelyt fölébredt; előbb elmondottuk a breviariumot, azután folyt a beszéd egész Cordovaig, hova délben érkeztünk meg. Felvilágosított sok papi dolgokban, de főleg arról kedves emlékü, hogy egy szellemdús, műveltlelkü és előzékeny papi emberre akadtunk benne. Lám az alvó arcz milyen nagyot hazudott, mikor kába, hüle szellemet gyanittatott. A lélek talán sok mindenféle képességgel bir, melyeket azonban a test kötelékeiben nyögve, ki nem fejthet, nem érvényesíthet, hanem csak a halál után. No de volt gondunk, hogy az álom többé butákká ne tegyen, nem csak az által, hogy folytonosan beszélgettünk, hanem volt a jó urnak két palaczk valódi Xeres, melyből gyakortább kínálgatott. Mi ugyan Andalusiában elég jó bort ittunk, hanem ez valódi volt, egy gazdag birtokos család pinczejéből, a növendékek atyjának szölleiben termett,

ezt azután egész kegyelettel ittuk, ki is verte egy napra szemekből az álmat.

Santa Elena — az első hely Andalusiában. Az Isten földjén vagyunk, mint nevezik a spanyolok: la tierra de los ombres, y la tierra de Dios. Egyébiránt mentem én jövet nappal a Cordova-Arajuez-i uton, majd elmondom aztán, hogy mit láttam. Dél felé Cordovában a mór birodalom fővárosában voltunk. — Éjszokról hegyek környezik, mondhatnók, hogy a város Sierra Morena tövében van. Délen rónaság terül el, s azon ragyogó fényteljben úszott a régi hirű város, a hajdankor spanyol Athénéje. Uralkodik fölötte a nagy mecset, távolról egy négyszög közepén kiemelkedő templommal, szélén egy középszerű toronnyal. Egyebet nem is láttunk kimagaslani a nem magas házak tömegeiből. Van folyója is a Guadalquivir,*) mely viz nélkül szükölködik, sok helyütt „a vado“ lehet rajta menni, vagyis gázló akármennyi akad. A terjedelmes indóházban a kínálkozó alkuszok között a „Fonda Suizza“-ra esett a választás, melynek itt álló omnibuszába azonnal el is helyezkedénk. Megtelvén az ujdonat új bárka, éles ostorcsattogások közt elindultunk. Láttunk mi már a vasút mentében is hatalmas cactusokat, oly sűgár, oly arányosan lehajló levelekkel, hogy festeni sem lehet szebbet; itt azonban kerítésnek használják, mint nálunk az eleven sövényt, ez, és az Opuntia teszik a városon kívüli kertek igen czélszerű, szurkáló kerítését. A kertekben sötétszinű narancs s más gyümölcsfák érett terménye mosolygott. A kocsis vágatva hajtott egy bokrosodni kezdő sétatér mellett, azután legott az utczákba értünk. Cordova lévén a mórok fővárosa, megtartotta mór jellemét, — az utczák szűkek és tekervényesek, a házak alacsonyok, az utczára kevés ablak szolgál. A mi kocsisunk azonban nem gondolt a szűk utczával, itt is vágatott. De pusztultak is az emberek, s ki az ajtóban állt, vagy ha az be volt csukva, a mélyedésbe húzta magát, ki megfordult s futott csak úgy szikrázott a talpa, míg valamely utczába elmenekülhetett. Mert hát a vasutat meg lehet állítani, de nem a spanyol szekeret, ha egyszer komolyan megindult. Csakhamar fondánkban valánk, hol egy hűs szobában elvégre megszabadultunk a fojtó melegtől, inyszáritó portól.

*) Az arabok: Uar al Kebir-nek nevezték, a mi annyi, mint nagy folyó; a latinok Bätis szótól az egész tartományt Baetica-nak hívták.

Ez már valóságos Andalusia. Kitűnt ez vendéglőnk szabásán is. A kapualj fekete és fehér márvánnyal kirakva, a mi itt közönséges szokás, hogy ne gondolja az olvasó, miszerint valami méregdrága fondában lakunk; ebből kitűnik, hogy itt kocsis be nem jár, a mi az udvar kicsinysége miatt lehetetlen is lenne. Ugyanis e tájt az udvar kertté van alakítva, ezt itt patiónak hívják, én udvarkertnek nevezem. Ezen patio szintén fehér márvánnyal van talajozva, közepén zajos ugrókuttal. Egyuttal ponyvával is be vagyon vonva, mert ha ide beveszi magát a napsugár, tönkre szárítja a szökőkút melletti cserepekben őrzött myrthus-bokrokat. Ez ellen tehát sűrű és széthuzható ponyva védi; az udvarkertben este, reggel, délben lehet időzni, innen nyílik az olvasó terem, telve újságokkal, innen az étterem, melyet hasonlóképen meg fogunk látogatni. Az első emeleten a folyosó és szobaablakok szintén ide néztek, hogy mindenki részesüljön az enyhe légű udvarkert illataiban. Confort tekintetében semmi kívánni valót sem hagyott. Beszélnek a pinczerek francziául, a gazda pedig olasz volt. Utóbb tudtuk meg, hogy társaság tulajdona, mely „Fallola freres“ név alatt Madrid, Sevilla, Cadiz-ban „Paris“ czimű, Cordovában l.ôtel-Rizzi suiz czimű szállodát bír.

Az átszenvedett hőség nyugodni kényszerített; a lankadságot még legyőzte volna a híres cathedralist látni vágyó ingerem, hanem szobába szegzett az utczáról hullámzó forró légfuvalom. Hol a házak magasak és szűkek az utczák, mint Olaszország régibb szerkezetű városaiban, ott könnyű megtartani hűsben az utczát, mert nem ér bele a napsugár, ha csak meg nem hajolna, mit tenni nem szokott. Itt azonban alig látni kétemeletes házat, tehát habár szűkek az utczák, a nap keresztül süti minden legét ugyannyira, hogy estefelé sem lehet járkálni bennök, mert mint sütőkemenczéből sűgárzik falaiokról a meleg. Itt és Sevillában izzadtunk legtöbbit, azonban nem annyit, mint ijesztettek vele, sőt mondhatjuk, hogy tavaly Olaszországban többit szenvedtünk a forróságtól, mint Spanyolországban, pedig ez utóbbi jóval közelebb van az egyenlítőhöz. Utunkon az alkalmatlan meleg legfőlebb öt napig kinzott, tavaly pedig öt hétig. A meleg legcsekélyebb akadály legyen, ha az olvasó bennünket követni szándékozik. Megmosakodva, első utunk a székesegyházba vezetett, mely egyedüli a világon. Nincsen messze a ven-

déglőtől, vagy három embert mégis megszólítottunk az utirány miatt, mert sok a zsákuteza. A torony közelében bukkantunk ki, s a nagy mecset egyik hosszát pillantottuk meg. Valami lélekemelő hatást nem tesz kívülről, mert templomnak alacsony, a torony erőlködik kis magaslást adni az épületnek, de nem sikerül. Hanem azért fönséges épület ez, minden dicsősége belülről van, *omnis gloria ejus ab intus est.*

Cordova a VIII. században egy millió lakost számlált, volt 300 mecsetje (mohamedán templom), 900 nyilvános fürdője, 600 vendéglője; gazdagságra, jólétre, tudományra Bagdad- és Damascussal vetélkedett. II. Abdarrahmanna 12 ezer nemes ember testőri szolgálatokat tett, háremje pedig a heréltekkel együtt 6300 személyből állott. Sőt volt idő III. Abdarrahman alatt, midőn a tudomány csaknem egyedüli központja volt. Hires egyetemét és 80 iskoláját keresztény tudósok is látogatták, és az orvostan, mathesis, csillagászat, zene, bölcsészet előkelő mivelőivel dicsekedett. II. Sylvester pápa, mikor Haito spanyol püspöknél lakott, szintén látogatta ezen iskolákat, a természettudományban nagy haladást tett s ez oknál fogva egynehány irigye varázslónak híresztelte el. Legnevezeteseb tudományos ember A ver ho ës, ki Aristoteles munkáit értelmezte, s habár néha félreértette, mégis nagy tekintély, kinek legyőzése Aquinoi szent Tamás legnagyobb dicsőségei közé számítatik. Dante is a „nagy fejtegető“ névvel tiszteli meg. Averhoës, *cheilgran commento feo. Inferno IV. 144.* Ezen híres bölcsész Cordovában született és tanított. Ilyen időben, mikor Cordova Európa legnagyobb városa volt, keletkezett a híres mecset, melyet sokszor most is la mezquita-nak neveznek. Mazegad arabul annyi, mint földre borulni.

Abdarrahman kezdé építeni 786-ban, azon helyen, hol hajdan a Janus temploma, azután ker. arian egyház állott, vetette meg alapját, s naponkint maga is dolgozott rajta egy órát. Ami oszlopot, diszitést találtak Cordovában, a vidéken, az országban, sőt az egész világon, azt mind ide hozták. Jeruzsálem Athene, Róma, Sevilla, Nimes is adott márvány oszlopokat e templomnak, ezért habár aczélmetsetekben az oszlopfajok szép acanthus levelekből állanak, valóságban a legkülönbélebb alakokat vesszük rajtuk észre, a szerint, a minő épületből vétettek. Leo bizanti császár 140 oszlopot küldött ajándékba a Cordová-

ban építendő ker. templomra; hanem lefoglalták a mezquita számára, s így most az eredeti célra használtatnak. Ami gazdagságot, nevezetességet felkutathattak hajói, azt eme mecsetre fordították, mert ez mintegy a nyugati mohamedánismus központján, hatalmi jelvényül volt szolgálendő. Fia Hikem folytatta az építést, és leginkább Carthagóból és déli Franciaországból, nevezetesen Narbonne-ból hozatta a márványt. Hikem jeles költő is volt, verseit minden arab krónikás idézi, ami legnevezetesebb benne az, hogy költészeti hajlamai mellett, jeles uralkodó volt. Egy arab író mondja: „Nyugat mecsete szebb, mint keleté, Bagdad- és Mekkában. 600 láb hosszú, és 200 láb széles. 57 hajóban imádkoztak a próféta gyermekei Alláhhoz, jámbor zárándokok esedeznek ott naponkint az ég védelméért. Délről 19 bronzkapuja nyílik meg, a közepén levő finom arany lemezzel van bevonva. 4700 lámpa ég benne minden éjjel, melyek miután ambra- és álóeval tápláltatnak, oly fényt, olyan illatot terjesztenek, amilyen az Isten választottainak, a hourik palotájában készítettek.“ Csakugyan képtelen is volt e templom befogadni a zárándok-népet, mert nem csak a spanyol arabok, hanem az afrikai és ázsiai mohamedánok is sereglettek ide össze Al Vardile földrajzíró írja: „a cordovai mezquita magasabb mint az „alarsa“-i Syriában. Képzeltetni, mennyi pénzbe kerülhetett ez; a legbátrabb elme is eltántorodik, ha ezen összegeket össze akarja adni. Mindazon által — Elmoslem krónikairó szerint — a költségek mind megtérítettek azon hatalmas zsákmány által, melyet Abdallah, Hikem fővezére, az egyesült francziák és catalonok serege felett győzedelmeskedve, nyert. Ezen hadjárat a Narbonne és Carcasson közti téreken vívott győzelem által nyert véget, s így az igaz hívők dicsősége megalapított.

Hanem mi volt a mecset, az annyira nem érdekel, mint az, hogy mi hát jelenleg? Most meg van nagyobbítva, részben megváltoztatva; szeretném, ha az olvasó tökéletesen képzelni bírná, ugy ahogy valóságban áll. Vajjon lehetséges-e ez?

Csekély utczaköz választja el a házaktól, hol hajdan az előkelő mór nemesek palotái emelkedtek; mint mondtuk, hosszukás négyszöget képez, melynek szélességében 140 lépést számoltam, be nem érve a falak vastagságát. Magassága csak olyan, mint egy közönséges, egyemeletű ház. Mi legelőbb udvarára nyitottunk, patio de las naranjas, melyben dúslombozatú na-

rancsfák, mérges zöld színben, és hajló pálmák, árnyékkal kínáltak. Középen van egy márvány szökőkút s két közönséges kut. Az udvar jókora és magas fallal van kerítve, itt szintén imádkoztak a bucsusak, kik be nem férhettek; az említett kapuk ezen udvarból nyíltak, most egyet kivéve, befalazták, hogy leborulva, szakadatlanul lássák a mór szentélyt, melynek „maksoura“ volt neve, s mely ezen udvar irányában van. Keletre az udvarfalból emelkedik a torony, mely későbbi, azaz keresztény idők építménye. Delapeña Gáspár építtette 1653. görög-román stílusban, négyszögű és öt emeletre van osztva, melyek annál szűkebbek, mentül jobban emelkedik, magassága 332 láb, beleértve a zászlót tartó Rafael aranyozott szobrát. A harmadik emeleten vannak a harangok, száma 12, hangjuk szép, hanem mivel csaknem egész Spanyolországban rendes harangozás helyett félreverik a harangokat, kellemetlenül hat idegeinkre a kolompolás. A negyediken van az óra. A torony alatti vasszegekkel kivert kapu csak vasárnap nyílik meg, egyéb napokon a mellékajtón járnak be, van egyébiránt a többi utcákról is bejárás a téres udvarba. Miután a narancsfák alatt — melyek közt patk medre vonul el, hogy egymásnak adják az öntözés vizét, megenyhültünk, várakozásteljes szemfülességgel beléptünk a sokat emlegetett mecsetbe. Megragadtak az erre ögyelgő kamaszok, vezetőkül ajánlkozva, hanem ez fölösleges, utikönyvvvel a kézben jobban megnézhetők a tárgyakat. Azok persze nem tágitottak, még ha carajo-ztunk volna is, legjobb eszközül bizonyult be azon ajánlott modor, hogy leültünk valamely padra, s nézegettünk, mire az illető csakugyan meggyőződött, hogy nem kell, s így ha szintén leül is mellénk, utóvégre megunt a várakozást és tovább ment.

Nem lehet ezen 854 márványoszlopot a templom széléről tekintve máshoz hasonlítani, mint erdőhöz, mert nincsen talapjuk, hanem mintha földből nőnének ki, nem is vastagok, hanem közönséges bükkfa átmérővel birnak, sőt ez is változik, mintha majd serdült, majd megnőtt fák törzsei volnának. Minthogy sok oszlop be van falazva, azt mondják, hogy 1200-at számítottak némelyek; mi is megkezdettük, hanem zavar támadt belőle, s így csak szélességét 140 lépéssel mértem meg, ami talán könnyebben képzelhető, mintha kiírom, hogy szélessége 440, hossza 620 láb. A másfél ölnyi oszlopokon patkó, vagyis mór-

ivek emelkednek, és így történik, hogy hosszában 19, szélességében 36 hajó számittatik. A templom magassága 30 láb, kivéven, hol a tetőből világító emelvények, kis kupolák dudorodnak ki, miután a falakon ablakai nincsenek, a melyek nem is lennének elegendők a széles és aránylag felette alacsony épület megvilágítására. Így is titokszerű homály borong ezen oszloperdőben. A hajók némelyike csak két öl széles, de vannak szélesebbek, hol aztán az iver két vagy öt kisebb mórívből összeállítva, (Zackenbogen = csipkeív) terjedtebb szélességet eredményeznek. Egyébiránt akármilyen nyomorult kép itt többet ér a legpontosabb leírásnál. Lehetne talán gömbivekből alkotott csúcsiveknek nevezni. Vannak azonban romai és dongaivek alkalmazva, mi által oly különféleség, az oszlopok színének változatainál fogva oly tarkaság csillámlik szemünk előtt, hogy az első, bármennyire hosszú látogatásra a látottakat lehetetlen rendbe szedni.

Nem csak az oszlopok anyaga különbözik, mert majd különmemű márvány-, gránit-, porphir-, alabastrom-, jaspisból készültek, nem csak kapitelveik változnak, s inkább Afrika pálmáit mint Graecia acanthusát hozzák emlékezetünkbe, — hanem alakításuk is különbözik, mert hol simák, hol vájadék fut le rajtuk (völgyezet = canellirt), majd csigádad (salamonféle) alakjuk vagyon, egyébkint pedig monolithok, némelyik nem is oszlop, hanem csak kőhenger. De ezen változatosság nem sérti a szép érzetet, mert valamely fensőbb öszhangzat együvé olvasztja a különféleséget, és jótévő egység ragadja el a nézőt. Az ugynevezett mór szentély van a szélesebb négyszög falán, nem épen közepén, hanem inkább jobbra a fő, vagy diszkapuval szemben, úgy hogy mikor az udvaron és moseában levők földre borultak, a szentély és kelet felé irányult fejük. Mondhatni, hogy a torony (közbe jő a narancs udvar), a diszkapu és a szentély, egy irányban vannak. Maksoura (spanyol neve: la capilla de la villa viciosa) egy nyolczszögű kápolna, melyben betetőzik az arab művészet, s melyben arany és drágagyöngy ragyogott; az aranyozás és finom arabeszkék, a stalaktit-menyezet még megvannak. Ide csak az imán-ok és ulemák léphettek be, itt őrizték ők a legott mellette lévő Mihrab-ot, vagy is a valóságos szentélyt, mely czélja volt a mohamedánok fáradságos zarándoklásának. Ezen „szentek szentje“ (el adoratorio) 11 lépésnyi széles, octo-

gon kápolna, melynek kupolája gyöngé világitásban állítja elő a leirhatatlanul kecses, aranyozásban gazdag arabeszeket, ve-
gyitve arab feliratokkal. Mihrab az arab „minruh“ szótól
származik, s annyit jelent, mint az Isten szellemének lakát, mert
ez azon rettenetes szent hely, hol Izlam kinyilatkozattatta jelen-
létét, s e miatt is építették a nagyszerű moseát. Képtelenség le-
írni akarni a több osztályú gipsz és stucco díszítményeket, hol
majd ívek, majd márvány, kisebb nagyobb oszlopok teszik az
elválasztó közekeket. Materiam superabat opus. Azután vasrács-
csal volt bezárva a kápolna, s így közvetlenül nem férhettem
hozzá, rajzolatom oly gyarló, hogy legjobb lesz leírásával föl-
hagyni. Elég tudni róla, hogy rendkívül finom munka, d' une
delicatesse infinie, mondja Delavigne, és sokkal szebb, mint az
alhambrai stucco-czifrázatok. A stalactit menyezet lelógó, hegybe
végződő kupolácskákból áll, méhköpü belsejéhez lehetne hason-
litani. Nem valódi boltozat, mert fából, gipszből készültek és
vagy a gerendához vagy a boltozathoz csupán díszítmény gya-
nánt illesztvük oda. A falon nagy patkó ívben végződő nyílás
van, melyet Ceca-nak neveznek, ez sötét, talaján csak hosszukás
tűzhelyféle emelkedés vagy on; itt őrizték Mohamed sarkát, és
egy akkoránt, melyet Otmár sajátkezüleg irt, s mely drága-
gyöngyökbe s arany lemezekbe volt kötve, táblái aloe-fából
készültek. Ezen hely körül térdén csúsztak Muhamed hivei,
hétszer egymásután, mint a mekkai Kába körül. Mondják, hogy
a finom mozaiktalajon meglátszik a csuszás okozta mélyedés,
én nem vettem észre. Itt égett legtöbb lámpa, s arany kargyer-
tyatartókon a legillatosb olajok. A templomban némelyek sze-
rint 10 ezer lámpa és 28 candelaber volt felállítva, naponkint
azonban csak 4700-at gyújtottak meg, s ugy is, a kivilágitás-
ban évenkint 24 ezer font olaj és 120 font ambra füstölgött el.
Ezen Ceca nyílásnál imádkozott a kalifa, mert itt volt a Zan-
carron, ugy hitták Mohamed sarkát; az okon a kápolnát is néha
igy nevezik. Ezen sarkon fordult meg a mór zarándoklat, él is
egy közmondás a spanyolok ajkán: andar de Mecca en Ceca,
mely ép annyit jelent, mint megjárta Tolnát Baranyát. Mikor a
mórok elvonultak, restelték a keresztényeknek általadni, s le-
rombolni még inkább, azért befalazták és csak 1815-ben némi
repedéseket javítván a kőmivesek, akadtak rá, amióta féltve
őrzik.

Hanem minden pompa mellett, ezen alacsony ívek alatt nyügözve érzi magát a lélek, mert mintegy megbukva kell járni alattok. És habár nem is kell attól félni, hogy — mint egy utazó írja, hogy valahányszor feltekintünk, fejünket beverjük, tagadhatlan, hogy a lélek mintegy görbülve jár e laposra nyomott téreken. Sehol merész ívezet, hol felszálljon a lelkesedés; ez valóban olyan állam építészete, mely rabszolgaságba helyezte élet-elemét, és a szabadságot névről sem ismerte. Ezen minden ker. elmétől igazolt állítás indította a keresztényeket, hogy a mecset közepén templomot építsenek, mely külső alakjával is hirdesse a keresztény szellemnek ég felé szárnyalását; hirdesse, hogy meg van számunkra nyitva az ég. Midőn szent Ferdinand 1236-diki jan. 29. bevette Cordovát, Nagyasszonyunk tiszteletére avatattatott fel a mecset, megszentelvén azt az osmai püspök. Itt találták felfordítva, lámpa gyanánt felakasztva a santiagoi harangokat, melyeket Almanzor a ker. foglyok hátán hozatott ide, Ferdinand visszavitette, ugyancsak musulman vállakon. A mecsetet a ker. istenitisztelethez idomították, kápolnákat építve ide s tova. Hanem ez ki nem elégitette a keresztény kedélyeket, nekik templom kellett, melynek emelkedett ívei a magasba nyuljanak, s mintegy utat készítsenek égbe való szárnyalásának, ez okon 1523. a mecset közepén építettek egy templomot, mely azonban csak szentély-és a „coro“-ból áll, amely t. i. okvetlen szükséges a ker. istenitisztelethez. Mikor V. Károly Andaluszába jött, azt mondá a papoknak: akaratom elleuére történt ez, mert ami itt van, az akárhol található, de ami itt volt, azt sehol a világon meg nem találjátok. E templom csaknem a mecset kellő közepén van, mintha csupán egy hajóból állna, mely 57 láb széles, hosszát pedig Delavigne-ben 195 lábnyinak olvasom.

Én ugyan nem indítványoztam volna ezen reformot; építették volna az udvarba összeköttetésben a mecsettel, az eredmény ugyanaz leendett; de miután megvan, nem tudom oly csunyának látni, mint némely fajta utazó, nem tudom minő szemüvegen át látja. Mert hiszen volt az építőknek arra való gondjok, hogy a ker. művészet ne legyen kénytelen az arab mellett pironkodni, hanem inkább az volt álmüző vágyuk, hogy a renaissance-tökély eme mór remeklés között is ragyogjon, sőt azt felül is mulja. Továbbá a kereszt győzelmét a félhold felett plasticis is fel akarták tüntetni. A 63 oszlop helyén van tehát egy

tökéletesen bevégzett mű, gazdag görög római diszitményekkel, úgy hogy ha szivacs gyanánt teli szivtuk is magunkat a mór építészet kristályszövetű falaival, itt egy más élvezet kínálkozik, a léleknek szabad röpkülése, a jótevő föltekintés, mely annál enyhébb, mentül tovább jártunk görnyesztve. Miképen is lehetne méltó temploma a végtelen Istennek ezen minden oldalról végességet lehelő imoda? Csak a fatalisztikus resignatióval földön heverő nép gyűjthette művészi kincseit ilyen szűk helyre, tehette sötét sikátorokba szentélyét. Mihelyt ker. templom lett, az uj kori ivezet találóan jelvényezi a két vallás eszmei különbségét. Sőt talán e nélkül a mecset nem is állna fen többé; s így hálával tartozunk az ujitóknak, nem érdemlik meg, hogy sárral dobáljuk emléköket. A romai Pantheont is az tartotta fel, hogy korán tették ker. templommá. Nevezetes összegeket nyelt el e templom, a cordovai püspök és káptalan páratlan áldozatokkal szerezték meg a legjelesb művészeket, kik ide dolgoztak. A retablo, az orgona, a sárgaréz-rácsoszat, mely elválasztja a közönséget a szentélytől és összeköti a coróval, mind megannyi remek.

A templom fala körül boltozatos mélyedések, valóságos kápolnák futnak, lehet vagy 25, itt mindenütt oltárt láttunk, mely vasrácsoszal el van zárva, kulcsát egy kanonok őrzi. Mielőtt karimára mennek, itt öltik fel saját szerű öltönyeiket; a segédpapok karingéről két fehér vászonleffentyű függ le. Magától értetik, hogy sokan vannak, az énekesek fele világi, habár tisztára borotvált arczuk és papi nyakravalójok van egészen papi talárral. Ezek aztán rá is gyujtanak a sekrestyében, amint magam is láttam. Először ugyan csak úgy marokban szivta a papirszivart, de aztán neki bátorodott és orrunk alá füstölt. Megjegyzendő azonban, hogy ezek felfogadott és némely helyütt pompásan fizetett énekesek, kik színházakban is megnyitják torkukat, nem pedig egyházi személyek. Az sem igaz, amit valahol olvastam, hogy itt a gyóntató atyák, azon időközökben, mikor egymásután szállinkóznak a gyónók, várakozva rájuk, szivarra gyujtanak; szintoly kevéssé igaz, hogy az oltár-lámpánál gyujtogatnák meg a puros peninsularest.

Estefelé nem volt kellemes a séta, mert a meleg folyvást lövelt a falakról. Ez okon kimentünk egy közeli sétaterre, mely legujabb keletű, amint azt szerény lombozatu akáczfái — egész

őszinteséggel vallják. Neve: paseo del gran Capitano. Ezen nagy kapitány don Juan de Cordova, Izabella kormánya alatt, mint hadvezér sok csatában tüntette ki magát. Itt sétáltunk vagy egy óráig, a legtarkább társaságban. A papok óriási kalapjaikban, a katonák délczeg magatartással, mert a spanyol rendszeren karcsu és nyulánk, a munkás nélkülözhetlen papirszivarával. Meglátszott rajtok egyébiránt a cordovai büszkeség. Mondják is, hogy ezek legbüszkébbek egész Spanyolországban, névszerint arra, hogy ők a római patriciusoktól származnak. Mellőzik, hogy Cordova a rómaiak előtt is szerepelt, leginkább emlegetik Julius Caesárt, ki boszuból, hogy Pompejus pártjára állottak, szétdulatta a várost, s vagy 20 ezeret legyilkoltatott; de Marcellus csakhamar fölépítteté, és elszegényedett római patriciusokkal benépesítette. Ez óta él bennök az öntudat, hogy ők valóságos rómaiak, sőt ennél is több, mert míg Itáliában a görög nyelv és szellem a régi nemzeti elemet fölemésztette, addig ők annál jobban ragaszkodtak a római erkölcsökhöz és Latium nyelvéhez. Névszerint Cordova árnyéka nem egy halhatatlan homlokot enyhített. A két Seneca, a nevelő és a rosz tragikus író, Lucanus ki nem utolsó a jeles költők közt, Trajan, Hadrian császárok és Theodosius Spanyolországból eredtek, az első három pedig cordovai születésű. Góthok alatt néhány püspök és szent származott innen, mint p. Eulogius. Sok egyéb költő, festő, hadvezér és tudós közt legnevezeteseb Juan Gonzales de Cordova, kinek sétaterén taposunk az elsimitott porondot. De Martialis elnevezése: Dives Corduba, leginkább a mór hódoltságban jutott osztályrészéül.

Római eredetök bizonyítványai közt méltán számíthatni az örülésig kedvelt bikaviadalokat, mert ezek nem egyebek, mint a régi gladiatorjátékok folytatászi; míg ott rabszolgák estek el, itt bikák öldököltetnek. Azonkívül a „patiok“ vagy udvarkertek intézménye, szintén ezt látszik bizonyítani. Ugyanis a régi római lakásokban, a mint azokat Pompejiban most is láthatni, két udvarféle helyiség volt, mind a kettő nyílt, hanem abban különböztek, hogy míg az első látogatók elfogadására volt szánva, a második virágokkal és tropikus növényekkel volt tele, s ezek illata a fúvalom szárnyain szétrepült a többi szobákba, melyek ezen udvar körül nyíltak. A mi kapuval ellátott udvarainkat, hol előjár a hintó, nem ösmerték, az utcán

ültek fel. Habár Cordovát a későbbi századok számára nem is tartotta fel Vezuv hamva, mint Pompejít, sőt inkább képzelhetlen változásokon ment keresztül, mégis ilyen régi szerkezetű házakra akadunk, annyiban, hogy a már említett udvarkertetket valóságos perystilnek lehet mondani, utcaablakot itt is keveset lehet találni, csupasz falak merednek a járó-kelőre, Pompeji szintén ablak nélkül szükölködik, az ő életök a ház belsejében pontosult össze. Ugyanezt találtuk Cordovában és Sevillában is. A patio márványpadlatu kertecske, többnyire szökőkuttal, mely ha nem távoli vízvezetékéből nyeri vizét, gépen szivattyuzzák a házi kútból. Ami szállodai ablakunk alatt is sohajtott korán reggel egy öszvér, és csikorgott a szivattyugép, mely ami pationk vizsugarait eszközölte. Ezen hűs helyecskén ponyvárnyékban ülnek a ház nő tagjai; mikor nem főznek, minden egyéb dolgukat itt végzik. A gazda havanna szivar mellett ujságot olvas, a mama szentek életét, a lányok tanulnak vagy varrnak, himeznek, a mint ez már szokása az asszonyi nemnek. Ez egyszerű fogadóterem; azért pamlagok, székek a földön, képek a falakon, ujságok aztalokon hevernek. Hogy a pletykák is itt erednek, mondani is fölösleges. Nem kell gondolni, hogy ez által a jámbor női nem egészen el van zárva a világtól, hogy talán a férjek zsarnoksága ezt a mór féltékeny emberektől örökölte. Korántsem, mert hiszen van a pation téres nagyközű vasrácsozattal ellátott utcaajtó; ők tehát akár nyitva, akár csukva legyen, meglátják az átmenőket, s megbeszélhetik, nem csak arczuk vonásait, vagy ha éppen halantéka verejtékét törölné, fejük kopaszságát, hanem még a csizma fénytelenységét is, a mire igen kényesek a spanyol hidalgók. Aki tehát ilyen csevegő patio előtt elmegy, bizonyosan megszapulják.

Este a patiok megvilágíttatnak, s körülbelől tizenegyig, ha csak sétálni nem mennek, vidám csevegés, sőt udvarlók bókjai hangzanak ki belőle. A körülménők természetesen megállanak és bebámulnak; ha ismerős vagy rokon kerül elő, beleszól a társalgásba, sőt így ajtón keresztül is folytatják mindaddig, míg vagy beeresztik, vagy bóktól és forró kívánataktól hemzsegő jó éjszakát kíván és tovább megy; mi is sokszor belebámultunk a patioba, de nyelvöket nem értettük. Mert ezen házi szentélyben a népi jargon szokott divatozni, melyet nem ad elő a nyelvtan. Sok helyütt nem akarják a nagy világgal közölni esz-

méiket, vagy nem akarnak láttatni, ennél fogva virágokkal diszített szövetű spanyol falat alkalmaznak az ajtó elé, ekképen a ki bejáratos, figyelmeztetik, hogy befogadják, a közönség pedig csak átlátszó szép színekben gyönyörködik; hogy némely udvarkertből guitar kísérete mellett ének is hallatszik, azt az olvasó a románok hazájában természetesnek fogja találni. Ezen virágos udvarkertből finom illat terjeng szét, s ez vajmi kedvessé teszi az esti sétát, mikor minden udvarajtónál más illatár üti meg érzékeinket némely utczában, melybe esetleg több patio illat fúvalma egyesült, oly édes illatban usztunk, mint valami illatszerárus boltjában. Mikor mi hazamentünk, sőt álomra helyezkedtünk el, a zshivaj még javában tartott az utcán, mert az andalusiaiak tizenegykor ütik a kilenczet.

Másnap korán reggel a templomban voltunk. Ilyenkor inkább homályosnak mondható; a mint beléptünk, orgona zúgott, mely itt sajátzerű hatást gyakorol, mintha a hanghullám távolról vagy épen föld alól jőne. Itt-ott az oszlopoknál is vannak oltárok, s hol épen miséztek, ott erős csoportokban egyesült a nép, mert épen vasárnap volt. Itt sincsenek padok, hanem az emberek kivétel nélkül térdelnek, a nők feketébe öltözve, ugyanily színű mantillával, mely kizárólag fekete, a talajon ülnek. A selyem ruha eléggé hangosan suhogott, mikor valamely hölgy letérdelt vagy fölemelkedett. Imaközben is folyvást legyezik magokat, vagy kiterítve, behajtvá az abanico-t játsztak vele, egészen öntudatlanul teszik ők ezt, mint nálunk az öreg urak, mikor imák elmondása közben kívánatos szabatossággal szipákolnak.

Gyakorlatom a sekrestye fölkeresésében máskor az, hogy nézem az embereket, egyházi szolgálakat, melyik ajtón nyitnak be legtöbbször, arra indulok magam is; így legjobb elkerülni a templomok tornáczaiban ögyelgő kamaszokat, kik az arczról olvasván le a bejövő járatlanságát, kicsit vezetik, azután kedvök szerint követelnek. Itt azonban lehetetlen volt a sok kápolna és bejárat között magamat tájékoznom. Egy jámbor ember bevezetett, és előadtuk misézési kérelmünket, megmutatván az egyházi utlevelet. Egyszerűen elutasítottak, hogy menjünk a püspökhöz, kinek engedélye nélkül, kiigztatás terhe alatt, nem szabad megengedni a misézést. Elmentünk.

A püspöki palota, a mecset tőszomszédságában a déli ré-

szen van. Nagy épület, 1745-ben javították, s ezen időből nevezetes benne a lépcső-ház, mely feketébe hajló kék márványból készült, oly szép márványt lépcsőre használni nem láttam. Könyvtára 15 ezer kötetet tartalmaz. A kapus, miután neki ügyünket előadtuk, azt mondá, hogy várakozzunk, s leültetett a kapu alatt. Eltelt vagy félóra; jöttek, mentek szárnyaló köpenyeikkel a papok; ezeknek is elmondottuk ügyünket, kiemeltük azon körülményt, hogy nem koldulunk, hanem miseengedélyért esedezünk, azt sem többszörre, csak épen mára, mert vasárnap vagyon. Egyik mondá, jó lesz, ha formátáinkat felküldjük a püspökhöz, majd aláírja. Ugy is lön, fölvitte az inas. Bejött eközben egy koldus asszonyka, és ettől hallottam először: Ave Maria purissima; még otthon tanultam meg válaszát: sin pecado concepida. Elvégre hivatott a püspök és átadta az aláírt utleveleket. Kérdezte, hogy ismerjük-e azt a két magyar papot, kik néhány nap előtt erre átutaztak; mondtuk, hogy ismerjük: Lopusny i és Palásthy urak. Mondá, hogy szívesen adja az engedélyt, hanem csak úgy, ha tonsurát viselünk. Minthogy nekem állandó tonsurám van, rajtam megnyugodott, hanem V. barátomat karjánál megfordította és nem találván meg a tonsurát, intette, hogy különben nem eresztik az oltárhoz. Csakhamar ajánlottuk magunkat s a pattanva nyiló ajtókon kifelé igyekeztünk. A püspök: Juan Alfonso Alburque Obispo de Cordoba szép magas alak, kesernyés vonásokkal szája körül. Szigorú rendszeretről és erényes életéről sokat hallottunk beszélni; jeligéje pecsétén van kivésve: potius mori quam foedari.

A sekrestyében legott a plébániai kápolna mellékoltárát mutatták, hogy menjek ki; hát ministrans nélkül? — Majd akad oda künn. Csakugyan egy az imádkozók közül látva magányosságomat, odajött és épületesben szolgált, mint azok a pajkos, unatkozó porontyok. Arra bátran lehet minden vasárnap számítani, hogy a nép közül akárhány ministrans akad. Ugy szerettem volna adni neki borravalót, de nem jött be velem a sekrestyébe. Azalatt elvégezték a plébániai istenitisztelest, énekelve s valami püspöki rendeletet elolvasva, de predicatiót sehol sem hallottunk. Az én oltárom főképen Urunk bucsuzik édes anyjától. A kis oltárokon egynehány szép képet láttam, hanem ezek csak hadd maradjanak naplómiban, elfogyna az olvasó türelme, ha mindent leírnék. Sevillában

amugy is annyi a kép, oly isteni madonnák, a szelid ártatlanság, a tiszta szüzesség, az édes anyaiság oly változatos kifejezéseivel, hogy rémülök, ha elgondolom, hogy ezeket miképen írom le,

A többi templomokban is van mit látni, mert némelyik, mint s. Pedro a rómaiak és góthok idejében is ker. templom volt; de mi tovább haladunk. Amint a mezquita mellett a város kapujához mentünk, megnézendők a hidat, szemünkbe ötlött egy a téren kiálló sziklaormon szent Rafael szobra. Egy egészen sajtáságos tünemény, inkább világító toronyhoz hasonlít, melynek sziklatalaját tengerhab mosta, mint a közönséges szoborhoz; Rafael főangyal Cordova védszentje. A kapun áthaladva, kiállottuk az éles tekintetű finánczok szemvillámaikat s a Guadalquivir partján, azaz inkább a hidon voltunk, melynek alapjait még a rómaiak építették. Tizenhat erős iven nyugszik, s olyan erős, hogy a sebes rohanású folyó sem bírja szétrombolni, mint az a mi hidainkkal történik. Most csak vagy három iv alatt folydogált piszkos vize. A hid másik végén van egy colossalis torony, mely egészen befogja a hidhozjárást, azért kerülni is kell; ez valamint a hid iveri a móroktól származnak, s nyilván a hid védelmére állítottatott. Eme pontról szokták levenni Cordovát. Innen láttuk az Alcazar romjait; még erről is néhány sorban emlékezünk.

III. Abdarrahan állítólag kedvencz hárem hölgyének építette, kit Azzahra-nak hívtak. Rabszolga volt, de szépségénél fogva kapta a „virág“ nevet, mire a califa lett rabszolgája, és a leány parancsolt élethalál felett. Ugy vélik a történetírók, hogy nem csak kéjlakot akart benne, hanem erődöt is, hova a sokszori lázadás alkalmával megvonulhasson. Felavatta kedvese nevére, a mely annyit jelent, mint a „szépség virága,“ sőt szobrot is emeltetett Azzahra-nak, amin az izlamiták el is szörnyülködtek, hanem Abdarrahan nem törődött velök.

Az Azzahra várkastély a város egyrésztét foglalta el. Keretek, bástyák, kéjlakok váltakoztak benne; erős volt és phantastikus. „A nyaralókat, pavillonokat angyalok, a védműveket az ördögök alkották,“ csak ez fejezi ki mór fogalmakkal a lakrészek sajátmű nagyszerűségeit. Az arab krónikások, a szemtanúk mondják, hogy ez minden képzelmet felülmúlt. A várak közepén volt a palota, melyben feleségeivel s szolgálival a kalifa lakott.

Mikor építették, naponkint 10 ezer ember dolgozott rajta, 1500 öszvér és 400 tevehordta szakadatlanul az építési anyagot. Naponkint 16 ezer faragott követ raktak be s a felhasznált termésköveknek nem is lehetne számot adni. Volt benne 4312 különféle színű márványoszlop, a menyezet kék színre volt festve, arany diszitményekkel. Az ajtóhevederek s egyéb fa-nemű cedrusfából készült, és mind Allah sugalatai szerint faragták. Falait gyöngy-, gyémánt-mozaikok, és finom kivitelű arabeszkék borították. A terem közepén hatalmas ugrókut szökelt, medenczéje jaspisból volt, ez a levegőt balzsamos illattal, szívet, lelket enyhítő üdeséggel töltötte be. A medence alapján drágakövek ragyogtak, melyek a kristálytisza vizen keresztül még tündöklőbbek lettek. A kút körül 12 aranyból készült állat állott őrt, oroszlány, sas, krokodil, sárkány, galamb, kakas szép csoportban egyesültek. Itt függtek a drága ajándékok, melyeket a fejedelmektől kapott, mint pl. Leo császártól egy ritka nagyságu vízgyöngy. A többi szoba hasonlólag drága damaskus szövettel volt feldiszitve és a mi képzelethevitő virágot teremhet a föld, az itt mind össze volt halmozva.

A kertekben myrthus, narancs, olajfa diszlett, és az összenőtt lombok titokteljes sötétségében özikék ugráltak; majd pompás fürdők következtek, részint a vallásos vízöntések, részint a szépség fentartása végett. A kert közepén volt a kalifa pavillonja, hol vadászatok alkalmával pihenni szokott. Ennek falai szintén hemzsegték a gyöngytől. A terem közepén egy higanynyal telt porphirmedence volt; valami gépezet által a higanyt folyvást hullámlásban lehet tartani. Mikor vendégeit meg akarta lepni, a szolgák jeladására egy pillanat alatt levették a pavillon födelét, mire a déli nap sugárainak özönével a falakat bevilágította, ezerszeresen viasszasugározva a köszörült gyémántokat és tündöklő gyöngyöket. Leginkább ragyogott a higanyban viasszasugárzó napfény, s mivel hozzá még hullámot is vert, a falak inogni, a környezet támolyni látszott.

Azzahrát elragadta a pompa és szépség, boldog is volt e nagyszerű kép nézésében, mely csupán napfénynyel van rajzolva. De csakhamar elfogta az örömtelen boldogság nevezhetlen vágya, s azt kívánta, hogy a palotának ne legyen olyan zordon hátttere. Lásd uram, mondá, ezt a bájos szépséget egy utálatos néger karjába vetted. Másnap már megparancsolá,

hogy a hegyet elhordják onnan, azonban a Siera Moreña nem olyan magaslat, melyen utóvégre vasutat is lehetne vezetni, a vállalat dugába dőlt; megtette legalább, hogy levágatta százados tölgyeit, s narancs-, citromfákkal ültette be. Azzahra azonban boldogtalan volt, mert első kérése sem teljesedett. Még jó, hogy mindjárt az elsőnél történt a felsülés, mert a boldogság közepett támadó epedést, az elérhetlenek után, ki bírná kielégíteni? És ingerlékeny lett az aranyos unalomban, mert „schirinvágyai“ nem teljesedtek. Eképen a gögös Abderrahmannak egy szeszélyes asszony elég volt bebizonyítani, hogy nem Isten. Papirjai közt találtak egy nevezetes vallomást: „Ötven évig voltam kalifa, ugymond, minden élvezetet kimerítettem. Királyok irigyelték sorsomat, mégis ha látszólagos boldogságom napjait összeszámolom, nem tesznek ki 14 napot. Halandók! vegyétek igaz mértékben a világot és életet!“

A palota most omlatag rom; azóta az inquisitio is székel benne, egyik részét fogdának használták.

Cuendias,*) hogy az inquisitio borzalmait annál élénkebben festhesse, azt állítja, hogy az Alcazarban a türelmes Almanzor szobájában a szerzetesek véres ítéleteket hoztak, s hogy a szegény mórok utódai ép ott égtek naponkint a máglyán, hol aranybetükkkel volt kivésve: „Cordova királyai a keresztényeknek szabad vallásgyakorlatot engednek.“ Hanem ez csak frázis, mely Cuendiasnak igen jól eshetett céljához képest, a mely abban áll, hogy a keresztény Spanyolországot mennyire csak lehet, porba alázza. Ugyanis az arabok daczára a fényes civilizationak, valóságos zsarnokok voltak, és mikor kedvök kerekedett, a keresztényeket halálra üldözték. A római vérkönyv (martyrologium) jun. 26-ról így szól: A spanyol Cordovában Pelagius ifjunak születés napja (mert meghalván a földnek, megszületett az ég számára,) ki a Abderrahman szerezsen király parancsára, vasfogókkal szaggattatott szét, vértanúságát dicsőségesen kiállotta.“ Jul. 27. Cordubae in Hispania sanctorum martyrum Georgii diaconi, Felicis, Aurelii, Nataliae, et Liliusae, in persecutione arabica. És van még vagy harmincz vértanu felemlítve, kik a ker. hitért bebörtönöztetve, bárd alatt haltak meg; hányan le-

*) L' Espagne pittoresque. Németül birom: Spanien und die Spanier. Brüssel und Leipzig 1847. Egyike a leggonoszabb szellemü könyveknek.

hetnek, a kiket fel nem jegyeztek? Tehát haszontalan fecsegés: a mórok vallási türelmének magasztalása, nem is szorványosan ölték, hanem valóságos üldözést is vittek véghez. Ha már most hozzá tesszük, hogy a rómaiak idejében szintén sokan hullottak el a ker. hitért, amint arról a római vértanuk könyve elég bőven emlékezik, kiderül, miszerint Cordova nevezheti magát a vértanuk városának. Meglehet, hogy a mórok hivatlan barátai úgy fogják a martyrologium számos kivégzéseit értelmezni, hogy ezek feltámadtak a mór állam ellen, hogy tehát a vérontás jogos volt, hiszen most is néhutt mindenhatónak hirdetik az államot. Azonban ezen kifogás már Krisztus urunk idejében használatott. A messiást azért ítelték el, mert sikerült ráfogni, hogy az államtörvények ellen vétett; ez okon, mihelyt kissé engedékenyebb lett Pilatus, fülébe ordították: nem vagy a császár barátja, ha szabadon eresztöd.

Cordova a kalifák édene most csak 50 ezer lakóval bír; e században is folyvást apadott, enyészett gazdagsága. Nálunk magyaroknál a kordovány csizmában van meg emléke, bizonyosan még a mór papucskészítők alkották meg hirét, amely a jelen századig tartott, s erre vonatkozik a jeligéül használt epigramm. Bolyongásaimban nem vettem észre, hogy bőrgyártmányokban kitűnnének. Ugy vélem, hogyha Cordova oly erősen emelkedik, nem sokára Sevillának versenytársa lesz. Ilyképen bizonyít azon igazságról, hogy ártalmasabb az arany, mint a vas, ferro nocentius aurum. Spanyolország hanyatlását azon temérdek arany behozatalától eredztetik, mely Amerika felfedezése után a pyrenei félszigetre özönlött s mely elpuhulást okozott, utóvégre pedig szegénységet; a vas korban, mint a jelen időt számos vasutja miatt nevezik, minden jel arra mutat, hogy fel fog virágozni. A vasut által összekötő kapcsul szolgál Andalusia és Spanyolország között, sőt az európai piacokkal általa közlekedik egész déli Spanyolország, miután Cadiztól Szent-Pétervárig nem is kell leszállni vasutról. Hanem azért jobban csodálkoztak azon, mikor mondtam, hogy Esztergamban vaspályára ülve, le sem szállok Cordováig; Magyarországról csak most kezdenek tudni többet. Lapjaik hoznak gyakortább ismertető cikkeket, jobbára francia források nyomán.

Öles falragaszokban hirdették, hogy 10 nap múlva bikaviadal lesz. Ennélfogva csak ideiglenesen váltunk el Cordovától.

A vasuti vonatok előtt félórával előjár az omnibus, és beültünk. Kopog azonban a kocs ablakán egy kamasz a vendéglői szolgaszemélyzetből, és pénzt kért, mert ő vitte el tegnap megrepedt csizmámat a cipészhez. Fél reált kapva, tova sompolygott.

VIII.

Sevilla.

De quantas ciudades goza
El orbe en su redondez
La noble Sevilla es
La mas illustre y hermosa.

Ez a világ a milyen nagy,
Te Sevilla oly dicső szép vagy

Ha nagy ur volnék, üvegházaimból kidobatnám a cactusokat, ugyannyira meguntam látni órahosszat a vasutak mentében. Ugyanis hangulatunk rendesen a környezetre megy által, én tehát mivel Cordova és Sevilla közt rettenetes, fojtogató hőségben utaztunk vagy 6 asszonynyal, kiknek csecsemőik gégeszakadtukból sivitottak, s ez által rosز kedvemben mindent fekete szemüvegen néztem, az áloekat, agavékat és akácza nagyságu cactusokat ugy megutáltam, mint a szerbtövist. Meleg, sőt átsült volt a levegő, mikor délben elindultunk, s ugyan ilyen, mikor vagy 4 óra tájban Sevillába értünk.

Ugyancsak az ablakhoz igyekeztem, mert itt még csak részestültem egy kis szellőben, és azután az „Isten földjének“ mint Andalusiát nevezik, tájait látni vágytam. Utoljára pillantók meg a Sierra Morenát. Lombdús árnyaiból házikók kandikálnak; itt volt hajdan az Escala coeli zárda, hol valaha granadai Lajos élt. Legtetején pedig remeték laknak, ugy mondták, hogy most tizenkilenczen vannak, kenyéren és vizen élnek Husz realon lehet szamarat fogadni, s így lovagolva könnyen megjárható a hegy, honnan elragadó kilátás nyilik; sokat is dicsérték előttünk, hanem aug. 30-án ilyen utat csak jó korán reggel kell végezni, s mi azt már Sevillában voltunk töltendők.

Nagy, művelt rónaságok váltakoztak utunkban, majd vég nélküli rétségek, melyeken a szinkörök bikáit növelik. De megterem itt a szamar is. Sehol sem látni oly karcsu, magas és szép fehér színü szamarakat, mint Andalusiában; már Cordovában is feltűntek művelt előzékeny modoruk által, ugyanis a szűk

utczákban, nagy terhet viselve hófehér hátukon, ép annyira kitértek, hogy még a kétfelé ágazó málhakosarakba se ütközzünk. Komoly lépésök, menés közti lassudag fejhajtásuk megtetszett volna az olvasónak is; nem csoda tehát, hogy álmöző vágyaimban a szamaragolhatás is felütötte fejét, a nagy meleg hatalma mégis erősebb volt, és így a kaján sors megfosztott azon élvezettől, mert sehol sem akadt többé paripaszamár. Mig Cordovában békés állapotban szemlélhettem őket, itt a mezőn a szabad testgyakorlatok, száguldó versenyzések és pajkos enyelgések közt láhattam. Lehetetlen leírni, milyen erőt, mennyi kellemet tud kifejteni egy szamarifjonz, egy raptusban lévő fiatal csacsi. Főleg én lehetek hálás erőmutatványaik iránt, mert figyelmemet egészen magukra vonták, s így nem voltam kénytelen a túltömött kocsi kellemetlen tárgyait észrevenni, kivéven a fiatal Hispania visitó nemzedékét, mely szakadatlanul hangversenyzett. Sehol sem látni annyi nőt szopós kisdeddal utazni, s a síró gyermek meg sem igen ijed apja nagy szemöldökétől; néha egymás kezébe adták a szülék, de azért bőgött mint a bucsui duda. Legtöbbször avval csititattak el, ha dinnyefalatot dugtak a szájokba.

Eme tájon szoktak az utazók olvadozni a mór várak romjain, a hegyormokon diszelgő templomok szépségein. Ilyen például Almodovar, egy 1300 lakóval bíró erősség, melynek arab várát don Pedro megjavíttatá. Ezen sziklavárról bátran lehetne mórokkali rokonságunkat bebizonyítani, mert „álmodó vár“ oly magyar név, oly hiven fejezi ki rendeltetését; sőt költészetet is, melyben a mór és a magyar egyiránt jártas — foglal magában, mert a mór fejedelmek itt álmodták át az életet. A spanyol szóra csak ékezetet adtam és meglett magyar jelentése. — Palma a 5000 lakóval bíró város, híres narancsairól; azért ne tessék leszállni, oda hozzák a waggonhoz, s untig ehetik belőle. — Lora del Rio; a vasut mellett van egy román izlésű kápolna, épített haranglábbal, mely agyag égvénnyel (fayence) van bevonva. — Carmona 18 ezer lakóval bír; hajdan, mikor a mórokat kergették, erős falai nagy akadályok voltak a ker. seregek előnyomulásában, ajánlják megtekintését; romban heverő Alcazar, buja termékenységgű kertjei teszik nevezetességét; de mindezek miatt le nem szálltunk, hanem csak Sevilában.

Tagadhatlan, hogy ezen vasutvonal egyike a legszebb tájéku pályáknak. Narancs- és fügefafa-erdőket metsz át, s a vidék emelésére omlatag romok közelében pálmafák is szomorkodnak hajló ágaikkal. A levegő átlátszó, a felhők alabastrom-fehérek, s mintha itt készülnének a mindenség villámai, oly delejgazdagok. Vannak ugyan kopár tetejű bérczek, hanem a hegyoldalak, a kövér rétek buja zöldben diszlenek. Egy ilyen regényes tájékban, Lora del Rio-tól nem messze mutatták a Sette Filas vár- és város-romot, és ezek mellett híres bucsújáró helyét; a szent szűznek itt egy régi képe tiszteltetik, melyhez bucsút jár egész Andalusia. Főképen mikor nagy csapások érik az országot, szokás ide zarándokolni. Azt mondják, kincstára gazdag, s mind e drágaság a szegény nép adománya. Az andalusiai megél a napsugárból és papírszivarból is, oly kevés anyagi igényei vannak; de mikor az Isten házára, vagy felebarátja üdvére kell áldozni, akkor odadja mindenét. Mélyen kell tehát az emberek szívében gyökereznie a vallásnak, mikor azt akkor is bevallják, midőn zsebből nyulni, mikor adakozni kell. Ha ez a nép csak átöltözött mór volna, s visszavágnék az Ommajadok, a kalifák ünnepei után, mint Quendias állítja, úgy hiszem, nem mutatná forró ragaszkodását a ker. egyház iránt áldozatokkal, és nem harcolná legszívesebben a mórok ellen. Ha a katholicismus csak „phantastikus játék“ lenne szemeiben, nem küzdene érte szívének vérével. Meglehet, hogy köműves vezetői megmaradtak „az arab puszták lovagjai“-nak, de nem ezekről, hanem a népről beszélek. Az andalusiai kiválóan vallásos, mintegy a vallás és erény aristocratája, mint az angol Pitt Byrne mondja. A múlt század vége felé az utczán levő képek és szobrok előtti lámpák fölössé tették a kivilágítást.

Hatalmas gyárkémények emelkednek a vitzeljes Guadalquivir mellett, magas házak, öntözött utczák tűnnek elő, nagy városba, Andalusia fővárosába értünk. Omnibus mint másutt két real. A Fonda de Paris előtt megálltunk. Ez a plaza de Magdalena (vagy másképen Pacifico, ez régi neve) téren van. Földszint adtak szobát, meg is voltunk vele elégedve; udvarias nép, jutányos árak. Kefélődzés, siesta. Hatkor közebed, ára 14 real (1 frt 50 kr.). Tiszta étterem, még tisztább szolgálat, pompás ételek. Igaz, hogy magyar káposzta nem volt, hanem vagy 8 olyan étel, hogy lehetett így nélkülözni akármi

farsangi ebédet. Neveiket ugyan nem tudom, hanem hiszen ezek oly ficzomodott elnevezések voltak, hogy semmiféle szótárban sem fordulnak elő. Bor Val de penas-ból, amennyi kellett, azonkívül csemegének valódi Xeres. A többi urakhoz hasonlólag, leves előtt dinnyét, ételek közt fügét ettem. Örömemre, voltak köztök — már az urak és hölgyek között,—kik a hagyományos szokásokhoz hiven, velem együtt jobb kézzel evének. Egyébkint hallgatag volt a társaság, politikáról senki sem beszélt, mindenki saját legbensőbb ügyeivel foglalkozván. Csak azon egy szokásukat nem követtük a spanyol uraságoknak, mely divatnak látszik náluk lenni, miszerint későn jönnek az asztalhoz; mire a szegény pinczerek minden egyesnél újra hordják azt a kimondhatlan nevű sok ételt. Mi azonban annak idején jelentünk meg, teljes kényelemben falatozván, mi által a pinczerek jóváhagyását is kiérdemeltük. Az asztaltársak a legkisebb szolgálatot szívélyes muchas gracias-szal köszönték meg; egyenkint csendesesen, amint jöttek, el is szállinkóztak.

Madrid után ez a legtisztább város, mert ennyit a leáldozott nap daczára is láttunk. Cél nélkül, utczatudomány kedveért indítottuk meg lábainkat, és ki sem terítve a város térrajzát, a plaza nueva-ra értünk, amely Sevillának első tere. Itt a mór építészetnek semmi nyoma, szép három emeletes házak környezik, mintha csak összebeszéltek volna a tulajdonosok, olyan egyenlők a házak. Egyik végét a faragott kőből épített ayuntamiento foglalja el, kis toronnyal a középben, melynek óráját ép akkor gyújtották meg, hogy világítson a térre gyülekező sétálóknak, a gázgyújtogató gyerekek is futkároztak, s alig kerültük meg, már is fénytengerben uszott a tér. Ami nálunk az akácza, az itt a narancs, ugyanis mérges zöldlombozatu narancsfák szép rendben foglalják el a tért, hanem öntözik is, mint másnap láttuk. Minthogy vasárnap volt, a város fele künn lehetett, zenére is tettek készülleteket, mert a tér közepén lévő faemelvényen is meggyújtogatták a gázlámpákat. Minő kedves, minő élénk, minő udvarias a sevillai nép, azt már előttem számosan mondták el, én csak azt ismételhetem, hogy ugy van. Talán legpártatlanabbnak fogja az olvasó az angolt tartani, azért azt idézem. Pitt Byrne állítja, hogy a becsületesség, józanság és tisztaság gyakorlati erénye itt közönségs; és midőn vidékére tett kirándulást, még jobban győződött meg erről. (II.

330.) Of the practical virtues of honesty, sobriety and cleanliness we found very obvious evidences in Sevilla.

A társaság a legtarkább volt, mert gazdag bankárok mellett a munkás ép oly fesztelenül ül, mint akár az olvasó, mikor ezeket háló köntösben vagy csibukozva olvassa. Amit democraticus érzelemnek neveznek, vagyis az emberi méltóság elismerése, és az ezen alapuló egyenlőségi érzet, sehol sincs úgy kifejlődve, sehol nem ment át a nép erkölcséibe, mint Spanyolországban. Nem csak a vashátú márványpadok voltak szakadatlanul elfoglalva, hanem a földön is ültek; zeneközökben egyes csoportokban kis lányok táncoltak, anyáik vagy testvéreik felügyelete alatt. Faképu angolok, nagyhasú törökök egymás mellett sétáltak. Házaló árusok furakodtak az emberek közé, kínálva apróságaikat, de szemtelenül egy sem tolakodott. Legtöbb zajt okoztak még az agvadores, vizhordók, nyilsebesen futkározva minden embert megfigyelve, nem int-e kezével, mire a víz hatalmas dicséretei mellett egy-két cuarton jó nagy poharat töltöttek meg. Közönséges szójárásuk itt is: agua, mas fria que la nieve, hónál hidegebb vizet kínálnak. Egy padon ülve, forgatag gyanánt oda repült, ziháló mellel, pirosra kigyuladva, mert táncból jött két kis leány. Megkérdeztem nevöket, az egyiket Carmen-, a másikat Conceptionnak hívták. A spanyol nők nem csak Mária névre keresztelik leánykáikat, hanem a szent szüz különféle ünnepeinek nevére is, melyek ugyanannyi titkainak emlékére rendeltettek, p. Dolores, Rosario, Assuncion, Pilar (Zaragossai Boldogasszony nevére) Rocio, szintén bucsújáró hely. Mind a két lánykának, ha bár testvérek voltak, Mária vala védszentje, csak hogy az egyiknek a karmelhegyi Boldogasszony napján, a másiknak a szeplőtelen fogantatás ünnepén volt nevenapja. Mig tartott a katonai zene és az emberek oda figyeltek, lánykáink veszteg ültek, de mihelyt megszűnt, legott társnéikkel együtt a tánczba keveredtek.

A sok járásban, nézésben valahogy megszomjastunk, azért a torok szárazságának fagyalattal akartunk véget vetni. A fagyaldák tele voltak, mondhatnók ember hátán ember. Láttunk egy nyílt helyiséget balra az ayuntamiento vagyis a városháztól, hova be is mentünk. Rendelünk fagyalattot; az úgy mondják elfogyott, hanem szolgálhatnak hideg tejjel, amit legott hoztak is szépen felczipfázva különféle pástétommal. Mig

gondolkoztam, hogy mihez fogjak, hátulról valami tolatodik a tányéromhoz — oda nézek, — szarvai vannak. Mi ez! — tehen volt. Fölugrottam matadori sebességgel és szikrázó szemekkel, rajta megyek a pinczérnek, hogy hát teheneknek is tálalnak itt? Hidegen felvilágosított, hogy biz ezen tehenek ide valók, kávéházi lakosok, mit megláthattam volna, bejövén a terembe, ha a függönyön tulra tekintek. No ez ugyan pompás! Hogy minden vendég szemeivel meggyőződjek, miszerint hamisitlan tejet iszik, szeme láttára fejik meg a teheneket. Az istállót csak egy két lábnyi magas párkány és függöny választja el a kávéháztól. Mig a kávéház padlata finom márvány, amazé legott közvetlen közleében istállói festékü fahasáb. Még csak emeltebb küszöbe sincs az ajtóhevedernek, mely által a pinczérek az istállói személyzettel közlekednek. Elment a kedvünk az üde tejtől; meg lehet, hogy megszoknám idővel, hanem ama két napon, mig Sevillában időztünk, be nem léptünk az eredeti s talán páratlan kávéházba. Másnap láttam czimét: leche (tej) svizza, volt ajtaja felett; s amint bekerültünk a másik utcára, láttuk, ahogy itatni vitték a tiz svajczi tehenet. Ezen kávéház oly annyira egyetlen, hogy különössége miatt „cosa de Sevilla“-nak nevezhetjük, miután, tudvalevőleg a spanyol eredetiségek cosas d' España-val jeleztetnek.

Szemben ezzel a tér másik felén, találtunk egy népes kávéházat, itt finom granitát kaptunk. Ez kissé lágyabb fagyalt; olesó volt s ostyát annyit ehetünk mellette, a mennyi tetszik, nem számítják külön. És már most sem zene, sem a holdvilágos éj többé vissza nem tartott; haza ballagtunk, hús szobánkban lenyugodván. Ablakunk alatt még sokáig guitar-pengések hallatszottak, hanem én nem gyönyörködtem a romanticismus és classicismus (pajtásom horkolása) versenyzésein, csakhamar elaludtam.

Minő kedves volt a sevillai reggel! A látandók várakozásteljes reménye milyen vidámakká tett. Engem roszkedvűvé szokott hangolni, ha ki nem tisztítják a csizmámat; itt nem tették, talán azért, mert Sevillában csizmatisztítási hivatal van. A San Francisco-téren, mely még ódon épületekkel dísekszik, de építenek rajta is, megtaláltuk a hivatalt, felirata: salon per limpiar el calzado. Olaszországban utczaszögleteken állnak a csizmatisztítók, mig zsámolyára teszi lábát az ember,

falhoz kell támaszkodnia. Lyonban magas karszéken helylyel kínálnak, s míg ő a kefével surol, addig nézegethetjük a város plánumát, rendezhetjük a látnivalók sorát. Sevillában erre salon vagy on széles divánnal, ez alatt zsámoly, melyen teljes kényelemmel a zsámoly mélyedéseiből szedegetve a fénymázt, nagy megelegetésemre (limpidissimum solatium) tisztította meg csizmámat; már az igaz, ilyen fénymázt lábbelim még nem evett. Ára négy quarto volt, de eltartott két napig. Ezen térnek az említett hivatalon kívül, még két nevezetessége vagy on, az első, hogy ezt is plaza de la Constitucion-nak keresztelték el, de a régi neve is megmaradt; másodsor, hogy közepén egy márvány medenczével ellátott szökőkut lövel jó vizet.

Tovább egy hétnél nem borotválkoztam, csak azért, hogy „a sevillai borbély“ elhirült művészetét, tarlós szakállomon öntapasztalatilag ismerhessem. Már tegnap este kerestem egyet, hanem be voltak zárva boltjaik, ami helyesen is történt, mert a gáznál is elkerülhetlen gyöngébb fény, homályt vethetne világösmert ügyességökre. Amint a két leirt térről, mert csak a város-ház által elválasztott szomszédok, a cathedralishoz vezet az ut, jobbra van egy bolt, itt fejeztem be tanulmányaimat az összehasonlító borbély-művészet körül. Tettem tanulmányokat Olasz-, Német-, Francia-, Spanyolországban, s így talán sikerül tárgyilagos ítéletet mondanom a művészet ezen ága felett, melyet egyébiránt hordjon el a vihar. A német és francia elesik, mert nem tűnnek fel specialis tulajdonságoknál fogva, csak a többi hármat kell osztályoznom, a magyart (beleértve a horvát és szerb honfiakat, kik nem kevésbé mozdították elő a magyar ezen hirnevét), az olaszt, a spanyolt. A magyar sokat beszél, hireket hord, erősen vakar, csak egyszer szappanyoz, s akkor is képünkhöz dörgöli a negyedfont szappant, de a száj tájékára lelkesmeretesen ügyel. Mihelyt lesurolta a habot, önelégültséggei jártatja ujjait a megsimult ábrázaton. — Az olasz ásitva kel fel, sokáig veri a habot, fogja az ecsetet s nem gondolva meg, hogy minden ember orra alatt nyílás vagy on, rettenetes „nem törődöm“-mel keni be képünket; első alkalomkor ugyan elég hab ment át a réven. Azóta nem felelek, bár mit kérdezzen a borbély. Veszélyes politikusok, nagyobbrészt democraták. Az olasznak szakálmetélése minden gond és figyelem nélkül történik. Egy római borbélyt a csuklás szó között kapta s majd a

feje tetején lökte ki a hangot, mire oldalt meg is metszett. A szájszögletekre figyelme épen nem terjed ki; a félfrancot szó nélkül teszi zsebre. Kalapot kézbe nyújtani, kabátot felölteni segíteni, az ugyan eszébe nem jut. „Gyűrűs borbélyok“ gyakoriak Itáliában. — Hanem a spanyol egészen más, azért fájdalom, el kell vennem nemzetem borbélyaitól az elsőség pálmáját, és a spanyolnak vagyok azt kénytelen nyújtani. Mihelyt beléptem, egy csinos fiatal ember fogadott, kinek arcán érzelmegazdag, tulömlő ifju kedély nyilatkozott. Mosolygó arcczal helylyel kínál, legott kész volt a hab, s mindenekelőtt kért, hogy kegyeskedném beszorítani ajkamat, mert a szappan-hullám özöne erre is keresztül fog rohanni; amint készen volt vele, hőtisztaságu fehér kendővel megtörle az ajkakat, mire azok ránczos állapotukból kimenekülve, rendes szélességökre tereltettek. Megtörülvén kezeit, mintegy éldelegve a félig elnyert diadalon, a polczon lévő papirszivarokba nyult, rágyújtott és finom füstfellegekbe felhözve arczát, kézbe vevé beretváját. Hogy előre lássam, milyen bravourral végzendi feladatát, dus hajzátába kapott s kiszakitva néhány szálat, szememláltára szétmetélte számlálhatatlan darabokra. Ekkor utánozhatlan gráciával — munkához fogott, és oly ügyszeretettel faragta a régóta kaszálatlan terményt, hogy alig éreztem kése csuszamlását. Az olasz megteszi azt a gorombaságot is, hogy könnyebb tárgyalás végett a szájba is nyul, és onnét domboritja ki az arczbőrt, hogy tövig lehessen kivágni a bajusz gyökereit; a spanyol megelégszik a külső kezeléssel, s mégis annyira összeszorítja, majd szétfeszíti a bőrt, hogy képes egy hétre is fölöslegessé tenni minden beretvát. A cigarito még füstölög, de ő elveti, mert új szappanyozáshoz fogott, s most a legfinomabb gyökerek kiirtásához kezdvén, nem tűrheti, hogy a füst miatt csak egy szálat is meghagyjon. Bevégezve második működését, fölveti fejét, a menyezetre néz gondolkodva és kezével finoman érinti állunkat, hogy hátha még megmaradt valami bujkáló száalka, melyet csak eme figyelő állásban lehet valósággal észrevenni; mihelyt finom tapintata csak egy fejét kiemelő szálon megakadt, legott kikapálja. A kezügyet, melylyel megmossa a már tisztára vart bőrt, leirni lehetetlen; három érintésben kész vele. A két reált udvarias köszönettel fogadta; de miután pajtásomat hasonló praecisióval rendbe hozta, nem akarta megtartani az ujo-

lag odanyujtott összeget; hiszen utitársa már megfizette, ugymond, szinte vitázni kellett vele, hogy ne figurázzon, hiszen ilyen remeklésért nálunk pezetát adnának. Ilyen a sevillai borbély!

Nem süttött még a napsugár, azért elhatároztuk a Giralda meglátogatását. Ez egy hires torony, melyet így ünnepel egy régi író:

Tu maravilla octava, maravillas

A las pasadas, siete maravillas.

A világ nyolczadik csodájának nevezi. Megy már néhány százra a nyolczadik csoda száma, megállhat köztök ez is. Építették 1195-ben azon győzelem emlékére, melyet Almansor, a castiliai Alfonz elleni csatában nyert. Elejénte tehát a mecset minaretje volt. Beszélük, hogy fényes pavillon diszlett rajta, majd pedig csillagda lett. 1568-ban még fölebb építették, s jelen alakját kapta. A mór torony 182 láb magas, amivel megnagyobbították, 150 lábat teszen. Legtetején van egy hatalmas bronz szobor, kezében labarum, jelvénye a hitnek. Az alak 2800 fontot nyom, mégis csekély szellőre is a zászló folyton megfordul, innen kapta Giraldillo nevét, mert girar annyi, mint forogni, a név a toronyra is átment, s lett Giralda. Építője Algeber, az arab számok terem-
tője, ki előbb Afrikában emelt két ilyen tornyot. Hatalmas négyszög az alja, egy oldala 50 láb széles. Anyaga téglá, s külsején ugyancsak nyers téglából arab diszitmények tűnnek elő. Van egynehány patkó ivezetű ablaka is. Második építője Ruiz Fernando, ugyanaz, ki a cordovai ker. templomot építette, s a két izlést szerencsés öszhangba hozta. A fölmenet nem lépcsőn, hanem menedékes, boltozott uton történik, mint a velencei campanile-n, ezokon nem csak lovón, de kis kocsin is föl lehetne hajtani. VII. Ferdinandról mondják, hogy fellovagolt. A harántok (planum inclinatum, * lejtő sík) meg vannak számozva, van 36 ilyen planum; a 18-on erősen kiírtuk: **Élj en a magyar!** Rémséges harangozást vittek véghez a gyerekek ama 25 harangon, melyek ide s tova lógnak az ablakokban, amikor tet-
szett, félreverték. Cordovában olvastam az ujságban, hogy néhány nap mulva ezen gyerekek egyike, versenyezvén a harangtánczoltatásban, kiesett az ablakon, a templom tetejére hullott és szörnyet halt. Ezen szerencsétlen esést Lopusnyi kanonok^o ur látta, mert ép akkor a narancsudvarból nézegette a tornyot; iszonyuan elrémült, úgy hogy nem tekinthetett fel többé.

Innen a kilátás nagyszerű. A végtelen rónát, mely Sevilát környezi, csak néhány halom, nyugatról néhány jelentéktelen hegy szakítja meg. A nap itt afrikai éllel és fényzőnnel küldi le sugarait, és a kiálló pálmákat, mégegyszer oly nagyokká tünteti elő, mint minők valóságban. Itt-ott aszalt mező bántotta a szemet, hanem a bővizű Guadalquivir e tájt már hatalmas öntözvényeket viszen véghez, ez okon, elég zöld mezőn is pihenhet a szem. Legalább partjai hosszában növény-szegélyzet vonul el, s a napfény erősen veri vissza sugarait vizéről. A város, mintegy a cathedralis köré van építve, innen tehát pompásan tájékozhatja magát az idegen. Mi vagy egy óráig bámultunk bele a megragadó tájékba, sőt itt olvastuk el Sevilla történetét.

Czime: la muy noble, muy leal, muy heroica y invencible. Nemes, igen hű, daliás, legyőzhetlen. Így nevezék el bölcs Alfonz király, a Ferdinandok és Izabella, mert midőn mindenek elhagyták, Sevilla hű maradt. Megérdemli tehát, hogy egyetmást elmondjunk róla. Valamelyik kapuján ez áll:

Condidit Alcides, renovavit Julius urbem
Restituit Christo, Fernandus tertius heros.

Eképen a homályos régiségben vész el eredete, ha talán nem is igaz, hogy Hercules vetette meg alapjait, mint hiszik. Az bizonyos, hogy a phöniczi, görög és carthagoi kereskedők megfordultak benne. Julius Caesar szerette a várost, amikor Hispalis volt a neve, sőt egy régi romancz szerint fallal kerítettette be.

Hercules me edificó
Julius Caesar me cercó,
De muros y torres altas;
Un rey godo me perdio,
El rey santo me gano,
Con Garcia Perez de Vargas.

„Egy goth király elvesztette, a szent király visszanyerte, Vargas Perez kardjával.“ Oly fontos volt Sevilla bevétele, hogy a romai kalendariomban aug. 9. ilyen megjegyzés volt: hoc die Caesar Hispalim vicit. — 413. elfoglalták a vandalok. Ezekről nyerte nevét a tartomány, Vandalusia, utóbb Andalusia. Mint ezek, úgy a gothok is fővárosukká tevék. A mórok kezébe

713-ban esett, a mikor Gemen törzs fészkelte magát bele. Habár ez utóbbiak leginkább Cordovában székeltek, a mór pártküzdelmek idejében nem egyszer lőn fővárossá. Elvégre 1021. független ország lőn Mohamed Abu el Kasem uralma alatt. A XII. században építették az Alcazart, melyet legott nézünk meg. A keresztények kezébe 1248-ban került, tizenkét évvel Cordova elfoglalása után. 1262 körül kapta bölc Alfonztól fönnebb említett czimét, mely lassankint nagyobbodott. Don Pedro 1353—1364. uralkodván, leginkább az Alcazar bővítése, de a város szépitése által is népszerűséget szerzett. Virágzása kora Amerika fölfedezésével kezdődik, mert ami kalandor csődült az új világba, ami arany ömlött Spanyolországba, az mind Sevillán ment keresztül. Ujabb korban is fontos szerepet játszott Spanyolország történetében. Czimerén szent Ferdinand ül trónon, s környezi két püspök, szent Izidor és szent Leander, mind a kettő andalusiai. Egy másik czimere, melyet a bölc Alfonztól kaptak, a legrégibb képtalánynak mondható. Áll pedig egy csomóból — nodo, — **S** melynek két oldalán n o és d o szavak állanak, ma de ja annyi, mint csomó, összeadva az előbbiekkal kijön: no ma dejado, „el nem hagyott,“ t. i. a város.

Van körülbelül 66 tornya, 15 kapujából néhányat ledöntöttek; 150 temploma, melyek fénymázás tetőik (fayence) vagy illetén falkülmék által reszketve ragyogtak a nap fényében. Lakosainak száma 152 ezer, kik 28 plebániára vannak felosztva. Hatalmas palotái, rengeteg gyárai, tátongó szinköre, mindez mélyen véste be magát emlékezetünkbe, nem is fonnyadt el e kép mai napig. Innen leginkább győződik meg a közmondás igazságáról, mely szerint: Quiér no ha visto a Sevilla No ha visto maravilla. Ki nem látta Sevillát, nem látott még csodát. Élveztük volna még tovább e délibábos rónát, hanem a kellemtlen kongatás, mert tengelyök körül tánczoltatták a harangokat, leüzött. A torony aljában az ör felesége bölcsődalt énekelt, s a néhány garas borraivalót megköszönve, mintha csak énekét folytatta volna, olyan szépen csengett utánunk hangja.

Sevillában némely utczában ponyva alatt mentünk el. Öszszebeszelnek a szemben lakó háziurak, s a házak tetején az eresz táján, ponyvákat terjesztenek szét, mire nem csak a pa-

rázsszemű hölgyek (ez elfogadott bókja a spanyol nőknek) kinézhetnek az utczára, kihajolva a járókelő népség után, ami a heves napsugáron lehetetlen volna, hanem a szegény utas is árnyékban nézheti a diszes kirakatok drágaságait. Különbben hol ez nincs, mintha Petőfi lángostora napsugarakból sujtana, oly velőkiig ható hőség égette hátunkat. Szinte lesuroltuk a falakat, annyira igyekeztünk a házak árnyában járkálni. Angolok Sevillellát, city of perpetual summer-nek nevezik.

A város közepén, beépítve a házaktól, nem is valami magaslaton van a mór alcazár, mely Alhambra után a legépebb arab épület. Kivülről csak tetőcsoportnak látszik, tömör dimenziói által nem ragadja el a nézőt, pedig nagy műkincseket tartalmaz. Hajdan e helyen római praetorok laka állott. Itt fészkelte be magát Abdelazis utódja Abdarrahan. Jalubi által építtette az XI. században a jelen alcazart, mely később a folyó melletti torre d' oro erődig terjedett. Don Pedro a kegyetlen is javított rajta s itt élte kéjnapjait, bujábban mint a mór királyok, pedig meg volt keresztelve. V. Károly, ki egyik termében esküdött meg a portugál Izabellával, szintén nagymérvű ujitásokat vitt végbe rajta. II. Izabella hasonlólag sokat költött rá, s oly stylszerűleg javították a finom arabeszkéket, hogy csak ragyogó fényök által lehet megismerni, miszerint ujak, de nem onnét, mintha nem volnának valódi mór formák.

Amint az alcazar-hoz közeledtünk, egy közönséges kapu felett vettük észre a castiliai oroslányt e felirattal: ad utrumque, fején korona van, előlábával keresztet tart. Egy közönséges udvaron áthaladva, az alcazar ujitott homlokfala ötlött szemünkbe. Míg tündöklő színekben ragyogó alakját nézők, jött az őr, ki bevezetett a termekbe. Itt láttam don Pedro henczegő feliratát: El muy alto, y mas noble, y muy poderoso, y conquistador Don Pedro, por la gracia de Dios, Rey de Castilia y de Leon, mando facer estas Alcazares y estas fazadas, que fue hecho, en la era mil quatro cientos y dos (1402). Legelőbb egy márvány padlatu patio-ba értünk, hol afrikai húsos növények terjesztették szét leveleiket. Ez a „patio de las doncellas.“ Köröskörül tornác fut, melyet 24 márvány-oszlop tart, közepén ugrókut lövöldözött kristálytisza vizsugarakat. Egyik tornácza alatt boltozatos mélyedés van, itt ült a mór király, mikor lányai előtte az udvaron kergetőztek; innen van neve is „a kis-

asszonyok udvara“ mások szerint onnét, mert itt vette át az ország adóját, mely 100 leányból állott. A tornácz-ívek, a falak mind finom stucco domborművekkel ellepvék, ami inkább egyszínű rajzolathoz, mint plastikai műhöz hasonlít. Minden ív 13 félvéből áll.

Ez udvarból a „sala de los embajadores“-ba nyitottunk, amelyben az alcazar pompája tetőzik, s mely az Alhambrával is minden tekintetben kiállja a versenyt. Magas kupolája alatt négy balkon vagyon, mind elhalmozva a legfinomabb arabeszekkel, melyek mélyedései aranytól ragyogtak. Valamint mélyedések vannak fölfelé, úgy lefelé fordított arany lobrok, beszöve csipkéekkel merednek a nézőre. Az ornamentika hálói, mint az egymásba font arabeszek illatos koszorui lengnek a magasban. A falakon mintha aranszálakkal átszótt szőnyeg függött volna, oly egymásba olvadók eme cifrázatok. Ezt valóban pompás királyi sátornak lehetne mondani, melynek finom metszetű oszloppaira, damascusi arany szövet, vagy India szőnyegei terítették szét. A szem várja, ha vajjon a forró léghulám nem emeli-e ama csipke fátyolt, s a fül lesi, hogy vajjon az esti szellőn miképen csikorognak ezen nehéz aranszövetek. Pedig mindez csak vakolatból vagy kőből a mór művészek phantastikus tervei szerint készült; századok óta emelkednek e sátorok a nemzedékek felett, s ott függnek a szőnyegek, hova őket a mór király csatolta. Az indiai szőnyeg pedig glazirt téglá, finom színmozaik. Hanem az igaz, hogy agyag- vagy vakolatból ennél emberi kéz szebbet még nem alkotott. Itt mutatják a szép és kegyetlen Maria de Padilla alakját, melyet don Pedro alkalmazott az arabeszek közé.

Még néhány termen mentünk keresztül, melyek ha nem is oly pompával, de ugyan oly arab izlésben diszítvék. Egyiket V. Károly szobájának neveztek. Látni benne a sast és jeligéjét: plus ultra, mely a korán mondataival egy társaságban van. Egy másikat, Pedro hálósobája volt, kevésbé világitva. Nevezetesek még a mázégvényes téglák, vagy a cserép-mozaik, melylyel a falak alja van diszítve, 4—5 láb magasságban kályhacserepek fedik a falat, melyeket egy látásra, rendetlen keveréknek gondolunk; de utóbb kitünik, hogy finoman kiszámított, kimért alakok, melyek az egész épülettel öszhangban vannak. A „fayence“ mesterségben utánozhatlanok az arabok. Mutatnak itt

falakról lefüggő granátalmák, amerikai növények, izzadva a melegben, váltogatják egymást; az ember valóban nem tudja, hová nézzen. Egy pamutfáról adott a kertész emlékül néhány bogyót, két granátot is szakított le, melyeket émelygős izök daczára megettünk, mert hiszen az alcazárban termett. Egy korhadt narancsfáról állítá, hogy a mórok előtt ültették, tehát 1000 éves. Cziprusfából élő lombozatu gömbölyű ivék fogadtak az elváló virágtáblák szélein. Végre egy pavillonban megpihentünk, miután a fürdőkbe akartunk menni, hol hideg a lég

A fürdők több osztályzattal birnak, legnevezeteseb egy gyengén megvilágított igen hosszú folyosó; ennek közepén ugyan oly hosszú faragott kőből épített medencze vonul el, hol térdig érő vízben fürödtek a hárem hölgyei, később don Pedro ágyasa, mig egy szomszéd börtönből, melyet most is mutatnak, szegény fogoly felesége a férj buja üzelmeit volt nézni kénytelen. Beszéli, hogy don Pedro legtöbbnyre itt elmélgdvén az állami dolgokról is, egy alkalommal azon tünődött, hogy kit nevezzen ki bizonyos ügyben bírónak. Belevetett a vízzel telt medenczébe egy ketté szelt narancsot, s oda rendelé egymásután a törvénytudókat, mindenkitől kérdezve, hogy mi ez? Mindenik azt felelte, hogy narancs. Egyik azonban pálczára szúrja a kérdéses tárgyat, közlelről nézi, s azt mondja: ez ketté szelt narancs. Ez utóbbi, alaposságánál fogva megnyerte a király bizalmát. Azt is beszéli, hogy mikor Padilla fürdött, a király barátjaival mulattatni ment őt. A legfőbb galanteria megkivánta, hogy a lovagok igyanak a vízből, melyben a hölgyek fürdöttek. Bizonyos lovag nem akart belőle inni, mire don Pedro dühösen kérdé okát, a fiatal ember csak az által mentette meg életét, hogy kedve szerint válaszolt, azt mondván: félek uram, hogy miután levest ettem, egyébre is jön étvágyam. Hideg volt e homályos bujósi téreken, kisiettünk jámbor vezetőnkkel, s a napon járva, rendbe jött a hideg és hőség közti egyensúly.

Az utak majd kövecscsel, majd élbe rakott téglákkal kirakvák. Ez utóbbit utikönyvünk: en point de Hongrie-modor-nak nevezi; legyen tehát magyar talaj. Erre sétált hölgyeivel Padilla. Miután megjártuk a kert minden szegzugát, egy pavillonba állított bennünket az őr, ő pedig eltávozott. Amint az utak hosszában nézegettünk, egyszerre az egész téglakövezeten eső

kezd esni. Ugyanis a téгла-közökben finom óncsövek vannak kidugdosva, melyeket, előbb sem nem láttunk, sem rajtok taposva észre nem vettünk; ahogy megeresztette a vizet, vagy egy ölnyi sugarak szökelltek, mi valóságos esőnek tetszett. Mikor don Pedro a vén bűnös kifáradt a tündérligetek ambra-illatát szivni, azzal mulatott, hogy kihivatta a hölgyeket, s mikor a járdákon sétáltak, rájuk eresztette a vizsugarakat, mire azok sikitva a virág-ágyakon keresztül törve nem egy virágnak okozták halálát, és kedves czivakodással törtek rajta, hogy miért szedi őket így rá.

Utoljára voltunk V. Károly pavillonjában, melyet régi narancsfák árnyékában, mór izlésben ő maga építtetett, s hol ebédelni szokott volt. Tornác fut körötte, s közepén most kiszáradt ugrokut vala. Falait mázos cserepek fedezik, melyekre domborban kinyomva látszik a kétfejű sas és a herculesi-oszlopok. A talajon 1546. év látható. Minő bűbajos lehet eme locsogó vizekkel telt tündéerkert holdvilágon, midőn fénye szüntelen változó alakokat fest az ingatott lombok által a talajra, s a fecsegő vizsugarak szellemcsöndesen elmondják képzelt lelkeknek az elmúlt idők történeteit, mikor ez most is szép, habár hallgat a hárfahang, nem szól a fülemile, csak a szárító napsugár garázdálkodik, égetve, mit elfelejtenek megöntözni.

A látottak élveit semmi sem pótolja, csak — ha ennyire elfáradt valaki, mint mi a nézésben, egy hűs szobában tartandó siesta. Ugyancsak megelegtettem a napsugárt s a belőle szőtt csipkefátyolokat, mert így nevezik az arab díszitményeket, a patkóiveket s a mór históriákat, — mire egy álmodás nélküli álom következett, melyből csak az ebédcsengettyű ébresztett fel.

Az estebéd utáni időt járkálásban töltöttük, hogy ismerjük utcáit. Pusztulnak ugyan a tekervényes mór utcák, hanem azért van még elegendő. Az ujan épített házakon azt a nevezetességet tapasztaltuk, hogy itt nagy fénynyel állítják elő a miradores-t; ugyanis az ablakon nem csak erkély van, hanem finom izléssel üveggel is bevonják az erkély felsőbb részét, néhol az egész első és második emelet egy hosszú erkély, közben három részre van osztva; egy helyütt az erkély üvegeinek fafoglalványait aranyozva láttuk. Itt aztán virág, szőnyeg, szép függönyök a lakó gazdagságának arányában gyönyörködteték

a járókelőket. Ez mintegy második emelete a pationak, mert udvarkert itt is divatozik; de miután abba a nagy házak minden lakói le nem mehetnek, mirador-ral pótolják. A patiók Sevilleában szintén igen szépek, feketefehér márvány talaj folyosó vezet hozzájuk, s a folyosó végén vasrács, melyet a lakatosok nagy phantasiával, már a mennyre náluk phantasiáról szó lehet, állítják elő. Egy angol versemény szerint Sevilla méltóságos mint egy királyné, kecses mint az andalusiai, tiszta mint a castiliai. Ez okon örömmel írom ide. Dignified as a queen, Meditative and graceful as an Andalusian, Chaste as a Castilian.

A folyón (Quadalquivir), mely innen gőzhajókat visz a tengerig, vashidon mentünk át. Átmenve a másik partra, hol van a Triana, munkások városrésze, csakhamar feltűnt a különbség Sevilla és ezen gyárváros között. Itt született Traján császár, most erre van a gitanos tanyája; azontul van Italica; rom cirkuszában, hol párduczok küzdöttek, most kigyók, vipérák tanyáznak. Alig fordultunk meg utcáin, visszatértünk a sevilleai partra, melynek hosszában vonulnak el híres sétatérei. Elmentünk a torre d' oro mellett, mely római alapokon épített octogon arab torony, kupolája mázégvényes cseréppel van fedve. Elnevezése don Pedro idejéből származik, ki itt őrizte kincseit, most hivatalnokok járnak ki belőle. Itt van a Capitanea del puerto, hajózási hivatal. Következnek a las delicias Cristina, s másnevezetű sétányok. Itt most csak néhány hintót láttunk, mert a fák a nagy melegben jóformán ritka lombokkal bírtak. Lépteink csak úgy kongtak a Hercules terén a fák alatt, befordultunk tehát a Xeres-kapun a városba, miután ránk sötétedett.

Elmentünk a főegyház mellett, és sötét ajtaján méla orgonahang ütötte meg fülünket. Bementünk, egy kápolnában kereszteltek, azért szólt ének nélkül az orgona. A sugártalan sötétségű űrben csak egy lámpa égett az oltári szentség előtt, egyébkint semmit sem láttunk. Amint vége volt a szertartásnak, a keresztapára rárohantak a ministrans gyerekek, egy quarto-ért esedezve; alig szabadulhatott tőlük. Minthogy más nap űde lélekkel a cathedralist szándékoztuk szemügyre venni, legott váltottunk apró pénzt, hogy legyen mit elosztani.

A Magdolna-tér, hol laktunk, nem dicsekszik ugyan narancsfákkal, hanem lombos akácok üditik levegőjét és az itt ásitó fiakereket. Szögletein különféle színű sátor alatt, czukrá-

szok árulnak üde vizet, pástétomot s egyéb nyalánkságot, talán nem is czukrárszok, hanem csak süítő legények, vagy elcsapott pinczerek. E sátorok neve: puestas de agua. Emlékeztetnek a nápolyi aquajuolo-ra. Telve van a sátor cidra (almabor), malva-bisco s más üdítő szeszes és szesztelen italokkal. — Terünkről beszélve, az tűnnék elő, hogy csöndes lefekvésre haza mentünk; azonban be kell vallani, hogy mi bizony az ujtéren a narancsfák illatában barangoltunk, s utóvégre a café de los imperadores czimű kávéházban fagyaltot (naranjas) ettünk. Ez talán leg-szebb kávéház Sevillában. Két emeletes, úgy azonban, hogy az első és második emeletbeli vendégek lekiálthatnak az alatt mulatókra, mert gömbölyü ür van a két menyezeten. Falakon és menyezeten merő tükör és fény-ár. A társaság vegyes volt; sőt nagyobb része parasztokból állott. Hanem az sajtáságos, hogy egy városbeli spanyol és sevillai paraszt valóságos ur. Fekete nadrág, vörös öv, fehér (zsinoros!) dolmány, pörge kalap a ruhája, úgy azonban, hogy a kalap bubján gömbölyűség és behorpasztás helyett egyenes lapot képez. Csaknem magyar-nak néztük volna őket, ha kivétel nélkül bajusz- és szakáltala-nok nem volnának. Nagy szomorúság fogott el, midőn eme élénk zsvajban, derült kedélyes beszélgetésben itt-ott félreca-pott kalapu vendégek hangos vitái közt, eszembe jutott a mi kocsmáinknak utczára szolgáló büze, ami verekedéseink, és az ocsmány káromkodás, melyek népünk mulatóhelyein történnek. Itt meg részeg ember nagy ritkaság, ha „részeg“-nek csufolnak valakit, ez oly gyaláztatnak vétetik, mint nálunk a rabló név. Leginkább jóltevéleg hatott az az előzékeny szivesség, mely midőn mással jót tehet, azt legnagyobb szerencsájének tartja. Az asztalnál ült velünk egy ilyen paraszt, s a legnagyobb kész-séggel szolgált, akármire felkértük, kívánatainkat olvadékony mosolygással kísérte; és ezt mindenütt tapasztaltuk. Nem lehet ezt másból eredetezni, mint hogy ott a kedélyeket a ker. vallás egészen általjárta. Meggyőzött ebbeli véleményemben a protes-tans Barrow György*), ki bibliát terjesztve különféle viszon-tagságok közt, öt évet töltött az országban, igyekezete csak annyiban sikerült, hogy tökéletesen kiismerte a népet, s ő mondja: „lehetetlen be nem vallani, hogy a spanyol leginkább

*) La bible en Espagne. Paris 1845. I. 224.

becsüli meg felebarátjában az emberi méltóságot, s legjobban teljesíti a szeretet parancsolatát. Nem csak hogy itt meg nem vetik a szegénységet, hanem nem is tömjényzik nagyon a gazdagot, vakon nem imádják a pénz emberét. A nyomorult nem kénytelen érezni, hogy helyzete vagy természete le van aljasítva, mert senki sem veti meg, nem hányja szemére nyomorát; de a nemes, az aristocrata, a marquis sem lehet dölyfös, mert nem hizelkednek neki, nem térdelnek előtte, ha csak nincs francia inasa.“

Korán reggel kopogtattam az érseki titkár lakásán — ki mivel közönségesen kanonok, külön lakik, engedélyt kérendő misézésre; a vasrácozatu ajtónál állva, utóvégre jött egy inas, és anélkül, hogy kinyitotta volna az ajtót, átvette papi utlevelemet — litterae formatae — s elvitte a titkárnak. Mig odajárt az inas, jött a templomból a titkár anyja, ki mihelyt elmondottam járatom célját, sebtén fölszaladt, s rögtön hozta igazoló levelemet, a kívánt engedélylyel.

Az óriási templom egy szép kápolnájában, Madonna de pilar mondtam szentmisét; sokan gyültek össze, valamin mindig, ha e kedvenc oltárnál tartatik az istenitisztelet. A confiteorban egyéb szentek közt, szent Izidor is emlittetik, csekélyebb sajtáságok közt az is felötlő, hogy a kisebb kápolnáknban, csengetés helyett, hatalmasan mellbeverte magát a ministrans. Ez is Cosa de España. Mikor hazamentem, papi öltönyben lévén, egy kedves kis fiu az uj téren, ott a narancsfák alatt, utánam szaladt s megkért, hogy áldanám meg. „Áldjon Isten kedves kis fiu,“ mondám neki magyarul.

A sevillai dóm nem csak Spanyolországban legnagyobb templom, hanem azonkívül is ritkítja párját. — Igaz, hogy leginkább nagysága az, ami első tekintetre elnyom, névszerint azért, mert minden oldalról láthatjuk, de nagyszerü kincsei is vannak, s e tekintetben is világnevezetesség. Itt következik a legnagyobb templomok térfoglalata, amint azt Lorinser *) közli.

	Római sz. Péter.	Londoni sz. Pál.	Sevilla.	Toledo.
Hossza	673'	510'	443'	414'.
Szélessége	280'	120'	275'	204'.
Térfogat	188,440 □	61,200 □	121,845 □	84,456.

*) Neue Reiseskizzen, aus Spanien. Regensburg. 1858. II. 163 lap.

A sevillai dómot tehát méltán goth Péter-templomnak nevezhetni. A Péter középhajójának magassága 146 láb, a sevillaié 134 láb, a londoni 100, tehát, a sevillai csak 12 lábbal alacsonyabb Péternél. Magasságát emeli a goth styl, mert karcsu ivei által a pompás gerincezet hatalmasan magasodik, míg a Péter-templom, donga ivezete által szemre sokat veszít magasságából. A fönn közölt számokból kitűnik, hogy a londoni csupán hossza által jó Péter után, míg ellenben szélessége és magassága aránylag csekély. Midőn valamely templom absolut magasságát meg akarjuk mérni, nem lehet egyéb irányadó, mint a térfoglalat, s ekkor a sevillai dóm a világon második templom lenne. A sok mellékkápolna, a sagrario nincsenek fölvéve a számvetésbe. Lesujtó érzést szül, mikor eme hatalmas oszlopoknál megáll az ember, mélyen érzi kicsiségét. Az oszlopok teteje mintegy elvész a homályban, a tömjényfüstben, mely az istenitisztelet után a magasba emelkedik, mintha könyörögne értünk a Mindenható zsámolyánál. Bizonyos, hogy a fölfelé törekvő tömjényfüstnél, mely felhővé lesz, s így alkalmas, hogy az egekben honoljon, imáink égbemenésére nem lehetett volna szebb jelvényt kigondolni.

A templomnak öt hajója van, sőt ha a kápolnákat is belevesszük, hét. Minő imponans tekintete lenne, ha középen nem volna a coro, mert bizony elmondhatnák a zsolozsnát a Capilla mayorban is, azaz a szentélyben; nagy tért foglal el a kar a templom legszebb részéből. A hatalmas retablo,—legnagyobb a világon,— egészen el van fődve általa, csak a feszület látszik, mely széditő magasságban legtetetjén van. Az oltár háttáblája—talán ugy nevezhetjük a retablót — 44 goth-mezőre oszlik, s ezekben finom fametszvényben Krisztus Urunk szenvedésének jelenetei állittatnak elé. Nagybecsü ablakfestvényei, óriási ablakrózsái tulvilági varázsban világítják a titokszerű félhomályt.

Ezen egyházban minden nagy mérvben van előállítva. Az oszlopok oszlopcsomókból állanak, műnyelven gerinczhordók, s oly szélesek, mintha az eget kellene föntartaniok. Mintha óriások számára építették volna, s ha tekintjük a szemelőtt eltűnő magasságot, a csomópilléreket, még karcsunak is fogjuk tartani. Itt az embert ugy megszállja parányiséga, hogy önkénytelenül is letérdel, és imádja azt, kinek tiszteletére

épült. Itt legjobban érezzük, hogy alázatos leborulás a mi tisztünk és kötelmünk, valahányszor Istenről van szó.

A husvéti gyertya itt olyan nagy, mint egy árbócza, 2050 fontot nyom; a gyertyatartó a jeruzsáleminek mintájára készült, és szobortalajnak is beillenek. A padlat márványai, — fehér és fekete színek váltakoznak — oly nagyok, minőket sehol sem láthatni, harmadfél millió reálba kerültek. A nagy tabernaculum aranyozott ezüsből készült. A nagyság arányát minden részletben követték, innen támadt a jóltevő harmonia, mely által a mérhetlen tömeg kecses behizelgő alakot nyer.

Gautier mondja, hogy e templom gazdag műkincseit leirni akarni, hatalmas hóbort, insigne folie, kívántatnék. Elnyom a nagyszerűség; a mindentlátás vágya és a lehetetlenség közti harcából fejbojditó lázt kap az ember. Sokan mégis megkísérelték, de utóvégre bevallották, hogy ez lehetetlen. Csak oltárainak képei megtöltenének egy muzeumot, melyhez érdemes lenne vasutat építeni; bármi messze lenne, kifizetné magát. Dolgozott rajta 45 építész, 67 szobrász, 38 festő, 23 vésnök.

Építeni kezdte a sevillai káptalan 1401. azon szándékkal, hogy ne legyen hozzá hasonló. Bevégezték 1519-ben, tehát tovább egy századnál dolgoztak rajta, és mindig a leghiresb művészek, a kiket csak megkaphattak, mert az Istennek a legjobbat kell felajánlani. Van 93 ablaka, melyek színes üvegei finom munkát árulnak el, 37 kápolnája hemzseg a különféle műkincsektől, azért csukják is vasráccsal szakadatlanul.

Mi egy jó öreg vezetése mellett nézegettük, (volt szerzetes testvér, a zárdák eltörlése után ciceronekenyeret eszik, esclaustado) s az emlékezet homályából csak Murillo paduai szent Antala és Órangyala világlik elő. Az átszürt, többé nem is küzdő jámborság, az istenhiltség, az égi kéj valódi jelensége. Vezetőnk figyelmeztetett szent Antal lábának ujjaira, melyek térdelés közben természetlően meghajolvák, ez különösen tetszik a festészeknek. E képre mondá Gautier Theophil, hogy a festés varázsa ennél tovább nem mehet, ez a képírás végső szava. E remekmű a keresztelő kápolnában vagyon. A másik kép a diszkapu jobbán lévő oltáron van, szintén Murillóé, és tárgya az őrangyal, a mint egy kis gyermeket vezet, amott az Isten erejében való biztosság, emitt a bizalom remek kifejezése tükröző-

dik. Az angyalban a könnyűség, a gyermekben a nehézség, amott a szellem lebbenése, itt a test elmaradása van szólóan előadva. Nem bolygatom tovább a képeket, mert csak veszteneék a leírás által.

A karban 27 ülőhely vagyon. Az egész silleria finom faragványu munka. Székek felett szemben egymással, két oldalról vannak az orgonák; sipjaik nemcsak fölfelé nyulnak, mint nálunk, hanem vízszintesen is, mint ostromra kiállított ágyuk, hangjuk igen szép, főképen a piánokban utánozhatlanok, de némelykor fülsértően recsegték. A coro és disz'apu között egy kölapon ilyen felírás vagyon:

A Castilia y a Leon, Castilia és Leonnak,
Nuevo mondo dio Colon. Uj világot ada Columbus.

Itt fekszik Columbus Ferdinánd, Kristófnak fia, ki gazdag könyvtárát a székesegyháznak hagyományozta. A nagyhéten itt van felállítva a nagyszerű szent sír (monumento); négy emeletre oszlik és 120 láb magasnak mondják. A sekrestyések állítása szerint itt a nagy hétben több gyertya ég el, mint Rómában egész éven át (?). Nagyszombaton gloriakor egy pillanat alatt esik le a templom gyászburkolata, és mozsár durrogása benn a templomban elsütve jelenti a keresztények örömét.

A Sacristia mayor és a Sala Capitular kincseit nem láttuk, mindenféle ürügyek alatt halogatták az engedélyt; az olvasó, ha Sevillába talál menni, ne engedje magát elriasztani, mert főképen az utolsó világhírű. A leírásból tudom, hogy itt van Zurbaran Justa és Rufina-ja, kik Sevilla védszentjei. Sevillai, trianai eredetűek, s vértanuhalállal multak ki. Sokszor tapasztalták esedezősök eredményét, de főképen 1504-ben, mikor egy irtóztató orkán számos házat felforgatott, a két testvért látta a nép, miképen tartják Giraldillo-t, (a torony szobrát,) a hit jelvényét. A Giralda az ő védnökségök alatt áll, innen van, hogy közönségesen a Giraldát tartva szokták a két szüzet festeni; a szobor pedig azóta a város palladiuma. Beszélük, hogy 1843-ban, mikor Éspartero a várost bombáztatta, e két szüz vezérlete alatt angyalok védték golyóktól Giraldát. A két szüznek képét a muzeumban is fogjuk látni Murillótól.

Láttuk azonban a capilla real-t, mely kis templomnak nevezhető, mert 80 láb hosszú. Itt fekszik szent Ferdinánd

X. Alfonz, Beatrix királyné és a hirhedt Padilla. Ezen kápolnának van külön káptalana, tagjai elválva a többiektől, külön végzik naponkint a zoltárokat és az énekes istenitisztele- tet. A nagy káptalan 24, a kisebb vagyis a királyi 8 tagból áll. Egy királyi kanonoknak fizetése 12 ezer real (1200 frt.) A többieké 800 és 1400 frt. közt váltakozik.

Végre még kell emlitenünk a székesegyház udvarát, mely a Giralda tövében, a régi mosea helyén narancsoktól hemzseg, azért patio de los naranjos-nak hívják. Közepén az obligát szökőkút, melynél az arabok vallásos mosakodásaikat végezték. Valahányszor megizzadva a templomot látogattuk, itt hűsültünk a narancs-illatárban. Az udvar kerítését épületek képezik, melynek fülkéiben szent szobrok állanak. Van itt egy „ecce homo,“ ennél mindig találtunk imádkozókat, késő este pedig sokan gyültek e szoborhoz és szent énekeket zengedeztek. — Ritka templom, melynél az arab (a Giralda-n), goth és a renaissance izlést lehetne egyszerre tanulmányozni, mert az utóbbi is minden korszakaival van képviselve a mellékkápolnákon.

Sevilla világnevezetességei közé tartozik, hogy Murillo itt született, élt és meghalt. Van egy tőle nevezett tér, hol ércszobra is áll; a templom, melyben megkereszteltetett, a Magdolna terén állt, hol a mi fondánk van. A házat, melyben meghalt, szintén láttuk, egy fekete tábla jelenti a gyászesetet. A Murillo-téren van a tartományi muzeum, hol tőle sok kép őriztetik, ide igyekeztünk. Előbb azonban álljon itt néhány szó élete felől.

A sevillai festőiskolának alapítója Sanchez de Castro, a 15-dik század közepén. Az ő korába esik a szobrok festése, melyek közül a spanyol templomokban ilyen sok remekmű őriztetik. Megalapították hirét: Vargas, Fernandez, Herrera, Pacheco, Juan de Castillo, ez utóbbinak jutott a szerencse, hogy Murillo volt tanítványa. Született ez utóbbi, 1617-dik év végén, és 1618-dik évi jan. 1-én megkereszteltetett Bartolome és Esteban (István) nevet kapván. Atyja Gaspar István, anyja Perez Maria, szegények voltak. Murillo nevét, nem tudni honnét nyerte. Mondják, hogy mint gyermek, művészi hajlamait az által árulta el, hogy minden iskolakönyvét, sőt a falakat telepingálta saját alkotásu alakokkal. Csakhamar Castillo műtermében találjuk. 1628. meghaltak szülei és Juan Logarez sebész lett gyámja. Castillo 1640-ben Cadizba ment lakni, s a 22 éves ifju magára

hagyatott. Sokat dolgozott ekkor, és pedig csak vásári munkát, para la feria. Ugyanis minden csütörtökön volt a sevillai piacon képkiallítás, hol a keresletet főképen azok alkották, kik a tengeren tuli tartományok számára szállítottak képeket. Ilyen népnek festett a lángeszű ifju, s amellet, mig százan és százan becstelen képek festésével aranyokat sepertek össze, Murillo megmaradt szüzi érzelmeiben, ecsetét soha be nem undokította. Csak így képesült arra, hogy az Immaculata-t oly fönségesen, oly ihlettel tudta festeni, mint sem előtte, sem utána egy művész sem.

Mig társai, mint Alonso Caño, a granadai festőiskola alapítója, a világban jártak és tapasztaltak, Murillo-t szűk anyagi körülmények Sevillához csatolták. Elhatározta ugyan többször, hogy legalább Olaszországba megyen, de eredmény nélkül, a körülmények úgy hozták magukkal, hogy merőben spanyol maradt. Erős munka után több táj- és szentképet állítva elő; sikerült Madridba mennie, hol a híres Velasquez a királyok kegyencze megszerette, s az ügyes fiatal embernek védője, barátja lett. Bejárt az Escorial és a főváros képtáraiba, s három év alatt nem tett egyebet, mint másolta Tizian, Van Dyck, Ribera, Rubens és Velasquez képeit. Ekképen tanult és érett ott-hon meg, belátta, hogy fölösleges Holland- vagy Olaszországba mennie. A másolati évek multával nem volt nyugta Madridban, el nem fogadta védnöke ajánlatát sem, ki segílyt nyujtott, hogy Madridban telepedjék le, ezokon 1645-ben Sevillába tért vissza.

Első híres munkája volt egy ferenczi zárda számára készített 11 kép. Oly kevés pénzt koldultak össze a szerzetesek, hogy ily csekély összegért egy festő sem akarta a munkát elvállalni; Murillo vállalkozott s csak nagynehezen kapta meg a munkát. Azonban amint kiállította képeit, hire meg volt alapítva. Általános bámulat és magasztalás tárgya lett, s mint Spanyolország első festőjét kezdték emlegetni. A képek a zárda lerombolása-kor elvesztek, csak egynehány menekedett meg Európa képtáraiba. Dolgai most jól folytak, jövedelme nagy lett. 1648-dik évben elvette Donna Beatriz de Cabrera y Sotomayor leányt, kivel boldog házasságban élt; volt egy leánya és két fia. Ezen időre esnek remekképei, mint Izidor és Leander, az említettük paduai Antal; továbbá a „concepcion“ a szeplőtlen fogantatás

számos alakjai, melyek mind megannyi műremekek. 1669-ben festészeti akademiát alapított, melynek ő és Herrera voltak első elnökei. A tartományi muzeum egyik termében láthatók a tagok arc képei, ott láttam Murillót is; szép fiatal ember, szemeiből sugárzik a lángész és lelkesedés. Akkor Lonjá-ban tartották üléseiket, melyekből minden dobzódás, káromkodás, sőt minden olyan beszéd is ki volt zárva, melyek nem vonatkoztak a művészetre. Öreg korában Madridba hívta II. Károly; de Murillo a meghívást el nem fogadta. 1680-ban Cadizba ment, hol a kapuczinusok templomában szent Katalint volt festendő, amint a kis Jézussal eljegyeztetik. A kép nagy volt, végéhez közeledett, mert néhány hónapja dolgozott már, és pedig nagy előszeretettel. Amint egyszer az állásról lement, elcsuszott, és esés közben nagyon megütötte magát. Sevillebe visszatért, a baj nagyobboldott, mindinkább gyengült, mire 1682-diki április 3-án meghalt életének 64-dik évében. Végszava fiának neve volt. A természet gazdag adományait ő csak kettős igyekezettel tetézte, sokat imádkozott, sokat tanult és dolgozott. Ez volt a két szárny, melyeken repült gazdag teremtető ereje.

A tartományi muzeum a Murillotéren van, egy régi „La merced“ nevű eltörölt zárdában. Előbb megnéztük Murillo szobrát az akáczlombozatu téren. 1864-dik jan. 1-én leplezték le a Don Sabino Medina által mintázott, és Párisban bronzból öntött álló szobrot. Egyszerű izlésteljes ruházata, és művészetének ecsetteli jellemzése általánosan tetszik. A muzeum, melynek neve: Museo provincial, escuela, y academia de bellas artes, többféle helyiségből áll, folyosóin is különféle műdarabok állítvák fel, bennünket a főterem, vagyis Murillo képei érdekelték, melyek az eltörölt templomban vannak pompás világításban. Amint egy öreg ur bevezetett, mondá: Miran señores las glorias de Murillo.

Ama kéjtengerből, melybe az idegen merül, midőn e képeket látja, vajjon miképen nyujtsak néhány cseppet az olvasónak? Nagyszerű művek lehetnek, mikor a parlagi kedélyt is elragadják, annyira, hogy hónapok mulva is maga előtt látja a dicsőült szüzet, vagy ama árnyékalakot, mely öleli a megfeszített Krisztust.

Az 55-dik és 93-dik szám alatt van két „Concepcion“, az utóbbinak neve: Virgen del Padre, mert az Atyaisten látszik,

amint kedvtelve nézi Krisztus anyját. Az elsőséget az 55 számúnak nyujtom, melynek hű fényképét is árulták. Sok angyal körzi több csoportokban, lábai alatt a félhold. Mennyi élet és vidámság van ezen apró, szembetünőleg mozgó népben; hanem angyalok festésében másokkal osztja meg dicsőségét, utolérhetlen az Isten anyjának legeszményibb festésében. Ártatlan kedély, önátadó alázat, égi kéj s könyörgés, esedezés egyszerre fejezvék ki, ez arcban, szemében a boldogság könyve alatt ég az Isten-szeretet tüze. A hit egyesülve a legnagyobb eszményítési képességgel kellett ide, hogy a szent szüzre felkiáltjunk: ezen teremtmény ki van véve az emberi átok alól, ez a legtisztább szüz, ezzel az Istennek különös szándékai vannak, ezt a megtestesülő Isten anyjának választotta. Nem földi asszony ő, hanem átszellemült nő, ki közvetítse az Istennel az emberiséget, mert csakugyan legelőbb benne és általa egyesült teremtményével az Isten. Az elragadtatásban, nem tudom hogyan történt, de mindig és mindenütt valami affectátiót vettem észre a Madonnaképeken; Murillo conceptioi ettől mentek. Erről meggyőződhetni, ha csak egy hű fényképről ismerjük is remekműveit. Micsoda nyomorult itészeknek tündek fel ekkor ama profán és egyházi műbirák, a kik a spanyol művészekről azt mondják, hogy vagy sötét naturalismus, vagy világias eszményítésben szenvednek, s más dőreséget beszélnek össze. Azt állítom, hogy Murillóban a ker. festészet tetőpontját érte el, és míg Rafael csak egy jeles madonnaképet festett, t. i. a Sixtusfélét, addig Murillo vagy tizben remekelt. Murillo képeit milliók szívdobbanása üdvözli.

Francia művészek azt a dicsőséget vakkantották ki, miszerint kételkedni lehet, ha vajjon létezik-e spanyol festészeti iskola. Itt verembe estek, hova henczegő nemzeti döllyfük vezette. A ki csak betekint a képtárakba, észreveszi, hogy a németalföldi és a spanyol festészeti iskolák a legegényibb jellemet hordják magukon. Voltak sokan közöttük, — értem a XVII-ik századbéli művészeket, a mikor virágzott és meg is szűnt a reklés korszaka, — kik Olaszországban, mások, mint Murillo, Madrid- és Escoriálban tanulmányozták az olasz festőket, de mindamellert a spanyol iskolának nemzeti jellege leghatályosabb; köztök pedig Murillo, mint a nemzeti festészet hordnoka emelkedik ki. Annál többre becsülöm, hogy nemzeti jel-

legét a vallási eszményítés fölülmulja, jobban mondva, ez amazt örökíti, magasztosítja. — Valóban sajnálhatja Brunner*) is elhamarkodott ítéletét, midőn Angelico-t Murillo rovására dicséris merészen állítja, hogy „némely kis Angelico-madonnában több az igaz, mélyenérzett jámborság, mint Murillo Madonnáiban, melyeket látott és melyekből azokra is következtethet, melyeket nem látott.“ Itt a következtetés rettenetes hiba, mert bámulata csak a koldus-gyermekeken végződik, a realisticus irány remekein, és ha látott is Madonnát tőle, azt az anyagi kedvességben tündökölni látta, ami szintén földi érzemény, hanem az Immaculata Concepcio-kban egészen eszményi, egészen égből meríti színeit, művészete magasabban leng, mint a csillagjárás. Azt mondó vagyok, hogy ezen arczokról kell tanulni az imádságot. Meglehet, csak a párisit látta, melyért a Louvre 480 ezret fizetett, hanem az nem a legszebb. Madrid- és Sevil-lában kell látni az eredetit, és ezután tessék elítélni Murillot, ha bírja.

A 96. szám alatt egy kedves Anunciazio látható. Tetszett a szent szüz arczán a csekély meglepetés, amint azt vártam, mert úgy képzelem, hogy az angyalok királynéja megszokta az angyalok társaságát, azért nem ijedt meg, mint Jalabert képén fényképezve látom, hogy mintegy apprehendálva néz a kaczeron belépő angyalra. Sugárzik továbbá rajta az Istenbeni bizalom, s az akaratján való megnyugvás. Az angyal tulvilági kép, mintegy átlátszó lesz, s ha van az angyaloknak némi szellemi testök, mint némelyek állították, az a megjelenésben ilyen lehet. A 86. szám alatti „Nacimiento“ Urunk születése, ott félelemtől remegni látszik, gyengén sugárzik át az öröm, mert ez csakugyan döbbsentő, észtámolyító gondolat az Isten anyjának lenni. A 90. szám alatt sz. Felixnek megjelenik az Isten anyja, kimondhatlanul ártatlan kedves kis anyácska.

Itt van a Madonna de la servileta (52. sz. a.), a hagyomány szerint ezt Murillo egy asztalkendőre festette, ama szerzetes számára, ki míg a ferenczieknél dolgozott, kiszolgált.

A világhírű Thomas de Villanueva onnét nyerte nevezetességét, mert ezt Murillo mondotta legszebb képének. A szent püspök a kegyesség megtestesülése, pénzt oszt ki a koldusok

*) Heitere Studien und Kritiken in Italien. Bécs, 1866. I, 69.

között. A koldusok oly élethű másolatai a templomok előtt ülő hivataltársaiknak, hogy a néző önkénytelenül a zsebébe nyul, s követni akarja az alamizsnát osztó szent püspököt; égi és földi egyesülve van e képen; gyönyörű, az tagadhatlan, hanem elvégre mégis szebbek a madonnák.

Hiszen Tamásnál szebb Ferencz is, midőn őt a keresztre szegezett Üdvözítő átöleli, ez assisi szent Ferencz egyik látománya szerint készült, és mint a merész conceptio és a remek kivitel példányképe gyanánt állittatik elő. Körner a protestans műkedvelő ekképen szól róla: „Ha valaha azt mondták volna nekem, hogy van festő, ki arra vállalkozott, miszerint lefesti, amint a fölfeszített Krisztus az elragadtatásban levő Ferenczet átkarolja, azt feleltem volna neki, az ilyen jelenetet szükségből festeni lehet, hanem örökre az nem szép, sőt eltaszító marad. Ámde Murillo lángeszének sikerül e feladat. Krisztus ajkairól eltűnt ugyan az életlehelet, de teste még meleg, tagjai meg nem dermedtek még. A jobbik kar elvált a kereszttől és a szentet magához vonja. A szem immár megtörik, de kimenekül áldott szelid szeméből még egy sugár, a mely tulvilági kéjjel tölti el a szentet és elragadja, mire ő is az Üdvözítő felé emelkedik. A benyomás épen nem eltaszító, mert benne a szépségi eszmény legkevésbé van megsértve. Ez valóban a rajzolat diadala! A lehetlent is legyőzte a lángész, — mondhatnók inkább legyőzte a hit, mert csak a hit, mely hegyeket visz át, festhetett ekképen.“

Mint a női szépség eszményei említendők még szent Justina és Rufa, Sevilla védszentjei; ezek is behizelgik magukat az emlékezetbe, úgy hogy többé nem surlódik el képök. Nem szabad megfeledkeznünk egy szent Ágostonról, ki a szent szűz ölében pihenő Jézusnak nyíllal átszúrt szívet ajánl. Az Isten anyja spanyol jellegű arcz.

Ezen muzeumban, mely az eltörlött kolostorokból kapta kincseit, van 22 Murillo-kép, ekképen a madridi után leggazdagabb, nem csak számban, hanem műbecsben is. Ha már most ezekhez vesszük a székesegyház 17, a különféle magángyűjteményekben lévő 60 képét, Sevilleben 99 Murillo-kép őriztetik.

A szobrok közt említendő Martinez Montanez szent Domonkos festett szobra ítből, meg egy Ecce homo, melyekben a természetesség döbbszerű hat a nézőre. Egyéb szobrai az Itálica-ból valók, hol a régi Hispalis feküdt. Vagy 4 festő máso-

latokat készített. A vezető nagy csodálkozásunkra mondotta, hogy három hónap óta mi vagyunk első látogatói a muzeumnak. Non comprendo.

A fegyvergyár és ágyuöntöde mellett van a híres „La caridad“ kórház, melyben Vincze-leányok ápolják a betegeket. Eredete a következő: Volt a 17 században Sevillában egy veszedő, buja kalandor, Miguel de Mannara Vicentello de Leca, égi jelenés folytán megtért, mire azontul egész életét jóságos cselekedetekre fordította. Ezen időre esik, hogy Murilloval is megbarátkozott. 1671-ben alapította a la caridad kórházat, s temploma feldiszipítését két festészre Murillo- és Valdes Leal-ra bizta. A kórház mai napig is áll. Belépve udvarára, a falon keresztet és kineszközöket láttunk kifestve, aláírva: „haec sunt arma fundatoris nostri.“ Ezek alapítónk fegyverei. A kapus csengett s egy apácza megnyitotta a templomot. Az oltáron egy finom fadombormű, épen másolta vászonra egy festő, ha jól emlékszem, urunk sirbatétele. Figyelmünk Murillo Mózesében pontosult össze. A főoltár két oldalán van a két nevezetes kép, vízirányos szélességben. Az első Mózes, ki mint próféta, a földieken felül álló égi követ, nyugodtan és örvendő áll a szomjas tömeg előtt. A zsidó nép a forrás felé epedő száraz ajakkal rohan, a nép ez okon se d-nek nevezi, a mi annyi, mint szomjuság. Egy fiu lovon, és egy leányka mellette, Murillo gyermekeinek arczképei. A másik: „Pan y Peces“ név alatt ismeretes, tárgya a csodálatos kenyér szaporítása a pusztában. Szintén Murillo ecsetének műve. Volt itt még öt kép, ezeket a francia tábornok Soult elrabolta.

A templom közepén van Juan de Dios, amint az általa alapított kolostori kórházba egy beteget vállán czipel. Már-már lerokad a teher alatt, mire egy angyal megosztja vele a terhet. E tekintetben ez Murillo legszebb képe; ezen fénykezelés által sikerült tökéletesen előállítani szent János földöntuli varázsteljes szépségét. A kar alatt van Valdes szintén híres műve, egy elrothadt püspök megnyitott sirja. Ez aztán a vastag realismus, mely az absurdumig megy, mert mit ér a művészet, ha bezárja maga előtt az eszményítés lehetőségét is. Murillo mondata e kép felett teljesen igazolva van, kivéve a bókot, a melyet a jó lélek tett bele. Ugyanis, midőn kérdezte, mi a véleménye felőle, azt felelte: Komám, ki e képre tekint, fogja be az orrát, oly hü.

Mig mi a műkincseket néztük, az apácza imádkozott, azután ismét beterítette függönnyel.

Ezen kórházra egy jótékonyági testvérület ügyelt fel, melynek tagjai szegények ápolása, nyomorultak eltemetése végett egyesültek, sőt bármely szerencsétlenség enyhítésére vállalkoztak. Minden párt képviselve van benne, azért most, a hogy ujlag eltörölték a szerzetes rendeket, egy republikánus vagy progressista erősen óvást tett ezen rendszabály ellen, miután, ugymond, semmiféle alkotmánynak sem volt eddig akadályul az irgalmasság. Aláírva: Ruiz. Ugyanezen zárda érdekében felszóltak a sevillai nők is, Serrano tábornok- és ministerelnökhöz.*)

A székesegyház tőszomszédságában van a „Lonja“ a börze; neve el consulado. Nagyszerű szép palota, hol a boltozat is faragott négszegkövekből épült. Bevégezte II. Fülöp alatt 1585. Herrera. Itt székelt hajdan az indiai nagytanács; most e helyütt van a törvényszék és az indiai irattár (archivo de las Indias), melyben minden papirdarab, amely Amerikára vonatkozik, a fölfedezéstől egész a gyarmatok elszakadásaig, őriztetik. Minden köteg hátán föl van jegyezve a tárgy és idő, melyre vonatkoznak, az egyiknek czime volt: Periratok Columb Lajos czimei ügyében. Az irodában láttuk Columbus Kristof cre-

*) A sevillai hölgyek óvást tesznek a 75 templom eltörlése ellen, melyeket a junta elpusztíttatni rendelt. Az oct. 15-ei okmányban többi közt eképen szólnak: „Hetvenöt templom, melyek iveri alatt őseink nyugszanak, melyek keresztkútjainál gyermekeink keresztény katolikusokká avattattak fel, hol Istenünk imádására gyülekeztünk, e templomok, melyek nem államköltségen, hanem fillérinken épültek, melyekhez azért elévülhetlen jogaink vannak, a forradalmi junta rendelete folytán tökéletes, azonnali lerontásra kárhoztatvák, mi szükségkép sok műkincs elvesztésére vezetend. Emlék, hagyomány, nemzeti dicsőség, vallási érzelem, minden egyszerre támadtatik meg említett rendszabály által, és általános elégületlenséget támaszt, anélkül, hogy a haza üdvével, vagy a forradalom diadalával egybefüggne.

Kezeinket szívünkre téve magunktól kérdjük, nincs-e az ég alatt, ki a bajon segíteni tudna? és a mi anyai, gyermeki, spanyol sziveink azt válaszolják, hogy a ki tud, és fog segíteni, az excád, a hadsereg feje, a kormány elnöke, a nemes bátor keresztény tábornok. Minde czimeken kéri Excádat a sevillai nők, hogy gyorsan hozzon segílyt, szüntesse meg aggályainkat, mentse meg a műemlékeket, és biznak abban, hogy ki fognak hallgattatni!“

deti arczképét. Épen nem oly genialis, bodrosfejű arcz, mint annyiszor festve láttam, hanem szelid nyájasság, jószívű kedélyesség, s ama jámbor lelkiület, melynek tanuja ama sok dicső tett, tükröződnek arczán. Itt tanulmányozta Washington Irving Columbus életadatait, mielőtt megírta volna életét; itt őrzik Columbus eredeti levelezéseit Izabella királynőhez. Egy márvány csigalépcsőt is mutatnak, melyet az építészet remekének tartanak.

Több magán képgyűjtemény van Sevillában,—hol szintén elég Murillo-t találhatni. Mi csak egyet látogattunk meg, mely Manuel Lopez Cepero név alatt, (Plaza de Alfaro téren, 7. szám alatt,) ismeretes. Alapítója székesegyházi kanonok volt, s mint nagy műértő, a sevillai academia de las bellas artes elnöke nagy szenvedélylyel gyűjtötte a becses képeket, most örökösei birják, és a birtokos ur a legnagyobb szíveséggel maga szokta körülvezetni látogatóit; ma azonban épen elmenőben volt, sajnálva mondá, hogy nem teheti meg a neki kedves szolgálatot. Adott azonban „catalogo-t,” melynek nyomán indulhattunk. A patio rendkívül finom illatu virágokkal volt tele, ponyva fedte állandóan, mert az udvarfalak is képekkel voltak ellepve; ilyen virágos műtárlatot ritkán láthatni. Van benne 878 kép, és 11 szobor. Minden nevesb spanyol festő van benne képviselve. Murillo szent Sebestyénje és egy Immaculatája a legjobbnak mondatnak itteni művei között. Ez utóbbin eme felirat vagyon: tiszteld atyádat és anyádat. Exod. 20, 12. Ami a képnek igen szép magyarázatát foglalja magában. Van vagy 20 képe e gyűjteményben. Itt láttam Murillo tervezetét azon nagyszerű Madonnára, mely a magyar academia képtermében van, hol szüz Mária karján kenyeret oszt a kis Jézus. Tetszett még egy Magdolna, kisírt szemekkel, s nem buja képpel, mint annyiszor láthatni. Leginkább megmaradt emlékezetünkben egy Ecce homo. Azt gondoltuk, hogy domborvéset, oly megkapó árnyalatai vannak; tartják is üveg alatt; a plasticus láttásvlat remekének mondatik. Van itt több kép Gomez, Murillo tanítványától is, kiről egy adomát hallottunk. Volt Murillonak egy rabszolgája, ki a festéket készítette; amint a művész egy alkalommal távol a háztól volt, a szolga egy Madonnán néhány ügyes vonást tett. Hazajött Murillo és legott felösmerte, mi történt, keményen elővette s miután az beismerde merényét, a művész felkiáltott:

Sebestyén, milyen szerencsés vagyok én, azt gondoltam, hogy csak képeket tudok teremteni, pedig festőt is alkottam. Fölszabadította s egyike lett legjelesb tanítványainak, ki mint „Murillo négere“ szokott említettetni. Láttunk itt továbbá „Dürer Albert iskolájából“ való képeket, így nevezik a német naiv pathosmodort, pedig sokan hiszik, hogy Dürer magyar ember volt. Az olasz iskola is néhány szép példánnyal képviselve van benne, hanem leginkább Valdés, Morales, Velasquez és Zurbarán jönnek elő. Már 1860. nyilvános árverésben akarta a tulajdonos eladni, de nem sikerült; csak angol győzi a nagy árakat.

A képtárhoz nem messze mutogatják a házat, hol Murillo lakott és meghalt. E tájt szűk, tekervényes, lejtős és rosz kövezetű utcákon jártunk, mert ide még nem hatott az ujítás, ezen városrész még megtartotta mór jellemét.

Végre néztük a Montpensier-palotát, melynek San Telmo a neve. A francia exkirály fia e palotát rendkívüli fényvel diszította fel. Itt a szépség harmoniába is van szedve, nem látszik itt sehol rom, sem hanyagság, jele, hogy gazdája e Pyreneken túl nyerte az izlést. E helyen hajdan még a Columbus által alapított tengerészeti iskola volt; 1681-ben II. Károly alatt árvaház lett, melynek növendékei a tengerészetre képeztettek ki. 1848. a királyné egy rendelete erejénél fogva Montpensier herczegnek, mert elvette testvérét, adatott. Hosszukás négyszög, szélein tornyok merednek. Tulzott, arab mozaikkal vegyített diszitményei nem tesznek rosz hatást. A főkapu architectonikus magaslattal, zászló-doronggal pompáz. A palotát vasrács körítette, melynek hegyei arany liliomba végződnek. Mellék-kapuján sok katona őgyelgett, mert vagy két hava, hogy a herczeg elvonulni volt kénytelen, amikor alig 48 órát engedtek neki pakolásra. Ugyanis hire futamodott, hogy Prim és a többi forradalmárokat ő segíti pénzzel, ezokon távoznia kellett, és katonaság foglalta el palotáját. Szép kertjében hűsültünk vagy fél órát; gazdag afrikai növényekben, és édesillatu virágokban.

Sevilla ügyes tánczos nőkről is nevezetes; tánczot azonban egész Spanyolországban nem láttunk, ha csak azon estén nem, mikor az uj téren kis lányok ugráltak. Van egy spanyol közmondás, mely szerint a sevillai nő már anyja méhében tánczol. És így a mi némelyek izlése szerint egyedül érdemli meg,

hogy Sevillába menjünk, azt én nem láttam, tehát az „el ole, fandango, bolero, cachuca, mijares (ugroneztáncz), fallero de Xeres“ stb. észbontó tánczokról, a melyekben minden báj ki van fejezve, semmit sem szólhatok. Vannak ugyan táncztársulatok, melyek a nemzeti lejtőket előadják, amidőn aztán gitare mellett is castagnettes csattogásaiban, nemzeti öltönyben járják a párok. Mi nem láttuk, mert ilyesmire költséggel nem rendelkezünk; hanem Miksa császár erre utazván, felfogadott egy ilyen társulatot egy estére, s azt mondja, hogy a ki nem látta a bikaviadalokat és a tánczot Spanyolországban, nem ismeri a nemzetet. Ekképen magamra olvastam az ítéletet, hanem mások nem ítélnék így, csak azt mondják, hogy a sevillai nők könnyűségét, természetes gráciáját, szép büszkeségét, kedves daczosságát csak tánczközben lehet kiismerni. Tehát csak ennyit vesztettem.

Hallottam és olvastam is, hogy Sevillában Urnapján az oltári szentség előtt gyermekek nemzeti tánczot járnak a templomban. A sevillai ezt természetesnek tartja, ugyanis a vallásnak mindent kell összefoglalnia, tehát a művészeteket is. Ha már mindennel hódolunk Istennek, szükségképen a tánczozal is, mely szintén művészeti ág. Nem egyéb ez, mind kifejezése a vallás egyetemességének, mert a vallás semmi sem, ha nem minden. La religion n' est rien, si elle n' est pas tout. Stael. Sokat kell birnia a vallásnak, hogy ezt is elfoglalja, vagyis csak igen vallásos nép lehet az, mely így is dicsérheti Istenét.

Az olvasó, ha valaha e sorokkal kezében indulna Sevillába, nézze meg a „Pilátus“-házat. A XVI. században építette Rivera Frigyes, a jeruzsálemi pilátusház mintájára, s most Medinaceli herczeg tulajdona. Dicsérik arab ornamentikáját; mi nem láttuk, mert jobban esett a pihenés, mint járkálni a 30 foknyi melegben. Továbbá nézze meg a híres szivargyárt, mely csaknem az egész országot látja el dohánynyal, szivarral és burnóttal. Mi a fabrica de tabacos-t csak a Giralda tornyáról láttuk; mint valami királyi palota, oly monumentalis külseje van. Azt mondják, hogy 5000 leány és asszony dolgozik benne, nevek cigarreras. Alapította 1757-ben VI. Ferdinánd király. Végre, ha az utazónak sok pénze lesz, lovagoljon ki Trianan keresztül az Itálica-ba, itt terült el valaha a város, Divi Trajani civitas. Scipio Africanus gyarmatosítá kiszolgált

legionáriusokkal. Az arabok inkább szerették Sevillát, mire amaz elpusztult. Most is megvannak kiálló romjai, ásás közben fegyvert is találnak; árulnak ott azonban hamis vasakat, érczeket, melyeket római emlékek gyanánt adnak el, pedig még talán jó kedvvel kalapál az a sevillai lakatos, aki csinálta.

Ami az emberek szépségét illeti, aláírom Körner véleményét, aki eképen szól: „Rettenetes sok bolondot beszéltek össze az andalusiai, névszerint a sevillai nők szépségéről. Az andalusiai, valamint az egész spanyol nép asszonyai, azon előnyben részesülnek, hogy tiszta fajt (race) képeznek, van általános, markirt jellegök. Ha már most valaki közép Európából, vagy Éjszak-Amerikából jő, hol a nemzetiségi jellegek úgy összekeveredtek, hogy elenyészettnek lehet mondani, az itteni jelenség sajátos kellemmel hat rá; azt azonban korántsem lehet állítani, hogy a határozott jelleg legott a szépség eszményét is helyettesíti, s igényeinek megfelel. Meg vagyok győződve hogy Páris-, London- és Bécsben a felsőbb körökben több szépséget lehet találni egy este, mint Sevillában egy hét alatt.“ Végre azt a megjegyzést teszi, hogy a férfiak sokkal szebbek, mint a nők. Egyébiránt nemzeti érzelmeiknél fogva méltán dicsérendők, mert a közmondás szerint is a sevillai nő mantillájában e két szó vagyon: *Éljen Sevilla!*

Tiene la Sevillana
En su mantilla,
Un letrero, que dice:
Viva Sevilla.

Két napi időzés után az elmenetelre kellett gondolnunk. Ugy éreztük, hogy Sevillától talán legnehezebben bucsúzunk el. Nem hiába „Spanyolország gyöngyé“-nek nevezik; ez a „bor és dalok“ hazája, ez a „királyok városa“, mert Hispánia phönici királytól kezdve, a királyok mindenkor szerettek benne lakni. *) Mikor Julius Caesar elfoglalta, 45-dik évben Kr. u. sz. e. saját nevére Julia Romanának nevezték el; az arabok mellözve Italicat, Isbilia-t kedvelték, miből Sevilla lett. Ferdinánd és Izabella emléke oly kedves, hogy magán házakon, házi esz-

*) Florez szerint Saphela, Sphela phoenici szótól kapta volna nevét, ami azon nyelven róhaságot jelent, s e tekintetben megfelelő neve Sevillának.

közökön is többféle képletben vagy talányban látható: Péld. Tanto monta, (Fernando, como Isabel.) Annyit ér Ferdinand mint Isabel, mert mindketten nagyokat műveltek, s ez alatt nyil és járom, jelvényei a mór uralom megszüntetésének. Arra is büszkék a sevillaiak, hogy náluk kezdődött a szent inquisitio. Van valami igazság ama közmondásban is, hogy kit az Isten szeret, azt Sevillába küldi lakni. A quien Dios quiere bien, en Sevilla le da de comer. Végre valószínű egy másik közmondás is, mely szerint legszebb vidék az, melyet a Baetis (Quadalquivir) mos, s ebben legszebb az, melyre Giralda tekint.

La mejor tierra de España,
 Aquella que el Bätis baña.
 De la que el Betis rodea,
 La que la Giralda ojea.

Fondánkban nem igen huztak meg; 14 real a szoba, ugyanannyi az estebéd; mert 2-er napjában nem tudtunk enni, ehez csak két font szöllőt számítva, egy font 4 quarto, kijön az egész napi költség. A déli tálalás, mely 3 ételből áll s villás reggeli, — almuerzo a neve, — 12 real; hanem délben rendszeren el voltunk foglalva, nem érkeztünk enni. Ami fondánkban (Páris) egyébiránt egész nap tálaltak, két szakács felváltva működött. Az udvaron márvány-padlat, virágok, az asztalokon ujságok, a falakon képek, melyek angolokra várakoznak, hogy mint Murillóképek eladassanak. Az itt uralgó udvarias gyöngédség jelzésére elég legyen megemlítenem, hogy ama helyeken, melyeket egyebütt a 100. számmal szokás jelölni, szállodánkban ilyen feliratu tábla függött: Jardin de los caballeros, és egy másikon, jardin de las señoras. Urak és hölgyek kertjei. Valaki meg oda irta: Please adjust your dress before leaving. Szedje rendbe ruháját.

A despacho-ba holminkat, a muchacho — házi szolgál — által vitettük, kit két reállal elegendőkép honoráltunk. A hivatalnok a szomszéd kávéházba (niveria, havoda, jég helyett hóval dolgoznak) küldött, hogy hűsben várjuk az omnibus elindulását. Házalók férfinapernyővel kínáltak, itt az urak rendszeren használják; hanem a meglehetősen durva anyagból készült gitasol-ért 24 reált kértek. Itt is két reál vesztéssel váltották fel napoleonorjainkat, azt is csak a „cambio“ váltóhivatalban, egyebütt el sem fogadták; egy boltban inkább el hagytak menni

habár kiválasztottunk már egy tuczat fényképet, semhogy elfogadták volna a francia pénzt. Kérdeztük: hiszen mindent Franciaországból hozatnak, mivel fizetik? Spanyol pénzzel. A nemzeti dölyf abból is vár kielégítést, ha saját pénzzel fizet.

Az újtéren rekkenő melegben omnibusra ültünk, mely az alcazar kertjei mellett a cadiz-i vasutra vitt. Lehetett 4 óra délután; mindenki aludt, csak az újtéri narancsfá-öntözők dolgoztak, patakokat eresztvén a fák között futó vályukba. Mikor a waggonban ültem, tetőzött a meleg, mérsékelt babyloni kemence volt ez, meg is sültünk volna, hanem amint a vasut megindult, a szellő hűsítette a levegőt.

IX.

Cadiz.

Ugyancsak meguntam én az aloet és cactus opuntia-bokrokat; ismét kísérték az egész vasut hosszában, még a holdvilágban is kivettem, mintha ökleiket szoritották volna rám fenyegetődzve. A Nomenclator botanikus-ban 150 faja számítottak elő; talán minden fáját természetik itt, annyi sok van mindenfelé habár én egyformának véltem parlagi szememmel. Mások is megjegyzték már, hogy van a cactusban valami gonosz csipős satyra, mely ugylátszik egymásután ölti ki nyelvét az átmenőre. Hegyes leveleit a spanyolok igen helyesen az ördög fogpiszkálónak nevezik, mundadientes del diablo.

A harmadik helyen utaztam; egy jó paraszt ember ült velem szemben, kivel értelmesen lehetett beszélgetni, mert olvasott ember volt, sőt utra is vitt magával könyvet, Pougetnek francziából fordított munkáját, melyben kérdések- és feleletekben az egyház dogmái és szertartásai magyaráztatnak. Mert nem kell gondolni, mint némely utazó ki is nyomatta, hogy a spanyol nép között a könyvtudó ember ritka, mint a fehér holló; én nagyon sokkal találkoztam a parasztok, közkatonák közül, kik nem csak olvasni tanultak, hanem szorgalmasan olvasnak, amint az nem csak tiszta nyelvezetökből, hanem okos beszédjökből is kitűnt. Nem tudom, hol lépett ki, helyét egy

dagadtképzű beteges ember foglalta el, ki sebeit kötözgette. Nagyon elundorodtam látásán, s már is föltettem magamban, hogy inkább a második helyen fogok utazni, hanem megszüntette a felháborodást annak bővebb elgondolása, hogy hiszen ezt az embert betegsége miatt nekem szánnom és szeretnem kellene, mert a beteg, a szenvedő ember Kristusnak képmása, hogy érte is meghalt az Isten fia, hogy az emberiség érdekegységénél fogva talán másnak bünei miatt vérzik nyaka, és sóhajt fájdalomai alatt. Ezen gondolatokra, melyek ugyan nem újak, megváltozott ezen szenvedő alak képzeletemben, nem undorodtam tőle, sőt beszédbe eredtem vele. Ekkor kitűnt, hogy minő nagy jellem, hogy mennyi búbanat és nyomor érte, hanem mindezt elszántan, az ég akaratjában megnyugodtan tűri. Mily világos lett előttem ekkor, hogy a valódi felebaráti szeretet csak a Krisztus vallásában létezhetik, mert az undorító nyomort vajjon ki aranyozza meg, hogy bajlódjam vele? csak az örökkévalóság elég nagy arra, hogy megtagadjam magam, ezen kívül nincs elegendő indok, hogy gyakoroljam a szeretetet, mely önfeláldozással jár. Nem ártani, nem okozni gyötrelmet lehet szánalomból is, vagy a viszonzás félelménél fogva, hanem leküzdeni a természeti vonzalmakat csak akkor vagyunk képesek, hogyha Krisztus vérző alakja mennyegyet biztosít számunkra. A ki áldozatra szólittatik, előbb körülnéz, merre van a kereszt, mely jutalmazni fogja.

Este volt már, midőn Xerez de la Frontera-ba értünk, és így a 34 ezer lakosu várost nem láthattam. Ami azonban legfőbb nevezetességét teszi, hires borát a helyszínén izleltem, sőt szállót is ettem, a mely sokkal jobb volt, mint a keserű bor. A hires Xeresbor évenkénti termését 1500 tonnára becsülik (egy tonna 30 arrobas, egy arroba 25 fontnyi súly, vagy 1 és harmad akó). Sok pénzt szereznek példányszerű szorgalmuk által, már nem csak borból, a mely rendesen a nagy kereskedők hasznát szaporítja, hanem egyéb termékekből is, mert áldott e táj, s népe vidáman és kitartóan tud dolgozni. Azt vettem észre, hogy a templomokban egész Andalusiában sőt Madridban is, kizárólag Xeresbort használnak, a mi hatalmas összeget képvisel, mert állítólag csupán a sevillai székesegyházban 18 ezer palaczk fogy el évenként (?). A xeres csak öt éves korában adatik kereskedésbe.

A holdvilág fényesen megvilágította a rónaságot, melyre Xeresből kiérve jutottunk. Ezen térség volt Spanyolország Mohácsmezeje, mert 711-ben egy álló hétig mészárolták egymást góthok és arabok az iberi félsziget birtokaért; itt tétetett a spanyol nemzet nyakára a nyolczszázados járom, melytől Izabella és Ferdinand nagy erőmegfeszítéssel elvégre megszabadították. Ha a keserűség a kínból, amelyet e nemzet móroktól szenvedett, csak porszem válnék, egetverő, felhőtfogó pyramis emelkednék belőle.

Puerto de Santa Maria, szintén csak a setétben világolt 18 ezer lakójával. Ennek eredetét Menestheusra viszik vissza, ki Troja ostromától jöven, alapította, nevééről is hívták: puerto de Menesteo-nak. A mórok elvonulván e partokról, lerombolták; bölcs Alfonz fölépíttette, s a mint a romokot széthányták, egy Mária-szobrot találtak, ez adott alkalmat új elnevezésére. Tengeri kikötőjének fontosságát elnyelte Cadiz. — San Fernando szintén oly nagy város, mint az előbbi, s arról nevezetes, hogy 1812-ben itt kiáltották ki legelőbb az alkotmányt. Innen 10 percz alatt Cadiz-ban voltunk, (olv. Cadich) és a hôtél de Paris-ba, calle S. Francisco szálltunk. Tiszta lakszobák, pontos szolgálat, 14 real egy nyoszolya. Miután kivesszekedtük magunkat az omnibus-kocsissal, ki 4 reált kért, mert magánvállalkozó és nem mint egyebütt a szállodáé, fáradsan lefeküdtünk. Órizkedni kell attól, hogy a szolgálkóról meg ne ítéljük a népet, mert ezek mindenütt egyformák, hiszen csak nézzük meg a pestieket, kitesznek az olaszokon is. Tengerpartokon pedig bátran mondhatni, hogy az emberiség salakja lakik, eget földet pokollá változtat bármi nyereségért; leginkább a bárkások miatt irtózom a tengeri uttól, egyébiránt más ok miatt is, a mint látni fogjuk legott.

Reggel a városba indultunk, s a tiszta egyenes, új utczákon, a tengerpartra igyekeztünk. Nincs itt nyoma régiségnek, de az arab építészetnek sem, a házak mind magasan vannak építve, erkélyekkel, mirador-okkal, mint Sevillában, azonkívül sok magánházon láttunk toronyféle pavillonokat, (azotéa) zászlóval, hol a család tagjai estente hűsölni szoktak. A nép európai modorokkal bir, előzékeny, udvarias és gazdag. Lelkültre nézve ugyanazon mozgékony, tulzás, nagyítás, elegancia jellemzi őket, mint a többi andalusiait; Martialis költő nevezte

már: jocosa Gades. Az asszonyokról pedig azt mondja: improbae gaditanae! Hogy már akkor tánczoltak a castagnettákkal, baetica crusmata, = csattantyúk, szintén állittatik. Iskola- és tanításban kitűnnek, azért nevezik művelt — culta -- Cadiznak. Az egész tartományban aránylag legtöbb iskolája van. A város 80 ezer lakóval bír, és nem igen fog nagyobbodni, habár az öregedés minden föltételeivel bír, mert egy szirten áll, mely sziget gyanánt a tengerből kiemelkedik, és csak igen csekély szárazut által van az országgal összekötve, egyébkint minden oldalról mossa a tenger. Az összeköttetést kövel át lehet hajítani. Szaporodván lakossága, csak új emeletek, de nem új utcákba fogadhatja őket. Kikötője Barcelona és Malaga után következik.

Cadiz Európa legszebb pontjai közé tartozik, levegője egészséges, azért mellbetegek is szeretik tartózkodási helyül választani. Mi is ahogy a magas sziklaparton járkáltunk, nem tudom a finom reggeli szellő, az utcák tisztasága okozta-e, kedves hangulatban bámultunk a tenger kék vizébe. A tenger csöndes és nyugodt volt, mint egy ébredő gyermek. A tisztaság csakugyan vetélkedhetik a példabeszéddé vált hollandi tisztasággal, azonban ezen hasonlat kevés lenne a nagyitni szokott spanyolnak, ők azt mondják, Cadiz oly tiszta, hogy utcáiról asztalkendő nélkül lehet enni. Minthogy magaslaton van a város, erődös partjairól beláttunk a szárazföldre, és fehérő falvai zöld üde virányban, városai a tengerparton, a reggeli nap pompájában tündököltek. Télen itt nincs fagy, nyáron nincs rekkenő hőség, mert a tengeri szellő hűsíti. A piacon olcsóság, legalább a szőlőből mindenre lehet következtetni. Ritka hely vagyon Európában, melyben ennyi előny kínálkoznék.

A parti sétányok között első az Alameda de Apodeca, mely a város éjszaknyugati részén nyúl el, tulajdonkép kert, ülő helyekkel, vasrácschal; itt szokott összejönni az elegáns világ, de mi estefelé már elvitorláztunk, tehát ezt mások után tudom, mi e sétán, csak a reggeli levegőt szívtuk. Megfordultunk a Hamilcar és Marzal - téreken is. A mint tovább menénk, egymásután jöttek az erődök, megrakva ágyuval és golyókkal; legerősb a Santa Catalina, mely rombolhatlan szirten épült és a város citadellájának tartatik. Oly annyira fel volt szerelve, hogy folyvást ama gondolat fordult meg fejemben:

no ha innét támadnák meg Spanyolországot, ugyancsak véres fejjel kotrolnék el az ellenség. És ime 18 nap mulva itt kötnek ki a forradalmár tábornokok, elkiáltják magukat, a parton egy ágyu sem szólal meg, ellapik a várost, szavuk széthallik az országban és a királyné futni kényszerül. Topete admiral lövés nélkül vette be, és sept. 19. itt tüzte ki a forradalmi zászlót, 12 nap alatt fel volt forgatva a spanyol monarchia. Jól nevezte valaki: minta - zendülésnek, oly ütenyszerűleg ment. Kiben bizzék a fejedelem, ha katonái lövés nélkül az ellenhez pártolnak?

Cadiz-t egy óriási cathedrához hasonlíthatnók, mely a tenger hullámaiba tétetett, mert ép úgy körül van véve minden oldalról vízzel, mint a szószék térrel, vagy hallgatókkal. Eme szószék közönsége azonban igen háborgós szokott lenni, s a granitalapok vihar idején erős lökésekkel állanak ki. A partok tövébe szokás szikladarabokat vetni, hogy megtörjék rajtok a hullám ereje, s ne ártson annyit a bástyának; néha olyan nagy a tomboló vihar, hogy eme szikladarabokat mint kövecseket széthajigálja, s aztán úgy megy neki a falnak, hogy a bástyákon állókat is meglocsolja, pedig a part lehet 50 láb magas. A citadella tája legmagasabb pont, lejtősen megy az ut a száraz felé, hanem alig észrevehetőleg.

Andalusiában közönségesen ezüst tálhoz hasonlítják (taza de plata en el mar), minek oka ama tündöklő fehér szín, melyben ragyog az erőd felől is, hanem leginkább láttuk ezt, amint tengerre szálltunk. Nem is lehet más várost hozzá hasonlítani. Némelyek Velenczének mondták, hanem én e két város közt semmi hasonlatos vonásokat nem vettem észre; ha Cadiz ezüst tálcza, Velenceze füstölt sonka; ha ez cathedra, amaz egy királyi talp, mely uszik a tengeren. Páratlan tünemény ez a város; mikor a tenger kékjéből kiemelkedni látjuk fehérfedelű háztömegeivel, melyek színe a napugár által többszörösítettik, alig bírja el szemünk a látományt. Talán azért vannak a keleti modoru háztetőkön kertek, honnét myrthusbokrok, narancsfák zöldelnek alá, és ezek némi enyhet nyujtanak a szemnek. Megkerülve a várost a tenger partján, egyik szélesebb utcáján befelé fordultunk.

Templomai semmi különös szépséggel sem dicsekednek, habár szebbek a mieinknél, s bőven látogatják. Főképen egy

szent Ágoston tiszteletére emelt templom volt telve, mert nyolczadát ülték. A nők kecsesen a földön ültek, a férfiak térdeltek, s csak a mise vége felé álltak. Koldusok itt is voltak, hanem épen nem tolakodók. Térei közt nevezetes a plaza de Miño. Hatalmas márvány-táblákkal van kövezve, magas, szép házak környezik, közepén pedig szőlőlugas vagyon, melyet ismét hatalmas jegenyék védenek a heves napsugár ellen. Még nevezetesb az, hogy a lugas ágain szőlőfürtek is lógtak és pedig éretten, harmatgyöngyök is csillogtak a szemeken, ép úgy, valamint festeni szokták hívogató, csalogató módossággal. Már minálunk ilyesmi nem maradva érintetlen, pedig ott nem láttam fegyveres vitézt, csak egy limonádésátor volt felállítva a végén, talán ennek a gazdája védte az illatos szőlőgerezdeket.

Legszélesebb utcája a calle ancha; itt van a legtöbb bolt és raktár; de habár a sajtos és gyümölcsárudák mellett egyebütt legtöbb búz és pizok található, itt tisztaság uralkodik. Ugyanis valamint Sevillában, úgy itt is szokás minden négy hétben megmeszelni a házat, a mi a melegben rögtön megszárad, és így szakadatlanul tiszták a házak. Ezt közönségesen a szolgáltók végzik, azért ha reggel körüljár az utazó, csaknem minden utcában lát ilyen női meszelőket; mire a háziasszony fölkel, már tiszta a ház.

Cadiz (a kerített) Europa legrégebb városainak egyike, a félszigeten pedig első, mert már a phöniciézek alapították 1523. Krisztus szül. előtt; ez volt kereskedésök központja, innen terjesztették Hercules istenök tiszteletét az egész félszigetre. Erről legott meggyőződik az ember, mert oly kínálkozó e hely, hogy lehetetlen elkerülni, le kell telepedni rá. Bátran állithatani, hogy valamint Toledo, úgy ez is azóta lakóhely, mióta embert látott e vidék. A rómaiak idejében mikor Gades, Portus Gaditanus (?) volt a neve, szintén emlékezetes. Sokat szenvedett földrengés által; 1596-ban az angolok lerombolták, ennél fogva szakadatlanul kell építkeznie; nem csoda tehát, hogy modern város. Legnagyobb történeti nevezetessége az, hogy itt alkották az 1812-ki alkotmányt, melyet a latin faj alapalkotmányának mondanak, s mely alkalmat adott arra hogy minden városnak van plaza de constitucionja. 1810-ban az alkotmányozó centrál junta Cadizba hívta össze a népet, s a cortesek (cohors?) néri szent

Fülöp templomában összegyűlve, hozták a következő alkotmányt. Legfőbb pontjai ezek:

A spanyol nép saját magának ura; maga alkotja a törvényeket, melyeket jóknak lát a szabadság és jóllét védelmezése végett. — A nép nem lehet valamely ember vagy család öröksége. — A nép a királynak adja a hatalom kezelését; a király nem felelős, de a cortes engedélye nélkül meg nem házasodhatik, az országot el nem hagyhatja. A cortesek kikötik maguknak meghatározni az örökösödést, tehetetlenség esetében letehetik a királyt, és előírják a koronaherceg neveltetését is. — A király kinevezi a minisztereket, háborút izen, békét köt, de nem szentesítheti mindaddig, míg meg nem nyerte a cortes jóváhagyását. A cortes beegyezése nélkül, nem vethet ki új adót, és minden rendeletét egy felelős miniszter írja alá. A király kétszer mondhat vetot a cortes határozataira; de ha valamely törvényjavaslatot harmadszor is megszavaznak, akkor a miniszter köteles azt a törvénybe igtatni, és daczára a király ellenzésének is végrehajtani. A király feloszthatja az országgyűlést, hanem azért minden évben kell törvényszerűen összejönnie azon napon, melyet az alkotmány kitűz, és legalább három hónapig együtt kell lennie. Mikor a cortesek feloszlatvák, vagy el vannak napolva, egy általuk választott bizottság örködik a törvények megtartása felett, mely rendkívüli országgyűlést is hívhat össze, mihelyt veszélyben látja a hazát. — A cortesek a királylyal osztják meg a törvényhozó hatalmat, de azért csak egy kamara (ház) leszen. Minden 21 éves spanyol lehet ösválasztó; minden 25 éves spanyol megválasztható. A törvény mindenkit megfoszt választási jogától, aki 1830-ban írni olvasni nem tud. A király megesküszik, hogy a törvény és alkotmány szerint fog kormányozni; ha esküjét megszegi, a nép fölmentetik az engedelmesség alól. Ez a régi aragon eljárás, midőn a rendek hűséget esküdtek a királynak, de kikötötték az ellentállást azon esetre, ha megszegné a törvényt.

Ezen alkotmányt itt tervezték, meghányták, törvényre emelték és kihirdették az ostromló francziák ágyudőreje közt. Ez lett vágyaik netovábbja. Ezen alkotmányra megesküdött VII. Ferdinánd, és a spanyolok páratlan lelkesedéssel tova kergették a francziákat 1812-ki aug. 24-én. Ekkor kapta Cadiz a királytól: muy heroica czimét.

Szerettünk volna Gibraltárba, vagy legalább Afrika partjaira átrándulni, s meglátogatni Ceutát. Mőd nélkül hizelgett hiúságunknak, ha mondhatnók otthon: mikor én Afrikában a susogó pálmák alatt horkoltam stb., megjártuk tehát a hajók hivatalait, de sehol sem találtunk aznap vagy legalább másnap indulandó hajót, mely Algesirasba menerdett; ugyanis innen járnak a hajók naponkint Afrikába, mert csak két órába kerül az ut, szintugy Gibraltárba; előbb Algesirasba mennek és innen közlekednek az angol gyarmattal. Három napig kellett volna várakoznunk, s ez az uton lehetetlennek látszik; időt, pénzt, unalmat egyszerre nem áldozhat, még ha egyenkint jön ez a három követelmény, könnyű az elhatározás; hanem együttvéve megöszül belé az utazó. Mennyire sajnáltuk, hogy megvetően elutasítottuk az elmúlt este tolakodó alkuszokat, kik Algesirasba ajánlottak egy ma reggel indulandó hajót; Afrika- vagy Gibraltárért alán odaadtuk volna Cadiz-t; hanem ez már elment, elhatároztuk tehát, hogy habár vérző szívvél, de lemondunk Afrika- s Gibraltárról, s átesapunk Malagába. A hajók megjövetelét s elindulását nagy falragaszok hirdetik; akárhány egyetemes hivatal vagyon, hol elmondják az utazónak: mikor, merre mennek a hajók vagy omnibuszok. Már kocsin is akartunk átmenni Algesirasba; de ez sokba került, és egy egész napig kellett volna szűkhelyre szorulva utaznunk. Az nap délutánjára hirdettek egy spanyol hajót, mely 4 órakor indulandott, Valencia volt a neve, és 80 reált (valamivel több mint 8 p. f.) fizettem a második helyen. Hirdettek egy francia gőzöst is, melyek tudva levőleg tisztábbak, amiről tapasztalásból tanuskodhatunk; hanem azt is tapasztaltuk, hogy mikor két hajó között választhatni, melyek közt az egyik már a kikötőben van, amásiknak pedig csak jeleztetik eljövetele, mindig az elsőt kell választani, mert keserűen emlékeztünk ama livornói éjszakára, mikor 12 órával később jött a hajó, mint jelezve volt. Ez az oka, hogy a spanyolra váltottunk jegyet; ez ugyanis Cadizban horgonyzott, a másik csak jöendő volt, s a „mare mosso,“ zugó tenger nem tudom mikor hozta Cadizba.

Rendbe hozva ügyeinket, meglátogattuk a cadizi osztrák-magyar ügynököt, kihez ajánló levelet adott báró Delago, madridi ügyviselő. Csak titkárával beszélgeténk, ki olasz volt. Ő is mondá, hogy ugy 12 év előtt sok magyar fordult meg Spanyolországban, vászonnal kereskedtek; de most már egyet sem látni,

mit az elterjedt vasutaknak tulajdonított. Lám, ami gyölcsostót atyánkfiai kivétel nélkül magyaroknak adták ki magukat. Akik csak emlékeztek róluk, mind dícsérték józanságuk- és becsületességökért: mert az idegeneknél sokszor tapasztalják, hogy a jó spanyol bor rendszeren részegesekké teszi, ami ott náluk megvetendő undokság. No, de a magyar gyölcsosok megbirkóztak már itthon a magyar borokkal, tehát nem üthette földhöz a spanyol.

Végre elindultunk a kapuczinus templom fölkeresésére, melyben van Murillo híres szent Katalin-képe, mely utolsó műve, s melyért az angolok már 100 ezer durost ajánlottak. Hogy hamarabb oda érjünk, egy kamaszt fogadtunk fel vezetőnek, miután a kérdezősködés időbe kerül. Mentünk mendegeltünk, izzadt is üstökünk a melegben. Mondtam neki, hogy szent Katalin templomához, mikor más felé látszott vezetni, mint hol a szállodában függött térrajz szerint fekszik a zárdáépület és templom. Rámhagyta fejével a mondást, s tovább ügettünk. Egyszerre megáll s oda mutat az erődre, ime uraim itt szent Katalin erődje; templom helyett puerto de S. Catalinára vezetett. Maga bivaly, hiszen zárdát keresünk, s haraggal oda nyujtám neki a két garast. Ő azonban szerényen mondá: uram, ha meg nem érdemeltem, el nem fogadom. Tengerparton ez halhatlan szerénység volt; menten szanaszét szaladt minden ötlet a fejből, megjuhászodtam s szinte kérve nyujtám neki a borra-valót, megnyugtatta őt, hogy fáradtak lévén, többé nem is akarjuk látni a templomot.

Csakugyan a fáradság, rossz kedv, a tengeri uttól való ijedelem oly lehangoltá tőn, hogy elhagyva Murillo remekét, a legközelebbi uton fondánkba tartottunk, bekapni egy almuerzo-t, villás reggelit. Előre éreztük, hogy hiszen a tengeren 24 óráig úgy sem fogunk enni egyebet levegőnél. Az evés megivás fölmelegített s vártuk az indulás óráját. Forgatva a lapokat, mindeniknek végén találtuk a „Noticias Religiosas-t“, hol előadatik az istenisztelet rendje, búcsúk hirdettetnek, és az napi szentek élete közöltetik. A „Journal commercial“-ban olvastam ezen rovatban: Santo de hoy: S. Esteban rey de Hungaria; és közöltetik vagy 15 sorban élete, ép úgy mint a breviarium sept. 2. tartalmazza. Külföldön mint tudva van, sept. 2-án ülik meg szent István királyunk ünnepét.

A bárkás, ki tegnap este alkalmatlankodott, megismert, megfogott az utczán, s ajánlkozott, hogy habár viharos a tenger, ő mégis elvisz a gőzöshez. Ugyanis a hajók, mélyen járván, nem kötnek ki a parton, hanem a kikötő bejárásánál horgonyoznak. Mit kíván ketőnkért? — Nyolez frankot. — Que hombre! annyit nem adunk. — Jaj uram, nézze csak, zúgva nyögve hajladoznak a fák, viharos a tenger, sok munkába kerül most az evezés, hat frankon alul nem vihetem el. Megalkudtunk négybe, de úgy, hogy elviszi táskáinkat is. Amint hátára rakta, előjön a házi szolga, ráförmedt, hogy miképen merészelt ő ilyesmire vállalkozni, mikor az az ő dolga. Ugy egyenlítettük ki a differentiát, hogy mind a ketten vigyék. Ezen összeszólalkozás ne rémítse el az utast a fondától, mert ajánlatra érdemes. Szobánk a második emeleten volt; nem messze hozzá egy folyosó, azon ablak, mely egy szomszéd templomba nyílt, épen a szentélybe. A nélkül tehát, hogy kilépne a házból, misét hallgathat.

A kikötőbe tartva, utba ejtettünk egy boltot, hol fényképeket árultak; ezek voltak a legolcsóbbak egész Spanyolországban, t. i. darabja két réal (24 ujkr.), közönségesen 3 — 5 fizettünk. Ezek legkedvesebb uti emlékeim.

Beülve a bárkába, kifeszült a vitorla és ragadott bennünket a hullámozó tenger oly sebességgel, mint egy dunai gőzös. Gondolám ekképen azonnal czélnál leszünk, hanem biz eltartott utunk tovább félóránál. Ugyanis ellentétes szél fujt, nem lehetett az előttünk, a tengermagasan nem is nagy távolban horgonyzó gőzöshez tartanunk, hanem majd ide, majd oda lökettük magunkat, mívégre a vitorlát folyvást változtatni kellett. Ezt nevezik az olaszok bordegiare; mikor szemben fuj a szél (vento di prora), akkor az egyik partról a másikhoz barangol s így hatol előre. Ezt tette ami két bárkásunk is. Bizony ijedeztünk, mert ha ennyire háborgós a tenger itt a kikötőben, minő lesz a szabadban. Néha már a bárka széleit érte a hullám, néha úgy becsapott, hogy nem csak leöntött, hanem előzletül adogált a tengeri cseppekből, az arczon lecsurgó vízből okvetlen kellett izlelni. Mintha mondotta volna a zugó tenger: majd ilyennel tartalak, csak jertek kiebb. Sokáig mutogatták a „Valencia“-t, hanem egyre kellett oldalt mennünk, miben páratlan ügyességgel birt ez a két kópé, kik már örültek, hogy ezen félelem majd tágabb borralalóra lágyítja szi-

vü: ket. Oly haragosan csapta bárkánkat a hajóhoz, hogy re-
cesegett, alig bírták annyira veszteg tartani, hogy a leeresztett
lajtorján felmászhattunk. Nagy örömmel vettem észre, hogy
hajón vagyok, s így egy veszedelmet kiállottam, hogy elké-
szülhessek a másodikra.

A hajó, egy spanyol társaság tulajdona, szurtos régi jár-
mű való, jobb, mint az olasz livornói, rozabb a francia „Egyp-
tien“-nél, melyen Genuából Marseille-be mentünk. Első helyen
csak utitársam egymaga kongott; másodikon kivülem meg
csak egy hajós kapitány volt, ki viszonyosságából ingyen utazott;
ilyformán csak mi ketten fizettünk. A fedélzeten néhány katona,
vagy hat asszony és egy lábatlan ember hevert. A kapitány egy
igen szerény ur, nem feszengett, nem düllesztette mellét a ké-
mény melletti hidon, hanem melázva majd itt, majd amott áll-
dogált. Szolgálatomra egy tűzesszemű olasz pinczér állt, kinek
szemöldöke össze volt növe. Ez ujoncz lehetett, mert az első
pinczér folyvást korholta, mit amaz békésen zsebre rakott. Az
első helyiség fölé ponyvát vontak, s ez alatt nekem, másodhelyi-
nek is volt szabad időznöm, itt bucsuztunk el a szép Cadiztól.
Kapitány-utitársunk majorcai születetű volt, s emlegette, hogy
a Majorcaban lakó Romano marquis-t és magyar nejét, született
Széchenyi grófnőt ismeri, sőt néhány estély alkalmával
megfordult házokban. Megtörténvén az ismerkedés, magya-
rázta Cadiz kiálló épületeit, melyek a kikötőből, mint várfalak,
erődök tűnnek elő, pedig a legbékésb kereskedők lakják, kik
most jó kávé mellett pöfékelnek, vagy aludtak. — — Innen
csakugyan legszebb Cadiz, mint ragyogó gyémánt tündökölnék
fehér tornyai, házai a tenger kékjében, bástyáit verte a hullám;
a tengerbe kinyuló gátnál, erődöknél, világító toronynál
pedig úgy ütődött vissza a töredezett fehér hab, mint ha fehér
kosok mennének neki a falnak, aztán visszaütődve hátra esné-
nek. Innen leginkább látni, hogy Cadiz a tengerbe nyuló gránit-
sziklán épült, mely lejtősen emelkedik a puerta de S. Catali-
naig, amely legmagasb pont. Szinte megfájdul a szem, ha sokáig
nézünk e hófehérségű háztömege.

Megcsendült a harangszó, s kelepelni kezdett csavargözö-
sünk. Szépen kiindultunk 4 órakor a sik tengerre. Megtörtént,
amitől féltünk; alig léptünk ki a kikötő világítótornya mellett
a szabad tengerre, csakugy lengett rajta hajónk, mint előbb a

sajka. Tetőzött a baj, hogy a szél szemben fujt, tehát be kellett vonni minden vitorlát, és kizárólag a gőz erejére voltunk utasítva. Már mi szerencsétlenek vagyunk a tengeren, harmadszor indulunk rajta, s mindig háborog, rémit, aludni, enni nem enged, s kétségbeesett hangulatba ejt. Nem csoda tehát, hogy még ragyogott „a fehér tálcza,” már is fogadást tettem, miszerint többé tengeren nem utazom.

Utijáratom lefeküdt s 24 óráig, egész Malagaig föl sem kelt; ezt tanácsolták neki, hogy így nem lesz tengeri beteg, és nem is volt. En jártam-keltem, de habár láttam a fedélzeten elég küszködőt, semmi bajom sem volt. Csak kis émelygés bántott, melynek egy kifejezhetlen lehangoltság lett eredménye. Az egész világ undokfeketének látszik; ami valaha bántó vagy fájdalmas esemény történt velem, az mind előtérbe hozva, leggonoszabb oldalát szemembe forgatva emlékezetembe jött. Memoriám valódi háborgós tenger lett, s ami benne rothadt, azt mind felszínre hozta. A nap sütött, hanem éles orkán korbácsolta a tengert, s ez mint feldühödött vadállat, fölfelé dobálta farkát, fehérvégű hullámaival. Nem tetszett ez a hajónak, nem csak morgott füstölgő gépe, hanem csikorgatta fogát, recseggetve árboczeit, vagy táguló mellvédeit.

A tengervíz színe időnkint változott, zöld, piszkos, kék, majd oly fekete lőn, mint az alizarin tinta. A hullám néha üthet réteget alakított, s úgy futott tova hajónktól, végeit fölvetette és sziporkázott a szélről elsöpört habcsap. Mintha szentelt vízzel hintettek volna be, oly permetezést vitt véghez, apró gyöngygyé alakítva vizét. Majd ismét hullámfűk, eszeveszetten szaladtak a habtajtékkal, mintha nyelvöket öltögetnék. Mikor fekete volt a tenger vize, és halomnagyságu hullámokat vert, úgy látszott, mintha a tér óriási sirokkal lett volna ellepve. Ha pedig a hullám, gerinczein fehér habbá lőn, mintha ugyanannyi ravatal állt volna előttem, fehér keresztel jelölve, és a bömbölő orkán gyászzeneket, bucsuztatót zengett volna a tengerbe veszett milliók emlékének. Nagyon közeli itt a sir gondolata, mikor feneketlen örvény felett hajlong az ember, s mármár azt véli, hogy elnyeli. Sohasem voltam valami vagy véleményben bátorságom fölül, hanem itt kitűnt féltékenységem egész valójában. Néha már körülnéztem gerenda után, melybe kapaszkodom, ha csakugyan szétloccsan a hajó, mit folytonos recsegésével,

elnyult sohajtásaival szakadatlanul ígérgetett, hanem minden úgy oda volt szegezve, lánczolva, hogy ha elmerülünk, mindenestül elvesztünk volna. Tehát a tenger lesz koporsóunk és szemfödél az ég! — —

Mikor a leáldozó nap végsugarát vetette ránk, szemünk már csak eget és tengert látott, az eget elborulva, a tengert háborodva, mert a szélvész folytonosan dühöngött. Mintha megunta volna, hogy sokáig tarták rabszolgának, mely a világ kincseit hordani kénytelen, s most le akarná rázni bilincseit, úgy tajtékozott mérgében a tenger, és a vihar, melyet a tengerész játszótársának szokott nevezni, most dühödött ebként ugatott, mely nem ismer többé urára. Ittött tört árboczdarabok uszáltak, emlékei elsülyedt hajóknak, rémletes éjszakát jósoltak. E tájakon az alkony nem tart sokáig, az éj kiterjeszté fekete szárnyait, s a sötétben annál borzasztóbb volt a szél füttyülése a kifeszített köteleken. Hajónk borzasztó hárfá lett, melyen a szél vastag ujjáival kétségbeejtő ordításokat vitt véghez. Nem nézhettem tovább az elemek veritékverő dulakodását, tántorogva a szobába mentem és a katakombaszerű mélyedésbe, minőket a kriptákban szoktak koporsók befogadására csinálni, lefeküdtem. Egy nyugalmas eszméje volt lelkemnek, hogy t. i. az Isten kezében vagyunk, kinek engedelmeskedik a tengerár, és dicséneket zeng a vihar. Az álom az ijedelem segítségével kissé erőt vett rajtam, de nem tartott sokáig. A tenger zugása, a szél zokogása odalenn még irtaztatóbb volt; mikor a hajó orrával a hullámba furódott, úgy recsegett, ropogott, hogy azt véltem, szétválnak vasai, és kibocsájt bennünket a fenékre. Úgy sivitott a vihar, mintha valami elkárkozott lélek vette volna be magát, jobb szállás hiányában. Az a súrlódás a hullámmal, melytől csak egy arasznyi faalkotmány választott el, legiszonyubb volt, folyvást zuhogott fülem mellett az áradat, nem is engedett aludnom, nem is tudtam, hogyan kell aludni, beburkolózva tehát ismét kimentem a fődélre.

A hold már fönn volt, irigylendő nyugalommal tekintett a nyavalyatört hajóra. Csak mikor az ingó árbocra néztem s mellette volt a hold, akkor úgy tetszett, mintha az árbocz állna, s a hold, mint részeg ember, ujjongva ugrándozna fön az égen futkározó felhők között. A kísérteties fény még inkább elősegítte a felriasztott képzelmet, hogy bús bánatos, szellem-

arczu alakokat, vízi szörnyeket, a hullákon verekedő tengeri rákokat fessen, s ijessze a megrémült utazót. Hogyan akad meg lábad a hinárban, s nem fogsz birni uszni, hogy fog csipkedni talpadon a halak apró serege, míg eljön a czethal, kitátja nagy buta pofáját és elnyel. Ezekről elmélkedtem, mikor megszólított a kapitány, ki nem messze tőlem ült egy lépcsőn, s ijedékeny képemből könnyen olvasta le nyugtalanságomat. Egy világító tornyot láttunk megmegszünő (intermittáló) fényvel, azt mondá, ez a tr a f a l g á r i világító. Elmondá továbbá, hogy 1805-ben a hires tengeri csata e helyen vivatott, hol 25 hajó részint elégett, részint számos katonával elmerült. Mennyi kétségbeesés hangzott e téreken, mennyi jajkiáltást fojtott el a tenger habja, minő rémséges temetőn haladt ekkor hajónk! Néha mikor a tenger mély örvénybe sodorta favárunkat, igen közel éreztem a megholtak csontjait, melyek ott a tenger mélyén fognak az itéletnapig pihenni. Rémséges elgondolni egy tengeri csatát, főképen viharban, pedig akkor is zúgott az ár, és a francziák szél ellen dolgoztak. Mi rémültünk a szélvészben, hátha még golyók is hullottok volna.

Még legtűrhetőbb állapot volt pihenni az első árbocz alatt, s bele bámolni az éj alakjaiba, melyeket a hold, a felhők társaságában szeszélyesen, mint bábszínházban kápráztatott. Amint szedegettem emlékezetemből a legkedvesebb eseményeket, hogy beléjök merülve ne lássak, ne halljak semmit, s amint ez egyszer sikerült, jött egy hullám s úgy öntött nyakom, hogy patak módra folyt a tengernyi víz a fődélzeten. Ezt a nem várt, de nem is kívánt fürdőt csak az tette kellemessé, hogy hát ennél rosszabb is történhetnék, az t. i., ha nem lehetne ruhát váltani, hanem valami alaktalan szörnyek, melyekről nem is tud a természetrajz, huzzák volna le rólam. Ismét lefeküdtem, hanem csak került az álom. Most az egyszer sajnáltam, hogy nem értek a mathesishez; szobám lámpása úgy volt alkotva, hogy a hajó, tánczolója közben, mindig függélyesen állt, azaz ingott eleget, hanem azért ki nem folyt belőle az olaj. Valamint Galilei a pisai lámpás ingásáról nagy fölfedezésekre jutott, kinomban talán én is talállok ki valamit, azon mondat igazsága szerint, hogy omnes artes docuit necessitas. Hiszen eszembe hozta ezen lámpa ama hajlongó embert, ki hozzá hasonlóan, mindenkirehhez simult, hanem én akkor békével akartam lenni minden-

kivel, nem folytattam a találó párhuzamot a hajlongó lámpa és hízelt ur között. Kimentem tehát ismét a szabadba; a fedélzeten valaki erősen dolgozott belső érzelmeinek holdfényre hozásával; lám ettől én mentve voltam, s így megnyugodtam kissé sorsomon. Az árbocz alá kerülve, vizhatlan vitorlába takarozva, lefeküdtem, s akkor aztán, jöhetett akármennyi hullám, amint jött is, de rá se hederitettem. Öntözött a sós víz, mint kéménybe kerülendő sódart, de én ott kunczorodva szív-
tam cigarillomat, titkon nevetve azt az ostoba tengert, hogy mégis valahogy rászedtem. Sájnáltam én azt a kapitányt, ki egész életén át így a hajón ólalkodni kénytelen; a matrózok legalább testileg dolgoztak, majd kifeszítettek, majd összehu-
tak egyes vitorlákat, majd mászkáltak a kötélletrákon, majd kiöntötték a begyült vizet, hanem a kapitánynak csak a gond maradt meg. Sokszor jött eszembe Heine mondata: inkább ut-
czakő szeretnék lenni, mint hajókapitány.

Éjfélkor Gibraltár előtt voltunk, hanem a ködös lát-
határ miatt csak hatalmas világító tornyát vettük ki; phare
tournant à intervalles de minute. Az afrikai partokból semmit
sem láttunk, nappal kivehetők sziklái. Valóságos fájdalom
szállt meg, hogy egyikét sem láthatom, pedig hát Gibraltár az
egyedüli part Európában, hol megteremnek a majmok, élhetnek
ugyan, amint élnek is különféle tartományokban, de szabadon
csupán itt tenyésznek, s a várhegy oldalain igen vigyáznak az
angolok, hogy bántásuk ne legyen. A majomcsorda helyett meg
kellett elégedni a tüzelő mécsesel. Egyébiránt, talán jobb volt
nem látnom a spanyol nemzet eme gyalázatát, hogy országa
testén ilyen idegen urat, — ők fekélynek nevezik — tűrni
kénytelen. Mi nem szeretjük, ha a szomszédnak ablaka udva-
runkra nyílik, s a spanyol nemzet már 1704 óta tűri, hogy or-
szágában henczegjen a perfid Albion. Ez folyvást vérző seb, a
testbe lövött nyíl, beleszurt tövis. Az angolok azt mondják,
hogy míg Gibraltárban a jelen'ágyuk vannak, örökre bevehe-
tetlen. Hajdan Calpe volt eme szirtnek neve, a mórok idejében
Tarik vezérek legelőbb kötött ki itten 711-ki ápril 30-án, ami-
óta elnevezték Gebel al Tarik, vagyis Tarik hegyének. A mór erő-
dítésnek még megvannak nyomai. Véglegesen elfoglalták a ke-
resztények 1462-ben Guzman vezérlete alatt, s azóta a spanyol
koronáé volt, míg a mondott évben, az örökösödési háboru al-

kalmával elfoglalták az angolok. Zsidók eddig csak Gibraltárban laktak, ezentul bárhol szabad letelepedniök.

Vitorlába burkoltan, és a még nem tapasztalt hintázásban, fonnyadt kedélylyel feküdtem a csikorgó árboecz tövében, mint Nelson, mikor megsebesítve vezette a trafalgári csatát, melynek győzelmét meg nem élte. A vízhatlan vitorla volt az én Dejanira-ingem, mert megmentett a hullámtól, mely nagyobbodó mennyiségben öntözött; de utoljára kinevettem erőlködését. Elvégre szürkülvén a hajnal, megszállt a herculesi bátorság, s nyugodtan engedém át magam a hintának. Nem hiába vettem én az erő hamis istenétől hasonlataimat, rávitt azon körülmény, hogy eme háborgó tenger hercules-utjának neveztetik. Ugyanis a mese szerint, erre ment Hercules a Hesperidák felé, s látja, hogy a tengeri ut el van zárva előtte, mert akkor Spanyolország össze volt kötve Afrikával egy földszorulat által; ő tehát keresztül törte, s tovább hajókázott az Ocean ezüst szigetei után. A mostani tengersizoros két kiálló ormát, az egyik Gibraltár, a másik a Ceutai „majomhegy“, ezóta nevezik Hercules oszlopainak. Ez utóbbi a spanyoloké. V. Károly czimerén és a mostani két és egy forintos escudókon látszanak még. Mig a phoenicziek a két oszlopra azt irták: non plus ultra, azon tul vége a világnak, V. Károly jeligéje volt: plus ultra.

A mesén és hagyományon kívül a tudomány is kimutatta, hogy a két szárazföld valaha egy lehetett. Ugyanis a hegyképzés egyenlő mind a két részen, amiről ugyan én nem tanuskodhatom, mert felhős homályba volt burkolva mind a két part. Mintha egy kéz vágta volna el, oly hasonlatos meredeket alakít a tenger két szélén. A hegyek hajlatait ugyanazon fa és növényzet fedi, végre a körétegek is azonosak, mioknál fogva a tudomány kimondotta, hogy a két szárazföld valaha egy volt, s valami természeti forradalom, például a vizözön szakította szét.

Az émelgős lehangoltság Malaga látására dél felé szünni kezdett. Ekkor kissé lecsillapodott a vihar, és nyugodtan néhettük az amphitheatralis körben a hegy oldalára kiterített várost. Lakosainak száma 90 ezer, bor- és mazsola-szöllőkereskedése által nagy hire van, s ezt megérdemli, mert saját tapasztalatom után tanuskodhatom akét kereskedelmi cikkről. Balra, vagy keletől egy hegyen vár fehérlett: castillo de Gibralfaro, melyet még a phönicziek alapítottak, s így Malaga nem mai gyerek-

A kikötőben világító torony, sok hajó, izgékony nép, repülő sajkák.

X.

Malaga.

Mihelyt a malagai kitérőben horgonyt vetettünk, egy páratlanul nevetséges jelenet fejlődött ki szemünk előtt. Bárkasajka-csoport közeledett felénk, lassu evezővonásokkal; mért nem sietnek, miután ki hamarébb ér a hajóhoz, több prédát remélhet? — Nagy baj van! Lassan kell evezni, mert hiszen legelőször megy a hivatalos, a fedett sajka, az pedig azon tudattal, hogy előtte ugy sem történhetik meg a kiszállás, kényelmesen halad előre. Három egyenruhájú matróz kezeli ütenyben a lapátot, két ur, ázsiai kényelemmel terpeszkedik a ruganyos ülésen. Amint hozzánk érkeztek, parancsszó hallik, mely szerint a vendégek a hajó előkelőbb szolgálataival, mint a kapitány, első gépész stb. a hajó párkányára kitámaszkodjunk, mert kór-vizsgálat lesz. Meglőn. Ámde a tengeri orvos csak nem mozdult, még jobban kinyújtotta lábát, hosszasban ereszté szivarfüstjét, mintha ez hosszú gondolatainak lenne jelvénye, és csak ránk bámult, nem is iparkodott észrevétni, hogy hivatalos foglalatosságban jár. Nekem nagy kedvem lett volna kiöltöni rá nyelvemet, miből szörnyű baj keletkezhetnék, mert legott kolerásnak mondanak, s ott a hajón kellett volna, nem tudom meddig, vesztegelnünk. Fojtogatott a nevetés, mikor elvégre hivatalos gondossággal messziről vizsgálva arcainkat, ki akarta betűzni, nincs-e sárgalázunk. Utánunk jött a többi szolgálataival, s a lábatlan embert is fölemelték; mikor olvasta a fejeket, és összehasonlította a kapitány által leküldött irat számával, — kiszivhatta már habanna szivara két harmadát, — intett kezével, hogy — passirt!

A többi sajka népeibe csak most futott szét a villanyosság. Ha lusta volt hajónkra jöni az orvos, az alkuszok, a szállodák küldönczei, bezzeg nem rettegetek netáni nyavalyáinktól, hanem mint prédavágyas sasok rohantak ránk. Két ilyen alkusz, kik velünk egy bárkán jövének, fajuk tipikus alakjai voltak, valóságos begyakorlott saskeselyük. Azt a hideget éreztem látásukra, mely hátunkon borzong, mikor sziszegő kigyó villan-

meg szemünk előtt. Francziák voltak, az egyik szőke, a másik barna; ez még ádázabb tekintettel birt. Ravaszédes megszólítással vendéglőt ajánlottak. Látva rajtuk a nyúzási szándékot, nyersen felelők: nem kell. Mind akettő egyet villant furfangosan okos és untalan fürkésző szemével, ezokon más oldalról közeledtek, ajánlva szolgálataikat. Avval büntette őket a sors, hogy undok ragadozó lelköket arcvonásaikban engedé láttatni, tehát ismét határozottan elutasítottuk. Körülnéztek, mintha mondanák: ma ugyan rossz fogásunk van; két vendég volt a hajón, az is oly otromba, hogy szállodát sem kíván, kissé elhallgattak. Ámde ebédelni csak fognak, kérdi a szőke, — fogunk, no hát ajánlom a Victoria éttermét, ez alatt van a despacho, hol jegyet kell váltaniok, ha Granadába mennek. Megigértük, s valahára partot is értünk; kifizetve az egy frank vitelbért a sajkásnak, pusztultunk a parttól, hogy ne is lássuk a szállodai kuvaszokat. Amint megindultunk, egy durva hang, mely képes leendett a medvéket oduikba kergetni, ránk rivall, hogy ott van a vámház, előbb meg kell vizsgáltatni a holmit, csak aztán mehetünk odább. — No, hogy a szívárványos zivatar hordjon el minden naszádot, én többé nem utazom tengeren, mert hiszen ez pokoli specificum; csakhogy egyszer nem ingott alattunk a talaj, eltűrtük az igen szelid vizsgálatot, és a szállítóhivatalba vitettük holminkat.

Malagára elég egy délután. Pinczebirtokos, borkereskedő itt nagyszerű tanulmányokat tehetne; azt mondják, hogy pinczéit érdemes megnézni, mert világhírűek, s a borpinczék kezelésében valódi mesterek a malagenos. Hanem ránk ez nem birt marasztaló hatással, először mert nincs pinczém, a többi azután magától következik. A XIV. században máz-agyagégvény (fayence) gyáraitól volt nevezetes. Magasztalhatom azonban nagyszemű szállógerezdeit, egykét fontot megettem, s ez nyélbe ütötte émelvényeimet, melyek a partra is követtek. Mihelyt az aranyszínű gerezdekkel megerősödtem, s egy szerencsen megtisztította csizmámat, legott helyre legény lettem, s a város megtekintésére siettünk. A kikötő felől a város egészen új, széles utcái, magas házai, terjedelmes sétaterei (alameda) vannak. Mentül inkább távalodunk a parttól, s a harántosan emelkedő belvárosba hatolunk, annál inkább szűkebbé válnak az utcák, kezdődik az arab jelleg, fogy a tisztaság, és növe-

kedik a búz, mely a különféle boltokból, orrfacsaró intenzitásban, erős adagokban nyomul felénk. A büzáramlat s a kétkerekű társzekerek döcögése miatt, — egy fordulónál csaknem elgázoltak, — s aztán erre nagyobbrészt raktárak vannak (almacen), — kieveztünk a kellemetlen szagok torlataiból s a nagy sétatérre jövénk, mely a tengerparttól nem messze kezdődik.

Az alameda kettős fasorral dicsekszik, de lombjaikat nagy részt elpusztította a hőség. Most is oly meleg volt, hogy reszketett a levegő. Szobrok és gázlámpák szegélyzik, közepe táján a zenekar-emelvény vagyon. Partí végén egy hatalmas ugrókut gazdag vizsugarakat bocsátott, és színig teljes medencéjénél gyerekek fecskendezték egymást. Ezen sok alakkal bíró szökőkut egyik legjobb szobrászati műnek tartatik. Az alamedát környező házakban vannak a szállodák; a tetők rendszeren laposak, erkélyek, tornyok díszitik, némelyiken pedig valóságos kert vagyon, mely folyondárait a falakon bocsátja le, árnyékul az emeletbeli lakóknak. Tisztességes márványpadok üléssel kínálnak, port is nyeltünk eleget, mert szamár-karavánok, árukat hordva hátukon, erre vonultak. Ezen kezdetleges szállítási eszköztől nem tudnak elszokni, habár vasutjok van. Az öntözés csak vagy fél hatkor kezdődött, mert estefelé erre szoktak sétálni, kik ráérnek. A közmondás szerint:

Malaga tiene la fama,
De las mugeres bonitas.
Mas no es tan fiero el leon,
Como las gentes, lo pintan.

„Hire jár, hogy szépek a malagai nők, hanem nem oly vad az oroszlány, mint festeni szokták.“ Tehát nem igaz, hogy szépek, azokról ítélve, kiket láttunk a boltok előtt ülni, hajadon fővel, boglyasan s izléstelen rendetlenségben hullámozó ruhában; ráhagyjuk tehát a mondást. Ha az olvasó ezen közmeggyőződést megváltoztatni akarná, az alamedán kellene tanulmányoznia az arczokat. Mikor este itt kaczerkódtak a mantillás nők, mi már repültünk Granada felé.

Az utazók megjegyzik, hogy Malagában a kis gyerekek báránykát vezetve szalagon, szoktak mulatni. Szokás ez minálunk is. Bővithetem ebbeli hajlandóságuk ismertetését azon ta-

pasztalás előadásával, hogy egy asztalos műhely és bolt ajtajában hatalmas kost láttunk, mely az ajtóheveder mögé bujt és lesbe állt, mikor lépéseket hallott, kirohant, hogy bikamódra felnyársalja az embert. Hanem nemességet is vettem észre benne, annyiban, hogy inkább uri kedve szerint mulatni, másokat ijeszteni akart, mintsem ártani.

Tüzetes megtekintésre méltattuk a székesegyházat, mely már a tengerről kötötte le figyelmünket váralakja és a palotaszerű házakat messze túlhaladó magassága által. Minden részleteiben renaissance-izlésben van építve, hanem oly tiszta, oly megragadó, hogy a laterani homlokzat után ez tetszik legjobban. Én amugyis az arányba helyezem a szépséget, főképen a mióta tudom, hogy Michelangelo a Sanminiatoi ferenczi templomot Firenzében egyszerű arányos vonalai miatt „la mia villanella“-nak nevezte, tehát az ősz eredeti szépségnek az arányt vallotta, mely ott a cziprusok sudarai közt oly feltűnően szökik szembe. Névszerint ezen izlés fáját, mely a malagai és granadai templomokon érvényesült, korinthinak nevezi Passavant.*) Épült Diego de Silve terve szerint 1538-ban, hanem bizonyos változások miatt csak 1719-ben készült el teljesen. Homlokzatának két tornya van, de az egyik nincs kiépítve. A nagyszerűség, a fölség, mely kívülről sugárzik le róla, folytatódik belsejében. Megdöbben a néző az arányok, a dimenziók terjedelmén. Három hajója van, melyeket ketté metsz a kereszt-hajó. Oltára monumentális, azaz nincs retablója, hanem siremlékszerű kápolna van az oltár helyén. A coro mint egyebütt közepén van; épen a délesti ajtatosságot tartották, ötkor kezdék és szépen énekeltek. A kanonokok muzetum helyett csuklyás fekete köpenyt viseltek. A Magnificat alatt füstölték az oltárt, orgona, ének, főleg a kis fiuk vékony hangja, az öregek mély dörgésével kellemes harmoniát alkottak. Itt úgy látszik, nagy fontosságot helyeznek az énekbe; az ajtó mellett olvastunk egy hirdetést, ahol a főénekesnek, akár pap, akár világi, 1000 arany ígértetik azon kötelezettséggel, hogy naponkint énekelje a breviarium éneklendő részeit. Harmincznyolcz éven alulinak kívánják, és kiírták a hangot, melyet könnyen ki kell tudnia adni. A kar székei szintén emlékezetesek (a silleria);

*) Die christliche Kunst in

Leipzig 1858. 22 lap.

Pinelo Antal mondá rólok, hogy lehetne a világ nyolczadik csodájának (no hanyadik már?) nevezni, ha nem léteznének az Escorial karszékei. Van 7 főajtaja, 15 kápolnája 33 oltárral. A Rosario-kápolnában Cano egy képét dicsérik: la Virgen del Rosario, hol a szent szüz karján tartja a világot megáldó kis Jézust. Még egy más kedves Mária-képet vettünk észre, hol a kedves anyaiság tükröződik elő. A malagai székesegyház, mint a renaissance-izlés egyik remeke megérdemli a megtekintést, s akkor bevalljuk, hogy nem lehet egymás rovására dicsérni vagy kárhoytatni a különböző építészeti modorokat, mert hiszen ezen utóbbi izlésben is lehet Istennek méltó templomot emelni.

A templom mellett narancs, granatalma, s más egyéb gyümölcs pompázott, mert e tekintetben gazdag Malaga tájéka, eme kertben várakoztunk, míg kinyitják a templomot, miután siesta alatt zárva van. Az énekes gyerekek vágyakodva tekintettek a pirosuló gyümölcsre; okoskodtak is, hogy miképen lehetne részcsülni az édes granátokban, sikerült mégis meggyőznünk őket, hogy ami másé, azt nem szabad bántani. A fiuk csakhamar megbarátkoztak, s elmondták iskolai feladványait, el örömeiket a közelgő érseki beigtatásra, mert meghalván az odavaló főpap, a loja-i püspök volt helyébe jövendő. A ministráns gyerekek itt is pajkosok, de mégsem annyira, mint Olaszországban; oly értelmes szép szemök van, mintha tüztől szikráznának, érdekes őket látni fényes aranyos vecseryeköpenyben (pluviale), mily komolyan, nagy pipesen szedegetik lábaikat, s ülnek le az elkészített székbe lábaikat lóbázva.

Közelgett az ebéd ideje, siettünk a hôtél Victoriába. Az egyik alkusz a terem végén ebédelt, ez talán annyi ételt kap, a hány vendéget fog, azért már is be voltunk jelentve. A másikkal szintén találkoztunk, hanem a csak imént jámbor buzgalmu pofa most szeles megvetéssel ment el mellettünk. A pinczér illedelmes grandezzaival megkért, hogy a 12-ik helyet foglaljam el, fölösleges lenne ugy mond várakozni a többire. A korcsmai lakás időtartama határozza meg ebédnél a helyet; jut azonban elég az utolsónak is, sőt némely ételt náluk is kezdetek meg. A közebédek mindenütt — értem a városokat — nagyon jók. Itt is nem volt vége-hossza az ebédnek, legalább nyolcz tálból állott, bele nem számítva a sok mindenféle izletes gyümölcsöt.

A társaság nagyobbrészt angolokból állván, hallgatag vala, mindenki hozzá látott, hogy meneküljön tőle, amit tányérjára rakott, ezokon a többiek sem szóltak. Egy finnyás, de szép kis-asszony mindenre fitymálva tekintett, csak babrált az ételekben, akarta észrevéttetni, hogy vagy nem eszik s így valóságos angyal, ki harmat- és liliomlégből él, vagy hogy otthon különbet eszik. Elvégre anyja megszólította: ugyan Gabriela, miért nem eszel? mit kényeskedel? Így tudtuk meg, hogy csakugyan angyal neve volt.

Nunc venio ad fortissimum vinum. Nem érdemelné e város Malaga nevét, ha nem adnának a tengerivó-szomjnak valódi malagai bort. Adtak amennyi kellett, sőt még finom csemege-bort is (dessert). Nem volt veresbor, s mégis fekete, azaz annyira sárga-barna, hogy elbarnította az asztalt. Amit nálunk kis poharkába, fontoskodó arcczal szokott maga a gazda, két kézzel tartva a palaczkot, szinte reszketve tölteni, azt mi öblös tüvegekből ittuk; hogy minő lehetett ezután a módos kis poharak tartalma, azt sejtethi, de nem képzelheti az olvasó. Ha csak nem jutott valami igazi brown sherryhez, xerez oscuro, azt körülbelül ehhez lehetne hasonlítani. A spanyolok is szeszestik boraikat, főleg az Angliába szállítandókat. Harmincz órai koplalás és a kiállott fergeteges zivatar után, nagyon elkelt az erősítő, azért mi, az öntudatlan szomj ösztökélése nyomán hajtogattuk a poharat. Az a gondolat, hogy utoljára (nem említve, hogy először is) iszunk a hely színén malagai bort, kedvet adott megbirkózni annyi pohárral, amennyit még egyszer sem kaszaboltam le. Megjött a beszédesség, melynek folytán hallottak vendégeink magyar szót is, habár ők sem voltak többé hallgatók, zajos lett a társaság, mint az már ebéd vége felé nálunk is megszokott jelenség. Árát kifizetve (14 real), siettünk a diligencia-hivatalra jegyet váltandók egész Granadáig. Az utcán amint kitekintettem a cathedralis tornyára, ugylátszott, hogy az építészeti vonalak, csak imént magasztalt öszhangzata megbomlott, sőt mintha Diego uram a torony építésénél az egyensúly szabályai ellen vétett volna, vagy legalább rokonságban volna a zaragossai konyult toronnyal. — Az igaz, hogy megebédeltem uri kedvem szerint.

Hogy a mondandókat megértsük, vegyen az olvasó térképet kezébe. Malagából vasut vezet Antequera-ba, innen

Lojáb a diligencia, ami vagy 7 hét órai kocsizásba kerül. Lojából ismét vasut Granada b a. Ez az egyik közlekedési mód. A második szerint a despacho-ban, ugyancsak 7 órakor indult el egy diligencia, 20 utassal egyenesen Lojá-ba, mely miután nem kerül oly nagyot, mint a vasut, az Antequera-Loja-i gyorskocsival egyszerre érkezik az utóbbi helyre, aztán a két közlekedési mód utasai együtt mennek Granadába vasuton. Még Madridban figyelmeztetett minket b. Delago osztrákmagyar ügyviselő, hogy ne menjünk Cordovából Granadába, hanem Sevilla- és Cadiz-on át Malagába, miután a Granadával való összeköttetés csak Malaga által történik. Ez hihetetlennek látszott; hanem magyar hazánkfiai, kik ezen uton mentek, megadták az árát ezen kezdetleges intézkedésnek. Cordovából Antequerába jövéen, itt azt mondták nekik, hogy nincs hely a diligencián, mely Lojá-ba megyen, talán este lesz. Az esti vónattal ismét annyian jöttek Malagából, hogy megint nem kaptak helyet. Nem volt egyéb tenni való, mint Malagába menni, ott jegyet váltani Granadába, Antequera és Lojá-n át, s a granadai időzés után, ismét Malagán és tengeren át Cadiz-ba hajózni. Dolgoznak ugyan vasuton, mely Granadát is valahára összekösse a művelt világgal; hanem itt oly hegyek vannak, hogy nem lehet meghatározni az időt, mikor fog megindulni. Hihetetlen, hogy Cordova ne közlekedjék Granadával, és mégis ugy van. Cosa de España.

Mi tehát 80 reálon váltottunk jegyet Granadába; vasuton járt ezért a III ik osztály, diligencián pedig a banquetta, vagyis bakon való ülés. Az indóházba azonban ingyen vittek. Nyolcz óra lehetett, mikor a városból elindultunk, addig ögyelege a hivatal előtt, a készülődéseket nézegettük. A nap épen alkonyatra szállt; a lég este felé enyhe üde lett, s így értettük, hogy ide sok mellbeteg szokott menekülni. Ugy vélem, hogy a divatnak, mely szerint a betegek gyógyulási idényekre ide küldetnek, mégis van alapja; ha egyéb nem, az a feledhetlen nagyszemű szálló gyógyítja meg a beteget.

Az omnibuszon két jómódú parasztember, megtudva, hogy magyarok vagyunk, nem tudott eleget csodálkozni, hogy ilyen messze világból jöttünk hozzájuk. Természetes jó szívénel fogva az egyik, mind amaz apró szivességeket, melyek az idegennek olyan jól esnek, előzékeny gyorsasággal teljesítette. Magától

értetik, hogy szivar is járta, mert ez ugy van kézügyben a spanyolnál, mint a mi népünknel a káromkodás. Este volt már, mikor a hatalmas indóházat szemügyre vettem; csakhamar fűttengett a mozdony és sziklás falak, felszaggatott szirtek közt, ugy látszik többrendű alagutak alatt mentünk el. A vidékről semmit sem mondhatok, mert a holdvilág csak akkor öntötte le teljesen fényét, mikor 11 óra tájban Antequerába érkezünk.

Leszállva a pályáról, egy hatalmas diligencia állt a pályaudvarban rendelkezésünkre, nyolcz öszvér s egy ló lévén belefogva. A hold pazarul öntötte fényét, a dél egy derült éje, Andalusia illatos estéje volt, — ki ne örülne ilyen utazásnak?! Spanyolországban az éj melodia, a képzelem elevenítője, a regény-költészet hona, s ami frázist olvastam Iberia-ról, mind előtolakodott agyamban. Tündérek szedték a csillagok hamvát. Álomszerű ábrándok megtestesülve zsibongtak köröttem; átméltam volna az egész csendülte éjszakát. Sentimentalis voltam, mint egy nevelőnő, s mindez csak azért, mert valahára láttam a mayoralt, a zagalt és az adelantero-t, a kocsis-világ ezen három halhatatlan typicus alakját.

Mayoral közönséges kocsis, hanem annyi komolyság, életrealitás, irni olvasni tudás jellemzi, amennyit mi nem szoktunk kocsisnál keresni. Ő tartja a gyeplőszárat, ő felelős az egész favárért, és a bele rakaszolt vendégekért, ő osztja szét a vasuti jegyeket, hol a diligencia vaspályával van összekötve s kifizettetnek az egész vonal utazási költségei, mint itt történt Kék zubbony és lepénysapka teszük öltözetét, azonkívül hideg időben ülésre gyűrve tartja plaid-jét (manto), amely a köpenyt vagy szűrt pótolja. A mayoral nem kér borraivalót, hanem csak átmenve az utas előtt, egy epedő szerelmes, mélyesztő tekintetével adja tudtul, miszerint nem tartja méltóságán alulinak elfogadni az egyiket reálkát; egyébkint pedig olyan air composé-val jelenik meg, mint egy városi tanácsnok. Nevezhetnök főkocsisnak. Korára nézve a 40 év látszik kívánatosnak; ha felfordul a kocsi (buelco), akkor 24 frt. büntetést fizet. — A zagal virgoncz 16—30 éves legény, ruganyos lábakkal, jó tüdővel, mely sem futni, sem ordítani el ne fáradjon. Skót sapka lelógó fekete szalaggal, és kék zubbony, lábán könnyű saru. Ennek legyen neve: nógató, miután kötelessége a lovakat, öszvéreket, szóval,

tettel serény hajtásra ösztönözni. Adelantero előlovas, mert ez az első négyes gyepülésén nyargal, vezeti a menetet, ügyességét főképen akkor tünteti ki, midőn helyesen kitér az utczakőnek, kapunak, amit neki már akkor kell végrehajtania, mikor a nehéz batár a fordulástól még távol látszik lenni; az adelantero hivatalhoz tehát sok mérnöki és lovaglási gyakorlat szükséges. Korára és borraivalóra nézve egyenlő a zagallal, ők kérnek, de nem hunyáskodva, hanem mosolyogva. Sőt magam is fölkerestem s odanyújtám az 5—6 quarto-t, mert ezek megérdemlik. Az utóbbinak póstatrombitája is van, melybe mindannyiszor belefúj, valahányszor sötétlő testet lát messziről, ezzel intvén, hogy pusztuljon, mert menten elgázolja. Ha még odagondoljuk nagy sarkantyus csizmáit, melyekkel mint szárnylebbentéssel folyvást dolgozik, az öszvér oldalába vágdalva, tökéletesen képzelhetjük az egyébkint zagal módra öltözött adelantero-t. A két eredeti egyéniség közt az összehasonlító vonalat képezi még a rövid ostor, melylyel mindenik el lévén látva, a szükséges pillanatokban nagyokat vág az amugyis mindig ügető öszvérré. Csupán a mayoralnak van hosszú ostora, melyet nagy ritkán bontott szét, egyet pattantva, vagy cserditve, mintha végszentésítést akarna adni a zagal és adelantero folytonos ütlegeinek. Hogy eme lóelőadásnál a nyelvészeknek is kijusson, meg kell jegyezmem, hogy zagal arab szó, és annyit jelent, mint gyors, sebes; üdeségben csakugyan felülmulja, nálunk a még itt-ott látható kengyelfutókat, kik a zagal mellett száj-tató léhák.

Nagy pontossággal felrakva a podgyászt,³ csattant a mayoral, bevezetésül jó sort huzott ostorával az öszvérek hátára és legott a vonat vágatva megindula. Oda van a te hired oh nagyszombati vasut, s talán néhány mozdony is szégyelné magát, mert így szaladni befogott állatokat még nem láttam. Itt ugyan nem érinti a kisafa a ló inát. Az ut jó volt, a batár nem igen ijesztett felfordulással. Most már nem is történnek szerencsétlenségek, mert meredélyek felett erős korlátok vannak, s az előlovas ügyesen vezeti az állat-csoportot. Ezt az eszeveszett futást azonban a szorgalmas öszvérek nem csupán jókedvök kifolyása gyanánt viszik véghez, hanem ez a leirt személyzetnek is érdeme. Ugyanis a kiindulás pillanatától kezdve igen kevés megszakítással, a zagal és mayoral szüntelenül lármáz-

tak, ujjongtak, káromkodtak, tapsoltak, nyelvökkel csattogtak, szóval pokoli lármát vittek véghez. A csörpör zajában pajtásom gégeszakadtából nevetett, a két spanyol utitárs pedig oly komolyan vette ezt a tüneményt, mintha ennek okvetlen így kelle történnie s másképen nem is juthatnánk Lojá-ba.

Amint vagy félóraig mentünk, a hegyvölgyes tájon két kiálló hegyorom tövébe értünk, melyek a tájon uralkodnak, ezekről nyomban mesét mondott utitársunk, melyet azonban elfelejtettem, lévén elkapatva a fogat nagyszerűségeitől; hihetőleg ide egyszer üldözött szerelmespár menekült fel az apai korbács elől s tovább nem futhatva mindketten leugrottak, meghaltak. A hegyorom neve: peña de los enamoradas, úgy látszik innen ugrálnak le fejtetőre a kétségbeesett szerelmesek, azért nevezik „szeretők sziklájának.“ Elvégre öszvérváltás végett megállapodtunk. Az egész 8 egyedből álló fogat felhámozva készen állt, csak a rudhoz kellett csatolni s ismét vágattunk. Hogy a fölvert por, daczára a sebességnek, néha egészen felhőkbe burkolt, s az öszvéreket nem a hold által elüzött sötétség miatt, hanem a porfellegek miatt nem láthattuk, azt emliteni is felesleges.

Reggel felé érkeztünk Lojá-ba. Ez egy vörös agyagu kopár hegy tövében, és részben harántján épült város, 15 ezer lakóval. Talaja termékeny, főleg leuból pénzelnék lakói, gyárakban is bővelkedik. Lakosai elhirültek köztársasági, sőt részben communistikus érzületek folytán. 1861-ki jun. 21-én Perez vezérlete alatt itt eltorlaszolták magukat. A mozgalmat Serrano tábornok néhány száz vadászszal elfojtotta. Az a jellemző volt e zendülésben, hogy habár a népből keletkeztek egyénei, nagyon antikatholikus szinezetet árult el, Garibaldit éltették, és „le a pápával“-féle ordítások hallatszottak. Háromszázat elítéltek, kik közül sokan garotte-on veszték el, a többi börtönbe került. Tizenkettőt nyomban a hely színén fojtottak agyon. Ugyanis a garotte olyatén gépezet, melynél leül az elítélt, s a hátamögött alkalmazott csavarral egy karóhoz szoritják nyakát, mire nyelvét kiöltve, rögtön meghal. Egész Andalusia katonasággal töltetett meg. Mondják, hogy ez egyik részlete lett volna az akkor kitörendő forradalomnak, mert más helyeken is történtek még eseménynyé meg nem érlelt mozgalmak. A spanyol lapok az egész lázadást a Gibraltárban székelő angol

propagandának tulajdonították. Ugyanekkor hire futamodott, hogy Sevillában egy társaságot fedeztek fel, melynek egyénei a feszület leköpésével avattattak fel az egyletbe. Ugyanekkor fogták el Granadában Matamosus, Alhama és Trigo nevű „spanyol martyrokat“, és midőn sir Robert Peel az angol parlamentben durván kikelt a spanyol türelmetlenség ellen, azt felelték a spanyol liberalis lapok is, hogy a vallási propaganda fegyveres támadássá lett, s a köztársaságot akarták kikiáltani, ezokon ilyen népet nem volt szabad tűrni. Most már szabad a vallás ellen zendülést támasztani, hanem az egyetemes várakozás ellenére nem a nép, hanem a kormány bántja; ezekből kitűnik, hogy az említett zendülések nem a népből származtak, hanem felfogadott gazokból álló csapatok által támasztattak. Mért nem jönnek elő most a „feszületrutalmazó“ társulatok? Azt hiszi a gibraltari propaganda, hogy a kormány most amugy is eléggé sanyargatja a kath. egyházat, minek fáradozzanak.

Az indóháznál megállapodva, legalább negyed óráig tartott, míg a diligenciáról minden czókmókat leszedtek, beleértve az utasokat is. Ekkor kitűnt, hogy a tisztelettel említendő három lóhajtóval, huszan voltunk. Azt gondoltam, az adelantero járnai sem fog tudni, azonban ez legfürgébb volt a podgyász lefordításában. Beszélték, hogy ez csak kis miska ahhoz képest, mennyit elbir egy előlovas, mert hiszen az előtt megtörtént, hogy 48 óráig folyvást kellett lovon ülnie, amiért halálra ítéltnek nevezték szegényeket; most azonban ott is, hol hosszabb diligencia-vonatok léteznek, félnapnál tovább nem nyargalnak. Ez a hét órasi ut meg sem kottyant neki, mert amint fölszedte a borraivalót, oly délczezen lépegetett, mint akár én.

Nyolcz órakor már vasuton ültünk. A harmadik helyen olyatén kocsik vannak, hogy mindenik 50 asiento-val bir, s így az utazók egymással közlekedhetnek. Amint helyet foglaltam, észrevettem, miképen magyarázza egy mór eredetű ur, hogy merre van Magyarország. Ebbéli előhozakodásra az én magyar kabátom adott neki alkalmat, mivel ugymond, én ismerem a magyarokat, dolgozott ugyanis — mint kis vártatva nekem is elbeszélte, Barcelonában, egy kalapos műhelyben, hol magyar barátja volt, ki most Sevillában telepedett le s ki hasonló ruhában járt.

Jobbra esett, Granadától nem messze, Santa Fé, régi

nevezetes várost látnom, hol a mórok elleni hadjárat alkalmá-keresztény sátorok tanyáztak. Ezen táborban dönt el a spanyol zsidók sorsa. Meg kell ezt itt röviden emlitenünk, mert nincs ker. ország, hol fontosabb szerepet játszottak volna, mint Spanyolországban. — Letelepettek itt már Salamon idejében, legalább ezt tartja a hagyomány; hogy Krisztus u. sz. előtt már száz évvel a szigeten laktak, arról szól a történelem. Ekkor oly hatalmasak voltak, hogy proselytákat is szereztek. Az iliberi-
elvirai — zsinat (303—313) megtiltotta, hogy a keresztények földjeiket meg ne áldassák zsidók által! 589-ben a toledói, megtiltotta a zsidókkal házasságot; s minthogy nagyrészt rabszolgákkal kereskedvén, ezeket környülmélték, azt rendelte a zsinat, hogy minden ekkép megesonkitott rab szabad legyen. 633-ban a negyedik toledói zsinat megtiltotta a papoknak a zsidók szerfeletti védelmezését. Ugyanezen zsinat az 57-ik canonban mondja, hogy „senkit sem szabad erőszakkal megkeresztelni, aki azonban meg van már keresztelve, maradjon keresztény“. Minden történetíró bizonyítja, hogy ily zsidókból lett keresztények, kik alattomban régi vallásukat követték, Egica király alatt, a goth királyságot a saracénok segélyével meg akarták buktatni — *ruinam patriae et populo universo* —; hanem kiderülvén az összeesküvés, a czinkosok rabszolgaságra kárhoztattak, és a mórok beütése meg lön akadályozva. Az arab hódoltságban nagy tekintélynek örvendettek, tudomány és gazdagság által oly befolyást szereztek, mint sehol a világon. A spanyol lovagok ellenében, mennyire védték őket a püspökök és a pápák, kimutatja Hefele.*) Az inquisitio nem a zsidók ellen, hanem a megkeresztelt és alattomos zsidók ellen fordult élével. Mindazonáltal, mindinkább fenyegetve vélték államukat a spanyol fejedelmek, ezokon az inquisitio — mely merőben állami és kegyetlen intézmény volt, — kimondotta, hogy a veszély mindaddig megmarad, míg zsidó lesz az országban, annálisinkább, mert a zsidók nem csak a maranos-okat, hanem más régi keresztényeket is községökbe csábitottak. Maranos a megkeresztelt zsidó neve, maranatha szótól, amely annyit jelent, mint: jön az Ur. I. Kor. 16, 22. Az ország rendei régen zokon vették, hogy minden pénz a zsidók kezében vagyon, igen szive-

*) Der Cardinal Ximenes. Tübingen 1851. 259 lap.

sen fogadták tehát az inquisitio kimondását és az állami jólét ürügye alatt unszolták a fejedelmet, hogy üdvös lesz őket az országból kiűzni. Hozzá járult, hogy ahol lehetett, a zsidók is boszut állottak, kereszteket megcsufoltak, szentelt ostyát megmegrutitottak, ker. gyermekeket keresztre feszítettek; 1485-ben Toledóban összeesküvést fedeztek fel, melynek célja volt, Urnapján a keresztényeket meggyilkolni. Mindezek nem voltak elegendő okok elűzésökre; a rendek, a nép, azonban nagyon rajta volt, hogy az ország jóllétének és a nemzeti egység érdekében ki kell űzni az országból. A zsidók ehhez képest éltek a gyanuperrel, s mikor a fejedelmi pár Granadát ostromolta, a santaféi táborba mentek, s a veszély elhárítása végett 30 ezer aranyat ajánltak fel. A király már is hajlott a kérésre, azonban belép Torquemada, feszülettel kezében s Ferdinand király elé állva, ezeket mondja: „Judas Urunkat 30 ezüst pénzen árulta el, fölségek 30 ezerért akarják eladni, im elhoztam, adják el.“ Letette a feszületet, és elment. A fejedelmekre ez oly hatással volt, hogy 1492-ki marc. 31-én kiadták ama hires rendeletet, mely szerint minden zsidó, aki jul. 31-ig meg nem tér, hagyja el Spanyolországot. Adják el addig holmijokat, utlevélről és hajókról majd gondoskodik a kormány. Sokan megtértek, de még többen hagyták el az országot, miután vagyonukat olcsó áron elpredálták, p. egy számárért házat adtak. Szavavehető tanuk szerint, minő Ferreras spanyol történész, 30 ezer zsidó család azaz 100 ezer lélek vándorolt ki ekkor az országból. Szétmentek Portugalba, Olasz- és Franciaországba, legnagyobb részt Afrikába. Az Olaszországba menekülteket megtizedelte a dögmirigy, kik Afrikába menének, azok a mórok zsákmányának estek áldozatul, mert egyéb kegyetlenségek közt, soknak föl-metszették a hasát a netalán elnyelt arany meglelése végett.

Ennyi vérontásba került a spanyol nemzetiség megőrzése. De mind e mellett szétzülledt volna a nemzet, ha a 15-ik század vége felé, a spanyol nemesség nem teszi félre magánügyeit s nem szenteli magát a közügynek. A századokon át folytatott családi nagyravágyás, nemzedékeken át élesített magánboszu, elsőségi törekedés Ferdinand és Izabella fölségek kormánya alatt lelohadtak, és minden törekvé: a haza megmentésére irányoztatott. A köztörekvés megszülte a kor embereit, kik mint Istentől ihletett férfiak, nemzetök élére állottak. A nemzet ön-

feláldozása jutalmául tekintette, hogy Ximenes a tudomány és fegyelem kezelésében, főleg a papok rendbehozatala által, Cordovai János a harczmezőn, Columbus a tengeren csodás dolgokat vittek véghöz. A két felség oly példás, oly szigorú életet élt, hogy rég kivesztek azok a biborból, kikhez hasonlítani lehetett volna. Ezen mindenoldalú törekvésnek, a pártszakadás megszűnésének lett eredménye a spanyol nemzet hitben és nemzetiségben való egysége. Az ösztörekvés jutalma V. Károly hatalmas uralmában tetőzött. Minden nagyság csak nemzetegységből jöhet elő, ezokon Ximenes, ki azt megalkotá, némely ujkori történetben kegyeletesb emlékezést érdemelne.

Bármennyi harcz, lázadás és pártoskodás színhelye legyen Spanyolország, nemzeti léte mégsem fog egy könnyen megszűnni. Határait alkotja a tenger, de e nélkül is semmiféle nemzetiiségtől sem fél, amely oda jön, beolvad a nemzetbe. Nem hallani térein egyéb nyelvet a spanyolnál, vallásban szintén egy. Tegyük, hogy a szeptemberi forradalom meg fog 100 ezer embert emészteni, ilyen vesztesség meg nem érzik a 16 milliónyi népességben, mely egy hazát mond magáénak, nem kacsingat kifelé egy lakosa sem, hanem tömör nemzeti testet képez. Ha kiforrja magát a trón-kérdés, ezen nemzet a cultura nagy fokát fogja elérni, mert egy nagy jövő testi lelki föltételeivel bír. Vezetőinek csak kettőt kellene szem előtt tartania, hogy a nemzet vallását és nemzetiségét szentnek akarja látni. Nem értem úgy, hogy türelmetlen legyen más vallásuak iránt; épen nem, sőt kívánja, miszerint engedjék meg minden vallás, hanem utálja a junták azon otromba kifakadásait, mikor czélszerű reformok helyett — s ezek szükségesek — némely helyütt a vallás gyökeres kiirtására gyürköznek, ami lehetetlen. A szenvedélynek sok pusztító tüze, a bűnök gyakori zivataros vizmosásai vonultak el ama szíven, mely engedné kimozgatni a kath. vallás gyökereit, oly mélyen vannak azok, oly sűrűn hatják által a spanyol szívek szövődékeit. A naponkint jövő hírek erre nézve számos érvet hoznak. Az istentelenség kihágásai fölébresztették a közönyös lelkeket és ösztönzik a jókat. Az első döbbenés elmúltával egyesültek, és erélyesen hozzáfogtak, hogy a vallástalanság áradatát megakadályozzák. A szabad sajtó nagyobb arányban hozza a védműveket, mint a hitetlenség a rágalmakat. Egyletek, clubbok támadnak, nagy részben fiatal emberek-

ből, kiknek egyedüli feladatuk támogatni a püspököket a kath. egyház jogainak védelmezésében. Mikor szabad gyalázni az egyházat, az igaz spanyolok annál jobban szoritják szivökhöz. A madridi csöcselék ugyan a forradalommal tart, hanem ilyen párt támogatásával senki sem vall dicsőséget.

Azért nem szabad kételkednünk e nemzet jövője felől, biztosítottabb az ő nemzeti létök, állami nagyságuk, mint amienk.

Regóta fehérlik már Sierra Nevada, Spanyolország legnagyobb hegysége, G r a n a d á b a n vagyunk, mely tövében fekszik. Sierra fűrész, némely spanyol hegyek fűrész alakjától, így nevezik a nagyobb hegyeket. Nevada annyi, mint havas. Magassága 9500 láb, Mulahacen csúcsa pedig 10,941 láb. Ilyképen felülmulja a pyrenéket, melyek éjszokról mintegy elválasztják az iberi felszigetet a többi Európától. Daczára Nevada magasságának, nincs nagyszerű döbentő jelleme, részint mert nincsen valami pompás formatiója, részint mert csúcsai csak kevéssel emelkednek a hegyhát fölött. Nincsenek rajta ellentétek: szédítő magasság merevélyes mélységek között. Déli lejtőinek neve Alpujarras, hol sokat csatáztak a mórokkal.

A vaspálya hegyharánton mászkál, s meglehetősen kezdetleges intézkedésekről nevezetes; ami nem is lehet másképen, mert el van szakítva a nagy világtól.

XI. Granada.

Tengan usted es el favor, legyenek szivesek uraim átadni vasuti jegyeiket, mert G r a n a d á b a n vagyunk. Így szólita meg a vezetnök és csakhamar egy újépületű indóházban szálltunk le. Néhány omnibus, s ugyanannyi alkusz állt komoly csatarendben, kik öntudatlanul páratlan komikusok voltak. Ezen uraknak feladata a vendégeket ékesszólásuk ígézetével megragadni, és az illető vendéglőkbe szállítani. Járja az olasz és franciaia üvöltés, majd egyszerre, majd egyenkint, ki hôtél Washington-t, ki hôtél Suisse-t, ki en la Alhambra-t sat. kiáltott, kinek hogyan telt torkától. Elejénte ki nem léptek a sorból, csak a kurjantás élessége által igyekeztek egymást felülmulni, később megbomlott a csatarend, hozzánk furakodtak, megragadvá táskáinkat, harsogva ajánlva szállodáikat. Valódi saskeselyük, kik egy fűrj-csapatot leptek meg, s miután az egész se-

regből úgy sem menekülhet meg egy sem, hanem csak osztoszkodási differentiák támadhatnak, haragjok nyilat elég hevesen lötték egymás szemébe. Elfogadtuk egy tisztességes arzu urnak ajánlatát, kinek egyedüli prédája levénk. Csodálkoztunk, hogy ez maga a gazda, aki vendégfogásra ment, a bucsuzásnál történt számvetésnél tudtuk meg, hogy fölötte áll az ipa, mert ez szedte fel a pénzt.

Négy sallangos ló ragadott, s félórát tartott, míg a város egy részén át, felértünk magába az Alhambrába. Ugyanis vendéglőnk harmad magával a mór királyok pompás kertjében volt, amin felette örültünk. Jó nagy a kapaszkodó a hegyre, azért van a tisztas társaskocsiba négy ló fogva. A városból csak piszkot láttunk, az alhambrai sétatérből (alameda) csak fákat; észrevétlenül mentünk át a kapun, melyet diadalív-alakban építtetett V. Károly; szobánk ablakából pedig láttuk az Alhambra vörös tornyait s meggyőződünk, hogy csakugyan az emlékezetes halmon lakunk. A vendéglős neje azzal ajánlotta egymásba nyiló szobáinkat, hogy néhány nap előtt volt itt két magyar tanár, kik szintén ezen szobákban laktak. Tehát ismét nyomukban vagyunk, de utól nem érhattük. Egy pár álmatlan éjt föl sem vettünk, miképen lehetett volna tehát lefeküdnünk két átvirasztott éj után most, mikor im szemünk előtt áll A l h a m b r a. Ez a mór királyok palotája, melyben ostromok idején 40 ezer katona is elért. Alhambra annyi mint: v ö r ö s. Egyébiránt nem tudni, vajjon a vörös tornyok- és várfalaktól, a sok helyütt vörös talajtól, vagy a mi legregényesb, a fáklyák vörös fényétől, melyeknek világítása mellett épült a vár, vagy pedig alapítója Alhamar-tól vette-e eredetét. Talán az utóbbi való. A leirandók könnyebb megértése és általán biztos tájékozás végett egyet-mást előre kell bocsátanunk.

1. Alhambra.

Tessék nyugatra és keletre két magas hegyet képzelni; az elsőnek Elvira, a másikkak Sierra Nevada a neve. Ez utóbbi folyvást hóval van fedve. Ezek közt egy termékeny völgy, a Vega terül el, melynek bársony pázsitját a Darro*) és Genil

*) Dat aurum, aranyat hord; vagy hadarók, ami arabul rohanó folyót jelent. Az aranymosás oly csekély haszonnal jár, hogy abba hagyták. 1526-ban V. Károly meglátogatván Granadát, a Darro-ból fogott arany koronát adtak neki,

folyók öntözik. A bájós róna völgyet egyéb oldalokról is halmok környezik; ezek közt bennünket az egyik érdekel, t. i. az Alhambradomb, mely a Nevada hegycsoportból kiágaz és tövében terül el Granada, a város. Eme domb bele nyul a rónán fekvő városba, a domb mögött van a Generalife, régi királyi nyaraló, s e mögött a város területének legmagasabb pontján, a Bobadil várának csekély romja. Ezeket azért említem, hogy az olvasó elképzelhesse a helyzetet, így talán el nem unja sebesröptű leírásunkat. Megemlítve, hogy minden hasonlat sántikál, Granadát Kolosvárhoz merném hasonlítani, váraczába helyezve Alhambrát, vagy talán még jobban Esztergamához, a basilika helyébe téve az Alhambrát, s Duna helyett a várost, 80 ezer lakosával, kormos tornyaival. A természet báját növeli a történeti emlékfény, melynek nem egy sugarát hősiesség, éragadó költészet és önfeládozás alkotja. Azért mondja a spanyol közbeszéd is: *El que non ha visto Granada, no ha visto nada.* Ki nem látta Granadát, semmit sem látott. A mórok pedig, kiknek keleti phantasiájok bájós képekkel volt tele, határozottan azt állították, miszerint a paradicsom az égben épen Granada felett vagyon, s hogy onnét esett le egy csepp e földre, mely aztán édené varázsolta a tájat.

Azt mondják, már a phöniciék laktak itt, és ama vörös tornyok (torres vermejas) alapjait ők tették le. Keresztények már az első századokban voltak e tájon; itt tartatott egy nevezetes zsinat is, t. i. az elvirai (Illiberis 305-ik évben). Ezen város, ha nem Granada mostani helyén, akkor a róna völgy másik oldalán, az Elvira hegy tövében terült el; jelenleg ama zsinatnak csak ezen hegy őrzi emlékét. Itt hozatott ama híres canon (36), mely szerint megtiltották a képek festését. Ugyanis, midőn a keresztények rejtekhelyeiket képekkel diszítették, és kitört az üldözés, a képek nyomán fölismertek minden kerlakot s lerombolták. A zsinat tehát csak eszélyességből, és nem hittani szempontból, nem is mindenkorra, hanem csak ideiglenesen tiltotta el a képek festését. Mert ha ezen törvényczikkben vészthozólag, és örök időkre tiltják vala el, akkor eltörölték volna a képek, szobrok használatát végképen; látjuk azonban, hogy a béke ideje bekövetkezvén, felvirágoztak, mert még megvannak az első századokból Saragossában s más városokban

a legszebb kőkoporsók s egyéb művészeti ágak keresztény maradványai.

Granada dicsősége a mórokkal kezdődik. Régóta bírták már Spanyolországot, mikor I. Alhamar, vitéz és tudománykedvelő arab fejedelem megvetette az Alhambra alapjait. Meghalt 1273-ban tehát 200 évvel országának tökéletes feldulatása előtt. Sőt a keresztények már az ő idejében oly erővel nyomultak előre, hogy a mór trón ingása szembtűnő volt. Végképen elpusztultak a dicső Izabella és Ferdinánd király-pár ország-lása alatt. Tagadhatlan, hogy a természettől éles észszel megáldott mórok nem ami buta törökeinkhez hasonlítottak, hanem kiváló, főnkelt lelkű nép voltak. Tudósaik, művészeik, költőik nagy számban voltak, és a ker. vallást általában véve túrték; megelégedtek azzal, hogy az érzéki örömeket nyújtó mohamed vallás amugy is táborukba tereli a kéjelgésre hajló embereket. Nemzetgazdászati tekintetben is kitűntek, mert ők tették virágzó kertté (huerta) a déli Spanyolországot; vizöntő medreik még megvannak, a folyók mezőkre irányozvák, és a spanyol gazda ne is tegyen egyebet, mint utánozza a mórt, ha termő talajt akar magának szerezni. Művészeti magasságukról szólnak az épületek, melyek önálló művészeti fajt képeznek s mintául szolgálnak. De bár mily főséges műveket alkottak a mórok, bármennyire polgárisulva leendett az arab, hol van az a spanyol, ki ezen idegen jármot hazája dicsőségének tekintette volna? Megszűnik-e bilincs lenni a láncz, ha aranyból van is? Lehe -e önálló a nemzet, melynek idegen ország fia parancsol?

Nyolczszáz évet számítottak már az arabok spanyolországi hazájokban. Fájdalommal nézte minden keresztény ember azon szép tájakat a déli Spanyolországban, hol a keresztet a félhold, az evangéliomot a korán pótolta. Keserű érzetek üldözték a hazafit, valahányszor Granadára gondolt, mely a haza gyöngesége- és lealáztatásának állandó emlékoszlopa volt. Ez okon a fejedelmek összeszedték erejüket, és táborba hívták a pártviszályok által többé nem bolygatott Spanyolország minden daliáját. Ekkor mondá Ferdinánd: „Kiszedem ennek a granát almának minden szemét egyenkint“, és megtartotta szavát. Granada czime öt granátalma, melynek bele csupa magból áll; innen eredt neve, mert vidékén sok és dinnyenagyságú granátalma terem. Mások szerint onnét eredt neve, hogy e völgy,

melyben a város fekszik telkeivel, ketté szelt granáthoz hasonlít.

A háboru megkezdésére azon körülmény adott alkalmat, hogy Muley Abul Hassan megszakította a békés viszonyokat és Zahara végvárat 1481-ben elfoglalva, a lakosokat rabszolgánép gyanánt Granadába hurczolta. Erre a következő évben Ferdinánd elfoglalta Alhama várát, mire a mór fejedelem némi tanácsosai megjegyzték, hogy ez nem lesz egyetlen következménye a megszegett békekötésnek, hanem inkább előfutára egy nagy szerencsétlenségnek. Ugyis történt. A mórok két részre szakadtak, és nincs nagyobb ellensége valamely osztrómlott országnak, mint a pártviszály. Abu Abdallah, vagyis mint a spanyolok nevezik, Boabdil, fellázadt atyja, Abul Hassan ellen, és elfoglalta országa nagyobb részét, magát a fővárost, úgy hogy az öreg Malagában, a fiatal Granadában uralkodott; hatalmuk ekképen meg levén oszolva, meggyengült. Míg ezek belháboru által egymást emésztették, (egy alkalommal 50 napig folyt a mór vér Granadában, mór vasak által megereszelve,) addig Izabella tábora mind jobban közeledett. Utóvégre 1491-ben nem messze Granadától a keresztények egy várost építettek (Santa Fé, szent hit) annak jeléül, hogy innen távozni sem akarnak, míg be nem veszik. Ezen reményök teljesült, mert 1492-ki jan. 2-án a fejedelmi pár Izabella és Ferdinánd bevonult a mórföld városába, hogy az arab hercegek hódolatát elfogadják. Szomorú érzelmek közt kivonult szép lakából Boabdil, és a sziklaoromról fohászokodva tekintett vissza apái lakára. A sziklát most is a mór végfohászának nevezik. *El ultimo suspiro del moro.* Meghalt Afrikában.

A megmaradt nép szabadon gyakorolhatta a vallást, nemzeti törvényei, szokásai szerint élt, nagyobb adókat, mint a keresztényekre, nem volt szabad rájuk kivetni, sőt az első három évben adómentesek voltak. Izabella egyebek közt eltiltotta a selyemruha viselését, de a mórok kivétettek e törvény alól is. Azonkívül, kinek tetszett, kivándorolhatott Afrikába. Ekképen beteljesült a spanyolok forró vágya, eltöröltetett a százados szenny, s az ellenségnek, a tíz éves trójaival összehasonlítható háboru által minden ereje megtöretett. Egész Európa osztozott Spanyolország örömeiben, mindenfelől üdvözlő iratok érkeztek, a pápa pedig a dicső fejedelmi párt: *los reyes católicos* czim-

mel ruházta fel, mely név alatt világhírűvé lőnek. Ekkor kapták e czimet, nem pedig mikor kiűzték a mórokat.

Ezeket előre bocsátva, elindulhatunk a világhírű Alhambrába. Le kell kerülni a kapuhoz, hogy semmi sem maradjon említettlen.

Az utcát, mely a városból az Alhambrába vezet, de los Gomeles-nek hívják, azon arab nemzetségtől, mely a XIV. században a hegy tövében telepedett le, és lovagjai a fejedelmek testőrei voltak. Emelkedik már ezen utca is. Végén áll egy szép kapu (puerta de las granadas), melyet V. Károly épített jelen alakjában, s homlokát két óriási, megmetszett granáttal diszította fel. Harmincz lábnyi magas, 36 széles, fala 9 láb vastag. A mórok idejében: Bibel aujar volt a neve. Átlépve rajta az Alhambra kerületében vagyunk, hova nem csak a vár, hanem a Mária-templom és néhány magánlak is tartozik.

Átlépve a kapun, környezetünk megváltozik; silány habár emeletes házak helyett, magunk előtt erdőt láttunk, melyben mintha pagonyt vágtak volna ki, oly szép menedékes fasort állít elő. Hatalmas jegenyék, szilfák, platánok, gesztenyék ingatják sudaraikat a magasban, s habár széles az ut, koronáikkal mégis úgy összehajlanak, hogy lombdús ivezet emelkedik az ut felett. Mig ezek oda fönn, érthetetlen susogást visznek véghez, az ut oldalán, kövecsekkal kirakott medrekben üde forrásviz locsog, mesélve a mult dicsőségét, mikor fejedelmek, vérben fürdött zsarnokok meláztak itt, sikertelenül kérve őket, hogy zendülő lelksiméretöket habzó morgásukkal csillapítsák le. A patakocskák morogva folytak tovább, legfőlebb álmot hozva a merengőre, s folynak tovább sietve az áldással, melyet a mezei gazdának, ki dolgozva várja, a mezőre visznek. Innen három ut vezet fölfelé, a bal legmeredekebb, szinte kapaszkodó; ezen nem megyünk. A jobbik, de los martires, kilátással kínál a városra és a Nevada jeges ormaira; de czélunk az arabvár, tehát a közepsőn megyünk, mely rendes sétatér, s egyszersmind szekérut; ezen mentünk mi omnibuszon a vasutról, s alig hittük a szálloda gazda szavának, hogy a regényes várkertben vagyunk. A mint fölértünk, jobbra vannak a vendéglők, mi balra kanyarodunk a vár felé.

Nagyobbrészt menedékes, kanyarodó uton haladva, figyelmünket megragadja V. Károly kutja. Nem egyéb ez, mint 40

láb széles kőpalánk, a hegyhez támasztva; több delfin vizet ömleszt, mely az alatti kőváluba gyülekszik. Rajta van a császári sas, jeligéjével: plus ultra. Az ajánló szavakat: Imperatori Caesari Carolo V. Hispaniarum regi, különféle diszitmények, Hercules-oszlopok, világgömb, granátágak, melyeken gyümölcs lóg, veszik körül. Mindez erős kőből, van finoman vésve. Miután ittunk vizéből, tovább haladunk. Ezt elhagyva, s mindig árnyékban fölfelé igyekezve, a vár főkapujához értünk (torre de la justicia, puerta judiciaria, puerta del tribunal, igazság kapuja) Azért nevezik justicia-nak mert itt mondott törvényt a Kadi, néha maga a fejedelem. Valóságos torony, patkóivezete harmincz láb magasságban gömbölyödik. Az iv fölött egy kézkar látható; a különféle arab diszitmények között kellett volna egy bojtjal ellátott kulcsot is találnunk, de minden keresés mellett sem jutottam célhoz, azért minden bámulatom csak a kézre pontosult össze; talán más kapu fölött van a kulcs, a mely közönséges jelvénye az épület fölötti uraságnak. E két tárgyról az a vélemény él a népben, hogy akkor semmisül meg az Alhambra, mikor e kéz a kulcs után nyul. Az van a dologban, hogy a móroknál a kiterjesztett kéz a hatalom jelvénye volt, mely az ellenséget, a bűbáj és varázslat minden igyekezetét csuffá teszi; ez okon szokták volt a várkapu homlokára vésni. A kulcs jelenti, hogy a mennyég kapuját csupán Mohamed próféta birja megnyitni; ez volt ez andalusiai mórok jelképe. Midőn a harczok még egyenlők voltak a pogány és keresztény táborok közt, az előbbieket azt szokták volt a spanyoloknak mondani: akkor léptek be Granada kapuján, mikor ama kéz a kulcs után nyul, hogy megnyissa számotokra. A torony belülről több sötét szöveget képez; az első falon szüz Mária szobra vagyon, kisedével karján.

Szük uton, omladozó, faduczok által támogatott falak közt egy másik kapuhoz értünk, torre vagy puerta del vino, mely finom kivitelű patkóivezete, művészies arabeszkék és olvasható feliratok miatt, nevezetes. Itt rakták le a bort, melyet a granadai lakosok az udvar számára természetettek. Most a falaiban levő sikátorokban egy fényképész lakik, s árulja a méregdrága, de rosz fényképeket. Vettünk mégis, mert hiszen ide ugyan soha sem kerülök többé. Most már a vár terén vagyunk, plaza de los algibes, vagyis a „cisternák tere.“ Mint neve mutatja, két vize tartó van alatta, melybe a Darro folyam gyűl, hogy innét a

száz és száz szökőkutat vízával táplálja. Kutat is látunk, melyből szakadatlanul huzzák a vizet, nem csak a hűs édes italok kezelője, ki szomszédságában tábort ütött, hanem hivatalos vízárulók is, kik hosszukás hordóikban széthordják az egész városban. Némelyik maga czipeli; a ki már annyira meggazdagodott, hogy szamarkát is tarthat, ennek hátán hordatja szét a friss ivóvizet. Egész nap, késő estig hangzott szét az erdőben a szamárnógatás, burro, anda, mas anda! Bámulatos a szorgalom, melylyel a mórok az egész Darro-vizét az Alhambra hegyére vették, s így habár ez egy árva forrást sem tud felmutatni, mégis szökőkutakkal dicsekszik. Minthogy igen hosszú utat tesz meg földalatti csatornáiban, megfrissül, igen jó lesz vize; ritka dolog, hogy a cisterna forrásvízzel versenyezzen. A szökőkutak összesen csak január 2-kán eresztetnek meg, emlékül az ekkor történt elfoglalásnak; most csak itt-ott látni egy-kettőt, vagy ha az idegen különösen kívánja. Ugyancsak januárban tisztogatják a vizeket, a mikor meg lehet látni egész mivoltukban. Téglából építvék, 60 lépcső vezet le hozzájuk; olyan épek a téglák, mint a visegrádi vár cisternáiban, tömörségök a kővel versenyez, mert százados vízmosás sem tudja felolvasztani. A téren állva, balra három torony vereslik felénk, melyek a városra néznek, jobbra van a várpalota. Ez két részre oszlik; az egyik V. Károly be nem végzett várlaka, a másik a mór fejedelmeké. Röviden szóljunk az elsőről.

V. Károly a főnkelt szellemű, nagy fejedelem, a mór királyok lakának, egy kis részét ledöntetvé, hogy helye legyen hatalmas négyszeg palotájának, melyet a legjelesb művészek által akart kiépíttetni. 1527. vetette meg alapját, *M a c h u c a* Rafael tanítványának terve szerint. A falak a tervezett nagyságban állanak, de tető nélkül. Faragott kövekből épült, nem omladvány még, csak be kellene tetőzni. Minden oldala 220 láb széles, a falak magassága 85 láb. Valamit motoztak belsejében; nyitva volt, bementünk udvarára, mely tökéletes kör, mint ha csak torna-játékokra volna alkalmazva. Az udvar doriai-oszlopai kedves látományt szülnek. Hol a belső kör sarokkal érintkezik, ott van alkalmazva a pompás lépcső. A spanyolok ezen épületre mint az öszhangzó architectura egy jeles példányára méltán büszkéek. II. Fülöp is építtetett rajta, hanem mégis bevégezetlen maradt. A meglevő darabokból ítélve, főleg tekintve homlok-

zatát, hol jeles, arab csatákat ábrázoló domborvésetek, Károly jeligéje, villámcsomók vannak alkalmazva, már a menyire a vázlatról ítélni lehet, ez a renaissance-izlés egy kitünő gyöngye leendett, most oly érzelmet kelt a szemlélőben, mint a romai romok. V. Károlyra emiatt minden utazó követ dob, hogy minok rontott az Alhambrán, s egyáltalán minek építtetett oda ujkori palotát. Minthogy én, ha fejedelem vagyok, hasonlólag cselekedtem volna, nem lehet említés nélkül hagynom az ellenérveket.

A vár amugyis az elmúlt ostromok folytán el volt rombolva, Károly kezdé nagy költséggel javítani, a mint látni fogjuk. Ha tehát néhány romot elhordatott, mert hiszen a mórkastély java megvan, az amugy is rendbehozhatlant távolittatá el. Művészetben ugyan nem követhetett el vandalismust, ki annyi finom érzéket tanusított a műdarabok megítélése és bármilyen költséges főtartásában. Annyi terem, annyi változatos arabeszk vagy on itt, hogy tökéletesen tanulmányozhatni az arab építészeti formákat; nevetséges tehát a siránkozás azért a néhány mázsa kőért. Másik büne, hogy egyáltalán ide palotát építtetett; e tekintetben jóformán véglegesen ki van mentve, kivéve talán azok előtt, kik muzulman hévvel borulnak le minden arab emlék előtt s azonkívül semmit sem tartanak jelesnek, kitünőnek. Vannak ilyen dőre emberek is.

V. Károly a XVI. század legkitünőbb fejedelme, ki az emberiség feladatainak tudatában, azokat észszel, szívvel minden eszköz felhasználásával elérni törekedett, és négy hatalmas birodalmon uralkodott; ennél fogva midőn Granadába tette a forró Sevillából lakását, csekélyszerűnek tűnhetett fel neki a pusztuló Alhambra. Világczélokkal fejében, és ilyen oduban lakjék!? Uj feladatokhoz kezdve, pusztuló romokba vonuljon? A hatalmas architectonikus tömeg egy nagy uralkodói eszmének viselője, jelképe; míg ellenben a mór fejedelmek nyaralója egy romantikus szeszély megtestesülése. Miksa császár mondja utirajzában, hogy: „a mórok laka holdsugarakból szőtt tündérlak, melyben álmodni lehet, de nem kormányozni. Károly palotája egy komoly fegyverzett, koronázott fejedelem, a kalifák székhelye pedig, vidám szirene harmatos gyöngyökkel, hullámzó selyemhajában. Ha választanom kellene, hogy mint uralkodó hol lakjam, habozás nélkül Károly köpalotájába vonulnék.“

A meredő romfalakhoz támaszkodik az alhambrai mórpa-

lota. Kivülről ugyan szerény, cserépfedelű falusi kastélynak tünik elő, itt-ott sötét torony emelkedik az épületből, melynek falai csaknem ablaktalanok. Nem volt ez jelenkori nyaraló, minőket pénzkirályaink most emelnek, hol minden olyan könnyű, szellős; hanem erős vár, vastag falakkal, mely minden dicsőségét, fényét alaktalan kötömegek alá rejtette. Ezt jó lesz megjegyezni, hogy keletien phantastikus kéjlakokról ne ábrándozunk, mert ezen első látás lehangoló csalódást fog szülni a nézőben. Hiszen a ki sokat olvasott is e tárgyról szerény külseje látására elkészülve jön ide, mégis csodálkozva lép be az alacsony sikátorok iveréi elé.

A mint az udvartéren bolyongtunk, nem tudva hol kezdjük a nézendők sorát, elénk lépegett egy jóarczu öreg ur, kit meg is ragadtunk, hogy hát lássuk a medvét. „Hiszen én vagyok a felügyelő, jöjjenek velem, én itt lakom a szomszédban (a fenyképész mellett) majd megmutatok önöknek mindent.“ Ez volt, mint látogatói jegyén olvasom: Antonio Aguillo y Fuster. Conserje del palacio arabe. Azelőtt katonatiszt, most 10 év óta itt felügyelő. Jó barátságba léptünk vele, s miután ilyenkor kevés itt az idegen, kényelemmel magyarázgatott, mesélt egyetmást és engedett nézni meddig tetszett. Nem csörgette kulcsait, mint másutt elégszer tapasztaltuk, hanem rágyújtott szivarkájára s hagyott bámulni órahosszat. Mi két délelőttöt töltöttünk a tündérpalotában, ugyancsak bevésve emlékezetünkbe minden zezugát, s a helyszínén olvasva el az odavágó leírásokat; sőt odáig vittük, hogy V. barátom másnap egy tisztességes három tagból álló parasztesaládnak maga magyarázta a csodadolgokat, cifrázva a tegnap tanultakat saját képzelme toldalékaival, melyeknél az öregur bajsza alatt nevetett, s csak ha igen nagyokat mondott, vágott közbe igazítólag. Mi tehát töről hegyig ismerjük az arabvárat, hanem sikerül-e nekem, képek nélkül ugy adni elő, hogy az olvasó feltüzelt képzelme azt kifesthesse, abban kételkedem.

A szerény folyosó, melyen áthatolunk, szép hoszukás udvarra vezet, melynek patio de los aryanes, vagy de la alberca a neve, myrthus vagy tóudvar. Közepén van 124 láb hosszú tó, melynek öt lábnyi vizében arany halak uszkálnak. A tó és udvar padlata márvány, szélein myrthusbokrok zöldelnek. A tó vize nemcsak vallásos mosakodásokra, hanem általán a

forró lég hűtésére szolgált. Az udvar² és tó szélei közt csupán járdaszélesség terjed el, ezt oszlopcsarnok keríti, melynek menyezete drága czedrusfából készült, falai pedig finom vakolat (stucco) vagy márvány-készítményekkel elhalmozvák. Ugyanis az arabok, miután a szobrászatot s általában az alaki művészetet vallási elveiknél fogva elvetni kénytelenítették, valamint nehéz kötömegek közt fölfelé kúszik a növényyszál, náluk is, a művészeti érzék, a falak apró cseprű szegletes, gömbölyű, háromszegű s csak a heves képzelem által kigondolható alakocskákkal való diszítésében nyilatkozott, a vágásokat, vonalokat, bemélyesztett szögleteket, vörös kék színnel beeresztve, igen sokszor bearanyozva. Vannak azonban és legtöbbszörre csupán fehér, vakolatszinű arabeszkpek. Közönségesen nagy táblákat alkotnak a falakon, a keretet arab feliratok képezik, de ezek arabeszkkel oly arányos egészbe olvadnak össze, hogy a feliratokat csak amazok folytatásának vagyunk hajlandók tekinteni. Legtöbbször eme muzulman szólás fordul elő: Isten az egyedüli győző! — Ezen udvartól balra van a Comares-torony, mely magában foglalja a követfogadó termet, szemben pedig az oroszlán-udvar, mely központja az egész Alhambrának, most az utóbbiba lépünk. Ezt tartva szem előtt, könnyű a tájékozás.

A patio de los lions-ról bizonyosan hallott az olvasó, képeken is legtöbbszörre ezt láthatni. Ezen márványtalaju udvar nevét ama kezdetleges művű parduczfejú 12 oroszántól vette, melyek egy tíz láb átméretű márványmedenczét tartanak hátukon. Azt mondják, hogyha az egyiknek száján bekiáltunk, meghallik a többiek száján, mely csak gömbölyű nyílás, a víz kifolyására. Építette Muhamed 1377-ben, s meg van még az építész neve is mentve: Aben Cenciud. Nagyságra hasonlít az előbbihez, falai csak 23 láb magasak. Környezi egy gyönyörű faragott tornác, melyet 124 remekművű oszlop tart. Hol az oszlopféjek összeolvadnak s menyezetet alkotnak, ott a márvány csipkefátyolként tűnik elő. Az alakok úgy vésvék, hogy a réseken keresztül látni a menyboltozatot. Hanem hiába erőlködöm ezeket leírni, egy fénykép több eredménnyel alkotna fogalmat róla, mint a leírás, melyet nem csak emlékezetemből, hanem az előttem fekvő photographia és más segédeszközök társaságában készítek. Hasonlattal élve, ezen filigrán kőmunkát

leginkább a csepegőkő formáihoz lehetne némileg hasonlítani. A falak körülbelől nyakamig érő magasságban, színes téglával berakvák. Ezek azon híres „azulejos“ olv. azulechos, fénymázolt négyyszög arasznyi cserepek, minőket nálunk kályhákra szoktak használni; de ezek oly finomak, színök oly tartós, oly kellemes, hogy nem tudják utánozni. Azaz utánozzák, mert hiszen a javításokat lelkes méretes hűséggel eszközölve, a színes cserepeket is előállítják, de mégis oly különbséggel, hogy mihelyt jó öregünk egyszer figyelmeztetett az uj és ó égett fénymázra, legott felismertük. Nevezzük ezen kályhatáblákat „agyag-égyvény“-nek. Ezen udvaron 1844-ig narancsfák, jazmin, kamélia, myrthus pompázott, de a mondott évben eltávolították, mert az ezek föntartására szükséges viz rongálta az amugy is repedékeny Alhambra-alapokat. Az oroszlán-udvar közepén állva, és a Nevada, azaz délkelet felé fordulva, jobbra benyithatunk az „Abenceraje“-palotába, balra van a „testvérek“ szobája, előttünk teremféle oszlopos csarnok, hátunk mögött a már leirt myrthus-udvar. Jól mondtuk tehát, hogy a patio de los liones az Alhambra közepe. Öregünk benyitott jobbra, ez a legfinomabb diszitményű terem.

A Sala de los Abencerrajes, nevét azon 30 Abencerraje-tól vette, kiket Boabdil merő féltékenységből e teremben meggyilkoltatott. Ugy hitte, hoy közöttük van a szultánné kedvese is, azért amint egyenkint a terembe léptek, leölette. Mások Mouley Abul Hassánról (Alboacen) állítják, hogy ösmeretlen okból gyilkoltatta volna le őket. A fehér márvány-padlat közepén van egy medence-vájadék szökőkuttal. Az itteni medenczén látszik egy kemény folt, ezt az elhullott vitézek véréből támadtnak mondják. A bemenetnél van két falfülke, ide tették papucsukat a látogatók. A terem kupolája csúcsives arabeszkcsoportokkal van elhalmozva. Elég világosságot nyujtanak a kis ablakok, egyébkint a terem nem nagyobb közönséges laksobánál. Két oldalon alcovennel. Ugy látszik, hogy ezek a kupoláról lelógó kis kupolák, melyek a teremnek egy stalaktit barlang alakját kölcsönzik, a legnehezebb művészeti feladatok. Látszólag rendetlenül odabigyesztvék, de azért ez öszhangzat kis nézés után azonnal szembe ötlük. Ezt a kupolát tökéletesen lerajzolni csaknem lehetetlen. Hol nincs bolthajtás, ott finom átlátszó famozaik gazdag aranyozással szolgál menyezet gyanánt. A medence

tulömlő vizének kivezetésére márvány-válu szolgál, mely a küszöbön keresztül megy ki. Kilépve az ajtón, ismét az orosz-lánudvarban vagyunk; jobbra van a sala del tribunal.

Ezen igazság vagy „törvényterem“ inkább csarnok, alabastrom oszlopokkal, a falon meg boltíveken gazdag stuccocsipkézet bájolja el a nézőt. Mintha barlangban volnánk, melynek boltíveit a természet, szeszélyei szerint csepegőkő módjára alakította volna át. Szögletes koronák, gypszcsokrok, stuccobojtok lógnak alá. A falakon agyagégvényes pártázat fut körül, habár az angolok sokat raboltak; talán ez okon történt, hogy a meglevőt oly erősen illesztették össze, miszerint lehetetlen darabkát is kivágni belőle. Építészeti arányosságán kívül ezen oszlopcsarnok arról is nevezetes, hogy miután leginkább templomhajóhoz hasonlít, Ferdinánd és Izabella itt adtak hálát az Istennek, legelőször hangoztatván az Alhambra ivei alatt a Te deum-ot. Baumstark utazásában olvasom: „legott a belépésnél a hátsó falon egy festett keresztet veszünk észre, annak emlékül, hogy itt adtak hálát először a győzelmért, s hogy itt tartatott az első szent mise. Kérdeztem öregüinktől, hogy hol van a kereszt? azt mondá: a keresztet 6 év előtt bemeszelték, azaz a javításkor arabeszkenyomatu stucco-val bevonták, és így B. uram csak könyvben látta a keresztet és nem a falon. Nevezetes végre ezen törvényterem arról is, hogy három fülkeszerű mélyedésében harcztot és ítéletmondást ábrázoló frescoképek vannak. Körülbelül olyan képek ezek, minőket régi könyvekben a lapok szélein találhatni. Azt mondják, valami keresztény rabszolgának művei, ki a festészethez értett, és minthogy a muzulmán vallás képtilalmát az itt lakó fejedelmek nem igen szigoruan tartották meg, mert hiszen muzulman szempontból az orosz-lánok faragása sem igen rendén való dolog, megengedték, hogy ügyességét a palota díszítésében érvényesítse. A zenéről is ezeket mondja a korán: zenét hallgatni törvényszegés; zenélni véték, örülni hallásán hit elleni bűn. És mégis fürdés után zene mellett szundikáltak kétésvilágu hajlékaikban.

Ismét az orosz-lányokhoz térve, s jobbra kanyarodva, benyitunk a testvérek termébe, sala de las hermanas. Azért nevezik ekképen, mert padlatát két nagy márványtábla díszíti, melyeket egy darabból fűrészelték ketté. Középen szökőkutas medence, kivezető válúval. Gyönyörű, többnyire színes arabesz-

kek mintegy függnek a terem szegletein. Némelyek ezt mondják legszebbnek; leginkább meglep az a különféleség, mert minden terem másnemű diszitményes csoportulatokat állít elő keverve arab feliratokkal; alig van az egész Alhambrában két négyszöglábnyi tér, melynek czifrázatai egymáshoz hasonlítanak. Ennek is van előszobája, s itt ismét két fülke tűnik szemünk elé, hová a fejedelem-látogató urak papucsait rakták. Ezen terem végén van egy fedett és pazaron diszitett erkély, melyet hajdani herczeg urnője nevéen, mirador de Lindarajának neveznek „a szép Raja.“ laka. Menyezete finom átlátszó favészet, minő a milanói templom menyezeten, de festve látható, valóságos faháló. Itt minden szemlélhető, a mit az arab művészet kigondolhatott, még az azulejo is feliratokat tartalmaz. Ezen szobának kilátása egy pompás növényzetű, virággazdag kertre nyílik, azért itt legtovább időztünk meggyujtva a cigarillot, miközben öregünk egy katonai kalandját beszélte el. Eddig könnyű volt a tájékozás, mert szemmel látható összeköttetésben voltak a termek, hanem ezentul megszakadt folyósókon, különféle szobákon keresztül mentünk. Ezekről mondják, hogy vagy éttermek, vagy a háremhölgyek lakai voltak. Egyiknek menyezeten, csupa „Plus ultra“ domborvészetű szók voltak, az arab feliratok utánezatai; V. Károly a hol épített vagy javított, nem mulasztotta el jeligéjét, a kettős fejű sast és villámcsomót faragtatni. A hol ezek fordulnak elő, azt az ő stylszerű javításainak köszöni a világ. V. Károly fiatal éveit itt töltötte, itt mondtott le 1525. nov. 26-án Magyar- és Csehországról; „s ha mint nagy atyánk örökösének ez ügyben némi igényem van vagy volna, azt ime a legszivesebben reád (Ferdinándra) szállítom.“

Egy szűk folyósóból a királyné magánlakába értünk, mirador vagy tocador de la reyna. Ez egy négyszegű, három ablakkal ellátott, felette csinos kis szobácska. Körötte szép folyosó vonul el, tele festve V. Károly korabeli frescokkal, hol az F. és Y. betűk, Ferdinánd és Izabella neveiből gyakran fordulnak elő. Elragadó innen a kilátás; magasztos érzetek hevitik a keblet, mikor ily szédítő magasságban az eseménygazdag táj egyes jeleneteit elménkben elleptetjük. Van a padlaton egy lyukas tábla, erről ezt mondá öregünk, hogy alatta elmekábitó, érzékingerlő illatszereket füstölögtettek el, hogy a sultana öltözködés közt mintegy folytassa édes álmait.

Ismét szük folyosókban barangolva, leszálltunk az épen ezen lakrész alatti mór fürdőkbe. Tudvalévő, hogy a spanyol kormány, leginkább Washington Irving: „The Alhambra“ hires munkájának megjelenése után, nagymérvű ujitásokat tesz az Alhambrában. A művész, ki ezeket stylszerűleg intézi, Rafael Contreras, restaurador del palacio arabe, de la Alhambra. A kormány által véghezvitt javítások közt legfeltünőbb, leggazdabb eme fürdő. Az eredeti minták hü megtartásával itt minden ragyog a kék, vörös színtől és finom aranyozástól. Az alakok ezrei kellemesen összeolvadnak; nevezhetnök virágos rétnek, hol a füvek és virágok szabálytalanul vannak elszórva; távolról azonban úgy véljük, hogy műértő kéz ültette el. Ilyen fényes lehetett az a mór királyok idejében. Több részből áll a fürdöhelyiség; első és legszebb a szoba, mely fürdő utáni pihenésre használtatott; ez kibeszélhetlen luxusban ragyog. Alig 5 lépésnyi térség; két nyugvóágy számára egymással szemben oszlopoktól tartott két erős falmélyedés vagyon. A világosság a karzat ablakaiból jó, hol midőn pihent a fürdésben kifáradt pogány, szeliden andalgó zene szólt, hogy a lankadtság buskomorrá ne tegye. E pompás lakból van a bejárás a valódi fürdőkbe, hol két márvány kádat vettünk észre. A bolthajtásan csillagszerű nyilások vannak, melyeken csak annyi fény jött be, hogy az illető be ne üsse fejét: nagyon szerették a titokszerű homályt. A velencei követ Andrea Navagero 1524. tehát nemsokára az ostrom után, látta e fürdöket, s ő mondja, hogy eme csillagszerű nyilások színes üvegekkel voltak bevonva, hogy annál inkább tompittassék a napfény.

Végtére maradt a követségi terem, sala de los embajadores, vagy építőjétől: salon de Comares. Ezt már a myrthusudvarban láttuk kívülről, most beléptünk a trónterembe, a nélkül, hogy papucsainkat a fülkébe tettük volna. Ez az egész Alhambrában a legnagyobb, leggazdagabb szoba. A falak vastagsága, kívülről torony levén, három lépés, megmértem az ablak mélyedésben. Szélessége 15 lépés, annyi lesz hossza is, magassága 68 láb; kitünik ebből, hogy ez már tisztességes terem. Az ablakok igen helyesen a földig, azaz a padlatig érnek, s így nyolcz ablakán a táj három oldalról látható, anélkül, hogy az ablakon kihajolnánk. Ez azért volt, hogy a követek tiszteltteljesen állván a középén, lássák nem csak a beldiszt, hanem

anélkül, hogy merev állásokból kimozdulniok kellene, a pompázó természet keceit is. A torony tövében emelkedő fák koronáikkal a palota ablakait érik el, s oly udvariasak, hogy láttatják ugyan lombjaikat, de azért a kilátást nem akadályozzák. Itt fogadták az afrikai fejedelmeket és adójokat; itt vette át II. Jussuf a mérges öltönyt, melyet neki a fez-i király Achmed küldött, s mely kínos halálát okozta. Itt adta Abul Hasen a castiliai király, adót igénylő követeknek azon gögös választ: mondjátok meg királytoknak, hogy most pénzverdében lándzsákat kovácsolnak számára. A falak színe, melyeket sok király és országnagy vére festett, fehérés sárga, a régi aranyozás nyomai láthatók. Az egyetemes hatást talán a mostanifehér falszőnyegekhez lehetne hasonlítani, mert a legkülönbélebb alakok, napok, rózsák, csillagok, néhány lépésnyi távolban úgy olvadnak össze, hogy összarányos csipkehálót vélünk magunk előtt, pedig hát gypszbenyomatok domborodásban. A terem végén, talán itt állt a trón, az ablak egy hatalmas patkóívbe végződik. Itt is sok volt a diszitményül szőigáló felirat. A terem vakolata egy sarokban megpukkadt, támfákkal volt oda tartva, s hullott is már a talajra; ebből vettem egy darabot emlékül, egyébkint pedig nem találtam sehol egy porondot sem, melyet el lehetett volna tulajdonítani. Hihetőleg ez is csak V. Károly korabeli vakolat, mert ő ujitotta a termet.

Sok folyosón át elérkeztünk a királyi kápolnába, mely alacsony hosszukás terem, falain az arab és keresztény jelvények barátkoznak. Az oltárkép a keleti három király imadását ábrázolja. Festette Rincon, a ruha-fodorzat kivitelét dicsérik. Öregünk szobájába is vezetett, hol egy meglehetősen kézikönyvtára volt, melyben az Alhambrára vonatkozó könyvek találatnak. Mutatta Washington műveit, egy spanyol munkát, mely a különféle arab feliratokat, jobban mondva, beszélő domborműveket magyarázta. Egyébiránt ezeket már sokan a legapróbb részletig összevissza értelmezték; ezt a néhányat Lorinser utleírásából közlöm. A trónterem egyik felirata így szól: „Hogy ha szépséget nem vonatkoztatod Istenre, és bámulatodat nem az Istenhez emeled, ki rád küldheti a halált, nagy dőreséget követtél el. Aki e finom művészetű munkát csodálja és talán tetszik is neki, védelműl, hogy egészsége el ne hagyja, tegye össze őt ujját.“ Az ujjak összetevése az araboknál varázslat ellen való

szer. A szép Raja kertjében, hol folyvást szökel az egyedüli ugrókut, ilyen felirat vagyon: „Minő szép ez a kert, hol a virágok az ég csillagaival versenyeznek! Mit lehetne összehasonlítani ezen kut alabastrom mendenczéjével, mely kristályvizzel van tele? Semmit egyebet, mint a holdat, mikor felhőtlen éjjelen megjelen az égen.“ Az oroszlányok hátán nyugvó mendencze szélén az áll: „Aki ezen oroszlányokat nézed, gondold el, hogy tökéletességökhöz semmi sem kívántatik más, mint az élet. (?) Örököse ezen alkazárnak, környezd magad nemeslelkű emberektől és ne gyülölj senkit. Isten áldjon föltételeidben, és ne engedje, hogy valaha ellenséged boszut álljon rajtad. Hir szerencse koszoruzzon, oh Mahomed királyunk s minden jól sikerüljön. Isten ne adja, hogy e szép kert, erényeidnek képe, valaha versenytársat kapjon, mely megszégyenitse.“ Ha tudtak a mórok szép dolgokat építeni, ugyancsak értették magasztalni is. Kítünik ez leginkább a két nővér feliratából, mely az oroszlányudvarra vonatkozik. „Gyönyör kertje vagyok, összeállítva minden szépségből. A kellem és minden disz van bennem letéve. Semmi alkotmány sem állhat meg mellettem, egy tekintet is megmondja, hogy mennyi szépséggel bírok. Csöndes kedély sehol sem talál enyhítőbb árnyat, mint itt. . . A hold is megszégyenül, ha velem versenyez. Ha a nap megállana, nem lenne csoda, csak azért állapotodnék meg, hogy ragyogásomat lássa, mert hiszen a mennyei lakokat vakitom el fényemmel, s minden szép tőlem vagyon. Az ég körei mellettem elhomályosodnak. Oszlopaím fehérek és drágák, alakjuk nyulánk, karcsu, még az árnyék is, melyet vetnek, világos, mint a napsugár“ stb. Sok ilyen dagályos felirat van az Alhambrában, tartalmuk kizárólag ilyen pöffeszkedés. Mikor itt élet pezsgett, mikor e palota diszben ragyogott, nem lehet csodálni, hogy ily magasztalásokra fakadtak az illetők; hátha költők voltak, kiknek a tulzás, a magasztaltság második természetök?!

Elbucsuzva öregüinktől, bebarangoltuk az Alhambra minden szegzugát. A Máriatemplom csak vasárnap van nyitva, ezt nem láthattuk, épen V. Károly palotája mögött van. 1600-ben épült. Egyszerű kis templom, szép domborodásu kupolával. A várpalota mögött is van kis móremlék, la mesquita (Mihrab), mely szintén diszes nagyobrészt ujitott gypsdomborművekkel van ellátva, itt az alakok mind színesek. Van egy octogon fülkéje,

hol a koránt őrizték. Ez valaha mecset volt, most magántulajdon, birtokosának nevét elfeledém; pajkos kis fiuk mutogatták. A kilátás innen is elragadó.

Amit eddig láttunk, ez volt a tündérpalota; most másik felére a városra néző részébe megyünk, amely az erődöt alkotta. Rómaiak idejében szintén volt itt váracs, Nativola néven; a romok nyomairól méltán következtetik ezt a tudósok. Az arab erőd (alcaraba) maradványa négy torony. Az első három erős fal által van összekötve. A torre del hamenaje, vastag négyszegű coloss, a legujabb időig börtönnek használták; a torre quebrada és a de la armeria semmi különös érdekekkel sem bírnak. Nevezetes azonban a végső, mely a városba futó hegynek végormán van, és uralkodik is a városon, innét mint a szónokszékből, az egész közönségre terjed a kilátás. Ez a torre de vela, az őrtorony. 82 láb magas és 20 lépés széles. Födele menedékesen van kövezve, hogy az esőviz lefolyhasson, mellvéd környezi széleit, a városfelőli részén van a Velaharang. Évvel adnak jelt a Vega csatornáinak megnyitására; volt ez azonban néhányszor már vészharang is, mint 1808-ban, mikor a francziák elleni támadásra adatott vele jel. Habár a harangot 1737-ben öntötték, tehát a régiség varázsa nem környezi, mégis azon ígézetet hiszik benne rejleni, hogy amely leány januar 2-án, mikor egész nap szól, legerősebben huzza, azon évben férjet fog kapni.

Alhambráról a tekintet mindenfelől kedves tájakban fürdik, hanem legszebb a Velaerődből. Mögöttünk ívan a Generalife, s azontúl a hegyek, melyekből az aranytartalmu Darro folyam ered. Lábaink alatt, kéjes szemünk előtt a város, és a szép völgy egész Elvira ormáig. A halmok kopárok, de a völgy bársonypázsítja kárpótól, mert ezüst paszománt gyanánt kigyódzanak rajta a vizerek. Én ugyan minden táj tüzetes leírását, szörnyű haszontalanságnak tartok, mert ez olvasva iszonyu unalmas, nem is teszem csak három helyen. Ez az egyik. A tájat egy boszorkányképü asszony magyarázta, midőn valamit nem tudott, leányait hívta, de ezek is oly együgyűek voltak, vagy talán csak azért látszottak azoknak, mert mi köznépi nyelvöket nem értették. Egyébiránt terrajzaink is utbaigazítottak. Ez ugyan nem legmagasb látpont, a Generalife magaslatairól tovább ér szemünk, hanem ez közelebb van a városhoz,

sőt mintegy közepébe nyul. Ekkor, kétoldalról látjuk kiterülve, számos templomával, melyek közt a hatalmas székesegyház, mint öreg apó emelkedik ki. A házak között és udvaraikban narancsfák, hajló pálmák, cziprusok emelik bujaszöld lombjaikat a derült ég legébe. Habár Granada a mórok alatt 200 ezer lakóval birt, most pedig a lakósok száma csak 80 ezer, mégis kiterjedésére nézve Spanyolország legnagyobb városai közé tartozik. Itt minden ház egy történettel, minden tér egy rendüléssel, minden mező egy-egy csatával dicsekszik. A Véga a történet országutjának nevezhető el. Kedves rétjeit a Genil öntözi s partjain fákat nevel. A Vegán sok helység is van elszórva. A „sierrák“ mint egyebüttl felpattogott szirtek, melyeket a nap-sugár sajátos viszfényekben fűrészt. Balra az antequerai hegyek magaslanak, melyek Granada időmérői; ha felhőkbe burkolvák, esőt kapnak. Quando Parapanda lleva montera, llueve a Granada, aunque Dios no quiera. Mikor Parapanda (hegyhát, sierra neve,) süveget visel, akkor Granadában okvetlen esik. Jobbra terjed el az Albaycin, hol nyomorult viskók, a hegyoldalba vágott lyukakkal váltakoznak; ez volt a zendülő mórok fészke. Fölötte egy hegyoldalban barnul a sagro monte, hol kis káptalan és növelde vagyon. Egy másik hegyen San Miguel temploma korona gyanánt fehérlik. Azontúl a távolban a karthausiak zárdáját mutogatták; az utat három óra alatt meg lehet járni. Főnségesnek mondják a templom művészetét, de mi elmulasztottuk azt megnézni, mit most is sajnálunk.

Ezen tornyon legelőbb lobogott diadalban a keresztények hadi zászlaja, itt tüzetett ki a kereszt, mikor a ker. csapatok diadalittasan bevonultak. Elbeszéli ezeket egy a harang alatti felirat. A keresztet a főségek szeme láttára, Pedro Gonzalez de Mendoza bibornok maga tüzte ki. És ezen örvendeni fog minden józanitéletű ember, mert utóvégre is nevetséges az az érzelékeny sehajtozás a mórok dicső országa után. Mi tudjuk méltányolni szellemi képességeiket, a tudomány és gazdaszat, az anyagi jóllét terén, hanem elvégre nem lehet azt valódi polgárisultásnak tartani, mikor egy szeszély, egy indulatnak ára 36 vitéz halála; mikor a kegyetlenség a vitézséggel bübájával volt körülvonva, mikor a nő lealacsonyítva volt s állatnak tekintették, melylyel a gyönyör kielégítése végett bármiképen vissza lehet élni. Mikor valamely hatalmas zsarnok szerelmesének pajkosságait

vagy szeszélyeinek hódolt, ez csak annyiban volt, mint mikor a magyar ember kedvenczagarának megengedi, hogy a kertész által nagy gonddal ápolt virágágyakat elgázolja, a jazminokat, kameliákat kitépje, ha épen a kertben száguldoznia kedve kerekedett.

Micsoda nyomorult érzés sugallata alatt irhatta Roszmászler azt, hogy „bántotta, miszerint az alhambrai palotában keresztény kápolnát talált, s hogy eme keresztény jelvények itt a tolakodás jellemét hordják magukon.“ Hát hol van otthon a spanyol, ha még hazájában sem? Mit véljünk az olyanról, ki azon idők után sóhajtoz, melyekben itt erköcstelenség uralkodott és ártatlan vér ontatott? Az állami állapotok jelzése végett elég lesz figyelembe ajánlani, miszerint 19 mór király közül csak 7-en haltak meg mint királyok. Ötöt meggyilkoltak, egyet lenyakaztak, egyik leköszönt, hármat a zendülők kergettek el, a negyedik, a kit elűztek, ismét visszajött. Egyik 24 év alatt kétszer futott, de ismét elfoglalta a trónt, mig végre letették s börtönbe vetették. A két utolsónak sorsát, kik egyszerre uralkodtak, már említettük. Van-e [ok ilyen állami létet visszahajtani, nem említve, hogy hiszen pogány volt, és a spanyol nemzet ellensége?

2.

Generalife, vagy az építész kertje.

Csaknem vége volt a délutánnak, midőn vándorlásunkból hazatértünk. Megszokván a siestát, megkísérlettük, hanem ez alkalommal, a látott dolgok tarka képei ugy futkároztak elménkben, hogy inkább a látottak feljegyzéséhez, rendezéséhez fogtunk, kitűzve a holnap még jobban megnézendő tárgyakat. Kellemes visszaemlékezésben töltöttük az időt egész ötig, amikor megszólalt a közebéd csengetyűje. Asztaltársaink voltak egy angol és egy spanyol ur. Ezek társaságában költöttünk el három közebédet. Az első, az arab nyelv tanára volt, kit kormányra keletre és ide küldött, hogy tárgyában tökéletes legyen már félesztendeje tanulmányozza az arab építészetet, főleg az arabeszkék festészetét. Nevezetes, hogy a német nyelvet, szerinte durva, műveletlen, nyershangzatu szavai miatt, rettenetesen gyűlölte, nem is tudott belőle csak egynehány szót. Hitbeli

meggyőződésére pedig rationalista volt. — Egy alkalommal a pinczér előadta, mennyire nem szereti az odavaló érseket s a papokat, sőt hogy neki csak az a vallás tetszik, melyet Krisztus tanított, de nem a mostani, melyet már elrontottak a spanyol papok; a i angolunk a széket ellökve, azt válaszolta, *ame non gusta ninguna, nekem egyiksem kell.* A pinczérről ekképen megtudtuk, hogy sokat társalkodott angolokkal, talán angol hitküldérel is, mert ez kiválólag angol szálloda volt s így látszott is hitelveiben megpörkölve. A másik derék spanyol magányzó volt, ki Granadában csupán légváltozás végett időzött, mert itt a forró levegőt a Sierra Nevada hava kellemesen hűsíti; ez igen okosan beszélt a vallásról, politikailag moderados-nak tünt ki. Egyebek között mondá: a világ egy nagy könyv, melyet forgatni kell; aki nem utaz, csak első lapját ismeri. Ugyan ő állította, hogy azon két magyar ur közül, kik néhány nap előtt itt voltak, az aki kissé öszül, igen jól, regularmente beszél spanyolul; ez Palásthy tanár ur volt. A közebed mint mindig jó volt; ettem dinnyét leves előtt, fűgét, szőlőt ételek közt (ez itt szokás), csak olajfabogyót, melyet besavanyitva ugorka gyanánt tesznek az asztalra, enni nem birtam. Ebéd után lerándultunk a városba engedélyért a Generalife megnézésére.

Az estét házunk előtt ülve, a vendéglős családja- és a spanyol urral beszélgetve töltöttük. Benigno Ortiz, a vendéglős öt éves leánykája, a piczi Enriqueta, folyvást emlegette: *los señores viajeros hungaros*, sokat beszélt a magyar urakról, hanem a kis gyermekek szólásmódja nagyon megviseli a nyelvtanból lett spanyol embert, azért én igen szerényen hallgattam, mikor a kis lány csevegett. A „nyári éj álom“ rövid volt, kedves reggelre ébredtünk, és hatkor már a Generalife kapuján lépünk be.

Generalife, a mór királyok nyaralója, az alhambra mögött van, kissé magasabban és elválasztva tőle egy meredek völgynyílás által. Messziről toronyalaku épületeivel inkább kolostorhoz hasonlít, mint nyaralóhoz. Építette Omár, ki regényes kalandokkal jobban szeretett vesződni, mint az országlás gondjaival. A népmonda eredetét Achmed granadai királyra viszi, ki fia számára építette. Ugyanis azt jósolták a csillagjövendölők, hogy a fu, kinek jeles tulajdonai miatt, Al kamel (tökéletes) nevet adtak, minden királyi tulajdonokkal el lesz látva, melyek

egy ország boldogítására szükségesek, csak egy felhő borongott sorsa felett, mely azonban rózsaszínű volt, hogy t. i. nagyon hajlandó lesz a szerelemre, és ez fog neki országglási gondjai közt legtöbb bajt szerezni. Egyébiránt, ha fiatal korában elkerüli veszélyeit, utóbbi éveiben a boldogság napja fog reá szakadatlanul sütni. A király sok tépelődő gondolkodásután e czélból alakította a Generalife-kastélyt, hol ugyan gyönyörteljes volt a természet, hanem vastag falak és őrtornyok környezik. Ide vitték kis korában Achmed fiát. Királyi fényben rendeztetett el, innen támadt neve is, mely arabul annyit, mint művészien épített lak; hanem csupán fekete, néma rabszolgák környezték, női arcot képen sem látott. Az egyedüli, kivel társalkodhatott, Eben Banabben nevű bölcs arab volt, ki életét az egyiptomi bölcsek közt töltötte, tanulván a képíratok nyelvét, a pyramisok történetét, s ki előtt nagyobb értékű volt egy mumia, mint akármely szépszemű odaliszk. Ez nevelte tudományra és a kormányzásra, de azon föltétel alatt, hogy ha megismeri a szerelmet, az öreg fejével lakol. — Hosszabb még a történet, hanem mi csak a nyaraló eredetét akartuk előadni. A szabad természet kellemeit az arab királyok leginkább e kéjpalotában élvezték.

I. Izabella egy előkelő mórnak ajándékozta, ki a keresztény hitre térve don Pedro de Granada lett, ez volt alapítója ezen nevű grandcsaládnak. Egyik leánytagját egy Palavicini nevű olasz vette el, s most ez magántulajdona. Ezen család mostani neve Campotejar; a javak igazgatójától, közel az Alhambrára vezető piaczhoz, engedélyt nyertünk kétszeri megnézésre. Az aranyos czédula így szólt: Administration General de los bienes del señor marqués de Campotejar. Se permittera la entrada a los jardines y palacio de Generalife. No se permiten comidas, ni tocar a nada. Nem szabad gyümölcsöt szedni, sem valamihez nyulni.

Belépve az egyszerű kapun, egy kedvesillatu kertben válnék. Ez és a montserrati reggel voltak legkedvesebb pillanataim az egész uton. A nap, szelidítve sugarát a hűs levegőn, bearanyozta a bokrokat és a nálunk ismeretlen növényzetű csalikotkat. Majd virágcsoportok tűnnek elő, s illatjok áramlatát ide s tova kergetik a fűgén mozgó szellők. Csaknem félóráig mentünk a nem hosszú kerten át, léptenkint lebilincselve a leander-

erdők, abutilonharasztok által. És ami eme finoman művelt kertnek legtöbb vidámságot adott, a csermelyek sokasága volt; az utak mellett kavicsos medrekben futkostak a patakok, harsogva, kiáltozva minden szép virágnak nyujtva életosztó nedvet; itt-ott kis vizesésekben hangosabb morajjal, csapdosó jó kedvvel ugráltak hideg hullámaik. A sötétzöld narancsfák, felváltva cziprusokkal, minőket még soha sem láttam, pompás fasort alkotnak, a fehér falaival messze ragyogó Generalife-nyaralóba.

Csengettünk az egyszerű épület kapuján, és egy középkori nő vezetett az egykor tündéri palotába. A falak és ívek hajdan arabeszkekkel voltak díszítve, most miután a ragadozó angolok nagyobbrészt lehámozták, be van meszelve. Az épület szobák-, tornácok-, erkélyekből áll. Ezt könnyen elképzelhetni; azért ezeket elég megemlíteni. A mi a nyaraló kiváló díszét teszi, az történeti emlékein kívül leírhatlanul szép udvarai, melyekben tavak, ugróutak vannak. Egyikben 32 vizugárt számláltam meg. Az idevaló vízjátékok rendszeren pihennek, ezokon midőn bennünket az asszony körülvezetett, egynél több vizugárt nem láttunk, hanem amint kiléptünk az ajtón, jött granadai rokonaival egy uti ismerősünk; mi tehát ismételten néztük meg az egész Generalifet. De ezen ur kedvéért megeresztették az ugróutakat, sok egyebet láttunk, mit ama kulcsaival csörgető asszony meg nem mutatott. Most azonban maga a főkertész — hatan vannak — vezetett s nyitogatta a különféle téglából, ólomból épített csatornákat, melyek némi javításokat leszámítva, mind a mórok idejéből valók.

Egy tornáczon át a Generalife kis kápolnájába értünk mely azelőtt mecset volt, s melyben egy szép Immaculatát vettem észre. Tovább haladva, középnagyságu termekbe léptünk, nagyon kevés nyomával a régi dicsőségnek, mert fehérre meszelvék. Ezekben lakott 1502-ben Ximenes, mint üdülő beteg, itt gyógyítá meg őt egy 80 éves megtért mórasszony saját készítményü gyógyszerekkel. E csalitos kertek üde fuvalmaⁿ helyrehozta erőt, annyira, hogy képes lett ismét 15 évig vezetni az államügyeket. Ez azon férfiú, kit csodálni lehet, de vetélkedni vele lehetetlen. — A szobákban most van felállítva a képtár, hol a birtokos család őseit láttuk; érdekes leendett vonásaikban a végrehajtott tettek rugóit keresni, hanem erre nem maradt időnk.

Izabella olyan, minőnek képzeltem, szép, eszes, tiszta és a mi ezeket zománcozta, főképen jámbor arcza, leghübb arányban van tetteivel. Azon Fülöp, kitszépnek neveznek, koránsem érdemli meg ezt az elnevezést; úgy látszik a világtörténelem ezen bókját neje Juannának köszönheti, ki úgy szerette, hogy a félteékenység örültté tette; föltették tehát, hogy a királyleány csak nem fog valami közönséges emberért bolondulni. Szellemtelen közönséges arcz, melyből csapodár aljas lelkületét legkönnyebben lehet kibetűzni. Boabdil arczképre helyesen jegyzi meg Baumstark: hogy már is félig keresztény, vagy legalább europai arcz, melyből az eredi életerő, a keleti életelv eltávozott, ki immár belülről le van győzve, feladata iránt kétségbeesett, s azért erőtlen férfi; egyébkint rendes szép alak.

Már a képtárteremből is pompásan látunk az Alhambra udvaraiba, mert jóval leebb van. Látjuk hulladozó bástyáit a meredő Károlypalota kemény falait. A várrom a reggeli nap fényében úgy állt előttünk, mintha feselő fiatal leány halálfőt csókolna; sokkal szebb, ha a leáldozó nap aranyozza meg a romokat, mert akkor az alkonyodó egyesül a hal-doklóval.

A kertek terasse-módra egymás felett vannak, a víz a felsőkből az alsókba siet, az ugrókutakat mindenütt friss iható vízzel ellátva. Bokrok, növények, főleg a myrthus pompásan zöldelnek, de oly arányos alakokban, mint a katonák. Még a ciprusfák is lobrok-és gömbökbe kénytelenek nőni; azt a kedves napsugárt, az üdítő víz permetezését ugyancsak drágán fizetik meg; mihelyt egy gerezdet a kitűzött mintán kibocsátanak, legott levágja aczél ollójával a kertész. A ki azonban az arányba helyezi a szépet, mint én, annak fog tetszeni ezen glédába szorított fanövekvés. Vannak egyébiránt cyprusok, melyek kiemelkedve a korlátozás színvonalán, ott a magasban kedvök szerint terjesztik szét ágaikat, nevetve a leselkedő ollót, hogy el nem éri. Ezek között van a híres „szultánné cyprusfája.“ Magas, eléggé vastag fa, korhadt is, mintha csak a falhoz támaszkodnék, mely mellette emelkedik. Ezen fának története is van.

Zoraya, azelőtt csodálatos szépségű ker. leány, Boabdil király felesége lett. Abu, Abdallah, vagy el chico (olv. csiko, a kicsiny) is volt a neve. A mór királyok udvarában két lovagpárt tartózkodott, melyek uralkodásra vágyakodva, egymást

iszonyuan gyűlöltek, t. i. az Abencerraje-ok és Zegrís-ek. Az előbbieket Ibu Serraj-tól származtak, ki a cordovai király udvarában nagyvezér volt, és nagy messzeágazó családot tettek. Az utóbbiak Aragonia váraiból, névszerint Zaragosából jöttek, mert ott elvesztvén váraikat, ide menekültek. Zsegrin is volt nevök, mert az aragoniai királyságot Zsegr név alatt ismerték az arabok. Az álnok Gomer el perfido, kinek házáat a gomer-utczában mutatják, az utóbbiak közül való volt, veleszületett boszuérzetében gyűlölte az Abencerraje-okat és a befolyásos sultánét is. A királynét, mert arcza, mint a damascusi rózsának ragyogott, szemei mint Darfur özikéjének csillogott, haja, mint pálmalevelek hullámozott, kedvelte férje. Gomer, hogy egy csapással véget vehessen az egész udvari párt hatalmának, azt beszélte az amugy is féltékeny kis királynak, hogy ő látta a szultánét, amint ott egy Abencerraje-l beszélt, és pedig a nagy cziprusfa alatt a Generalife-ban. A keletileg féltékeny kis borsnak ez elég volt, hogy iszonyu tettekre határozza el magát. Megölt közölök harmincznégyet, mint említettük, egy alhambrai teremben, s a királynét börtönbe vetette. Épen egyik diadalról tértek haza 30 levágott ker. fővel; amint beállítottak az orosz-lányudvarba, egyenkint hívta be őket az Alhambra egyik legszebb termébe, hol elleneik immár kifent aczéllal lesték. Első áldozat volt Albencarrax, amint belépett, befogták száját és szótlannul meghalt. A második volt Halcinhamad, az állítólagos kedves, kit szintén kivégeztek. Nehányan mégis, az előbb belépett társak esetét egy futamodó apródtól megtudva, megmenekedtek. Vezérök Musa, legott megfuvatta az Anafil mór tárogaót, mely messzehangzott, s a megmaradt Abencerrajok dühtől tajtékozva, a Vivarramblán [megjelentek, hogy megbo-szulják az árulást. Lázás elszántsággal törtek az Alhambrára, és 500 Zegrís és Gomelas vitézt leöltek. Zaraya szerencsésebb volt a vitézeknél, mert ártatlan szenvedésének híre a keresztény táborba is áthatott, mire néhány lovag, tudva arabul, mór ruhába öltözködött, s a várba menve, párbajra hívták az áruló Gómert; a vén gonosztevő a bátrak fölhívására megijedt és bevallotta bűnét, mire az ártatlan királyné kiszabadult.

Ezen vén cziprusfa, melyről állítják, hogy hallotta volna az összeesküvők szavait, az emlékragadó angolok által csaknem elpusztított, egyik része meglehetősen száraz is már. Tudva

ezeket, nem is kértünk belőle forgácsot az asszonytól, ki körülvetetett, hanem a két utóbb jött spanyol ur, amint másodszer mentünk be velök, jóformán vágta le belőle s én is kaptam; az én késemmel történt, hanem én mosom kezemet. Azt mondják, hogy e fa kérge gyógyszer a féltékenység ellen; én tehát hazafiui kötelességemnek tartom, ilyenén szerencsétlen honfiak és honleányoknak följánlani a ciprusforgácsokat.

Csábító szállófürtök közt a Generalife legmagasb pontjára jutottunk, ez a mirador de la reyna. Innen a kilátás messzebbre terjed, mint a Vela-toronyról, mely most mintegy lábaink alatt fekszik. Ez a pavillon újabban épült, nincs is rajta nézni való, azért tekintetünk a fönséges távolba mélyedt. Igaza van egy költőnek, ki e tájat ezüst paszomántos zöld ruhának nevezi.

Con pasamanos de plata, Parece capa verde.

Midőn a királyné néhány év előtt Granadát meglátogatta, itt reggelizett. Ennyi báj környezetében csaknem hihetetlennek tűnt fel a vezetők állítása, hogy a kerttulajdonos még nem is volt itt, hanem állandóan Genuában lakik. Ez okon néhány év előtt Montpensier herceg, meg is akarta vásárolni tőle, de családi törvények tilták eladását. Minő lehetett a képzeleműs herceg kezében e tündérhely, mikor ő szevillai S. Elmo-ját is oly megragadóan állította elő? — Sokáig kéjelgett szemünk az illatengő tájék szépségein, melyet valóban csak a Nápoly feletti nézpontról mul fölül. Ezt sem elégettük, hanem a kert ajtaján is kimentünk, és felültünk Boabdil várának romjaira, melyek innen vagy 200 lépésnyi kapaszkodón terülnek el. Összeragasztott szirtek hevernek elszórva, és a kövévált vakolat olyan veres, mintha emlékeznék, hogy vérrel keverték, vagy legalább a lélek vérével, ami a könnyü.

Itten zengett ozmán vad népének,

Vert hadunk csonthalmain

Győzedelmi ének.

Ezt mondhatja minden spanyol; de egyszersmind itt enyészett tíz hosszú éven át a mórok reménye, itt sorvadtak össze királyaik tervei Spanyolország megtartása iránt. Ezen helyről, mely mindenha meg volt erősítve, s mint legmagasabb pontról nézték naponkint a ker. tábor örtüzeit, itt dobogott utoljára kebelök, mikor az ellenlálthatlan tömegeket a Vega-n

előre nyomulni látták. — Beteljesedett jeligéjük: Isten egyedül győzelmes.

Elvonultak a mórok, a költészet nemtője, részvételt volt a szerencsétlenek iránt; megindult a mórkirály végsőhaján, mely ziháló melléből kiszabadult (el ultimo sospiro del moro) — megszánta könyeit, melyek itt megeredve, egész afrikai sirjáig folytak, a nemtő itt maradt, és a tündérpalotát kedves mesék, majd vérfagyasztó, majd derült mondák fátyolával vonta be. Hol vérrel van megszentelve a föld és sohajoktól terhes a levegő, ott a képzelem mesékben felettébb termékeny. Az öregek mindenha számos történetet tudtak estente elmondani a ház küszöbön ülve, hanem az európai világ keveset tudott felőlök. Washington Irving volt az első, ki félévig lakva az Alhambrában, összeszedte és az olvasó világgal közölte. Kezembe az olasz kiadás került: *L' alhambra. Versione di Giacomo Moscani*, három kis kötet. Milano 1834. Ingerlésül, hogy valaki fordítsa le nyelvünkre, egyet lekaptam. Ez már szokása a spanyolorsági utazóknak, hogy regényes mondákkal értékesítik leírásukat, már csak hát engedtessek meg nekem is itt, hogy elmondjam a „Rosa de Alhambra“ történetét.

Miután a mórok Granadát feladták, a spanyol fejedelmek szívesen időztek benne, fővárosnak tekintették mindaddig, míg a gyakori földingások néhány muszliman tornyot le nem romboltak, mire tova kelle vonulniok.

Sok idő eltelt, mire a királyi vendégek Granadát újra meglátogatták. A pompás paloták csukva, halálos csendben, sziporkálták falaik homokját. Alhambra mint mellőzött kedves, elhagyatott kertjeiben, busan szomorkodott. Fényövezte daliák, kirivalgó zászlók helyett siketítő némaság virasztott bástyáin. Leginkább a Torre de las infantas indult pusztulásnak, hol hajdan három hercegieány volt elcsukva. Az arany ivek alatt pókháló lengett, s denevérek, baglyok fészkeltek a zugokban, hol hajdan Zayda, Zorayda és Zorahayda busongva merengtek. Eme torony elpusztultának egyik oka az is, hogy a hiszékeny szomszédság különféle mesét tartott róla. Beszélték, hogy Zarahayda, ki elveszett e toronyban, sokszor megjelen a hold sugarain, leül a terem ugrókutjának szélére, vagy a falak rovatkáin elmerülve lépdél, s hogy az éjfél idején ezüst lantjának hangjait egészen a völgyben lehet hallani.

Elvégre Granada ismét öröme ébredt, mert a felséges udvar ide jött lakni. Tudja mindenki, hogy V. Fülöp, az első Bourbon a spanyol királyi széken. Másodszor nősülvén, elvette Izabellát parmai hercegleányt, egy kiváló szépséget; ilyképen egy francia és egy olasz uralkodott a spanyol trónon. Hogy egy ilyen párt méltóan fogadhassanak, az Alhambrát kitelhető gonddal diszitették fel. Az udvar jelenléte megváltoztatta az imént elhagyott várkastély alakját. Dobpergés, trombitaharsogás, szolgák futkosása, fegyvervillogás, zászlólengetés a tornyokon, bástyákon, mindezek az erőd legdicsebb napjaira emlékeztettek. Mindazonáltal csendes boldogságban laktak itt az emberek. Suhogtak a ruhák, jártak keltek az emberek. Az előszobákban becsülettudó arczokkal beszéltek az udvaroncok, és a kertekben fejeiket összedugva suttogának az apródok, udvarhölgyek, azonkívül a termek nyitott ablakain kiszólt a zene.

A fejedelmi pár kíséretében volt a királynénak egy kedvencz apródja, kinek Buyz de Alarcon volt a neve. Mikor azt mondjuk, hogy a királyné kedvencz apródja vala, evvel kimondottuk minden magasztalását is, mert a dicső Erzsébet apródjai közé csak az vétetett be, kit erre kellem, szépség és bevégzett műveltség tett méltóvá. Alig volt 18 éves, könnyű fürge legény, s annyi kellom birtokában, mint egy ujkori Antinous. A királyné előtt csupa tisztelet volt, és semmisülő hódolat, egyébkint pedig csintalan tréfás gyerek, kit az udvarhölgyek hizelgésökkel jóformán elrontottak, azért a szerelmi cselszövényekben korát meghaladó ügyességgel birt.

Ezen apród egy reggelen a Generalife kertjében ólalkodott, főleg azon részében, mely az Alhambrára néz. Magával vitte időtöltésül a királyné kedvencz sólymát. Amint egy madarkát látott, megereszté a sólymot. Neki iramodott a sólyom, hanem csakhamar nem hajtva az apród kiáltásaira, máshova kezdett repülni. Sokáig kísérte szemeivel, míg végre egy magányos torony rovátkaira telepedett le. Ez volt a hercegleányok tornya.

Az apród leszállt a völgybe, hogy behatoljon a toronyba, azonban nem nyílt ide ajtó, s magassága olyan volt, hogy kétségbeesett megmászása felől. Ennélfogva a várba került, hogy majd a bástyákon át valahogy betalál. A várban, egy! eleven-sövényü kertecske, myrtus-bokrokkal, kerítette a tornyot. Ki-

nyitva egy rostélyt, virágos táblákon át a torony bajáratához ért. Megragadva a kilincset, benyitott a toronyba. Ez egy mór terem volt, melynek falait átlátszó márványvésetek diszítették, közepén pedig alabastrom ugrókút locsogott. A menyezetről lelógott egy kalitka, melyben dalos kis madár zengett, ezalatt a széken néhány selyem gubancz s más női munkakészlet s egy tekenős béka feküdt. Azonkívül egy szalagos hangora — guitare — az ugrókút medenczéjéhez vala támasztva.

Ruyz de Alarcon bámulva nézte ezt a női eleganciát eme elhagyatott toronyban, hol baglyokat gyanított lakni. Legott eszébe jutottak az igézetes termekről való mesék, melyek az Alhambrában oly napirenden voltak; sőt maga a tekenős béka talán valamely elátkozott herczegasszony, mely az igézet alóli felszabadulását várja.

Kopogott az ajtón; egy mellék kis ablakon kibukott egy szép női arcz, de hirtelen visszahúzódott. Várta, hogy nyilik az ajtó, de hiába, semmi neszt sem hallott belül, kinzó csöndesség fogta körül. Talán szeme csalódott? talán ez volt a torony tündére? Ujra kopogott, és erősebben. Kis vártatva megjelent a szép arcz, egy virágzó fiatal szépség, vagy 15 éves lehetett. Az apród hirtelen leemelte tollas kalapját s érzékenyen kérte, hogy ereszsze be, mert a toronyba bujt sólyma.

— Nem merem kinyitni señor az ajtót, mert néném igen megtiltotta, s pir futotta el telt arczidomait.

— Igen szépen kérem kedves kisasszony, nyissa ki, mert a királyné sólymát keresem, s nélküle nem merek visszatérni a kastélyba.

— Ön talán az udvar emberei közé tartozik?

— Az ám, szép leányka, és menten elvesztem e királyné kegyét, talán állásomba is kerül, ha elő nem keritem a sólymot.

— Szent Isten! épen az udvari urakra figyelmeztetett néném, hogy azok elől legfőképen kell csukni az ajtót.

— Helyesen van, a gonosz gavalléroktól, de én nem tartozom ám azokhoz, én szegény ártatlan apród vagyok, ki örökre szerencsétlen leszek, ha ezt a csekély szivességet meg nem teszi.

A leánykának az apród baján megesett a szive. Valóban vétek is leendett talán, hogy e csekélységet megtagadva tőle, szerencsétlenné tegye. Azután lehetetlen is, hogy ez azon urak közül való legyen, kiket nénje kanibáloknak festett le előtte,

kik folyvást azon törik fejöket, miképen lehetne gondatlan lánykákat törbe ejteni; hiszen ez olyan udvarias, szerény és oly alázattal könyörgött, kezében tartva rezgőtollas kalapját, arca pedig oly kedves volt] — — !

A szemfüles apród észrevehé, hogy az őrség tágitani készül, kettőzteti esengéseit, azonkívül oly indító hangon, oly szép szavakkal, hogy nincs oly leánytermészet, mely kérését megtagadta volna. Tehát a torony szemérmes őrzője is leszállt, és reszkető kézzel megnyitotta a fölfelé vezető ajtót. És ha elbájolta az arcz, most a hogy látta az egész alakot, elragádtatott az elég sok leánytlátott apród.

Köntösét, az andalusiai] basquina, mely szorosán testéhez állt, szép női alakját kidomborította. Fényes fekete haját, mely a homlokon nagy gonddal el volt választva, egy alig nyílt rózsza diszította, a mi egyetemes szokás egész spanyol földön. Igaz, hogy arczát a déli napfény kissé megbarnította volt, hanem ez is csak arra szolgált, hogy az arczpir harmatos] fényének, szemei ragyogásának segítője legyen. Ruyz de Alarcon egy tekintetre meglátta minden kellemeit, azért nem is időzött sokáig, hanem miután szanaszét szavakkal kifejezte volna, milyen varázslátomány ránézve, a tekervényes lépcsőkön a solyom után szaladt.

Nem sokára kezében tartva a szökevényt, visszatért. Ugyanekkor a parázsszemű] kis leány már az ugróknánál ült, selymet motolázva; amint meglátta az apródot, olyan zavarba jött, hogy kiejtette a gubanczot, mely a] padlaton messzire gurult. Az apród utána rohant s kecsesen féltérdre borulva, visszaadta a leánynak. Amint az kinyujtotta kezét, az apród egy tiszteletteljes és forró csókot nyomott rá, amint azt soha anynyi kellemmel még nem követte] el a királyné kezének csokolásánál.

— Ave Maria! señor, kiáltott fel a leány fülig elpirulva s még zavartabban feszengve, miután ily üdvözlést nem tapasztalt még.

A szerény apród ezernyi bocsánatot kért, biztosítva a leányt, hogy az udvarnál ilyen szokás divik, mikor valaki iránt nagy tiszteletet, kiváló hódolatot akarnak kimutatni. Ilyeténképen a harag, ha csakugyan az volt, könnyen elcsendesült, de nem a zavar, mert a lányka mindinkább pirosabb lett, lesütvén

nagypilláju szemeit, s jobban becsomózta a selymet, melyet pedig épen feloldani vágyott.

Az apród látva a leány zavarát, érvényesíteni akarta volna ügyességét, hanem a finom szavak, udvarias szólásmódok, melyekkel egyébkint feje telve volt, ajkaira mind haldokolva jutottak. Minden kísérlete, hogy könnyed társalgó legyen, sikertelen lett, sőt ügyetlen s minden ebbeli törekvése eredmény nélkül maradt. Bámulta maga is zavarát, hogy ő, ki az udvarhölgyek közt kelleme, bátorsága által kiválik, most egy 15 éves leány előtt zavarban van, ügyetlenségében megsemmisül.

Valóban a mesterkéretlen leánykának két olyan őrzője volt, kik többet értek az öreg néne kilincsei és tolózárainál, értem ártatlanságát és hódító szerénységét. Mindazonáltal van-e női kebel, mely a szerelem első szavaira nem dobogna sebesebben? A leány, habár minden tanítás nélkül, szűkölködött, ösztönszerűleg érezte, mit az apród zavarában kimondani nem tudott, szive nagyon is izgatott lön, mikor az első udvarlót látta lábainál, s még ilyen udvarlót! Az apród elfogódása, habár igaz és mélyenérzett volt, nem tartott sokáig, csakhamar tájékozta magát, hanem ugyanakkor sipító szavakat hallanak kívülről.

— Néném jön haza a templomból, kiálta ijedten a kis leány, kérem señor távozzék.

— Nem addig, még nem adja ide azt a rózsát haja mellől, ezt obajtom emlékül. Hirtelen lekapja hollófényű hajáról a rózsát, odanyújtá, itt van, ugymond reszketve s pirulva — csak menjen, kérem pusztuljon.

Az apród megragadva a rózsát, egyuttal csókkal özlötötte el a feléje nyújtott kezét. Azután kalapjára tűzte a virágot s kézbe fogva solymát, szaladt a kerten át, magával ragadva a szegény Jacinta szivét is.

Mikor az éber néne bejött, legott észrevette a leány izgatott állapotát, s a teremben a rendetlenséget, hanem elég volt magyarázatul mondani, hogy egy keselyűsolyom egészen idáig üldözte prédáját. — Solyom repült ide! Irgalmas ég, ki látott ilyen vakmerőséget, a madárka tehát még a kalitkában sem biztos.

A körültekintő Fredegonda igen tudott vigyázni, ritkította párját az aggszüzek között, azért félt, midenkör kétkedett a férfiakról, kiket ellenséges nemnek szokott volt nevezni. Gyanakodásai, minthogy soha férjnél nem volt, korával

csak növekedtek. Nem úgy félt ugyan tőlük, mintha neki magának árthatnának, mert hiszen a természet arczára olyatén salvaguardiát nyomott, mely örökre biztosította a férfiak lehetséges ármányaitól, hanem a nők, mentül kevesebbet kell félniök önmagukért, annál többet aggódnak szépkülsőjü környezetök miatt.

Az unoka, leánya volt egy tisztnek, ki csatában halt meg. Zárdában növekedvén, csak nem rég jött ki a szent menedékből, s legott a néne védszárnyai alá került. Itt észrevétlenül a világtól, ért hajadonná, mint tölgyek árnyában az ibolya. Habár nem egészen helyes a hasonlat, mert hiszen üde, harmatos szépsége magára vona zárkozottságában is az emberek szemeit, s a szomszéd póremberek, az Andalusiában honos költői szólásmód szerint „alhambrai rózsának“ nevezték el.

A gondos néne hiven őrizte csábitó külsőjü unokáját mindaddig, míg az udvar Granadában időzött, és meg is volt győződve, hogy jó sikerrel. Igaz, hogy a jó nénét a torony alatti bokrok közül többször háborgatta holdas éjeken egy gitare, a berkek lombjairól többször hangzott szép csengő dallam, mint a fülemile éneke. Hanem ilyenkor a néne buzgón intette Jacintá-t, hogy dugja be füleit, mert nem érdemli meg a léhűtő, hogy hallgasson hivalkodó dalára; sokszor emlegeté, miszerint az ellenséges nembeliek gyakran ilyen cselfogásokkal is élnek, hogy az egyszerű leánykákat rászedjék. Hanemhát mi haszna eme száraz intelemnek, mikor a buzduló vérü leány nem tudta bedugni füleit, s a hold párázatában szivig ható ereje van a dallamnak.

Utóvégre Fülöp indulni parancsolt, és az udvar fölkerelkedett. Az éber Fredegonda leste a kivonulást, hogy mikor mennek ki a justicia-kapun, s aztán a kert lombutczáin át a városba. Mikor szeme előtt az utolsó zászló is eltűnt, ujjongva tért vissza tornyába, mert hiszen aggodalmas napjai elmúltak immár. A mint hazafelé közeledik, csodálkozva veszi észre, hogy a kerti rácsajtónál egy déleczeg paripa kapálódzik, s a rózsabokrokon túl éles szemei azt mondják, miszerint unokájának lábainál egy pompás, tarka öltözetű apród térdel. Lépteinek hallatára gyöngéd „Isten veled“ váltás történt, mire az apród a ritka myrthuskerítésen a paripa hátára vetette magát és elvágatott.

A szegény Jacinta, szive fájdalmainak vonaglásaiban nem gondolt többé vele, hogy nénjének bánatot fog okozni. Karjaiba vetette magát, és keserves, zokogó kényhullatásba tört ki.

— Oda vagyok! kiáltott magánkívül, elment, ő elment, s én sohasem fogom többé meglátni!

— Elment! de hát ki ment el? ki azon fiatal ember, kit imént előtted térdelve láttam?

— A királyné apródja, édes néném, jött elbucsuzni tőlem, mert messzire megy.

— A királyné apródja, — — — édes unokám; ismétlé magában félig eszméletlenül az éber Fredegonda. És hogyan ismerkedtél meg ezen apróddal?

— Ama reggel, mikor a keselyűsolyom ide tévedt, tudja a királyné sólyma, ő jött fölkeresésére.

— Oh te dőre kis leány, te bohó Jacinta, tudd meg, hogy nincs veszélyesb keselyűmadár, mint ama könnyelmű apródok, ép az ilyen egyszerű madarakra van nekik kedvök prédára járni, mint te vagy.

A nénét szörnyen bántotta azon tudat, hogy ime legbiztosabb utánjárata, szakadatlan gondjai daczára, az ifjak közt egyetértés uralkodott; hanem mikor észrevette, hogy unokája romlatlanul állta meg a próbát, megvigasztalódott, hogy hiszen ez mind az ő okos növelési rendszerének, bölcs tanításának eredménye, melyeket ő ilyképen kedves unokájának nemcsak ajkára, hanem szívébe is zárt.

Mig a néne ilyképen saját gögójének hizelgett, addig Jacintának egyebben föl a feje, ismételt hűségi fogadalmaival töltötte meg remegő kebelét. Hanem tudvalevő, hogy a bolyongó emberek szerelme nem állandó. Tehát az apród szerelme is futó patakhhoz hasonlított, mely a partjain növekvő virágokkal tréfál egy ideig, azután tova szalad, s nem gondol vele, hogy mindnyájuk könyez utána.

Napok, hetek, hónapok multak, s az apródnak hire is elveszett. A granát megért, szüreteltek is már, az őszi esőzés zuhatagot képzett a hegyeken, a Sierra Nevada fölvette hóköpenyét, a hideg téli szelek egyedüli lakói lőnek az Alhambrának, és ő még sem jött. Elmúlt a tél, ismét előjött dalával, virágaival a tavasz, balzsamillatu szellői is lengedeztek; a hó eltűnt, nem is maradt meg nyoma, csak a Nevada ormán, mely a nyár tik-

kasztó melegében sem vetkőzik le belőle. És a feledékeny apróról még sem jött semmi hír.

A szegény Jacinta halvány lett és buslakodó. Elhagyta régi foglalkozásait, el multságait. A selyem-himezés elmaradt, nem játszott többé a hangorán, elfonnyadtak virágai, nem ügyelt többé madarkája énekére, szemei, egykor oly ragyogó szemek, a titkos sirástól homályt fogtak. Ha volt valaha magány, mely a szerelmi bánatot képes fokozni, úgy bizonyosan Alhambra tekintetben az első, mert itt minden dolog, mintha arra lenne rendezve, miszerint gyöngéd, regényes örültséget leheljen a szemlélőbe. Igaz, hogy szerelmesek számára valódi paradicsom, de vajmi keserű a paradicsom annak, ki magányosan kénytelen időzni benne. És ő nemcsak magányosan volt, hanem elhagyatva is.

— Oh te balga leány! — szokta mondani a szigorú és feddhetlen életű Fredegonda, valahányszor lesujtva, buslakodni látta unokáját, nemde figyelmeztettek azon emberek csábjaira és fogásaikra. Mit is várhattál te szegény szülék leánya, habár családod régi és nevezetes ősökkel bír. Bizonyos dolog, hogyha hű is lenne hozzád a fiú, apja, ki az udvar legbüszkébb embereinek egyike, nem engedné meg, hogy fia, egy ismeretlen, közepszerű anyagi körülményekben levő menyet hozzon a házába. Légy tehát erős, és valahára üzd ki fejedből ezen hivságos gondolatokat.

A szigorú Fredegonda szavai csak növelték bubánátát, s ő egyebet sem tett, mint titkon ápolta gyötrelmeit. Nyár derekán történt, hogy egy késő este elnyugodván a néne, Jacinta az alabastrom ugrókat széléhez dülve, merengve virasztott. Épen ott ült, hol a hűtelen apród térdelt s kezét csókolta, itt sóhajtott legtöbbit, e helyen fogadott már annyiszor örök hűséget. Szíve a szegény leánynak megtelt keserű bánattal és gyöngéd emlékekkel, mire könnyek peregtek le arczán s keserítették a fontana vizét. Erre lassan a kristályhullám mozogni kezdett, azután bugyborékkolt, s addig emelkedett, míg elvögre egy női alak, gazdag mór öltözetben, emelkedett ki belőle, felséges komolysággal.

Jacinta e látmányra úgy elrémült, hogy tova szaladt, s nem mert többé a terembe lépni. Másnap elmesélte nénjének a látmányt, hanem a jó asszony, ezt a leány zavart képzeletének

tulajdonította, úgy véelve, hogy elaludt a medenczénél s álmában látta a mór főséget. „Te bizonyosan a három mór herczegleányról gondolkoztál, kik valaha itt laktak, s ezen gondolat álmaidban is megjelent.“

— Micsoda történet ez, édes néném? én erről semmit sem tudok.

— Bizonyosan hallottál, Zayda, Zorayda, Zorahayda herczegleányokról, kiket ide zárt atyjok, s összebeszéltek, hogy ker. lovagokkal megszöknek. Kettő meg is tette, de a harmadik határozatában ingadozott, s meghalt e toronyban.

— Most emlékszem, hogy emlegette valaki e történetet, sőt én meg is sirattam a szegény Zorahayda-t.

— Te méltán sirhattál fölötte, — folytatá a néno — mert hiszen Zorahayda kedvese a te ősöd volt. Sokáig gyászolta mór kedvesét, de az idő meggyógyította szivsebét, elvett aztán egy spanyol leányt, akitől aztán származtál te is.

Gondolkozóba esett Jacinta, azután ekképen szólt:

— A mit láttam, az nem képzeletitümeném, arról bizonyos vagyok. Ha igaz, hogy ez a kedves Zorahayda lelke, ki, mint sokan beszélnek, gyakran jelen meg a bástyaormon, akkor minek félnék tőle? Ez éjjel a fontana tövében virasztani fogok, talán ismét megjelen.

Éjfél tájban mikor lecsöndesedett minden, ismét az ugrókuthoz ült. Amint az alhambrai harang tizenkettőt szólt, hullámozni, tajtékozni kezdett a szökőkút vize, s néhány bugyborékolás után, elöttünt a mór herczegasszony. Fiatal volt és rendkívül szép, ruhája drágakőtől ragyogott, kezében pedig ezüst lantot viselt. Jacinta reszketett és csaknem elájult az ijedelemtől, hanem a látomány siralmas szavakkal, de leginkább sápadt buskomoly arcának édes, szánó kifejezésével felbátorította.

— Halandóság leánya — kezdte szólani — mi kinez anynyira? Minek zavarják könyeid vizemet, fohászaid, nyögésed, zokogásod elrebbentik az éjben virrasztó szellemeket.

— Egy fiatal ember hűtlensége miatt siránkozom, azután hogy elhagyatva, bus magányra vagyok kárhoztatva, ezért foly-nak éjjel nappal könyeim.

— Vigasztalódjál, bánatod még véget érhet. Mór herczegleányt látsz magad előtt, ki hozzád hasonlólag szerencsétlen volt

a szerelemben. Én még mindig e toronyhoz vagyok varázsolva, s mindaddig így leszek, míg valaki föl nem szaggatja az igézetet. Kész vagy-e vállalkozni rá?

— Igen, felelt remegve a leány.

— Jöjj tehát közelebb, és ne félj. Vesd be magad kedvéért a medenczébe, s akkor meg lesz törve az igézet, bolygó lelkem akkor nyugtot talál.

A leány remegve előbbre megy, bátran beugrik a vízbe, s hirtelen, mint a dámvad, ismét a száraz földön termett.

Ezen gyors jelenetre a látomány kimondhatlan kegygyel mosolygott, és Jacinta lábaihoz dobta az ezüst lantot; tiszta hófehér karjait mellén összetéve, enyészni kezdett, s a fontánába hulló harmatos eső foglalta el helyét.

Jacinta szinte vánszorogva, tulvilági borzalom- és csodálattal, vonult ki a teremből. Azon éjjel be sem hunyta szemét; a regetündérek miatt tépelődött, hátha ez olyan, hogy ami kívánságot pártfogoltja ajkán kiszalaszt, az mind teljesül. A mint reggel fölkel, úgy látszott, hogy az egész csak álom volt. Mindazonáltal, mihelyt a terembe lépett, meggyőződött a látomány valódiságáról, mert a fontana tövében találta az ezüst lantot, a mint az a reggeli napfény sugaraibau ragyogott.

Sebten a néne szobájába futott, elmondani, a mit látott, és szavainak bizonyosságaul mutogatta az ezüst lantot. Ha a jó öreg asszonynak még valami kételye maradt volna, menten eltűnt az is, amint Jacintát a hangszeren játszani hallotta. Oly bűbajos, oly andalító dallamokat esalt ki belőle, hogy a tisztos Fredgonda keblén, hol immár örök tél tanyázott, az indulatok árjai vonultak át. Ilyen rendkívüli eredményt csak természetfeletti erő hozhatott létre.

A lant csodálatos hatalma naponkint bámulatosb lett. A körülménök elfojtották léleketöket, csakhogy minden hangját ellessék, sőt mintha varázs fogta volna meg őket, delejes vonzalommal szegeztetének le. Magok a dallos madárkák, a kerti fák, mintegy elfeledék danáikat és csöndes elragadtatásban halgatóztak. Csakhamar hire is futamodott a csodálatos lantnak. Granada lakói csapatonkint jártak az Alhambrába élvezni az andalító zenét, melytől viszhangzott az egész de las Infantas-torony.

Elvégre a kedves dálnok elhagyta lakát. A gazdagok, elő-

kelők versenyre keltek, hogy kinek termeiben hallassa művészetét; csak úgy ragadták egyik vígajomból a másikba. De a vizsgaszemü néne nem távozott oldala mellől, mint nem a sárkány, ha valakit hatalmába kerített, ő minden bámulóját, kiket megigézett, folyvást szemmel tartotta. Városról városra kelt a kis leány nagy hire. Malaga, Sevilla, Cordova mind örületes elragadtatásban beszélt felőle, egész Andalusiában csak a szép lantosleányt magasztalták. A mint ez nem is történhetett másképen, mert hiszen e nép szenvedélyesen szereti a zenét, és bübajos volt a lant, szerelmes a művésznő.

Mig Andalusia bomlott a zene után, másképen fordultak a dolgok a spanyol királyi udvarban. V. Fülöp, mint tudjuk, lépkóros volt, képzelt bajokban nyomorgott. Néha hétszámra feküdte az ágyat, nyögve fájdalma alatt, melyeket kigondolt. Máskor le akart köszönni a trónról, mely kába eszméről csak nagy bajjal tudta lebeszélni neje, kinek tetszett az udvari fény, a korona tündöklése, s ki a gyáva fejedelem jogarát eléggé gyakorlott, éber kézzel vezette. Ugy találták, hogy buskomor lelületét semmi] sem birja felvidámitani, mint vidám szép zene. Ez okon a királyné bölesen elrendezte, hogy mindenkor legyenek kéznél ügyes jó zenészek, énekesek, kik a király rossz kedvét elűzzék. Főnökük volt az olasz Farinelli, hires dalár, kinek mint királyi orvosnak volt hivatala az udvarnál.

Azon időben, melyről beszélünk, egy rendkívüli hóbertjátámadt az életbus királynak. Sokáig tépelődött képzeleti bajokkal, melyek alatt kétségbeesett már Farinelli és az egész dal- és zenekar, egyszer csak azt kezdé állítani, hogy ő immár kilehelte lelket, hogy ő már valóságos halott. Ez ugyan nem lett volna nagy baj, sem a királyra, sem a királynéra, sem az udvariakra nézve, ha a király egy tetemhez hasonlóan, csöndesen huzta volna meg magát valamely zugban, hanem azt kívánta, hogy királyi pompával eltemessék. Amint legott nem tették, szidta őket, hogy vajjon így becsülik meg királyukat s a végtisztelet is megtagadják tőle! ? Mit tegyenek hát? Ellenkezni vele nem lehetett, az udvari ember ellenkezést nem ismer. Eltemetni elevenen ez annyi leendett, mint királygyilkosság.

Ép mikor a kérdés fölött tanakodtak, jött meg hire a lantos leánynak, ki egész Andalusianak kiforgatta esztét. A királyné legott érte küldött, hogy sebtén hozzák S. Ildofonsoba, hol

az udvar épen időzött. Nehány napra megérkezett, s a kertben mutatták be a királynénak. A királyné udvarhölgyeivel ama kert sétányain járkált, melyek hivatva voltak a versailles-i kertek hírét elhomályosítani. A fölséges Erzsébet királyné meglepetve nézte a kis alázatos leányt, ki ennyire elbolondította a világot. Festői andalusiai öltöny volt rajta, kezében tartva ezüst lantját. Szerényen, lesütött szemekkel állt meg a királyné előtt, hanem a szerénység csak jobban feltüntette az „alhambrai rózsza“ szépségét.

Mint máskor, ide is követte nénje, a mindig éber Fredegonda, ki a királyné kérdésére legott előadta nemzetségét s egész rokonságát. Ha tetszett Erzsébetnek Jacinta természeti kelleménél fogva, fokozta irántai vonzalmát az is, hogy régi nemes, habár elszegényedett családból ered, s hogy atyja a korona védelmében esett el. Ha bennne — ugymond, csakugyan annyi a művészet, mint a hir mondja, és képes leszesz, uram és királyom fejéből kizavarni a buskomor eszméket, akkor sorsodról én gondoskodom, dicsőség és gazdagság várakoznak rád.

Türelmetlenül várva művészete próbáját, legott a képzelgő király termeibe vezette őt a királyné. Jacinta lesütött szemekkel követte, midőn az őrség, udvaroncok sorfalai közt ellépett. Elvégre egy szobába értek, mely egészen fekete posztóval vala behuzva. Az ablakok csukvák, hogy finom napsugár se törhessen keresztül. Ezüst kar-gyertyatartókon néhány sárga viaszfáklya osztott gyászos világosságot. Nehány ember szomorúságra fűzött arcvonásokkal, csöndesen lábujhegyen járt kelt a teremben, oldalaikon a gyászfátyol lengett. A terem közepén ravatalon hanyatt feküdt a király, kezei mellén összetéve, feje hátra hanyatlott, azt kívánja, hogy eltemessék.

A királyné csöndesen belépett, s jelt adott, hogy Jacinta kezdje meg a zenét. Elejénte reszketett keze, hanem csakhamar felbátorodva, oly édes, oly aetheri hangokat csalt ki belőle, hogy a körülállók alig bírták elhinni, miszerint ez a dalnok csakugyan emberi lény. A fejedelem, ki már ugy hitte, hogy a szellemek világában vagyon, angyalok dalának vagy a sphaerák zenéjének vélte. Lassan változtak a darabok, s utóvégre a leány énekelt. Elzengett néhány ba ladát s legendát, melyeknek tárgya Alhambra dicsősége, vagy a mórok hadjáratai voltak. E tárgyaknál, mintha lelkét lehellte volna a dalba, mert Alhambra emléké-

nél saját története is eszébe jutott. A halottkamra éltető daloktól hangzott vissza, melyek a bánatos fejedelem szívéig hatottak. Fölemelte fejét s körülnézett, azután felült a ravatalra, szemei kigyuladtak, utóvégre talpra ugrott, és kardot, pánczélt követelt!

A zene, vagyis a bűbájós zeneeszköz győzelme teljes volt, a lépkórság ördöge elüzetett, a fejedelem, ki holtnak látszott, feltámadott. Az ablakok burkolata kitárult, s a napsugár megvilágítja a csak imént gyászos termet. Minden szem csak az ígéző lantosnőt kereste, kinek kezéből kiesett a lant, s elterülve a földön, eszméletlenül találták, feje azonban Ruyz De Alarcon keblén nyugodott.

A lakodalmat a boldog pár csakhamar nagy fényvel ünnepelte. Hollá! meseiró, álljunk meg kis szóra, mivel lehetne menteni az apród hütlenségét? — — Az apród öreg atyja, szigorú, felfuvalkodott ember volt, nem engedte, hogy fia elvegye a szegény leányt. Hát most miképen tágitott a büszke apa?

A királyné könnyen, egy két szóval feloldotta kételyeit, azután fényt, méltóságot, az uralkodók kegyét ígérték nekik, s ilyesmire hajt a gög. Végre Jacinta lantjában is birt delejes hatalommal, s kénye kedve szerint hajlitotta meg a macacs nyakat, lágyította a jéghideg mellet.

De mi történt az ezüst lanttal? Ez legszebb része a történetnek, s teljesen bizonyítja valódiságát. A lant ama családnál volt bizonyos ideig, azután Farinelli féltékenységből ellopta, ennek halálával több kézen megfordult Olaszországban, hol nem ismerván az emberek titkos hatalmát, ezüst hurokat öntöttek belőle s egy cremonai hegedűre huzták. A hurok még megtartottak kis bűbájós erőt, s eme hegedű által bolondította el a világot Paganini.

3.

Granada a város.

Háromnapi időzésünk Granadában azért is kellemes volt, mert távol a világ zajától, csöndben elmélkedve, vagy a történetek szivárványszerű eseményeit olvasva, szelid emótiókban folyt el időnk. Szinte rosszul esett leszállnunk a piszkos városba, nekem legalább nem tetszik. Legundorítóbb a folyó partja, mely a város egyik részén majd fedve majd nyíltan átmegy, szeme-

tet hordva sekély vizében; de a medre még milyen utálatos! oda szolgálnak a házak csatornáí, oda merednek az omladványos házfalak. Érzik ezt a granadinos is, mert egy példabeszédes élcz szerint Darro elvette Genilt feleségül, amint csakugyan egyesülnek, de nászajándékúl adta Plaza nueva-t és Zacatin moslékát.

Darro tiene prometido,
El casarse con Genil.
Y le ha de llevar en dote
Plaza nueva y Zacatin.

Legélénkebb utcája a Zacatin, arabul annyi mint kereskedők tanyája, hol a legtöbb bolt is van; de kirakataik Spanyolország más városaival nem versenyezhetnek. Itt van a legtöbb zaj, melyben a vizárulók ordításai, mint puskaropogás közt az ágyudőrej kihallik. Nem csak hangban, de vizők jó tulajdonságainak kiemelésében is egymást felülmulni igyekeznek. Aguaan! quien quiere agua; ki akar vizet! Aguaa muy fria! Agua del Alhambra. Agua mejor de la nieve. Hónal jobb vizet kiált az utóbbi. Egy quarton kapni jó pohárvizet, és ez a forró légben vajmi jól esik. Sohasem láttam mozgékonyabb embereket a granadai aguadoroknál, egy tekintettel észre veszi tiz ember arczából is, hogy vajjon akar-e vizet? Inteni soh' sem kellett, szememből olvasta ki, hogy szomjas vagyok-e. Legtöbbnyire Gallicziából jönnek, s a vizárulás üzletén kívül hordárok egyszerűsmind, mire úgy látszik, a természettől alkotvák. Mintha a természet némely fajba némely képességeket kívánlóan öntene, például a savoyard kéménysöprő, a hornyákok drótoznak, a portások svajeziak, a szücsök magyarok, úgy Spanyolországban a víz hordók és munkások az erősvállu gallego-k. Ugy is hívják a hordárt, mikor valaki piaczi munkást akar, azt mondja hívjatok ide egy gallego-t.

Toledo és Cordova után Granada legtöbb mór jeleggel bir, szük tekervényes utcája sok vagyon, habár igyekeznek ők is téreket hasítani ki. Vasárnap volt, mikor a város megnézésére kiindultunk, mert az Alhambra ezen egy napon csukva vagyon. Felette megbotránkoztunk, hogy itt ünnepen úgy dolgoztak, mint köznapon, kiülnek munkával a küszöbre és a szomszédja nézi, vagy szintén leül s beszélgetnek. Hiszen láttuk ezt

más városokban is, hanem ott mintegy kényszerűségből dolgoztak; azt véltük, legalább kiolvasni magatartásukból, hogy kedvök ellen van az ünnep megszenteltetésére, nem is volt oly gyakori; itt azonban valóságos dühvel gyalultak az asztalosok, ásták napszámosok a csatornákat. Egy kereskedőt, kinek boltjában elrakták az állásokat, amint künn állt, utirány végett megszólítottunk, megmutatta merre kell menni a székes-egyházhoz. Aztán kérdést kockáztattunk, hogy micsoda dolog ez vasárnapon? Szinte rösteltük, úgy elpirult, azt mondva, hogy ez szokás. Ugy vélem, hogy ez nem megrögzött szokás, ha a papok ezen alapjában igen vallásos néphez lelkesen szólnának, hiszem, meglehetne szüntetni a vasárnapi munkát. Ahol meg van az égés anyaga, meg kell gyujtani, itt meg van a jámborság, hanem gyujtó szónoklat felette ritka. Lám Cordovában tisztességesen tartották meg az ünnepet, egy bolt sem vala nyitva, egy műhelyben sem halottam kalapácsolást, csupán a könyvkereskedés nem szünetelt.

A hatalmas cathedralis szörnyen be van építve házakkal. Mikor Izabella és Ferdinánd a várost elfoglalták, nem találtak benne a városhoz méltó templomot. A mórok túrték ugyan a szent Caecilius által alapított templomban a ker. isteniszteletet, hanem ez igen szegényes volt. Építettek tehát egy nagyszerű templomot, melyben, mint kívánták, pihennek is. Ezen kápolna legrégebb része a cathedrálisnak; a főtemplom alapja csak 1523-ban tétetett le, s különféle időközű megszakítások miatt csak 1689-ben végezték be. Tervezte Siloe; a homlokzat Alonso Canó-tól való. Három kapujával a plaza de pasiegas-ra néz, és 139 láb magas, sok szobor és domborművel van diszítve, és nagyszerű hatással van a nézőre, ép úgy mint a malagai főtemplom homlokzata. Imposans a renaissance-modor is, ha a monumentalis nagyszerűség izléssel van párosítva. Passavant e két templom építészétet korintheta modornak nevezi. Ezen izlés remekműve a valladolidi templom akart lenni, melyről az építész Herrera maga mondotta: un todo sin igual, egész és egyetlen; de II. Fülöp halála után be nem végezték, s így e két meglevő templom amaz építészeti modornak legszebb képviselői.

Öt hajóra oszlik, az oszlopok szépen elhelyezvék és daczára a „coro“-nak nagyszerű hatást gyakorol a diszkapu felől. Padlata szép tarka márvány. Legnevezetesebb benne a capilla

mayor, vagyis a szentély, melynek iveit két sorban 20 korinthiszlop tartja. Ez egészen sajátzerű architectonikus öszletet alkot, és mint egyetlen megmarad emlékezetünkben. Az oszlopok felett Alonso Cano híres festőnek 6 képe van, melyek a szent szűz életének jeleneteit ábrázolják, s melyek méltán remekműveknek tartatnak. Habár képzelmem Murillo Madonnáival foglalkozott, ezen hat kép mégis úgy elfoglalt, hogy nem maradt időm a sok kápolna megtekintésére. A szentélyben figyelmeztettek a fő dongaivre, arco maraviloso, mely a közepén lefelé oly hajlott, hogy alig látszik ivnek, ezt mint építészeti remeket mutatták. Két oszlopon a hajóban jobbra láttunk feliratot, mely elég nagy betűkkel kiigztatás és pénzbüntetés terhe alatt tiltja a nőkkel való beszélgetést; némelyek ezt nagy erkölcsi érzetből származottnak mondják, mások ellenben onnét eredetezik, hogy talán botrányok adtak a tilalomra alkalmat.

Itt nem voltak a sekrestyében oly tulszigoru emberek, mint egyebütt. Itt sem engedték meg legott a misézést, elkelltt mennünk a megyei hivatalhoz, de a titkár, egy rendkívül kedves ember, azonnal intézkedett, hogy papi utlevelünk aláírassék. Szendesége nem annyira természetének ösztöne, mint inkább a meggyőződés, a ker. elvek eredménye volt, melyet a ker. élet gondolatunkint hullatott belé. Kikérdezte, hogy mivel foglalkozunk, minő tankönyveket használunk, s felajánlotta szolgálátát, hogy ha könyvekre, irattarra van szükségünk, mindennel ellát. Nekünk azonban a mise-engedélyen kívül egyébire nem volt szükségünk. A derék ur neve Dr. Martinez Narcis. Én a Capilla del pilar-ban miséztem, mely finom márványokban gazdag. Van az egyháznak vagy 20 kápolnája, melyekben a műértő sok élvezetet találna; nekünk a Capilla real-ba kell sietnünk, hol épen istentiszteletet tartanak, és pedig, amit csak egyszer hallottunk egész spanyol utunkban, nem bögték ott durvahangu énekesek, hanem kedves vidám zenésmisést adtak elő a karban. A capilla real inkább templom; hátul, fönn, mint nálunk van a kar, a közepén pedig két híres remekmű, a „reyes catholicos“ márvány emléke.

A capilla reált góth stylben 1502-ben kezdték építeni, és bevégezték 1517-ben. Minthogy ez Izabella és családjának sirboltjául készült, és a dicső királyné Medina del Campo-ban 1504-ben halt meg, teste ideiglenesen a San Francisco de Al-

hambra nevü templomban nyugodott. Férje tetemével együtt ide 1525-ben hozatott. A kápolna jeles góthizlésü ivei be vannak meszelve, s a meszelésen elég nagy felhőkben barnult a por. Egy itt függő zászlóról mondják, hogy Granada ostromáról ez tüzetett ki legelőbb várormaira. Külön káptalana és éneklő papjai vannak, kik itt önállóan végzik az istentiszteletet. Akkor egyébiránt három énekes mise tartatott egyszerre, az egyik itt a másik a főtemplom nagy oltáránál, a harmadik a szomszéd plebánia-kápolnában, mely a királyinál kisebb, de prédikacziót egyikben sem hallottunk. V. Károly e sirtemplomot a „meholtak dicsőségének“ kicsinynek vélte, akarta is újra építeni, de ebbeli szándékát avval helyettesítette, hogy két kettős mausoleumát rendkívüli pompában állíttatta ki, vagy csak az utóbbi származik Károly császártól? Gazdag vasrostély választja el a közönségtől, most azonban ki volt nyitva, és így tökéletesen megnézhettük a két diszsirt, mely — a szobrász nevét nem tudják, híres remekműnek tartatik. Az egyikben Ferdinánd és Izabella pihen; ez 12 láb hosszú és 6 széles ravatal, carrarai márványból. A sok domborművet rajta ki birná elszámolni? szélein sasfejü sphinxek, oltárfelöli végén két oroszlány nyugszik, mintha őriznék a fejedelmek álmát. Ferdinánd fegyverezve, királyi palástban, karddal kezében fekszik a ravatalon, mellette Izabella királyi öltönyben, jogarral kezében. Ferdinánd arcán a dignitás, fönség és álnokság tükröződik, mely tetteit jellemzi; nem jó ember vált volna belőle, ha ama szentéletü nő nem kormányozza; csak így történt, hogy a sirirat igazat szólhat: vir et uxor unanimes. Legott mellettök áll a Juana és első Fülöp mausoleuma, talán diszes sarcophagnak nevezhetnők inkább, mely hasonlít az előbbihez, és szintén fehér márvány. Ezen még több alak látszik, de nem ömlik el rajta annyi majestás. A hullámozó fodorban lefüggő teritőn és a holtak fejjánkosain érezzük, hogy a művész bársonyszövetet akart előállítani. A testek a sirboltban épen a kőkoporsók alatt nyugsznak, hova nem tudom mi oknál fogva nem vezettek be. Ugyanott mutatják a királyné koronáját, imakönyvét, melyet azelőtt fényesruhájú apródok vételkedve vittek a templomba, most pedig rongyos kripta-őr mutogat kíváncsi embereknek. Egyébiránt Izabella, ki a világtörténet egy szakaszát vezetve, Istennek híven szolgálva, mind földön, mind égben boldog, itt a ki-

rályi erények példánya, amott jutalmakat élvezve, hogy itt elhagyatva, poros kápolnában nyugosznak, mindez nem hangolja le kedélyünket annyira, mint a szegény Juana története. A szerencsétlen örült iránt már régóta viseltetem részvétellel, azért álljon itt rövidletben élete.

Juana, Izabella és Ferdinánd leánya s az ugynevezett Szép Fülöp neje volt. Ezen házasságból származott 1500-ben febr. 24. a nagyhirű V. Károly, kinek születésekor megjövendölte volna Izabella, hogy számos korona fog ölébe hullani. Fülöp csakhamar megunta szerető nejét, s azon ürügy alatt, hogy beteges, hogy a spanyol élethez nem szokhatik, Flandriába távozni készült. Hiába mondták neki, hogy mint trónörökösnek országa szokásait ismernie illenék, hogy reményben levő neje télen ilyen utat nem bir tenni, hogy forró szerelme miatt szerencsétlen lesz. Mindezen érvek lepattogtak róla, s főleg az utolsó merőben haszontalan volt, mert szeretete neje iránt meghült, és Johanna tulzott, de nem alapnélküli féltékenysége csak bántotta. Ez okon makacsul megmaradt föltétele mellett és elutazott. Neje az elválás keserőségeibe merülve, minden érzelme szerelemmé vált a „szép“ Fülöp iránt. A fájdalom mélaságot, a mélaság elmeháborodást szült. Elzárkozva a világtól, sem anyjával, sem az ország gondjaival nem törődött, merev szemmel változatlanul maga elé nézett, teste ugyan Spanyolországban volt, de lelke Flandriában repesett. Csak Fülöp nevére rejtent föl s kérte környezetét, hogy készítsék immár a flottát, mely férje után viszi. Nemsokára megszülte fiát Alcalában 1503-ban marc. 10., kit I. Ferdinánd név alatt ismer a történelem. Minthogy a két ország közt háboru dühöngött, Juana utazását folyvást halasztani kellett, mire keserve örjöngéssé lön. Midőn utra elkészülve Medina de Campoból nem akarták a város kapuin kiereszteni, míg anyja eljön, az udvaron hált, didegve a fagyban. Nagy nehezen lehetett rávenni, hogy egy közeli konyhába dermedt tagjait megmelegitse. Csak 1504-ben láthatta meg örülésig szeretett férjét, hanem ekkor állapota még iszonyubb lett. Igaz, hogy nyájasan fogadta a könnyelmű Fülöp, hanem csakhamar egyik előkelő nemes hölgybe lett szerelmes, kit neje imént magával hozott Spanyolországból, s ekkor kitámadtak benne a féltékenység minden furiái, az egész palota jajgatásaitól hangzott vissza. Megtudta valakitől, hogy a leány

szöke fürtei tetszettek meg férjének, Juana ezeken meg is boszul-
ta magát. A mitsem gyanító leánynak levágta haját, arcát pe-
dig csufosan összekarmolta. Ekkor kitört Fülöp haragja, nyilván-
osan is éreztette megvetését és hosszabb időre egészen magára
hagyta. Ennyi kin nem maradhatott boszultatlan. Fülöp egy
kegyenczének asztalánál Burgosban erősen dőzsölt, azután lo-
vagolt s így fölhevülve, vizet ivott, mire 6 nap mulva meghalt
1506-ban sept. 25-kén élének 28-ik évében.

A szegény nő nem mozdult a beteg férj ágyától, hanem
óriási keservének enyhítésére könyvet nem ejthetett, mert amióta
öt kedvesének, egy belga leánynak karjaiban találta, a rémület
kiszáritotta könyeit is, többé nem sirhatott. Habár tetemes mér-
tékben volt várandó állapotban, férje tetemétől nem birták el-
választani, éjjel nappal virrasztott mellette. Másnap az orvosok
bebalzsamozták, vászonba takarva, ólom- és fakoporsóba tették,
és a Burgos melletti halmon fekvő, Miraflores carthausi
zárdába temették addig is, míg Granadába viendik. Szívét a ki-
rály Flandriának hagyta, hova életében is tartozott. Ezentul
Johanna meg volt a világnak halva, akárminő kérdésre csak azt
felelte: egyebet nem tehetek, mert nekem folyvást kell fér-
jemért imádkoznom. Három nőnek szabad volt hozzá bejárnia
a többit, sőt az egész női nemet, iszonyuan gyűlölte. A kor,
mányszás gondjaival nem törődött, ha püspököt kellett volna
nevezni, azt mondá: jobb ha senki sincs, mintha én méltatlant
neveznék ki, és sehogy sem birták kinyerni aláírását. Néha
felszaladt Mirafloresbe, felnyittatá a koporsót, hogy meggyő-
ződjek, miszerint férje teteme ott van, mert azt hitte, hogy volt
szeretői ellopják. Miután jól megnézte, több helyen érintette,
száraz szemmel, látszólag nyugodt kedélylyel, haza ment Bur-
gosba. Három herczeg meg is kérte kezét, de ő azt felelte, hogy
„férjét halva is úgy szereti, mint mikor élt.“ Kitörvén Burgos-
ban a ragály, azt el kellett hagynia, de csakugy, ha magával vi-
heti férje hulláját. Eleget mondták, hogy a holtat bolygatni
nem szabad, hogy ezt tiltják az egyház törvényei; nem tágitott;
elvégre miután félték, hogy lázas kedélye reménybeli állapotá-
nak ártalmára lesz, megnyugodtak, és Fülöpöt selyem- és
arannyal befödve, négy lovas hintón viteté Torquemada-ra.
Habár nincs messze e városka, mégis néhány napba került, mert
Johanna csak éjjel utazott fáklyafénynél, mivel — ugymond —

férje, ki napja vala, leáldozott. Torquemada főtemplomába érve, erős őrséget rendelt az ajtókhöz, hogy valami asszony férjéhez ne közelítsen, mert örületes féltékenysége még ekkor is marcangolta szivét. 1507-ki január 17-én leányt szült, kit Ximenes Katalinnak keresztelt, ez később a portugál király neje lett. A pestis idáig is elhatott, távoztak az emberek, a királyné csak abba egyezett bele, hogy a közeli Fornillas helységbe vonul, természetesen férje hulláját is magával vivén. Történt, hogy éjjel utazva, egy kolostorhoz értek; táborot ütöttek a szabad ég alatt, a testet a templomba vitték. De még itt féltette, rögtön kihozatá, és inkább a szabadban, nagy viharban, mely oltogatá a fáklyákat, töltötte az éjt. Reggel miután szolgálai megnézték, hogy csakugyan a régi tetem, hogy el nem lopták, tovább mentek, míg elvégre a mondott faluba érkeztek. Utóljára Tordesillasban lakott, de folytonos önkinzások közt, sötét szobákban bujkált. Csak a halál szabadította meg kinjaitól 1520-ban. Önkénytelenül is meghajlik térdünk, hogy a szerencsétlenért imádkozzunk.

A templom egyéb kincseit, számos jeles képeit megnézetve, akármely ajtón mentünk ki, mindig más utczában leltük magunkat, itt a tájékozás majdnem lehetetlen. Amint nagy nehezen valami rendes utcát találtunk, elhatároztuk, hogy haza megyünk átöltözködni. Ugyanis a komédiásokat úgy nem követik, mint bennünket, mikor papi öltönyben mentünk az utcán. Mi ugyan közönségesen világi zsinoros ruhában jártunk, csak miszésre jelentünk meg reverendában; míg másutt, legfőlebb az utca szögleteig kísérték szemeikkel, itt ránk mutogattak, nevettek, sőt egyik azt kiáltá: ezek eretnek papok, ereticos! Hogy úgy mulatott rajtunk az utcai népség, annak oka, hogy a spanyol papok merőben másszabásu papi öltözetben járnak, mi tehát különbözvén tőlük, nevetés tárgyai voltunk. Ugy látszik, leginkább a szállingó övön botránkoztak meg, mert ez előttük ismeretlen, papjaik azt nem hordván. Főképen pedig abban különböztünk spanyol tagtársainktól, hogy ők egy tökéletesen leirhatlan, de képzelhető kalapot viselnek. Tessék gondolni egy szokatlanul széles karimájú kalapot, melynek szélei, hogy a fülek táján le ne lóggjanak, fölfelé kondorodván, zsineggel a fejbubon összecsatoltatnak, s ekkép hengerré alakittatván, előre irányozva végét, fejére teszi. Nekünk sem ilyen kalap nem volt

fejünkön, sem vállunkon a náluk nélkülözhetlen egyházi palást, mely, ha kissé elhagyja valamelyik a majestatikus járást, és sebesebben lép, legott szárnyakat alakít. Nem is néztünk hátra, csak mikor az Alhambra falombjai alatt voltunk.

Ezek a hatalmas jegenyék, szilfák hajlékony sudaraikkal, folyondáros derekaikkal annyi árnyat adtak a melegben, annyi enyhülést a fáradalomban. Most is itt szabadultunk a csöcseléktől; nem lehet tehát rólok megfélekedeznem. Az az andalító vizlincsogás, lombok közt bujkáló napsugár, itt-ott fütyürésző sárgarígó vagy nem tudom mi neve van a spanyol madárnak, mely ez ágakon ujjongott, mindez egy kedves vasárnapi délelőtt, vagy üde estén úgy fényképezi magát emlékezetünkben, hogy magányos, komor órákban is idemenekül tépelődő lelkünk. Itt a természet bájait aranyozza a történeti emlék, és zománczozza a költészet, e hármias hatás alatt olvadoz a lélek és ünnepel. Történeti helyek, főleg holdvilágos este elevenülnek meg, s a fák árnyaiban a megholtak és megdicsőültek szellemét véljük látni, kik már felülállnak minden emberi szenvedélyen, nem bántanak tehát, hanem rokonszenveznek az élet hullámain hánykodó emberekkel. A hold amugy is a romok napja, csupán ez öltözteti föl tüneményes étellel, mi által lelkünk annyira vonzódik feljök és szeret elmerengeni rajtok. Természetes tehát, hogy leginkább este volt szép az alhambrai kert, és sudaras lombjai közt a tömör tornyok, melyeken lobogós arab holdat, majd zászlós keresztet látott működő képzelünk. Mikor egy este üldögéltünk s nem messze tőlünk egy lámpa árnyában a fegyveres őr pihent, egy csapat fiatal ember jött énekelve, s dalaikat két hangora kísérte, szelid viszhangok válaszoltak danáikra, melyeket sohasem váltott fel ujjongás. Ez alkalommal tűnt fel, hogy mégis szép zene a spanyol, hanem részben a körülmények is tették széppé, mert sokáig ami koldusaink dallamához készültem azt elbeszéléseimben hasonlítani. Avatlan zeneérzésem is talán felszámllalta volna a hangokat, melyek szűkhatárok közt mozognak és csekély változásból állanak, oly annyira egyhangú e zene. Tehát széppé tesz az emlékek, vagyis a történet, helyzet, a költészet adja meg bájos, becsét, ígézetét. Mi dicső lehet e hegyoldal tavaszkor, mikor csalogány-daltól hangzik vissza minden csalit!

Felöltve zsinóros ruhánkat, tüzetesen részleteztük a várost, melynek madártávlátat, hajló palmaival, sötétzöld narancsfáival

immár élvezzük. Hogy a gyümölcsstérekben 24 krajczáron (2 reál) afrikai kókuszdiót árultak, granátalmát mint nálunk a szilvát, a narancsra nem is hederítettünk, azt fölösleges említenem; ezek közönséges dolgok, melyeket az olvasó is bizonyosan tudott. A kókuszdió nedve émelygős; tavaly a párisi ipartárlaton vettünk egyet, egy frank volt az ára, hanem sok időre émelyített emlékezetemben is az ize, most tehát minden figyelmeztetést a szőlőre fordítottam. Ez volt az én villásreggelim, nagyobb szemű szőlő talán sehol sem terem, mint itt és Malagában, fontja a legfinomabb mézszínű és ízű szőlőnek 4 quarto, vagy 5 uj kr. Egy fürt elköltése alatt megjártunk öt hat utcát, oly rövidnek. Láttunk sok műhelyt, hol csinálják és árulják a ghuitárokat, Granada úgy látszik ezen hangszer hazája. A datolya itt olyan, mint nálunk az aszaltszilva, a szentjánoskenyérrel pedig az állatokat hizlalják. A boltok tartalmát leginkább szükségleti cikkek teszik, luxustárgyak ritkán tűnnek szembe. A nép a mint az utcán észrevehető, rutnak mondható, viszonyítva őket Spanyolország egyéb városaihoz. Olyan undorító vén kofákat sehol sem láthatni, mint itt, pedig a vén asszonyok az egész országban csunyak. Míg mi nálunk sok olyan kedves arcú öregasszonyt látni, hogy öröm nyugodt szemébe tekinteni, ezek a spanyol dámák, még azok is, kik finom selyem mantillát hordoznak, sárgásbőrű aszott arcú, nyaffadt tekintetű hölgyek. Épen nem csodálom, hogy festők úgy remekelnek a vén arcok előállításában, mert hiszen szemök előtt vannak a legdöbbenőbb példányok. A férfiak nem a karsu, nyulánk, spanyol fajból valók, hanem zömök barna pislogó szemű mórok ivadécai. Egy ilyenrel utaztam, s büszkén emlegette, hogy ősei mórok voltak; mutatta is arcza, mert tipikus mór példány volt. A granadai tánczra is mondják, hogy egészen mórjellegű; mi sem láttuk.

Mínthogy minden városnak van plaza de la constitucion-ja, Granada sem maradhatott ki ekköze. Így nevezték el a híres Vivarrablát, melyen a mórok idejében lovagjátékok tartattak, és eme házak előtti állványokon mór királyok ültek, míg leányaik a győzteseknek borostyánfüzéreket és sajátkezűleg készített karmantyukat nyújtottak. A lovagélet csak oly virágzásban volt az araboknál, mint a keresztényeknél; itt vetélkedtek az Abencerrajok a Zegrisekkel, a Szulok és Albazek, itt tartottak bikaviadalokat is; tudvalevő, hogy ezeket a mórok is

szerették, azon különbséggel, hogy harczoltak ugyan velök, de meg nem ölték. Csak a keresztények tették a játékot komolylyá. Afrikában egészen elenyészett. Most a tér közepén van egy tó, kőparttal körülvéve, a tó közepén szikla s e felett sokágu gázvillár. Tündéries látvány lehet ez, mikor a reszkető lángok a vízben visszénylenek; mi nem láttuk, mert estéinket az Alhambra kertjében töltöttük.

Van egy nagy széles utcája is, carrera del Darro, melynek szélein gyöngelombozatu fák ágaskodnak, az ápolás nagyon kevés nyomait hordva magukon. Itt van egy kéttornyu templom, Maria de las angustias, mely nagyságra második, gazdag márványban, de izléstelen; bővebben nem írom le, mert hiszen templomokkal volt és lesz még elég dolgunk. Egyébiránt okos ember ezen gyakori templomemlegetésen nem fog megütközni, mert hiszen ha itt a templomok valóságos muzeumok, telve a legritkább kincsekkel, természetes, hogy azokat pogánynak sem szabad mellőznie, hacsak ki nem vetkőzött minden szépészeti érzetből.

Ezen alameda végén van a régi sétatér, melyet méltán „el salon“ névvel tisztelnek meg; itt leginkább szokott megfordulni zene mellett az elegans világ. De most csak néhány koldust láttunk, kik ezen napon elfáradva, a templom-ajtók előtti működésökben, itt pihenteték a terjengésben elfáradt karjaikat. A sétatér onnét vette nevét, hogy bár vagy 80 lépésnyire széles, a fák ugy alakitvák, habár a kényszernek nyoma sem látszik, hogy valóságos dongaivet alakitnak s a napsugár csak megszürve a fák lombjain jő érinteni hátunkat. A különféle alakokkal ellátott és három emelvényü két ugrókut száraz vala; de a sétatér szélén kis kövecses medrében patakocska folydogált, bőven öntözvén a sudaras szilfákat. Ily kellemgazdag sétatér megérdemli, hogy megtudjuk, miszerint 1814-ben Sebastiani tábornok alapította, rendezvén az erre folyó Jenil vizét.

A pénzzel itt is bajunk volt, semmiféle hivatalban nem akarták pompás francia aranyainkat elfogadni, a boltokban pedig inkább elengedtek menni, semhogy felváltották volna. Sok járás után eligazítottak egy czukrászféle boltba, hol azonban tobákat is árultak, már mint ez szokás a spanyol városokban; ez mivel közvetlen összeköttetésben van hazája Svajeczel, vállalkozott, hogy egykét reál nyereséggel elfogadja. Előbb azonban föltette orrahe-

gyére a pápaszemét, aztán helyes irányba hozta szemét, üvegét és az aranyat, rám is pillantott, hogy lássa, nem nevetek-e rajta, vagy talán arczomról akarta leolvasni, ha vajjon nem hamis-e aranyom. Szóval úgy nézte, mintha a kecskeszakállu Napoleont soh' sem látta volna, s mindez nem volt elég, hanem megpróbálta még boltja néhány kövén a csengését is, csak ekkor határozta el magát, hogy ad spanyol 10 fto aranyokat, azaz 100 real értékűt. No de pengettem én is előbb, müértő képpel minden lámpánál megnéztem, s csakugy mentem odább, pedig gondolhattam volna, hogy ki ennyire megvizsgálja, mielőtt elvonné a pénzt, annak vasládájában nem lesz hamis arany. Vendéglő-sünk, mint egyebütt, ugy itt is fizetesképen elfogadta a franczia aranyokat.

Sok járkálásaink közt mutattak egy templomot is, hol a mórokat keresztelték. Ugyanis a keresztények elfoglalva Granadát, szabad vallásgyakorlatot engedtek a mohamedánoknak, hanem békés missiót és püspökséget állítani fel közöttük, azt mostani nézetekkel telt fő is jogos ténynek fogja mondani. Talavera volt az első püspök; ez, és Ximenes bibornok, Spanyolország primása, kezdték az üdvös munkát és szent életök által vonzatva sokan tértek a ker. hitre. Nem kényszer, hanem tanítás által térítettek, evégből a kátét arabra fordították s magok is öreg korukban tanulták a nyelvet. Az istentisztelet elragadó szépsége, a hittérítők jámbor erkölcei hatalmas terjesztői voltak a ker. vallásnak, ugy hogy 1490-ki decz. 18. két havi tanítás után, 4000-et kereszteltek meg. Minthogy Ximenes a nálók szokatlan harangozást is behozta, alfaqui campanero (harangozó mufti vagy főpap) nevet kapott. Azt azonban rosszul tette, hogy 80 ezer korán-t és vallásos könyvet megegetett, csak az orvostani és tudományos könyveket hagyta meg nekik, mely utóbbiakból 3000-et az alcalai könyvtárban felállítatott. Ezt rosszal-ták kortársai és méltán. Megjegyzik a történészek, hogy nem lehetett ennyi az arab imádságos könyv, tulozták a számot, hogy nagyobbítsák Ximenes dicsőségét, mint a hit diadalát, a térítés eredményét, mert a mórok imakönyveiket nagyobbbrészt sajátkezüleg dobálták a tűzbe. Egyébiránt más erőszakot nem használt, csak a renegátok gyermekeit (elche) visszakövetelte és a ker. hitben növelteté. A csökönyös mórok régen elfojtott haragja elvégre kitört, fölzendültek az arabok, haragjuk azonban egy-

két halálos esetet kivéve, a főpap szelid föllépése által lelohadt. Hanem kis idő múlva a mórok forradalmát frigyszegésnek tekintették, mint kik elvesztették jogukat arra nézve, miszerint az ellenfél is megtartsa elvállalt kötelezettségét, és választásukra hagyták, hogy vagy vegyék fel a keresztséget, vagy felségáru-lóknak fognak tekintetni. Erre nagyobb része keresztény lett, sokan azonban vallásuk szabad gyakorlása végett a hegyekbe vagy Afrikába vonultak. Magától értetik, hogy ezen kényszerült keresztények szívökben mohamedánok maradtak, de a következő nemzedék már valódi hive lett Krisztusnak. Az elvonultak kemény csatákat vívtak az alpuxarras-i alpok há-rántjain, hol sok spanyol vitéz lelte halálát. 1502-ben febr. 12. kiadták a híres pragmatikát, melynek értelmében minden mór, aki nem akarná felvenni a keresztséget, eladván mindenét, kivándoroljon. Mihezképest vagy elmentek, vagy megke-resztelkedtek, s így pogány nem vala többé az országban. Ha-nem a moriscosok — megtért mórivadék — még mindig von-zódtak rokonaikhoz, sőt a mórok visszahívását is megkísérlették, tehát Spanyolországot az ellenség kezébe játszani készültek, és úgy mint hazaárulók az inquisitio alá kerültek, mely papok által kezelt politikai, azaz államintézkvésny volt.

Van még Granadának számos nevezetessége, egy elavult királyi lak, vagy 20 kolostor, most többnyire katonai laktanya, de kiváló építészeti szépségekkel; tartományi muzeum, az el-törölt zárdák képeivel, a már említett cartuja, monte sagro ka-takombáival; hanem sokáig időztünk elsőrendű nevezetessé-geinél, tovább sietünk. Valószínű, hogy nem fogja sajnálni az olvasó mellőzésöket, mert hiszen elmosódik a kép, ha szemünk-vel látjuk; miképen lehetoe állandó, ha csak leírva olvassuk. Árulnak sok azulejas-t, mint Alhambra-ereklyét, hanem ez mind utánzat. Azulejo annyi mint kék, mivel kezdetben a falburko-lati cserepeket kékre festették, később mindenféle színben, sőt játszi vonalokkal is berajzolták. Csak angolok veszik, ha az Alhambrában nem birták megrakni zsebeiket. — Ki tovább akar itt időzni, fogadjon magánszállást (casa de pupillos, vagy casa de huespedes), mely felette olcsó; a kiadó szállást a falra ragasztott, vagy az erkélyről lengő papirdarabról lelet megtudni.

A despacho, azaz a vasuti, városi hivatalnak itt is nagy hasznát vettük; mert ideje korán váltottunk jegyet nem csak a

vasutra Lojá-ig, a diligenciára (szekérposta) Antequera-ig, hanem innen vasuton Cordováig, s így utunkat megszakadás nélkül folytathattuk. Még délben váltottunk jegyeket az este menendő vonatra, s mégis csaknem későn jöttünk, mert már csak a két utolsó hely volt kiadható a banquetán, mely a kocsis felett van. A vendéglői számla nem volt tulságos, csak az omnibusz árát találtuk kissé borsosnak, megfizettük ama sallangos és vörös bóbitás lovakat, melyeken a vasutról Benigno Ortiz hozott; ugyanis ama kis félóraért öt frankot kért; vita után egyet leengedett, azzal mentegetvén magát, hogy Granadában drága a fuvar. Most tehát gyalog szálltunk le a városba, egyszer elég volt csótáros lovakkal járni, és a despacho társas kocsiján, két reálon (itt is az omnibusz szabott vitelbére) a jóformán távollevő pályaudvarba vittek.

Vasárnap lévén, igen sok nép jött be a városba, ezek a nyolczórai vonattal haza indultak, és pedig, már mint városból szokás, jókedvűen. Harmadik osztályban valánk, ennélfogva elég alkalmunk volt a néprétegeket tanulmányozni, sőt velők közvetlenül is érintkezni, a mennyiben az 50 asientós kocsit úgy tömték meg utasokkal, hogy egy tenyeres talpas paraszt asszony elájult. Hanem ennek halvány képe épen nem lohasztotta le a vig fraterék jó kedvét. Nem tudom, mi oknál fogva, jóval fél kilencz előtt hajtottak be a waggonokba, s így sokáig kellett szorongnunk, míg a vasut elindult. A spanyol egyébkor is kedélyesen és humorral összeszidja a vasuti tisztviselőket, ha sokáig a vonal nem indul; hanem ez alkalommal legott kezdtek élezni, és záporait küldték a csuf neveknek; de ez a legvidámabb arcczal történt, mire a sennor gefe di statione, állomási főnök, szintén csak mosolygott. A „vamos, induljunk“ szót annyiféle modulatióval tudják előadni, hogy az érzelmek minden fokozatát fejezik ki. Majd őszintén biztatva, majd követelő kihívással, majd a boszus unalom fanyalgásával. Mikor elaludt a kocsi-lámpa, mind az ötven torokból hangzott: „luz, luz, világosságot, elaludt a lámpa.“ Hanem azért mi mégis jó ideig sötétben maradtunk; ekkor aztán volt ordítás, az állatok hangjainak utánzása, mihez a spanyolok különösen értenek; az egyetemes zivajhoz én is járultam néhány morzsával, de csak közvetlen szomszédaim figyelmét vontam magamra. Szemben velünk ült egy csizmadia, mellettem egy szabó, kik irtóztató lármát vittek véghez, hanem azért irántunk meg-

lepőleg udvariasak voltak, járták, mint már ez szokás, a cigarrillók. Akármit mondtunk, azt felelték: ezoé. Egy szünet alkalmával kérdi a szemben ülő, kezét V. vállára téve: ugyan kérem, mondják meg, ugyebár önök is csizmadiák? Igen, mondja utitársam, én az vagyok, barátom meg szabó. Habár jókedvű volt, legott barátom kezére nézett, s felkiált: bizonyosan maga is szabó, csizmadia nem lehet, különben ilyen szurtos lenne a keze, mint az enyim. Ne is tagadják, önök kereskedők? Ezo é, válaszoltunk s folytatták az élczet, vihogást, lármát. Amint füttyent a mozdony, rögtön az egész társaság egy füttyülő géppé lön, és sivitott tőle a lég. Kis ideig még zajgott a társaság, hanem az első, második állomáson sokan kiléptek, mások elaludtak, s így szép csendben értünk Lojába.

Itt már befogva várt ránk nyolcz öszvér; legott felültünk és a völgyön át, a hegyoldalon fekvő városon keresztül, diligencián mentünk. Lehetett 11 óra, de a gyönyörű holdvilágos éj kicsalta a lakosokat, mert az utcák telve voltak sétálókkal. De amint meghallották az öszvérek kolompját, szaladt ki merre látott, mert a diligenciát, ha egyszer futásban van, csakugy nem lehet megállítani, mint nem a vasuti mozdonyt. Egy percz alatt kiürültek az utcák, s a moyorai a szűk szögleteken bámulatos ügyességgel hajtott. Hidon, dombon, lejtőn egyaránt vágatva mentünk, csak a téren állottunk meg kissé a posta átvétele végett. Társzekerünk egyetemes bámulat tárgya lett, hozzánk csoportosultak a sétáló tömbek, mind egészen ünnepi öltözetben; uracsok nádpálczikával, hölgyek susogó selyemruhában, kiket a holdvilág bűvös fénye mind szépeknek gyanittatott. Hajok sötétlő hullámaiban fehér rózsa diszlett, amely a spanyol hölgyvilágnak közönségesen elfogadott fejéke. A sok lármában jóformán kiszáradt a torkom, szomjamat eloltám egy hatalmas pohár vízzel; nem emlékszem, hogy valaha ennyire izlett volna, nem csak gégém állapota okozhatta ezt, hanem a víz páratlan tulajdonsága, mert francia utikönyvem is mondja, hogy Loja nevezetessége csupán a vizek sokaságában áll, s hogy 14 nyilvános fontanából szökdelnek a hegyek forrásai. A moyorai kibontá ostorát, az adelantero megsarkantyuzta öszvérét és vágattunk, mint néhány nap előtt, a mint körülményesen említettem. Virradóra Antequerában voltunk, honnét csak félnyolczkor volt a vasuti vonat indulandó.

És így szerencsésen megjártuk az utat, melytől annyit féltünk, s mely Granadát a világ vaspályáitól elválasztja, sőt a tengertől is, mert Malagával is Antequerán át közlekedik vasútilag.

Tartottunk mi rablóktól is, hiszen a magyar és spanyol zsiványok jóformán versenyeztek az elsőség hireért. Azután minden régibb utalirásban ijedelmek közt olvasám, hogy rettegnek az utazók, miképen ájulnak el a megrémült nők, nyujtják fehér kacsóik gyűrűit, s az urak tömött tárczáikat, s végre az intelmet, hogy nem jó Spanyolországban sok pénzzel utazni. Eme tájon történtek is hajdan ország-világhírű rablások, mert eme hegyi nép, az annyiszor felzendült mórok ivadéka, kik sokat harczoltak Mohamed vallásáért, és vagy egy századig hittek, miszerint a keresztényt legyilkolni, megrabolni kötelesség, mert ez által is kevesbült az ellenség száma. Nem csoda tehát, hogy félenkségemnél fogva készültem is, miképen fogom oda nyujtani laposodó tárczámat, s miképen patrizálok hazáig, ami kéregetve talán mostanig is eltartott volna, pedig két hónapja van, hogy honn vagyok. Már csak lestem a mozdulatlan komolyságu mayorált, mikor ugrik le, bukik arczra, hogy ne lássa a rabló arczát, s így ne tanuskodhassék mellette, ami egyedüli módjuk megszabadulni a haláltól, nem csak itt, hanem Olaszországban is. Minő fanyar képet vágott volna, ha oly kevés martalékhoz jut, mint nálam volt. Mindazonáltal fölösleges volt minden félelem. Talán nem is fogják elhinni, hogy Európa egyik országában sem lopnak, rabolnak oly keveset, mint itt. Nem csak tölem nem loptak el semmit, pedig hányszor aludtam a wagonban, mikor vagy pajtásom a második helyen ment, vagy mikor szétválva utaztunk; de soha nem is volt alkalmuk a páronkint portyázó, s minden vonattal menő csendőröknek az utazók ügyeibe avatkozni. Merem állítani, hogy nincs is többé rablóbanda az egész országban. Az osztrák-magyar ügyvivő Madridban b. Delage is biztosított, hogy amióta a jelen csendőrség működik, ő legjobbnak mondta egész Európában, mert csupa kipróbált becsületességű katonából áll, azóta hire sincs a zsványnak. Ami granadai vendéglősünk is mondá, hogy ő egy angol családdal néhány év előtt, mint ügynök, félévig utazott hazájában, nem csak az országutakon, hol éjjel nappal czirkálnak a csendőrök, hanem különféle mellékutakon, hegyvölgyi falvakon is; de soha egy rablóra sem akadtak. Ezekről való félelem tehát

épen ne akadályozza az olvasót, ha az iberiai félszigeten utazni kedve kerekednék.

Antequera egyike a legrégebb városoknak, mert már a romaiak idejében gazdag és virágzó volt, amely időből feliratos emlékeket találtak; most is mutogatnak benne egy ívet, melyet *Hercules* ivének neveztek el. Volt 18 kolostora, melyekből csak öt apáczázárda maradt. Fekvését garashoz lehetne hasonlítani, melyet koldus kalapba dobtak, oly annyira környezve van hegyektől. Lakosainak száma 30 ezer. V. barátom megjárta utczáit, látta papnöveldejét, s egyéb szép épületeit. Én megelegedtem, hogy messziről láttam, mert habár rendezett vágyaim vannak, valami keserű lehangoltság fogott el, s inkább ültem azalatt a váróteremben. Az önkínzó levertség azon érzületei támadtak meg, mikor semmi a világon nem érdekel; máskor egész nap fáradtam egy romai régiségért, most pedig egy waggont bámultam órahosszat, mert teli volt *cactus opuntia* darabokkal, melyet nálunk csak üvegházakban láthatni. Ugy vélem, hogy eme hasábokat a vasut mentében dugdossák el, és kikél, mint nálunk a fűzfa, ha gyök nélküli hasáb is. Az indóház mellett volt egy fogadó, ott valami élesztő szeszt kaphattam volna, de ellenszenvem volt még a megszólítás ellen is, inkább emésztetem magam keserőségemben. A ki valaha bántott életében, ami valaha szomorított, az most valóságos dühvel rontott nekem, mintha ezen emlékek megtestesült ördögök lettek volna, mint mérges szunyogok, ha egyet leöltem, mások támadtak meg helyette. Pedig az egész romlott gyomortól és álmoságtól jött, mert mihelyt egy pinczérfiu a szállinkózó utasok számára felállította pálinka-sátorát, s felhörpentettem egy pohárkával, megváltoztak felhős világnézeteim, meg voltam elégedve magammal, s még olvastam is az utikönyvben, ami kiváló jókedvem perceiben sikerült, mert utazásban az észet többnyire a látás béri ki, felváltva hallással. Szégyellem én ezt az anyagtóli függést, de úgy van vele talán minden ember. Egyébiránt e halmokon *Boabdil* utolsó mór király kemény csatát vesztett, a hegyek vértől piroslottak, a nap nem bírta felszárítani egy hétig.

Valamelyik utazó mondja, hogy Spanyolországban világosabb a napfény; ez itthon nevetségesnek látszott, pedig úgy van; főképen Andalusziában tapasztaltam, hogy a távoli hegyeket, a mezők zöldjét, a sivár halmok szirtjeit megkülönböztet-

tem, míg itthon hasonló távolban csak levegőt látok. A mennyboltozat el volt boritva a melegnek fényködével. A derült napon, mihelyt megindult a vonat, folyvást változtak a vidékek. Általán mondhatni, hogy egész Cordováig művelt és termékeny a táj, alig látni kopár halmot, mind olajfákkal vannak beültetve. Némely táblán keresztül félóráig is mentünk, csak egy házikót láttunk rajta, melyben van az olajsajtó. Itt nem hagyják magára az olajfát, hanem megkapálják földjét, töltik mint a kukoriczát, és az esőviz felfogására mélyedékes közt ásnak melléje. Itt-ott várromok merednek felénk, melyekről sok mesét tud a nép.

B o b a d i l l á n á l ismét várakoztunk a malagai vonatra, melylyel az antequerai összekapcsoltatik. A megáldott táj minden termékeit láttuk a pályaudvarokon, hanem a dinnyén kívül semmitsem ehettem, mert émelgyösen édesek. A kertek teli gyümölcsessel, a hegyek erdei fákkal, a halmok messze zöldelő olajfákkal, olyan e táj, mint a völgy, melyben Granada fekszik, s mindez onnét van, mert a folyókat nem a tenger számára eresztik át, hanem rétjeik, kertjeik öntözésére használják. Minden közönséges spanyol legalább gyümölcsessel látja el magát, ha utra kél; dohánnyal is, de az már alattomban értetik. Nincs aztán a kínálásnak hossza vége, még meg is hámozzák az almát, körtét, s úgy nyujtják az idegennek. A héját csak úgy láb alá vetik; lenne a vasuti tisztogató szolgának dolga, ha mind ki akarná söpörni, ennélfogva abba hagyja, azt reméli, hogy majd kihordják sarkaikon az utasok, ami részben meg is történik, de másik része oda szárad, és hetek havak folytán kis halmokat emel, melyeken meg is botlik az ember; mindez azonban csak a harmadik helyen történik. Második osztályu kocsikban is esznek, hanem ott a héjakat, miután az ablaknál ülő utastól engedélyt kértek, kidobálják.

Jött velünk egy középkorú ur, kit evési modora miatt soha el nem felejték. — Hozta az ételeket, azt véltem messze megy a szegény, azért látta el magát ily mennyiséggel. Neki azonban különös szenvedélye lehet a vasuton való evés, mert alig mentünk egy óra hosszát, már is fontos arcczal, mintha mulaszthatlan-kötelességet teljesítene, oly igyekezettel látott hozzá a kosár tartalmának elrendezéséhez. Miután vagy 10 perczig készült, megtörülgette kését (novaja), térdei

közé szorította a kosárt, és kis óráig falatozott. Ilyen falánk evés látásakor aztán igazat adunk azoknak, kik mondják, hogy az evés fajunk alacsonyítása, mert folyvást emlékeztet, hogy a földi anyag nélkül nem létezhetnénk, hogy nélküle, a por és göröngy segélye nélkül, elpusztulunk, s hogy az ember a rothadás candidatusa lévén, okvetlenül porrá leszünk. Aki tehát nem sejti a titkos gyalázatot, mely az evésben rejlik, s vele mint valami fontos ügygyel vagy tisztességes ennivalóval foglalkozik, az úgy látszik, még nem emelkedett ki az állatiságból. Innen van — mondja Stolz Alban — hogy finom érzületű kisasszonyok, társaságban sohasem esznek sokat, hogy legalább látszassék, mintha éreznék az evés dicstelen voltát, s hogy úgy élnek, mint a méhek vagy pillangók.

Szakadatlanul szép termékeny tájak közt haladva délben ismét Cordovában voltunk. Minthogy V. utitársam remélte, miszerint engedélye a simancas-i levéltár használata végett megérkezett, legott tovább utazott Madridba, én pedig ott maradtam a bikaviadal végett, miután ezt olyannak hirdették, mely ritkítja párját. Roszul esett az elválás; azon huszonkét napon át, melyeken magam utaztam, meggyőződtem, hogy nincs képességem az egyedül való utazásra. Én ugyan minduntalan akadtam jó emberekre, kik annyi szolgálatot tettek, hogy többet bármi előzékeny utitársamtól sem igényelhetek; hanem elvégre ezen pajtások naponkint változnak, nem is értettem meg mindig beszédjüket; szóval megfogadtam, hogy soh' sem utazom magam; s ezt tanácslom is mindenkinek, mert szorongás, félelem, buslakodás, honvágy, a veszélyesek halmaza megutáltatják vele az utazást. Elöttem bámulat tárgyai azon hősök, kik örvendenek, hogy maguk vannak, s egyedül élvezik a természet szépségeit; erre én egy szikra vágyat, képességet nem érzek magamban.

A multkori hotelben szállva, olyan jól esett, hogy mint ismerőst üdvözöltek; én nem irtóztam egy tájékot kétszer látni meg, sőt az otthonosság kellemeinél fogva, szívesen mentem másodszer is némely uton; a folytonos utca-tanulmányok közt jól esik, ha egyszer kérdés nélkül is tudunk járni. Az utcán ügyelgő gyerekek sem ajánlkoztak ez alkalommal vezetőnek, határozott lépéseimből megösmerték, hogy nem vagyok idegen. Azelőtt, ha csak az utca nevét olvastam a szögleten, már is oda rohantak, minden irányban vezetni ajánlkoztak. Az utcai fel-

iratok mázagyagból készítvék, s be vannak falazva, ilyképen soha sem kell ujitani. Kövezetéről beszélük, hogy az európai városok közt Cordovának volt legelőbb kövezett utcájája, hogy Abderraman 851-ben parancsolta meg a civilisatio ezen követeleményét. Ámde Rómában régibb az utcakövezet, mert naponkint ásnak fel pre (mac) adamit talajt, pompás kövezettel.

A délutánt a templomban töltöttem, ismételve megnéztem minden szegzugát, eredménye a már közlött leírás. Másnap sept. 8. Szűz Mária születésnapján, nem akadékoskodtak többé a sekrestyében, mihelyt kimutattam a püspök pecsétetes levelét. Az ünnepet szigoruan megtartották, a lapok a közönséget intették is, hogy miután a pápa rendeletére ezen ünnep visszaállított, s most először ülik, a boltok zárva lesznek, s minden zajos munka tilos. Ugyis volt, csak a könyvtár-boltok maradtak nyitva. Egy kamasztól kérdeztem, merre vannak, elvezetett, s amint beléptünk, kényelmesen leült, addig el nem ment, míg nem adtam neki borraivalót; ez az egyedüli eset történt velem, mert alig 10 lépésnyi járásért a spanyol ember soha sem fogadott el pénzt. A könyvkereskedés itt is szomorú lábbon áll, nem közlekednek a külvilággal, de a vasut e tekintetben is változást fog előidézni. Kértem Spanyolország régészeti leírását, odanyújtottak egyet, Recuerdos de España, mely a jelent is tárgyalja, hét negyedréte kötetben, antiquariusi ára 1000 real = 100 forint, olcsóbb nem volt, s így nem vettem semmit. Épen akkor hirdettek egy művet: „Antiquidades prehistoricas de la Andalusia“ Manuel Gongora-tól. Ezt is megnéztem, hanem merő gyanútan alapszik, inkább a történeti emlékeket őriznék meg, mint sem történetelőttiekkel vesződnek. Egy hatalmas szőlő-reggeli után ujságolvasással foglalkoztam, átbetűzve a fonda minden lapjait, volt egy francia is köztök. Tárlozatom igen csekély, azért nem nagy helyet foglal el.

A „Diario“ Spanyolország népesítését ajánlja, mert III. Károly óta semmi sem történt e tekintetben. Németeket hozott be ama király nem messze Cordovától, de ezek már oly annyira spanyolok, hogy csak szőke hajok, kék szemeik és vagyonos állapotuk emlékeztetnek a német eredetre. A lap ajánlja, hogy ismét németeket kellene behozni, mert eme ferasz — termékeny — talajra gondosabb, előrelátóbb faj kellene, mint a spanyol. Tárcajában hosszú versezetet közöl „Fuentasanta“ „Szentkut“

nevü bucsustemplomról, hol a Szent-szűznek egy igen tisztelt szobra áll. Sokan ki is mentek oda, valahol a Sierra Morena hegy tövében vagyon. Végre inti olvasóit, hogy habár a jelen ünnep nincs is a naptárban, minden ember köteles szentmisét hallgatni. A „Cronaca“ emlékezteti a kormányt, hogy miután a montanedo-i püspök veszélyesen beteg, ha meghal, helye valahogy be ne töltsék, mert ezen egyházmegye is azok közé tartozik, melyek a concordatum szerint eltörlendők. Egyéb hiri csupa kivonat más ujságokból. Általán a spanyol lapok, kivévén a madridiakat, szegények, merő apró hirekből állanak, tisztességes vezérczikk nagyon ritkán tűnik elő, pedig igen sok tartományi hirlapjok van. Nevezetes részök a „cronaca religiosa“: minden lap végén kivétel nélkül közöltetik a napi szent élete, és az ezen napon tartandó isten-tisztelet rendje. Ezen rovatot egy lap sem nélkülözte, amely csak kezembe került országszerete. Felette jámborok voltak akkor a lapok, most pedig megugatják, megmarják a templom-küszöböt is.

Délben a villás reggelit már is a viadori izgalmak közt költöttem el, mert hiában, a felvillanyozott környezet rám is hatással volt. Az olvasó készüljön, mert a küzdelmi zaj leirva is ragadós. Fondám vendégei csoportokba álltak, s a közeli élvezetről beszéltek. A lég is villanyos volt, minden ember benne él a viadalban, s legalább lélekben a matadorral küzd. A szegény ember inkább egész héten át éhezik, csakhogy meglegyen vasárnapra a négy réal, a toros ára. Tekintetbe véve, hogy ott a szegény munkás nem veri el keresményét vasárnap a kocsmában, hogy sem részegség, sem verekedés elő nem fordul; továbbá, hogy nem ismerik a heverdel hétfőt: azt állithatjuk, hogy mindezekért talán el lehet a spanyol közembernek nézni, ha álmüző vágyai a viadalban pontosulnak össze. Természetes már most, hogy leírásomban is nem csekély szerepet játszik a corrida.

Hogy a bika mennyire be van forrva a spanyol életbe kitűnik a következő esetből. Mikor Montpensier hercegnő először látogatta meg Tarifá-t, hol századokig nem láttak királyi családbeli tagot, a hü népség azzal mutatta ki forró ragaszkodását, hogy kivilágítás helyett 10 bikát eresztettek szét a városban. Mindenki menekült az utcázáról, az ajtókat, kapukat bezá-

rattak, s a 10 puztai legény széles jó kedvben reggelig öklélőzött.

XII.

A cordovai bikaviadal.

Hetek óta hirdették öles falragaszokban, hogy Cordovában bikaviadal fog tartatni, melyre egész Andalusia hivatalos. Malagából kéjvonat rendeztetett e napra, tetemesen leszállított vasuti menetárral, és meg is jelentek három ezeren. Jöttek vendégek Sevillából is. A nevezetes „corrida“ sept. 8-ra tüzetett ki, mint a falragasz mondja, „a boldogságos Szüz Mária tiszteletére.“ Ezen alkalommal híres vásár is tartatott Cordovában, megnyitott a gazdasági (itt első) kiállítás, mind olyan czimek, melyek sok embert csődítének a városba. Én egy nappal előbb érkeztem, ekkép jelen voltam készületeiken is.

Nem messze a fondá-tól egy házat zászlókkal és szőnyegekkel diszitettek fel, ez volt a casino, a gazdasági tárlat helyisége. Az alamédák öntöztettek, az utcák söpörtettek, és a járdák szögletes szirtei közé szoritott füvet, szemetet szorgalmasan kaparták ki, mint egyébkor. Az utcákon várakozásteljes csönd uralkodott, s ebben hangosabban szóltak a patio-k (udvarkertek) szökőkutjai, üdébben zöldeltek, bővebben illatoztak gyönyörű virágjaik. Estefelé már népesedni kezdtek az utcák. Avatlan szemem is fölismerhette, hogy e járkáló csapatok nincsenek Cordovában honn. [A falusi kisvárosi ember mindenütt felismerhető, mert nagy különbség van a gondtalan idegen és a foglalkozás nélküli benlakó közt; mig ez csak ismerősevel áll meg; amaz épületekre bámul, s minden udvarkert locsoló vizénél megáll. Lámpagyujtásnál már hullámozott a nép, főleg a „paseo del gran Capitano“ nevű sétatéren. Zene, tüziját k szintén birtak közönséggel. Engem az álom hazakergetett, mert az elmúlt éj pótlandó volt, a néphullámozás moraja, mely máskor altató dal, most fölösleges volt.

Az ünnepen a templomok nem csak ájtatóskodókkal, hanem bámész néppel is megteltek, és talán csak eme pillanatok voltak izgalommentesek, mert a spanyol a templomban cupán Istenével beszél. Künn az embereken egy gondolat uralkodott: a bikaviadal, „los toros“ vagy „corrida de toros.“ Nem látni

egyebet vidám boldog arczoknál, mintha arany korra virradtak volna fel. A jámbor török a cathedralis udvarán, mikor még mecset volt, opium-mámorában nem lelkesedett annyira Mohamed édenének vigalmaira, mint a spanyol ezen érzékkábitó szavakra: toros! Ekkor közönségesen megszűnik minden hivataloskodás, kereskedés, mert az ügyvédek, bírák, diplomaták, kisaszonyok, mamák, czigányok, katonák, tőzsérek mind a cirkusba ügyekeznek; és ott dülledt szemekkel, mintegy a viadorokkal együtt ölik meg a bikákat.

Ha már rendszeren felvillanyozza őket a bikaviadal, képzelhető az izgalom, mikor oly rendkívüli élvezet kínálkozott, mint a cordovai, midőn a cuadrilla-hoz (viadorcsapat) „Spanyolország első férfiai“ tartoznak, és a viadalt az említettem körülmények még magasabbra fokozták. Azonkívül két nevezetes matador (mactator, bikagyilkos) volt föllépendő, Boccanegra és Logartijo, cordovai származásu viadorok; a polgártársak tehát ünnepélyes magasztalásokra készültek. Elkértem a szállodában az öles falragaszt, melyben hirdetési, nagyhangu irányban a küzdjatek terve, a bikák leírása, a működők nevei foglaltatnak, némelyeket kiírok belőle; könnyü megérteni, ki valamilyen tud latinul. Con el permiso del sennor gobernador de esta provincia, se ejecutera, elöadatik una corrida de toros de muerte (halállal végződő bikaviadal, mert van bikakergetés is) Presidirá a la plaza la autoridad competente, como es costumbre. Most jön a „resenna del ganado,“ szemle a csorda felett, vagyis a majorság tudatása a bikákról, minő színüek, hogy Barbero ur növendékei, s hogy mind hat éves, amely megkívántató évszám; 2—5 éveseket csak bikakergetéseknél használnak. A bikahősöket (matador) espadáknak hívják. Espadas: Manuel Fuentes (másodnéven Boccanegra) y Rafael Molina (Logartijó) ambos de Cordova, que matarán alternando, fölvaltva gyilkolnak. Jön a többi viador egész neve, czime, azon rémitő kijelentéssel, hogy ha valamelyik szerencsétlenül járna és képtelen lenne a további működésre (inutilizarse) nincs a közönségnek joga más viadorokat követelni, mind a megnevezett lidiador-okat. Ez utóbbi és „torrear“ általános neve minden egyénnek, ki a bikaviadalban (funcion) akármi alakban résztvesz. Comenzara a las cuatro, estando abiertas las puertas de la plaza, desde la

unk de la tarde. A helyárák különböztek. Erkély 21 személyre 120 real (13 uj forint), egy ülőhely árnyékban 7 real, napon 4.

Négykor kezdődött a viadal, hanem egy óraker már megnyitották a cirkust, én is tehát fél kettőkor elindultam hazulról. A vasut szomszédságában emelkedik a collossalis épület, de nem kellett vezetőt fogadnom a tekervényes utczák miatt, mert a nép úgy hullámzott bizonyos irányban, hogy elég volt csak valamely csoporthoz szegődnöm, és odajutottam. Már is csendörök álltak az ajtóknál, és segítettek a jegyszedőknek, elrepetgven a szeletpapirt. Nekem árnyékbavaló helyem volt, azért más ajtóhoz utasítottak. A bemeneteknél sok nép ögyelgett, nagyobbbrést szomjazva a toros-t, hanem költség hiányában he nem mehetvén, künn állottak, hogy legalább az ujjongás, rivalgás és trombita hangjain gyönyörködjenek, és ha nem láthatják is az eleven bikát küzdeni, nézhessék legalább sebesítve, vérezve, megölve, a mikor a „mulas detiro“ öszvérfogat, szarvainál fogva kivonszolják a küzdterről.

Belépve a szinkörbe, már is néhány száz ember ült kőpadjain, számítgatva, hogy meddig érhet a nap, melynek sugarai ugyancsak égettek. Odáig még nem vitték, hogy vászonfedőt és permetezést is alkalmazzanak, mint a rómaiak a gladiator-játékoknál, a mikor a szinlapon is jelentették: sparsiones et vela erunt. A szinkör 10 ezer embert fogadott magába, alsó része kőből épült, centrifugal emelkedésű lépcső módjára, úgy hogy a főlebb ülők térdei az alantiak hátával érintkeztek. Alakja valóságos kör, ennyiben különbözik a római amphitheatrum-modortól, küzdtere még egyszer olyan nagy, mint nálunk a lovardai szinköröket építik. A kőlépcső felett, körben fut az erkélysor, mely fából készült, vas oszlopon áll és fedve van; a fedél kifelé hajlik. Erkélyhelyet 80-at számláltam, melyekből 30 van külön bérletre föntartva, 5 pedig a hatóságának, mely minden előadásán jelen van, vezeti a jeleneteket, s a netalán előforduló rendtelenségnek, a cirkus mellett felállított katonasággal vet véget. Történt már, hogy a szinkörben forradalom is támadt s csakhamar szétterjedt az egész tartományban. 1835.a barcelonai cirkuszban tört ki a zendülés, s e miatt 15 évig nem volt szabad a városban corridát tartani. A jelen előadászon azonban minden kívánt renddel és egyetemes megelegetéssel folyt le a viadori működés.

A közönség az arenától kettős párkány által van elválasztva. Az első deszkákból készült „las tablas,“ magassága 6 láb, melyet néha által is tör a bika, ezen fakerítésen minden 20 lépésnyire ajtók vannak; hogy ismét a küzdhomokra jöjjön visszaugornia lehetetlen, mert nincs rohanásra tere. A második erős fal, mely magasabb, és rajta vaslábakon kötél vonul el, úgy hogy semmiféle bika sem ugorhatja át. Ezen utczácskába gyűlenek a bátrabbak nézni, hanem kotródnak ők is, mikor valamely erős bika döngeti a deszkákat.

Két órákor kezdték öntözni a tért, háromszor töltve meg öt vízfordós szekeret. Ez volt az egyedüli látványosság, melyet harmadfél órai unatkozásunkban élveztünk, habár igyekezett mindenki szomszédjait mulattatni, a kitől hogy telt. Éktelen lárma-, vihogás-, füttytől zengett a lég; pedig mindez csak készület volt azon chorale-hoz, melylyel a játékot kísérendők valóának. A nagy zugásban a víz-, mogyoró-, pástétom-árusok kurjantásai hallatszottak, *aqua fresca, como hielo, fresquita agua* stb. Papirszivar úgy járta, hogy engem is folyvást kínáltak, füstöltünk tehát mint én soha még. Sokan sültet hoztak, és jóízűen falatozának, időnkint hosszú kortyokat szíva börkulacsaikból. Ezt közönségesen használják, bőrből készült, s csak szája van fából. Mindenki a várt élvezetek előérzetében határtalanul boldog volt, mosolygó ragyogó képnél egyebet nem láttam. A társaság felette tarka volt. Urak, nők, gyermekek három évtől fölfelé; aggastyánok, kisasszonyok, katonák, munkások, csak papot nem láttam. Nem csak asszonyok legyezték magokat, hanem férfiak számára is árultak 3 krajczárért czifra papirból készített legyezőket, s mikor ezek dolgoztak, úgy tetszett, mintha millió lepkét láttam volna, vagy valaki a rezgő levegőből fátyolt vont volna a közönségre, mely ezerszinű mozaikban káprázott szemem előtt. Én árnyékban voltam s mégis izzadtam, a naponlevők csaknem megsültek, hanem viadalért a spanyol nyárson is megsüttetné magát.

Félnegykor a hatóság erkélyén vörös bársony terítőt lógattak le, ráakasztva a hirdetési lapot, és elkezdődött a katonai zene, mely ama kapu (toril) felé volt elhelyezve, melyen beeresztették a bikákat. Szemben vele volt a hatóság, hogy ennek intéseit szemmel tarthassa, mert trombitaharsogásra változnak a jelenetek.

A hatóság balján nyílt a kapu, melyen bejöttek a viadorok és vonszolták ki az elesett állatokat. Négyfelé már telisdedteli volt a circus. A tömegben egy vörös-sárga (nemzeti) zászló is lengett, melyet a malagaiak hoztak két rudra kifesztve, ilyen felirattal: Viva Bocanegra! Viva Logartijó! A qui Malagueños (itt vagyunk m—iak). Viva Sevilla, V. Corduba, V. Malaga. Ezek csinálták a legnagyobb lármát, habár zugott az egész közönség, hogy oly pontosan tartják meg az órát és nem kezdik meg előbb.

Már az „aficionados-ok“ is kezökbe vették a papírt, hogy följegyezzék a dőféseket és lándzsaszúrásokat. Az aficionado, vagy aficionada oly ifju vagy hölgy, ki egy viadáról sem marad el, minden majorság jelét (devisa) ismeri, szóval spanyol sportsman. Ezek följegyeznek minden mozdulatot. E végből néhutt szokás rovatolt papírt osztogatni, s azon a műkedvelők túsúrással betöltik, hány dőfést kapott a ló, hányszor esett el a viador, hány nyilat szurtak a bikába stb. Az ilyen jegyzeteket (estado) nagy szorgalommal őrzik, s azok sokasága büszkeségüket teszi. A hires espádák életadatait könyv nélkül tudják. Például, hogy a Pepe Illo 25 sebet kapott (cornadas) s egy bika szarvain végezte életét; hogy Manuel Diaz a rohanó bika előtt mindig keresztbe tett lábakkal ült le stb.

Pont négykor megnyílt a kapu, és kilépett az egész szinköri személyzet; egyenesen a hatóság erkélye felé tartanak, mialatt szólott a zene, és meghajtják magukat, mire csak a legott működő egyének maradtak benn, a többi kivonult. Ez az elvonulás eszembe hozta a pogány circusok szokását, melyeknek maradványai a bikaviadalok; azokban is a küzdő gladiátorok és más feláldozandó emberek a császár elé mentek, kinek szintén veres bársony erkélye volt (pulvinar) és mondák: ave caesar, morituri te salutant. Üdvözlégys császár, a halmimenők üdvözölnek. Itt persze ezeket a bika mondhatná, melyet most kint ütlegelnek, hogy csak mentül dühösebben rohanjon be a küzdhomokra. De hadd üssék a bikát; le kell irnunk előbb a személyzetet.

Minden bikaviadalban annyi fölvonást lehet megkülönböztetni, a mennyi bika tüzetik ki üzés, illetőleg gyilkolás végett. Cordovában hatot szemeltek ki. Minden fölvonás három jelenetből áll a működők különfélesége szerint. Először föllépnek a

picadores (lándzsások) lovon. Hárman vannak közönségesen, régi spanyol öltözetben. Sárga bőrnadrág, mely pléhkel vagy vékony fácskával van bélelve, hogy a bika éles szarva át ne hatoljon, vörös öv (faja), sárga, arannyal himzett dolmány, melynek zsebéből patyolatkendő kaczerkodik ki, és bokros ingelő, kivágott mellény, igen széles egyenes karimájú fehér kalap. Ez alatt kunkorodott közép nagyságu czopf, talán sámsoni jelvény! A kengyel fából volt, mint valamely szekrény, és befogta az egész lábat. Az arab nyereg elül hátul magas. A sarkantyú valódi kieszeköz. Fegyverök lándzsa, de ennek vasa olyan, mint a kisujjam, nem is szabad másutt megszurni a bikát, mint a lapoczka táján a hátgerinczen, ezokon a sebek csak nagyobb szerű bögölyszurások; nem feladatuk tehát tetemesen sebesíteni, hanem csupán ingerelni. A lovak többnyire kiszolgált gebék, némelyik azonban úgy rugta orrba a bikát, hogy előntötte a vér. Ugy vélem, hogy a picadorok hivatása legtöbb veszélyiel jár, és nem a matadoré. Ekkor a bika még erőteljes, dühe is nagy, mert oda künn épen nem simogatják; míg ellenben mikor a matador keze alá jut, fáradt, pihent ellenének pedig fürge a lába. Hozzájárul, hogy a lóeséskor lábuk sokat szenved, főképen mikor a párkány padjára dől a sebesített ló, — s mégis a dicsőségből neki jut legkevesebb.

A banderilleros (nyilazók) öltözete fehér harisnya, selyem atlasz nadrág (különbféle színü, kék, sárga de szelid nem rikitó árnyalatban), zsinór helyett arany ezüsttel himezve, ragyogó fehérségü ingelő, himzett selyem rövid dolmány, és ugyancsak selyem spanyol köpeny, (kurta galleru kurta köpenyeg, capa). A ruhaszabás főkelléke, hogy a testalkat arányosságát kidomborítani segítse. Fegyverök másfél láb hosszú bot, cifra papírral beragasztva, néha zászlócska leng rajta (innen nevök) végén horoggal, ezt akasztják szintén ingerlés véget a hátgerincz említett helyére; ilyen művész volt kettő. Ide rugékony hajlékonyság kívántatik, mert villámsebességgel kell feltüzni a horgokat, különben öt tüzi fel szarvaira a bika.

A harmadik jelenetben föllép az espada (matador, bikahős, gyilkos). Ruhája hasonlít az előbbiekhöz, csak hogy finomabb, néha 500 p. forint értékü; fővege sajátos pörgekalap, fekete strucz tollal mindakét füle fölött. Fegyvere két láb hosszú, rövidmarkolatu

tör, és két rőfnyi lángvörös posztó, maleta. Vannak terrorok, kik mind a három nemben ügyesek, rendesen azonban egyben művelik ki magokat. Ezeken kívül volt még 3 hasonlítottetű közönséges viador: chulos vagy chacheteros, kik állandóan maradtak a szinkörben s ingerlék a bikát, vagy mikor valamelyiknek nagyon neki ment, a másik a bika szeme elé vetve köpenyét, önmagára uszitotta, addig futva előle, míg közel érte a párkányt, melyen evetsebességgel átugrott, s a bika bámulva látta maga előtt a semmit, azaz a vörös fapárkányt. A személyzethez tartozik két fogat, mindegyikben van három öszvér czifra sallangos szerszámmal, csörgőkkel, forgókkal és zászlókkal hátukon; egy kisafába fogvák, melyre horog van alkalmazva. Ezek hivatása az elesett állatokat, a homokon kecses kört alakítva nagy sebeséggel és ágaskodva kivonszolni. Az egész személyzet fejei a matadorok, a többiek, vagyis a csapat egyetemes neve: cuadrilla. Mikor látjuk a gyönyörű selyemruhás, borotvált urakat, inkább tánczosoknak vélnők, semhogy vérengző daliáknak. A terrorok egyébiránt vig legények, s vándoréletök keserűségeit tomboló mulatságokban fojtják el, iszszak a legjobb xeresbort, szivják az igazi havannát, a véren szerzett pénzt gavallér módra elpazarolják.

A hatóság üdvözlete után kivonultak a nyilazók és az öszvérek, a többiek pedig mosolygó arczczal (mint nálunk hangversenyek alkalmával a művészek) rettenetes nem törődömmel (non chalance) szivarra gyujtának és beszélgetének. A picadores-ek a párkány hosszában helyezkedtek el, a viadorok pedig oda sem néztek, amint nyílik az átelleni kapu, és sűrű porfellemben kiszáguld egy hatalmas rókavörös bika és neki megy mindennek, a mi eléje kerül. Hanem azért készen találta őket mind, mert oly ügyesen ugrottak szét, hogy a bika minduntalan zavarba jött, kit nyársoljon fel.

Mint hogy a fölvonások jelenetei meglehetősen egyformaságban történnek, kiválasztám a negyedik számú fekete bikát, mely erő, bátorság, ügyesség, kitartás tekintetében fölülmulta társait, s azért legtöbb bravóban részesült. Mert a spanyolok a kegyetlenül döfő bikát megéljenzik, bravó toro, bueno toro! Ha pedig ijedező, s a szinkör más felébe futamodik, iszonyuan kifütyölik. Egynek harcát látva, képzelhetjük a többiét, csak némely csekély részletben különböznek egymástól. Ezek jegyeket sem viseltek (divisa) mint máskor szokás, mert ugyanegy csordából

(gañaderia), Barbero ur méneséből kerültek elő, ki, mivel bikája mind bátor, kihívó volt, és egyre sem kellett kuttyákat uszítani, szintén igen sok éljenben részesült.

A negyedik harca tehát ekképen folyt le. Kivágtatva a kapuból, mire az ujongo népzaj kíváncsi zszibongássá lohadt, a puszták ezenívad lakója nem állt meg a közepén, mint némelyik, hanem sorba neki rohant a lovon ülő picadoroknak, azaz lovaknak. Oly csatavágygyal száguldott, mintha nem is gondolna ellenállásra. A lovas megfeszíti lándzsáját, a bika belemegy, de dühében nem érzi a szurást, rettenhetlenül dolgozik szarvaival. Az első lónak lehámozta hátsó czombjáról a bőrt, a másodiknak torkába döfött, a harmadiknak hasába, és fölemelte a picadorral együtt, mire pillanat alatt mindketten a földön heverték. Épen készült a lovasnak menni, kinek egyik lába a ló alatt volt, s kényelmesen szarvaira fűzi a nyögő picadort, hanem ott teremnek a többi viadorok, meglegyintik köpenyeikkel, a dühös állat ott hagyja kész martalékját és a virgoncz chulok után rohan. Ez meg nem is fut, hanem csak jobbra balra ugrik, a bika folyvást hajlik, hogy szarvaira villázza fel ellenét, de oly dőre, hogy nem annyira az embernek irányozza lökéseit, mint a köpenynek, folyvást ezt szurja keresztül. Ez okon a viador sokszor odahagyja köpenyét, s míg a bika ezt szurkálja, amaz keresztül van tüskén bokron. Azonban ritkán vetik oda prédául a köpenyt, hanem a párkányhoz csalják, s ott ha csak egy kézzel megragadják, legott át is ugranak; mindez kibeszélhetlen gráciával és hihetetlen könnyüséggel történik, oly bámulatosan ruganyos lábaik vannak. A bika nem birván rohanását fékezni, betört két deszkát, mit a jelenlevő ács legott beszegezett. Megtörténik néha, hogy medve gyanánt két lábaival a párkányra áll, keresve ellenét. Azalatt kiszabadították a picadort, lova megdőglött, s ő a párkány ajtaján sántitva odahagyja a küzdőtér; de néhány percz múlva más lovon ismét előjött. A bikának nőtt a dühe s most vérző nyakkal, mert a picador mikor lovának hajlik, erősen hátába szoritja lándzsáját, ismét neki megy a lovaknak. A legközelebb levőnek hasába mélyeszi szarvait, 10 másodperczig turkál a belében, s habár lándzsájával eltávolítja őt a lovas, mindig dühösebben szoritja a párkányhoz. A mint elhagyta, a támadt seven kilocscsant a ló béle, veséje; rémséges volt látni, a mint ügetett, s gözölgő bélét lógatta jobbra balra. De még iszony-

tatóbb volt egy másik, melynek hasát szintén fölfejtette, ez maga után vonszolta bélét, sőt egyszer ráhágott s így saját lábával huzta ki vérző bélét. És a picador mindamellet rá akart ülni, mert a meddig csak mozogni bír, föl kell kelnie, várnia, és helyt állnia. Itt már én is elkiálltottam magam: otro cavallo! más lóra üljön, mert fáj e szegény párák sorsa. A közönség ugyanezt kiabálta, de nem száanalomból, hanem mert alkalmatlan lett az ellenállásra. Szánalmat a szinkörben nem ismernek. Csakugyan tágitott, s más lóért távozott, a szegény sebesült pedig alig ment pár lépést, lerogyott, de a lovászok addig verték, míg felállott, s nagy kinok közt, folyvást bélére lépve, kiment a cirkusz szomszéd udvarára, hol agyonbunkózták. Jelt adnak az erkélyen, megszólal a tárogató s más jelenet kezdődik.

A banderillero, mindkét kezébe horgas botot véve, ezt megszűröl a bika elé tartva, mintegy mérlegelve magát hajlékony térdein, ugyszólva tánczolva közeledik feléje, ez neki dühödve, száguldvá fut, s azon pillanatban, mikor lehajtja fejét, hogy a banderillo-t felbökje, a hátába kapja a nyilakat. Ez szintén alig láthatólag történik, oly sebes ügyességgel megy véghez, és azon nehézséggel jár, hogy kizárólag elülről szurja nyilát a bikába, nyársként álló szarvai előtt állván. Ha valamelyik oldalról akarná feltűzni a horgokat, förtelmesen kifütyülik, kicsufolják. „Mért nem akasztottad inkább farkára, te golyó!” „Chulo, szegezz néhányat a hasára, hogy máskor jobban tudja mesterségét!” „Ki ama szerencsétlen, ki szivét neked kölcsönözte, te pimasz!” Mihelyt vérző hátán érzi a nyilakat, fölveti fejét, nem üldözi többé ellenét, hanem hányja-veti magát, hogy e szokatlan sörénytől szabaduljon, azaz a kinokat okozó horgokat elvetesse, ami csak néha sikerül, és csak fájdalmát nagyobbítja. Legott jön a másik banderillero, hasonlókép cselekszik, s néhány percz alatt nyolcz lobogós nyil lóg a bika hátán, melyekkel kegyetlenül kelepel, dühösen rázogatva nyakát. Ha eme horgokra a bika meg nem indul, nem lesz tüzes, ingerlékeny, vad, röppentyüket alkalmaznak a botokra (banderillas de fuego). Ekkor a cifra papir alatt tüzet rejtenek el, melyet a már is égő tapló meggyújt, és iszonyú rémületbe hozza az erejét veszítő állatot. Ez iszonyú kinokat okoz; háta immár véres a lándzsáktól, s most tátongó sebeibe még tüzeső huí. Ez szivfacsoró jelenet lehet; Cordovában nem alkalmazták, mert a bikák mindvégig

helyt állottak. Ha valamely bika háromszor támadja meg a picadort, tüzes nyilakat nem szabad alkalmazni rá, mert ezt a majorság, honnan a bika kikerült, becsületsértésnek venné. Utóvégre ezt is megelégtették az erkélyen, s adott jelre megszólal a trombita, mire fölkészül az espada.

Következik a harmadik jelenet, a bika halála. Leirhatlan grandezzával emelkedik fel, égő szivarral szájában az espada, mintha nem is volna bika az arenán; látszólag rettenetes phlegmával a Gobernador, azaz a hatóság páholja elé lép, hol nagy szavakban gazdag beszédeket tart szándéklata felett, sajátlag engedélyt kér a bika megölhetésére. Tüzes taglejtéseiből csak ezt értettem, mert a zshivaj azért meg nem szünt, míg beszélt a matador, „azután nyakon szurom“ szurási taglejtést alakítva kezével. Éljent kiáltva a királynéra, elindult a gyilkolási remeklésre. Ezt toasztanak hívják.

A bika már elfáradt, mereven néz maga elé vagy a a tomboló közönségre. Orra, háta vérzik, melle zihál, tátott szájából dől a forró lehellet. De mihelyt a matador (vagy espada) lobogtatni kezdé pálczikáján a vörös posztót (maleta), s megvillan jobbjában a tör, ujult erővel fölkerekedik és lábai közé hajtott fővel tart ellenének. Szivünk erősen ver, mert legott a bika szarvain lógni véljük a nap hősét, Boccanegrát. A közönség is megilletődik; azonban a hős vidám arcza megnyugtat, és csakugyan a mérész küzdő játszani látszik ellenével. A mi a régi katonáknál a pánczél, a vért volt, az nála a vörös posztó, ezt tartja az öklelő bika elé, s ez fáradhatlanul ismétli sikertelen dőféseit. Nem hogy ellenének menne, inkább a posztó lyuggatásain fásasztja magát agyon. Néha szarvára csavarintja, s mig az a rongyokkal vesződik, a hős egykedvüen pöngeti törének élet. A várakozás feszültté tön. Ütött azonban a bika órája. A mint ismételten Baccanegrának iramodik, s feldőfni akarja, hátában van markolatig a tör, s hegye hasa alsó részéből csillámlik elő, bőven folyván le rajta a vér.

A zajt, mely eme remeklést követte, leirni lehetlen. Mint ittas társaság, ugy tombolt mámorában az egész szinkör. Kalapok, sapkák, nyakkendők, bőrkulacsok (tömlők) hulltak a küzdőterre, melyeket a hős, udvarias köszönő hajlongások közt visszadobált, megtartva magának csupán egy nemzeti szalaggal átkötött csokrot és koszorut, melyeket gyöngéd női kezek

vetettek lábai elé. A nők piros ajkai bravo kiáltásokra nyitak. Elbirja szemök a lecsurgó vért, el nem rémültek a tátongó sebekre, közömbös merevséggel nézik a halálos vonaglást. Rettegetes ellentét, ha rángatózó belekre virágkoszorú esik. Egy gazdag egyenruhájú katonatiszt pedig, örült lelkesedésében aranyaszomántos kabátját dobta le, a mi viharos éljeneket csalt ki a közönség torkaiból. Jöttek a szolgák — ~~muchacho~~ — visszadobálták a sapkákat. A szegény bika nem dőlt el, szétterpesztett lábakkal, mintegy leszegezve állt s nézte ezt a tébolyodott tömeget, mintha azon tünődött volna : ugyan mit tettem, hogy így ordítanak rám. Hoztak még egy kis tört, és ezt is a még küszködő állat nyakába verte, mire elterült. Bámulatos a sebesség, erő, ügyesség, melylyel kezeli törét ; csak nem kinéztem a szemem, de a dőfést nem láthattam ; vagy kezében leeresztve, vagy a bika testében láttam a tört, suhintásában megvillamlani nem vettem észre. B. valóban con gentilezza y saber (kecsesen és műértőleg) öldököl, habár meg kell vallani, hogy a valódi dőfés egyszer sem sikerült ; mert ide nem csak az kívántatik, hogy a tör markolatig a bika testében legyen, hanem hogy keresztül járja a szivét, mire legott elterül az állat, ez pedig egyszer sem történt, mert mint a hatnál benn volt ugyan a tör, de még halántékba is szurtak, és csak ekkor rogytak le. Tárogató-fuvás ; berohannak az öszvérek, vágatva kivonszolják a kapálózó bikát és az eldőglött lovakat. Jönek szolgák, behabarják a vértócsákat és két-három percznyi szünidő engedtetik. Ezalatt a sport e nemének különös kedvelői a párkány felé tolakodnak s boldognak mondja magát, ki a matadornak szivart nyujthat, melyet az mosolygó arczczal, még csak homlokát sem törli, főnelgő mozdulatok közt meggyujt és irigylendő gráciával elfüstöl.

Mihelyt a „puerta del matadero“-n kivonszolták a bikát, künn ácsorgó nép odaseregél és bámulja a legyőzött daliát ; megbeszéli jeles tulajdonait, nevezetes származását, páratlan erejét stb. A cigányok (gitanos) pokrócz-saruikat vérebe mártják, hogy tartósak legyenek, a gyerkőczök vérével kenik be magukat, hogy a matadorokhoz hasonlitsanak, kik néha vérázottan lépnek ki a czirkusból. Akadtak azelőtt leányok, kik a bika pezsgő véreből ittak, azt hívén, hogy ez egészségükre válik. Rángatózó husát legott megveszi a nép. Ugyanis a spanyol

szereti a felingerlett állat husát (carne rabiosa), olcsóbb is, mint a mézsárszéken, s nem is kell érte fogyasztási adót fizetni.

És ez így hatszor ismételtetik, kevés változással a részletekben. Így például Logartijo, a második espada, négyszer döfött a bika hátába, de mindig vagy csontját találta, vagy csak arasznyira szurta belé a tört, melyet az kirázott magából. Ilyen bajra máskor iszonyu fütty következett volna; most mivel ez is kiváló kedvence volt a közönségnek, csendesen maradtak, s mikor ötödszörré markolatig mélyesztette belé, viharos bravók reszkettették meg a levegőt. Gunynevekben igen találékonyak a spanyolok. „Bizonyosan dinnyének nézte a bikát!“ „Vajjon toledói a gyilkod, vagy sajtbiacsak?“ „Talán örökölni akarsz utána és végrendeletet csináltatsz vele, azért kiméled!“ „Herodes katonája, peczér, orgyilkos!“ Ilyen [csufnevekkel halmozzák el és nevetnek úgy, hogy nem egynek a vékonya fájdul meg a kaczagásban. E napon azonban hallgatva türték a csekélyebb sikert.

Boccanegra, mikor a viadorok a bikát ingerelték, minden felvonásban kegyesen leereszkedett, s a közönséget valami bravourral mulattatta. Néha ő is fogta köpenyét s ingerkedett vele, s a dühében szájtató bikának fügét hányt, orra elé tartván egy perczig is marokba szoritott kezét, azután megvetően elfordul tőle, rá sem hederítve, mintha nem is méltatná kergetésre. Mástkor meg széket kért, s kilesve a helyes pillanatot, a bika elé ült és szemébe nézett, készen ugyan az ugrásra, de ez oly vakmerőség, hogy magok a spanyolok is megbámulták s irtóztató tapsba törtek ki. Az is megtörtént, hogy kivette fehér zsebkenőjét és az ügető bikának homlokát törölte, annyira nem félt dülő haragjától; egyiknek megfogta farkát s vagy 10 másodperczig forgott vele, mire a bika felakarta szurni, már tul volt a párkányon. Sőt egyszer a nyilazók mesterségét is előadta; csakhogy ő eltörte a botot, hogy kurtább legyen, s habár így nehezebben megy, mégis nyakába szurta horgas végét. Erő, kellem, ha egymásba olvadva megjelennek, mindenkit elragadnak. Ezen részleteket B. egyszer sem ismételte, ő mindig új akart maradni, a mi jó izlésre mutat.

Nevezetes volt az utolsó bika, mert az végpillanatig megtartotta dühét. Egy maga ölt meg 4 lovat, megkergette a viado-

rokat mind, ez okon itt igen résen álltak s mihelyt valamelyikkel birkózott, ott termett a másik, hogy veszély idején, ha például elcsuszsnék az illető, magára fordítsa a bika figyelmét, a mi kivétel nélkül biztosan sikerül. Ezen utolsó állat legtöbb bravoban részesült. Evvel sokáig játszott B., utóvégre nem is használt tört, hanem széket hozatott, orra elé ült, s a bámuló bikának kis kést szurt a halántékába, mire legott eldőlt. E mérészségét csupán Boccanegra merte elkövetni. Azt mondják, hogy az állat ösztönszerűen érzi, hogy ki öli meg, azért a neki lődült állatot hóhéra előtt sokszor félelem fogja el, hirtelen megáll s a bikahős eme perczeket használja fel rémséges tetteinek elkövetésére.

A mint az utolsó bika is elnyujtózkodott, rettenetes zsvíaj és bravo-ordítás keletkezett. A szinkör lelkesedett része az arenára szállt le, vállalkra emelték a két espadát, s így vitték ki ugyanazon kapun, merre kivonszolták a bikákat; mikor én is kimentem a sok ajtó egyikén, Boccanegrát a nép között uj sárga köpenyben találtam, s boldog volt, ki érintette habzó öltönyét

A küzdelem jelen modorát és rendjét csak a mult században találta ki Romero Ferencz, Rondából (Andalusia); mert azelőtt csupán lándzsával küzdöttek, s az volt a jeles vitéz, ki keresztül szurta ugy, hogy alól kilátszott a lándzsa hegye. Nevezetes a régi időkből Gazul mór vitéz, ki mindig átszurta a bikát. Azóta picador-, barandillero-, espadára osztályozvák, ez utóbbi használja a vörös posztót (engaña, rászedő), melylyel a bika döfiránya félrevezettetik, ő maga pedig a tör alá jut. Ez által nem is olyan veszélyes többé, mert azóta egyhangulag, combinálva működnek. Romero Péterről előbbinek fiáról följegyezték, hogy életében sajátkezüleg 5600 bikát ölt meg. Meghalt 1839. Romero és fia, valamint társa Rodriguez Joakim, azon rendszerbe szedték, mint az most is divik; ők gyűjtötték társaságba a bajnokokat, vagyis először quadrillákkal léptek föl. Sevilláé tehát a dicsőség, hogy a viadal jelen szervezetében magaslik; s most is innen kerülnek ki a legjobb viadorok, vagy legalább Andalusziából. Ez okon Szevillában 1830. maj. 28. a „tauromaquia“ számára egy főiskola nyitattott meg, az épületen ezen felirat ragyogott: Ferdinando VII. pio, feliz, restaurador, para la enseñanza preservadora de la escuela de tauromaquia. Romero Péter és Cándido voltak a tanárok. Először fa-bikával vıvtak a

tanoncok, második évben fiatal bikákkal verekedtek, melyeknek szarvai be voltak göngyölve, a próbatét a circusban egy vad bika elejtésével történt. Az iskola megszűnt, azonban a rendszer magánoktatás által is nagy mértékben műveltetik, s mintegy szabálylá lett.

En rettenetes sokat szenvedtem az előadás alatt, oly fájdalom fogott el, mikor a szegény lovak reszketve a sebek égett fájdalma alatt kénytelenítettek hordozni a picadort. Szemeik be vannak kötve, különben nem mennének az irtózatos állat elé, de így is néha megérik merre van, s nem mozdulnak vagy ellenkező oldalra fordulnak. Eleget igyekeztem magamat megnyugtatni, hogy hiszen ezen 10—15 percnyi szenvedés rövidebb, könnyebb, mintha végelgyengülésig, mint nálunk a fialkerlovak, kellene szolgálniok, a mit a viadali mészárlások enyhintésére föl is szoktak hozni; de azért irtózatom meg nem szűnt. Az izgatottság egész más napig tartott. A véres jelenetek alatt az állatok csöndesen voltak, az egész előadás alatt nem bögött egy bika sem, nem nyerített egy ló sem, csak az emberek üvöltöttek állatmódra. A szánalom úgy marcz angolta bensőmet, hogy szidtam magamban, a ki kezdte ezt a borzalmas mulatságot. Pogány szokás biz ez, és gyalázata a keresztény világnak. Hogy pogányokból lett keresztények gyönyörködtek benne, az természetes; náluk az nagy haladás volt, mert emberek (rabszolgák, elitelt gonosztevők) helyett vadállatok szenvednek. A góthok is, kikenél már nagy divatban volt, szintén menthetők, mert elkölseik durvák voltak, a kereszténység át nem hatotta szívök lelkök minden rétegét, nem is kapták Krisztus tanát eredeti alakjában, hanem a hamisitott, azaz Arius-valásban. Az is természetes, hogy a mórok gyönyörködtek benne; Muley Hassem, Boadbil atyja alatt a legelőkelőbb vitézek, mint Zegrís és az Abencerraje-ok a granadai Vivarramblan mint bikaviadarak küzdöttek; ez nekik megbocsátható. De hogy a keresztény polgárisultság delelő napján ilyesmi történik, hogy a muzulman, nemes és keresztény hidalgo egyformán lelkesülnek a vér látásán, ez már szomorító dolog. És nincs is mód ezt megakadályozni, mert a nép zendülésbe törne ki, ha betiltanák. Mikor ez évben némely helyütt választásukra bizták, hogy mit akarnak: szegényeknek adassék bizonyos összeg pénz, vagy rajta bikafuttatást rendezzenek, tanakodás nélkül ez utóbbit vá-

lasztották. Náluk tehát előbb valók a circenses, s azután panem, míg a római, csak miután jóllakott, kivánt mulatni.

Régi időkben magok a királyok, grandok léptek föl a küzdőterre és sajátkezüleg ejtették el a bikát; ezen mulatságnál nem egy ott hagyta fogát. A történelem említi, hogy Don Guzmán, Cid, Pizarro Ferdinánd, Don Sebastian, sőt V. Károly bátor viadorok voltak. És ők építették 1619-ben Madridban az első cirkuszt; a királyok bevonulását, hercegfiak születését, nászünnepeleyeket „fiesta de toros“-szal tették nevezetessé. V. Károly, fiának II. Fülöpnek születésekor, a valladolidi szinkörben küzdött. Pedig akkor tájt több veszélylyel járt a dolog, mert irva hagyták, hogy minden nagyobb ünnepélynél 2—3 ember halt el. Guzman Péter jezsuita írja, hogy az 1612-ik évben Valladolidban tartott viadalnál 10 ember részint elhalt, részint veszélyesen megsebesített. Ugyan ő utánozhatlan barbárságnak nevezi a toros-t, s állítja, hogy az ő korában 2—3 száz ember a cirkuszban halt meg. Röviddel utóbb megsokalták a vért, s elhatározták, hogy inkább folyjon vér helyett pénz. Ez okon viador-csapatokat tartottak, kik a nagyok és gazdagok színeit, czimereit viselték. Gazdag hercegnők is ápoltak cuadrillas azaz torero-társaságot. A kivivott győzelem után a matador, mint valamely lovag a tornában, gazdája elé lépett, és lebocsátott karddal a csapat nevében tisztelkedett; a herceg vagy hercegasszony pedig egy zsacszó aranyat, különféle hálálkodás felhőiben dobott le a viadornak. Ugyanigy tett a boldogult Miksa császár, mikor 1851-ben Sevillában, Luca Blanco nevezetes matador, az ő tiszteletére ölt le egy bikát, egy nehéz tárcza hullott le lábaihoz. (Reise-Skizzen. Kézirati kiadás Bécsben. 1855. 85. lap.) Néhány napig aztán folyt a beszéd N. herceg, N. urhölgy torrero-iról, mennyi pénzt és mennyi sebet kaptak. Ez még most is szokás, mert a viadal utáni 3 napon, hírlapoktól kezdve egész a piaczhölgyekig (kofák) csak a viadalról folyt a beszéd, névszerint ki volt ügyesebb, mely bika dühösebb. Cordovából velem utazott egy katona Madridig, ez minden belépőnek elbeszélte a viadalt és valamint nem fogyott türelme az elbeszélésben, egy hallgatóé sem a javalló, csodálkozó kifejezésekben.

Ez okon nincs hatalom, mely ezen mámoros szenvedélylyé vált népmulatságot kiirtani birná. Bevallják, hogy ez barbár szokás: szomszédom a szinkörben a mint megtudta, hogy elő-

ször látom e vérengzést, kimondá: ugy-e bár önnek mint papnak kevés öröme van rajtunk, mert biz ez kegyetlenség. Hanem azért eljárnak, és legkevesebbet sem tesznek ritkítására. Egyébiránt, a ki látja ezt a reszkető éhomet a cirkusz iránt, le is mond minden letiltási szándéklatról. Ezen vágy már velök születik; a gyermekek ugy játszanak toros-ra, mint nálunk katonákra. Az egyik kezén lábán járva előadja a bikát, a másik bottal kezében és pajtása hátán üget és játszsza, a picadort stb.

Ezen vérengzés folytán azt várnók, hogy Spanyolországban az emberek megszokván a vér látását, szakadatlanul verekednek; azonban korántsem; én egy verekedést sem láttam, s nincs is napirenden, mint nálunk a korcsmai vérengzés. Nálunk egy vásár alkalmával több fejet vernek be, mint egész Spanyolországban egy év alatt.

Emberélet a legritkábban esik áldozatul, mert csak azok adják magokat e művészetre, kik már a természettől hajlékonyság és ügyességgel birnak. Azonkívül el vannak látva azon lelki éberséggel, mely rögtön felismeri az állat tulajdonságait, szokásait, habár a szinkörben először találkoznak is vele. Ezenföül tanulmányozzák a viadorságot. Már IV. Fülöp alatt a tauromaquia szabályait tudományos rendszerbe foglalták össze: Don Bonifáz Gáspár, királyi lovászmester, és Don de Trajo Lajos a Santiagorend lovagja. Mihelyt meglátja a bikát, rögtön észre kell vennie, hogy minő természetű, ha vajjon egyenes, őszinte (boyante, claro), rohanós (revoltoso), dühösen öldöklő (celoso), sebesen vágat (gaña terreno), ravasz (sentido), gyáva (colarde), egyszemű (tuerta). Mind eme tulajdonságok különböző eljárást, küzdrendszert követelnek, legkisebb elhamarkodás életbe és gyalázatba kerül, mert a torosban a szerencsétlenség nem részvétet, hanem csufolódást gerjeszt, itt a halál borzasztó és gyalázatos egyszerre. A bikát dühösnek, a viadort kecsesen lovagiasnak szeretik látni; képzelhetni tehát, mennyit tanulnak, fáradsznak a viadorok, s a tökély mi magas fokára emelték e művészetet. Az espádák legjobban szeretik, ha a bika dühös, kegyetlen, jófaju (de buen trapio), mert annál nagyobb dicsőséget aratnak véle. A torredor, mondja Montes, hires espada — legyen bátor, könnyű testalkatú, de nem vakmerő, azonkívül tanult és gyakorlott. A ki nem hidegvérű és nem bir villámsebességgel az adott pillanat felhasználására, az előbb-

utóbb a bika szarvain végzendi be életét. A kinek szive azonban csak oly sebesen ver a küzdhomokon, mint a billiárdnál, kinek szeme minden mozdulatot megfigyel, s az utána következőket is rögtön eltalálja, az késő vénségében is a legdühösebb bikával játszani fog, mint macska az egerrel. A „tauromaquia caesarjáról“ azt hitte a nép, hogy tekintetével kormányozza a bikát, azért soha nem is féltették, oly biztosak valának, hogy legyőzi. Illo hires viador azt mondja: Művészetünkben a biztosság fokát odáig vittük, hogy a bikával oly megvetően bánunk, mint valami kossal. És ha baj történik, — szabadjon kérdenem, melyik azon játék, testgyakorlat vagy multság, mely szerencsétlenségtől egészen ment lenne? Lovaglás, uszás által sokkal többen vesztek el, mint bikaviadalban, csak gyenge fejü nevezheti ezen nemes multságot barbárnak.“ Ugyanő egy bika szarvain adta ki lelkét.

A viadalok tiszta bevétele a szegényeké, legtöbbnyire a kórházaké. Ez oknál fogva mondotta Jovellanus: „nagyon philanthropicus ezen intézmény, mert hiszen ez szerez pénzt a kórház betegeinek gyógyítására, de egyszersmind ez tölti be a kórházakat.“ A jövedelem nagy részét az előadási költségek emésztik fel, mert hiszen maga Boccanegra — mint egyik szomszédom mondá — 600 uj forintot kapott. Közönségesen minden városnak van „plaza de toros“-a, szinköre, néha a kórház tulajdona. Az assentista (vállalkozó) bérbe veszi s minden előadás után fizet bizonyos összeget; így például a madridi cirkusban fizetnek 7000 frankot. Ha már most hozzávetjük a 6—8 bikát, mindeniket 200 pengő forinttal, 15—20 lovat, legalább 30 forinttal, a viadorokat, kiknek nevezetességök aránya szerint változik bérök, belekerül egy előadás 10 ezer forintba. Hanem a bevétel is rengeteg. Néha az espada mint színigazgató vezérli a vándor viador-csapatot — quadrilla — rendesen fizeti s ez maga alkuszik meg az assentistával.

A viadorok után jön a bika; ezekre nagy gond fordítatik, de terem is bőven Spanyolországban. Már Heracles is ott találta a hires Geryon-bikákat; azok ivadéka mai napig nagy csordákban legel a Guadalquivir és Tamara partján. Közönségesen távol a falvaktól neveltetnek, nem is lát más embert, mint a vaquero-t, a csordást; ennélfogva vadnak mondható. A pásztorok közt van a vizsgáló (conecidor), ez az egy éves bikákat

már próbára teszi, lóra ül és megszurja a tinókat, hogy lássa, mit mivel, szikrázik-e a szeme. Ha megszalad, vagy nem eléggé haragos, legott kimondja ítéletét, hogy méltatlan arra, miszerint dicső halállal muljék ki a cirkuszban, ökör lesz belőle és mézsárszékbe kerül. Ha megleli benne a szükséges tulajdonságokat, bélyeget (herradura) süt rá, s ekkor lesz belőle novilló, ujoncz. Ilyenkor veszedelmes is kezd lenni, szarvait begyöngyölgetik (embolado) s különféle próbákat kell kiállnia. Ha mindenben kitünő, vagy legalább dicséretes, kikapja a bizonyítványt, hogy toro de muerte, érdemes a szinköri halálra. A novillókkal is küzdenek, mi által begyakoroltatnak; ilyent láttunk, mint említettem, Barcellonában. Fontos dolog még a bikák áthajtása, mert ily vad csorda ugyan könnyen feldühödik és vége az engedelmességnek. Nem is szállíthatnák őket a városok szinköreibe a „cabestras“ segítsége nélkül. Cabestro nagyszarvu, közönségesen fehér, de szelid ökör; ezek a bikákkal növekedvén, társaságukat megszokják, és így rendesen követik, már mint tapasztalt öregeket, azért ezek mindig elül mennek. Rendesen éjjel hajtják, mert kevésbbé kell félni, hogy valamin megütözve dühbe jönnének. Az ugyan nehezen szabadulna, ki ekkor közéjük kerülne. Néhány órával az előadás előtt kieresztik korlátolt helyre (apartado), hova a műbarátok (afecianado) gyűlnek s elmondják véleményöket, fogadásokat tesznek a bikák küzdereje fölött, épen úgy, mint lófuttatás előtt az urlovarok szoktak.

A viadatok idenye husvétől mindszentekig tart. Madridban minden hétfőn van, de némely hétben 4—5-öt is adnak, kivétel nélkül teli szinkörben. Egyéb városokban nagyobb ünnepek alkalmával tartatnak, de télen szünetelnek, nemcsak a közönség miatt, mert bizony Spanyolország fele úgy fázik télen, mint mi, hanem a bikák miatt is, mert sokat veszítenek hevességökből, a nyaffadt toro-t pedig kifütyölik. Kivételt képez Andalusia, mert Sevilában például decemberben is vannak torosok. 1833-ban Madridban egy hét alatt 99 bika és 380 ló esett el. Valenciában 1862-ben egy előadás alatt 8 bika, 31 ló hullott el. A bikák 112 lándzsaszurást és 24 nyilat kaptak, a picadorok 25-ször estek le lóról.

Megjegyzendő még, hogy a bikaviadatok önálló hetilappal birnak, mely Madridban jelenik meg, s az országban végre-

hajtott corridá-król hivatalos közléseket hoz. Czime: „La fiesta española. Revista semmañal de los espectaculas.“ (Előfizetési ára egy óra 2 réal, 24 u. kr). Szerkeszti Gautier Hercules. Kezembe került a 22-ik szám, sept. 7-ről, hol a Madridban sept. 6-án tartott viadal töről hegyig van leírva. Ez volt a viadali második idény (temporada) első előadása, és a bérlet 15-ik száma. Még táviratokat is közöl; így Segoviában ugyanaz nap tartatott egy viadal, melyről tudósittatik a szerkesztőség, hogy minden jól sikerült, a közönség elégedett: todos bien y contentos.

XIII.

Aranjuez.

Ellankadva a vérontás, az izgalom látásától, sokáig ültem a „nagy kapitány“ nevü sétatéren, a járókelők nézésébe merülve, hogy elfeledjem a borzasztó látmány jeleneteit. Hanem ezek nem tágitottak, követtek a szállodába, elkísértek szobámba és nagyon is élénken váltakoztak a vértől csepegő fátyolképek, midőn nagyjában papirra tevém a jegyzeteket, hogy honn leirhassam, mert magyar szemtanutól a viadal előadását még nem olvastam. Korán reggel voltam indulandó, ezokon számolni akartam a törpe pénztárnokkal, ki a kapualjban nagy számkönyvek közt szuszogott. Hagyjuk azt, ugymond holnapra, van elég idő reggel is, hanem én nem hagytam abba, miután alapos gyanum volt, hogy sietségben, mint rendesen, megcsalnak. Elkészíti a számlát, 60 réal volt, nem is egészen két napra. Mig felváltotta a napoleonodort, olvasom a számlában, hogy az estebédet is befoglalta, holott én csak reggelit ettem, s a hat órai estebédet a cirkusban töltöttem. Már ki is adott volt, mikor szégyenkezve kérdem, ha vajjon azt is ki kell fizetni, mit az utas nem evett? Az uram mindegy, mért nem volt itt (talán büntetni akart, azt vélve, hogy másutt ettem). No uram, ama követelésről tegyen le, mert az nem járja, miután én cirkusban voltam, tehát nem ehettem meg ebédjüket, különben majd beszélek a gazdával. Erre meghökkent a törpe ember, és 10 reált visszaadott, habár az ebéd ára 14 réal. Zsebre tettem, s örülve, hogy a kellemetlen számvetésnek mégis vége szakadt, szobámba siettem. Tehát

eme töpörödött ember is csalni akart; ez történt a Fonda Rizzi-ben, melylyel különben meg voltunk elégedve. Tanulság belőle, hogy mindig részletezett számlát kérjünk.

Félőtkor eljárt az omnibusz, s öt után elindultunk a népes pályaudvarból. Harmadik helyen Aranjuezig 80 reált fizettem, hová késő este érkeztem meg. Egész álló nap változó tájékok tündeztek szemem előtt, uj és uj emberek szálltak be, kikkel barátságot kötöttem s egész estélig szakadatlanul a nép rétegeivel foglalkoztam. Ez is egyike azon napoknak, melyeken bő alkalmam volt meggyőződni, minő nemeslelkületű nép a spanyol. Büszke ugyan, hanem ezen büszkeség, mely nem mások megvetésén alapszik, az életben oly kalauz, mely az embert sokszor vizre, sokszor jégre viheti, de sárba soha sem.

Az első helységek közt volt Alcolea, hol néhány nap mulva erős csatát vívott a zászlójához hű Novaliches a forradalmi csapatok ellen, de legyőzetett. A spanyol nép szörnyen be lehet gyakorolva a forradalmi teendőkhöz; az irtoztató viharoknak, mely a királyi trónt elsöpörte, akkor még semmi nyoma sem volt, éltették a királynét, a lapok soha sem említették „az Isten tartsa“ szavak nélkül, s mikor elhangzott a lázadási jelszó, a katonaság egy részével, mint egy ember zendültek fel. Mennyi titkos összejövetel, mennyi pénz pazarlás, mennyi rábeszélés, rejtélyes nyomtatvány előzte meg ezen együttes fellépést; mert utóvégre nem volt e kormány zsarnok, sőt nagylelkűségének nem egy nyomát hagyta hátra. Tehát óriási erőfeszítés, nagy zendítési eszközök felhasználásával sikerült ennyire elámitani a népet, mely a kormány intézkedéseiben nem láthatott elegendő indokat a zendülésre. Hanem eme fölkelési készültség kétélű fegyver, mely a dolgok új alakulásának is árthat; amint a cadixi események, hol nem tudni mi czélból, valóságos harczt, fegyverszünet, alkudozás s ellenségi jogok tiszteletével folytatott csatát vívtak, engedik gyanítani. A forradalom már is érzi a kétélű fegyver hatalmát. Topete a cortesben hirdette, hogy bánja, miszerint a forradalmat kezdette, ha ilyen kimenetelét csak sejti vala, bele nem vág. Hanem mikor én arra jártam, minden rendben folyt.

Olyan tisztos, jóízű parasztok szálltak be, hogy viseletök-nél fogva mind urnak válnék be. Büszke, önelégült arczczal, néha aranypénzt számolgatva, s övükbe dugdosva, ültek előttem,

de mihelyt megszólítottam, bármi csekély közeledésre, bennök a legszivesebb, szolgálatrakész emberekre akadtam. A spanyol férfi, mihelyt emberi méltóságát megbecsülik, mindenre kész, barátságból éltét áldozza fel. Nekem bajom is volt, rosszul éreztem magam; mennyire kiszolgáltak a közellevők, hihetetlennek látszik. Hárman is ugrottak, midőn az indóházi sátrakból kis gyomorerősítőt kivántam, vagy ha leszálltam, messziről integettek, hogy a waggonba találjak. Táskám mindig nyitva maradt, és sohasem vezett el belőle, sem a szekérben hagyott ruhából. Kináltak gyümölcsössel, szivarral, főképen ahogy megtudták papi léteimet, akkor aztán bizalmas barátokká lettünk. Mikor zsolozsmát végeztem, szépen elhallgattak, csöndben szivaroztak.

A spanyol ember annyiféle tűzszerszámmal van ellátva, mint valami gyújtogató. Közönségesen gyufa helyett viaszgyertyácskákat árulnak, két quarto egy katulya, miután olcsóbb náluk a viasz, mint a fa; a nálunk honos gyufát egész Spanyolországban nem láttam. A katulyákon aztán a spanyol nemzet kedvenceinek képei láthatók, mint például, a boldogult mexicói császár, Miksa főherczeg, nejével és választott jeligéjével: equidad en la justicia; méltányt az igazsággal; Columbus Kristóf s mások. Ezenkívül kénbe mártott vastag papirszeleteket hordanak magukkal, melyeknek végén phosphor-csep feketélik, ezt körmével megvakarja s épen annyit ég, hogy szélben is meggyujthatja imént csavarintott szivarját. Ilyen papirral tele volt minden spanyol zsebe. Akadtam azonban spanyol utamban három emberre, kik nem dohányoztak, lehetnek biz ott elegenden, ha én csak háromra akadtam.

Ezen folyton tüzelő természetöknél fogva, könnyen felgyujtanák falvaikat, hanem szerencse, hogy a német példabeszéd szerint, nincsenek faluk; aki valami ismeretlenről szólal meg, arra azt mondják a németek, hogy a tárgy előtte spanyol falu. Ami fogalmaink szerint, mikor virányos mezőn bársony füves rétek között, vagy hegyoldalban fehérre meszelt házak kándikálnak ki, ezt nevezzük falunak, ilyesmit hiában keresnénk Spanyolországban. Itt a parasztházak is emeletesek, egyenetlen ablakokkal, cseréppel fedve, egyik oldala bedőlve, fele bevakolva, meszelésről szó sincs. Domboldalra építik házaikat többnyire kövekből, melyeket egykönnyen szét nem rombol a vihar, sem metsző zápor. Mikor ilyen együvé épített, a sárga száraz porond-

dal azonos színű háztömegre mutattak, azt mondva, hogy az ilyen amolyan falu, én mindig várnak, erősített helynek véltem, oly állandóan, nemzedékek számára építenek a spanyolok. Rendes utcákra, építészeti rendszerre, csak városokban ügyelnek. Mondhatjuk tehát, hogy faluk nincsenek, s nem is lehet felgyújtani, mert hiszen ha szalmával fednék, talán az a heves napsugár, mely itt szenvedélyes élességgel bír, maga gyújtogatná fel.

Ugyanazon gondatlanság, mely a mi falvainkban szalmával üzetik, látható Spanyolországban a kövekkel való bánásmódon; nálunk elrothadnak a ház végén a kazalok: a spanyoloknál homokkal behordott kőrakások domborodnak. Sok tekintetben hasonlít ám a magyarhoz a spanyol, sokkal inkább mint az olasz-, német-, francziához. Jó vezér mellett bátor katona, heves, büszke, nagylelkű és mindenekfelett vendégszerető. Lisznyai „Magyar vendégszeretet“ leírása csaknem egészen rá illik; a kitárt ajtók, kidőlt kapubálványok, merőben elmondhatók a spanyol gazdáról is. Könnyelműségben, pazarlási vágyakban, feltűnési viszketegben, tulzó frázisokban szintén hasonlít a magyarhoz; a magyar országgyűlés talán még több nagyhangu frázist hallott, mint a San Geronimo utcai országház (Congresso de Diputados); egyébkint pedig csak oly jó szónokok, mint a pestiek. Politikában egészen egyenlő szerencsével dicsekedünk, a pártviszály és rut visszavonás csak oly honos köztük, mint nálunk, legnagyobb hatalomban volt a spanyol nemzet, mikor kemény fejedelmeik voltak. V. Károly, II. Fülöp csakugy fékeztek, mint a mi nagyjainkat Nagy Lajos, Hollós Mátyás. Ha most hazánkat annyi veszély nem környezné, annyi ellenség ki nem nyujtaná rá kezét, csakugy dulakodnánk, mint a spanyolok; mert hát ezek compact nemzeti létét védi a tengerár, a pyrenei hegyek. Különbözik a magyartól példabeszédszerű józansága által, mert a spanyol ember soha sem ittas, és nem káromkodik.

Andalusia még csak bir felmutatni virányos tájakat a nyár derekán is. Messziről benőtt árnyékos hegyek kékellemek, a mezőkön szürke olajfa-ültetvények zöldellenek, csak kevés kopár hegy mutatkozik. Az olajfamezők vége néhol beláthatlan, csak egy házikó vereslik ki a zöld tengerből s itt van az olajsajtó. Szőlődombok is felváltják, de nem szőlőhegyek, mert hegyet itt mivelní lehetetlen. Valamint nálunk a baraczkfaszellérkedik a szőlőben, ugy Spanyolországban az olajfa huzó-

dik meg a vinyege-özönben; habár nem oly gyakran, láthatni mégis fá a szőlőkben mint nálunk; de nemcsak olajból, hanem gabonanemükből is pénzelnék e táj földmivelői. Cordova és Sevilla táján terem a legjobb oliva.

Az andalusiai öltözet keveset különbözik egyéb tájak ruházatától; pitykés, itt-ott fehér zsinóros dolmány, vörös öv, spanyol kalap, sombrero calañes, saru (bocskorféle szürposztóból,) fekete zsineggel együvé huzva, amely melegben szellős állapotban tartja a lábat, végre nadrág teszi az öltözetet; ez utóbbi térdig ér, itt ki van hasítva, és vagy harisnyának enged helyet, vagy bőr szárharisnyának (gamaches), melynek ugyan vannak lyukai és szijai a befűzésre, de senki sem fűzi be, hanem nyitva hagyják, a szíjak diszitmény, sallang gyanánt lelóganak. Ez olyan látmány, mint mikor valaki magyar csizmájából kilógatja a füleket. Tessék még szájában füstölgő cigarillót, kezében csavarintásban levő papírszivart, vagy tüzeszközt képzelni s előtte áll az alak, minőket én naphosszat láttam előttem kedélyes beszélgetésben. Nehányan górát is viselnek. Ez közönséges viselet, vagyis a ruházat általános része.

Különös, azaz kiegészítő darabok még a következők: a l f o r j a, annyi mint tarisznya, de nem posztószélből, sem vászonból, hanem erős vászonszövetből, melyet miután vállon hordanak, legtalálóbban „általvetőnek“ lehetne nevezni. Tessék képzelni egy közönséges gabonazsákot, melynek szája be van varrva, derekán pedig háromarasznyi hosszú, és egy arasznyi széles üreg tátong, azt vállra vetik, úgy hogy két vége elülhátul sulyánál fogva lelóg, a válltájon maradt lyukon át pedig közlekedik tartalmával, ami sonka, sült, novaja (hosszu bicsak), kenyér, gránát alma, dinnye, dohány, b ó t a; ez utóbbi bőrkulacs azaz tömlő, melynek csak becsukható szája készült fából. Eme bőresutorát igen ügyesen tudják kezelni. Rendesen az egész vaggon népségét megkinálják; hogy egyik a másik után ne legyen kénytelen ajakkal nyulni a kulacshoz, az illető kezébe veszi a tömlőt, hátra veti fejét, s aztán a magasból tölti feltátott szájába, mi által egy szép borsugár képződik, mely vidám halállal a torokban vesz el. Én is megpróbáltam, hanem kettős kudarczczal, először leöntöttem kabátomat, azután a toroknak nem illeto nyilásába tolakodott a bor s így zápormódrá köhögtem ki a kulacs besugárzott tartalmát. — M a u t a, valóságos plaid, csak-

hogy színes csikok tarkázzák, és szélein rojtos, csimbókos bojt-tal van ellátva, ezt olasz köpeny gyanánt vállra terítve hordják.

Andujar mezőváros vagy 15 ezer lakóval; innen egyenesen lehet gyorskocsin Granadába menni, miáltal nem kell kétszer Cordovát meglátogatni. De én ha tudom is előbb ezen rövidebb utat, nem használtam volna, részint mert szeretek ugyan azon vonalon többször is átmenni, részint mert a helyek közönségesen egy nappal előbb foglaltatnak le, s minő unalmas 24 óráig ögyelegni egy ilyen apró mezővárosban! Már most a vasut medre sziklák és kemény vörös agyagban fut, egynehány alagut is akad, melyekben rendszeren meggyújtattak a lámpák. Látni kiszáradt folyómedret, menetét széles homokágy jelzi, mely messze kitündöklik. Elhagytak az ismerős utitársak jöttek mások, kik hasonlólag derék művelt parasztok valának, s csakhamar meglőn az ismeretség. Egyik igen sok mesét, történetet tudott: sokat olvasott, azért juttatott nekünk is tudományából. A regélés általános tulajdona a népnek, főképen don Pedro, ötödik Károly, II. Fülöp idejéből szeretnek előhozakodni adomákkal. A szigorú királyok élénk emlékezetben vannak a spanyol népnél. Nem mondok újat, mert Delavigne francia utikönyv is közli a következő történetet.

A kegyetlen don Pedro királynak igen megtetszett doña Maria Coronel, sevillai hölgy. Hanem sem hizelgés, sem fenyegetés nem használt, vonzalmat maga iránt nem birt benne kelteni, mert férjes nő volt. Ez okon a kegyetlen zsarnok bevádoltatta férjét, mint honárulót elítéltette, kegyelmet igérvén, ha neje viszonzza a király vonzalmát. A derék nő állhatatos maradt erényében, s férje kivégeztetett. Hanem a király meg nem szünt üldözni a szép asszonyt, az asszony szent Klára-kolostorba menekült előle, a zsarnok ide is követte, egy éjjel betört és már is czelláján kopogott. A szentéletű nő, hogy véget vethessen a király kívánatainak, égő lámpája forró olajával kente be arcát, s midőn belépett don Pedro, a földön találta kinokban vonaglani. A király a hősi erény ilyen példájára megdöbbsent, kis időre magához tért, s felszólította Máriát, hogy akármit kívánjon, teljesíteni fogja. Azt kívánta, hogy férje házának helyén, melyet a földdel tettek egyenlővé, kolostort építsen. Meglőn, s azóta a szentül elhalt Máriának romlatlan testét itt őrzik; ünnepe december másodikára esik.

Santa Elena végső hely Andalusiában. Itt hagytuk el az Isten földjét, tierra de Dios. Örökre elbuesztam tőle és szívelyes népétől; hanem hiszen a spanyol lelkület jóformán egyenlő. Az utitársak azonos szívelyességgel bántak velem, főképen egy tanító-féle, ki tárczámba írta nevét s csak arra kért, hogy emlékezzem felőle a szentmisében. Itt a csendőrök is közlekeny pajtásainkká lettek, kikkel minduntalan találkozunk a vasutakon. Kétféle csendőrség van Spanyolországban. Az egyik francia, olasz mintára van szervezve, setétkék frak, sárgabőr lógantyun rövid kard, és szuronyos fegyver, éghasító kalap, széleit a fülek irányában ketté küldve, ez a gvardia civil, fővegén G. C. betűk látszanak. Esőben zöld carbonári köpenyök van. Ezek mindig páronkint járnak, minden nagyobb állomásnál beszáll egy pár a III. osztályu waggonba, s kísérik a vonatot; de puskájok nincs megtöltve, amint fegyvertöli huzakodásomra egyik nyugtatólag állította. Ők tehát nem félnek attól, hogy a zsiványok a vasutat is megbolygassák, mint nálunk és Olaszországban történik. Azonban szuronyt sem használtak, sőt egész utamban nem láttam zsandárbeavatkozást az emberek ügyeibe. Ezen csendőrség, mint már említém, tisztította meg az országot a rablóktól, mintha magva is kiveszett volna. A másik nemű csendőrség neve gvardia rural, mezei őrség; ezek nemzeti ruházatban járnak. Széles karimájú fehér kalap, angolvászon tokban, melyen a G. R. hivataluk kezdő betűi látszanak, honvédszinű posztóból kurta dolmány, vörös hajtókával, térdig érő nadrág, azon alól sárga bőr szárharisnya, ugyanoly bakancs. A szárharisnya nincs befűzve a lábszáron, hanem tárva nyitva hagyatik, és a temérdek szij diszitmény gyanánt lefityeg. Fegyverök mint az előbbieké, hátukon borju. Gyors puskákról még csak gondolkodnak, tervet sem fogadtak el, mely szerint át kellene alakítani. A csendőrök mind kiválóan becsületes emberek, egyiknél sem tapasztaltam a pöffeszkedő döllyföt, mely nálunk a zsandár névvel rokonul, a legudvariasban közlekednek az emberekkel. A nép megszóítás alkalmával is csak gvardiának nevezi. Az utasok kérelmét hivatali buzgósággal teljesítik. A nép szereti őket. A velem utazott csendőr is mesélt néhány rablóhistoriát, melyek régen történtek, miután most már nincs zsivány Spanyolországban.

Santa Cruz de Mudela kis város 3 ezer lakóval.

Itt előzőnlötték az állomást a kés-árusok. A késeket (navaja) a városbeliek készítik, hasonlítanak azokhoz, melyeket nálunk morva atyafiak 3—4 krajczáron árulnak, csakhogy rézzel kiveret nyelők van. Nagyságukban azonban különböznek, s így áruk is többféle. Némelyik^a két arasznyi hosszú, igen hegyes, pengéje erősen ki van czifrázva, némelyik befestve, ami aczélon émelygős hatása. Az aczél csak olyan könnyen rozsdásodó aczél. A csuklónál olyan szerkezete van, hogy magától be nem csukódik, azért verekedésnél nem kell tartani tőle, hogy rázáródik az ujjakra. Nyele, pengéje hajlott. A legnagyobb kétláb hosszú, ezeket a saracénoktól örökölték; a kicsinyeket tollkéssek gyanánt (cortaplumas) ajánlják. Szokás jeligéket is vézni rájuk, hanem én csak czifrázatokat vettem észre. Nem rég bővebb vizsgálat után kiderült, hogy az én késem penge-diszitményei közt is egy regényes felirat lappang. Sietek azt is megörökíteni. Soy defensa de mi dueña solo; minek betű szerinti magyarsága ez: légy hölgyem védője egyedül! Alatta egy vörösre festett kemény mélyedés, mintha ez jelvénye volna a sebnek, melyet a féltékeny spanyol a bendőbe ütni fog. Elejénte négy réal volt egy, miután vettünk néhányat, ugyanolyant egy realon is kínáltak. Egy forint (10 real) igen szép darabokat árultak. Spanyolországban már Plinius idejében sok volt a vas, mert mondja: ferri metalla ubique propemodum reperiuntur, fegyvereik már a romaiak idejében hiresek voltak, most messze elmaradtak az angolok és németek mögött. A kardjeligét: no me saques sin razon; no me envaines sin honor; ok nélkül ki ne ránts, becsülettel tégy be hüvelybe, minden spanyol utleírásban olvashatni, tehát én sem hagyhattam el. Devillier utazó mondja, hogy a nők harisnyakötőre fűzik a czifra bicsakot, a férfiak övben hordják.

Val de peñas híres város, nem azért mert 12 ezer lakossal bír, hanem mert vidékén híres bor terem; talán a villányihoz lehetne hasonlítani. Látva a hullámzó zöld dombokat, könnyen eszünkbe jő Villány hegysége. Csakhogy itt, valamint déli Franciaországban sem, nem használnak karót a szőlőben, a maga emberségéből áll meg a szőlőveszű. Meghagynak a tőkén 4—7 szálat, mire két lábnnyira megnő, s ezen magasság nem oly súly, hogy nem bírna megállani önmagában is. A fürtök nem messze a tőkétől tarkállanak. Rövidlátásu

ember eme szőlőhegyeket burgonya-földnek nézné, oly alacsonyaknak tünnek fel; nem is tudom, hány óra hosszát mentünk szakadatlanul szőlőföldek közt, s utitársaim nem győzték eleget dicsérni a jó bor minőségét, mire én szakértőleg fejjemmel bölintottam. Az a kocsmák dicsősége, ha oda pingálhatják: vinos val de peñas. A közébedek alkalmával ezt adnak mindenfelé, azért jóformán tekintély lettem minőségének megítélése, illetőleg osztályozásában. Egyébiránt valamint villányi bor név alatt még egyszer annyit árulnak, amely másutt termett, amint ezt egy mohácsi kereskedő előttem erősen álitotta, épen úgy a val de peñas névvel is sokszor visszaélnék, haszontalan lőrét tesznek az idegen elé, melyet semmiféle tüzes fantasia mellett sem lehet igazinak vallani. Mert hát a korcsmai nép az egész világon haszouleső, csalni szeret, tisztelet a kivételeknek! Ezen utóbbiak becsülete csak annál nagyobb fényben fog ragyogni, mentül jobban feketitem be alávaló collegáikat.

Ugytetszik Manzanaresben volt, hol általános kocsváltozás folytán, leszálltunk ülőhelyeinkről. Todos bajar! ez volt a harsányon kiáltott jelige, „szálljon le mindenki!“ Innen Ciudad Real-ba, s azontul Lissabonba lehet menni, azért sok waggonváltás történik, mely alatt mi a nyilván ránk várakozó nyitott termekbe vonultunk. Én az uton többnyire chocolád-dal éltem, ezokon itt is azt parancsoltam. Kétféleképen árulják, az egyik á la frances, amely ép olyan, mint a mienk, tejjel készítik, czukrot is vetnek bele, az adag ára rendesen négy reál, de itt-ott kettőn is kapni. A másik modor á l' espanol; ezt kis csészében adják, színe vörös-barna, kiválóan sűrű, és annyira keserű, hogy édesszáju ember csak édes kétszersüttl -- bischocho — élvezheti. Ezt két-három reálon árulják. Néhutt, mint Zaragossában spanyol habot (vékony, száraz, czukor-olvadomány) adnak melléje — esponjado — azt nagy pohárba kell tenni, és a rá öntött víz menten édes lesz tőle. Ennek az a hivatása, hogy a spanyol modoru chocolád keserű utóízét megédesitse, nemkülönben a forrón lenyelt sűrű lé által netalán okozott sebeket üde hidegségével borongassa. Az utazók nagy része evvel enyhíté éhségét. Miután hire miatt egykétszer megizleltem, állandóan a nálunk megszokott modornál maradtam, nem érdemli meg nagy nevét a spanyol chocolada. Czukros süteményt eleget árulnak, mézes kalácsot azonban sehol sem lát-

tam; de Olaszországban sem, pedig a marczipány Velenczéből származik, szent Márkról nevezvén el a mézes süteményt: panis Marci.

E tájon járt Don Quijote, a szomoru lovag, halhatatlan apródjával a potrohos Sancho Pansával. Van állomás is Argasamilla falu határában, hol élt, s meghalt a dicső lovag, kinek nagyobb hire van, mint száz és száz más lovagnak, kik ezreket öltek, és messzefénylő tetteket vittek végbe, ő pedig csak az e tájon kalimpázó szélmalmok ellen harczolt. Argamasilla faluban még megvan a ház, hova utazás közben viszályba keveredvén lakosaival a költő (Cervantes), bebörtönözték s hol világhírű regényének első fejezeteit írta. Kopár, vigasztalan, göröngyös már erre a vidék, a föld mélyen fölrepedezve, mint kihült lávafolyadék, néhol vetetlen avart lengetett a szellő rajta; a nap leáldozott, esteledni, sötétedni kezd, nem kár, hiszen oly szomoru e táj! Fél tizkor elkiáltotta a vezetőnk, hogy Aranjuezben vagyunk.

Eredetét a rómaiak idejére viszik vissza, nevét: „arajovis, „Jupiter oltárától“ származtatván. A polatát és kerteket II Fülöp alapította, III. Károly bevégezte. Többen dolgoztak rajta, amint ez az épület főhomlokzatára alkalmazott feliratból kitünik: Philippus II. instituit; Philippus V. provexit; Ferdinandus VI. pius felix consummavit 1752. Más helyen: Carolus III. adjecit 1778. Ez lett azóta Madrid Tempe-je, Uj Castilia kiégett sivatagainak oáza. Utánozták Versailles-t, hanem a másolat csak részben sikerült. Rengeteg számokat kell hallani, mikor az építkezés költségeiről van szó. Egy kerti palota, casa de labrador, — 14 millió réalba került, ebből következtethetni a nagy palota, az órahosszuságú kertek, s melléképületek szédítő költségeinek nagyságára. Ez egyébiránt bizonyítványa azon lehetőségnek, mely szerint aszalt mezőn, kiégett vidéken is lehet folyó segítségével elragadó hüs tájékat, paradicsomot elővarázsolni. Miután egy álló napig tüzött a napsugár, alig hihettem, hogy a leírások folytán árnyas ligetek, hüs platánok aljában fogok másnap sétálhatni.

Fél tiz lehetett, mikor néhány percnyire magas fák között sivitott mozdonyunk, melyek erdei viszhangot adni törekedtek. A sötétben alakjuk még magasabb, viszhangjuk még elnyulóbb lett. A pályaudvarban elkiáltottam magam: Fon-

da del Norte. Erre egy kamasz előugrott, hogy ő majd oda vezet. Bérkocsik nincsenek. Sötétárnyú fák, nagy épületek mellett mentünk el, s vagy 10 percznyi gyaloglás után a vendéglőben valánk. Ez alacsony, egy emeletnyi házikó, kezdetleges zárákkal, a szin alatt faragott, lépcső-korlátokkal, csorba padlattal, melynek kátyúit a kettősen ráterített szalmaszőnyegen át is érzi lábunk. Hanem azért szobámban alcoven is vala. A városka csöndes volt, máris elalváshoz közeledének a természetes olajjal töltött lámpák. Ennélfogva én is, miután a nap fáradalmait egy messzely val de peñas-sal enyhítettem, mély álmra feküdtem le. Kakaskukorikoláskor ébredtem fel, s örvendve, hogy oly hamar mult el az „aranjuezi éj,“ vidám lélekkel az utczára siettem.

A korány szép napra tett készületeket; a felhők itt-ott futostak az égen, mintha sietnének a napsugár elől. Kék volt az ég, csak hol a napot várták, szép piros ruhába öltözködének a légurfiak, szellő lovagok és más égi lakók, fölvevén urának aranypaszomántos ruháját, a nap arany viszfényét. Tiszta, pompás, aranyragyogásu reggel volt. Most láttam, hogy Aranjuez csinos kis város. Van vagy 20 széles, egyenes utczája. Lakosainak száma 3600. Mikor pedig itt van az udvar, ugy husvét után, vagy hat hétig, az ittlakók száma 20 ezerre is megy. Az udvar ezen uszályából láthatni, hogy a spanyol is a büszkeség egy nemének, fénynek veszi azt az árnyékot, melyet a korona vet rá, ha közelébe jó. De azért nem nyomasztó rá az uri fény. Egyébkint pedig vasárnap látogatják, mert a spanyol nem szereti a szobát. Igaz, hogy megelégszik olyatén árnyékkal is, melyet az árokpárt vagy dülékény fal nyújt, ennek tövében szintén boldog érzelmekkel költi el kosarának tartalmát, s miután letörülte morzsáit a tenyeréről, csak oly nyugodtan megy tovább, mint ki az „erdei magányban“ töltözött. Ünnepeken a madri-diak kedves kirándulásnak tartják Aranjuezt. Kocsin 10 óra, mit a vasut rövid két óra alatt tesz meg.

A regg édes, üde lehellet szárnyain köszöntött be. Mint-hogy a palotakertek még csukva voltak, a főutcán barangoltam. A házak mind földszintiek, kerttel az ablakok alatt. Elűtnek egyéb spanyol építményektől, inkább a mi falusi táblabiráinknak, az ablakokon kiülő vaskosarakkal ellátott házaihoz hasonlitanak. Szobáik most nagyobbrészt üresek valának, mert ilyen-

kor nem szokás itt időzni. Várták Krisztinát, a királyné anyját, amikor más urak is szoktak idevonulni, s ekkor rendszerint kis időre élénkség villan keresztül. Nem gondoltam, hogy 10 nap múlva csakugy nem lesz övé a pompás nyárilak, mint nem az enyém. Irtóztató illustratioja ez a mulandóságnak, a „todo pasa“ (minden elmulik) oly közönséges, elkopott, s mégis mindig új szólamnak. A széles utca végén templom áll.

A főtéren van egy arcadokkal diszitett palota, melyet Izabella-palotának neveznek. Az ivcsarnok tegnap este ki volt világítva, szép tüzes sort képezett. A terjedelmes piaczon van egy hatalmas ugrókút, meztelen alakckkal, pajkos istenekkel, amint ez uri kertekben már szokás. Ezen tér diszét egy szent Antal tiszteletére szentelt templom is képezi. Közvetlenül a térről van a bejárás a főpalotába, melynek két homlokzata van, a város és a vasut részéről is. Én az utóbbi oldalról kerültem be.

Aranjuez fő része, kincse, központja a nagy palota, melyet Tajo folyó körülmos, azért neveztetik e palota kertje jardin de la Isla, azaz szigetkertnek, mert egyrészt a folyó, másik oldalon Tajo csatornája folyja körül. A város felőli homlokzat előtt virágos tér van, hol minden virágágyat kis patak vesz körül, eme vízkészületek nélkül itt a napsugár mindent felperzselne. Vannak ugyan a virágok közt cziprusok, de csak 8 akónyi hordógömbölyűsége engedik nőni, azontúl kegyetlenül lemetélik a feltörekvő gerezdeket, ez okon nagyfejű törpéknek látszanak, árnyékot nem adhatnak. Láttam egy kutat, mely színig volt tele, s a víz benne bugyborékkolt, kivetvén a kútgádon időkint annyi vizet, amennyi a tér öntözésére szükséges; ezt valami gép tolja föl. A tér közepén vízkörnyezetben szobrok két oszloppal, melyeken az ismeretes „plus ultra“ szavak arany betűkben ragyogtak. Ezen virányos tér, virágainak gazdagsága miatt sok utazónak legjobban tetszik; így korán reggel, az enyhe üde lehellet idején, kedves is az ittlét; hanem délben csak ernyővel járhat rajta az ember, különben fejnyilalást kap.

Egy szép hid a főpalota parkjába vezet. Ez már aztán erdei magány, altató morajjal, csevegő patakokkal, sudaras fák-
kal, édes illattal. Itt a művészet egyesült, sőt versenyzett a természettel, vagy mint egy spanyol vers mondja, kimerültek:

Donde natura y arte en competencia,
Lo ultimo pusieron de potencia.

Gomez de Zapia.

Hiányzott a csalogánydal, de ezen lány költőiséget, a re-
gényes hangu palotaóra harangja pótolta tompa kongásával
Hat óra volt, egy gyönyörű nap reggele. A kert francia modor-
ban van tartva, sorba nyesett fákkal, bokrokkal, messze ma-
gasba nyuló platánokkal, melyek öblös iveket alakitnak, s át-
hatlan árnyékkal kedveskednek. Hol együvé futnak az utak,
márványpadok, kőszobrok, hamis istenek hermái fogadják a
vándort. Pihenőknél rendszeren a szemről is gondoskodtak ugró-
kuttal, mely szenderítő locsogással álommal kínál. Mentem vagy
félóráig benne, de nem jutottam végére, patakok, cserjenegy-
szögek, myrtusharasztok váltakoztak, itt-ott vizigazgató kertész-
legény mutatkozott, hanem azért nem jutottam végére. A folyam
mesterséges cascadokon megy keresztül, miáltal az erdei csönd
egyhangu mormogással telik meg; hogy itt holdvilágos éjeken
álmadozni, vagy épen forradalmi csoportokat el lehetett buj-
tatni, mint IV. Károly alatt történt, nagyon természetesnek
tűnt fel.

A palota Herrera terve szerint készült, kétemeletes,
(szegletén három emeletnyi) granit- és téglából van építve. Lát-
tam ugyan elég ennél nagyobb királyi palotát, hanem mint
nyárilak ritkítja párját. Csak kevéssel kisebb Versailles-nál.
Vasut felőli oldalán két szárnya van, ezek közt a főbejárás; itt
járnak elő a hintók. Minden itt oly széles, oly terjedelmes
utczákkal, térekkkel van ellátva, hogy az uri lovaroknak épen
nem kellett ügyelniök, hogy falusias buzgalommal jól kiterje-
nek a kapunak; van hely elég kitérni a száguldó fogatoknak. A
királyi hercegek itt gyakoroltattak a lóhajtás nemes művészeté-
ben. Minő fontos szerepet játszott a hercegek nevelésében a lovag-
lás, lóhajtás, torna, kitűnik Don Carlos nevelőjének: Don Gar-
cia-nak tudósításából, hol azt állítja, miszerint az ifju Don Car-
los oly ügyetlen és vigyázatlan a lovon, hogy nem is engedik
sokat lovagolni, veszedelemtől tartva. Hanem e szép téreken
most csak egy talyigás embert láttam, ki a palotától nem mesz-
sze levő, újépítésű malomba (fabrica de harinas) igyekezett. A
palota előtti téren egy kertészgyerek mutogatván egyet-mást,

virágokat, az összevissza gabanczolt vascsatornákat, melyek mindenfelé elhordják a vizet; amint elbucsuztam tőle, nem akarta elfogadni a quartokat, rá kellett kényszeríteni, a midőn udvariasan megköszönte.

Hátra volt még egy nagy kert, mely szintén a Tajo mentében vonul el, jardin del Principe, hercegi kert. Vacsrácsozatu kapuján bementem, s az udvarias ör beigazitott, hogy merre menjek, hogy a pavillonokat és a dolgozó házat — casa de labradot — láthassam. A kert lehet egy óra járásnyi; angol modorban van mivelve, s ez által a természet, a fák pompájának kifejtésében nincs akadályozva. Platánok, jegenyék, szilfák, akáczák magasba törekednek, s a festők számára is irigyelt csoportokban ingatták lombdus sudaraikat. Kövecses utak labirintokba vezetnek, melyeknek falait délszaki csalit, ismeretlen hasaszt képezi. Nem csak a duslevelü cserjék, hajló ágak okozták az enyhe árnyat, hanem a szerteszt futkározó erek is, melyek nem tudom minő gépezettel, az egész kert virágágyait, rétjeit öntözik, s a tavakat vízzel töltik meg. Zuhatag-moraj, patakcsörgés hívogatva marasztalt, de én mint bolygó zsidó, czélom felé igyekeztem. A nap jó magasán volt már, de a lombsátorokon át nem hatolt, az üde, melltágító levegőt meg nem szárithatta még. Hol az ut kiért a fák közül, s elmaradtak a bokrok, a megnyilt sikon faragott kövekből öszállított diadalivet láttam. Ugy véltem, hogy ez már a bejárás a „műhelybe“, hanem ismét elágaztak az utak, s ujolag a mappa szerint (a véletlenbe) kellett indulnom, az ör által kimutatott irányban. Egy kanyarulatnál a kertész felügyelete alatt munkások dolgoztak, ettől megkérdeztem az utirányt, mire ő maga vezetett egy darabig. Jó szelid emberke volt, emlité ő is, hogy várják Krisztinát, s e miatt egyetmást igazitanak; kiemelte mennyivel szebb Aranjuez, La Granjanál, hol szintén van királyi nyaraló, magyarázta a különféle angol fecskendőket, melyek sok ölnyi hosszúságu tömlökkel ellátva, egy fűszálat sem hagynak nedvesség nélkül. A néhány quartot kis vonakodás után valódi grandezzával tette zsebre. Egy tó közepén két chinai pavillont láttam, s közlekedésül csónak lengett a hinártelt habokon. Elvégre a casa del labrador-hoz értem.

Negyedik Károly király itt élte napjait gyermekes mulatóságokban. A tavakon flották usztak kis deszkákból összetákolva

papirkatonákkal, melyeknek vizre szállítására sok szolganép tartatott. És míg a király a tóparton vagy Tajo mellett kedélyesen mulatott, addig Godoi kormányzott. Egyéb örömek közt, a királynak az a vágya is támadt, hogy dolgozó házat épít magának, hogy így szemet ne szurjanak a palotában a furó, faragó eszközök. Elejénte csak egyszerű parasztház terveztetett, hanem biz ez kezei alatt palotává nőtte ki magát. Csinos, emeletnyi palota, melynek két szárnyát szobros korlát köti össze. Velasquez freskóit s egyéb drágaságait emlegetik az utikönyvek. Sietős léptekkel ép be akartam rohanni, amint az ajtó elé kerülök, egy hatalmas komondor ugrott elém, mire még sietősb mozdulattal elfordultam s utána láttam, hogy merre van a kerékvágás. Ez ugyan megszabdalt volna, ha nincs lánczra kötve. Jó messze voltam, mire vissza mertem nézni, s a palotát kívülről legalább megbámulni. Ilyképen mind a három nevezetes épület belsejét megnézni elmulasztottam, pedig főleg ez utolsó sok ritkasággal dicsekszik. Az előbbieknél az idő hiánya, mert délután már az Escuriálban szándékoztam lenni, itt meg a komondor akadályozott a bemenetelnél. Igaz, hogy a többi palota megnézésére írásbeli engedély szükséges, hanem ezt mindenkinek megadják. Búsan megtekingetve a házat tájával együtt, tovább mentem, azzal vigasztalva magam, hogy hiszen a szobák látása olyannyira haszontalan; tavaly Párisban a luxemburgi palota, hôtel de la ville (városház) és Versailles termein hajtottak keresztül, s most a senatus félkör-alaku termén kívül, mely a luxemburgi palotában van, semmire sem emlékszem. Mikor az ör, aki természetesen utálja már a sok látást, folyvást kulcsait csörgetve odább tuszkol, kinek lenne akkor érkezése valamit megfigyelni?

Aranjuezben minden utazó Don Carlos-ról elmélkedik, mivel bizonyos ideig itt lakott, és Schiller híres színművének részben ez a történeti helye. Ennélfogva én sem hagyhatom említetlenül ezt az embert, ki nem csak életében, hanem a történelemben is enfant terrible volt. Nagyratörő lelket, szellemi fensőséget, a protestantismus martyrját csinálták belőle, és Schiller a költészet zománczával is bevonta a valótlan és gyökeresen alaptalan felfogást. *) A rikitó ellenmondást elvégre megsokal-

*) Historia de los Protestantes Espanoles. Adolfo de Castro. Cadiz. 1851. Helyes nézeteket e tárgyban terjeszt, Stirling: V. Károly zárdai étete

ták a protestánsok, és ők magok kezdték az eredeti kutföket tanulmányozni, kiadni, mire kitünt, hogy Don Carlos ép ellentéte annak, amit a pártos történelem róla eddig hirdetett. Még mikor a koronáról leköszönt V. Károly S. Juste-ba ment, s Valladolidban megállapodva, eléje vezették unokáját, a 11 éves gyermekén már is feltünt a lelki betegség, mely nem csak a rokonságot, hanem a rendeket is szomorúsággal töltötte be. Mogorva, szenvedélyes kedélye folytonos harczban tartotta őt nevelőivel, már ekkor kitünt gonosz érzülete, mely egész életét jellemzi. A regényesség oly varázsszal fedte be, minőt az élet semmiféle pályáján nem nyert volna. V-ik Károly is elszomorodott a vásott gyerek látásán, erősen ajánlotta a vessző használatát; ha fején be nem megy a tudomány, a bőrén kergessék át; mind ezt környezete, mely a császár minden indulatát, szempillantását följegyezte, többször írásban hagyta. Garcia de Toledo, Don Carlos nevelője desperatus nyilatkozatokat küldött Juste-ba, az öreg fejedelemhez az unoka zabolátlan természete fölött. Beteges, mert éretlen, nyaffadt, ádáz, elnyomorodott alaknak festi, kiből hőst faragni egyáltalában lehetetlen. Föltünteti el-lenszenvét a könyvek iránt, tanulni váltig nem akart. Néha oly dühös volt, hogy orvosok elé adták állapotát. Lovagolni, vivni sem tudott, amit ugyan akármely kamasz könnyen megtanul. Olyannyira falánk volt, hogy utóvégre ez okozta halálát. 1562. az alcalai egyetemben egy lépcsőről leesett, amikor fejét erősen megsértette, a rákövetkezett betegségben csaknem elhalt, s Fülöp nem csak orvosokat, hanem szent ereklyéket is hozatott, ezektől is remélve egészségének helyreállítását. Bizonyos, hogy Fülöp gyöngéd atyai szeretettel viseltetett iránta, és minden haragja szánalomban olvadt fel, melyet szerencsétlen gyermeke felett érzett. A mostoha anya és Don Carlos közti viszonyról a terjedelmes archivalis kutatások semmit sem tudnak, hanem igenis azon csapodár életről, melyet a 23 éves főherczeg elkövetett, s emiatt meg is botránykozott a nép. Madrid utcáin is átvonult nem egyszer korhely czimborákkal; egy ilyen alkalommal folyadékot öntöttek a főherczegre, mire a házat feldu-

S. Juste-ben. Angolból fordította Kayser. Leipzig. 28 145. lap. — Baumstark (szintén protestáns) spanyol utazása : Mein Ausflug nach Spanien. Regensb 1868, 547. kk.

latni parancsolta, s lakóit kardra hányni. Ezen kegyetlenséget csak az által lehetett elhárítani, hogy egy pap, az oltári szentséggel a házba vonult, mikor a szolgák a durva parancs teljesítése végett megjelentek. A csizmát, melyet a szegény csizmadia szükre csinált, levesben volt kénytelen elkölteni. Nevelőjét is megütlegelte. Espinoza bibornokra gyilokkal rohant, mert egy kedvencz színészét kiigtatta az egyházból. Merő aljasságokat követett el. Utóvégre apja ellen támadt, a Németalföldet magának akarván meghódítani. Terveit Don Juan d' Austria szinleg javalta, de atyjának elárulta, mire, ép mikor indulandó volt, 1568-ki jan. 18. éjjel szobájába ment a király, s elfogatta. Don Carlos öngyilkosságról gondolkozott, de menekülést remélve, inkább türte a pert, melyet lázadása miatt nyakába akasztottak. A pör megkezdését kihirdették az országban, mert Fülöp a törvény szigorát kész volt rá alkalmazni. A külhatalmak, maga a pápa is esedezett érte, hanem mindez nem hangolta le az atya keménységét. Naponkint meglátogatta fiát s ilyenkor az atya és fiu közti gyöngéd vonzalomról beszéltek a jelenlevők, sőt sulyosodván baja, ünnepélyesen bocsánatot kért atyjától, mire az meg is áldotta. A sok evés, töprenkedés, boszuérzet utóvégre megölte, 1568-ki jul. 24-kén meghalt. Meglehet, hogy az ország integritása- és családja uralmára oly annyira féltékeny Fülöp, — atyjának is ez volt egyik legfőbb célja, — utóvégre kivégeztette volna lázadó fiát, ami antik jellemnek mondható, miután Don Carlos a birodalom romlását a a versenyző hatalmak örömeire, oly hevesen megkezdette; hanem eme keserüségtől megmentette őt Don Carlos természetes halála. Ezt kell vallani mind addig, mig az ellenkezőt, tudniillik hogy kivégeztetett volna, csak némi valószínűséggel is bebizonyítható lesz, a mire azonban nincs kilátás, habár minden évben merül fel valamely állítólag titkos irat, mely erőszakos halálát vitatja.*)

*) Mult évben, Cajetano Manrique adott ki egy könyvet ily czim alatt : „Don Carlos a simancasi okmányok szerint.“ Itt eretnek gyanánt elítéli őt az inquisitio, nyilván a lázadás miatt, voltaképen pedig szerelemféltésből; ez utóbbi állítás bebizonyított tévedés. Választás végett többféle halálnemet ajánlottak. Carlos habozott, mire selyemzsinórral négy ember megfojtotta. — Ezen évben is, ép mikor Simancasban időzött utitársam, szintén találtak egy titkos iratot, melyet nagy titoktartással másoltak, s beküldötték a történeti akade-

Itt kergették meg 1808. mart. 18. IV. Károly kalandos minis-
terét Godoi-t, kis hja volt, hogy a gárda és a nép meg nem
ölte. Csak azzal szabadította meg egyik barátja, mert kihir-
dette, miszerint börtönbe vetette, hogy fel lehessen akasztani.
Don Manuel Godoi de Faria, stb. (van még vagy öt neve,) Ba-
dajozban született 1767-ben, meghalt 1851-ben Párisban. Sze-
gény hidalgó létére Madridban a testőrök közé lépett, s mivel
jól tudott gitározni, csakhamar az udvarba került. Azután se-
besen haladt egészen a minis-terelnökségig. Minthogy IV. Ká-
rolyt rávette, hogy az 1795-ki bázeli békekötéshez csatlakozzék,
megkapta a „békeherceg“ czimet, principe del paz. A mint sze-
rette őt a királyi család, miokon ő viselte a jogart, ép úgy gyü-
lölte a nép, s a gunydalok sikkasztásai- és cselszövényeiről, a
nép ajakán maig élnek. Viszontagságos életének felette válsá-
gos pillanata volt, mikor Aranjuezben a királyi udvar jelenlé-
tében, mely alkalommal a városban vagy 20 ezer idegen is tar-
tózkodott, a gárda vezénylete mellett, csufosan megkergették.

Hanem hogyan nádalok én ki az angol kertből? Az utak
folyvást gömbölyödnek, ha tisztásra kerültem, végnélküli terje-
delmes utak tárultak fel előttem; mikor érek ki innét? pedig
kilenczkor indul a vonat. A kert városfelőli részén ép a rácso-

miának Madridba, talán e sorokkal egyszerre jelenik meg. Czime : *Relacion de la vida y muerte de Principe Don Carlos de Austria, hyjo del S. M. Rey. D. f. II. Irója : Fray Juan Abitez Confessor del Principe mismo. Sacose esta copia del Original que existe en el poder de Fray Domingo Augustin del orden de S. Domingo. 8 del mez de Julio de 1681. Tulajdonosa : Don Julian Martinez de Azellano, Calatraba. Ezen titkos iratban úgy állittatik elő a dolog, hogy lázadás folytán, mint országhaborító zendülőt törvény elé idézték, halálra ítélték, mire lefejeztetett. Még a hóhér is eltépett láb alól; ugyanis észrevetlenül Don Carlos gyűrűjét csuszatták zsebébe, esküdözött a szegény hóhér, hogy nem is látta a gyűrűt, de nem használt, mint rablót őt is elítélték, megölték, hogy tanuja ne legyen Don Carlos halálának. Szörnyű regényes ijesztőségekkel van megtömve az irat; én humbugnak, csalásnak gondolom. Ha kihirdette Fülöp lázadó, birodalomszaggató fiának elfogatását, s hogy mint magán személy fog ítéletni: várni lehetett, hogy halálra ítélik, lefejeztetése nem okozott volna megdöbbenést; inkább emelkedett volna Fülöp igazságszeretete, mint ki szive vágyait, igényeit, a rokonsági kötelékeket is a közjónak áldozza; nem látom be tehát, minek titkolózott volna ennyire, s fojtogatta, fejeztette volna megbizott emberei által, és nem nyilván. Ezen titkos iratok szörnyea ellentmondanak egymásnak, tartalmuk tehát hitelt nem érdemel.*

zat mellett egy hatalmas fasor vonul el, nem néztem többé a csevegő cascadokra, csuszamló patokokra, árnyas ligetekre, melyekben párjavesztett madárka dalolt, hanem kettőzött lépéssel a „lombivezet“ alatt, szépen simított ösvényen haladtam. Az örök illedelmesen köszöntöttek, jó öregek voltak, nem látszott szelid arczaikon, hogy ők is söprüzték Godoit, a quartokat illedelmes köszöntéssel fogadták ; a kertajtótól vagy 100 lépésnyire volt szállodám.

A mint a lakbért, — két frankot — fizettem, jött a mu-chacha — szolgáló — nagy kosár spárgát, karfiolt czipelt, ami Aranjuez specialitása, mit több utazó magasztalva említ meg ; ha nem vagyok magam, könnyen ott maradok egy „aranjuezi nap“ végett, hanem miután nem termettem egyedül-utazónak, s így könnyen honvág, levertség, kedvetlenség lep meg, siettem a vasut felé.

Itt is kifogást tettek a francia pénz ellen, hanem használt a kérés ; egy deli spanyol hölgy volt pénztárnok ; nőpénztárnokot Spanyolországban többször láttam, de azon korban, mikor a ránczok az arczon barazdákká lesznek ; ez utóvégre elfogadta a Napoleont. A pályaudvarban 10 akós olajkorsókat láttam, ép oly alakban, mint Pompejiben. s így természetes volt, hogy ezt is, mint a spanyolok római eredetének bizonyítványát, menten följegyezzem. A fa hiányát ezen hatalmas agyag-alkotmányok teljes sikerrel pótolják. Multkor hire futamodott, hogy valaki megszánta azt a sok napsugarat, mely háztetőinken elfogy, mihez képest olyatén szerkezetet talált ki, mely által azokat felfogni, együvé pontosítani lehet, s aztán gépek, kályhák fűtésére használni. Ez lenne áldás a spanyolra ! Amúgy is méltó panasza van a nap ellen, hogy kiszáritja erdeit, veteményeit ; ilyképen legalább némileg kárpotolná magát. De úgy vélem, ez is csak humbug ; ha ez lehetséges volna, a spanyol már kitalálta volna, mert egy európai nemzetnek sem kell annyi hadműveleten törni fejét a nap ellen, mint a spanyolnak, és a fejtörés eredménye mindig üdvös találmányok szoktak lenni.

A mint kiértünk a fák közül, ismét a vigasztalan kopár sivatag mező, jobban mondva véget nem ígérő pusztaság alkotta a láthatárt. A paloták elbujtak a fák mögé, s egy kis ideig zöld pont gyanánt árnyalt utánunk a huerta, hanem csakhamar a kiegészztán, gyéren álló vasuti házikók mellett, uratlan ma-

gányban találtuk magunkat. Kinosan terjeng itt a növény. A városba igyekező bevásárlók s vihogó lányok tették a harmadik hely személyzetét. A minő szerények voltak a spanyol parasztlányok, mikor egyedül léptek a waggonba, ép oly kitorősen, de illemesen pajzának, ha többen vannak. Hiszen nálunk is nevetnek, sikongatnak, a mikor csak lehet; ez szokott lenni a műveltségre igényt tartó hajadanok könnyed társalgási modorának, vagy röppenő kedélynek balgatag kifejezése; hanem ezek a castiliai hölgyek, bakancsos ideálok, waggon-rengető visitozást vittek véghez. Szemeik forogtak mind a vadmacskáé, kezeik jártak, mint a kattagó gép tülekedő dorongjai, nyelvök darált, mint a repülő kerék, melynek nem látni küllőit. Beszédjükből egy betűt sem értettem, mert amit el nem nevettek, annak is csak felét ejtették ki szóval, a többit, kézzel, szemmel és serkedő bajuszos ajakkal fejezték ki. Tizenegy felé megpillantottuk Madridot.

Ekkor láttam legszebbnek a spanyol fővárost, mert palotái- és kupoláival mintegy felénk volt fordulva. Főséges ezen látomány, mert a rohanó vaspályáról némileg benézünk a városba. Látva a kiégett halmos sikságot, Róma jutott eszembe nem ennyire kiégett campagna-jával. Éjszokról köríti a Gvadarama-granithegység; mi délről jöttünk, mely felől a pálya egy szép ívet alakít, mintha a város szép tekintetét izlelni kínálná, s a nyugatra eső pályaudvarba fut.

~~~~~

XIV.

E l E s c o r i a l .

Három óra lehetett délután, mikor a madridi despacho társaskocsija kivitt az éjszaki pályaudvarba. Elmentünk a királyi palota mellett, mely a pályaudvarból főséges látmány, mintha csak a budai királyi lakot szemlélnők a pesti partról. Jobbra irtóztató kaszárnya vereslett felénk, ez örzi talán a királyi palotát? Első helyre kelle váltanom jegyet, mert csak elsőosztályu kocsikat használtak ez alkalommal; ezen eljárás azonban a vasuti Guyában, mely nélkül senki sem utazik külföldön, részletezve van, én mindazonáltal nappal akarván érkezni Escorialba,

elszántam magam a 22 reál költségre. Hat vonat tartja fen a naponkinti közlekedést Escoriállal.

Síralmas, kiaszott lehangoló tájakat hasított a pálya, érthetően beszélve a kinokat, melyekbe került a gránitkőbe vágni a pálya medrét. Gvadarama-hegységnek kifutói erős cuestá-kat alkottak, — kapaszkodókat; míg azelőtt a diligenciák nagy nehezen mászkáltak rajtok, a vaspálya vidáman szeli keresztül; az éles kiálló szirtcsucok még magukon hordják a csákányütés, a löporrobbanás nyomát. Vagy félórai repülés után a táj vidámulni kezdett, vihar-edzett fákat, hideg-szokott cserjét természetve. Egy állomáson las Rosas, hol a gép itatott, gránit-kőbánya van, itt fejthették valaha az Escorial-zárda épületköveit. Egy család itt leszállt, és a készen álló öszvéreken tovább voltak indulandók, papa, mama, kisasszony, mindenik öszvérhátra tette, s úgy törekedtek valami hegyoldali faluba, mert szekér nem való a százados vízmosások széditő örvényeibe, hanem csak öszvér. Egy ur vala utitársam; két órai száguldás után egy zordon hegyöbölben levő kupolára mutatott, mondván, im ott van Escorial. Leszálltunk, s egy hatalmas omnibus, melybe 5 öszvér volt fogva, felvitt a hegyoldalba épített városba, hol van a híres zárda is. A város két részre oszlik, az alsó város (de abajo), 400 lakóval, kéttornyu templomával, itt megy a vaspálya, a felső város (de arriba), mely 20 percnyire van az indóháztól, 2000 lakóval dicsekszik. Ez vala utam célja. A társaskocsi jóformán megtelt, mert a madridiak ide is szeretnek kirándulni, ki ájtatosság, ki az üde lég élvezete végett, ki pedig a művészeti kincsek tanulmányozása kedvéért. Elfogódott kebellem — talán először ez utban — közeledtem a világ e nyolczadik csodájához, a mint a spanyolok nevezik, sőt egyik leirója Santos, a világ egyedüli csodájának mondja, unica maravilla (Madrid, 1667.) Fonda Miranda-nál, a zárda közelében megáll a hangos bárkánk, én tehát ide szálltam. Lerakva a holmit, siettem a zárda felé, hogy legalább kívülről még ma bevégezzem szemügyre vevését.

Az Escorial nevét a „kimerített bányá“-tól vette, melyben hajdanta vasat ástak. A Gvadarama-hegység harantjára van építve, honnét az egész halmos síkságot, környezve hegyektől, lehet belátni. Völgynek is nevezném, ha e szóval a sima talaj fogalma nem lenne összekötve, ez pedig bércek, -hegyektől kör-

nyezett mélyedés, sziklatalajjal, melyen csak a gyalogfenyő és más törpe növény tenyész. A verőfényes nap borulatos alkonyra változott, és kedve-hagyott ősz feküdt a tájon. Az éles fuvallom fokozta a zordon tekintet mogorvaságát, úgy hogy bevallottam magamnak, miszerint vezeklésre alkalmasabb helyet nem választhatott a zárdába vonult király. A czifrázat nélküli kolossz, a csupasz falakkal meredő kolostor öszhangzóbb háttért nem nyerhetett, mint eme szirtheullámokon nagy erőlködve növekvő lombhullató fák. A környezet oly komor, oly életuntató, hogy eltaszitva magától az embert, ösztönszerűleg ég felé törekszik, hová a nyulánk csucsba végződő tornyok, mintegy ujjal mutatnak. Az építők harmoniára törekvő érzületének, Escoriál ékesen szóló tanuja, mert mindenből kisugárzik a szándék, hogy ide bánatos elmélkedésre, méla merengésre gyültek a szerzetesek, menekült a világ mulandóságait megunt király.

Tudvalevő, hogy a zárdát II. Fülöp egy fogadalma következtében építette. — 1557. aug. 10. megütközött S. Quentin-nál a francziákkal; a csata folyama alatt, mikor változó szerencsével folyt a harc, fogadást tett, hogy győzelem esetében szent Lőrincz tiszteletére, kinek épen ünnepe volt, nagyszerű zárdát fog építtetni. A kérelem meghallgattatott és a francziákat rémítően megverte. Oly győzelem volt ez, a minőt a castiliai orosz-lány a francia lilomok felett sem azelőtt, sem azután nem nyert. Az ellenséges tábor elpusztított, míg innen alig egy pár száz ember hullott el; ágyu, lökészet, fegyverzet, mindent elfoglaltak a spanyolok. V. Károly, ki ekkor már S. Justeben tartózkodott, a győzelmet hozó hirnöknek drága aranylánczot ajándékozott örömeiben, mire hálaimák tartattak s nagymennyiségű pénz osztatott ki a szegények között. II. Fülöp teljesítette fogadalmát és oly módon, a mikép fogadalom teljesítve nem volt. A tervet meghatározta a rostély-alak, miután szent Lőrincz, Valentin császár alatt rostélyon megsüttetve, szenvedett vértanu-halált. Ezen alakot tartva szem előtt, készítette a zárda tervét és építette Battista de Toledo, és utána Herrera, hires építész, kinek sok monumentalis mű örzi Spanyolországban nevét.

San Lorenzo el real de la Victoria, „a királyi Lőrincz-zárda a győzelmes“, hatalmas négyszöget alkot, csupa granitból építve s nincs is bemeszelve; a granitnak nincs védre szüksége, megküzd az az idővel, ezredéveken át. Az idő levi pede siklik

át rajta. Közepén van a kupolás templom két tornyával, ezek, és a szögleteken kifutó csúcsba végződő, négyszögű tornyok alkotják a rostély lábait. A közbeeső épületek teszik a rudakat, melyekből áll a vasrostély, 22 belső udvar, melyek ugyan kicsinyek, némelyik alig 30 lépésnyi széles, ábrázolják a vasrostély ama nyílásait, melyeken átnyult a láng. Az épület akármely homlokzatának szélessége 260 lépés. Az ablakok négy sorban vannak, és a tornyokban ezenkívül meg négy ablaksort vettem észre; ezeknek számát 2000—3000-re teszik. Van tizenöt kapuja és agyagpalával van fedve, mi úgy tűnik ki, mintha pléhezve volna. Magasságát 60 lábra teszik. Minthogy a rostélynek nyele is van, a pályafelőli részen kinyul egy épület, mely épen oly arányban van tartva, hogy fogantyunak lehet nevezni. Két oldalán nyílt tér vagyon kőkorláttal, s azonkívül magas egyenlő épületek emelkednek, melyek azelőtt a kolostori és királyi személynzet lakhelyei voltak, most majd kormányi raktárak, majd magánosok lakai. Ezek szintén agyagpalával a zárdával egyenlően fedvék, miáltal a zárda dimensiói növekednek. Mindezeket legott megjártam, sőt a kolostorba is beléptem, hol két nyájas pappal találkozva, másnapra engedélyt is kértem misemondásra. Azonnal megadták, de sajnálkozva mondták, hogy sötét levén, immár nem lehet megnézni a kolostor nevezetességeit. Nem is vágytam erre, csak külsejét vettem szemügyre, hogy másnap kizárólag belsejével foglalkozzam. Habár óriási épület, azonban nem igaz, a mit Lorinser mond, hogy fölülhadná a Vatikánt, akkor sem, ha melléképületeit is tekintetbe vesszük.

A borulatos ég sietteté az esthomály sűrűsödését; én tehát az éles szélről is üzelve, a koldussorok közt haza felé vágtattam. A kolostori melléképületek egyikén nagy falragaszokat láttam, közelebről megnéztem, színház volt; azonban nagyon viselt állapotban voltak a falragaszok, tehát ama következtetésnek engedtek helyet, hogy hihetőleg csak mikor sok vendég érkezik, tartanak előadást. Miranda-szállodám tekervényes folyósein egy aprócska szobám volt, gyékény függönyökkel.

Ablakai kis udvarra nyíltak, s ugyan oda szolgáltak az alanti konyha ablakai is, azokon szünet nélkül pergő asszonyi nyelvek keleplése hangzott felém. Az élénk zsvaj kissé felvidámitott levert lelkületemben. Sokszor történt az, hogy midőn

magam jártam, minden ok nélkül, ha senki sem bántott is, vigasztalan érzület, bánatos hangulat szállt meg.

A mi jégverés a virányos mezőn, az a kedvetlenség, ingerlékeny kedély az utazóra nézve, mert ilyenkor semmi sem érdeklí, minden unalmára van, ezen órák el vannak veszve, mert nem csak elpattognak róla a benyomások, hanem terhére van önmagának. És míg otthon ilyen hangulatban a hivatásos kötelesség teljesítése a gyógyszer, uton még is az emberek közt kell maradnunk.

Azt tapasztaltam, hogy valamennyi jó kedélyhangulatot vagy örömet, a mely az uton ért, rendszeren ilyen lelki merevültség előzött meg, azért nyomoruságos helyzetemben ezen sokszor tapasztalt egymás-utánnal vigasztaltam magam. Vajmi nagy áldás ilyenkor egy habzó kedélyű utitárs, olyan szükséges ez, mint a pénz, mert enélkül sem lehet utra kelni. Ezen meggyőződésemmel fogva, határtalan bámulatom tárgyai mindazok, kik mégis csak maguk szeretnek utazni.

Nekem a korai fölkelés közönségesen erőbe kerül, vagyis valódi elszánt kitörés — heldensprung; hanem uton kiváló élvezetem, leginkább azért, mert testben lélekben felüdülve, a kedélyhurok mind felhangolva, az emlékezet a fényképek elfogadására elkészülve, mint szenvedélyes vadász, prédára indulhatok. Zordon reggelre ébredtünk, sőt egész nappal sem láttuk a napot, hanem a lélek ruganyossága sokkal aczélosabb volt, hogy sem a mogorva idő lesorvasztani bírta volna.

A háznépség még aludt, mikor én kimenetelre tettem készületeket. A folyosók s általán a ház oly zagyva terv szerint tákoltatott össze, hogy habár a pinczér vezetése mellett felhaladva, mint rendszeren, megfigyeltem a tájékozási pontokat, most lehetetlen volt a tájékozás. A sok ajtó, lépcső, ablak merőben szeszély szerint volt elosztva. Egyedüli kisegítőm volt e csendben a folyosóra is kihallható hortyogás, ahol ez zugott, oda be nem nyitottam. Elvégre kitaláltam az utczára, s egyenesen a templomba siettem.

A zárda és templom fő bejárata a hegyoldali részen van. Három kapu közül a középsőt választjuk. A fölséges homlokzaton ragyog szent Lőrincz aranyozott szobra. Az óriási ajtó aranyozott szegekkel van kiverve. Átlépve a küszöbön egy téres udvaron voltam, honnét van a bejárás a templomba.

Ezen udvaron, mely legtágasb, szokta volt hallgatni a király őrserége a szentmisét, mely a templom bejárása felett, egy nagyablaku kis kápolnában, a Benvenuto Cellini által vésett feszület lábánál szolgáltattott. A tér közepén álló katonák láthatták itt a miséző papot. Ezen udvarra nyílnak a papnövelde ablakai, kis klerikusok dugdosták fejeiket ki, s mutogattak a kopogó lépéseivel viszhangot keltő vándorra.

II. Fülöp a Jeromos-szerzeteseknek adta e zárdát, kik Spanyolországban előkelő rendet képeztek. Sok tudóst és szentet számitanak évkönyveik. S. Juste-ben is, hová V. Károly vezekleni ment, szintén hyeronimiták voltak. Eredetők a 13—14-ik századra esik. Ekkor történt, hogy a remeték felkarolták a társas életet, főnököt választottak, és valamely szent védnöksége alá helyezték magukat.

Nagy része szent Jeromost választotta, mire nemsokára Portugal, Spanyol, Olasz- és Németországban voltak jeromosrendűek, anélkül azonban, hogy egymással össze volnának kötve. A spanyol hyeronimiták szent Ferencz harmadik (világiakból álló) rendjéből keletkeztek. Nehány ilyen tertiarus a spanyolországi vadonokba vonult Istennek szolgálni; csakhamar nem csak csodálóik, hanem követők is voltak, mire nem sokára társas életbe sorakoztak, és együttlétöket XI. Gergely pápa 1274. megerősítette. Életszabályul kitüzte szent Ágoston reguláját, ruhájok fehér, vörhenyes barna scapulárral és caputiummal. Zárdáik a tudományok, a szent élet menedékei voltak.

Quadeluppe monostoruk Estremadura-ban nevezetes bucsujárárhely. 1415-ben tartott egytetemes káptalanukba már 25 zárdá küldött követeket. Egy protestáns író mondja, hogy eme szerzetesek felebaráti szeretete és alamizsnálkodása kibékítette őt a szerzetesekkel (Stirling.) Ezen nagyhirű szerzetesrend számára építette II. Fülöp e zárdát, hová legott 200 egyént meghívott. Sőt az építésnél is egy szerzetes Antonio de Villacastin tanácscsal szolgált. Ezek dicsérték itt az Istent 1835-ig, amidőn eltöröltettek a szerzetesek, és így ezek birtoka, nagyszerű majorságaik elkoboztattak. 1854-ben ismét behozták, hanem alig egy évi tartózkodás után el kelle vonulniok. Azóta van e nagyszerű épületben 17 káplány, kik végzik az isteni tiszteletet, együtt mondják a karimákat, és egy főnök alatt a zárdában laknak. Van itt továbbá egy nagyszerű királyi colle-

gium ifjak számára, 20 tanár vezetése mellett, kiknek neveit ép az nap kitették a bejáratnál, hirdetik oct. 1-re az előadások megkezdését, egytől-egyik doctoroknak vallották magukat. Végre van itt papnövelde, hova több megye küldé növendékeit. Mint hallom, ezt is felforgatta a forradalom; erre már nem képzeltetek más okot, mint talán azt, hogy a collegiumot Izabella királyné, nevééről nevezteté. Ha ez igaz, emez intézkedés kevéreke az ördög és számár tanácsainak, mert ez egyenlően ádázul gonosz és buta eljárás.

...Quod nec Jovis ira, nec ignis nec potuit ferrum, nec edax abolere vetustas...

lerontja majd a forradalom.

Az udvaron állva, előttem volt a templom két tornyával, s ezek mögött a kupola. A homlokzaton hat ószövetségi királynak, Manasses, Dávid, Salamon stb. szobrai embernagyságban látszanak. Amint Salamonról a zsidó templom jutott eszembe, felkiáltottam: ecce plus quam Salamon hic! (Máté 12, 14.) Nagyobb Fülöpnek, mint Salamonnak dicsősége! A doriai oszlopos csarnokokban két fekete gömbölyű márványon latin feliratot láttam, melynek betűszerinti magyarsága ez: Építeni kezdették 1563-ban, szent Lőrincz előestéjén, pridie festum B. Laurentii, és 19 év múlva bevégezték, mire 1582. aug. 30. fölszentelését ünnepelték. Jegyzeteimben 1585 áll, hanem inkább hiszek a könyveknek, mint szórakozott jegyzeteimnek. Azt mondják, 6 millió aranyba került; a sirbolt s több királyi szoba csak III. s IV. Fülöp alatt öltötte fel jelen pompáját.

Mint mondám, szürke gránitból van építve merőben négyszögű faragott kövekből; ez okon az épület sötét, miután csupán a boltozat van meszelve, mely egyedül épült téglából. Ugyanilyen a templom, ez hasonlólag szürke falakkal bir, csupán menyezete és a kupola bir nevezetes freskókkal. A templom még csukva volt, csupán a rácsos ajtó, melyek mind az egész házban a rostély alakját hordják magukon, volt nyitva. Egy asszonykával imádkoztunk az ajtónál, mely csak fél hét óraker nyílt meg, habár az oltároknál misék tartattak. A mellék nagyoltárnál énekeltek a növendékek orgonakisérettel. Nem értettem ezen elzárás okát, pedig különben az escoriali isteni tisztelet, lényegtelen részeiben is legkevésbé tér el a mienktől. Amint felnyitották, egy pillantásra láttam az egész bazilikát. Az esz-

tergami bazilikához hasonlithatni, csakhogy egy negyeddal kisebb, és kupolája nem is hasonlitható a mienkhez, sem világossága tömegét, sem terjedelmét tekintve, de viszont az Escorial mellékhajókkal dicsekszik. Görög kereszt alakra van építve, a kar épen mint nálunk hátul a bemenet felett van, s így nem alkalmatlankodik a Spanyolhonban szokásos coro a templom közepén. A kupola magasságát a kereszt csucsáig 330 lábára teszik. A kar menyezetén, melyet Cambrasi Lukács festett, a dőlzengő szentek merev mozdulatlanságban nem tesznek kellemes benyomást. Van 40 oltára, melyek nagyobbbrészt fülkébe helyezvék. Számos oltárkép remekbe készült, nekem egy bethlehemi éj tetszett legjobban. A szentmisét a szentség-kápolnában mondtam, mely a bemenettől jobbra van. Ez egészen sötét helyiség, három kis ablaka színes szövevvel, melyre rózsák voltak festve, vala bevonva, az oltáron alig vettem ki a szent szűz szobrát. Hanem ezen titokteljes homály, hiszen az idő amugy is zordon vala, nekem jól esett. Sokat forgott emlékezetemben az oltár tövében az építő király, kit tántorithatatlan vallásossága miatt én nagyra becsülök. Ő is harczolt a pápával, de azért vallásossága kárt nem szenvedett. Mert elvégre legmagasztosabb az, midőn az erőteljes férfi hajtja meg fejét az isteni vallás igája alá. Nőknél, mondja egy jeles író, és gyermekeknél ijedékeny félelemből, szorultságból, gyámoltalanságból származik a jámborság, férfínél a meggyőződés erejénél fogva. Azért tünnek fel előttem V. Károly és II. Fülöp nagyoknak, mert hatalmuk tetőpontján, trónjok fényében is az isteni félelem nem távozott tőlök. Annyiban boldognak mondható eme, nagyobbbrészt szerencsétlen fejedelem, hogy az oltárok imái ezredéveken át fognak a tulvilágon lengedező lelkére enyhet esdeni, és ha romokban is, de babyloni, persepolisi romokban fog róla szólani e kökölosz. És mindenha lesznek emberek, azok is, kik eme gránitok legutolsóján pihenni fognak, kik imát mondanak a királyért, ki az Isten dicsőségére Salamonénál szebb templomot épített. Eme kápolnában áldozók számára folyvást be van terítve az oltárkorklát, én is három nőt áldoztattam.

Mise után azt mondták, hogy 11 órakor lesz az általános körülvezetés, addig tehát meg kell emészteni a templomot és sekrestyét, miután a monostor egymaga három órát fog igénybe venni. Az obligát csokoládé erős kitarást öntött belém, valódi

éhommal feküdtem neki a látandók tömérdek voltak. A szállodai népség európai hidegséggel bánt velem, mint nagy városokban szokás, miután itt nemcsak sok idegen utazó, hanem a madridi polgárság is gyakran ténfereg, pedig én megszoktam Spanyolországban a gédelkedést.

Kis sétát tettem a városban, melynek tisztaságáról épen nem adhatnék bizonyítványt. Benéztem a zárda kertjébe, mely a hegyoldalon menedékesen a völgybe terjed, ez is a pusztulás nyomait hordja magán. Egyik részében még megvannak a mérges zöld myrthusfigurák, kömedenczék, hanem nagyobb részben] csüggeteg lombjaikat busan ingatták a fák. A koldusok sokaságában feltűnt egy fiatal vak leány, ki nem jajgatott, csöndesen ült, hanem aki csak látta, szánalomra indult iránta. Az erős napsugár igen sok embernek veszi el szeme fényét; úgy látszik, idegeneknél az elmére van behatással, mert vannak, kik állították, hogy ez a sok templomba járástól származott, miután a templomok sötétek.

Mínt hogy itt mindennap tartatik öreg mise, jelen voltam; előbb elvégezték a karimákat, nagy lassan, épületes komolysággal. Azután illő segédlet mellett kivonultak az oltárhoz, melynek hat márványlépcsőin elhelyezkedtek. A miséző pap épen a sirbolt ékköve felett állt, a hova szintén el fogunk menni. A karon van két orgona, de csak egynek kíséretében szól az ének. A csengetést a choruson végezték, beharangozásnak lehetne mondani; egy kerékre 18 kis csengetyű van kötve, ezt forgatták körbe, ami öszhangzó csendülést vitt véghez. Mért nem láttam én ilyesmit gyermekéveimben, mikor szenvedélyem volt még a harangozás? Minő lángeszű fölfedezésnek tartottam volna én ezen intézkedést, mely szerint egy rántással 18 csengetyűszívet hozhatni mozgásba.

Az oltár-háttábla — retablo — három oszloprendet képez korintheta, doriai, joniai izlésben. Ezek közt hatalmas képek helyezvék el, egy szép szűz Mária még világol emlékezetemben. A retablo és a szentély falai márvány- és jaspistól ragyognak. Az oltár két oldalán, azon magasságban, hol az oratoriumok szoknak lenni, van egy hosszukás üreg, márványbéléssel, hol sajtyszerű csoportozat ötlik szembe. Jobbról van V. Károly térdelő aranyozott bronz szobra, összetett kezekkel a szentséget imádvá. Környezetét teszik ugyanazon anyagból,

Izabella neje, (Fülöp anyja) donna Mária, Eleonora és még egy nő. Balra ugyanily helyzetben II. Fülöp, negyedik neje Anna, Izabella, harmadik neje, Mária első neje, Don Carlos fiával. Az alakok finom aranyozásban, ember nagyságban látszanak. Eme remekművek hatása nagyszerű; készítette Leoni. Itt van elég de izlésteljes czifrázat; a templom egyébként a döböntő egyszerűség által tűnik ki, pompája komoly, formái szabályosak, mintha egy gránitsziklából vésték volna, ez okon ünnepélyes hangulatot kelt a szemlélőben. A festményeket a barna gránit-hoz képest, szinte tulfinomnak mondhatnók. Ugyanezt kell állitanom a két finom kivitelű szószekről, melyeket 1829-ben hetedik Ferdinánd csináltatott. Alabastrom és aranyozott bronzból vésve, egyikén az evangelisták, másikon az egyházatyák ábrázolvák; ünnepélyes misék alkalmával innen olvassák az intelmet és evangéliomot, ez okon a szentély első pillérein alkalmazvák.

Miután a templom minden zugát megszemléltem, a sekrestyébe vonultam. Ez egy pompás terem, telve a legdrágább képekkel. Láttam a misemondó ruhákat, a himzés rajtok olyan szép, mintha csak finom festés volna. Ezen alakok messze felülhaladják azt, a mit e tekintetben valaha láttam. A sekrestye végén van egy nagy kép, melyet háromszor egy évben lebocsátanak (lesülyed) és meglátszik a márvány és jaspissal fedett kápolna, melyben egy hatalmas ezüst goth tabernaculum (szentségtartó) őriztetik. Egy öreg ur látva papi voltomat, bevitt a kápolnába, egy spanyol, medinai pappal, ki testvére fiát az itteni papnövedébe hozta. Ezen helyet santa forma-nak nevezik. Ugyanis itt egy szentelt ostya őriztetik, melyet 1592. Gorkumban lábbal tapostak a zvinglián eretnekek, mire rajta vérnyomok keletkeztek, melyeket mai napig látni. Ezen „szent alak“ háromszor kitétetik tiszteletül. Ugyane kápolnában van kitéve a zászló, mely a s. quentin-i csatában lobogott és hallotta a győzelmi rivalgást. A „santa forma“ történetében azt is említé az öreg ur, hogy bizonyos ideig Bécsben őrizték, Escorialba, nem emlékszem mikor, II. Rudolf kormánya alatt hozták. Ezen kápolnát — mint valami ékszekerény, oly gyönyörű — közönségesen nem mutatják meg az idegeneknek.

Hasonlag kiváló kegynek vettem, hogy hármunkat bevezetett az ereklyetárba. Minthogy némely másvallásuak ezekből

csufot üznek, egy hozzánk csatlakozott urtól kérdezte, hogy minő vallásu, nem zsidó-e? Protestáns volt, és így bementünk mind az öten. Kis szoba, hanem telve van legkülönösebb dolgokkal. Szent Teréz önéletiratának sajátkezüleg készített példánya. A kézvonás ép olyan, minőt munkáinak a Migne-féle kiadásának I kötetében láthatni. Szent Lőrincz vértanu csontja. Bethlehemben megölt gyermeknek csontváza. V. Károly oltára. Urunk ruhája vérnyomokkal. Legjobban érdekelt árpádházi Erzsébet kendője, melyet maga készített; ritka átlátszó szövet. Van itt még sok ereklye arany és ezüst foglaltványban és bársonnyal beterítve, de többre nem emlékszem. Az ajtó felett pápai intelom áll, mely szerint kiigztatás alá esik, ha valaki legkevesebbet eltulajdonitana. Vizsgáljon meg, mondom a kedélyes papnak, nem ragadt e rám valami, mire jóízűen nevetve, megtapogatta zsebeimet. A spanyol szereti a tréfát, rögtön megérti, s kész folytatni. Amint a templomba értünk, már együtt volt a kíváncsi sereg, átvett egy más lelkiatya s vezetett. Magától értetődik, hogy semmit sem kellett fizetnünk.

Legelőbb a sirboltba menénk, Pantheon vagy „la tumba“ a neve. Ez a legszebb kriptá, melyet eddig láttam, a bécsi árnyéka sem lehet. Egy pompás tükörsíma lépcső vezet le a nyolczszögű hajlékba, a lépcső-folyosó, valamint az octogon kupola fényesített jaspissal van bélelve, mely a gyertyák fényében úgy ragyogott, mintha merő drágakövekkel volna tarkázva. A koporsó-fülkék szelvében fekszenek; négy van egy másfelett. A fülkékben már benn vannak a márványkoporsók csak föl kell nyitni földelét, s bezáratott légmentesen a halott. Minthogy az egyforma koporsók már a fülkékben vannak, összarányos a kriptá, nem is olyan ijesztő, mert nem tátognak fekete üregek a szemlélő elé. Mint mondám, a Pantheon a főoltár alatt vagon. Leczke oldala alatt, legföntebb fekszik V. Károly, alatta II. Fülöp, azután III. Fülöp, ez már oly közelségben, hogy érint-hettem koporsóját. V. Károly óta VII. Ferdinándig mind itt vannak a spanyol királyok, kivéven V. Fülöpöt, az első Bourbon, ki az általa épített La Granja vagy S. Ildefonso nyaralóban kívánt temetkezni. Asszonyok közül csak azok vannak ide temetve, kik fejedelmek anyái voltak. Bronz czimerek mutatják a koporsók lakóinak nevét. V. Károly 1574. febr. 4. hozatott Escorialba, de eme pompás sirboltba csak 1654. mart. 16. tétetett

le, miután csak ekkor készült el III. Fülöp alatt jelen pompájában. Eme Pantheon ivei látták V. Károly arcát a mult században, mert megnyitották a márvány-koporsót, csupán azért, hogy meggyőződjenek, ha vajjon Tizian képe igaz másolat-e. Ez történt III. Károly alatt, s úgy mondják, a nagy fejedelem még akkor is hasonlított hozzá, olyan jól balzsamozták be. Nincsen kedvesebb profán olvasmányom, mint eme nemes fejedelem élete. Nagy eszméssel volt feje tele, s ezeket zománcozta a vallásos, aczél-keménységü meggyőződés. Németországban azért nem szeretett lakni, mert ott az emberi visszaélésekből a vallás isteniségében kételkedtek; pedig ez a bölcséleti kereszténység kezdetleges igazsága, hogy t. i. el kell választani az emberit, a mi sokszor salak, míg emberek a vallás egyedei, és az istenit, ami soha igazság lenni meg nem szűnik; ép úgy valamint a napsugár, nem veszít fényéből, ha sarat világít meg. Ezért szeretem ezt a nagyeszü fejedelmet, kire méltán büszke ép úgy a Habsburgok családja, mint a spanyol nemzet. Arczán nemesség, melancholikus jó szív, eszélyesség, diplomatikus furfang sugárzik ki. Szóval rokonszenves alak, a mint az vajmi sokan tapasztalták, midőn a madridi muzeumban, Tiziantól festett képe (685.) előtt elméláztak. A jószívűség a fájdalom árnyalatában megragad, és gondolatunk sokáig van e képhez láncozva. Eleinte olyannyira szerencsés, azután magasztos eszméi, jól tervezett vállalataiban annyira szerencsétlen: okvetlen a gondviselés tanának uncialis iratait lelte fel a világtörténelem folyásában. Ez és nem a vallási mania, mint az epigon történészek mondották, vezette őt kolostorba, hagy annál buzgóbban imádhassa a kutathatlan szándéklatu Istent.

A kriptából a zárdába vonultunk. Egy kereszt-folyosóba jutottunk, mely nevezetes frescokkal van tele, Jézus és szüz Mária életét ábrázolják. Az udvarnak, melyet eme folyosó környez, patio de los evangelistas a neve. Myrthus-bokrok közt egy hajlék van, itt szokta volt II. Fülöp a koldusok lábait mosni, a zöldcsütörtöki szertartás alkalmával. A kereszt-folyosóról nyílik a fölséges lépcsőház, a mely szintén egyetlen. Spanyolországban ehhez különösen értenek, és szívesen engednek akármennyi tért a karos lépcsőnek. Hanem ez úgy látszik első Spanyolországban is. Menyezetét Giordano hatalmas, vidám, elevenszinü frescoi diszitik; úgy mondták, hogy az egész 16 hónap alatt

végezte be. A majestatikus nagyság egyesítve van benne a finom kivitellel. Innen a chorusra mentünk.

A téres karban van 228 ülőhely, cedrus és ében fából vésvé. Ezt vitán felül legszebbnek tartják Spanyolországban, pedig mennyi kar van itt, bámulandó remekléssel faragva. Jobbra a szögletben mutattak egy székre, Silla del Rey, melybe észrevétlenül szokott megjelenni egy rejtett ajtón II. Fülöp, és a szerzetesekkel mondotta ittlaktakor a karimákat. Innen belátta az egész templomot. Van itt két orgona; azonkívül távolabb a templom közepe felé, hova innen folyosók vezetnek, szintén kettő, de ezeket nem használják, szét vannak hangolva. Mindössze van tehát 4, nem pedig nyolcz, mint néhány leírásban olvastam. A kar közepén van egy pompás csillár, hegyi-kristályból, nappal is színeket játszik; különféle alakok közt madarak is vannak rajta. Szintén nevezetes az énekes könyvtámla; nagyságra felülmul egy közönséges petrenczét s daczára rengeteg voltának, kis ujjal lehet megforgatni. No de el is kel amaz antiphonálék számára, melyek rája tétetnek. Becsukva egynek szélessége 5 arasznyi, pedig nincs kisasszonyi kezem. A hangjegyeket, a zoltárokat eme könyvekbe még a régi szerzetesek irták, képzelhetni minő betűkkel, mikor 200 ember akarta látni. A könyvóriások már 300 évesek. Az ünnepre valók finom parányképekkel diszítvék. 218 ilyen antiphonale van, melyet csak erős ember bír tova czipelni. Érdekes a könyvtár, melyben vannak eme óriási foliansok. A kar szomszéd helyiségeiben vannak függőleges fiókok egy-egy könyv számára, és hogy könnyebben lehessen kihuzni, az alsó táblákra négy réz-kerék van alkalmazva, tehát e könyvek kereken járnak. Ekképen könnyü tovahengeríteni.

A kar mögötti kápolnában bársonnyal terített mélyedésben van Benvenuto Cellini hires fehérmárvány feszülete, melyet e nemben elsőnek kell mondani. Az Üdvözítő szenvedését márványba talán még senki sem véste ily bámulandó hűséggel. Itt mondatott a tábori mise, mivel a kápolna nagy ablaka a nagy udvarra szolgál, hol összesereglett a királyi őrség. Mikor a folyosóra kivonultunk, elénk jött egy szakállas püspök arany keresztrel zöld zsinóron. Ez a trajanopolisi érsek, a collegium igazgatója, minthogy kapucinus volt, szakállat visel

Különféle folyosókon át a könyvtárba jutottunk. Szép

frescokkal diszitett terem, a menyezeten a különféle tudományok személyesítve festvék. A szépen bőrbe kötött könyvek, arany vágással, háttal a falhoz vannak fordítva, hogy a bőr a napsugáron meg ne fakuljon. Ugy hallám, hogy 30 ezer kötet, és 4 ezer kézirat van benne, ezek közt sok arab; névszerint egy alcorán, 1049-ik évből, mely a lepantoi csatában zsákmányul a keresztények kezébe esett. Középen üveg alatt mindenféle párányfestményeket mutattak, nevezetes emberek imakönyveit, bibliáit. Egy más lelkész is mutogatott, s látva idegenszerű ruhámat, megszólított, hogy orosz vagyok-e? Álomban sem, magyar vagyok; mire a német nyelvet kezdette törni, azt gondolva, hogy hihetőleg egyek vagyunk. Kértem, hogy ne erőlködjék, hanem ő nem akart tágítani. Szép dolog ezen uraktól, hogy csupán a vendégek kedvéért tanulják Europa nyelveit, hogy mindenkinek szolgáljanak legkisebb honorarium nélkül. Ez az előzékeny szivesség, melyet Escoriálban találtam, ritkítja párját. Itt láttam Herrera építész arczképét, félénk, parancsfigyelő tekintet, mintha a fejedelmek terveit hallgatná, melyeket valósítania kell. A mellék-termekben klerikusok buvárkodtak a könyvekben, fejkön vörös csimbókos quadratummal. Egyik a syrus missale másolatával foglalkozott. Midőn beirtuk neveinket, a jószívű pap sokatjelentő arczczal mondá: no majd mutatok én önnek valamit, felütötte az előkelő vendégek névkönyvét, s ott aug. 31-ről Lopusnyi és Palásthy urak nevét olvastam. A másoló, olvasó termekben különféle tudós arczképeit láttuk. Soto briliás ur. Seneca cordubensis koldus külsővel bir. Ximenes arcza keleti jellegű. Mendoza bibornok határozott diplomata. Canus jókedvű theologus, pattogó kemény irányáról összeszorított ajakkal, vadul tekintő tanárnak képzeltem.

A képtár, melyből Izabella 101 darabot a madridi királyi muzeumba vitetett, még mindig nevezetes művekkel dicsekszik. Tintoretto, Jurdan, Ribeira erősen képviselvek. II. Fülöp arc képe többször előfordul, egyszer vörös selyem harisnyában, melyet legelőször ő viselt. Eme képek és remekművek nagyobb-részt II. Fülöptől vannak, sőt minden, a mi nagyszerű és classikus izlésben készült, mind ő tőle van, mert finom művelt izlését határozott ellenei sem tagadják.

A zárda baloldalán vannak a királyi lakosztályok. Ki

birná a tömérdek szobát leírni?! Kettőt említek meg közölök. Először a bámulandó gobelin-eket, finom szövött képeket. Gobeline volt az első, ki ilyesmit készített Párisban, azóta így hívják a szövött képeket. Láttam eleget Firenzében, hanem ezek finomsága minden képzelmet felülhalad, versenyeznek az olajfestményekkel. Ilyen finom szövetekkel bevonják a szobák falai, s azokon vadászatok, udvari játékok, hinták, lovaglás, szemkötsdi ábrázolják, csalódásig vitt hűséggel. Ugy mondták, hogy eme himzést, szövést legelőbb a spanyolok tudták. Másodszor megemlítendők a IV. Károly szobái. Ugy vélem, négy szoba van melyek 28 millio réalba kerültek. A falak fehér vastag selyemmel bevonják, s a selyemben finom, tüvel készített himzések ragyognak le. Az ablak- és ajtóburkolat bámulatos famozaik, mely tájképeket, állatokat tartalmaz. A butorzat mind remekbe készült. Ezek talán a legdrágább szobák a világon. Csukták is erősen a fatáblákat, mert a napsugár erősen halványít. A padozat szintén bonyolódott rakmű, csizmáink szegeitől szalmaszőnyeg védte. Eme szobákban csak szentképek és családi arczképek láthatók, felváltva drága feszületekkel, kedves madonnákkal.

Miután a szobákban egy óráig járkáltunk, bizonyos lakosztályra azt mondá vezetőnk: ez az épület nyele, a vasrács fogantyuja, vagyis azon kertbe kinyuló épületrész, mely ábrázolja a vasrács fogóját. Itt lakott időnkint Montpensier herceg; ezek voltak a család lakrészei, mikor az udvarral vagy anélkül itt időzött. Nagyon közeli volt tehát azon megjegyzés, hogy a már akkor is alagutakban dolgozó forradalom, Montpensier herceget használta fogantyu gyanánt a királyi család kiforgatására, ami néhány nap mulva bekövetkezett; de nem tudni, kinek kaparta ki rengeteg pénzével a gesztenyét. A király rendesen őszkor, minden évben szokott volt itt elmélkedve időzni, a sir gondolatával megbarátkozni. Itt ismerte meg a királyné Claret atyát, ki mint trajanopolisi érsek a collegium igazgatója volt. *) Claret a journalismus martyrja; eme szentéletű alá-

---

*) Claret y Clára született Sallentben, a wick-i püspökségben Barcellona mellett, 1808. dec. 25. Tanulmányait bevégezé a wick-i seminariumban, hol a híres bölcsész Balmes Jakab (szül. 1810, †1848) tanulótársa és ifjúkori barátja volt. Szülőföldre egyházmegyéjében pappá szenteltetett, s példás viselete folytán

zatos embert, kinek az udvarhozi viszonya okozta a királyné rendes életét, ki mint gyontató megszüntette a botrányokat az udvarnál; meghurczolták, mint nyilvános gonosztevőt. Az Isten gondoskodik róla, hogy semmiféle hazudság vagy rágalom ne maradjon boszúlatlan. Ugyancsak egy escoriali zárdában lakott Patrocinio apáca, ki a királyné barátneje volt. Minthogy barátjait minden ember maga választhatja, s ezek miatt a királyok sem tartoznak felelni s legkevesebbé akkor, ha azok politikába nem avatkoznak, úgy vélem, hogy Patrocinio sem érdemelte meg azt az iszonyu bánásmódot, melyben részesült. Ugy látszik, azért engedte bűnhődni az Isten, mert habár engedélyvel, elhagyta ideiglenesen a carmelita zárdát, azt pedig tiltják a canonok.

Utolsó látogatásunk volt II. Fülöp apró szobájának megnézése, melyben meg is halt, 1598 sept. 13. éltének 72, uralkodásának 42-ik évében. A szobában alig volt helye ágynak és asztalnak, egyetlen ablaka a templom szentélyébe szolgált, ágyban fekve is láthatta a főoltárnál miséző papot. Ezen alacsony sötét szobácskában elméledett a nagyra termett fejedelem. Amint kinéztem az ablakon, azaz benéztem a templomba, egy ravatalt készítettek. Vezetőnk mondotta, hogy holnap II. Fülöpért lesz gyászistenisztelet. Minthogy e hó 14-ke vasárnapra esik, holnap szombaton tartják meg a nyugmisét. Ezen körülmény még jobban élénkítette a király emlékét. Hogy vonaglott három nappal halála előtt, itt eme helyen, hol állott az utazó csapat. Vajmi komolyabb eszmék villámoltak a haldokló király lelkében 270 év előtt, minők eme fecsegő sereg agyában talán soha nem is koránylottak. Bizonyosan tünődött az egyház sorsán is, melynek hajója annyi zivatarral küszködött. Mennyi bánat, győtrelem keserűség gyűlt eme király szive köré, midőn 40 éves uralko-

---

a többiekre nézve már kezdettől mintaképül szolgált. Néhány rokonszellemű barátjával egész Cataloniában, valamint a baleari szigeteken népmissiókat tartott, itt és szülőföldén szentként tisztelték. Tevékenysége és buzgalma folytán, melyet mint missionarius kifejtett, 1850-ben santiagoi érsekké választták meg Cubában. Mint trajanopolisi érseket és Escorial igazgatóját Izabella királyné választá meg gyontatóatyává 1857. Mint a királyné gyontatója politikáról soha sem akart tudni, s ebben tanácsokat sem osztott. Ő a lelkek üdvén akart munkálni, s ez volt egyedüli törekvése. Irt „arany kulcs“ című munkát. Egy angol mondá róla, hogy nem annyira ékesszólásu, mint jámborsága által „veszedelmes.“

dásának folyamatát elgondolta. Az Isten ítél már, a történelem is mondott felette törvényt, hanem igazságtalanul, már mint szokott lenni emberi igazság, legtöbbszörre egyoldalú. Gyáva, kegyetlen, vérszopó, korlátolt, makacs, együgyű, fanatikus, türelmetlen inquisitor; egyedül művészeti izlését dicsérik, azonkívül hiena volt. Csak egyre, a vérrel irt, lánggal festett kegyetlenségére kockáztatok egy megjegyzést.

Azt mondotta némely író, hogy a polgári szabadság a 16. századi iránynak, az izgult szellemek zavargásának vívmánya. Sőt ezen dőre állítás némely tankönyvbe is átment, mintha csak azóta repülne fölfelé szabadon a gondolat, vagy polgári szabadságnak örvidenének az államok. Említettük immár az aragoniai rendek szólamát a megválasztott királyhoz, és hogy korlátozó hatalom létezett a király mellett, a IX. századtól egész a XV-ig. A királyok uralma korlátozott volt; az arany bulla, mely 1222. keletkezett, másolatait egyebütt is találjuk, tetteg tehát a polgárok szabadok voltak. Nem verekedtek választásoknál a hazafiak, hanem mindig volt, ami határt szabott a szeszélyes jogarnak, majd karok és rendek, majd királybíró, majd püspök, majd pápa. És a királyok eme korlátokat túrték, mert a törvény nem csak mások ellen, hanem magunk ellen is védelmez. Jöttek az izgalom századai, a szellemek fékezhetlen iránya, mely a csalhatatlan földi tekintély megdöntését tüzte ki czélul, és habár csak gyermekes karczolatokat vitt véghez, de a támadási merészség bátrakká tette a szellemeket a földi tekintélyek megtámadására, s inogni kezdtek a trónok. A szenvedély, mely bizgatta az istenit, nem hagyta háborítlanul az emberit; sőt ha részbeni sikerrel, némely országokban eredmény koronázta a zivataros fellépést, annál lázasabb elszántsággal dült a királyi hatalom ostromlásának. A királyok észrevették a veszélyt, és nem csak önérdek, családjuk java, hanem a polgárháborut mellőző trónbiztosság követelményeitől indittatva, összébhuzták a hatalom zablóját, fessegették ők is a korlátokat, mikor ingott alattok a talaj. Ekkor kezdődött az absolutismus; lázadó szellemek kényszerítették rá a királyokat, az idők követelménye lett a feltolakodó jogtalan hatalmivágyakat letiporni, megsemmisíteni. Ezen politika volt oka II. Fülöp állítólagos vérszopóságának, sokszor tagadhatlan keménységének. A történészek fennen hirdetik az elvet, hogy a történeti tények feletti ítélet-mondás-

ban, mindig ama kor viszonyaiba kell helyeznünk magunkat, melyben hősünk élt; tessék ugyanezt tenni II. Fülöppel. Vagy hát miért nevezi őt mai napig a nép „bölcsek“ és „jónak“? Ugylátszik, azért rugdalják a holtat, mert nála a vallásosság szenvedélylyé vált, rendületlen hite miatt kárhoztatta el egy csapat történész; de ő még is jól járt, mert számos botlásait — és ki ment ezektől? — elenyészhetlen hiténél fogva megbocsátotta az Isten.

Régen mult két óra délután, mikor kifáradva a látottak sokaságában, a fogadóba kerültem. Péntek levén, csupán csokoládéval — á la frances — mint nálunk szokás, — erősítettem bágyadt idegeimet. Irtam Simancasban dolgozó utitársamnak, hogy 18-ra Burgosba igyekezzék, hová én Santiagóból akkorára visszatérni szándékoztam. Simancas Valladolidtól másfél órányira fekvő falu, melynek régi várában van a nagybecsű állami archivum. Itt dolgozott néhány napig utitársam, Pázmány életére adatokat kutatva, s talált is érdekes dolgokat, melyek „Pázmány és kora“ czimű munkáját nagy mértékben fogják gazdagítani.

Még egyszer bementem a templomba, hol már fel volt a királyi ravatal állítva, aranyhimzetű gyászfátyollal beterítve, s rajta, aranyozott fából korona és jogar élénken ragyogott. Oda állitgatták a nagy gyertyákat s egyéb diszitményeket, melyek azonban távolról sem közelítették meg a régi pompát. Régi leírásokban mesés áru fészületekről, mellkeresztekről, drágakövű szentségtartókról olvasok, de valóságban nem láttam; nem tudom, hogy léteznek-e még; s talán nem akarták megmutatni. Azt a pazar bőkezűséget, melylyel a régi királyok elhalmozták az Isten házát, csak ingatlan tárgyakon lehet látni, melyeket nem lehetett elvinni. Itt is, valamint Montserraton a viszontagságos válságok, háboruk, forradalmak sokat megemésztettek. A jelen forradalom a meglevőt is felfalja, mert sok pénzre van szükségök, s tulvannak ama kérdésen, ha vajjon szabad-e eltulajdonítani, ami Istennek ajánltatott fel. Épen kezdődött volna a gyászima, mikor ütötte az öt órát, s nekem társaskocsin a vasuthoz kelle mennem, hogy a 10 órakor este indulandó vonattal tova-menjek.

Ismételten körüljártam az architectura eme leviathanját, mint Gautier nevezi, és a föld legnagyobb granit épületét a py-

ramisok után. A mogorva idő, nyers levegő, a száguldó felhők, melyek mint a barna táj viszfényei, borulatos alakban hőmpölyögtek az égen, levert kedélyemhez igen illettek. Elvégre záporosó borította el a tájat, mely az omnibusz tetején keresztül is felkeresett, hogy meghintsen vaskos csöppjeivel. Egy rémitően kövér asszonyság is felült a város végén, de a harántos uton nem érezték irtóztató terhét az öszvérek; amint beült, megszűnt a beszélgetés, mind a szegény asszonyságra néztünk, kin a kövérség valódi csapás volt. Mennyi bajba került, míg le birt szállni. És így a bajok el vannak osztva, mindenkinek kijut, bizony nincs ember, kit irigyelni lehetne.

A pályaudvarban sétálva, előttem állt a zárdakolosz, kimagasló kupolájával; elég időm volt a rokonszenves király szellemével társalogni, ki eme vad tájék szemléletében annyiszor elmerült. A szép spanyol föld eme zord völgye is szent Ágoston ismeretes mondatának illustratiója, mely szerint nyugtalan az ember szive, míg Istenben meg nem nyugszik. Az átok ott fekszik, hogy nagy részben az emberek csak akkor ismerik fel ezen igazságot, mikor a földi vágyak, üzelmek szivig megvéreztek, az emberek elárulták, s merő sirok, vágyaink, szeretett embereink sirjai domborulnak mellettünk.

Az említett jószivü pap Martin Vincze, Medina del Campoból, s a leendő növendék Martin Esteban (István) szintén várakoztak a vonatra. Ezek és az állomási főnök, s távirati hivatalnokok társaságában töltöttem az időt, mikor beesteledett, és a sötét láthatáron villogott az ég. A kis fiu örült, hogy pap lesz, meg kellett igérnem, hogy első miséjére eljövök, amit kedves utitársnak szívesen megigér az ember. Itt a növendékek fizetnek az ellátásért naponként 5 reált, valamivel többet 50 krajczárnál, s mégis számosan folyamodnak föl vételért. A fiu többször bizonygatta, hogy a spanyol nyelv és irodalom első a világon, és szinte sajnálattal szólt a francia s egyéb nyelvekről. Kért, hogy mutassam meg neki magyar utazási könyveimet, amire nagy zavarba jöttem, mert szégyeltem bevallani, hogy magyar nyelven még nincs utazókönyv Spanyolországról. Kezembem volt Baumstark, s így ez szerepelt magyar könyv gyanánt.

Érdeklődve kérdezősködtek a magyar ügyekről, s állapotaikat jóformán ismerték. Apró szivességeik, készséges szolgálá-

lataik, jó időre elnyomták a busongó, levert kedélyt. Szívesen váltottak spanyol pénzt, s amint jött a tüzes, vörösszemű mozdony, a jó urak minden áron ki akarták vinni táskámat. Nemes lélekre mutat, azzal tenni jót, ki azt sohasem fogja meghálálhatni.

XV.

Santiago di Compostella.

Jegyet csak Venta de baños-ig adtak, hol több oldalról kocsiváltozás történik, s változnak a vasuti részvénytársaságok. Parasztok közé kerültünk, de mégis aludni lehetett; ez okon a vad és folyvást emelkedő tájékból semmit sem láttam. Avila szép és kedves város, hol szent Teréz született és oly csodálatosan működött, nagy vonzerővel birt, csaknem leszálltam benne egy napra; hanem a terven kívüli vállalatokra, főleg az ut vége felé, nem eléggé rugékony az akarat, s így teljesíten maradt ama régen táplált vágy, hogy szent Teréz oltáránál szent misét mondjak. Avila is olyan város, melyet az utánamjövő megnézni el ne mulasztson, lakosainak száma 7 ezer.

Medina del Campo-ban elváltam a derék praebendátustól, s magam folytattam az utat, ismeretlen tájak felé. Innen készül vasut Salamanca és Zamorába, az utóbbi kész. Valladolid a hajdani királyi székváros, 60 ezer lakóval, számos tornyaival, reggeli esős időben, mintha mosakodnék, tünt szeminkbe. Itt halt meg Columbus; itt legszebb az ősz, sok nevezetességgel dicsekszik, hanem én habár rosz kedvvel, tovább mentem, egyebet tehát nem mondhatok róla, mint hogy hallatlanul drága a kávéja. A vasuti ebédlőben 4 reált fizettem egy adag kecsketejes kávéért. Ez okon természetesnek találom, hogy a spanyol vasutak második és első helyein is, rendszeren étnemüvel utaznak. A hoppon maradt vendéglősök azután, a szerencsétlenül betévedt utasok, főképen idegenek tárczáin kárpótolják magokat. Bizonyos, hogy mentől jobban megszokják a vasutazást, felvirágoznak a buffet-k is, a mikor olcsóbbak lesznek. Én a waggonban akárhány egyénnel jöttem össze, ki elő

ször utazott vasuton. Tíz év alatt Spanyolországban annyi vasut épült, mint sehol Európában ennyi idő alatt. Panaszkodnak a társaságok csekély bevételek miatt, de oda idő kell, míg megnyílnak a kereskedelmi vonalok, kutfurrások; de akkor aztán nagyszerű jövedelmök lesz, mert mint mondtam, az utolsó években Spanyolország, az ipar s általában az anyagi téren sokat haladott, miben talán nem kis része van a szegény Izabellának.

Venta de baños olyanhirű mint Püspökladány, a vasut folytán neve megfordul egész Európában. Ismét csak Palencia-ig adtak jegyet, ami kis órai ut. Itt szintén változik a részvénytársaság, sőt, távolabbra építették az indóházat, s így vezetőt kelle fogadnom az éjszaknyugati pályaudvarba. Nagy cathedrális kilátszott a házak tömkelegéből, melyekben 14 ezer ember lakik; sétányai a kezdetlegesség, bástyái a régiség nyomait hordják magukon. A vasut új, minden intézkedései a tapasztalatlanság bélyegét viselik; ez e tájon végső vasut-vonal. Ki van mérve a tengerig, Coruña városig, hanem az óriási hegyek miatt nagynehezen haladnak tovább. Térképemen Astorgaig terjed, hanem úgy hallám, hogy Brañuelas a végső állomás, tehát ide váltottam jegyet. A pénztárnok-asszony el nem akarta fogadni francia pénzemet, sőt midőn könyörögtem neki, vissza is vonta az üvegen kidobott jegyet, hogy valamilyen módon meg ne szökjem vele. Szerencsére volt annyi spanyol pénzem, hogy 40 reált ki birtam állítani, különben Palenciában ragadok az ügyetlen pénztárnok miatt. A sok lőtás-futás után jól esett pihenni a waggonban. A harmadik helyen üveg sincs az ablakon, hanem durva zsák-vászonból függönyök alkalmazvák. Ezeket szél, eső ellenében szegbe akasztják s ép annyi szél fuj, mennyi jókora rheumára elég. Minthogy az eső megrovidíti a vásznat, különféle bicsakműtételek nyomai látszottak rajta. Róna, halmok váltakoznak, a táj Magyarországhoz kezd hasonlítani; nincs többé kiégett mező, a hegyek erdőtől zöldellenek, szállinkóznak az élénk, fürge gallegok, gallicziai fuvarosok, sajátos öltözetben. Én pedig sokféle előérzetekkel küszködtem utam iránt, ha vajjon sikerül-e? Alig mertem volna rászálni magam, ha tudom a sok sanyaruságot, melyeket kiállottam.

A tudatlanság engem már sokszor tett bátorrá, úgy most is, mivel képzelmem lusta volt lángbetűkkel kifesteni a 30, 7, 44

órányi diligencia-utazást, vakon neki rohantam, és kiállottam dicsőségesen.

Délben Leonban voltunk. Fővárosa az ilyenű tartománynak, mely a móruralom alatt is fejedelemmel birt, ki innen indult Spanyolország megszabadítására. Lakosainak száma 8000. Legnagyobb nevezetessége a cathedralis, melyet csak a vasutról láttam, azaz inkább egyenetlen tornyait. Azt mondják, hogy eme cathedralis jeles arányai, finom góth formái miatt egyetlen, nemcsak Spanyol-, hanem Olasz- és Franciaországban; pulchra Leonina-nak nevezték, és lelkes leirói főleg a munka finomsága tekintetében egyetlennek mondják. Kifejezi ezt egy vers is, melyben a különféle templomok előnyei magasztaltatnak: Sevilla en grandeza, Toledo en riqueza, Compostella en fortaleza, Leon en sotleza. Quadrado mondja: ez a képzelem és művészet egyesülésének legszebb teremtménye. Volt azelőtt a templomon ilyenhangu felirat is, mely a javításkor elveszett:

Sint licet Hispanis ditissima pulchraque templa,
Hoc tamen egregiis omnibus, arte prius.

Alapítottatott a X. században, jelen alakját a XIII. században kapta, ujabban javították. Minthogy Burgos a szép formák mellett tökéletesen be van végezve, ennél fogva azt tartjuk elsőnek, s kissé megbeszéljük is hazajövet. Az építészettel foglalkozó, vagy akármilyen műtész el nem hanyagolta volna Leon tüzetes megnézését.

Ugyancsak a vasutról mutattak egy hatalmas épületet, Szent Márk kolostorát. Ez a XII. században épült, alapították szent Jakab lovagjai, kiknek az imán kívül az volt kötelességök, hogy védjék a Compostellába utazó zarándokokat. Jelen alakját az épület a kath. Ferdinánd alatt kapta 1514-ben. Ezen lovagok iránt legott rokonszenvet éreztem, miután ők nemcsak szállásba fogadták a vándorokat, de el is kísérték; mily jó leendett utitársat kapni! Nincs kétség benne, hogy Compostella virágzása idejében sok magyar is megfordult e helyen, mert a magyar bucsúsok utiránya ez volt.

Spanyolorzágnak három lovagrendje volt: Santiago, Calatrava és Alcantara. — Miután 714-ben elfoglalták a mórok az iberi félszigetet, megerősítették Oretó várost Anda-

lusia határain, s annak Calatrava nevet adtak. Négyszáz évig birtokolták, míg elvégre bátor Alfonz király 1147-ben kiverte onnét, s a templomos lovagrend őrizetére bizta. Ezek csak nyolcz évig védhették, mert megerősödvén a mórok, Sancho királynak az erősséget általadták, miután sikerre nem volt kilátásuk. A király kihirdette, hogy ha az országban találkozik bátor ember, ki megvédi Calatravát, tulajdonul kapja s utódjai örökölhetik. Ámde az ily veszett reményekre csak szerzetes vállalkozhatik. Ugy is lett. Don Velasquez Didák spanyol ciszterczita, ki mint világi, jeles katona volt, most pedig a fitero-i zárdában imával segített harczolni a pogányok ellen, addig unszolta Rajmund apátját, míg az elvégre beegyezett; kardot kötöttek, hogy ők megvédik Calatravát. Nagyon merész vállalatnak tekintették a vitézek, hanem a király az adományt legott nyilvános irattal megerősítette: ego Sanctius rex — facio chartam donationis — — ut defendatis eam a paganis, inimicis Crucis Christi, suo ac nostro adjutorio. 1158. Ezek megalapították a Calatrava-rendet, mely meg is védte az erődöt. 1164-ben megerősítette III. Sándor pápa, mire a saracen csatákban kitűnő eredménynyel harczoltak. Karddal felövezve dolgoztak, ettek, aludtak. Csak egynehány pap volt közöttük, kik az isteniszteletet végezték, a többi világi volt. Elvesztették néhányszor Calatravát, de élve soha sem. Nagyon gazdagok lőnek, belső villongások támadtak a rendben, ezokon 1487. III. Incze pápa a nagymesteri (főnöki) hivatalt a koronával egyesítette. 1540-ben engedélyt kaptak egyszer házasodhatni. Elpusztulván a mórok, fontosságuk megszűnt. Lassankint papoknak adott czim lett belőle, javaik 1808—1835 óta az államra szálltak, s most már csupán czim. Itt-ott látni még papot, ki palástján keresztet visel; kérdésünkre azt felelték: ez Calatrava- vagy alcantari lovag. — Az Alcantara-rend eredete 1156-ra esik. Svarez és Gomez testvérek, egy remete tanácsára Castilia határain a mórok ellen erősséget építettek és San Julian de Peregronak nevezték el. 1177-ben megerősítette III. Sándor pápa. Elfogadták szent Benedek szabályát, egyébként utánozták a Calatrava-rendüeket. Nemsokára ezektől megkapták az Alcantara-kolostort, mire Nugno Fernandez nagymesterök oda költözött. Tehát körülbelől 1219 óta alcantari lovagoknak nevezték, habár még használták az előbbi Peregro nevet is. Szintén meggazdagodtak, a

táborozás alatt meglazult a fegyelem, néha a két rend egymással is verekedett. 1402-ben a nagymesterség egyesített a koronával, s azóta úgy tünedezett, mint az előbbi lovagrend. V. ö. Radez: *Chronicon de los Ordenes y Cavall. de Santiago, Calatrava, y Alcantara.* Migne: *Dict. des Ordres Relig. Encyclop. I.* 170 és 535.

Innen megy vasut Oviedoba, s azontul a tengerig. Félórai időzés után tova repültünk. Astorga fensikon épült város, 4 ezer lakóval, püspöki székkal. Arról nevezetes, hogy a cholera nem pusztított benne. Van szép góth székesegyháza, melyet a waggonból töröl hegyig megláthatni. Jelen alakját kapta 1471-ben. Hajdan Asturia fővárosa volt; Asturica Augusta volt a neve, püspöki széke még a góthok alatt alapított. A francia háboruk alatt kapta czimét: *benemerita de la patria.* Négy óra lehetett, mikor Brañuelas-ba értünk, hol vége van a vasutnak. Dolgoznak ugyan Corunnáig, azaz a tengerpartig, hanem a rettenetes hegyek miatt, nem lehet meghatározni, mikor lesz kész. Egyébiránt e tájt már több állomása is van a pályának, a mi jele a nagyobb népességnek; Palenciától 23 állomást említ a „*Guia official de los caminos de hierro en Espana y Portugal.*“

Ugy éreztem magam, mintha a világ végére jutottam volna. Az egész állomás egy szállodából és egy deszkaépítményű indóházból áll, s ezt is erdő környezi, mintha csak valami amerikai prairie-ben építették volna.

Mint mondtam, nem régen nyílt meg a vasut, még csak színek sem voltak a podgyász és waggonok számára. Néhány batár lelógó szerszámmal buslakodott az udvaron; az emberek roszkedvű arcot vágtak; no már most hova induljak? Jó leendett Madridban Compostelláig jegyet váltani; hanem a sopánkodás nem használt. Neki megyek tehát a vasuti komor hivatalnoknak s jegyet kérek a diligenciára. Ma ugymond nem megy Compostellába kocsí, hanem Coruña-ba (amely jobbra Santiagon tul van a tengerparton), ha tetszik, oda mehet, s onnan hét óra alatt Santiagóban van. Ráálltam; akarok fizetni, de itt sem fogadták el a francia pénzt, mogorván visszavetette. Mit tegyek? Nincs ember, ki e pusztaságban váltson. A kocsmáros francia létére, nemzeti becsülettől indítatva, szívesen szolgált volna. De nem rendelkezett annyi pénzzel; egy napoleont birt teljes

értékében felváltani, t. i. 76 reállal, többet nem adhatott. Ez a kétségbeesés iskolája volt. Már azon voltam, hogy visszafordulok; kérdeztem is, mikor megy vissza a vonat, hogy Burgoson át haza megyek. Fütől fától kértem pénzt felfizetéssel, mindhiában. Azonban az Isten, ki az elhagyatottat leginkább fel szokta karolni, itt is könyörült rajtam. Egy spanyol ur, ki imént jött Francziországból, felváltotta a szükséges pénzt 3 száztólival, azt is csak azért, mert még tartott benne a méreg a miatt, hogy tőle 10%-et kértek Galliában. Lefizettem tehát a 208 reált, a mely összegért jegyet adtak a banquetára, t. i. a kocsis fölé, és ezen áron vittek Coruñára. Ez, mint mondám, távolabb esik, de mégis nyertem vele, mert Brañuelas, Coruña és Compostella között a királyi posta közlekedik, míg ellenben Brañuelas és Compostella közt, magántársaság tartja fen a közlekedést, a mely sokkal lassubb, rendetlenebb; nekem mindakettőből kijutott. Hálát adva Istennek, diligenciába siettem, miután az interiorba, a batár belsejébe vitték podgyászomat, beültem oda én is, pedig kifelé volt a helyem; ez nem jutott eszembe. A belső részben csak ama jó ur volt, és egy rémségesen kövér, de szintén jóindulatu conductor. Ezeknek társaságában, félóra mulva délután, mintegy 5 óraker elindultunk.

Vágtatva ment a nyolcz öszvér, nem gondolva vele, ha kapaszkodón vagy lejtőn megy az országut. Két kocsis ült a bakon, de ezek miután királyi hivatalnokok voltak, állásuk alattinak tartották volna a kiáltást, nem nógatták az öszvéreket, azt már csak a magántársaságok lóhajtói gyakorolják, a mint még látni fogjuk. Helyzetemmel meg voltam elégedve, az Uristen mindent a legjobban elrendezett. Mikor a térképen láttam, hogy hiszen nagy kerülőt teszek, aggódva panaszlám a spanyol urnak, hogy ilyformán ugyan tévedtem. Tökéletesen eloszlatta kételyeimet; szerencséről beszélhet ugymond, hogy nem ment ma a santiagoi kocsi, mert az ugyan egyenesen tart, hanem mégis jóval később jut célhoz. Hát ha esetleg, Madridban váltott jegyekkel jönnek, s betöltik a kocsi számát, mégis csak kénytelen leendett evvel menni! Azután még látni fogja Coruñát, a szép várost, egy jó darabot Gallicziából, mely legszebb tartomány Spanyolországban, végre ilyképen dicsekedhetik otthon, hogy a félsziget négy oldalán látta a tengert, t. i. Barcelona, Malaga, Cadiz és Coruña mellett. Egészen megnyu-

godtam, s most még inkább ajánlottam magam az Istennek, hogy vezessen, a mint szent akarátja kívánja, én vakon követtem. Hiszen ő az embert akarátja ellenére is jóra vezeti ; hogyan zugolódtam, hogy kerülnöm kell, s mégis ez vált hasznomra. Soha sem gyűjt az ember annyi érvet az isteni gondviselés valószínűségére, mint utban, hol percenkint szaporodnak a bizonyosságok, nem győz értök elegendő hálákat adni. Az ember sejteni sem bírja ama veszélyeket, melyektől az Isten megoltalmazza. Minő irgalmas, jó az Isten, hogy egy egész utat minden baj és szerencsétlenség nélkül meg lehetett tennünk. Ezentul a felhők hiába fognak változni fejem fölött, nem kételkedem, hogy nap van feletünk. Magától értetik, hogy ebből nem az következik, miszerint valami különös, providentialis férfiak volnánk, nem alap ez olyféle kevélységre, mely szerint külömb emberek volnánk másoknál, mert hiszen az Isten minden emberrel kegyesen cselekszik, gondviseli az állatokat is, tehát én csak ezen általános igazságnak, az egyetemes gondviselésnek bebizonyítására szolgáló okföket, mikor számtalan esetben tapasztalt, előre intézkedő, valódi javamat előmozdító gondoskodását magasztalom. „Talán megütköztök, hogy minden jóban Istent látok ? Avagy nem forrása-e ő minden jónak ? s nem természetes-e, ha a szomszjas vándor a patak vizéből iván, megemlékezik a forrásra, melyet nem ismer, de lételet hiszi ?“ (Szemere.)

Spanyol utitársam művelt, élczes, nemzetét hevesen szerető birtokos ur volt, ugy az ötvenes években. Lakott Lugo környékén, Franciaországban két hónapig tengeri fürdőket használt, s most hazajött. Lám én is kerültem, ugymond, nézze meg térképét, csak azért, hogy hamarabb haza jöjje, pedig egyenesebb leendett tengeren, hanem a bizonytalanság, tengeri veszélyek miatt, én is inkább Venta de bañosnak mentem, s daczára a kerülésnek, hamarabb leszek otthon. Igy vigasztalt, mert arczomon a kedvetlenség nyomait meg mindig látta. Vett ugyan a pénzváltásnál három száztólit, hanem tizbe kerültem neki. Ugyanis pompás provianttal utazott, s időnkint beterítve tágas üldőhelyét, szalamit (salchichon, olv. szalcsicsón,) pulykapecsenyét (pavo), gyümölcsöt tett ki, mire jóízűen falatozni kezdett. Engem is megkínált, meg a kövér conductort is. Elejénte, Lórinser utmutatásához tartva magam, el nem fogadtam, miután ugy hallám, hogy illetlenség itt elfogadni, amit kínálnak. Nem is tud-

tam én azt összeegyeztetni, hogy ezen őszinte-lelkű, és vendégszeretetlenben a magyarhoz oly felette hasonló nemzet, miképen türhetné el ezen komédiát. Azonban többszöri kínálás után, indulattól megmelegült hangon szinte megbántódva rám förmedt: látszik, hogy ön nem spanyol! azért nem eszik tarisznyámból. Ez hatott, a spanyol szivességéből jóizűn falatoztam. A jó Lorinser német létére föl nem fogta, hogy oly nemzet is létezzék, mely idegennel is megoszsa falatját; ő ugyan minden jó spanyol tulajdonságra kiváló előszeretettel vadászott; és ki is leste. A tártszivű vendégszeretet azonban nem fért fejébe, s így kimondotta, hogy ez a kínálás merő udvariasság, a mint nagy uraknál talán azzá süllyedt; hanem én azt tapasztaltam, hogy ez a romlatlan jószívűség az igaz, vérré vált kereszténység jele és kifolyása, mely szerint minden emberben testvérünket látjuk, és szeretetünket iránta ki is akarjuk mutatni.

Az ut merő hegyek közt vonult el, melyek néha eszményi formációkban magaslottak felettünk. Itt-ott házcsoportokra akadtunk, melyek a mi hegyeink lakóira emlékeztettek, házaik csak széles, agyagpalához hasonló kőlapokkal voltak fedve, és hogy a szél szét ne hordja, mázsányi kövekkel leszoritva. A mint bárkánk jött, savanyu szőlővel s egyéb gyümölcsessel szaladtak elénk, de csak ott, hol az ösvéreket váltották, mert másutt a vonat meg nem állt. Két quarton 8 barackot árultak. Zimankós volt az idő, szinte hideg lett, e tájt az éghajlat olyan, mint Közép-Magyarországon, hol hegyek vannak. Nem sajnáltuk, hogy beesteledett, mert kényelmesen elhelyezkedve, alvásra készültünk.

Reggel szép napra virradánk. A hegyek hátgerinczein szédítő magasságban jár a diligencia, mi által néha megragadó, vad regényes tájképek nyiladoztak előttünk. Némelykor megnyílt hosszában a láthatár, s erdőborított magaslatok közt jól művelt rónát, üde zöldben pompázó réteket, majd falvakat látunk. Némely völgyben még egészen alatt volt a felhő, úgy hogy azt gondoltam, miszerint hó borítja, pedig csak az eget megunt, sűrű, fehér felleg vonult meg benne éjszakára; megjön a nap s felszivja. Az élénk spanyol ur sokszor neki ment a francziáknak, hogy minő gögös nép ez, mennyira barbárnak tartják a spanyolt, és részletezte, hogy háboruban is többet ér a spanyol katona a francziánál, mire elmondott néhány mexicói és

afrikai csatát. Azt is bevallotta, hogy mennyire szégyenli, miszerint még nem látta Escuriált, pedig ez is a spanyol nemzet fenségének egyik bizonyítványa. A politikát állhatatosan kerülte, csak egyszer siklott le nyelvéről a vallomás, hogy ez idő szerint nincs kilátás békére, hihetőleg erős vihar fog támadni Spanyolországban. Egyszer megilyképen idézett: *The king, can not de wrong. Because he does nothing.* „Az (alkotmányos) király nem tehet rosszat; (angol közmondás) mert nem tesz semmit sem.“ Annál gyakortább huzta ki a palaczkot és felváltva iddogáltunk. Mondják ugyan, hogy délelőtt csupán korhelyek isznak bort, hanem jó pulykasültre befogadja a gyomor reggel is. Kilencz óra felé Luñoban voltunk.

Lugo Galicia egyik fővárosa, (a többi Coruña, Pontevedra, Santiago és Orense) lakosainak száma 7 ezer. Fensikon fekszik, s távolról hegyek körítik. Itt egy óráig időztünk. Vasárnap volt, egy a Convento de Nova nevű közelfekvő templomba mentem, a kolostorban most katonák laknak. Megtelt a templom, a pap csöndes misét tartott, olyannyira csöndeset, hogy nem is csengettek, hanem urmutatáskor hangosan verték mellüket az emberek. A jelenlevők mind térdelve, és megható áhitattal imádkoztak. Az Uristen arról is gondoskodott, hogy a vallási és papi kötelmeket se mulaszszam el; így történt, hogy a körülmények mindig úgy kögültek össze, miszerint az egész ut alatt egy antiphonát sem hagytam el a zsolozsmából, és daczára az akadályoknak, hol akartam, ott miséztem is. Itt nem lett volna rá időm. Mikor elindultunk, már csak a kövér vezetőnk volt a kocsiban.

A szives öreg beszédes volt, hanem fogatlansága miatt szavaiból sokat meg nem érthettem. A postát is ő kezelte. Levélcsomag három zsákkal volt. Amely postaállomáson öszvérváltás történt, a postás a batár ablakához jött, beadta a leveleket, s kivette ami reá szólt. Hol nem váltottunk öszvéreket, ott a levelek miatt a diligencia meg nem állt, meg sem lassítá száguldó menését, hanem a postás legény a kerékvágáshoz állt, kiterjeszté kezét, melynek markában volt a tovább szállítandó levélcsomag, és a kinyitott ablakon behajította. Ugyanezt tette a conductor. Bármily furcsa expeditionális mód ez gondolatban, nekem igen tetszett, evvel is hamarább véltem célhoz jutni.

Mint hogy másnap keresztfelmagasztalás ünnepe volt, egy

tájbeli „Ecce homo“ bucsuhelyre mentek a hivek; de nem együtt, mint nálunk, zászló és kereszt mellett, hanem elszórva. Ugy vélem azonban, hogy ezen csapatok olvasón együtt imádkoztak, amit dörömbölő diligenciánk miatt hallani nem lehetett. A táj folyvást szépült, tágitottak a hegyek, s mosolygó völgyek, szelid hajlatu dombok alkották a láthatárt; mint a Vágvölgye, oly szép, oly tenyésző vidék ez. Egy falu közelében a konduktor egy romot látott, csak valami istálló-romot; előrefigyelmeztetett, hogy dugjam ki fejemet, s nézzem, miképen öltözködnek át gyerekek, lányok 10—14 évesek, s hogy eme rongyokban utánunk fognak futni. Ugy volt; levetették ünnepi ruháikat, s mint prédára kirohantak rongyosan, de sikertelenül, meg nem indították sziveinket, neveltük erőlködésöket, habár jófutásu lábaiktól a dicséretet megtagadni nem lehetett.

Időnkint többen léptek be a diligenciába, egy urra különösen emlékszem, ki egész Coruñáig jött, ahol lakik is. Egész délutánt töltöttem vele a kocsiban, s előzékeny jószívűsége által, mely attól is tartott, hogy jósága terhemre ne legyen, kellemessé tette, könnyen csappanó kedélyem mellett, a hosszú unalmas utazást. Ő is kínált mindenfélével, mit én csak szivarral viszonzhattam. Nagy érdeklődéssel beszélt Magyarországról, melyről sokat tudott. Tanácsot adott az utra nézve, sőt Coruñában ő maga váltott jegyet, s felváltott volna akármennyi napoleont. Vele volt vagy 12 éves leánya, kinek szeme gyorsabban járt az órapetyegésnél, rokonaikat látogatták Lugo táján. Mikor elbucsztak tőlük, a kis leány sajtatosan üdvözölte őket. Tenyerét mereven ég felé tartva, négy ujját a távozó és maga felé hajtogatta. Ez volt a spanyol kézintégetés. Nagyon örült, mikor a cheographiából elmondhatta, merre fekszik Magyarország, minő termékeny, milyen sok az aranya, sója. Nem rég jött a zárdából s nem csak az olvasóhoz értett, mint valaki mondá, hogy a spanyol zárdákban csupán azt tanítják, hanem a történelem és földrajzban is otthonos volt. Neve Marietta vagy Praesentatio, mert mint említettem, a spanyol nők szüz Mária minden ünnepeire keresztelik leányaikat, amit aztán sokféleképp kicsinyitenek, például: fájdalmas Boldogasszony nevét így ejtik ki: Dolores, Doloritas, Dolorcitas, Lóla, Lolita. A szeplőtelen fogantatás titkát így mondják: Concha, Conchita, Chóna, Cóta, Cotita.

Az 5000 lakóval bíró Betanzos városnak gyönyörű vidéke

van. Dombon fekszik, s barna vörös háztetőivel óriási lencsehalomnak tetszik. Diligenciánk a város közepén megállt, szemügyre vettem tehát a nép viseletét; vasárnap lévén, egész pompájokban páváskodtak a sétatéren. A gallego (galicziai ember) egészen elüt a többi spanyoltól. Fekete, bő, térdig érő török nadrág, vörös mellény, csaknem olyan fekete dolmány, minőt nálunk a bányászok viselnek, harisnya, széles karimájú kalap. Az aszszonyoknál többségben van a vörös szoknya, vörös vagy sárga posztó gallér, mely czimádaszerűleg befedi a vállat. Képzeltetni, milyen festői látmány az, mikor vörös szoknyában öt hat gallego hölgy számaron ül. A szamaragolás itt nagyon divat, egy gouvernanteot is láttam így sétálni, míg a két lányka, kik gondjára bizattak, egy más számaron gyermekek részére készített karszékben ültek. Valamely ünnepély is lehetett, mert a mint kivonultunk, röppentyüket eregettek, s egy végső háznál nagy világozás tünt szemünkbe, amint ezt a kis lány meglátta, elkiáltotta magát: eletrica lúz, amint csakugyan villanygép által létrehozott, vakító fény volt. A városon kívül tengerszemek vannak, a közeli tenger itt kibukdácsol, vizök az apály és dagály szerint váltakozik. Egy fiatal ember szállt itt szekerünkbe, ki hahotára fakadt, amint azt találtam mondani, hogy Galliczia Andalusia után legszebb tartomány; pedig szerinte Galliczia szebb Andalusianál is. Nyár derekán talán igaza is van. Ő is mondotta, hogy náluk a forradalomnak csak olyan a hire, mint valami nagyszerű [corridának. Hanem a jelen forradalom valamivel több.

Kilenczkor Coruñaban voltunk, gazdag tengeri város 25 ezer lakóval, jó kikötővel, nagyszerű jövővel. Ha elkészül vasutja, ezen fog Anglia közlekedni Spanyolországgal. A város közepén leszálltunk, s a szomszéd hivatalban legott jegyet váltottam Santiagóba, 30 reált fizettem a rotondában, 11-kor indulandók voltunk. Amint a fényes gázvilágításban kivettem, 3—4 emeletes házak nem ritkák, nagyobb részben miradossal ellátva. Némely háznak három emeletnyi homlokzata, egyik végétől a másikig, csupa üveges erkély volt. Delavigne utikönyve e várost a kikötő folytán erkölcsstelennek mondja; én azonban sem itt, sem egész Spanyolországban nem láttam szemtelen nőket az utcán, mint az Pesten és Bécsben napirenden van, s küldönczök, vén keritők sem szólítottak meg, mint ez

másutt szokás. Mi történik a házakban, erről természetesen nem szólhatok, hanem hogy a nyilvánban nem sértik az erkölcsiséget, azt minden utazó kénytelen bevallani. A többször említett angol Pitt Byrne mondja, hogy gyermekölés Spanyolországban ismeretlen, infanticide is absolutely unknown in the Peninsula. Nehány utcát megjártam; egyikben erősen fákat tenyésztenek, mintha ramblának nevelnék; sok boltat és tőzsdét találtam, hol az itt készített szivarokat árulják. Nekem csak a papirszivar izlett, edességét tevén az olcsóság is. Vettem két font salchichon-t, 24 reál volt az ára; eltartott hazáig, az esztergami papnövelde asztalán költöttük el az utolsó részletet, ami még semmiféle coruñai szalamival sem történt. Azután a tengerparton ögyelegen, hol szintén sétatér készül s a fák között római szobrok ^thermái kandikáltak ki. Ezen kikötőből indult el a győzhetlen armada 1588-ban. a házat is mutatják. hol II. Fülöp szállásolt. A 150 hajóból álló had, melyre négy évig készültek, 9 nap alatt szétveretett. Ekkor keletkezett a példabeszéd, mely szerint az egész világgal harezolhat a spanyol, csak az angollal legyen békében: Contodo el mondo guerra y paz con Inuglaterra. A tenger csendes volt, megszűnt tajtéksörényes habverése, mely annyit dulakodott, valahányszor tengerre szálltam. Nyugodott volt a hideg halál paripája, s mintha gyászolná az elmerültek kiniait, áthatlanul fekete volt a láthatár, merre a tenger elvonult. E habok Amerika partjairól jöttek és mint pihenő vándor, fodrot sem emelve nyugodtak. Ilyenformán eleget láttam volna, a szállítóhivatalban egy padra lefeküdtem s oly mélyen elaludtam, hogy alig birt megbizottam fölkelteni. Tizenegykor elindultunk s hat órakor reggel Santiágóban a Cervan-testéren leszálltam.

Megfogott egy pinczér és a szomszéd utczában lévő San-Miguel-fondába vezetett, hol a 7. szám alatt szobát kaptam. Nem valami ragyogó szálloda volt ez, hanem jószívü bánásmód és majdnem botránys olcsóságaért igen jól éreztem magam benne, s így ez is ajánlatra méltó. Két éjen át nem aludtam, de a mosakodás kiverte az álmat, s tisztát váltva, papi öltönyben a cathedralisba igyekeztem. Csak menjek lefelé, ugymond a pinczér, majd megtalálom. A fonda előtti téren volt egy templom, szent Miklós tiszteletére, itt szent gyakorlatokat tartott két jezsuita; a mint errefelé mentem, gyalog jött lángvörös talárban

a bibornokérsek: Szép, inkább fiatal ember, s nyájasan fogadta üdvözlétemet. Sok pap kísérte, majd talárban, majd világi ruhában, kurtagalléru spanyol köpenyben és kürtőkalappal. Én azonban tovább mentem, s egyszerre előbukott egy téren az egész kötömeg, a santiago-i székesegyház, melyben szent Jakab apostol teste őriztetik.

A hagyomány e tekintetben eképen beszél: Szent Jakab apostol déli Spanyolországban tanított (a saragossai legendák Galliciába helyezik, honnét Zaragossába ment) rövid ideig hirdette a kereszténységet, mert mihelyt itt (Baeticában) néhány ker. községet alapított, hét tanítványával Jeruzsálembe ment. Az apostol halála után e tanítványok visszatértek Spanyolországba, magukkal hozván az apostol testét. A gibraltari szorosnál tova üzte a vihar, mire Gallicziában kötöttek ki, ily módon került Compostellába szent Jakab teste. A tanítványok később Rómába mentek, s Péter Pál apostoloktól fölvtették a püspöki hatalmat, melynek következtében déli Spanyolországban, mint püspökök működtek. Cartagenában kötöttek ki, Quadixban prédikáltak, hol Torquatus püspöknek maradt, társai Ctesiphon, Secundus, Indaletius, Caecilius, Hesychius, Euphrasius más városokban telepedtek le. A római mártyrologium maj. 15. említi neveiket. Granadában Caecilius emléke s tisztelete folyvást élénken nyilatkozik, mert ő volt Illyberis első püspöke, mely a mostani Granada táján volt. Emléke az Elvira-hegységben maradt meg. A hagyomány nem bir *acta martyrum*-ot felmutatni, csak azt állítja, hogy székhelyeiken szenvedtek vértanúságot. Ha elgondoljuk a 800 éves mór igát, nem fogunk csodálkozni a történeti emlékek elpusztulásán. — A hagyomány második részékképen hangzik: Padron városának püspöke (a régi Iria Flavia, egy ria (torkolat) mellett, nem messze a tengertől) Theodimir fedezte fel az apostol ereklyéit. Arról tudósították, hogy az erdőben, a mostani Compostella helyén, mely joghatósága alá tartozott, saját szerü világosság tűnik fel, melynek okát senki sem tudja megfejtani. A püspök maga ment oda és a csodálatos tünényről saját szemével győződött meg. Legott ásatásokat rendelt, mire egy márvány-koporsót találtak, mely szent Jakab apostol csontjait tartalmazta. Az odamellékelt bizonyításokat angyali jelenések is igazolták. Mariana történész idejében is még mutatnak ilyesmit, mert mondja: y aun hoy se conservan muchos y

notables. VII. 10.*) Ez történt 808—838. évben. A püspök, Alfonz királynak előadva a dolgot, ez is a hely színére sietett, és meggyőződött a hir valóságáról, mire e helyen templomot építtetett, azután falu és város keletkezett mellette, mely most 30 ezer lakóval bir. Azontul folyvást növekedett a bucsujáróhely híre, ekképen Jeruzsálem, Róma után Compostella a világon harmadik lett; ezen rendben következnek, a 10. század óta, sőt az egyházi jog még most is említi, hogy az ide tett zarándoklási fogadalomtól csak a római pápa menthet fel. 1120-ban érseki székre emeltetett a püspökség, melyet Padronból még Theodimir vitt által ide. Ugyanekkor a hagyományokat két püspök összeírta, hogy eredeti voltukban kapja meg az utókor. A XII. században keletkezett a santiago-i lovagrend, melynek tagjai elejente a zarándokok védelmét, később a mórok kiűzését tették feladatul. Alapította 1161-ben Don Pedro Fernandez. Két részre oszoltak; a valódi lovagok csak egyszer házasodtak, és a nászhüségét szentül megtartották, másik része fölvette a papi rendet. Minthogy az elfoglalt birtok és zsákmány tulajdonukká vált, csakhamar tetemes birtokot szereztek, ez okon kath. Ferdinánd, 1439-ben a pápa engedelmével, ezen valamint Alcantara és Calatrava rendek nagymesteri főnökségét a koronával egyesítette. 1835-ben ezen lovagrend szintén eltöröltetett. A pápák különféle szabadalmakkal halmozták el ezen templomot, s a IX. századtól a XV-ig ezernyi zarándok özönlött ide. Azóta folyvást kisebbedik, csak szent Jakab ünnepén sereglének össze többen, s azok is nagy részben spanyolok. Én csupán egy asszonyt láttam az ismeretes zarándokbottal. Magyarok is szerettek ide járni, akartam is az egyetemi könyvtárban az emlékkönyveket felütni, de szünidők alatt a könyvtárak itt is csukvák.

A nagyszerű székesegyház rengeteg kötömeg, melyet a századok úgy megbarnítottak, hogy szinte feketének mondható. Első látásra csupán tornyok, kápolnák, ívek, kötömegek halma; sok idő kell, míg az idegen tájékozta magát benne. Nehezíti az ismerkedést a talaj egyenetlensége, déli fala sokkal magasabb mint az éjszaki, mert lejtős helyen épült. Azért ma-

---

*) Lorinser : Neue Reiseskizzen aus Spanien (III.) I. 315 lapon. Migne, Dictionnaire des pèlerinage religieux. Paris 1851. I. 490. lapon.

radtak meg a régi nyomon, hogy ugyanazon helyen pihenjen a márvány koporsó, a hol találták. Theodomir kápolnája helyére épített Alfonz szép gazdag templomot. Ezt elrontotta Almanzor mór fejedelem, szül. 939., ki minden drágaságot elvitt, még a harangokat is, melyeket hátokon czipeltek el ker. foglyok Cordovába, csupán az apostol sirja maradt sértetlen. 1186-ban VI. Alfonz király, Pelaez püspökkel kezdték a mostani templomot építeni. A réginek helyén van egy alsó templom, melyben évenként 2—3-szor tartatik istentisztelet, s melyet nem láttam, csupán a felsőről beszélek.

Először megláttam éjszakai részét, plaza de la Arabacheria, hol melléje van építve az érseki palota. Ezen ajtón nem messze a főoltártól a templom bal mellékhajójába érünk. Az egyház, latin kereszt alakjában van építve, kezdetben román, később olasz izlésben. Azonban más építészeti stylusok is képviselvék, egyes kapuk vagy maga a keresztfolyosó goth izlésben készült. Hossza 270, szélessége 204 láb, belseje tehát nem felette nagy, azaz nem olyan, minőnek grandiosus, mogorva külsejéről a néző gyanítja. A mint beléptem, legott feltűnt a kupolában, mely ott világlik, hol a középhajót a kereszthajó átmetszi, egy gépezet, melyről már itthon olvastam. Ugyanis nagy ünnepeken ide akasztanak egy óriási füstöltöt (el famoso incensorio de Galicia), ezt a kereszthajó szélében, a gépezet lóditása folytán járatják, s ez által erős füstgomolyok emelkednek. Most nem volt kiakasztva, de másnap a káptalani teremben láttam egy szekrényben eltéve. Öt láb magas, s belefér fél kila szén. Ez már a legspanyolosabb divat, melyre bizvást el lehet mondani, hogy egyedüli a világon.

A szentély rácsozattal van elválasztva; itt térdeltem legelőbb, hálát adva, hogy Isten ide segített. A szentély — capilla mayor — tul van terhelve mindenféle bronz-, márvány- és faczifrázattal. 24 salamoni (csigádád) oszlopot számláltam, melyek drága jaspis-talapakon nyugszanak; az oltár felett egy felette gazdagon diszített, angyalok által tartott menyezet függ. Valaha kábitó fénynyel ragyoghatott; mint mondják, az arany-incrustation (fényesítés) 20 évig dolgoztak, hanem most a fakulás, kopottság szomorító hatással van a nézőre, a túltömött diszitmény rikitóbban állítja elő a pusztulást, mint az egyszerű modor. Az oltáron van szent Jakab ülő szobra fából, ember

nagyságban; a zarándokgallér aranyozott ezüsből való s drága kövekkel van díszítve. Ezen szobor mellé a magasba lépcső vezet, itt végeztem a zsolozsmát (officium Exaltat. crucis); itt szokták csókolni a szent szobrot. Az oltár alatt a földdel egyenlően van a márványkoporsó, mely Spanyolország védnökének holttestét rejti magában. A kulcsok az érseknél vannak, már 200 esztendeje, hogy föl nem nyitották. A főoltár mögött közvetlenül szintén van egy oltár, mely némileg az ereklye fölött áll, itt miséztem kétszer, mert a nagy oltáron csak énekes misét mondanak. Minden akadály nélkül engedtek oltárhoz mennem, amint ezt ilyen híres helyen vártam is. A kis oltáron szép domborműveket vettem észre, melyek szent Jakab életére vonatkoztak. Mise után bevilágítottak az oltár alatti üregbe, hogy lássam a márványkoporsót, s hogy ha majd emlékeket veszek, érintsem hozzá.

A coro, mely a templom közepén van, szintén rézráccsal van elválasztva, szintugy az utczácska, mely a szentélytől a coroba vezet. A kar jobb oldalán vastokban őriztetik szent Jakab botja, melyet a bucsusok tiszteletteljesen érinteni és csókolni szoktak. A szentély két fő pillérje két szószéket tart, melyekről nagymisék alkalmával az intelmet és evangéliomot olvassák. A coro-ban jeles metszvényű székek vannak, azonfölül két pompás orgona, melyeken gyönyörűen, nálunk szokatlan hangokon játszottak. A templom öt hajóra oszlik, van vagy 40 kápolnája; a főoltár köröttiek kis templomok, alapítóikat elfeledém, pedig az egyházi nagy szorgalommal elbeszélte; nagyobbrészt javítást igényelnének. Az egész városban nem láttam, hogy templomot ujitottak volna, házat is csak kettőt találtam épülőfélben. Amint az első, tehát fölületes nézegetést végeztem, feltűnt a templom jobb oldalán egy gyóntatószék felirata: *pro lingvis germanica et hungarica*. Szemben evvel a baloldalon: *pro linguis gallica et italica*, más nyelv nem fordul elő. Dagadó kebellem álltam meg itt s elméláztam, hogy ennyire megbecsülik a magyart; nyilván ez is jele, hogy hajdan ide sok magyar zarándokolt. Haza mentem ruhát váltani, azután szemügyre vettem a várost.

A székesegyházat három tér környezi, ez tele volt áru-sokkal, majd devotionálék-, majd gyümölcsátrakkal, a kereskedő áruival többnyire földön ül. A falusiak, mint nálunk, vá-

rosba hozzák terményeiket és oly olcsón adták a szőlőt, barackot, körtét, mintha Galliciában fogyasztási adó nem is volna. Föltűnt a parasztok fővege, mely egymás fölé hajtott pokróczdarabból állt, úgy, hogy végei az arcz felett hegyesedtek ki, hasonlít azon főveghez, melyet a gyermekek papirból készítenek, vagy éghasító kalaphoz, melynek hátulso vége hiányzik. Ha így leírva olvasnám, szintén nem tudnám képzelni, mint nem az olvasó. Hanem hát Doré képei, melyeknél hübbet még senki sem készített, nincsenek rendelkezésemre. Az asszonyok öltözetén feltűnt a vörös, sárga vagy fekete zarándok-gallér, minő a papi taláron szokott lenni. Ezen gallér iránti előszeretetet onnét magyarázzák, mert hajdan dicsekedve mondták e tájra: tierra de Santiago; szent Jakab örökségének nevezték magokat, mint-hogy pedig szent Jakabot zarándokgallérral szokás festeni, divattá tették e ruházatot. Nincs itt annyi függöny a napsugár ellen, inkább a kályhamesterség kamatoz, mintsem a kárpitoság; mert a táj bizony kissé hideg. A seminariumba is benéztem, mely az érseki palotával és templommal szemben épült; hatalmas, szobrokkal diszített ház, hanem erősen tisztogatták, s így semmit sem láttam. Szinte hihetlennak tetszett azon intézkedés, mely szerint Spanyolországban május végével szokták tartani a „Tedeum“-ot, és így 4 hónapig tart a szünidő. Andaluszában volna értelme, mert biz ott meleg lehet az iskolában, hanem Compostellában, hol talán hidegebb az éghajlat, mint Esztergamban, mért szünetelnek már juniushban, ezt be nem látom.

Minthogy az eltörlött kolostorok templomai, tornyai megmaradtak, rémséges harangozást, jobban mondva kongatást visznek itt véghez; nincs percnyi idő, melyben a harangnyelvek veszteglenének. Amint bömbölt a cathedralis harangja, elmentem én is. Gyászmise volt egy szomszéd püspökért. Az ének nem tetszett; a szomszéd két kápolnában szintén tartottak énekes miséket. Ezután volt az ünnepi mise, a szent keresztről. A segédlo papok dalmaticája felálló gallérral volt diszítve, mint Zrinyi Miklóst szokták festeni a szigetvári kirohanáskor. Mise után körmenet tartatott, nagy arany feszülettel, melyben Urunk keresztyéből volt ereklye. Csupán a kanonokok, az éneklő papok és pluvialés gyermekek követték az oltár szolgálait. 24 kanonok, 12 gyóntató, és 26 praebendatus van e templomnál alkalmazva.

Egy mellékkápolnában, mely erős vasrácsos ajtóval van elzárva, őrzik az ereklyéket. Megkaptam a sorjegyzéket, mely így hangzik: Memorial de las sagradas reliquias, que se veneran, en la santa apostolica, metropolitana iglesia, de Santiago Zebedeo el Mayor, Universal patron de España, y primer fundador de la Cristianidad en ella. Ebből tudtam meg, hogy az oltár alatt szent Jakab testén kívül, tanítványainak Athanáz és Teodor ereklyéi is őriztetnek. Ezen „capilla de las reliquias“-ban van egy hatalmas aranyozott bronz-oltár az ereklyék elfogadására, melyek különféle foglaltványban rajta elhelyeztettek. A kápolna két kis oltára szintén e célra való tekintettel készült, és számos szent ereklyét tartalmaz. Mindössze 85-öt számláltam. Legnevezeteseb Alpheus Jakabnak feje, mely itt őriztetik drága arany foglaltványban.

Tudvalevő, hogy urunknak két Jakab nevű apostola volt. Az egyik, kit öregebb Jakabnak neveznek, szent János ev. testvére vala, anyja Salome, atyja Zebedeus, galileai jámodu halász volt. Zebedeus és Salome ülésszobrai fából vannak; a szentély bejáratánál tiszteltetnek. A testvérek a mester iránti lángoló szeretetökért kapták a „villámfiuk“ elnevezést (Mark. III 17.) Urunk igen szerette őket, és kiváló bizalomra méltatta. A megváltás után, Jakab nagy eredménynyel hirdethette az Isten igéjét, mert Herodes Agrippa előbb fogatta el, mint Pétert; és népszerűsége vágyván, — miután ennek egyik eszköze a keresztények üldözése volt, — Jakabot a 42-ik évben lefejeztette. A spanyol hagyomány öszhangzik a történettel, mert igen rövid időre szabja tartózkodását a pyrenaei félszigeten. Ifjabb Jakab, Alphäus fia, anyja Mária az Isten anyjának nővére volt, tehát urunknak unokatestvére; ezokon a szentírásban a többi rokonokkal, mint az „Ur testvérei“ fordul elő. Gal. 1. 19. Ez volt Jeruzsálem első püspöke, s mint ilyen jámborsága folytán „az igaz“ melléknevet nyerte. 63 évben agyonkövezték; irt egy levelet, mely a szentírásban a kath. levelek közt foglal helyet. Ennek feje őriztetik az ereklyetárban, egy foggal, melyet a kövezők kiütöttek.

Nevezetes e templom portalé-ja, a diszkapu, mely román izlésben készült, és mintázata a párisi tavalyi kiállításon figyelmet gerjesztett. Most azonban a templom belsejébe került, mert eléje új kapuzatot csináltak, így legalább meg van a viszontag-

ságoktól védve. Három ivet képez, melyek pompás kőalakokkal népesítvék be. Urunk az apocalypticus szentek társaságában vagy on, mig oldalain a pokol és tisztítóhely alakjai vannak. A középben álló oszlop kő-czifrázataiban öt ujjokat szokták a zarándokok tenni, és imádkozva bucsuengedélyt nyerne. Így állította vezetóm. Ezen diszkapunál van a templom legmagasztosabb homlokzata, háromrendü oszlopsorral, terjedelmes lépcsővel, számtalam szoborral és tornyokkal diszítve. Ez a legszebb tér, itt van az ayuntamiento (városház) és a zarándokház.

A városház pompás nagy épület, tetején van szent Jakab lovagszobra fehér márványból. Az apostolt fehér lovon ábrázoló szokás onnan eredt, hogy 844-bon a Clavijo melletti csatában, melyet Don Ramiro II. Abderraman mór fejedelem ellen nyert, s mely következménydus ütközetben először tünt fel a spanyolok nagy ereje, sz. Jakab a ker. tábornak megjelent, kitarásra lelkesítette és győzelemre vezérelte. Mariana mondja: El apostol Santiago, fue visto en un caballo blanco, y con una bandera blanca, y en medio della una cruz roxa, que capitaneava nuestra gente. Erre megújult a keresztények ereje, és a megvert ellenség futásnak eredt. Az érmeken, melyek az egyedüli Compostellában vásárolható emlékek, lovon, zászlóval kezében ábrázoltatik. Egyik oldalán Jézus Mária szive, corazones de Jesus y de Maria, alatta Roma, (tehát ezt sem készítettek itt,) hátlapján Santiago, lovon zászlóval és karddal kezében.

A zarándok-szálloda talán legnagyobb épület a városban. Négy udvara van szökőkutakkal, az ajtó és ablakhevederek faragott kőből építvék, az épület kétemeletes. Három napig időzhet benne a zarándok; hanem ugylátszik nagyobbbrészt betegek tartózkodnak benne, ezt vettem ki a szobák felirataiból, melyek nyavalyákról szólottak. Nevezetes kápolnája, az egyedüli finom goth izlésben emelt épület. Nagyon rászorult a javításra, láttam is elkészített állásokat, hogy a jeles művet eredeti fénybe helyezték. Azt mondják, hogy sok helyisége használatlanul hever, madarak szállása csupán, a mi igaz is lehet, mert sajátszerű csend uralkodott az udvarokon. A kapu alatt nagy feszület süttetett s előtte imádkozók. Mellette Ferdinánd és Izabella képei, kik eme nevezetes szálloda alapítói voltak. Oly nevezetes emberek voltak az ide utazó zarándokok, hogy más országokban is voltak gyűlhelyeik, szállodáik; így Párisban ezekért épült

1321-ben a Jakabzárdá, melynek csak góth tornya maradt meg. E téren, hova a templom főhomlokzata, az ayuntamiento és zarándok-szálloda szolgál, jul. 25-én, szent Jakab napján, évenként nagyszerű tüzijátékot rendeznek, mely egy óráig tart; zene és a nép-ének mellett.

Dél felé járt az idő, szállodám második emeletén, üvegfallal ellátott magaslaton volt a közebéd. Heten voltunk, a társaság nagyobb része francziákból állott, jóízűen költöttük el az ebédet. Délután meglátogattam a közeli templomot, hol a lelki gyakorlatokat tartották. A tulterhelt oltárokon számtalan angyal és szent társaságában, rendesen ott van szent Jakab lovon; a szerfelett gazdag aranyozáson meglátszott, hogy századok előtt készült. Alig látni festést, mind merő aranyozás, nem csak itt, hanem más tomlomok is ugyanoly gazdagon állítvák ki. Nem elégszenek meg aranyozott oszlopokkal, hanem még cifra guirlandokkal, repkénnyel (fából) körítik. Naponkint négyszer, 7, 11, 2, 5 órakor két jezsuita spanyolul beszédet tartott. Az összegyűlt papok nincsenek egy helyen, hanem mindenik a maga költségén fogad szállást.

A mint délután a coro rácsozatánál a zsolozsmát végeztem s gyülekeztek a kanonok, muzetum helyett fekete köpenynyel kurta gallérral, egy jóízű káptalanbeli megszólított a rácsozaton át.

Senñor es Hungaro?

Si seño.

Professore de la Teologia? Si seño.

Doctor de la Teologia? Si seño.

Esaminatore Prosyñodale? Si seño.

Ha resibido una carta, levelet kapott Simancasból, jöj jön ima után az érseki palacio-ba, átveheti. Jött utána egy másik, és sorba kérdi a mondottokat, jön az érseki titkár, ki egyszersmind kanonok, s hasonlót mond, hogy 5-kor átvehetem. Utitársam simancasi levele mozgalomba hozta a santiagoi póstát és az érseki palotát. Habár „poste restante“ volt küldve, legott az érseki palotába vitték, úgy ijedtek meg a terjedelmes czimezéstől. A jelen santiagoi nemzedék még nem látott magyar embert; a kanonok urak tehát, kiknek e nevezetességet a titkár már elmondotta, kíváncsiságtól izgattatva léptek ki a sekrestyéből. A mint meglátták a zsinoros ruhájú zarándokot,

alapos gyanujok támadt, hogy én vagyok az; innen keletkezett a töről hegyig vizsgáló párbeszéd. Utitársam panaszkodott, hogy garbanczos, s más parasztéleteket kénytelen enni, hogy Simancas még távol áll a polgárisult világtól; 18-ra Burgosban lesz.

Nem láttam még várost, mely az ódonszerűség, a régiség nyomait oly ékesenszóló jellegét viselte volna magán, mint Compostella. Minden ház fekete, az utcák szűkek, mert még a mult századokban tervezték. Legelső utcája a rua del Villar, melynek házivezetei alatt hosszában lehet sétálni. Itt vannak a boltok igen kezdetleges elrendezésben, nagy része hasonlít ami falusi görögeinkhez, kik mindennel kereskednek. Az alameda meglehetősen, hanem fujt a szél, nem volt kedvem sokáig ott időzni. Az utcák, térek mind lejtősek, a város merő dombokon épült. Megjártam a boltokat fényképek végett, de habár van Santiagóban vagy 3 photograph, egyiknél sem volt a templom kapható, úgy vélem nem értenek hozzá, mert midőn egyiknek elmondottam ebbeli roszalásomat, azt válaszolta, hogy nem lehet. Mihezképest az említett érmen kívül, mely sok utánjárásba került, mert csak egy, Stol nevű kereskedőnél található, nem lehetett itt emléket venni. Árultak ugyan elég képet, hanem ez mind Franciaországból került elé, fényképet is, Murillo Madonnait, hanem különösen compostellai emléket nem szerezhettem.

Itt is sok a kéregető. Az utca végén sipolt egy vak, másik végén guitáron játszott egy második, s 10—20 ember hallgatta. Náluk ez nem ritkaság, s mégis akárhányszor rágyújtott a hangorás, legott gyülekeztek bámulók s jutott alamizna is. Az amugyis szomorú spanyol dallam, szerencsétlen vak által előadva, kész gyászének, türethetetlen lelkületemnek épen ez kellett. Ugyanis nagyon boszankodtam, hogy öt hat boltot megjártam és senkisé is akarta francia pénzem felváltani; utoljára egy vén tőzsér szájalomból felváltotta, hanem 3 Napoleonnál 18 reál veszteséggel. Mikor ezt sokallottam, oly arczót vágott, mintha értésemre akarta volna adni: köszönd meg, hogy így teszek, ez is jótétemény.

Két éjet pótilandó, hétkor lefeküdtem, s a szaladgáló egerrek daczára aludtam reggelig. A szent Jakab sirjánál végzett mise után, a pinczér jó reggelivel szolgált. A cathedraísbán

ögyelgő egyháziak közül egyet megkértem, hogy vezessen körül, és a toronyba. Egy kis ajtón felmentünk, s akkor vettem észre, hogy az egész templom felett oszlopokon álló karzat fut körül, melyben néhány száz ember fér el. A torony merőben faragott kőből épült és sok apró erkély-, szobor-, kis toronykával van diszítve. A nagy harangnál megállapodtunk, innen magyarázta a tájat. A város dombos völgyben fekszik, minden oldalról hegyek környezik, melyek közt megemlítendő a délnyugatra fekvő Humilladoiro, melyről messze fehérítő ut vezet le. Azért nevezik „leborulás hegyének“, mert a messze földről jövő zarándokok itt pillantották meg legelőbb Compostellát, s adtak hálát földre borulva, hogy Isten ide segítette. A másik Pico sagro, csucsos magaslat keletről, régi várral, melyet Alfonztól alapítottának mondott vezetöm. A város 18 tornyával, innen is az elmúlt századok képét juttatta eszembe. Mily jó, hogy graniterős kőből építették, nem kell ujitani ha megbarnul, a moha fölér a meszeléssel. Ez okon a látmány melancholikus, mit a borult ég meg inkább növelt. A hajdani sok kolostorból még megvolt hat apácza-zárda; a benzeszerzetesnök monostora legnagyobb. Három zárdában tanitanak, a többi contemplatív életet él. Mutatta a Fonseca-collegiumot, nagy quadrum, toronynyal, melyet egy XVI. századbéli érsek az egyetemen kívül alapított. Van ezeken kívül elég üres épület, melyek a viharnek, zord időjárásak vannak kitéve, hanem oly erősen építvék, hegy nem egyhamar lesznek meztelen rommá. A szél, hideg nyers levegő nem engedte sokáig a nézést, hanem a mint megmutogatta a torony-ablakon a falmetszést, melyet a nagy harang bevétele végett vágtak, sőt megütötte kedvemért a harangot is, az óracarnokba vonultunk, mely üveggel elzárt helyiségben beszélgettünk. Itt elmondá, hogy a templomnak 9 öre van, kik közül négyen éjjel a templomban alusznak, elmondá fizetését, anyagi körülményeit, bizalmas beszélgetéssel, szolgálati készséggel viszonzta a két reál borraválót, melyekkel bőségesen, sőt tulzottan vélte magát jutalmazottnak.

Egy gyóntatóval is beszédbe eredtem, ki francziául tanulván, minden idegennel francziául kívánt szólani, hanem a a franczia szavakat spanyol ejtéssel hangoztatta, miáltal beszédje értelmetlen lett, ugyan így járt a latin nyelvvel, azért kértem, hogy csak maradjunk a spanyol nyelvnel. Mondá, hogy jövő évre jubileum lesz, a mi Santiagóban minden hetedik év-

ben történik, a mikor t. i. szent Jakab ünnepe vasárnapra esik. Kérdeztem, hogy lehetne-e látni a magyar gyóntatót: Don Epifano Castañetát! azt ugyan hiában keresi fel, mert ugymond nem tud az sem magyarul, sem németül. Ő is panaszlá, miszerint a régi bucsujárások egészen megszűntek, pedig a tejut is az égen ez irányban van a keletről utazóknak.

Minthogy Compostella nyugat legvégén van, hajdan a zárandokoknak éjjel ez is utmutatóul szolgált, ez okon a tejutat via de Santiago-nak nevezték. Compostella neve némelyek szerint a csillagoktól származott, melyek e helyen mutatkoztak, midőn a szent ereklyét meglették: campus stellae. Mások szerint ez eme szavak rövidítéséből eredt: ad sanctum Jacobum Apostolum, vagy: Giacomo Apostolo. Később a végrehajtott bucsujárásról adott deák nyelvű bizonyítványt hívták így. Most mind a város, mind eme bizonyítványt nevezik Compostellának. Az itt megfordult nevezetes emberek közt megemlítendő: II. Calist pápa, szent Domonkos, assisi szent Ferencz, Ferreri Vincze, Sienai Bernardin, Istenes János, portugali szent Erzsébet, a hirneves Cid, V. Károly és azóta csaknem minden spanyol király.

Hátra volt még a sala capitulare, hol a káptalanbeliek tanácskozni szoktak. Van itt egy könyvtár becses munkákkal; néhány szép kép, és egy választási gépezet, finom rakmű. Ugyanitt van letéve a nagy füstölő, melyet már említettem. A bejárás ide a goth izlésű keresztfolyosóról történik, los claustros, melynek csucsiveit a hozzáértők nagyon dicsérik, hanem én miután megszoktam ezeket déli növényzetben pompázva látni, ennek pusztasága csaknem megszorított volna, ha nem vigasztal a tudat, hogy néhány óra mulva haza indulok. A papokkal szívélyesen beszélgetve, ránk harangoztak, mire közébedre a fondába siettem.

A tegnapi vendégek ma sokkal beszédesebb kedélylyel voltak. Egy francia — a lelki gyakorlatok alkalmából összegyűlt papsokaságból — tüzes vitába szállt, melyben ugyancsak kikaptak, hanem merőben unalmas, ezerszer elcsépeelt kifogásai voltak. Sokáig hallgattam, mint molnár a malom zugását. Mindenről kételkedett, a mi lágyvelejű hallgatók előtt, a lángeszűség jele. Miután felhozta a bucsuengedélyt, szentek, ereklyék tiszteletét, holtakérti imákat, avval vettem véget, hogy kérdez-

tem: vajjon hiszi-e Krisztus istenségét, miután ez központja igazságainknak, nélkül felesleges egyebekről vitázni. Némi vállvonítás és homloktéglázás után bevallotta, hogy bizony, így amugy, azaz komolyan véve a kérdést, azt kell mondania, hogy nem, és Renanra, mint az igaz evangéliomra hivatkozott. No lássa, hozzuk tisztába előbb ezt a dolgot, aztán menjünk a többire. Hanem hozták a kávé, kértem a pinczért, hogy készítse el a számlát. „No majd küldök én önnek — mondja meg csak lakhelyét — egy könyvet, hol a papok balgaságait látni fogja, „Conseils deBelleyme, trappiste à messieurs les confesseurs.“ Nem ismerem e könyvet; de nem is küldte mai napig, pedig már 2—3 hava, hogy elmúlt az ó év.

A számla 22 reált tett, két napi lakásért, egy reggeli- s két ebédért; ez már mégis páratlan olcsóság. Holmimat a diligenciába küldve, bucsut vevék az uraktól, ugyanezt teendő a székesegyházban. A mily hidegen hagyott első órákban a szent hely, ép oly vonzalom gyuladt fel iránta később, és most szinte nehezen esett az elválás. Sokáig tartott a bucsuzás, mert mindazoknak akartam juttatni az itt nyert bucsuengedélyből, kik valaha jót tettek velem.

Ugy vélem, ha vannak az idő rendjében napok, melyeken szívesen meghallgat az Isten, az ünnepek, miért nem lehetnének a tér rendjében helyek, a honnan jövő imát kedvesebben veszi?! És ilyenek katolikusoknál a bucsuhelyek, mert onnét az égbe menő utat, a jámborok és szentek, tisztult imáik, sanyargatott keblök forró fohászai által, mintegy járhatóbbá tették. Ha Krisztus Urunk válogatott az ima helyeiben, s a hegyeken, hol hallgat a puszta vadon, szeretett kiváltkép imádkozni: a keresztények is a mint eddig tették, jövőben sem hagyják el e szokást Kikérve szent Jakab esedezését az egész életre, az áhitat forró emlékével elhagytam a templomot. Nagy harangok zúgtak sikető zajjal.

Minden második nap indul diligencia Brañuelasba a vasúthoz; én még tegnap váltottam jegyet 208 reálon a bankuettára, utolsó helyre. Sietni kellett, mert rendszeren egynehányat elutasítanak, miután csak 19 ember fér a batárba. Két nap alatt, melyeket Santiagóban töltöttem, elfogyott a látni való; én tehát már három órakor ügyelegetem a Cervantes-téren, hol a bárkákat kengették; egy Zamora-ba is volt ugyanekkor indulandó.

Figyelmemet csupán Cervantes emléke vette igénybe. Spanyolországnak ezen első írója, Princeps scriptorum Hispaniae, kinek nevét minden ember ismeri, és számos városban van emléke, Madridban is, egy szép virágos kert közepén, a congress-
térén. Én mindedig mellőztem; Santiagóban az ő szobra, egy
vájuzott (canellirt) oszlopon álló mellszobor — volt első és
utolsó tárgy, a mely szemembe ötlött. Álljon itt viszontagságos
életének vázlata.

Miguel Cervantes Saavedra, a Don Quijote írójának
családja, eredetileg Galliciából eredt; később leszármaztak Cas-
tíliaba és Miguel 1547. okt. 8-én Alcalában született, Rodrigo
atyának 4-ik gyermeke volt. Nyolcz város vitázott a dicsőségért,
köztök vala a vén Sevilla is; de okmányokból kitűnt, hogy szü-
letéshelye Alcalá de Henares. Salamancában tanult, 1562-ben
kis ideig Madridban theologus volt. Azután Rómába ment, és
Aquaviva bibornok titkára lett. Nemszokára elhagyta e szolgál-
latot és katonának állt be, mint ilyen kitűnő vitézséggel har-
czolt Juan d'Austria alatt, 1571. oct. 7-én Lepantónál. Három
golyó érte; balkeze szétzuzatott. Mihelyt meggyógyult, legott
más csatákban vett részt; tervei nem sikerülvén, 1575-ben el-
bucsúzott a hadseregből és Rodrigo testvérével „El Sol“ hajón
Spanyolországba vitorlázott. Utközben egy algiri kalózhajó,
vitéz ellenállás után, 1575-ik év sept. 26-án elfogta, s az egész
hajószemélyzetet mint rabszolgákat Algirba vitték. Ilyképen
nemcsak a szegénység, harczyi sebek, hanem a börtön keserűsége-
t is érezte; mindenütt kitűnik Cervantes nagy lelke, edzett
jellemé és Istenben rendületlen bizalma. Bizonyos renegát, Dali
Mami kezébe került, ki a Cervantesnél talált s a királynak
szóló levelekből őt előkelő egyéniségnek gyanítva, súlyos lán-
czokba verte s elég kegyetlenül bánt vele, hogy ilyképen
nagyobb váltságdíj csikarhasson ki. Öt évig sinylett a pogány
fogságban, szüntelen szabadulásán törve fejét; de minden ki-
sérlete sikertelen volt, sőt irtózatossorsát még súlyosbitotta.
Valahányszor meglepték a menekülő keresztényeket, Cervantes
mindig magára vette a vád súlyát, s bevallotta, hogy ő izgatta
társait kitörésre. A miért súlyos lánczokat raktak reá, ugyanaz
eredményezte, hogy életének megkegyelmeztek, mert ha tetemes
váltságdíj reménye nem csiklandozta volna gazdáját, régen
fejét vétette volna. Atyja, testvérei eladták mindenöket, de ez

sem volt elegendő mindkettőnek kiszabadítására. C. hazaküldte testvérét, ő pedig ott maradt; menekülési terveket kovácsolt, de ezek mind haszontalanok voltak. Míg elvégre 1580-ki sept. 19-én néhány trinitarius szerzetes, kik a rabok megváltását tűzték ki célul, pénzzel, könyörgéssel, ép mikor Konstantinápolyba szállítani akarták, kivitték, hogy szabadon bocsáttatott. Szegénysége miatt ismét katona lett s három évig harczolt II. Fülöp alatt Portugal ellen. 1582-ki decz. 19-kén elvette Dona Catalina de Palacios Salazar y Varmediana előkelő, de elszegényedett hölgyet nőül és Esquivias városban, Castiliában letelepedett. Ekkor 37 éves volt. Kenyérkeresetből irt vagy 20 szindarabot, melyek a spanyol színpadokon mind tetszettek. Legjobbnek mondják Numantia város végostromát, melyet nagy-szerűen fest; *El trato de Argelben* a keresztények nyomorát kebelrázólag állítja elé. A szindarabok nem jövedelmeztek annyit, hogy utánuk élhetett volna, ennélfogva 1588-ban az indiai flotta biztosa lett Sevillában. 1598-ban kezdette irni halhatatlan művét: *El ingenioso hidalgo don Quijote de la Mancha*, mely 1609-ben Madridban jelent meg, és azonnal nagy feltűnést okozott. 1605-ben Madridba tette át lakását, hol szegényül élt, csak a toledói érsek és Lemos gróf vették pártfogás alá. Bizonyos Avellanada folytatni akarta hirneves művét, rágalmazva a szerzőt, hanem Cervantes ép akkor dolgozva a mű második részén, szellemileg megsemmisítette ellenét; 1615-ben megjelent második része. Sokat irt még, novellákat, elbeszéléseket, szindarabokat, ismerve az élet minden helyzetét, keservét, megragadó hűséggel tudja festeni. Árbocztörés, gályák összeroppanása, elmerülő hajók lakosságának halál-kardala, korbácsütés, önfelédtt hadi tombolás, üdvrivallás, ezeken mind általment, emlékezetből is dolgozhatott, pedig hatalmas képzelme is elősegítette. Utolsó munkája volt *Persiles y Sigismunda* regény. Meghalt 1616-i apr. 16-án, miután áhitattal fölvette a haldóklók szentségeit. Sirja a madridi trinitariusok templomában elveszett, hanem lángesze és becsületes aczéljelleme által az utóvilág bámulata és szeretete halhatatlanná tevék őt.

XVI.

Lugo és Burgos.

Négy óra után, a személyzet podgyászostul a batárban nyögött. De leginkább fohászzkodott a banquetta négy utasa, ezek aszalt körte gyanánt lévén bepréselve; sorsuk szájalomra indit, azért foglal kozzuk velök. Balról elsőnek egy spanyol farmer ül, csak arról nevezetes, hogy nem dohányzik, s hogy pléhtokban keményre főzött tojásokat vitt magával; Santanderbe utazik. A második egy plebános volt, beszédes ur, kivel deákul beszélgettünk, spanyol értelmezéssel. A harmadik egy fiatal madridi nő, nem kényes hölgy, hanem valami mesterember neje, fél éves fiával; a negyedik volt e sorok írója. Mikor a negyedik is beült, egymásra néztünk, néma, de a szorultságban kiduzzadó ajakkal, azt kérde, hogy hát ugyan mi lesz ebből, micsoda lepénynyé ráz össze minket e szekér. Dülledt szemekkel tekintgettünk, míg elvégre bátorságunk támadt a mayorált kérdőre vonni, hogy miután e hely csak háromra van készítve, miképen szorithattak ide négyet, illetőleg ötöt? Szárazon azt felelte, nem lehet más képen. Elindultunk. Egymásra nem haragudhattunk, mert a közös nyomor kifejezése arcunkon lefegyverzett minden felindulást. Hanem mikor eszembe jutott, hogy eme kalodában egyhuzomban 44 óráig kell senyvednem, akkor a desperatio vészmadarai röpködtek fejem körül. Volt azonban egy gondolatom, mely minden nyögés nyilát megtompította, minden zökkenésnél ruganyos vánkosul szolgált, azon eszme, hogy immár nem távolodom hazulról, hanem közeledem, s megszakadás nélkül rohanva, 12 nap mulva honn leszek. Ez ugyancsak közömbös gondolat, főleg a hogy szobámban ülök, de akkor ez lelkesedést, képzelhetlen örömet, megnyugvást foglalt magában; ezokon a kinok daczára felvidultam, és a nyaffadtképü utitársak között körülbelül én voltam a legvigabb. Hanem az ordító porontyról is kell szólni, mert hiszen ez adta meg pecsétjét nyomoruságos voltunknak. Az orditást tulkiabálta a zagal, kocsizörgés és öt öszvér vágatása, hanem a gyermek azonkívül indulatainak egyéb kifejezéseit is napfényre hozta, mint azt korának igényei követelték. Szegény anyja, kérő szemeivel is bocsánatért esdett,

hogy ilyen kellemetlenné tette ittlétünket; mi azonban siettünk őt megnyugtatni, hogy mi is kiseddek voltunk, hogy ilyesmire készen voltunk, habár biztatásaink nem igen szívből jövének, hanem inkább udvarias szólásmódok valának. A szegény nőnek azonban vajmi jól esett sziveskedésünk. A kocsi vágatva hajtott a jó országuton, én a kocsiszögben kunczorogtam, mint árva daru őszszel.

Gallicia Spanyolország éjszaknyugati tartománya, 2 millió lakossal. Tényleges fővárosa C o r u ñ a ; hirénél fogva első S a n t i a g o , utána következik L u g o . Még a svévek alapították 409-ben, legyőzte Leovigilde visigoth király 585-ben és 713-ban az arabok. Leon, Asturia és Gallicia volt ama három tartomány, hol előbb a hegyszakadékba rejtőzve, lassankint kiterjedett a ker. királyok hatalma, mely Ferdinánd és Izabella alatt tetőzött. Különös alkotmánynyal nem dicsekszik, legtöbbsnyire Leon- és Asturiához tartozott. Gallicia földje termékeny, de még nagyobb lakóinak szorgalma, mert vad, köves mezőket is megmivelnek. A népet kissé nyersnek mondják, habár én csupán jólelkű, előzékeny, kedves emberekkel találkoztam. Ugy vélem, hogy a gallego legnemesebb lelkületű nép. Józan, gyermeteg, őszinte és példabeszédileg hűséges; ezokon mint szolgák, kapusok mindenütt becsületben állanak. Megérdemelték tehát, hogy országukba hozassék szent Jakab ereklyéje. Vallásosságát említeni sem kell, mert erről századok beszélnek. Némileg hasonlítanak a mi sodronyos hazánkfiaihoz, mert szintén megjárják az országot, sőt Franciaországba, Helvetia és Portugálba is átcsapnak napszámba. Majd mint aratók, leginkább mint vízfordók, s általán munkások gyanánt szerepelnek. A portugáli paraszt olyannyira lomha, hogy inkább lábán hagyja veszni gabonáját, semhogy gallego hiányában maga learatná. Lissabonban divik egy közmondás, mely szerint megteremté Isten az embert (a portugált) s ada melléje szolgát, a gallegot. Minthogy hatalmas testi erejük folytán akármilyen munkára vállalkoznak, Spanyolország teherhordó szamarának nevezik, és nincsenek nagy becsületben a többiek előtt, kik büszkeségben mód nélkül felülmulják. Panaszkép mondják: he sido tratado, como si fuera Gallego, ugy bánt velem, mint valami galliciaival. Tájszólásuk a portugál nyelvhez közelit, azért oda szeretnek leginkább munkába szegődni. Asszonyaikról mondják, hogy csak bucsukor fésülködnek, ezokon példabe-

széd gyanánt ismeretes a megjegyzés, hogy fejök olyan, mint elhagyott fecskéfészek.

A tájék szépségei az eső daczára is feltűntek. Pompás országot, környezve gesztenyefáktól és őrizve csendőröktől, kik zöld carbonari köpenyben siettek egyik állomásról a másikra. Lejtőkön, hegyhátakon, zordon erdőkön vitt utunk, hanem a vidék mindenütt a kiváló szorgalom bélyegét hordta magán. A hegyek sokszor eszményi alakzatuk miatt megleptek, mint pyramisok, gömbölyü-csucsba végződnek és a haránton csavargott a jól kiépített ut. Kerülések miatt néhol két óra hosszát kanyarogtunk valamely völgyben. Egyedüli találkozásunk volt egy öreg lelkiatyával, ki a santagoi lelkigyakorlatokról haza felé igyekezett. Szamáron ment, egy fiu tartotta a zablát, a másik ütötte a csacsit, bizony megszántuk szegényt. Csakhamar elestedtünk, szakadt az eső, mayorálunk egészen átázott, nekünk csak az jutott, mi a viselt diligencian nyilásain befurakodhatott. Vágtatott az öt öszvér, csakhogy nem oly gyakran váltottak fogatokat, mint a királyi postán, mert ez magán-társaság volt, ezokon néha elég lassan koczogtak az állatok. Hiába bámultunk a tárgyaltan semmibe, minden figyelmünk belső körülményeinkben pontosult össze, azaz siralmas állapotunkat külszórakozás hijával még sanyarubbnak éreztük. A jó plébános beszélt egyet-mást, jókedvű kacajra is fakadtunk néha; hugomasszony nyelve ugy láttam, szintén jól fel volt vágva, csak mult az idő, de egy zökkenés elég volt, hogy elmuljék a vihogás. Ugy éreztem magamat, mint a bakba kötött baka; lábam a kurta ülés miatt görcsbe szoritva, kezemet a szomszéd karja nyomta, csupán fejem volt szabad, s ennek épen ez volt a baja, mert álom is jelentkeznén, nem volt hova hajtani. Ez, hogy Heine szavaival éljek, Dante poklának zongora-kivonata volt. Utóvégre arra kért bennünket a fiatal nő, hogy engednök meg, miszerint majd egyik, majd másik vállára tehesse fejét. Ez itt udvariassági szabály, mely nekem az egész éj álmatlanságába került; egyébiránt a gyermekordítás s velevaló időnkinti, hizelgő, csitító gyűgyögtetés szintén nem engedett volna aludnom. Hazai gondolatokkal foglalkozva, a rettenetes éj valahogy csak elmult.

A mint szürkületkor megállapodtunk, valami harangozást vettem észre, gondoltam, hogy talán a szomszéd-faluban hajnalra harangoznak. Kérdést is ejtettem a mayoralhoz, hogy minő falu ez.

Azt felelte, nem harangozás ez uram, hanem a carro csikorgása, mely távolról, ugy negyedórányira, csengő hangot ad. Hiszen már néhány nap óta hallom a kurrogó, csiripelő, fülhasító lármát, de most harangozásnak véltem. Ezen kétkerekű talyigák Gallicia, Asturia és Biscaya (bask) tartományok nevezetességei. Lorinser arra jártában (III. 87.) csaknem megsiketült tőlük. Merőben fából vannak összeillesztve, egy árva vasszeg közreműködése nélkül. Ezen titok még a régi cantabroktól származik, melyhez voltakép inkább zsvajj-szokott fül kivántatik, mintsem fürkésző ész, vagy géptani talentum. A kerekek gömbölyűre vágott vastag deszkából állanak, ezen küllő nélküli kerék, jobban mondva fatányér közepébe négyszögű nyílás van vésve, s ebbe ékkel megerősített a tengely, mely tehát a kerekkel együtt forog, míg az egész világ járművein a tengely áll, hanem csupán a kerék forog körötte. Én legalább az ékezetet láttam forogni. A tengelyre van egy rakaszféle deszka-négyszeg alkalmazva, melybe az átszállítandó teher tétetik, ennek szegletein néha dorongok menyezetet tartanak, hogy az illető kocsis árnyékban legyen. A befogott két ökör egyszerű jármot visel, de oly érzékenyek, hogy a mellettök lépegető paraszt botja érintésével is igazgatja. Ezen talyigák kerekei, már mozogjon akár csak a kerék vagy tengelye, miről határozottan nem szólhatok, fülzaggatólag csikorognak. Az bizonyos, hogy ilyen pokoli lármát, semmiféle jármű nem okoz a világon. A mi hegyeinken is alkalmaznak a tengelyekre vaskarikákat, melyeknek kolompolása figyelmezteti a szembejövőket, hogy idejekorán kitérjenek, hanem e kongatás, a galliciai talyigák csikorgatásához képest, valódi kellemes fuvolya-hang.

Nyolcz óra felé egy nyílt térség magaslatán megláttuk Lugo-t, melyet már említettem, csakhogy most egyenesen és nem Coruña-nak kerülve jutottam belé. Ez oldalról szép tekintete van. Bástyái alatt elhaladva, romlatlan] egészségökről győződünk meg. A rómaiak alatt Lucus Augusti volt a neve. Utitársaim szerint a cathedralisban folyvást ki van téve az oltáriszentség, és három pap felváltva egész nap térdel előtte, annak emlékére, hogy Lugo az egyedüli város, melyet a mórok be nem vettek. Egy órai időzés alatt megnéztem a székesegyházat, mely a város közepén emelkedik. Épült a XII. század elején gránitból. Nem magas goth épület, és miután különféle

időközökben készítettek, nem is öszhangzatos. A szentélyt javították, ezokon az istenisztelet a trascoro oltárán tartatott, és pedig a kitett oltáriszentség mellett, miáltal a segédlet szakadatlan térdhajtással végeztetett. Ámde a történet csak Oviedóról állítja, hogy a mórok be nem vették, Lugoról azt mondja, hogy Muza arab vezér itt volt, s hogy 40 évig birták. Hihetőleg más okból, talán csodálatos esemény folytán imádtatik mara-
dandóan; Galicia czimerében is ostya-alak vagyon. Van a városnak egy szép tere, ujöntetű szoborral, de nem emlékszem már, kit ábrázol. A fondában, hol megállapodtunk, csupán kávét adtak, hanem jót, ezzel megerősödvé, ismét a kalodába zárkozánk. Minő jótétemény leendett, ha vagy két óráig gyalogolhatunk, hanem ez meg nem engedtetett, mert a diligencia vágatva jár. Itt azon szerencse ért, hogy Maria Rodrigéz, a madridi nő fiával együtt a batár belsejébe került; az említett plébános podgyászát esetleg a Zamorába indult batárra tették, s így itt maradni kényszerült, ekképen ketten maradtunk, mely állapot ellen nem lehet zúgolódni. No de kivész az emberből a zúgolódási viszketeg, a ki itt 12 órát ül, olyan resignált lesz mint akármely birka, csak szánalmat esdő szemeink mutatták törődött állapotunkat, egyébként csendes megnyugvással fohászokdtunk.

Mayoral az egész uton csak egy volt, hanem a zagalok minden harmadik öszvérváltásnál szintén változtak; volt tehát alkalmunk gyönyörködni művészetök gyakorlásában. A mayoral csöndesen dorgálta a resteket, mintha csak egyesek hibáit hánytorgatta volna, időnkint megsuhogtatta ostorát mindnyája felett, mintha tekintélyét akarta volna gyakorolni, melylyel bir ember, ló, öszvér felett egyaránt. Hanem a virgoncz zagalok mindenféle lelkiületet hoztak napfényre. Legjobban tetszett a kinszenvedés második napján egy derék zagal, ki egy délután három óra hosszát ment velünk, Baldomero volt a neve. Nagy hegyeken, hanyatló meredélyeken vitt utunk, ez okon leszálltunk, és megengedetett, hogy gyalog is mehettünk, mire én a zagallal társalogtam. Mig a diligencia a hegyek öbleiben járt, mi a völgyön keresztül vágunk s hamarább voltunk a kitüzött helyen, mint a batár; azután kezembe adta az ostort, s én a lóhajtás lelkesedésétől ösztönöztetve, zagal-műszavak özőnében rávágtam néhányat az öszvér-csoportra. E tájon a lóhajtási mű-

szavak ezek : matyó—rudas ; csó, csó, =halkan, lassan ; hóó=állj. Bátorító, lelkesítő kifejezések : eó ! paló! arriba, mas arriba, főlebb még főlebb ; adja adja, anda, mas anda ! Az öszvér-nevek közt előfordult : Pelerina, bonita (szép) Pelerina ; Graciosa, Provinciala. Dorgáló kifejezés : perro puñatero, kutya, vagy csupán puñatera. Egy fehérhátú öszvérnek molinero volt a neve — molnár ; ezt kitűnően tudta hangoztatni, minden magánhangzót át-hurczolva a hanglépcső fokain, mire az ellent nem állhatott, s mihelyt a mooo-t hallotta, megfeszítette lábát és hegyezett fülekkel erősen dolgozott. Számtalanszor tapasztalta ugyanis, hogy ha szép szóra nem hallgat, ütleget is következik. Szinte rövidnek tetszett a délután, már nemcsak az út, mert uj és uj alakban láttuk a hegyeket, hanem az életvidor zagal, udvarias sziveségei által.

A hegyek alakzata nem zordon, habár igen magas, gömbölyü pyramisoknak mondanám ; csak részben vannak benőve erdővel, de egyet sem láttam, melyen hiányzott volna gyepek, közönségesen sziklátalanok. Görgeteg vizomlás nem undokítja a völgyeket, mind bársony-zöldbe volt öltöztetve, vagy barna felhők tartottak bennök éjszakát. Néhol hegygerinczen szédítő magasban jártunk, honnét órahosszat gurultunk volna a csuszamló csermelyü völgybe. Barna felhők tornyosultak az égen, siettetik az éj bekövetkeztét, mely elrejté a veszélyt és ijedelmeket, sűrű zápor is kezdett omlani, mire sugártalan, csillagatlan éj következett. Behuiztuk a bőrfüggönyöket és szivarfénynél beszélgeténk. Ez volt már a második éj, melyet guzsba szoritva töltöttem.

Tizenegy óra lehetett, mikor Villafrancá-ba érkeztünk, hol a diligenciák félóráig szoktak időzni. Mindakétszer sötét éjjel mentünk ezen ; a batár lámpájánál több házat vettem észre, talán mezőváros, habár ugynevezett vendéglője nem jobb a mi csárdáinknál. Itt találtam az egyetlen, de valódi goromba spanyolt. Amint az emeletbe értünk, a konyhában földön volt tüzhely, hol a bográcsban valami sustorgott, tehát a vendéglős sajátkezüleg készítette az utazók számára estelit. Ha nem a spanyolok többször említett szokása folytán, kik éléskamrával utaznak, csak ketten mentünk fel, a csárdás dühös volt, csaknem megpukkadt mérgében, hogy kotyvadéka kárba vész. Hozzájárult, hogy kántorbőjt lévén, a fagygyu-pettyegedett asztalra le-

könyölvé, sajtot kértem. Az asztal terített része is rákiáltott volna a szegedi szappanra, hogy álljon meg egy szóra. Morogva nyújtott egy kemény darabot, kérdem mi az ára? — Két real. Adjanak kenyeret is. Lehasított egy karajt. Hát ennek mi az ára? Mit kérdez, ordít rám a gallego, inkább fizessen! Oda nyújtám neki szóltanul a pesetat, s némán eltávoztam. A sajt két napig égetett, oly fertelmes volt. Menthető a durvasága, mert pörköltje, melyet annyiszor melegített, másnapra maradt; de engem felette sértett, hogy kit nem bántottam, durvasággal illetett. Hanem elmúlt a második éj is, mikor esőtjeljes reggelre virradánk.

Még tegnap csak találkoztunk emberekkel, majd deákok utaztak ló- és számárháton a compostellai egyetemre, hol szeptember vége felé kezdődtek a beiratások; majd kétkerekű társzekerekkel, melyekbe 7—9 öszvér, nem egymásmellett, hanem egyenkint hosszú sorban volt befogva: hanem e tájon nem is láttunk embert, állatot. Egyébkint pedig zuhogott az eső. Ez az unalom, levertség, melyet a kinszenvedés harmadik napján kiállottam, rettenetes gondolatnak is, hát még valóságban. Habár az unalmat, ezek olvasása közben talán képzelem az olvasó, de nem lehet fogalma azon öröm felől, mely csaknem rikoltozó ujjongássá vált, mikor délfelé megláttuk a brañuelas-i vityillót, melyet indóháznak neveznek. Szomorú kedvehagyott ősz feküdt a tájon, de bennem kéjzsivaj tombolt, az öröm, hogy ismét össze vagyok kötve a vaspálya-világgal, felpezsdítette bennem a vért s feledve volt a kiállott szenvedés. Legott a terített asztalhoz ültem, mert a fogadás várt vendégeket, kik között mivel Coruñából is ekkor jött meg a diligencia, vagy 20-an vettek részt a vigalmas ebéden. Dalia öntudat dagasztá keblünket, mert hát sokat szenvedénk, kedd délutántól csütörtök délig. Jó kedvemben egy angolnak cicerone-ja is voltam, ki csak egy spanyol szavat tudott: nada = semmi. Ezt mondá mindenkinek, a ki megszólította. Törttem az angol nyelvet, mire az én angolom szinte kiugrott bőréből, utitársát is oda hitta, hogy hiszen itt társaságunk lesz. Kérdezte, ha vajjon catholic priest vagyok-e, hova megyek, s látható örömmel vette, hogy magyarral találkozott. Én igyekeztem dolgaim után látni, mert magam is iszonyodtam ama keréktöréstől, melyet az angol szavak szenvedtek, habár angol fiatal barátunk oly világosan ejtette ki a szavakat, hogy a mi született angolnál ritkaság, jól meg lehetett érteni. Ijedelmem fölösleges volt, mert ő első helyen

ment, én pedig utolsón. Félégykor elindultunk, hétkor Palenciában valánk.

Az ismeretes tájon sebesen áthaladtunk. A ponyva-függönyök minő kedvesek lőnek, a kemény pad milyen kényelmes, ha elgondoltam a diligencia kinjait. Vidáman telt az idő. Nyolcz órakor este Venta de Bañosban kocsiváltozás, honnét egyszerre indultak vonatok Santander, Burgos és Madridba. Én Burgos felé váltottam jegyet. Nem emlékszem, Palencia vagy Baños-ban volt-e; a mint várakozási ögyelgés közben a pénztár-ablakhoz tekintetem, sok népet láttam oda csoportosulni. Tartottam tőle, hogy jegyet még sem kaphatok, az ablakhoz rohannok, s egy sűrű csoport koldus tartotta elfoglalva a pénztár-ablakot, quartoért esengve minden utazónál, ki csak jegyet váltott. Minthogy itt mindenki megnyitja tárczáját, a mi fölösleges pénz alkalmatlankodik tárczájában, odaveti nekik.

Megismerkedtem egy franczia szemüveg-árussal, a mint Bañosból nyolcz óra után elindultunk. Ezen ismerkedés, cigarrillo váltás valódi jótétemény volt rám nézve, ugyanis, két éjszakai virrasztás után, oly erősen nyomott el az álom, hogy hatizenegykor Burgosban föl nem kelt, hol ő is leszállt, nem tudom hova visznek. A burgos-i pályafőnél az ottálló kocsisoknak elkiáltottam a : fonda del norte-t, mire az egyik, czédulával kezében, oda tolakodik, „egy señorito küldi önnek.“ Vagy ugy! legott kocsijába helyezkedtem el. E. V. már itt volt Simancasból, s megegyezésünk szerint akármelyik jön hamarább, a fonda del norte-ba száll, s a küldönczöt utasítja, miszerint hamarább örülhessünk a találkozásnak. Az omnibuszba még egy ur két fiatal emberrel szállt be, kiket hallgatagságuk miatt angoloknak vélttem. A fondában csak a Nro veinte után tudakozódtam, s utitársamat jóizú hortyogásából felvertem, mire két óráig éjfélt után beszélgettünk. Nem tudtunk jóllakni a viszonzlátás örömeivel, tódult belőlem a tünődés a magányutazás miatt.

Az utazás örömeinek egyike a városok arczatának első tekintete; mi rendesen a régi, saját agyunk festette képek lerombolása és legott az ujnak elkészítéséből áll; ezen villámgyors alkotás nagy élvezetet szerez. Hátha még a világ első goth remeke áll örömtől ittas szemünk előtt! Mert mint általan tudva van, a burgos-i cathedralis első mű a goth építészetben. Leültünk jókor reggel a két tornya előtti téren egy köre s olvasgat-

tuk az idevágó dolgokat, azután megnéztük belsejét, oltárait, körülvezettek a templomi képtárban, ismét kívülről nézegettük. A mint egy kápolnánál, hol épen mise tartatott, megállapodtunk, V. barátom halkán elkiáltja: Kerschbaumer! Csakugyan ő volt, a szentpölteni hittanár, vele két fiatal ember Bécsből, Bauer-Bargehr jogásztésvérek; most tünt ki, hogy tegnap este velök mentem a diligenciában, de meg nem ismertem, mert mogorva szótlanóságuk miatt angoloknak tartottam. Pedig való igaz, hogy külföldön hazámfia gyanánt tartottam a németet; bármennyire szeretem a spanyolt, mégis hol németet, főleg osztrákot láttam, ugyanoly szeretettel fordultam hozzá, mintha csak hazámfia volna. Képzelterhetni az örömet, melyet a jó urak látásán éreztünk. Legott elhatároztuk, hogy délben együtt megyünk, s addig utazunk egy csoportban, míg csak lehet. Kölcsönösen elbeszéltük viszontagságainkat, s hogy mennyire szeretünk hazajöni stb Hanem mit tereferélek én magándolgokról, mikor a székes egyház, a világ nyolczadik csodája ime előttünk áll. — Ismét nyolczadik? hiszen spanyol csoda is van már vagy nyolcz. Legyen tehát nyolczadik s p a n y o l csoda; lehetne ám azt itt is kiállítani, például Toledo, Alhambra, Cordova, San Juan delosreyes, Escorial, Sevilla, Santiago, Burgos. Talán másodszer is lehetne nyolcz spanyol csodát kiteremteni. Hanem hát maradjunk Burgosnál.

A csodamű alapját letette 1221-ben Maurizio püspök, de csak 1567. végezték be. Tiszta goth stylben van építve, és goth részleteiben én semmi széthangzást sem vettem észre. Ezzel nem sokat nyer a székesegyház; hanem talán én sem merném mondani, ha különb emberek hasonlólag nem nyilatkoztak volna. Ezen századokon át szemelött tartott harmonia láttára, szinte megdöbbenünk, midőn a diszkapu renaissance-iveinek szögleteivel találkozunk, ezek mód nélkül rutitják. Az igaz, hogy időnk sincs szitkozódni, hogy minő vak ember épithette ezt, könnyedén kimentjük, mert talán ideiglenes emekapubálvány és minden figyelmünket a teljesen bevezgett, szép, átlátszó toronyra szegezzük. Azt hinnők, hogy ez agyagból van mintázva, mert kemény kőből csipkét faragni lehetetlen. Nem akarom az olvasót a frázisok zuhatagától megfosztani, melyeket fölszedtem, hadd repüljön egynehány, csak azt jegyzem meg, hogy leginkább a bámulatós arányokban kiépített tornyok csikarták ki a bámulatmeé szólamait. V. Károly mondá: ez ékszer, melyet zárva kel-

lene tartani s elvonni a mindennapi látástól, hogy ohajtozzanak nézése után. II. Fülöp állította, hogy nem is lehet emberi kezek munkája, hanem angyalok készítették, pedig királyi módon értett a művészethez. Lorinser szerint: ez kövé vált dicsének, melyben nincs egy bántó félhang, hanem hol a csengő ezüsthang a legmélyebb hangfutamokkal összeolvad, és a dallam tisztán átlátszólag kihallik. — Miképen daczollat e filigran munka százas viharral, jégfergeteges égiháboruval, vagy csakugyan földöntuli tündérek szőtték szirtcsipkéit? A képzelet akármit gondol is, a valóságot tul nem szárnyalja. Ez egymaga megérdemli, hogy a ki Párisba megy, ránduljon ki Burgosba is, mert ilyent sehol sem lát.

Nem az óriási dimensiók vagy elnyomó súlytömegek által vonja magára a figyelmet, mert hossza 300 láb, szélessége 93, a tornyok magassága szintén csak 300 láb, nagyságra nézve tehát közepszerű, hanem a tökéletes bevégeztség miatt nevezik legszebb templomnak. Latin kereszt formára van építve, három hajóra oszlik, és a kereszthajó terjedelmét 215 lábnyira teszik. Nevezetes különössége, hogy kupolája is van, a mi nem alkatrésze a góth templomoknak; itt azonban oly szépen van a stylbe beillesztve, hogy e templomot látva felkiáltunk: hiszen a góth izlés gondolta ki a kupolát, különben nem arányalna oly feltűnőleg a többi részekkel! A firenzei székesegyház is megpróbálkozott az olasz góth stylbe bevenni a kupolát, hanem ott nem tesz oly organikus egységet, mint itt, gömbölyűnek látszik; itt azonban octogon falaiból nyolcz góth torony emelkedik, mint egy rózsza gyanánt kifejlik a tömegből, s így öszhangban van a többi épülettel. A burgosi cathedrálisnak jutott osztályrészül, megfejteni a kérdést: minemű viszonyban van a kupola a góth izléssel? A válasz igenlő, mert ime a legbevégeztebb csúcsives templom, harmonikus egységben tünteti elő a kupolát.

Harmadik nevezetessége a két mellék-diszkapu, melyek imposans hatással vannak a belépőre. Mi a déli homlokzati kapun léptünk be, ugy tetszik ez a puerta del perdon. Középen ül az Üdvözítő, kezeit áldóan kiterjesztve, környezik jelvényeikkel az evangelisták, alatta az apostolok. Ezeknél azt vettem észre, hogy kissé durvábban, azaz egyéb részeknél kevésbé finoman vannak kivésve. Az egész templom egyébiránt gazdagon van el látva tornyokkal, szobrokkal, a mint az a csúcsives stylnek

megfelelő sajátsága. Kár, hogy jelentéktelen, szegényes ábrázatu házakkal van körülépitve, melyek az általános tekintetre kártékonyan befolyanak. Azon gondolat azonban, hogy miután annyi csonkatornyu góth templomot láttunk, s annyiszor éreztük a tehetetlenség vádját, itt elvégre teljes pompájában látunk csúcsives, azaz góth székesegyházat, elfoglal s élvezetünk zavartalan és maradandó.

Belépve a szintén temérdek gazdagsággal diszített templomba, elkábit a ragyogó pompa, s a kupola fényénél teljes világításban szemléljük a szentély és kereszthajó behizelgő formáit. Mennyi arány, mennyi kiszámítás van ezen phantastikus alakzatokban, hogy daczára a különféleségnek, jótevő, öszhangzó hatást gyakorolnak a szemlélőre. Mindent azonban felülmul a szentély háttere. Ugyanis a főoltárt fal környezi, ennek hátuló részén egy gazdag csúcsives folyosó nyilik, melyből van a bejárás a különféle kápolnába, melyek alapítóik nevét viselik. Ezen folyosó, jobban mondva, félkörű templomhajó czifrázati pompában ragyog, de legnevezetesebb a főoltár háttere, hol több részletben, Urunk szenvedése remek domborvésetben állittatik elő. Ez a belső templomnak legnagyobb művészeti kincse. Megnézegettük a kápolnákat, nevezetes emberek díszsirjaival, hanem már nem emlékszem kiváló kincseikre, néhányá javítás alatt volt. Ezek nem mind góth izlésben állítvák ki. Legnevezetesebb a Capilla del Contestable, mely a XV. században virágzott goth idomokkal jeleskedik. Ez a Velasco család számára sírhelyül szolgál. Alapítója don Pedro Hernandez, Castilia conestable-ja, ki 1492-ben meghalt, itt fekszik nejével együtt. Ki bírná szobrait s egyéb művészeti kincseit leírni?

Egy kápolnában (Santiago) mely plébániatemplom, kitett oltári szentség mellett, mise tartatott; itt jöttünk össze német barátainkkal. Legott vezetőt fogadtunk, s együtten nézegettük elzárt nevezetességeit. A coro, mint egyebütt, itt is a templom közepén van, finom székei magukra vonták figyelmünket, mert favésetekben a spanyolok mesterek. Egy régi sekrestyében minden burgosi érsek arc képe látható. Del Sarto egy képe, szintén remekmű, itt őriztetik. Egy másik, de elpusztult teremben (sala capitolare) mutatták magasan a falon Cid bőröndjét. Erről az a hagyomány, hogy ezen híres dalia, midőn egy alkalommal seregyüjtéskor pénzben megszorult, kövel és homokkal

megtöltött bőröndét zsidó tőzsérnek zálogba adta, azon biztossággal, hogy ékszerai s minden drágasága van benne, csakhogy 600 márka ezüstöt kapjon tőle a háboru költségeinek fedezésére. Nagyon viselt rakasz, vaspántjai lepattognak, s egynehány korhadt forgács a földre kívánkozott. Azon bemenetnél, mely a kereszt-folyosóra vezet, különféle góth czifrázatok közt a nézőnek balján van egy szép fő capuchon-ban. Erről azt beszélik, hogy assisi szent Ferencznek hú ábrázolata; ugyanis mikor itt volt, s annak idejében nézte a munkát, névszerint ezen iv készítését, elmerülésében egy ügyes kőfaragó kivéste arczát.

Quendias^{*)} az e templomban látható Mária-szobrok, ragyogó koronák s általában az itt nyilatkozó Máriatiszteletre, könnyelmű féktelenséggel mondja, hogy voltaképen Mária a spanyolok egyetlen istensége. Ezt csak mint sajtászerű hóbortot hozzuk fel, mutatványul azon agyafurt ráfogások olla potridájából, melylyel a spanyol nemzet hirét elhomályosítani törekedik. Ezen író bizonyosan pénzért marja a spanyolok erkölcsét; pénzsacska a pondus, mely a mutatót, a tollat kényszeríti, hogy előre menjen a demoni lelkesülés, az aljas indokok vizslatásában. Lehetetlen, hogy ennyi gonoszra önmagától teljék a sziv. A spanyol, miután megimáda Istenét, imádkozott a szenvedő Krisztus — Ecce homo — alakjánál, vagy érintette gyémántos töviskoronáját, tisztelettel környezi, lelkesedéssel üdvözli az Isten anyját, kit méltónak tartott maga az Atyaisten is arra, hogy angyala által köszöntse, azt mondván: üdvözlégység. Akit az Isten angyala, legtisztább ajkával, az Isten parancsára, ki a szentség kufforrása, üdvözölt, azt ne tisztelje gyarló emberi ajk?! A spanyol csak ezen kath. hitágazatnak hódol; babonás tiszteletet, melyet legelőbb az egyház kárhoztatna, sehol sem láttunk a templomokban.

Burgos fővárosa Ó-Castiliának, 25 ezer lakóval. Tudva levő, hogy azért hívták így e tartományt, mert hajdan Leon tartománynak ez volt bástyája, hol a spanyol nemzet mustármagja volt, hogy majdan terebélyes fává legyen. A hegyeket várakkal, castels, a városokat erődökkel építették be, innen neveztetett Castiliának, s innen indultak a mórok meghódítására. E tartomány népének jelleme a jóság, egyszerű erkölcsök; megérdemlik tehát, hogy legszebb templomuk vagyon. A spa-

^{*)} Spanien und die Spanier. Brüssel. 1847, 113 lap.

nyol fürgesség náluk sem hiányzik. A várost délről hegy környezi, melyen régi várfalak látszanak. Völgyében az Arlanzon foly. A vasutról a templom háttérében van a várhegy, kilátása innen talán legszebb.

A város utczái nem viselik a székhely, a központ előkelőségét, de azért piszkosoknak sem mondhatók, és eléggé téresek. Van egy szép négyszögű tere, hol ivek alatt is járhatni. Itt van a városház, hol kápolnaszerű szobában Cid tetemét őrzik. Ugyanitt fényképeket vásárolva, míg átbarangoltunk az utcákon, ismételten megnéztük a székesegyházat, mire 11 lett. Ki egyenlítő a türhető számlát, fölszedett az omnibusz, s vidám jó kedvvel a vasutra indultunk. Darabka otthont varázsoltak elénk német ismerőseink, vajmi jól esett, hogy Mirandáig velők voltam menendő.

A város kapui között, az egyik, melyen omnibuszunk kirobogott, valódi diadalív, arco di santa Maria. V. Károly építette; mind architectonikus tervezet, mind hatalmas arányai miatt imposant művek mondható. Fönn van a szent szűz szobra, alant történeti nevezetességek, s a gömbölyű tornyok rovátkos végekbe futnak. Elvette diadalívről tekintetünket a cathedralis, mely hatalmasan emelkedik a házak felett, s mint fegyverzett vitéz, csöndesen fekszik mélázva a századokról, melyeket maga mellett hömpölyögni látott.

Vidám csevegésünk elrettenté a helyet kereső utasokat, magunk maradtunk osztályunkban. A mint kirobogott mozdonyunk a pályaudvarból, néhány perczre, jobbra egy magaslaton, szemünkbe tünt *Miraflores carthausi* zárda, melyet elfeledtünk megnézni, pedig a készen álló kocsikon félóra alatt ott van az ember. Építette góth stylben Izabella 1488. 47 évig dolgoztak rajta. Királyi sirboltnak volt szánva, egyebek közt itt pihent az eszelős Juana-nak férje is, a szép Fülöp. Szintazonkép elmulasztottuk megnézni a Cid emlékét; minthogy Cid óriásként magasztalt fel a spanyol képzeletben, mondhatni, hogy mythoszi alak lett, kiről minden ember tud regélni; életadatait, melyekről a történelem is bizonyít, meg kell említenem.

Don Rodrigo (Ruy, közbeszédben) Diaz, nemes családból származott 1026-ban, s Vivar-ban született. Bátorságot örökölve vitéz atyjától, I. Ferdinánd alatt aragonok és mórok ellen több csatában kitüntette magát. Sancho király alatt csodálatos

hadi tetteket vitt végbe, 15 rárohanó ellenség közül tizenkettőt levágott, a többi futásnak eredt. Hihetőleg ekkor kapta a campeador czimet, mely daliát, vitézt jelent. A latinok campidactussal fordították, ami csataértő. Amint 1071-ben Sancho megöletett és Alfonz trónra lépett, a castiliai nagyok közül egyedül Cidnek volt bátorsága kérdőre vonni, sőt megesküdtetni a királyt, hogy nem volt-e része testvére gyilkolásában. Habár emiatt a király megbántva, belsőleg idegen lett tőle, annyira nélkülözhetlennek érezte őt, hogy unokája: Ximena kezét, Cidnek adta. Amint a Monturque melletti csatában a mórokat megverte, az ejtett foglyokat harmadnapra nagylelkűen szabadon bocsátotta. Ezt irigyei balul magyarázták, s a király előtt Cid áruló lelkületéből eredetezték; ez okon a mint következő évben, 1077-ben a mórokat ismét megverte, és 7000-et elfogott, gyanakodó lett a király és számüzte Castiliából. Cid erre 3000 emberével Zaragossába ment, és Abir el Muktadir, mór fejedelemnek ajánlotta fel szolgálatát. (a spanyol-mór birodalomban, néha 15 mór fejedelem uralkodott). Szívesen fogadták, és csupán Cidnek köszönhette az elhalt mór fejedelem fia, hogy országot örökölhetett. Itt kapta a Cid nevet, mely arabul urat jelent. Mikor Alfonz 1087-ki okt. 23-án Zalaca-ban csatát veszített, visszahívta Cid-et, sok várat ajándékozott neki, s mindazt, mit elfoglat. Toledo ostrománál mint említettük, jelen volt. Számptalan csatát nyert, nevét rettegték a mórok. Legnevezetesb hadi ténye Valencia elfoglalása 1093-ban, hol sok kincset talált, és hódolatala jeléül a királynak 100 lovat küldött. Don Pedro király, Sancho utódja, Cidet állandóan kegyelte, kinek a mórok felett győzelmeit már alig tudták megszámlálni. Leányait a két Carrion gróf vette nőül. Meghalt 1099-ben Valenciában, július 10-én. Teste san Pedro de Cardeña-ba (Castilia, Burgos mellett) vitézt, és a templomban eltemettetett. A kolostor fája alá ásták Babieca, kedvencz lovát is. II. Fülöp alatt tetemét Burgosba vitték. Benne a góth ősök hideg daczos ereje a mórok furfangos szenvedélyével egyesült. Barátai iránt hü, önfeláldozó, szegények jótevője, engedelmes az egyház iránt, hite minden utógondolat nélkül, mint gyermeké; ellenségei iránt rettenetes, hadban romboló, és mint guerilla álnok; természetes tehát, hogy a vitézek példányképe. Halála után legott a nemzeti költészet kedvence lett, és számtalan nemes tettét ragyogó románczok-

ban énekelék meg. Ő lett a nemzeti spanyol jellem képviselője, s mint ilyen él még most is a nép ajakán. A legrégebbi ilyenemű költemény, melyet ismernek: poema del Cid, a XIII. századból származik, mely nyilván népdalokból keletkezett. Van azonban Cid-nek egész irodalma: Romancero del Cid; e művek más nyelvekre is lefordítvák.

Sivár tájékon át, melyen gyakori volt a görgeteges vizmosás, két órára Mirandában voltunk, hol ismét válni kellett. Utitársam, Pázmánya végett, Bayonne-n át, Párisba volt menendő, én pedig Zaragossán át Montserrátra. Nincs tagadás benne, hogy engem ekkor az elhagyatás nagyon szomorított, habár magányosan utazva, jobban belejön az utas a nyelv ismeretébe, mert sokat kénytelen beszélni, már csak unalomból is; hanem a válás perczében mindezen előnyök elvesztették varázserejüket, meglehetősen mogorva kedélylyel váltottam jegyet Zaragossába. Itt folyvást az Ebro partján megyen a vasut, és ezt felette termékenynek, olajfa- és más gyümölcsben gazdagnak találtam. Logroño városban a vasutról mutatták, hol lakik Espartero. Ugyanitt egy különöz angol hatalmas palotát, a logroñiak pedig bikaviadalok számára, rémséges szinkört építettek. Termékeny, szép tájék, virányos mezőn legelték szemeink, míg csak el nem esteledett, mire éjfél felé Zaragossába értem. Minthogy csak 3 órakor mehettünk tovább, egy szállodába, fonda del Universo vittek, hol a vasuti jegyek és az omnibuszok hivatala van. Földön, pamlagon hevertünk, kinek mi jutott, míg félháromra ismét a pályaudvarra, s aztán Montserratra indulhattunk. Itt egy habannai ur volt társam, kinek rabszolgái vannak otthon; beszélte, hogy jó, erős inakkal bíró legényért megadnak két ezer forintot is, finom havannai szivarokat szitt, melyeknek füstje édes balzsam-illattal versenyzett. Zaragossa és Lerida közt kiégett a mező, puszta, dombos lapályokon futkos a szem; nélkülöz e táj minden költészetet, talán azért akadt a gyér állomásokon néhány vak hangorász, kik panaszos spanyol dallamokat gitáron pengetve, énekeltek. Reggeli álomban, mikor a dörögni megszűnt mozdony után, a siralmas dallam álmaink közé szövődött, szinte megszépült általa a kiaszott vidék. Leridánál buja, zöld termékeny a mező, a határban sok munkást vettünk észre. Szüreteltek is. Némely helyen a szántóföldeken füstölgő agyagbuczkákat láttam; ugy

értelmezték, hogy a verem-halom nagyságu dombok alatt fát gyujt meg a földész, mi trágya-eredményt hoz elő. Cerveránál anélkül, hogy megszűnne a termékenység, a táj vadregényes jellegét ölt, mely ezentul egészen Barcelona íg tart.

Ilyképen Spanyolország minden táján megfordultam, s előszeretetem e nép íránt nagyobbodott, azaz nagyobbra becsülöm őket, mint addig, mig nem láttam. Nem értem én itt a spanyol nemzet némely vad, előre tolakodott vezetőit, ezekhez semmi közöm. Ezekre ráillik Heine mondata: a hires ősök testéből férgek jöttek ki, s utódjaiknak adák ki magukat. Csak ilyen viszonyban vannak némely jelonlegi, templomfosztogató vezérei a régi magasztos jellemü alakokkal. Nem ezeket értem, mikor a spanyol nemzetről beszélek. Ezek spanyol töbe ojtott mákvirágok, satnyult csenevész hajtásai a jó törzsnek, melynek ős ereje téveteg irányban sarjad, mint mikor életerős gyöknek szálai pincezébe, vagy szobába tolakodnak, s nélkülözvén az üditő napsugárt, sápadt zöld-sárgás levelekkel tenyésznek. Ama szellemeket a lelki izület ficzomodása tévirányba sarkalja, hazafiuságuk virányát a hitetlenség dere letarolta. A spanyol nemzet még nem ilyen.

Valamint a természet, az anyagi alakzat Spanyolországban mindenütt nagyszerü, mert a sivár pusztá, kiaszott mező, kiégett görgeteg, zordon hegyöblök, mind a nagyszerüség, szokatlanság jellegét viselik; ép ugy nagyszerü, fönséges szokatlan a nép jelleme. Téved, hibáz, de nem aljasul el. Daczol a sorssal, ádáz szerencsét'enséggel; de soha sem gyáva. A gyáva nem türetik emberi közelben. Lelke indulatait tűzhez-vizhez, viharhoz lehet hasonlítani, de nem sárhoz. Szegénységben is gentleman. A nagyszerüség eme jellegének emeltyüje büszkesége, mely első látszatra talán bántó is, mert gorombaságnak vagyunk hajlandók tulajdonítani, hanem a külszinre kevély kéreg alatt a legnemesb szív, nagy lélek lakik. Nemes fagy zárul jellemében, mely a szivesség csekély sugarára felolvad és üde permetező esővé válik. Náluk nem létezik servilismus, és az ilyen nemzet-testben nagy tettek csirái nyugosznak, csak jöjjön meg a történelem és politika évszaka, mely eme néptulajdonoknak kedvez, megtermi gyümölcsét eme népjellem is. A nemes büszkeséghez társul a pezsgő lelkesedés, mely az elvekért, a hazáért, családért, egyházért, Istenért lángolni tud, s ki ezek el-

len támad, sérti a spanyolt szívének szívében. Sehol sem oly gyűjtő a hadi tárogtató, mint Spanyolországban. Ha surlódnak, nem rozsdásodnak meg. Más népek szive — mondja egy író — szivattyu, melynél dolgozni kell; a spanyol szive kiapadhatlan szökőkút. Európa ábrázatának nevezik Spanyolországot, mondhatnók Európa szívének, mert sehol sem lüktet oly elszánt, oly maradandó, oly őszinte, hű lelkesedés, mint Iberia térein.

De mind eme szép tulajdon csak foglalatja a spanyol jellem gyémántjának, a vallásosságnak. A foglalat, amint értéket nyer a gyémántból, ugy ez is nyer általa fényt, dicsőséget; ez voltaképen oka a spanyol nemzethez való ragaszkodásomnak. Ez okon örömmel közeledtem a szent helyhez, hol az mindenkor vallásában ihletet, áldozatkészséget, elszánást meritett.

XVII.

M o n t s e r r a t.

Micsoda óriások laknak e tájon, hogy oly égbemeredő várat építettek?! A babyloni torony talán valósággal Spanyolországban keletkezett, és az abbahagyott munka, Montserratnak neveztetik. Ha olyan nagy nem volna, várnak mondanók, melynek tornyai, vagy harminczat olvastam, rovátkos őrhelyei, bevethetlen sötét kapui vannak; de miután kiveszett az óriások faja, nem emberi mű lesz az, hanem a természet is egyszer megpróbálkozott, ha vajjon az idő segélyével tudna-e várat építeni s messziről bámulatosan sikerült is neki az erődalkotás. Ilyen gondolatok suramlottak agyamon át a montserrati harminczágú szikla-korona látásakor. Sokáig láttuk a kék égbe meredni kötömegeit, majd itt, majd amott bukott elő, a pálya kanyarulatai szerint. Majd ismét égfelé tartott vaskos lándzsáknak néztem csucsos szirtjeit, melyek az éggel küzdeni szándékoznak, hasogatván a felhőket. Vagy talán henger ez a mi földünk, és eme kődorongok a kiemelkedő szegek, melyek egy láthatatlan gerebenen zenélnek, a szerint, amint fordul a föld! gyönyörködtetvén a világok lakóit, kiket sejtünk lenni, de futnak elmenk fölfogási ereje elől. Vagy hát azok számára épített a természet hajlékot, kik századok multával e földre jövendnek s

oly arányban, oly fölényben lesznek irántunk, mint mi az állatok iránt? Ilyképen amit a természet csodálatosnak teremtett, a képzelet, mintegy szintén teremtő, még csodálatosabbra varázsolja. De minek is vannak hát a hegyek tetején eme szirtes bástyák? sasok számára készült ez, mert elszedül az ember, ha föltekint. Ez csakugyan vár, de a hitnek vára, hol elrejtvék az égnek kincsei; ez a malasztok, az égi kegyelem laka. Erősök bástyái, hogy legyőzzük a hit fegyverével, eltompul vassunk, ha nem lett acél az alázat kohójában. Magasan van, hogy lássék messziről, mert országok, nemzedékek boldogítására képes. Ez katolikus búcsújáró hely, a szent Szűz egy régi szobrával, mely körül a tények hosszú sora, a csodákat tartalmazó történelem, és a költészet vetélkedve fontak varázsteljes fátyolt, keretet, dicsőületi körfényt.

Montserrat, fűrészhegy, monte serrato, onnét vette nevét, mert mint fűrész fogai mered keletnyugati irányban az ég felé. A legenda szerint Urunk halálakor hasadt szét és támadtak örvényei. Óriási szirtkolosz, mely valószínűleg, mint a tudósok mondják, még a kőszén-formáció előtt képződött. Az ezredéves vihar a szikla gyöngébb részeit lefaragta, a kemény részeket gömbölyűre simította, s most majd hengeralakú, de leginkább czukorsüveg formában állnak őrt az Isten anyjának szobra körül. A legnagyobb csúcs magassága 3800' láb a tenger színe felett. Ezen hegy Spanyolország egyik előkelő nevezetessége, ezt meg kellett nézni. Valahára Monistrolban voltam, mely utolsó állomás, és legjobb indulási pont a Montserratra utazóknak. Lehetett vagy 1 óra délután, mikor egy szombati napon leszálltam a csinos indóházban. Az udvaron nehézkes társaskocsik, meg egynehány hidegvérű vasuti szolgáló ügyelgett, készületeket téve az utasok elszállítására. Zaragossai irányról csak magam jöttem, hanem a két órakor érkezendő barcelonai vonalról sokat vártak, mert szombaton rendszeren többen jönnek Montserratra.

Régóta örültem én ezen látogatásnak, most pedig oknélküli buskomorság, önemésztő lehangoltság sujtott le, mely annál keserűbb volt, mentül váratlanabb. Oly fonnyadt, keserves kedélyvel ögyelegantem a forró napon, hogy megbámultam magamat; mert nyilván saját lelkemben kell laknia a sanyaruság-

nak, miután senki sem bántott. Nem veszem oly zokon, ha másutt volt volna, hanem itt, mikor szemem a montserrati ormokon mint kiterített oltáron pihent, itt száll meg ily leverő érzet. Máskor ilyen helyen örömhangulat ringatott, melyben a netaláni baleset, roszkedvőség menten elbukik, elvész, most pedig sajátos kitarással üldözött egy megnevezhetlen fájdalom, kevéreke a honvágynak, elhagyatottság-, unalom, elégedetlenség s más kedélygyomnak, mert az aggály fölkeres minden elemet, melylyel magát növelheti. Nem csoda tehát, hogy a legendák azon számos ténye, miszerint hol az Isten kegyeit osztja, ott az ördög is kiváló gondossággal forgolódik, élesíti horgait, szóval ott szeret leginkább halászni, nekem igen hihetséges alakban tünt fel. Itt oly sokan kapnak kegyelmet, szükségkép tehát itt jelen kell lennie, mert sokat veszíthet. Nagy csapás érte e helyen, mikor loy. szent Ignác, itt imádkozva, megalkotta rendjének alapszabályait, azóta sok hívétől rabolták meg a loyolatársak. Kisértéseinek itt behizelgő alakokat ad, míg az Istent kegyetlen, szivtelen zsarnoknak festi. Habár hiszem, hogy minden rosza bironk képességgel, mert az ember magában viseli a gonoszt, mint felhő a mennykövet, mely bensejét hasogatja, hanem ama rút gondolatok, istenkáromló eszmék, melyek kidugdosták medusa-fejeiket, nem termettek az én lelkem kertjében, ezeket megtermesztette a horgászó sátán. Máskor is eredményes modorom, itt is, több rendbeli kísérlet után igazolta magát, értem az elszánt megnyugvást az Isten akaratában, mely mellett nem zúgolódunk, nem tépelődünk, hanem a végzetszerű kebelmarczangolást vezeklésül elviseljük. Ez rendesen más ágakat ojt az elvadult kedély galagonya tuskéjébe.

Megérkezett a barcelonai vonat, s jött annyi utas, hogy megtöltöttünk két, emeletes társaskocsit. Sokan már Barcelonában váltottak jegyet a monistrol-i kocsira, kiknek ennél fogva előnyük volt, s legott beültek; hanem azért van itt annyi szekér, hogy nem kell ijedezni, miszerint gyalog kell fölmenni, ami, ha podgyászunkat az indóház melletti posadában — vendéglőben — hagyjuk, szintén csak 3 órába kerül, mint a kocsizás. Miután az utasok kis erősítőt vettek magukhoz, elindult szekerük. Mienk azonban sokáig késett, mert a negyedóránnyira fekvő Monistrol mezővárosba kelle szaladni, egy öszvért helyettesítő lóért. Ilyképen elmúlt három óra is, mikor elindultunk.

Nekem az emeleten volt helyem, mely a tűző napsugár ellen bőrrel volt bevonva. Az ülések zsámolyok voltak, ezeket másoknak engedtem át, én épen a kocsis pléhfüdelére heveredtem le, elfoglalva szélében helyemet. Az emeleten mindössze kilenczen voltunk. Férfiak harmadmagammal, a többi egy leányt kivéve, tenyeres-talpas asszonyok. Beszéltek a fertelmes cataloniai, részben majorca-i tájszóláson, csak a leány tudott spanyolul, kire már lehetett azt a frázist alkalmazni, hogy szeme mint a szén, melynek fele izzó parázs. Leginkább bántott, hogy ama két férfi, egy pap, és a másik kereskedő, szintén csak a tájbeszédhez értettek, s így egészen magamra maradtam. Hihetetlennek tetszett, hogy ezt a 25 emberrel megtelt bárkát, a szemünk előtt meredő hegyre fölvenszolja az 5 öszvér; hanem csavarodik vagy 15-ször az ut, azért tart három óráig, pedig légvonalban félóra alatt is meg lehetne tenni. Valahára csattant az ostor, mire a vendéglősné szerencsekívánatai mellett elkoczogtak türelmes öszvéreink.

A vaspályák rendszeren fölkeresik a hegyharántokat, hogy ne kelljen völgyeket áthidalniok; a monistrol-i állomás, szintén a hegyoldalon van. Át kelle tehát mennünk a völgyön, hol pompás az egyenes országut, át a Llobregat folyón, melynek hidján oly szép a nagyszerű ív, hogy vetélkedik a toledoival. A hidon túl van Monistrol mezőváros, emeletes házakkal, fürgékeny kereskedő néppel. Itt egy fonda előtt megállapodtunk, létrát alkalmaztak favárunkhoz, s leszálltunk erősítés végett. Mig időztünk, elkérték a szabott vitelbért, 8 real személyenkint, mire negyedóra múlva ismét a kocsin ültünk, s most már kezdődött a meredek kapaszkodó, csavargós, jól épített országut. Majd jobbra, majd balra estek a kötömegek, a szerint, a mint fordultunk. Olajfák, cactusok, cziprusok kísérték utunkon, és hatalmas kösziklák, melyek talán századok előtt gurultak le a szirtkolosról, s már jóformán bevéződtek a földbe. Az örvényeken hidak, a szirteken kőbevágott utak vezetnek. A mellvédet majd fák, majd körakások tették; itt-ott munkások dolgoztak, mert hol merevély szegélyzi az utat, oda kövekből építnek korlátot, de csak úgy, hogy a vakolatot porhanyós agyag pótolja, melyet majd az eső képesít arra, miszerint összetartsa a köveket. Van azonban elég olyan hely, honnét legurulhatna a társzekér, ha a minden dicséreten fölülálló öszvérek

nem tartanak, vagy ha kissé megijedve elragadnák, de az öszvérek nem bokrosodnak.

A tájék perczenkint szélesbül és növekszik pompája. Habár az olajbogyók szinte surolták kocsinkat, s szaggattunk is belőlük, nem akadályozzák a kilátást, mely a hegy mögé bujt nap által megvilágítva folyvást változott. Mi ugyan árnyékban voltunk, hanem a hegyek, zöld halmok tengere, még a délutáni nap aranyos fényében fürdött, sőt a sziklaromok, kötömegek árnyékát is lenyulni láttuk a völgy virányaira. Minthogy utitársaim szintén búcsúnyerés végett zarándokoltak, elkezdték az olvasót imádkozni, és pedig deákul, mert a nép latinul mondja templomban az imákat. Az öreg ur, a lelkiatya előimádkozott, s mi utána mondtuk; az asszonyok szájában szépen hangzott a latin szó, főképen a fiatal leány hévvel, kellemesen csengő hangon, spanyol kiejtéssel mondotta az imák második felét. Emelkedtünk nemcsak testileg a magasba, hanem lelkileg is, miután az ima a lélek emelkedése. Hanem az alsókról nem vettük észre, hogy imádkoztak volna. Mikor elfogyott a rózsafüzér, elmondottuk a lorétomi letenyét, szintén deákul, és az „ora pro nobis“ mint ének hangzott a zarándok csapat ajkain. Ennek végével ismét beszélgettünk, sőt járta a cigarillo. Ezen imák kedves jelensége, hasznossági bizonyítványa volt az egyház azon intézményének, mely szerint az isteni tiszteletben az egész világon használja a latin nyelvet. Egyetemességének ez oly következménye, hogy józan észszel nem lehet ellene szólni. A testről sem feledkeztek meg, mert kihuzván kosaraik tartalmát, jóízűen falatozának.

Vannak a földön tájak, melyek olyannyira egyetlenek hogy semmit sem lehet hozzájuk hasonlítani, hogy a ki olvas róluk, vágyat kap azokat látni, a ki pedig látta, emlékezetbeli képök eltörülhetlen vonásokkal vési be magát lelkébe. Ilyen Montserrat. Mellözve történetét, a kegyelemhely áhitatos természetét, már maga az anyagi természet nagyszerűsége, pazar gazdagsága is elragadja az utazót, s kiszenvedt vesződéseit csekélységnek tartja a lelkesedés ama szent érzelmeiért, melyeket ilyenkor tapasztal. Tul van ez a nagyságon, ez magasztos. A parlagi lélek is ezen helyeken levetkőzik köznapi érzelmeiből, ábrándjai az éggel olvadnak össze, szent érzelmek, magas gondolatok ihletik, s olyan elhatározásokra szánja el magát,

melyekre a napi üzelmek tömkelegében nem is eszmélt. A sublimis dolgok, tájak tulajdonsága, hogy minden lelket elfoglalnak, tanuul hívnak. — Innen van, hogy az emberek vállalkozásai vajmi sokszor a környezetben lelik alapjokat, létök gyökerét. Isten ihlette szent Ignácot műve létrehozásában; de mivel Isten nem szokta mellőzni a természeti okok, földi emeltyük közreműködését (hisz e célból teremtette) engedi, hogy elhatározásaink a környezet legében támadjanak, vagy legalább plánta gyanánt növekedjenek; ha azután rájuk permetez az Isten természetfeletti kegyelme, tények támadnak, melyek bámulatra ragadják; az embereket, nem tudván az ok és okozat közti összefüggést megtalálni. Loyola óriási eszméjéhez e táj igen illő talap; itt meritett cselekedeteihez lángoló ihletést, ily környezetben tanulta az Isten magasztos] nagyságát ismerni; ezen örvényeknél, melyek elnyeléssel fenyegeték az arasnyyi létü és erejü embert, belátta, hogy az ember legfőbb hivatása az alázatosság, itt szemlélhette valósággal a földi dolgok mulandóságát. Ha ilyen nagy teremtményeiben az Isten, vajjon nem szükség öt lelkünk, testünk minden erejével imádni? Tehát: „Mindent Isten dicsőségére.“ És ezt tűzte ki_czélul a szerzetesi rend azon ága, melyet Jézus társaságának nevezünk.

Mikor az ut felén túl voltunk, már nem környezett az olajfa, ily magasban nem él meg már; törpe növényzet, az alpok flórája kifejti pompáját; de most nem érkeztünk többé a közeli dolgokat szemlélni, mert a nagyszerü látkör egészen lefoglalt. Már a hegyháton valánk és sziklák tövében, melyeket a lassu idő oly simára mosott, hogy nincs rajtok egy arasnyyi tér, melyen megakadjon a viharhozta porszem, s időjártával fű teremjen rajta. Szürke szálfák, vagy rengeteg orgona sipok, melyeken az orkán irtóztató zenét szokott dúdolni. A nap végsugarával bearanyozta az alattunk fekvő tájat, s ez édes, mosolygó, szép színekben változó hegyhullám volt, más része árnyékban feküdt, mint folt a szép arczon. Majd kigyuladtak a távoli Pyrenäi-hegyek csúcsai, megvilágítva a nap által, de csak azért, hogy nemsokára violába menjen át ormuk, a mi olyan jótévő szín a láthatáron. A hegység tövében apró csoportnak tünt fel Monistrol, az egész város olyan kicsi volt, mintha marokba lehetne venni. A völgy zöldjében, mint higanyfolyam bujkált az elégvizü Llobregat. Néhutt vérjégesztő örvényeken mentünk,

de oly gondtalanul, mintha itt baj nem is történhetnék, a mint nem is történik. A kinyuló sziklák, mintha csak a gördülés perczére várakoznának, alig bírják magukat tartani, s kétli az utazó, hogy míg elfut alatta, megáll-e helyén? Minden perczben lázas feszültséggel néztük a tájat, új és folyvást megragadó látpontokat lesve. Ismét fordulva, egy sötét üreg karajlott előttünk, melyben talán az ármány lakik, lesve a ráeső részt. Mikor leáldozott a nap, a felhők sokféle színben ragyogtatták a tájat, mely ekkor legszélesebb volt, mert a legmagasb ponton valánk. A hegyek csucsai az éggel olvadtak össze, légies tekintetők lett. Minden oly öszhangzó volt ekkor, hogy az érzelem-költő hatást csak zenéhez bírnám hasonlítani, mely sok eszközből jöven, mégis egyet tesz. A mint a mogorva sziklák tövében haladtunk, hallatszott az Ave Maria zárdai harangszó, mint égi válasz, hogy törekvésünk talán kedves Isten előtt.

Jóformán este volt, mikor imádkozó némaságban a kolostorhoz értünk, mely inkább dél felől van, míg mi éjszaki oldalán hatoltunk fel. El convento de la nuestra Señora del Montserrat hires zárdában benzések laknak. A kolostor egy hasadék kiálló terén áll, védve óriási szikláktól minden oldalról, csak délkeletről nyujtva kilátást, mely most már felhős homálylyal bevonva, annál kedvesebben ragyogott másnap reggel. A zárda 2600 lábnyi magasságban fekszik, tehát a mellette emelkedő meztelen sziklafalak, szirt-, tornyok még 1000 láb magasak. Errefelé már sok bucsússal találkozánk, kik majd Monistrol felől, majd a másik oldalról jövének, honnét Martorel nevű vasuti állomás (Barcelona-Tarragonai vonal) küldi utazóit. Ezen utóbbi irány, mint sokaktól hallám, több nehézséggel jár, mint a monistrol, azért ez utóbbit ajánljuk, mert ezen egész a zárda udvaráig ért szekerünk, míg amazon, majd kocsin, majd számárháton kell utazni. Gyalog is fel lehet menni, rövidítő ösvényeken, mire lett volna kedvem, hanem a vezető Monistrol-ról a hegyre 5 frankot kért.

A természet nagyszerű szépségein kívül, Montserrat, hirét ama szent szobortól nyerte, mely itt századok óta őriztetik. A legenda szerint e szobrot szent Lukács készítette Jeruzsálemben, szent Péter vagy szent Jakab Spanyolországba hozta, és Etheiriás barcelonai első püspöknek adta. Mások szerint Erigonius és Péter gót-fejedelmek adták oda a barcelonai püspöknek, ki szent

Justo y Pastore templomban tette ki köztiszteletül. Beütvén a mórrok, a szobrot a montserrati barlangba rejtették, miáltal megvédték szentségtelen kezeiktől. 880. évben egy nyári estén, mikor az alkonyat a sziklalobrok miatt befogta homályával a tájat, néhány olesa-i juhász a Llobregat partján együvé terelte nyájait, hogy hazahajtsa. Csodálatos piros fény ötlík szemökbe, s a mint fölnéznek, a sziklahasadék táján, ezernyi apró fényt, mint ugyanannyi égő lámpát vettek észre, azonkívül az ég csillagai egyenkint váltak el az égtől, szintén odasiettek növelni a kivilágítás tüzelő árjait. Ugyanekkor édes andalító zenét hallottak, mely túlvilági, mienktől elütő, angyali zene lehetett, e mellett a levegő megtelt altató, az üdvözülés édességeiből jövő, kedves illatokkal. Hiába beszéltek otthon a pásztorok, hogy mit láttak, senki sem hitt nekik. Néhány nap mulva magok a pásztorok is kételkedtek a látomány valódiságán, hanem nyolczadnapra ismétlődött a fény, s azontul minden szombaton világos volt a hegyhasadék. Az olesai lelkész és az ausonai püspök, ki akkor Manresá-ban lakott, négy szombaton át látták a tüneeményt. Gundemár a püspök, ekkor már nem kételkedett, hogy itt égi jel adatott, mire egy vasárnap ünnepélyes járdalattal, a hivek sokaságával a Llobregat partjaira vonult, hogy a csoda helyét szemügyre vegye. Égi illatár, s a szikláról jövő szívet-lelket gyönyörködtető zene kalauzolta őket, mire a hegy legvadonabb részében barlangot találtak, s ebben a szent szobrot. Gundemár karjára vette, és Mauresába visszaindultak. Azonban a mint a helyre értek, hol most a kolostor vagy on, a püspök lábai úgy megnehezültek, hogy egy lépést sem tehetett. Nyilván az Isten anyja akarta, hogy szobra itt tiszteltessék, e helyet választotta ki magának. A népsokaság térdre esett, mire a montserrati viszhangok először zengték a Salve Reginát, mely azóta naponkint énekeltetik e szobor előtt. Ebből keletkezett a „Biolay de Maria“ czimű népének, mely Montserratnak mintegy nemzeti dala lett; ezt énekeltek hajdan a csaták előtt, most a pásztorok a magányban, bárkások a tengeren. A cataloni tájszólásban szerkesztett népdal első versszaka így hangzik :

Rosa plasant, soleyl de resplandor,
 Stella lusent, johel de sanct amor,
 Topasis cast, diamant de vigor,
 Rabis millor, carbonele relusent.

„Kedves Rózsa, fénynek napja, világló csillag, a szent szeretet drága köve, tiszta topáz, kemény gyémánt, nagybecsü rubin, ragyogó carbunculus.“ Legott kápolnát építettek e helyen, s a manresai püspök felügyelete alatt bucsusok látogatták. Nemsokára azonban Winfried barcelonai gróf oda zárdát építtetett, melyben apácák őrizték a szent szobrot. A zárda építése indokául szintén egy megható legenda (Juan Guarin története) szolgál, melynek vége abból áll, hogy Richilda leánya halottaiból feltámadott, számos évig kormányozván a zárda lakóit. Nyolczvan évig imádkoztak itt a jámbor hölgyek, a mikor a bucsusok sokasága folytán arra határozta el magát Borrel gróf, hogy szerzeteseket állít Montserratra. Ez okon az apácák régi zárdájokba: San Pedro de las puelles, Barcelonába vonultak, s Montserratot benzések foglalták el, kik mai napig örei e szentélynek.

Azóta a zárda a legszorosabban össze van kötve Spanyolország történetével. Apátjai hercegek, bibornokok, vértanúk, szentek voltak. Tagjai a tudomány, művészet és hadi vitézségben tűntek ki. Itt keletkezett két szerzetesi rend. Itt imádkoztak mindenha ama nagy lelkek, kik valami nagy vállalathoz fogtak, hogy sikert arassanak, miokon ez Santiago után legnevezetesebb bucsújáró hely lett egész Spanyolországban.

Itt térdelt kilencz éjen át Don Jaime el conquistador, nemeslelkü lovag, hálát adván, hogy Isten nagy betegségből megszabadította. Ezen átvirrasztott éjek egyikén megjelent neki Nagyasszonyunk és felszólította, hogy szerzetet alapítson a rablásba esett keresztények kiszabadítására. Engedelmeskedett a hős, és a barcelonai gróf segélyével alapította a rabmegváltás rendét, de nuestra Señora de la Merced. Ez volt Petrus Nolascus, kit az egyház szentjei közt tisztel. Meglátogatta e szentélyt XIII. Benedek pápa, s a zárda elüljáróját apátsági méltósággal ruházta fel, minden jelvények használatát engedvén meg neki. Ferdinánd és Izabella itt adtak hálát, hogy feltűzhették Alhambra ormaira a kereszt jelét. Ők ajándékoztak ide két ezüst lámpát, mindenik 200 arany értékű. Alig szálltak le a magasból, mikor Barcelona kikötőjébe vitorlázott egy hajó, minő még soha sem futott be semmiféle kikötőbe, értjük Columbus hajóját, mely egy uj világ felfedezésének hírért hozta, mely jelentette, hogy a tengeren túl egy uj világnak lettek urai, s elfoglalták a hatalom jelvényeit, az uj világ terményeit. És egy montserrati szerzetes Bernardo

Bail lett első püspöke Amerikának, India patriarchája, ki követte Columbust második utjában, s első tűzte ki Amerika virányaira a keresztet, bemutatván az új szövetség áldozatát. Az új világ kereszténysége tehát a Montserrati zárda gyarmata. V. Károly kiválólag szerette e helyet, minden évben meglátogatta legalább egyszer; egy ilyen alkalommal vette híret, hogy római királynak választották meg. Az értékes tárgyak, melyeket a templomnak ajándékozott, 20 ezer aranyat képviselnek, ugyanannyit áldozott neje, egyebek között egy patenát, arany kehelyfedőt, 2000 arany értékben. Itt támadt azon eszméje, hogy lemondva a világ gondjairól, S. Juste zárdába vonult a legszentebb királynak szolgálni. Halála óráján egy idevaló gyertyát kívánt kezébe, feszületet, mire „Jézus“ szóval ajkán meghalt*). II. Fülöp, ki négyszer zarándokolt ide, 29 ezer aranyat küldött a főoltár kidiszítására, melynek retabló-ját, oltárháttábla, Valladolidban készítette Esteban Jordán, s melyet 65 szekéren hoztak Montserratra. Maximilián császár egy 500 arany értékű lámpát ajándékozott. Don Juan de Austria a lepantói győzelem zászlóit s a vezényhajó lámpáját ide függesztette. Cardon herczeg állandó viaszgyertyára tett gazdag alapítványt, ugyanő roppant értékű ezüst trónt ajándékozott. A coruña-i grófnő 1000 tallérra becsült gyűrűt; Medinaceli herczeg 14 ezernyi aranylánczot stb. Mikor 1702. V. Fülöp meglátogatta, 110 ezüst lámpa égett folytonosan e szobor előtt. Neje ünnepi ruháját e szoborra ölté, s az ékszeréken 110 gyémánt ragyogott. Volt a zárdának egy szentségmutatója, melyen 1106 gyémántot olvastak, egyéb különféle drágakő társaságában. A szent szobor számos koronái között az egyik 18 ezer, a másik 50 ezer értékű volt. Lehetetlen elszámolni a kincset, melyet századok jámborsága ide hordott. Az utolsó királyi ajándék származott 1802-ből, IV. Károlytól. Tíz év múlva minden kincse elveszett. Egyik része a Junta kezébe került, mely a tartomány védelmezését kezelte, a háború költségeinek fedezésére, a többit elrabolták a francziák, részben pedig elégett. Mikor a francziák Cataloniába törtek, azon szerencsétlen gondolatra jutottak a spanyolok, hogy Montserratot megerősítve, haditerveik központjául választották. Valódi vá-

---

*) Das Klosterleben des Kaisers Carls des Fünften. Stirling. [Leipzig 257. lap. Migne: Dict. des Pèlerinages Paris 1851. I. 1152. lap.

racs lett belőle, ellátva lőszerrel és élelemmel. Néhányszor szerencsésen el is verték a francziákat. De a mint általános lett a hadiművelet, Tarragona bevétele után, Suchet tábornok 1809. július 21-én Montserratot is elfoglalta. A szerzetesek megszabadtak, a megmaradt knicseket ott hagyták, magukkal vivén a szent szűz szobrát. A francziák, a botorul ott hagyott drágaságokat fölszedték s az erőd bástyáit lerombolták, a remetelakokat, melyeknek a hadjárat alkalmával váracs alakuk volt, szétapultak, a zárda egy részét elégették. 1811-ben ismét megerősítették Green Ede angol tábornok felügyelete alatt a spanyolok, mire a hadiműveletek némi központjává nőtte ki magát. A francziák dühbe jövén, elfoglalták, és a templomot, a zárdát szétvetették, 10 mérföldnyire hallatszott a durranás.

A szent szobrot az ostrom alatt majd a remetelakban, majd egy pórházban őrizték. Az 1828-ban, polgárháboru alatt, Barcelonába vitték, soha nem távozván tőle a benczések. 1827-ben VII. Ferdinánd 25 ezer durost adott (130 ezer frank) a templom fölépítésére. 1835-ben eltörölték a zárdákat, a szent szűz szobra a hegy tövében őriztetett 1844-ig. Ekkor ismét visszahelyeztetett s majd régi benczések, majd a vich-i megye papjai, hova Montserrat tartozik, tettek benne egyházi szolgálatokat. Azóta régi sokaságu zarándokok látogatják. 1837-ben II. Izabella királyné is nagy kísérettel végezte itt ájtatosságát, ajándékokat osztván a kincstárnak, egyebek között egy drága ruhát és aranyliliomot. V. Károly óta Izabella királynőig, egy spanyol király sem volt, ki vagy személyes zarándoklat, vagy ajándékok küldése által ki nem mutatta volna hódolatát Montserrat iránt. Hajdan a zarándokok mind a zárda helyiségeiben kaptak szállást, most megtiltotta a kormány, hogy nem szabad vendégszeretetet gyakorolni, mert akkor sokba kerülnének. A szerzetesek számra 12-en vannak; ez az egyedüli benczekolostor egész Spanyolországban, ezokon növendekéiket Olaszországba küldik, ott taníttatják, s aztán jönnek Montserratra imádkozni, meghalni.

Mikor a sötétben leszálltunk, körüljárva, hol kapjunk szállást, a „Fonda s. Alfonso“-ban azt felelték, menjen most a templomba, épen éneklik a litaniát, majd aztán gondoskodjék szállásról. Ugyis lön. Két előudvaron áthaladva, beléptem a templomba. Fényesen ki volt a szentély világítva, sok ember térdelt előtte. Vidám zene és ének, szivhez szólva hangzott a téres

templomban. A szentélyi nagy rostély választja el a közönségtől, mely földre borulva imádkozott; az oltár balján (leczke oldalon) egy bőrpamlag stallum gyanánt, melyen ült karingben egy öreg lelkiatya, két ministranssal időnkint az oltárhoz menve, és zeneközökben fenszóval imádkozva. A másik oldalon a falban kis orgona volt, s e körül vagy 30 kis fiu fekete talárban és karingben, kik részint énekeltek, részint zenéltek. Ez utóbbiak lehettek vagy tizen. A letenye kedves behizelgő dallammal birt, és édes jámborságra, elragadó áhitatra hangolt. Karvastagságú gyertyák, s egynéhány vilár, az oltár pyramidalis gyertyaöszlete bő világosságot öntött a szentély gömbölyü hátfalán egy fülkében jó magasan lévő ősrégi szent szoborra. Az ablakok keretre huzott vörös selyemmel voltak bevonva, a gyertyafény annál erősebben központosult. A fülke előtt 12 gyertya égett, ezeknek fénye a szent szoborról visszasugárzott. A szobor, mely 12 éves gyermek nagyságával bir, egészen fekete, nincs minden művészet nélkül faragva, s a régiség szemmel látható nyomait hordja magán. Drága kék selyem-köpeny fedte, és korona ragyogott rajta.

Letérdelve a szentély rácsozatánál, a környezet varázs erővel hatalmasodott el felettem. Égő érzéssel, világló képzelemmel elgondolva, hogy e helyen, e szobor előtt, annyi millió ember térdelt, annyi király esedezett szívnyugalomért, melyet nem adhat meg a biborpalást; elgondolva ama nagy tetteket, melyeknek csirái itt keletkeztek, mindez bűbájos igézzel foglalt el, s a lét és lelkesedés egy édes óráját szerezték, melyben nyomorult csekélységnek tűnt fel mindaz, ami valaha kinzott az életben. Hiszen ez teszi a búcsújáró helyek valódiságát, alapját, hogy a zarándok elgondolja, miszerint millió sóhaj érintette már e szobrot, képet, kik mind reménnyel a szivben, imával az ajkon jövének ide: ő is tehát oly bizalomra hangoltatik, melyről otthon, a házi bajok, világi üzelmek közt képzelme sincs. A hő bizalommal elmondott imára, a sziv forró esengéseire hajlandóbb az ég kegyelme. Mindaz tehát, a ki hiszi, miszerint az imának van ereje, hogy szokott megnyilni kéréseinkre a menny, természetesnek fogja találni bizonyos értelemben, hogy itt inkább hallgat meg az ég, mint mikor csak a szánk mozog az imában, lelkünk pedig elszórakozott. Már maga az utazás, a zarándoklás mintegy előkészület az imára. Elhagyjuk gondjainkat,

ellenségeinket, vágyaink tisztulnak, s midőn a szentélybe lépünk, csupán Istennel foglalkozunk. Fáradalmat szenvedtünk az uton, boszantottak az emberek, de föl nem háborodtunk, a szegénynek alamizsnát osztánk, fogadásokat tevénk, és a reánk jövő szenvedéseket büneinkért való vezeklésnek bünhödésnek vesszük; ha ilyen imát nem, mit hallgat meg az ég? Mért botránkoznak meg tehát a búcsújáráson, mikor ez nem egyéb, mint jámborságunk hangolási eszköze; az áhitat azon segélye, mely földön repeső gon dolatainkat az égbe ragadja, s meggyul keblünkben a láng, a nemes tűz, mely nem bir elegendőképen égni. Ez a ker. élet emeltyüje, mely, miután ólomsulylyal földhöz vonzatunk, kissé közelebb visz az éghez, hogy a tulvilág légkörében imádkozva biztosabban hallgasson meg az Isten, ki saját törekvéseink árnyában osztja kegyeit. A történelemnek kedélyre, vágyakra, lelkesedésre való befolyását villanyzó erejét nem tagadjuk, sőt inkább fokozni akarjuk, egytetemesítvén tudását; némely kormány el is tiltotta a hazai történelem előadását, mert félt, hogy ez fokozza a haza szeretetét, és elszánt tettekre gyulaszt. Ugyanez történik a kegyhelyeknél; mert itt is ama nagy tények, rendkívüli vágybetöltések lebegnek szemünk előtt, melyek, míg ágaik terjeszkednek a világon, gyökereik itt vannak, míg az okozatról szól a történelem vagy az ég (a mindentudó Isten tudván minden jámbor tettet), addig az ok, itt e szobor előtt az áhitat ezen üzdéjében, a lelkesedés eme légvonatában keletkezett.

Nagy örömömre volt, hogy az istenisztelet sokáig tartott, s így az édes hangulat is tovább boldogított. Az embereket úgy elfogta a szép ének és zene, hogy álomszerű ábrándba merültek, mintha szívökkel hallgatták volna az Isten anyjának magasztalását. Vége felé kijött mind a 12 benzés, apátjokkal gyertyát tartva kezökben, és énekelték a Salve Reginát, orgona és a gyermekek zenekiséréttel. Szép rohamos, rengeteg erdőbe való dallam volt ez, minőtsoha nem hallottam, mely merőben különbözött a cathedrálisok énekétől, dallamgazdag és öszhangzatos szabatossággal előadva. A mily szokatlan, ép oly kedves tünemény volt az ártatlan gyermekcsereg dicsőítő zengése, nem is mászkáltak a hanglétrákon, a mi a hallgatóra kinzó befolyással vagyon, hanem a zeneszerzemény gyermekek képességéhez volt alkalmazva. Ezen fiuk mise alatt is, mint másnap 6 óra

kor hallottam, szintén ilyen éneket végeztek. Látszott, hogy nagy gyakorlattal bírnak, mert szabatos, pontos volt az előadás. Amint vége volt a letenyének, átmenve a szent szobor és oltár előtt, meghajtották magukat, de a sima márványon, a mint szelkeskedett az egyik, úgy elvetette magát, hogy a nyögésből azt véltem, nem kel föl többé, azonban mint a pisztráng ugrott fel s a többi után vonult a sekrestyébe. Zenén, éneken kívül az elemiekben kapnak oktatást, 14 éves korukban már kilépnek. Hegedű, trombita, fagot, gordonka, fuvola voltak a hangszerek. Egy fényképen velök van levéve a szent Szűz. Egy csúcsokba végződő szirt aljában van letéve a szent szobor, selyem-himzett köpenyben, s körötte a gyermekek közül 6 zenész, két énekes, két térdelő. Ez igen kedves, és sajátosan jellemző képet leginkább veszik a zarándokok, nekem is ez tetszett legjobban, ára két réal. Mikor bevonultak a szerzetesek s eloltották a lámpák nagyjórészét, az emberek nagy része még sokáig maradt benn, imádkozva. Én szállást keresni mentem.

Más napokon elegendő a szállás, hanem szombatról vasárnapra rendszeren zavarban vannak a helyek miatt. Lehetett vagy 800 vendég, kik ágyat kívántak, s habár a szentekhez címzett szállodákban 600-al rendelkeznek, sokáig tartott az eligazodás. Egy előteremben várakoztunk, csöndesen, mint búcsúsokhoz illik, de azért erős füstgomókat bocsátva, sorba fölirták neveinket, s lassan csak jutott mindenkinek. Mikor jóformán meguntam a várakozást, bementem a sekrestyébe, s ott egy papot felkértem, hogy egy magyar papnak a zárdában is adhatnának ágyat. Lo siento mucho, igen sajnálom mondá, de a zárdában nem lehet, tiltva van, hanem majd lesz amott a szállodákban. És legott vitt, mert ő volt a szállásüggyelő, neve Gonzalez; szent Alfonz-nál adtak kis szobát, melyben csak annyi hely volt, hogy egy ágy és egy szék fért be. Elhelyezkedve szobámban, a szomszéd vendéglőbe estelire mentem. Telve voltak a termek, vidám, illendő beszélgetésben levő különféle emberekkel. Kávét rendeltem és sajtot; elköltve, kifizettem, odanyujtva egy napoleonodort. Sokáig jött a pinzér, s nem is számítva a markomba nyomja a pénzt, és kiszaladt mint a kártevő macska. Gyanút keltett, hogy nem olvasta fel előttem, habár ezt a becsületesség, a nyugodt lelkiismeret jeléül is vehettem volna. Megolvastam mégis, de hiányzott 40 réal, (76 van egy francia arany-

ban) előhívom a pinczért, s kérdem a hátralevőt; ő azonban kotoráz a markomban és kimutatja, hogy hiszen egy spanyol aranyat adott, a mint az csakugyan az ezüstpénzek közé bujva, előtűnt. Ilyen igazolás után menten lelohadt bennem minden gyanúsítás, még szemrehányást is tettem magamnak, kételkedve becsületességén. Hanem legott feltűnt a pinczér állhatatosan jámbor arcza, mert tudvalevőleg, azok nem szoktak oly alázatosak maradni, ha esetleg igazuk van; főleg ha sok a dolog, mert akkor a tartóztatás ürügye alatt is mogorván visszafelelnek, ha talán kérdőre vonjuk. Emberem csöndesen elsomfordult, örülve, hogy kimászott a hinárból. Nyugodtan zsebre tettem és szállásomra indultam.

A mult éjet pótlandó, alig feküdtem le, máris aludtam. Nyugodtan szunnyadtam el, mert uton akkor ébredék föl, mikor elhatározom, fölösleges a keltegető; ez is jele, hogy lelkünk virraszt, míg érzékeink pihennek. Hajnali harangszó ringott a szelőlötlen légben, foszladoztak az éji árnyak, mikor négy óra körül a templomba léptem. Igaz, hogy mosakodás nélkül, mert ilyen mire való eszközöket ennyi embersokaságban kívánni nem lehet, pótoltam a sekrestyei kutnál, hol a mise előtti lótiót szokták végezni. A karban már imádkoztak a benzések, olyan lassan, oly ünnepélyes hangon, mint a régi remeték, bizonyosan háromkor kelnek. Alig egy pár ember kongott a templomban. A sekrestyében mondták, hogy mig odafönt imádkoznak, addig nem szabad a főoltárhoz kimenni; ez tartott vagy negyed ötig. Felküldvén papi igazolványomat az apátnak, legott megengedte a misézést. Egy odavaló áldozár kiment előbb az oltárhoz, nekem tehát időm volt az oltár mögötti állványról közelebb jutni a szent szoborhoz, és itt végezni a zsoltosmát. Öt óraker én is miséztem a szent Anya főoltárán, élénk mementót téve mindazokért, kiknek megigérttem, kik hazánkból e szobor előtt valaha térdelni fognak, sőt kik ezeket olvasni fogják. Nekem ugyan folyvást eszemben volt, hogy miután az Isten anyja e helyen szenteket és a ker. élet hőseit látta térdelni, rám ugyan nem tekinthet megalégedéssel, mégis oly édes hangulatban voltam, hogy elnyujtottam volna a szent misét, nem tudom meddig. Az öröm idegei felvonattak egész a szakadásig. Nyilván az Isten anyja határtalan kegyességében mindenkit gyermeke gyanánt felölel, s önti az ég kegyelmeit, adja a meghallgattatás

előzét, zálogát a vigaszölelő kedélyben, az örömteli érzelmekben. Ezen magasságban csakugyan közelebb érezzük magunkat az Istenhez, oly magasban, hogy nem is követnek a földi indulatok, miszerint akadályt gördítsenek az imák meghallgatása elé. A láng fölsiet, a növények illata felpárolog, hegyeken tehát közelebb vagyunk Istenhez, kihez minden törekszik. Itt merőben érezzük égi hivatásunkat, mely odalenn a földi vonzalmak szövedékeiben, vajmi sokszor megbénítva, nem bír elegendő hatalommal valónk felett. Itt mintha állandó légáramlat lengene az ég kegyeinek leszállítására, mert akinek csak érzéke van a földöntuliakra, itt legott édességöket tapasztalja. Egy író mondja, hogy a templomban, hol annyi sok jámbor ember imádkozik naponkint, az isteni kegyelem melegebb klimát alkot, melyben aztán a méltatlan is egy két sugárban részesül.

Világos volt, mikor elhagytam az oltárt, s a templomot megtekintettem. Sok ujtás, diszítés nyoma van rajta; látszik, hogy a búcsúhely régi hírét igyekszik elfoglalni. Úgy mondják, hogy 60 ezer ember látogatja évenkint. Az adakozások folynak, csak ezek bősége mellett lehet azon márványozásféle kéreggel bevonni falait, amint a templom egyik része kész is. Egészen a régi modorban építik, újítják, már jelen alakja is hasonlít ama leíráshoz, melyet 1817-ben Ehrenstein eszközölt. Hanem odáig alig fogják vinni, hogy mint hajdan, 80 tömör ezüstgyertyatartó sereglett össze a szentélyben. Az újítást VII. Ferdinánd kezdette meg, azért neve ott ragyog arany betűkkel. Az oltár mellett szent Benedek és testvére szent Scholastika szobrai sötétlenek. A falak mélyedéseiben oltárok vannak. Hat órát ütött, s a kis fiúk a szentélybe gyűltek, mire elkezdődött az énekes mise. A templom tele volt már búcsúsokkal, s mind elandalodva a szép zene- és énekbe, léleekben az Isten trónja elé röpültek, dicsőítve boldog érzelmekkel a Teremtőt. Ez a gyermekkar amint egyetlen, úgy pompás eszme volt. Az Isten anyját, a szűz Máriát, ártatlan gyermek-sereg dalaival dicsőíteni, oly intézkedés, mely minden embernek szembeszökőleg világosnak, igaznak tűnik fel. Ezokon állíthatom, hogy itt az istentisztelet valóban a szent helyhez méltólag tartatik.

A kolostor kettős udvarán még megvoltak a rombolás nyomai; végig hasadt falak, lelógó ablakhevederek, kidőlt kapubálványok még erősen emlékeztettek a kiállott viharokra. A

6 emeletes kolostoron kívül van itt még vagy 8 épület, szállás-helyek, és mint említém, egy nagyobb vendégház. A zárda előtti tér sok pompáról és vérről tudna beszélni; az elsőt a királyok látogatása, a másik a háboruk idejéből. Most erre sátrak nyultak, hol különféle devotionaliákat árultak. Amint a téren átmentem, harsogó ének ütötte meg fületem; az átelleni hegyen, mert mint mondám a zárda egy hegyhasadék oldalára van építve, egy kirugó sziklán kereszt emelkedett, ennek tövében néhány fiatal ember — valamely szomszéd dalárda lehetett — viharos dalokat zengedezett, s a sziklák, ormok riadoztak viszhang gyanánt. Az emberek áhitattal hallgatták, mert szent énekek, Máriát dicsőítő dalok voltak; ez által az ünneplés hevélye jótékonyan fokozódott. A zárda és házak mögött emelkednek a sziklák gömbölyűre. Hiszen az egész hegy merő szirt, hanem innét fölfelé már szürke, kopasz, czukorsüvegszerű alakjuk van. Nem granit-tömegek ezek, mert akkor megküzdöttek volna az idővel, hanem régi képződményű kövecsek conglomeratuma. Gömbölyűre csiszolt borsó, mogyoró, dió-nagyságú kövek, gneis, agyagpala, granit, sienit, quarz anyagból együvé növe, s barna, szinte kövé vált vakolattal összeragasztva. Enyanyag csak annyi van a sziklában, mint amely a kövecsek közti tért betöltötte. Ezen kőkeménységű forradmányt az idő századok óta mosogatva, gömbölyű, sima hengereket alkotott a sziklából. Rémséges dolog lenne eme lológó, fenyegető sziklák alatt járni, ha nem biztosítana ama gondolat, hogy itt lehetetlen bajnak előfordulni. Van a zárda mellett kertecske is, mely ugy keletkezett, hogy földet hordtak sziklára a szerzetesek, s be lehetett vetni, most csupán konyhaveteményt láttam benne.

Hanem integet már a mayoral, mint aféle felsőbbbség, hogy ne bámuljak annyit, mert mindjárt megyünk, az utasok benn is ültek már. A kocsi belseje megtelt, én magam maradtam az emelet számára. Nagy küzködésembe került elmenni e helyről, miután ez kilátás tekintetében is ritkítja párját. Ez utóbbiban részesültem két órahosszat amig lementünk a hegyen. Hanem vannak itt remetelakok, mint sásfészkek idestova építve, ide számárháton szokás fölmenni; de én az uti viszontagságoktól már nagyon meg voltam csigázva, lemondtam ezen élvezetről, s fölmásztam a kocsi emeletére.

Hajdan 12 remete lakott ezen hegyek sziklaoduibán, a

13-ik volt a benzés szerzetes, ki fölügyelt rájuk. Ezek szintén tettek fogadalmakat, nem kapták meg az egyházi rendet; csak e hegyet, mely négy spanyol mérföldre terjed, nem volt szabad elhagyniok; ez volt clausurájok. Egész nap el voltak foglalva, mert a csengetyű szerint végezték teendőiket. Két óraker keltek fel, s kezdődött az ima, elmélkedés, olvasás, munka, főzés. Szabad vala ugyan elhagyni szobáját, hanem a gyakori sétálás sem volt megengedve, még csak sokszor látogatni egymást sem volt szabad. Hust soha sem ettek. A zárdába évenként 15—20-szor mentek le, amikor aztán a szerzetesekkel ettek, ugyan ide tértek meghalni is. Daczára ezen szigoru életmódnak, mihelyt meghalt egy remete, legott kívánczoktat helyébe a társadalom magasabb rétegeiből is. III. Fülöp király meglátogatta czelláikat, talán végnapjait itt szándékozott tölteni. Lakaikat nagyrészt maguk építették, mert csak egy szolgájok volt, ki naponként egyszer szólott be hozzájuk, s általadta ételleiket: aszalt gyümölcsöt, szárított halat stb. Az állatokkal, madarkákkal sokan barátságos ismeretségben éltek, nem riadoztak tőlök. Mintha az állatok sem félnének azon embertől, ki békében van Istenével; azóta futnak tőlünk, ahogy tart ellenkezésünk az Istennel. A remeteségek a szentek neveiről hivattak; így szent Annánál volt templomuk, hova hetenkint többször lementek az oltári szentség vétele végett. A felügyelő szerzetes, szent Benedekben lakott. Irják azon korbéli utazók, hogy fönséges pillanat volt, mikor a 12 öreg ember a hajnal pirkadó fényénél a templomban ült, és zengették a zsolozsmát. Legszebb volt a szent Geronimo-remeteség, melyet most is szokás meglátogatni. Hanem jelenleg mindeme lakok el vannak pusztulva; amint megerősítették a spanyolok, szédülták a francziák, mert ugyanannyi erődnek tekintették. Kilátás kedvéért szoktak az utazók egykettőt meglátogatni, de a mi szekerünk indulván, elbucsuztam én is e vadregényes helytől. Viharban, mikor fönn derült az ég, alatt pedig villámok czikáznak, rengnek a felhők, de nem az ég, hegyek erdők bömbölik vissza riadalmát, azt mondják, hogy ilyenkor mintha égben lennénk, elválva a föld kötelékeitől, oly magasztos érzelmeket kelt e táj.

Amint kivonultunk a hegyhasadékból, egy zöld-tenger nyílt meg előttünk, melynek hullámain hegyek, dombok képezik. A mellettünk meredő gigans pyramisokra nem hederítve

többé, a megragadó tájékra, melynek völgyeit még a reggeli köd takarta, merült tekintetem. Ez volt a Martorel felöli kilátás, melyet tegnap este elfödött volt a homály. Innen a Llobregat-völgyet falvaival, városaival egészen be lehet látni, sőt a tenger csillámlását is; de én nem vettem észre. Csakhamar elfordultunk e látványtól, s a hegykolosz más harántján serpentin országutra tértünk, hogy az öszvérek lassu, okos nem annyira kocsihuzása, mint visszatartásával Monistrolba érkezünk. Áldott napsugaras madárdalozó lég volt idefent. A sima országuton még most is hatoltak fel kétkerekű taligán, szekereken, vagy gyalog a bucsusok. Sokan pihentek az út mellvédjén, sokan pedig egy kutnál olták szomjukat, mely mellett lombsátor is volt készítve a lihegő zarándokok számára. Ez ugyan csupán cizisterna-víz, mert a hegynek nincsenek forrásai, hanem szükségben ez is jó. Ezen vízhiányból helyesen következtetik a tudósok, hogy a hegy üres belülről. Itt-ott akad víz-üreg, mely a legtisztább forrásvízzel versenyez, hanem ez is csak esőből, ideiglenes patakokból gyülekezett, forrást Montserrat egyet sem bir felmutatni. Az út lefelé csak két óráig tartott, az üde levegő, a nap reggeli szelid fénye, a növények, fűvek harmatgyöngyökben csillogó ragyogása egy feledhetlen reggellétevék e lemeneti időt. Minő kár, hogy nem volt együtt-érző pajtásom, kinek mutathattam volna a táj szépségét, s így kettősen örvendtem volna. A tegnapi táj egészen más világításban volt színezve, nem a bucsuzó, hanem a mosolyogva belépő nap aranyozta meg a zöld halmokat, kergetve a völgyben lustálkodó ködöt, s felszivogatva a plánták harmatát. Aranyszínű illatfellegek vonultak a hegyharánton, s az amugyis édes hangulatot fokozták. A bérzi virágok balzsamos illatárt lehelték fel a légbe, ez az imádó föld tömjéne volt a mennyek Urához. Ismét olajbogyók verték børsátramát, de beleakadt az örvényben virágzó főnek illatos lehelete is; vidám kaczagás hangzott fel alulról, s alig telt el másfél óra, már is Monistrol városban valánk, hol negyed óráig pihentünk. Én reggeli helyett a lejtős utczákon barangoltam, keresvén emlékül górá, spanyolporsapkát. Találtam is egy boltban, és 12 realon megvettem. Amint indulandók voltunk, rösteltem fölmászni az emeletbe, majd inkább gyalog megyek, mondám a kocsisnak. Ugy is lön, átmentem a szép hidon, de tulról oly kegyetlen komondorok ker-

gettek meg, hogy tanácsosbnak véltem a szekér hágsójára lépni, s így állva vitetni magam az indóházig. Ezen álló helyzetemben, egy a kocsiban ülő fiatal plébános megszólított, s a spanyol egyházi állapotok felől szavakat váltottunk. Mondá, hogy neki 40 káplánja van, kiket 50 naponkinti krral a kormány fizet; elmondá, miként kellett Rómába mennie 13 év előtt, hogy ordináltassa magát, mert az otthon uralkodó szabad- elvü ministerium betiltotta a papi felszenteléseket, hogy szent Péter sirja fölött mondotta az első szent misét. Ő is sejtette a közeli vihart, mert megjegyezte, hogy a jezsuitákat, kiknek néhány virágzó intézetök volt, nemsokára el fogják üzni, miután a kőmivesek nem szeretik a szigoru életü papokat, az ilyeneknek ugy vélik nagy befolyásuk van a népre.

Az indóház melletti posada-ban egy angollal reggeliztünk, s amint fizetni akartam, ijedten hozzák vissza hamis tegnapi aranyomat, hogy biz azt el nem fogadják, mert csak ezüst. Az együttevő urakat, elvégre a vasuti tisztet is megkérdeztem, ha vajjon hamis, egy nyomon járt vallomásuk, s így a spanyol arany pénzgyűjteményem alapja lön. Tíz óra felé előrobogott a vonat, s egy telifényü délelőtt tovaragadott Barcelona felé. A déli nap szépen sütött, erdő mező mégegyszer álmodozni kezdett a muló nyárról, a talajpattogtató forróságról. Két csendőr közé kerültem, kik kötözve vittek egy embert; nem tudom mit vétett a szegény, hanem az emberséges bánásmódot ezen elitelt egyéntől sem tagadták meg. Sajátos öltözete van a catalonai zsandárnak, fehér pitykés dolmány, magas kürtőkalap, fehér paszománttal, lábán pedig saru, alpargatas, szürposztó- vagy lenből fonva, inkább bocskor mint czipő. Előzékeny, jó emberek, mint minden közbiztonsági személy egész Spanyolországban.

Barcelonában a másik indóházba vittem magam, mire szintén állnak készen omnibuszok, mert egy órakor volt a vonat Gerónába indulandó. A város nem érdekelt, azért egy mellékboltban, hová a többi utazó tartott, én is hűsítőket vettem magamhoz. Minthogy az indóházban van a Gerona-Perpignani gyorskocsik hivatala, tanácsos már itt váltani jegyet, hogy a böröndök közé ne kerüljünk.

XVIII.

Avignon, Lyon.

Sok időm lévén Barcelonában, egy szomszéd kávéházba tekintettem, hol képes ujságot is fektettek az ital mellé. „El siglo ilustrado“ volt a neve, és egy képe Pestet ábrázolta. Néhány sorban ismertették is fővárosunkat, végén pedig okát adták a közlésnek, mert ugymond két hét előtt nagy földrengés pusztította el, ledöntvén néhány palotát. Ezen állítást menten megczáfoltam a pinczér előtt, ki igen szívesen hallgatott, mert még nem látott vala magyar embert.

A pályaudvarban — vasárnap lévén — rengeteg népség volt. Álldogálás közben csetepaté keletkezett. Már is örültem, hogy kis crawalt látok, a mihez nem juthattam egész utamban, kocsmákban legkevésbbé; hanem ezen verekedő felek is olaszok valának, a mint hangos feleseléseikből kitünt, midőn hátul derékon kapva elválasztották, de ők düllelt tigris-szemekkel, dühös beszéddel, kelepelő káromkodással folytatták a verekedést. Sokan a spanyolt az olaszhoz hasonlították. Szó sincs róla. Merőben különbözik tőle. Az olasznak egyebek közt főhibája az önelvetés; hiányzik nála, hogy Staelnö szavaival éljek, a sentiment de dignité. A spanyolban pedig ez nagy mértékben megvan, azért soha nem verekszik korcsmákban, mulatóhelyeken, annál kevésbbé indóházban. Olasznál a vendégszeretet ignota quantitas, melyet legalább három ismert mennyiséggel (3 frank) kell fölkeresni.

Csak három állomáson szorongtunk, mert a falusiak leszálltak, és magam maradtam. Az itteni vasut nem igen különbözik a mienktől, szép tájékok között halad el s a távolban kékellemek a Pyrenaei-hegyek. Öt órakor G e r o n á b a n voltunk. Három percz alatt fel volt rakaszolva a podgyász, és én a diligencia rotondában foglalva helyet, egy francziával elvágattunk. Tudván tökéletesen aludni a kocsiban, fejemet hengerré alakított plaidre támasztva, csak a határon ébresztettek fel podgyászvizsgálat végett, a mit a francia örök udvariasan eszközöltek; mire elhagytuk a spanyol határt. Öt órakor reggel P e r p i g n a n - b a n , francia földön voltunk, honnét 6 órakor volt a vasuti vonat indulandó.

A határon tudtam meg a spanyol mozgalmak kitörését. Ez az oka, hogy egyetmást itt mondok el róla, és nem azért, mintha ez nyelvkiöltés lenne, mint a gyerekek szoktak, ha túl vannak a bot suhogásán. Ha mi rossz van a jelen vezetőkre mondva, az a nép véleménye rólok. Egyébiránt tárgyilagos itt sem szüntem meg lenni. Mert úgy hiszem, hogy az igazság nem szorul a hazugság támaszára, és hogy a tulzás — a mely mentegető neve hazugságnak — akárhonnán jöjjön, maga után vonja büntetését; végre hogy habár mennyit rágalmaznak s pokoli éllel hazudoznak elleneink, ez bennünket föl nem ment az igazság kimondásának kötelme alól. Bizonyos, hogy a milyen mértékben hazudtak, annyiban eléri őket a nemesis, azaz a világot bölcsen kormányzó gondviselés. Tehát veritati utramque aurem!

Sokan mondották, szóba hozva a politikát, hogy a forradalom, mely a Montpensier-ek kiutasításával kezdődött, és a melynek villámaival terhes volt a lég, nem egyéb czélból eredt, mint hogy a mérsékelt pártiak, Gonzales Bravoval élőkön, már igen megszédtek magukat, a többi pártok tehát, szintén akarván osztozni a konczon, nem türheték tovább uralkodásukat. A királynő, mivel nem akarja ministerét elbocsátani, hihetőleg velők megy. Az állam, a pártok önző zsákmányolásának tárgya. A ki a zavarok okának II. Izabellát vélné, vessen pillantást a szomszéd Portugálra, ott példányszerű és szabadelvű a király, és ugyanannyi lázadást és megaláztatást szenvedett, mint Izabella. Ez már az iberi sziget államférfiainak tulajdonsága. Ezen, Spanyolországban általános nézetet nyíltan kimondotta O'Donnell 1857-ben a cortes-ben. „Spanyolországban ugymond, minden párt, mely nem rendelkezik hatalommal, összeesküszik, hogy hatalomra jusson, és nincs az országban kitünőbb politikus, ki nem vett volna részt az összeesküvésben.“ Itt ott nálunk is ilyen vélemény hallható, és némely adatok, mint például, hogy a madridi junta Concha marquis vagyónát párthivei közt önhatalmilag felosztotta, ezen véleményből képesek meggyőződést is alkotni. Azt is hozzáadják nálunk, hogy az otromba nép, mely a papok butításai folytán semmi politikai belátással sem bír, s nem tudja tájékozni magát, vak eszközül szolgál a pártoknak. Köztársaságra vagy csak szabadelvű egyeduralmi kormányra még éretlen.

Egyik sem igaz; nem merő önzés vezérli ama férfiakat; akkor nem foglalkoznánk velök, hanem mint semmirekellő gazdokat megvetnők. A másik pedig iszonyú rágalom. Én sokat megfordultam parasztok, mesteremberek közt, szóval kik a harmadik osztályu kocsikban utazni szoktak, s bámultam ama sok józan felfogáson, okadatolt itéleten, melyeket az egyszerű, górafővegű földészek-, kormoskezű iparosoktól hallottam. Sőt inkább a nagyon is kifejtett, tulhajtott politikai élet az, mely a szakadatlan zavargásokat okozza. Kitűnik ez a politikai pártok sokaságából; mert nem tudom, ki birná azokat árnyalataikkal könyv nélkül szabatosan előszámlálni is, miután perczenkint változnak, egyesülnek, összeolvadnak, szétválnak, alig lehet állandó pillanatot lelteni, melyben fényképöket levehetnők. Továbbá egy ország sem bir annyi politikai capacitást felmutatni, mint Spanyolország, hol száz és száz miniszter lakik. Izabella királynő, uralkodása alatt 519 minisztert nevezett ki, 790 szenatort, 1385 tábornokot, 291 embert tett nemessé és 64-et spanyol granddá, kik mind a politika csatornáján usztak méltóságaikba. Sehol sem olyannyira uralkodó a napi sajtó, mint ott; Madridban 5 hivatalos ujság, és harmincz naponkint többször megjelenő hirlap bir megélni, 80 tudományos folyóirattal, mert pártokat és azok árnyalatait képviselik. „A spanyol ember (városokban kivétel nélkül) tökéletes politikus,“ mondja Körner, a madridi amerikai követ.

Ez általános véleménye a hispanolog tudósoknak, s hozzá adják, hogy harmincz év óta a politika emészti meg az ország legnemesebb erőt, mert futnak az ipar-, kereskedés-, művészet-től, s egyedül a politikának szentelik magukat. Itt aztán úgy szorulnak össze, oly fojtó concurrentiát támasztanak, hogy lételekért kell kétségbeesett harczot küzdeniök. Nem azért van közép-számítással minden félévben más ministerium, mintha talán hűtlen leendett szabadelvű ígéreteihez, hanem azért, mert egy ministerium sem képes pártjának igényeit úgy elégíteni ki, amint azokat, míg ellenzék volt, formulázta. Odáig jutottak, hogy minden párt a győzelem napján töredékre oszlik, mert a lehető legnagyobb számban lévő nagy hivatalok elégtelenek a keserűség napjaiban szenvedett pártosok megjutalmazására. Mihelyt betöltettek a disponibilis helyek, az üres kézzel maradt tömeg oda fordul, hol több kilátásai vannak. Ezen méltatlan

hullámozás mindaddig fog tartani, míg a nemzet összes léte nem nyugszik más alapokon, míg nem sorakoznak a társadalmi mezőre, az ipar terére, s megalégesznek, hogy városukban terjedjen el nevök fénye, és nem fogják kivánni, miszerint egy spanyol dicsőségének csak egy ministeri szék bir kellő talapul szolgálani. Hogy ezen üzelmeknél az államérek sokszor igen szerény szerepet játszik, s politikai erény oly ritka, mint rendkívüli állami capacitas, igen természetes. *) Sok a nagy ember náluk is, mint hazánkban, kiolthatlan a szereplési, vezérkedési vágy. Mihelyt divattá, hajlammá lesz az ipar, gazdaság, művészet terén való fényelgés, névszerint, mikor megszűnnek a „politikus tábornagyok“, nyugodt lesz Spanyolország. Ebben alapszik azon körülmény, hogy nem tud Spanyolország csak türhető kormányt is kapni, amiből a Times már legendát is csinált azt irván, miszerint a nép között ama vélemény uralkodik, hogy az Isten Spanyolorzágnak minden természeti, szellemi, testi áldásokat ígért, csak jó kormányt nem fognak kapni, s hogy ebbe már bele is nyugodtak, nem is tudják képzelni, hogy valaki 10 évig kormányozhasson. O'Donell, ki ötször volt miniszerelnök, egy alkalommal odáig vitte a dolgot, hogy egyhuzamban öt évig uralkodott. Ezt mint eseményt jegyezte föl a spanyol történelem.

Talán nem igaz, hogy merőben önös czélok lebegtek volna a kormányrakerülők szeme előtt. „Egyedül ily módon magyarázható meg a catastropha gondolatgyors menete, az elégtelenség élénk érzete s azon hideg közönyösség, melylyel általában fogadtatott. Szomoru tapasztalásból okulva, hogy a kierőszakolt bünbánatra, és szinlett javulásra a népjólét és a szabadság politikai épületét fektetni nem lehet: a spanyol nép minden erejét megfeszítette, hogy a folytonos nyugtalanságok elemeit, mely bensejében rágódott, eltávolítsa. Önnönmaga lesz birája sorsa és jövője felett, férfias bátorsággal néz szemébe a felelősségnek, melyet a szabadsággal vesz birtokába, melynek ne legyen semmi más korlátja, mint a lelkiismeret és az egészséges emberi ész. A büszke megvetéssel vegyes nagylelkűség, melylyel a nép a sérelmeket megbocsátotta, a forradalomban támadt hatalmat

---

*) Hist. Polit. Blätter. 1868. 660. lap.

fogadta, erős biztosíték a jövőre“ Így szól a forradalmi „kormány körjegyzéke.“ Nagyobb része a királyné elüzetésének védelmével foglalkozik, s érvül az egyetemes jóváhagyást hozza fel. Vannak azonban, kik állítják, hogy ha Novaliches, az alkalmi hidnál megveri Serrano-t: Izabella most trónján ülne, mert akkor fölül nem kerekedik az a néhány exaltados, kik, a többnyire legényeikkel rendelkező tábornokokat, ideje korán igyekeztek körükbe vonni. A nép nem antidynastikus; katonák, megvesztegetett csőcselék okozták a forradalmat.

Itt annyiban középen keresendő az igazság, a mennyiben az említettük okoknál fogva egy kormány sem remélve az állandóságot, igyekszik előnyöket csikarni ki, s így első sorban nem annyira a közdolgokkal, mint saját maga érdekeivel foglalkozik. Nekünk legalább fekete szinekkel festették le az igazgatást. Nyáron át minden pihent, a ministerek s előkelő hivatalnokok villáikon nyaraltak, az alsóbbakat az ügyek vezetése végett honn hagyták. Ezek nem győzvén a munkát, hetenkint csak egy napot tűztek ki az ügyek tárgyalására, s minthogy így még kevésbbé győzték, siettek este felé szintén a nyaralókba vonulni vissza. Így mondták nekünk Madridban.

Ha mentetem is, hogy nem csupán aljas önzésből lázadtak fel, hanem a zsaroló hivatalnokok erre okot adtak, azért mégis rájok kell bocsátanom a kárhoztatás követ, mely már rajtok fekszik, mint a sir göröngye. A vakok az egyház, a szegény, a kifosztott egyház, az irgalmas szerzetek ellen dulakodnak. Az Isten nevének dicsőítését torkon fojtják. Undok rohadékai a politikának a felszinen uszkálnak, s a jók megfélemlítve engedelmeskednek. Azok, mint Jaen püspöke, elhagyván káromlásai miatt a cortes-t, mondotta, érdemeiknél fogva nem tudván hirre emelkedni, vallástalansággal igyekeztek botrányos nevezetességre szert tenni. De hát olyannyira jó és szent az emberiség, hogy minden áron kisebbíteni kell a támaszokat, segédfalakat, az egyház intézményeit, melyeknek az a hivatásuk, hogy a mély örvényben hentergő emberiséget kiszabadítsák, s megférjünk a társadalmi öszletben, megőrizvén szabadságunkat —? Hiszen voltaképen mindenkinek az egyház czélzatait kellene előmozdítania, ép úgy, valamint szélvészben mindenki segít a hajósoknak. Ezek pedig döngetik a recegő falakat, hogy mért nem válnak már szét. — Ha a régi művészek alacsony vadál-

lati szenvedélyeket akartak előadni, megmentették az emberi alakot, az ember méltóságát, hozzáadva mint faunokban, centaurusban történt, némely állatrészeket. Így szeretném én is menteni az emberi méltóságot; látva eszeveszett rohanásukat, gonosz szellemnek tulajdonítom az ádáz dühösséget, melylyel a társadalmi áradásban oly szükséges gátot, dőre lelkesedéssel lerontani ügyekeznek. Oly kitartással működnek, daczára a nemzeti szellem visszahatásának, hogy ezen Isten-, angyal-, emberrel való nem törődésüket sötét hatalmaknak kénytelen tulajdonítani az ember.

Oh mi sokféle hóhéra van az emberi nemnek!

A harc javában foly, Cadiz és Malaga ostrommal bevételnek, s nem tudni köztársasági, don Carlos vagy Montpensier herczeg érdekeiért foly a vér. Ezen három irány bir legtöbb kilátással a sikerre. Ugy vélem azonban, hogy daczára a köztársasági párt megfeszített működésének, mert egynehány jó fővel rendelkezik, s Iberia lapja jelesen van szerkesztve, legfőbb átmenetül szolgál a monarchiára, s nem hiszem, hogy maradandó lenne Spanyolországban. A kiválóan katolikus egyházi párt, mely a katolikus elvek kizárólagos uralmát védi, egy része köztársaság mellett nyilatkozott.

Legnagyobb valószínűséggel (?) Don Carlos kerül a trónra, ki nagy párttal is rendelkezik. Meglehet csak köztársasági intermezzo után. Tudvalevő, hogy a hatalmas carlista-párt, Don Carlos Mária Isidor de Bourbon, IV-ik Károly második fiától veszi eredetét, ki 1788-ki marc. 29-ikén született. Bonaparte József javára 1808-ban leköszönni kényszerült, és Napoleon bukásáig Valencay, franciaországi városban lakott. 1816-ban egy portugal herczegnőt vett el, kitől három fia született, minek folytán idősb testvére, VII. Ferdinánd gyermektelensége miatt, rá vagy gyermekeire szállt a trón. Azonban a király, VII. Ferdinánd, ki testvérével szakadatlanul haragban élt, harmadszor is megházasodott, elvevén 46-ik évében az álnok, cselszövő Krisztinát Nápolyból. Mindent megtettek, hogy e lépéstől elvonják, hanem az esküvő 1829-ki dec. 10-kén megtörtént. Az ármányos Krisztina áldozatos, epedő szeretet ürügye alatt, teljes befolyást nyert a király felett. Rávette tehát, hogy 1830-ki marc. 29-kén *pragmatica sanctio*-t adott ki, mely szerint a Spanyolországban 1713 óta érvényben levő sali törvény, vagyis a nőket, míg férfi

tagjai vannak a királyi családnak, a trónról letiltó törvény, eltöröltetik, és valamint a hajdani spanyol dynastiákban volt szokásos, most hasonló asszonyok is képesüljenek uralkodásra. A rokon udvarok felzúgtak ezen intézkedésre, hanem Ferdinánd nem hajtott az óvásokra, sőt ugyanazon év, okt. 30. született infansnőnek, Izabella — utolsó spanyol uralkodónak — adta az „asturiai hercegnő“ czímet, a melyet közönségesen a trónörökösök kapnak, miután Asturiából hajnallott fel a spanyol királyi trón. A király betegsége alatt rajta voltak, hogy visszavegye az igazságtalan törvényt, de nem sikerült az ellenaknák tartóssága miatt, mire Carlos Portugalba vonult. Ferdinánd halála után (1833-ki sept. 29.) don Carlos jogaira hivatkozott és igényeit a trónra érvényesíteni akarta; Dom Miguel Portugalban elismerte kívánatai jogosultságát; szándékát, Portugalból spanyol földre törni, és jogait fegyverrel visszaszerezni, végre is hajtotta. Hanem a sereg Santarem-né!, Dom Pedros és egy spanyol tábor által, Rodil vezérlete alatt bekerítettett, és Carlos Angliába menekült. Azonközben a bask tartományok érdekében, miután az izabellisták által pártolt alkotmány folytán ősi szabadalmaikat elvesztendőek valának, fegyvert ragadtak, mert a fuerosért akárki ellen készek harcolni. Hozzájuk csatlakoztak mindazok, kik utálták az asszonyi kormányt. 1834 óta a bask tartományokból 1839-ig viselték a carlisták változó szerencsével a hadat, amikor aug. 31. Bergara-ban, Espartero közbenjárása folytán, sok spanyol letette a fegyvert, békét kötöttek a hadakozó felek, s Carlos eltávozott Spanyolországból. Azonközben Franciaországban Bourges-ban lakott 1849-ben legidősb fiára Carlos-ra ruházta jogait (szül. 1818. jan. 31.) és Gróf Molin a nevet vett fel. Fia Carlos Lajos Mária Ferdinánd (Asturia hercege) atyja jogaival felruházva, Montemolin nevet vett föl. 1850. jul. 10. Karolina nápolyi hercegleányt a király nővérét (szül. 1820. jegyezte el.) Sokszor a carlisták montemolinisták név alatt iselőfordulnak. Éjszaki Spanyolországban tulnyomó erővel bírnak. Mindenha tekintélyes párt voltak és jeles tábornokokkal dicsekedtek. Ezokon Ferdinánd és Izabella új és új alkotmányok, szabadelvű intézmények behozatala által igyekeztek ellensúlyozni a párt hatalmát. Mivelhez képest 1812-óta, a cadiz-i alkotmány alapján, immár a negyedik constitutio-tervezetet fogadták el a cortesek, s az utolsó jónak

is bizonyult be, mert az utóbbi években, 15—18 év alatt meglepően haladt az ország az ipar jólét és az európai intézvények meghonosításában. Az 5. alkotmány 1869. máj. 8. hirdettetett ki.

A negyedik alkotmány, 1845. marc. 23-ka óta volt életben. A hatalom három részre oszlik, a törvényhozó, kormányzó és bírói hatalomra. Két házból áll a törvényhozás. A senatus, vagyis a felsőházba a király nevezi ki a tagokat; spanyol grandok, állami és egyházi legfőbb hivatalnokok tarthatnak igényt a senátorságra; továbbá, kik már háromszor a cortes tagjai voltak, s tisztas jövedelemmel rendelkeznek. A király fiai 25 éves korukban senátorok. Ha az országgyűlés bevádolta a ministert, a felsőház ítél felette. Az alsóház 349 képviselőből áll. 50 ezer lakó után egy követ jár, a szavazat titkos. A választás öt évi tartamra számíttatik. A király külföldi utazásának akadályai eltöröltettek. Az országgyűlés összehívás nélkül nem ülhet többé össze. A követek nem kapnak napi díjakat. Azon néhány bibornok-érseken kívül, kik senátorok, a papságnak semmiféle befolyása sem volt a kormányra, kitűnik ez már onnét is, hogy oly sietve ismerték el Olaszországot, Emánuelnek adván igazat az elrablott pápai birtokban. Tehát a mikor papuralom-, ultramontanismus-, sekrestyekormányról beszélnek, ez értelmetlen, alaptalan, mert a papoknak semmi befolyásuk sem volt a kormányra. Amint jelenben nem is akarja ezt az egyház. Azt óhajtjuk, hogy miután megváltott ember Krisztus nélkül nem élhet, a kereszténység — némelyek humanismusként nevezik — szelleme és elve lengjék át a kormány intézkedéseit Ezt kívánjuk, ez imánk, működésünk, törekvéseink czélja; és miután a kereszténység végczélja a szeretet, tehát minden józan fővelünk tart.

A harmadik trónkövetelő Montpensier herceg, Lajos Fülöp, a bukott francia király, legifjabb fia, ki 1846. elvévén Izabella nővérét, Aloysiát, Sevillában lakott, a múlt év tavaszáig, a mikor hire futamodott és nem alap nélkül, hogy a királyi család ellen segíti a forradalmárokat, ez okon távoznia kellett. Sevillában nagy népszerűsége volt, a torosokban mindig ő elnökölt, s nem csekély párttal rendelkezik. Mindazonáltal tekintve a spanyolok gyűlöletét a francziák ellen, nem hihető, hogy őt választanák meg királyuknak.

Nem rég Napoleon herceg mondta, hogy ha Miksa csá-

szár él, most spanyol király lett volna. Ezt vallom én is. Itt nálunk nem is képzelik, hogy minő daliás emlékek van a Habsburgoknak Spanyolországban; V. Károly és II. Fülöp mint a legnagyobb királyok emelkednek a nép multjában, mely benne sokat szeret élni. E két fejedelem emléke legnépszerűbb, és adomáik nagy részben úgy forognak e két fejedelem neve körül, mint nálunk Mátyás királyról. Mikor Miksa arra járt, (1851.) valóságos lelkesedést idézett elő. Ugy vélem, egy habsburgi most is csinálhatna ott szerencsét, mert ezek neve ott gyújtó, villanyzó hatással[va]gyon. Magától értetődik, hogy mikor a Habsburgok dicséretében olvadoztak, és kíváncsi érdekeltséggel tudakozódtak fejedelmünkről, mindannyiszor én is édes büszkeséggel tettem el, hogy eme nagy lelkű fejedelmet magaménak mondhattam. Mikor aztán Erzsébet királynéra került a sor, és elmondottam azt a rohanó lelkesedést, lángoló szeretetet, melylyel a magyarság iránta viseltetik, hogy ez oly királyné, ki a fájdalmat előbb ismeri, mint a jaj fölérne a fejedelmi székig, mindezek hallatára szinte fájdalom tükröződött felhevült arcaikon, hogy mért nincs nekik is ilyen királynéjok. A mint egy helyütt elbeszéltem, miszerint nálunk így üdvözik a fejedelem nejét: „Éljen a legszebb királyné!” s hogy ezt én is, a koronázás napján, a budai templom előtt, hintóját csukva, elkiáltottam, s egy mosolyát felfogtam, azt dörmögte egyik: bizony a mienk nem szép!

A forradalmi vezérek közt legtöbb népszerűséggel bír Juan Prim, y Prats conde de Reus, marques de Castillejo. Szegény szülék fia, eszének és bátorságának köszönheti előkelő állását. Előbb a carlisták ellen nagy bravourral harczolt, azután Marokkóban. Körner ezeket mondja róla: „Prim kalandor, a szó nemes, legmerészebb értelmében. Ötven (3 év előtt) éves, közép-termetű, szélesmellű és karcsú, mint a spanyolok általán. Arcszíne halvány s olajszinű, haja szakálla kékelik a feketeségtől. A vonások szívjóságot árulnak el. Igen bátor, s midőn dicsőségről van szó, semmitől sem retten vissza. Jeles szónok, mint a spanyolok általán. Beszédét, melyet a senatusban néhány nap előtt tartott, hol mexicói élményeit, mint a spanyol hadak fővezére, igazolta, remeknek mondják. Előadása nyugodt, elegáns, itt ott tréfa, humor czikázik elő; taglejtések közt finom keztyűit huzogtatja, mintha szükek lennének. Gazdagon házasodott, van költeni valója. A királyné igen becsülte tehetségeit, gyermekeit

keresztvizen tartotta, amit csak rokonainak szokott volt tenni. A keresztelés nagy pompával végeztetett a királyi kápolnában. Nagy vadász; szeret magáról beszéltetni. 1862. egész könyv jelent meg viselt dolgairól. Részt vett ő is, mint a progressista-párt feje néhány forradalomban, ezokon 1865-ben Narvaez kiküldte az országból, de csakhamar visszakerült. Legfőbb czélja ő maga. "Körner eme ítéletét bizonyítják az újabban röpkedett hírek, melyek szerint Prim császár akar lenni, s ilyen értelmű falragaszok is mutatkoztak. Olyannyira beszéltek róla, hogy megczáfolnia kellett a mendemondákat, s kijelentenie, hogy távol van ilyen vágyaktól, mert ő csak nemzetének kíván szolgálni. Alattomban értetik, hogy ha a nemzet kívánni fogná, hogy szolgálja mint fejedelem, kénytelen lesz engedelmeskedni, s engedi fejére tenni a koronát. Talán a köztársaságot is engedi kikiáltani, hogy legyen honnét kimentenie nemzetét, s mint honmentő érdemeket szerezzen a koronára.

Sajátos dolog, hogy tavaly, amint elhagytuk Rómát, nemskára lázadási mozgalmak keletkeztek, és egy heves háború következett, mely azonban Mentána térein szerencsés véget ért és a lázadók, bevert orral retiráltak, Firenzeig meg sem álltak. Most is ahogy elhagytuk a spanyol határt, kitört a forradalom, mely talán államcsinyben fog véget érni. Csakhogy ott nem rekedtünk, mert az én bátortalan lelkületem forradalmi légben kétségbeesésben olvadt volna fel.

Franciaországról kevés mondani valóm van. Perpignanban A v i g n o n-ig váltottam jegyet. A vaspályán szabatos pontossággal, feltűnő renddel szolgált a francia személyzet. Narbonne, Cette, Montpellier-ben erős kocsiváltozásra, a tenger mellett pedig a vízből párologtatott óriási sóhalmokra emlékszem. Lunel-ben szállónél egyebet nem látni, melyet karó nélkül természetnek. Ép akkor szüreteltek, borát a pályaudvarban is körülhordozták, hogy az utazók dicsekedhessenek vele, miszerint a helyszínén ittanak igazi lunelt. Kedélyvidamító ereje van. Nimes-ben csak távolról néztem a régi Nemausus, a Gallia Narbonensis fővárosának fehérlő romjait. Ez leggazdagabb város régiségekre nézve egész Franciaországban. Itt született Nicot, ki 1564-ben behozta Americából a dohányt. A provencei népet, honnét a troubadour-ok keletkeztek, nyájas szelíd népnek képzeltem, hanem biz az durva. A dalnokok szende

emlékét merőben elfojtotta az albigoi, petrobruzian s más eretnekek története, kik oly iszonyu daczczal küzdöttek tévelyeikért. A waggonban ült néhány munkás, oly ijesztős, oly fenegyerek arczczal, hogy pusztánkon a zsványnak sincs vérengzőbb tekintete. A mint az alagutban mentünk, vártam, hogy belém kapnak. Mikor suttogtak, rám is vetve pillantásokat, bántam, hogy harmadik helyre szálltam be. Képzelem szent Domokosnak mennyi erejébe, imájába került, mig eme makacs népet megtérítette. Az utikönyvek hasonlóképen nyilatkoznak; unalmas volt nekem mindenkor ez a provenei költészet, hanem most már nyugodtamban vetem meg. Folytonosan olajfák és szőlő-rónák közt haladva, négy órakor Avignonban szálltam le. A pályakapusnál hagytam pogyászomat, és az előttem nevezetes városba siettem.

Széles hosszú utca vezet be a főtérre, melynek szomszédságában van, amit kerestem: a pápák palotája. Avignon, Avenio, név alatt római gyarmat volt, a XVII. századig 80 ezer lakója volt, most 35 ezer. Az teszi legfőbb nevezetességét, hogy a római zavarok folytán, 1309—1377-ig itt laktak a római pápák. V. Kelemtől IX. Gergelyig heten innen kormányozták az egyházat. Innen van, hogy Avignon most is erősen ragaszkodik a pápához, évenként kerül ki belőle néhány pápai zuáv. A simatalaju és öptözött téren, valami Grillon hadvezérnek szobra áll; itt van a szép homlokzatu színház, városház, nevezetes órával, sok kávéház, temérdek bolt, hanem ez nem érdekelt; legott tövében van az erődalaku pápai lak, csupasz falakkal tető nélkül, mert befelé hajlik fedele. Építette V. Kelemen és utódjai góthalakra hajló modorban, ablakai csucsívek alatt nyilnak. Aránytalan, 100 lábnyira magas tömeg, mintha balszárnya hiányoznék, némely részén omló köpor suhogva csordult alá. Egyik végén erkélytorony vagyon. 1791-ben elvették a pápától a francziák, s azóta kaszárnya 1800 emberre. Főajtója előtt sok katona őgyelgett, ezek közt találtam a kapust, kit fölkerétem, hogy vezessen körül. Minden nevezetessége egy házi kápolna, melyben most vascsiga-lépcső az emeletbe vezet. Itt vannak Giotto hires frescoi 1324-ből, hanem csaknem egészen megrongálva. Ugyanis a 89-iki forradalom alkalmával, Urunknak és a szenteknek képeit mind levakarták, csak Judásét hagyták meg. Szent Péter feje alól még a vakolatot is kitepték, így akarván dühöket ki-

jelenteni a kereszténység iránt. E palotában volt fogva R i e n z i, azaz egy mellék formátlan toronyban; itt látogatta meg a pápákat P e t r a r c a. A pápák itteni időzését babyloni fogságnak nevezik; valóban e palota mint babyloni rom mered az égbe; erkélye, honnét a pápai áldás hangzott, üres; kapujában, melynek küszöbét Europa nagy emberei, számos hazánkfia lépték át, tréfáló vitézek kacajától hangzik vissza.

Kis ideig e palotában szótték a világtörténelmet, ide voltak fordulva az intéző tekintélyek, a tanító férfiak, a feszenségek arcza. Hogy 70 évig innen indult ki a végzet, ennek nyomát csak ez omladvány képviseli. Midőn így testünk által a helylyel közvetlenül egyesülünk, az idő közvetítése mintegy elesik, s lelkünk a történelem és ábránd kettőskerekű szekerén a multba mélyed, s föleleveníti a nagy férfiakat, kik e téreken jártak. Az egyháznak minden nagyságban kell tündökölnie; akkor volt az anyagi hatalom, a táborok kora, mert úgy vélték a keresztények, hogy aki királyok fejedelmek fölé tétetett szellemi tekintetben, legyen felettök az anyagi rendben is. Innen volt a fejedelmi udvar nagy pompája.

A palota mellett egy magaslaton (300 láb) — rocher des Doms, rupes dominorum, van a cathedralis, hajdan pápai templom ágostoni kanonokokkal. Valaha itt pogány templom volt. A hagyomány szerint Mártha, ki Urunkat megvendégelte, hozta volna ide a keresztény hitet 48. évben, ugyanó később épített e helyen, a még élő szent Szűz tiszteletére templomot, elrontván a pogány imodákat. Constantin a IV. században épített egy nagy templomot, melynek egyik része a jelennek alacsony portáléját képezné. A VIII. században megnagyobbitotta nagy Károly, s építette jelen tornyát, melyre különféle viszontagságok után, 1859-ben tették a szeptötelen Szűz aranyzott szobrát, mely kiragyog a terjedelmes dombos lapályon. A székesegyház 1820-ban javították, de az 1793-ki vandalismus nyomai még sok helyütt megvannak. XXII. János pápa (1316—1334.) építtetett egy mellék-kápolnát goth stylben; itt van a középen finom kivitelű goth siremléke, mely remeknek válik be. Nyolcz oszlop közt volt fekvő szobra, ez valamint teteme széthányatott, s most egy püspök szobrát fektették az emlékbe. A székesegyház mögött van közeli nagy torony, mely börtönnek használtatott (la glaciére,

egy jégveremtől kapta nevét); itt 1791-ben a forradalmárok 601 ártatlan embert gyilkoltak le.

Töszomszedságában kezdődik a hires sétány, hajdan pápai kert, legmagasabb pont a tájon, — páratlan kilátással. Itt időztem igen sokáig, és meg volt fejtve, mint választották épen Avignont a pápák. Ez egy leirhatlan, képzelhetlenül kedves, édesen behizelgő tájék, mely megérdemli, hogy utána epedjünk, mert zuzmarás télen, hófuvatagos éjjelen is dalzengő tavaszt készít emléke a kebelben. A szirt alatt foly a bővizü Rhone, s a város partjáról a vízbe nyulik egy hidrom, három ive még megvan, a többi alásülyedt, ennél regényesebb hidromot még nem láttam. Azontul van S.-Andars-helység sz.-ferenczi kolostor romjaival. A táj köröskörül halmos róna, kiváló szorgalommal művelve; a zöld termékeny lapályon faluk tarkállanak, ragyogó keresztekkel, azokontul e paradicsomot gazdag erdejü hegység övedzi, mely az áldozni készülő nap sugaraiban a különféle színekben tündökölt, a szerint amint különböző felhők prizma gyanánt megfűrösztötték. Van itt egy gloriette, mondvasinált sziklából, melyeken vizomlások fecsegése hallik; innen néhány idegennel némán bámultunk az ezüsttel átszövött tájékba, mert a nap erősen viszsugározta a Rhone habjait. Még most is édes eszmének tartom emlékét. Mig némely hegység vagy róna sárga napsugárral vonatott be, szomszédja viola köntöst öltött, s mint kaleidoscop váltakoztak az elbűvölő jelenetek. A virágágyak mellett ülőhelyek, a csalitokban czukrásboltok, közepen egy dalnok szobra, délszaki harasztban kőkereszt, távolabb egy földgömb vasból, népszerű cosmographicus observatorium, hol mindenki növelheti astronomikus tudományát. Pompás, szeliden regényes, üditő tájkép ez, olyan kedves, hogy festeni sem lehet szebbet, szépségeitől fogva marad a lélek. E tájon írta Kisfaludy Sándor katona korában néhány költeményét; — valóban ihletgerjesztő. Nem tudtam elbucsuzni e fejedelmi vidéktől, mig haza nem kergetett az esti borulat, mely hideg szellő hátán benyargalta a feledhetlen és soha eléggé nem élvezhető tájat.

Későre nyulván az idő, a városban már égtek a lámpák, nem vala érkezésem Laura sirját meglátogatni. Tudvalevő, hogy Petrarca a szellőfinom költő 1326-ban 22 éves korában Avignonba jött, és a Kláratemplomban meglátta a 18 éves de Noves

Laura kisasszonyt; szépsége oly maradandó hatással volt rá, hogy midőn Fauques de Sade-hoz férjhez ment is, szakadatlanul őt dicsőítette költeményeiben. Sokat járt kelt a világon, bűgva epedő bánatát, s 1342. Avignonba jött, amikor Laura már 9 gyermek anyja volt, habár Petrarca alig beszélt vele, nem szünt meg őt magasztalni dalaiban. Laura anyagi gondok terhe alatt roskadva 1348-ban meghalt; de Petrarca († 1374.) eszménye halála után is, neki ajánlotta költeményeit. Sirjára egy angol, Kensall tétetett emléket, különben azt sem tudnók, hol nyugszik.

Egy kávéházban, melynek menyezete merőben tükörrel volt bevonva, ujságot olvastam nyolczig, félreverték a francia lapok a harangot a spanyol forradalom miatt; de hát mindezen dolgokkal végeztünk már. A szép egyenes uton, fényes kivilágításban a vasut felé tartottam. A vasut Lyonba éjfélt után két órakor volt menendő, tehát volt idő elmélkedni Avignon régi dicsősége felett. Bus kecsegtetéssel vonultak el a hajdankor tüneményei, a sötétség alakokkal népesedett be, s nem vala pusztá a magány. Elvégre váró atermembe vonultam, s nagy esdekülésre megengedték, hogy lefeküdjem a padra, mit nem szoktak megengedni, miután a vonatok előtt csak félórával nyilnak meg a várótermek. Sokáig fogyasztottam a cigarillókat, füstgomókat bocsátva a padlásig, mig elaludtam. Félálomban elragadott a gőzkocsi s jóformán csak V i e n n e előtt ébredtem fel. Két alaguton megy e tájt a vonat, alig látni a regényes fekvésű városból valamit, egy kanyarulaton megpillantottam a mogorva külsejű goth székesegyházat, s ennél egyebet nem mondhatok a felette régi és nevezetes városról. Csakhamar tovább indultunk és Algirből jött szabadságos katonákkal beszélgetve, 9 órakor dél-előtt, L y o n b a értem.

A régi Lugdunum, Gallia második fővárosa, a Rhone és Szajna tisztességes folyamok összeömlésénél. Ipar és gazdagságt tekintetében pedig első, mert 300 ezer lakója közt igen kevés a szegény. Selyemszövetekben első a világon. Én itt igen jól éreztem magam, még nem láttam olyan kedvem szerinti fővárost, megragadó tájékkal; tisztaságát említeni is fölösleges. Még azon indok is unszol magasztalására, hogy ezen város kiváló módon czáfolja a prot. atyafiak egyik ellenvetését. Ugyanis azt hányják szemünkre, hogy a kath. országok szegények, hogy ott hiányzik

az ipar és jóllét, szóval nem tudnak boldogok lenni. Hiszen igaz, hogy Urunk leginkább a menyég boldogsága végett jött le, s így a vallás igazságának nem lehet mérve a gazdagság, mert hiszen akkor a zsidó vallás lenne az igazán isteni vallás; hanem hát nem igaz, hogy a kath. városok, országok nem volnának az ipar színvonalán. Lyonról bizonyítani sem kell, hogy mekkora világrések vásárolják gyártmányait; mindenki tudja, nem is birtam megszámlálni füstölgő kéményeit, hanem csupán a tétel második részére szoritkozom. Lyon a legjámborabb város Franciaországban, milliókat költött missiókra, amint arról évenként számolnak. Van 69 jámbor társulata, melyek az Isten dicsőségét az embertársak földi s örök üdvét tüzték ki czélul, védnökül egy-egy szentet választva. Ugy látszik, hogy az a vér, mely 171-ik évben Márk Aurél alatt a borzasztó üldözés alkalmával kiontatott, amikor Pothinus püspök is vértanuságot szenvedett, ezredévekre termékenyítette meg a talajt, mert itt minden kath. eszmét heves lelkesedéssel szoktak felkarolni. Templomait folytonosan ujztatja, a város felett bucsujáró hely vagyon, ugyanoda kalvária vezet, kolostorok emelkednek; hanem hát sorjában kell ezeket elmondani.

Elvitt az omnibusz a Lajos-téren levő hôtél-Beauquis-ba. Felütve tanyámat, a szelek minden irányában megjártam a szép rendes, tiszta palotadus utczákat. A téreken bársonypázsit, virágágyak, szökőkutak, szobrok és izlésteljes kirakatok. Akárhányszor kiáltottam fel magamban: hiszen ez szebb Párisnál!? Legalább nekem szebb volt. És mennyivel kedvesebb leendett itteni időzésem, ha Vienne mellett szemben ülve a hömpölygő mozdonyfüsttel, száлка nem repül szemembe, mely miatt három napig csak balszememet használhattam. Mennyivel fokozta ez is honvágyas keserűségemet! Egy gyógytárban rákszemet kértem, kis koromban ezt alkalmazták, nem volt kéznél, csak nedűvel hintették meg, de a fájdalom el nem állt. Egy más (hasonszenvi) gyógytárban az orvos, egy frankon, gyógyvizet rendelt, evvel locsoltam, de siker nélkül, csak Zürichben szűnt meg teljesen, de mégis talán a gyógyviz ereje által.

A Napoleon-téren nagy karszék üléssel kínált, ez volt a csizmatisztító műhelye. Mig fényre derítette lábbelimet, én utikönyvemből (Baedeker, Italien I. 11, benne van Franciaország déli része) megcsináltam a látandók sorrendjét. Tizenöt

centime-t adtam neki, mit a hálálkodás magas fokozataiból itélve, gentlemanlike bérnek vélek. Továbbad egy borbélymühelybe léptem, mely illatszerárudának is beillett volna, oly finom kirakatokkal volt diszítve. A tükör elé helylyel kínál az állását jól érző borbély. Elfoglalom, s a műtéthez alkalmas helyzetbe illeszkedtem, míg a műtő a szappanokkal szuszogott. Egyszerre finom ruhasusogást hallok, s alig fordítottam meg fejemet merev állásomban, egy kisasszony ült mellettem, szintén maga elé a tükörbe nézve. A döbbenés némulatában, karikára nyílt beteg szemmel tekintettem rá, minden idegessel kérdőjelt alakítva, hogy voltaképen mit akar borbélymühelyben ilyen rokokolyás kisasszony? Azonban nem is hederített rám, hanem hideg egykedvűséggel kezdi bontogatni haját, nyilván hogy szépen megfésüljék. Azt gondoltam, hogy a célbavevő szemek alatt bomlott hajjal elpirul; hanem ő fitymálva, kidülesztett alsó ajakkal, gunyos elégteliséggel a széken elterült, s egészen átadta borzas fejét az odaszaladt borbélykisasszonynak, ki a rengeteg hajépület emeleiteit, csinyán fejtegette. Én már ragyogó sima arcczal léptem ki a küszöbön, mikor a kisasszony még teljesen el volt dus hajzatával boritva, melyet a leányborbély chinai kakaduvá átalakítandott. Minő ellentét a spanyol elhagyott madárfészkek és a francia cziczoma között! Azonban meg kell emlitenem, hogy ez a hölgy a szomszéd czukrárszat delnöje volt, s így nem vala ideje rendbehozni haját; ez ugy vélem kimentésére elég.

Főtere: place des terreaux; itt van a szép, tornyos, zászlós városház, muzeum, szökőkút, 4—5 emeletes házak. A városház a XV. századból ered, s arról nevezetes, hogy itt ütötte fel tanyáját 1794-ben Collot d'Herbois, zendülési véreb, és a téren ugy öldökölte az embereket, hogy megtompult a nyaktiló (guillotine) bárdja, s kartácsokkal lövette, kiket összefogdostott. Az állati dühöt az okozta, hogy őt Lyonban színész korában kifütyülték, miután nem annak termett. Később elfogatott s Bayonnebe hurczolták, hol tömérdek ivás folytán elveszett 1796-ban.

A muzeum (palais des beaux arts) idegeneknek 9 órától 3-ig mindennap nyitva áll. Az udvar ivtornáczában sok romai régiség hever, továbbá szobrok, feliratok, az első emeleten van a képtár, melyet fizetés nélkül lehet megnézni. Előkelő képe:

Perugino: Urunk mennybemenetele, melyet VII. Pius ajándékozott a városnak emlékül, hogy mikor erre hurezolták, hódolat-teljesen fogadtatott. Tetszett rajta szent Pál határozott, elszánt arcza, melyből a meggyőződés szikrázik, és annak tudata, hogy már tisztában van magával, mind arra, ami történt, mind pedig, amit tenni fog. A többi apostol vágyremegve nyújtja kezét, szivét a távozó Üdvözítő után, szent Pál pedig, (mert festőnek a lehető is szabad előállítani) mintha már elbucszott volna mesterétől, s már is a nagy, emberileg szólva veritékverő világ-eszmén, a megváltás egyénítésén tünődnek. Rubens, Spagnoletto Dürer, Guido Reni, Guercino szintén kedves művekkel vannak képviselve a képtárban.

A Szajján 10, Rhone-n 7 hid kapcsolja össze a város részeit. A legrégebbet 1190-ből eredetezik. Miután a város központját, a gyönyörű place de l'imperatrice-t, szent Nitius, szent Benedek góth templomát, és más egyházakat, melyekre már nem emlékszem, megnézegettem s hôtelemben uri kedvem szerint megebédeltem, átmentem a Szajna jobb partjára, mert itt van a cathedralis, s legott emelkedik a Fourvière-hegy, hová szintén föltekintünk. A székesegyház merész góth formákkal, a XIII. századi csucsives idomban készült. Jámorságra ihletnek a pompás ablakfestmények. Egy Mariaoltár előtt legtöbb imádkozót láttam. Van itt balra egy rengeteg óra, mely egész kalendáriumot mutatna, ha járna, sok év óta pihen, mint minden ilyetén-féle csodálatra méltó, de haszontalan szerkesztmény.

Lyon andalító vidéke és a város alakja legjobban látható a Fourvière-hegyről, mert tövében van a két folyam torkolata s partjain a város. Nem messze a székesegyháztól van egy szűk utcácska 173 lépcsővel. Tisztásra érve, egy kapu fogad, melyen van egy rövidebb ut, de 5 centime-t kell fizetni. Szép csalitos kertben vagyok, melynek harántos útján 15 szép metszetű dombor kövéset ragadja magára a figyelmet. A menedékes, kigyózdó ut, mentül inkább felhaladunk, tágabb kilátással, kisebb látkörrel jutalmaz. A kőfaragványok a rózsafüzér titkait tartalmazzák, s a hegy tetején az ut végén, van a szeplőtelen fogantatás alakja. Egy téren pedig a szabad ég alatt egy oltár vagyis kőasztal, oly értelmű latin felirattal, hogy e helyről sept. 8-án megáldatik a város, mely az Isten anyját választotta védnökének. Innen csakugyan lélekemelő a tekintet, lábaink alatt

van a szép város rengeteg házaival, komor templomaival, s füstölő gyárkérményekkel. A hömpölygő folyamokon gőzösök járnak, s a zöld rónát száguldó mozdonyok szeldelik. E gyönyörű sétányt, melyet az említett domborvésetek miatt Mária-bereknek lehetne nevezni, ama öt centime-os bementi díjból alkották. — Mellőzik a széles utat, inkább ezen meredek, de árnyas uton haladnak a bucsusok, hogy csekély adományokból növelhessék a liget-alakítási alapot. — Ugyanily adományokból fognak a hegyen szép templomot építeni, most még a régi áll fenn. Magas tornyán az Immaculata aranyozott szobra tündöklök. Sok ember jár-kelel e tájon, s miután éldelegtek a táj szépségein, mert derült napon a Montblanc öszfürteit is kivehetni, rendszeren betérnek imára a kis templomba. Az egyház folytonosan ki van nyitva, és szakadatlanul látogatják. Notre Dame de Fourviérs, a szent Szűz szobra, karján a kis Jézussal mellette angyalok térdelnek. A falak telvék ex voto adományokkal. Egy helyen 40 mankót számláltam; azok tették ide, kik az Isten anyjának esedezése folytán meggyógyultak. Az ajándékozott képeken majd festve, majd himezve, gyöngéd gyermeki bizalommal hálálkodnak a vett jótéteményekért, s örök hűséget fogadnak az Isten anyjának, hogy az erény utjáról soha le nem térnek, mindenkor neki szolgálnak.

E hegyen a rómaiak alatt császári palota volt és mellette forum, továbbad szinkör, melynek látni nyomait. Forumból (forum vetus) s ebből keletkezett neve: Fourviére. Védistene Mercur volt. E hegyen mondatott ki a halálítélet Pothin és társai felett, és meg is halt a levezető uton, társai pedig a közeli szinkörben küzdöttek vadállatokkal. Pothin és társa, szent Irén Polycarptól, ez szent Jánostól hallotta, hogy mi volt szűz Mária, minő kegyességgel bánt a hozzáfolyamodókkal, s hogy ha első kérésére csodával válaszolt az Üdvözítő, ezt nem azért tette, hogy többé ne forduljunk hozzá, hanem inkább itt előmintázta a jövendő századok hitét és könyörgési modorát. Akkor már bátorította a hiveket, hogy miután tisztább ajak nem létezik az emberek közt, mely Istenhez méltó imát mondhatna, esede-zünk hozzá s kegyesebb lesz az ég irántunk. Innen van, hogy amerre ev. szent János tanítványai csak mentek, mindenütt kiváló buzgalommal tisztelték az Isten anyját, sőt a tanítás örökítettett, mert ott mainapig erősebb szárnycsattogással emelked-

nek a lelkek az Isten anyjához, mint egyebütt. Ilyen helyek egyike Lyon is. Szent Irén téritette meg egészen a várost s azóta mindenha köpüje volt az igehirdetőknek, innen terjedt szét sok istenes eszme; szent Irén szintén e hegyet öntözte vérével. Ez okon itt mindenha imádkoztak, de csekély kápolnáokban. Templomról csupán a IX. század emlékezik, amikor itt a jó tanácsról nevezték az Isten anyját, Notre Dame de bon conseil. A tiszteletadás megszakított 1562-ban, amikor elfoglalván a várost a kalvinisták, kirabolták és csupán falai maradtak meg. 1628-ban a pestistől szabadultak meg, sokan könnyörögvén e helyen. A nagy forradalomban ezt is eladták, mint más szent dolgot. A fölszentelést 1802-ki april 19-én maga a pápa VII. Pius végezte, akkor erre menvén. Az 1832-ki kolera alkalmával szembetünőleg megvédelmezte Lyont a szent Szüz. Nemsokára Bonald érsek kinyerte a pápától mindazon bucsuengedélyt, melyekben a lorétomi zarándokok részesülnek. *) Mint emlitém, a lyoniak lángoló buzgalma nem apadt, hanem folytonosan élénk lüktetésben nyilatkozik, úgy hogy mint főváros, jámborságban első, talán egyetlen; ennél fogva országvilág fogja bámulni a szép templomot, melyet a lyoniak gazdagsága és izlése Nagyasszonyunknak emelni fog. Terve ki volt állítva, mindenki magasztalólag nyilatkozik róla.

Hanem már most csakugyan behuzom a vitorlákat. Másnap reggel hat órakor Genf-be váltottam jegyet, és egy spanyol munkás társaságában, ki Luzernbe utazott, jobbára fájós szememmel vesződve, a gyönyörű Svájcba s délre Genfbe értünk. Másfél órai időzés csak arra elég, hogy megnézzük utczáit, s hogy megtöltsük zsebeinket a pompás illatu vevey-szivarokkal, amit tenni nem is mulasztottam el. A vasutak e tájt elsők Európában, olcsók, szépek, kényelmesek, a vidékek minden dicséreten felül állanak. Igen természetes, hogy Genf angol telep, annyi benne a brit gazdagok száma. Hanem Lausanne, Bern, hol aludtam, s végre Zürich is oly gyönyörű, hogy magasztaló szavaim haszontalanak. Jók is erre az emberek, azért a honvágy keserőségei jóformán elenyésztek. Itt ösz-

---

*) Migne, Dictionnaire de pelerinages religieux. Páris 1851. I. 996. lap.

szejttem egy trencsényi hazánkfiával, T ö n c z János urral, kē mivel magyar ruhában utazott, legott megbarátkoztunk s Bécsbe váltottunk jegyet, mire csakhamar Winterthür-ön át, Romanshornba szállított a vasut. Itt a bodeni tó partján, már gőzhajó várt, mely Lindau-ba szállított pontos sebességgel. Csak egy jó ebédet ehettünk, s már is Lindauban voltunk. A derék trencsényi urral kis otthont nyertem, mert leszakadt rólam minden gond és bubánat, régi jó kedvem napja feltámadt, s jóízűen neveltük egy utitársunkat, ki tapasztalataival nagy vásárt ütött, nem tudtunk szabadulni tőle. Legrövidebb vonalokat választva, estefelé már Augsburgban valánk, következett München, éjjel Salzburg, hol meghagyták szivaraimat, s más nap reggel 10 óra felé az Erzsébet-pályán Bécsbe robtam. A Pazmaneum valóságos otthon, itt fokozódott örömem, látva hogy utitársam Páris helyett, hol ilyenkor csukvák az irattárok, szintén itt van s így másnap együtt mehetünk haza. Ugy is lön; egy vasárnap szürkületén, a vaspálya Esztergamba hozott, ép a hét fájdalmu Boldogasszony ünnepe volt, s így legelső utunk a Bakács-kápolnába vezetett, hálát adni az Istennek, hogy minden testi lelki veszedelemtől megmentett. Szenderítő vizesés, altató madárdal, tulvilági szellőzene nem oly kedves, mint vala megrozsdásodott kulcsom csikorgása, mikor szobám lakatján megfordítottam. Az utazási emótiókat, élvezeteket csak azon édes jókedv és öröm mulja felül, melyet hazatérve hullámzó keblünkben érezünk.

T A R T A L O M.

	<i>Lap.</i>
I. Esztergamból Velenczéig. Unalmas modor. Kövér és sovány urak. Nemzeti zászló. Benyakalt szlávok. Velencei vasut. Mirese hazánkfia. Velencei templomok. Doge-palota. Magyar társalgás a fegyvertárban. Képtár. Bauer étterme. Grigoletti festész. Galambtetetés. Szunyogtámadás. Padua. Capella del Santo. Pedrochi kávéház. Giotto frescoi. Oláh cigányok. Bolognai denevérek . . . , . . .	5.
II. Florenz, Pisa. Firenze legszebb város. Jótorku házalók. Székesegyház. Nem szép ének. Szép kerti multság. Lungarnoi ácsorgás. San Marco zárda muzeum lett. Fiesole festészete. Savanarola védelme. Más templomok. Trevisi nyaraló. Fiesole helység. Uffizi- Pitti muzeum első a világon. Szerencsétlen másolók. Kirándulás Camaldoliba. Keresztelő kut. San Lorenzo. Pisa. Galilei lámpása . . .	23.
III. Barcelona. Livornoi kellemetlenségek. Genua, Marseille. Perpignan. A spanyol batár leírása. Álmatlan éj. Hídtalan folyók. Gerona. A barcelonai bikaviadal. Goth izlésű templomok. Rambla főtér. Catalanok szorgalma. Reggeli trombita. Montjuich. A nép jámborsága. Balmes munkái. Székesegyház. Mi az a coro? Mi a mantilla? Általános megjegyzések Spanyolországról. Egyházi állapotok. Utikönyv, — irodalom	42.
IV. Zaragoza. Vasuti hivatalok. Pénzügyi dolgok. Harmadik hely a vasuton. Catalanok öltözete. Manresa. Lerida, a carlisták fészke. A részegség ritkasága. Aragon szabadal-	

mak. Dicsérendő szálloda. A pilár-egyház. Faművészet. San Salvador egyház. Hajlott torony. Santa Engrazia. Hadi vitézség példányai. Beteg pinczér. Kopár mező. Ximenes élete

64

V. **Madrid.** Legmagasabb trón. Fonda peninsulare. Uti-terv a papiron és valóságban. Puerta del sol. Történeti vázlat. Madrid éghajlata. Spanyol laczikonyha. Vizhordók. El Prado. „Majus 2.“ Térek. Antiquariusok. Hazánkfiai. Delago osztrák-magyar követ. Lovarda. Királyi lak. San Ginés templom. Indiai patriarcha. Koldusok. Vak emberek. Királyi képtár. Murillo Conception-képei. Velasquez. Fényképek. Gyászlevél . . . . .

87

VI. **Toledo.** Vizgépek. Fecsegő nők. Toledo éjjel. Régisége. Elfoglalása. Serenók. Harangozás. Székesegyház. Rongyos vezető. Alcazár. Toledo utczái. Régi templomok. Hid-történet. Régi torony. Como capellano. Capilla mayor. Coro. Virgen del Sagrario. Mozarabikus mise. Hirdetések. Inquisitio. San Juan de los reyes. Bilincsek a falon. Zsinatok Toledoban. Zocodover. Udvariatlan szamarak. Esti merengés. Toledo primása. Papok állapotja. Szerzetesek fontossága. Az aranyos Tajo, mely aczéložza a harczosokat . . . . .

114

VII. **Cordova.** Vasuti észrevételek. Inquisitio borzalmak. Művelt lelkiatya. Bevonulás Cordovába. Az udvar-kertek il-lata. A mór izlési székesegyház. A módosítás védelme. Sétatér. A „patio“ mivolta. Szunyogtáborok. Miseakadályok. Jámbor ministrans. A mór kéjpalota romjai. Keresztény vértanuk. Cordova jövője kordovány nélkül . . . . .

114

VIII. **Sevilla.** Rikoltozó gyerekek. Enyelgő szamarak. Tájbeli elragadtatások. Uri ebéd. Zene a sétányon. Páratlanul eredeti kávéház. Salon per limpiar el calzado. Sevillai borbély. Giralda torony. Történeti elmefuttatás. Babyioni kemence. Az alcazár csodái. A kertek, fürdők. Torre d'oro. Művelt parasztok. Egy protestans nyilatkozata. Az óriási dóm. Legnagyobb urkoporsó. A sevillai festőiskola.

Murillo. A tartományi muzeum. La caridad kórház. Cepero magán gyűjteménye. Lonja. Táncz a templomban. A nők szépsége. Jardin de los caballeros. Rekkenő meleg. . . . 164

IX. Cadiz. Aloe-undor. Utitársaság. Xerez bora. Spanyol mohácsmező. Bevonulás Cadizba. A város tisztasága. Erdők. Esetlen hasonlatok. Lugas a főtéren. A 12-iki alkotmány. Gyolcsos hazánkfiai. Tengeri előérzetek. A bárka a hullámon. Tengeri ut, és vészei. A hajó mint hárfá. A részeg hold. Öntözött sonka. Gibraltár. Hercules ut. . . . 198

X. Malaga. Nevetséges orvosi szemle. Páratlan alkuszok. Alameda. Székesegyház. Uri ebéd. Tántorgó torony, részeg szőlőhegyek. Borizü parasztok. Mágnaei elragadtatás. Eredeti sport. Mayoral, zagal, adelantero. Szerelmek szirtje. Lojai lázadás. Zsidótörténetek. Jövendölések. 214

XI. Granada. Saskeselyük. Sallangos lovak. 228

1. **Alhambra.** Leirási erőlködések. Történeti bugyborékolás. Granada bevétele. Az Alhambravár részletes leírása. A vörös tornyok. Gyönyörű tájkép. Első keresztény zászló. Roszmászler ostobasága 229

2. **Generalife.** Ebéd társak. Enriqueta nyelvtana. Generalife eredete. Csalitos kert. Egyszerű vár. Ugrókutas udvar. A „szultánné cziprusfája.“ A költészet nemtője. A „Rosa de Alhambra“ gyönyörű meséje 247

3. **Granada a város.** Darro folyó. Zacatin. Vasárnapi munka. Székesegyház. Pompás siremlékek. Juana története. Eretnek papok. Hatalmas jegenyék. Legfinomabb szőlő. Sétatér. Mórok keresztelése. Csizmadia-fogás. Antequera. Rablótörténetek. Kedvetlenség. Evési remeklés. Cordovai könyvkereskedés és hírlapirodalom. Bikaviadali előérzetek. Bikaszáguldás 266

XII. A cordovai bikaviadal. Gazdasági kiállítás. Hirneves mactator. A falragasz. A kör leírása. Picadores. Banderilleros. Matador. Bravo toro. Bikaharcz leírása. A működő

őszvérek. A bikaviadal története. A bikatermészet osztályozása. A bikaviadatok bevétele. A bikák nevelése. A bikaviadal irodalma 287

XIII. **Aranjuez.** Szállodai ügyletek. Alcolea. Parasztok szivesége. Tűzszerszám. Spanyol faluk. Párhuzam a spanyol és magyar nép jelleme közt. Olajfák. Andaluziai öltözet. Tarisznya, borbömlő, monta. Andeyar. Don Pedro. Csendörök. Spanyol bicsak. Val de peñas. Chocolate. Don Quijote. Ara jovis. Aranjuezi fonda. A reg édes lehellete. A nagy palota. Del Principe. IV. Károly. Elmélkedés Don Carlos-ról. Csábitó spárga. A napsugár mint fűtőszer. Bakancsos ideálok. Madrid 305

XIV. **Escorial.** Kiálló szirtek. Lombhullató fák. Escorial hírének eredete. Nagyobb a Vatikán. Fondai állapotok. Jeromos-barátok. Ördög és szamár tanácsok keveréke. Mikor végezték be építését. Granit romok. Eredeti csengetés. A főoltár. A sekrestye mint muzeum. Santa forma. Ereկlyetár. Sirbolt. V. Károly iránti rokonszenv. A legfinomabb karszékek. Könyvóriás kerekeken. Szakálpusztítás. Könyvtár. Jeles képtár. Szövetképek. Drága szobák. Fogantyu. Claret. A haldokló király. Zsarnokságának okai. Gyászmise. Jószívü spanyol pap . . . , . : 324

XV. **Santiago di Compostella.** Valladolid. Venta de baños. Leon. Astorga. Brañuelas. Pénzzavar. Királyi batár. Jószívü spanyol ur. Spanyol vendégszeretet. Lugo. A conductor mint póstás. Marietta kézintése. Betanzos. Coruña. San Miguel fonda Compostellában. A santiagoói hagyomány. A székesegyház. Magyar gyónószék. Népiöltözet. Magyar dalmatika. Ereկlyetár. Városház. Zarándokszálloda. Lelkigyakorlatok. Señnor es Hungaro? Üzleti gyarlóság. Toronylátogatás. Óriási füstölő. Koldusnők. Indulás. Cervantes emléke 343

XVI. **Lugo és Burgos.** Diliencia-pokol. Galicia jellemzése. Elhagyott fecskefészek. Gyerekordítás. Csikorgó szekerek. A székesegyház Lugo-ban. Baldomero virgoncz zagal. Ősz-

vér-dialogus. Goromba csárdás. Kedve-hagyott ősz. Angol hidalgo. Koldus-csoport. Burgos. Egy señorito. Német ismerőseink. A székesegyház. Buta ráfogás Cuendias-nál. Csontok a városházán. Miraflores. Cid emléke. Zaragoza. Spanyol nép jellemzése. A sziv mint szökőkút 369

XVII. **Montserrat.** A szirtóriások. Monistrol. Horgászó sátány. Emeletes omnibusz. Kapaszkodás. Rózsafüzér és letenye. Nagyszerű táj. Martoreli ut. Montserrat története. Nevezetes zarándokok. Az esti istentisztelet. A kis fiuk éneke. Álnok pinczér. Hajnali mise. A rombolás maradványai. A sziklák mivolta. A mayoral mint felsőbbség. A montserrati remeték. Zöld tenger. Spanyol komondor. Kürtök kalapos csendőr. Böröndök közé ne kerüljünk 385

XVIII. **Avignon, Lyon.** Indóházi verekedés. Spanyol és olasz jellem. Tárgyilagos igazság. Politikai karczolatok. A spanyolok józan felfogása. Izabella kormánya. A politikusok sokasága. A IV-dik spanyol alkotmány mivolta. Köztársaság. Don Carlos. Montpensier. Miksa császár. A Habsburgok népszerűsége. Prim. Vészmadarak. Avignon. A pápa palotája. Döbbentő táj. Füstkötelek. Vienne. Lyon. Szálka a szemben. Borbély kisasszony. Véreb. Muzeum. N. Dame de Fourviere. Régi forum. Lyoniak izlése, jámborsága. Vitorla behuzás. A Pazmaneum mint otthon. Érdekes kulcsesikorgás. Isten velünk! 405

